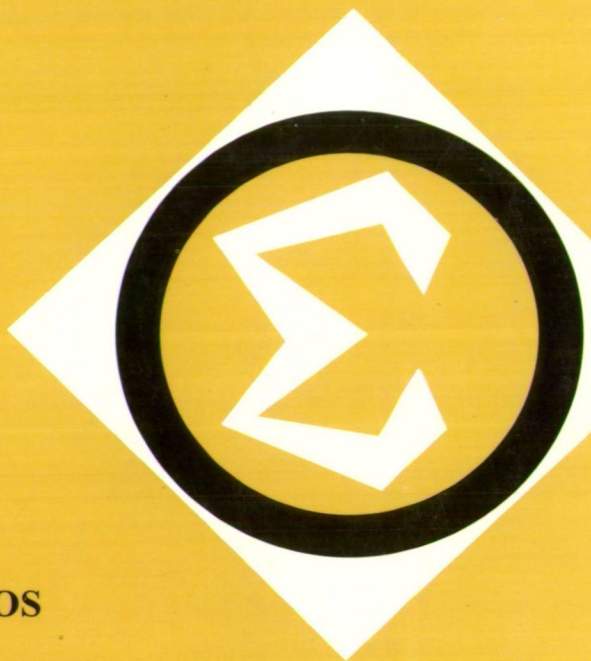

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

11. A szemiotikai szövegtani kutatás
diszciplináris környezetéhez (III)

JGYF KIADÓ, SZEGED, 1998

137568
**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA**

**PETÓFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ**
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)

JGYF KIADÓ, SZEGED, 1998

**TANULMÁNYOK, RECENZIÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA
KÖRÉBŐL**

**Lektorálta
B. FEJES KATALIN, R. MOLNÁR EMMA**

**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE, VASS LÁSZLÓ**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Tipográfia, táblázatok
BENKES RÉKA**

**Az ábrákat készítette
PITRIK JÓZSEF**

**Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ**

**Ez a kiadvány az OTKA (T26490) és az
FKFP (0935/1997) támogatásával jött létre.**

B 167 368

**HU ISSN 0236 – 7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. – Litt. – Aesth.
ISSN 0865 – 5960
ISBN 963 9167 12 6**

J000176230

JATE Egyetemi Könyvtár

TARTALOM

Előszó	9
<i>Bevezetés</i>	11
PETŐFI S. JÁNOS: <i>Egy multimedialis szöveg multidiszciplináris megközelítése</i>	11
Tanulmányok	19
Egy multimedialis szöveg multidiszciplináris megközelítéséhez	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	25
<i>Pszichológia</i>	25
PETHŐ GERGELY: A poliszémia kezelése a kétszintű és a prototípuselméleti szemantikákban	25
<i>Empirikus metodológiák</i>	53
©BENKES ZSUZSA: Kreatív gyakorlat egy szöveg és illusztrációi egymáshoz rendeléséhez. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	53
©BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Egy adott verbális-ikonografikus szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	63
©BENKES RÉKA: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális-ikonografikus szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	83
B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplinái	97
B.1. TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁK	97
<i>Poétika</i>	97
OLIVI, TERRY – PETŐFI S. JÁNOS: A nyelv materialításáról. A vizuális költészet mint első lépés a multimedialitás felé	97
B.2. SZÖVEGTANOK	109
TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A szövegtan kialakulása (Tudománytörténeti áttekintés)	109
DOMONKOSI ÁGNES: A szemiotikai textológia organizációtípus fogalmáról – értelmezési kísérlet egy szonett példáján –	139
B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLINÁK	161
DOBI EDIT: Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indítatású mondattani keret elméleti megalapozásához	161
BÉKÉSI IMRE: Kép – szöveg – mentális kép	195

⊙KIBÉDI VARGA ÁRON: Szöveg és illusztráció. <i>A kis herceg</i>	207
⊙BENKES ZSUZSA: Egy adott szöveg továbbírásával kapcsolatos gyakorlatok	215
⊙NAGY L. JÁNOS: <i>A kis herceg</i> francia nyelvű 'továbbírásai'	233
⊙PETŐFI S. JÁNOS: Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i> . Két társasjáték	241
⊙WACHA IMRE: Szöveg és forma: szöveg és hangzás a művészi előadásban	251

Áttekintések, recenziók	273
--------------------------------------	-----

PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 6. 1976 – 1977.

Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése

elemzésének időszaka .....

A vizuális irodalomról (PETŐFI S. JÁNOS) .....

Benkes Zsuzsa (szerk.): „Nyelvünkben élünk”. Útmutató és feladatgyűjtemény
a 10-14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez

(ZIMÁNYI ÁRPÁD) .....

Lendvai Endre: Közelkép a verbális humorról – orosz – angol – magyar

(FORGÁCS ERZSÉBET) .....

Petőfi S. János: Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi
szövegek elemzése. (Szerk. Benkes Zsuzsa.) (DOBI EDIT) .....

Petőfi, János S – Luciano Vitacolonna (a cura di): *Sistemi segnici e loro uso nella
comunicazione umana 3. La testologia semiotica e la comunicazione umana
multimediale* (= Quaderni di ricerca e didattica XVII) (JÓZSA JUDIT) .....

Petőfi S. János: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram

(= *Officina Textologica* 1.) (TOLCSVAI NAGY GÁBOR) .....

Reális világ – nyelvi világ – nyelvi világmodell (Gondolatok

Szilágyi N. Sándor „Hogyan teremtsünk világot?” című könyvének

olvasása közben) (MÁTÉ JAKAB) .....

Nagy L. János: Szavak és világok Weöres Sándor verseiben (KEMÉNY GÁBOR) .....

Analóg feljegyzések digitalizált kiadványokról (BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ) .....

Bibliográfiák (A), Repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ .....

(A) Bibliográfiák .....

Bibliographie Linguistique de L'Année.

Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1994 .....

Speciális bibliográfiák .....

CD-ROM-katalógus .....

(B) Repertóriumok .....

Folyóiratok, periodikák, sorozatok .....

Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal .....

Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse .....

Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlingustics	338
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	340
Speciális repertóriumok	341
Jel – Kép	341
A Maceratai Egyetemen az interpretáció tematikáról 1979 óta évente megrendezett interdiszciplináris kollokviumok kötetei	342
Ikonológia és műértelmezés	343
Kognitív pszichológia	347
Melléklet	349
Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	359
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA	363
A kötet munkatársai	367

CONTENTS

Introduction	9
<i>Introduction</i>	11
JÁNOS S. PETŐFI: <i>Multidisciplinary approach to a multimedial text</i>	11
Papers/Essays	19
To a <i>multidisciplinary</i> approach to a <i>multimedial</i> text	19
A. Disciplines of the Interdisciplinary Frame	25
<i>Psychology</i>	25
GERGELY PETHŐ: Treatment of polysemy in two-level and prototype theory semantics	25
<i>Empiric Methodologies</i>	53
⊙ ZSUZSA BENKES: Creative exercises in co-ordering a text and an illustration Antoine de Saint-Exupéry: <i>Le Petite Prince</i>	53
⊙ RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS: Creative-productive exercises with the relata of a given verbal-iconographic text. Antoine de Saint-Exupéry: <i>Le Petite Prince</i>	63
⊙ RÉKA BENKES: To a creative-productive approach of foreign texts. Exercises with a French verbal-iconographic text with Hungarian language and socio-cultural background. Antoine de Saint-Exupéry: <i>Le Petit Prince</i>	83
B. Disciplines of Textology and of its Horizontal Environment	97
B.1. ASSOCIATED DISCIPLINES OF TEXTOLOGY	97
<i>Poetics</i>	97
OLIVI, TERRY – JÁNOS S. PETŐFI: On the materiality of language. Visual poetry as a first step towards multimediality	97
B.2. SCHOOLS IN TEXTOLOGY	109
GÁBOR TOLCSVAI NAGY: The formation of textology (Historical review of the discipline)	109
ÁGNES DOMONKOSI: On the concept of type of organization in the semiotic textology – attempt at interpretation on the basis of a sonnet –	139
B.3. LINGUISTIC DISCIPLINES	161
EDIT DOBI: Remarks on the theoretical basis of a sentence-grammar for textology	161
IMRE BÉKÉSI: Picture – text – mental picture	195

C. Macro Textual Sciences	207
⊙ ÁRON KIBÉDI VARGA: Text and illustration. <i>Le Petit Prince</i>	207
⊙ BENKES ZSUZSA: Continuations of <i>Le Petit Prince</i> in Hungarian	215
⊙ JÁNOS L. NAGY: The Continuations of <i>Le Petit Prince</i> in French	233
⊙ JÁNOS S. PETŐFI: Antoine de Saint Exupéry: <i>Le Petit Prince</i> . Two games	241
⊙ IMRE WACHA: Text and form: sound and form in artistic performances	251
Overviews, Reviews	273
JÁNOS S. PETŐFI: My way to semiotic textology 6. 1976-1977. The period of an analysis of putting together a lexicon forming a component of the text-theory	273
On visual literature (PETŐFI S. JÁNOS)	283
Zsuzsa Benkes (edited by): „We live in our language”. Guide and collection of exercises for Hungarian communication contest of pupils aged 10-14 (ÁRPÁD ZIMÁNYI)	286
Endre Lendvai: A flash on verbal humour – Russian – English – Hungarian (ERZSÉBET FORGÁCS)	288
János S. Petőfi: Multimedia. Analysis of literary texts with several medial components. (Edited by Zsuzsa Benkes.) (EDIT DOBI)	294
Petőfi, János S – Luciano Vitacolonna (a cura di): <i>Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana</i> 3. <i>La testologia semiotica e la comunicazione umana multimediale</i> (=Quaderni di ricerca e didattica XVII) (JUDIT JÓZSA)	298
János S. Petőfi: A multilingual text-linguistic-textological research program (= <i>Officina Textologica</i> 1.) (GÁBOR TOLCSVAI NAGY)	300
Real world – world of language – linguistic world model (Contemplations on reading „How to form a world?” a book by Sándor Szilágyi N. (JAKAB MÁTÉ)	304
János Nagy L.: Words and worlds in the poetry of Sándor Weöres (GÁBOR KEMÉNY)	313
Analogous remarks on digitalized editions (RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS)	316
Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	323
(A) Bibliographies	323
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1994	323
Special Bibliographies	334
CD-ROM catalogue	334

(B) Repertories	335
Journals, Periodicals, Series	335
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	335
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	337
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	338
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	340
Special Repertories	341
Jel – Kép	341
Volumes 16–17 of Interdisciplinary Annual Colloquia on the Topic of Interpretation (University of Macerata)	342
Iconology and interpretation of artistic work	343
Cognitive psychology	347
Supplement	349
Subject Index. Ed. by RÉKA BENKES	359
Name Index. Ed. by RÉKA BENKES	363
List of Contributors	367

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotika szövegtan 9-11.* kötetei olyan tematikus egység részeit képezik, amelynek célja annak a *diszciplínakörnyezetnek* az érzékeltetése, amelyben a szövegtani kutatás folyik. Ez a három kötetből álló egység azonban nem 'kézikönyv' jellegű, amely az adott témákról részletekbe menően tájékoztat, hanem inkább 'légifelvétel' annak a diszciplínaegyüttesnek a terepéről, amelyen akarva-akaratlan mindenki mozog, aki szövegtani (alap)kutatással vagy egy adott szöveg különféle megközelítéseivel foglalkozik. E légifelvétel jelezni kívánja az adott 'terep' valamennyi releváns 'területi egység'-ét, ha az egyes területi egységekre vonatkozóan az egyes kötetek sem egyforma terjedelmű, sem egyforma mélységű információkat nem szolgáltatnak.

1. A 9. kötet részletesebben foglalkozik az *interdiszciplináris alapozó diszciplínákkal*, inkább csak tájékoztató jelleggel a szövegtani kutatás '*horizontális társdiszciplínái*'-val, míg a '*makroszövegtudományok*' szektora aspektusainak tárgyalását teljes egészében a következő két kötetre hagyja. (A 'terjedelmet', illetőleg 'mélységet' a 9. kötetben azáltal próbáltuk növelni, hogy valamennyi tematikus alegységet olyan szövegrésszel vezetünk be, amely az éppen adott területre vonatkozóan az előző kötetekben publikált írásokról nyújt bibliográfiai tájékoztatást. – Bár az írások egy része (természetéből következően) több területhez is tartozik, bibliográfiai adatukat csak egyszer vettük fel.)

A 10. kötetben egyrészt a 9. kötet egyes tematikus alegységeihez kapcsolódó (kiegészítő) írásokat közöltünk, másrészt – az úgynevezett '*makroszövegtudományok*' közül a kötet központi témájaként az *irodalmi szövegekkel* foglalkozó makroszövegtudomány területi egységét választva – egy adott szövegnek, *A kis hercegnek*, filozófiai, pszichológiai, stilisztikai, retorikai, szövegtani, irodalomtörténeti stb. megközelítésével kapcsolatosakat, az adott szövegnek csupán *verbális összetevőjére* koncentrálna.

A jelen (11.) kötetben – a három kötetre tervezett egység *harmadik* (befejező) részében – továbbfolytatva a kiegészítő írások közlését, központi témaként olyan írásokat közlünk, amelyek *A kis hercegnek* (illetőleg különféle feldolgozásainak) *más* (nem verbális) *mediális összetevőivel* kapcsolatos megközelítéseket mutatnak be.

A 'globális egységet képező' tematikai struktúrán belül természetesen mindhárom kötet tematikája – miként a *Szemiotikai szövegtan* valamennyi eddigi köteté is – önmagában is önálló egységnek tekinthető. A 10. és 11. kötet központi témáját képező tanulmányok, 'kreatív gyakorlat'-leírások, illetőleg mediális illusztrációk zömét az 1996-ban Szegeden megrendezett *Egy szöveg megközelítései* (Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*) konferencia anyaga képezi.

2. A kötet *Bevezetés* részében egy olyan írás található, amelynek rövid első része újra számba veszi a szövegkutatás '*diszciplínakörnyezet*'-ének fő egységeit, majd a szövegtanok alkalmazása gyenge és erős paradigmájának globális aspektusaival foglalkozik. Ezt követően a szemiotikai médiumok, valamint a multimediális kommunikátumok tipologizálásának kérdéseit tárgyalja.

3. A *Tanulmányok* rész szerkezete a szövegkutatás *Bevezetésben* vázolt diszciplínakörnyezete területi / tematikus egységeinek felel meg. Ebben a kötetben is – valamennyi területi egységen belül – egyrészt olyan írások találhatók, amelyek elsődlegesen a szö-

vegtani (alap)kutatás kérdéseivel foglalkoznak, másrészt olyanok, amelyeknek tematikája *A kis herceg*hez kapcsolódik. Ez utóbbiakra a szerzőjük neve elé tett „©” szimbólum külön is felhívja a figyelmet.

A szövegtani alapkutatással foglalkozó tanulmányok közül itt különösen a SZÖVEGTANOK és a NYELVÉSZETI DISZCIPLÍNÁK szekciók tanulmányaira kívánjuk felhívni a figyelmet, amelyek egyrészt a szövegtani kutatásról adnak történeti áttekintést, másrészt alapvető metodológiai kérdéseket tárgyalnak.

Ami *A kis herceggel* kapcsolatos írásokat illeti, azokban a szóban forgó mű *multi-mediális* aspektusainak elemzése dominál.

4. Mind az *Áttekintések*, *recenziók*, mind a *Bibliográfiák*, *repertóriumok* részbe felvett írások / adatok zöme a kötet tematikájával kapcsolatos.

Az előző kötetekhez hasonlóan ezt a kötetet is tárgy- és névmutató zárja.

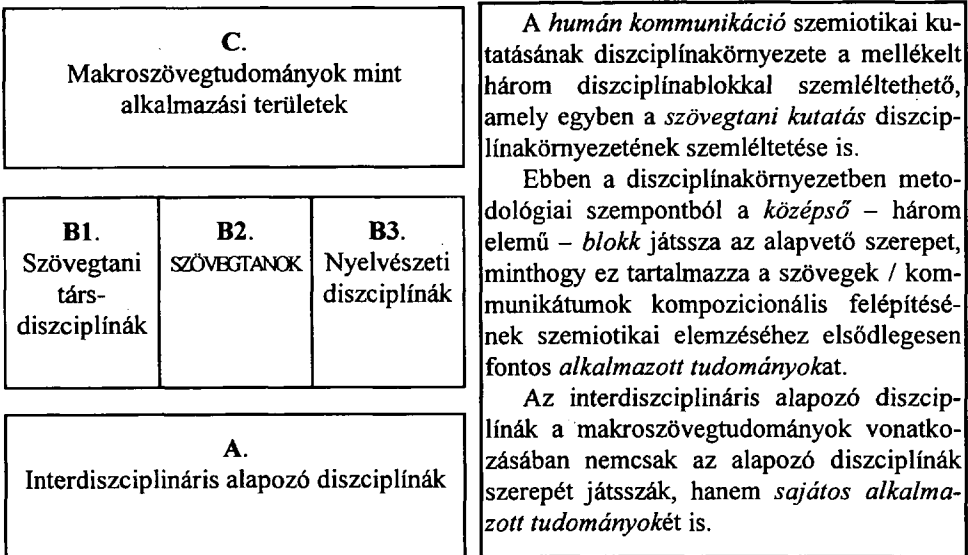
Szeged, 1998. november 30.

P. S. J.
B. I.
V. L.

**EGY MULTIMEDIÁLIS SZÖVEG MULTIDISZCIPLINÁRIS
MEGKÖZELÍTÉSE**

PETŐFI S. JÁNOS

1. A *Szemiotikai szövegtan* 10. kötetének bevezető írásában a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezetét egy globális diagrammal ábrázoltam. Ez a diagram abból a szempontból, hogy a benne foglalt diszciplínák melyike tekinthető *alkalmazó* és melyike *alkalmazott* diszciplínának, a következő módon értelmezhető (lásd 1. ábra, amelyik az említett globális diagram kicsinyített mását tartalmazza).

1. ábra

2. Ha az 1. ábrában látható diszciplínablokkokat a *szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete* ábrázolásának tekintjük, a szövegtani kutatással kapcsolatban a következő négy alapvető (interaktív) diszciplínarelációt kell figyelembe vennünk:

- (a) $A \Leftrightarrow B2$: az interdiszciplináris alapozó diszciplínák és a lehetséges szövegtanok relációja: e reláció keretében azt kell vizsgálni, hogy az alapozó diszciplínák melyike mivel és milyen módon járul(hat) hozzá egy-egy meghatározott típusú szövegtan létrehozásához;
- (b) $B1 \Leftrightarrow B2$: a lehetséges szövegtani társdiszciplínák és a lehetséges szövegtanok relációja: e reláció keretében azt kell vizsgálni, hogy milyen kölcsönhatás (milyen

munkamegosztás) áll(hat) fenn a szövegtani társdiszciplínák és egy-egy meghatározott típusú szövegten között;

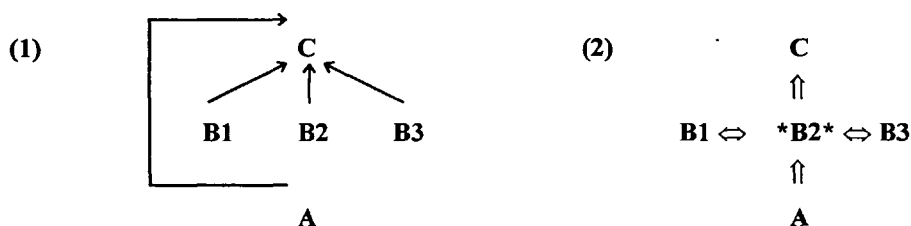
- (c) $B2 \Leftrightarrow B3$: a lehetséges szövegtanok és a lehetséges nyelvészeti diszciplínák relációja; e reláció keretében azt kell vizsgálni, hogy egy-egy adott típusú szövegtan milyen követelményeket támaszt a vele kooperálni tudó nyelvészeti diszciplínák felépítésével szemben; végül
- (d) $B2 \Leftrightarrow C$: a lehetséges szövegtanok és a lehetséges alkalmazási területek relációja; e reláció keretében egyrészt azt kell vizsgálni, hogy egy-egy adott típusú szövegtan milyen módon alkalmazható a különféle alkalmazási területeken, illetőleg, hogy a különféle alkalmazási területek milyen követelményeket támasztanak egy számukra optimális szövegtan felépítésével szemben.

Egy tetszőleges adott célnak eleget tenni tudó szövegtan e négy reláció – relációkon belüli és relációk közötti – kölcsönhatásainak hálójában hozható létre. Amikor azonban egy szövegtan ilyen módon már létrejött, felépítése szükségképpen kihatással van mind a B1, mind a B3, mind a C tartományok diszciplínáira, a B1-ére és B3-éra azért, mert azokkal együtt kell hogy alkalmazásra kerüljön, a C-ére azért, mert meghatározza az azokban való alkalmazása lehetőségeit és határait.

3. Ha az 1. ábrában látható diszciplínablokkokat az *alkalmazások diszciplínakörnyezete* ábrázolásának tekintjük, ebben a környezetben az alkalmazásoknak egy gyenge és egy erős paradigmájáról beszélhetünk.

Gyenge paradigmáról beszélhetünk abban az esetben, amikor az A, B1, B2 és B3 diszciplínablokkok önálló diszciplínái mint alkalmazott diszciplínák egymástól függetlenül kerülnek alkalmazásra. *Erős* paradigmáról ezzel szemben abban az esetben, amikor az alkalmazás egy speciális szövegtan *integratív* közvetítése révén megy végbe.

A gyenge paradigmán belüli diszciplínarelációkat az (1), az erős paradigmán belülieket a (2) diagram szemlélteti; a „*B2*” szimbólum az említett „speciális szövegtan”-ra utal.

3.1. *Kizárólag verbális elemekből építkező kommunikátumokra* vonatkozóan e két paradigma bővebb kifejtése a következő.

- (1) A *gyenge* paradigma azt jelenti, hogy valamely *verbális* alkalmazási területhez ('verbális makroszövegtudomány'-hoz) tartozó szövegnek / kommunikátumnak a létrehoz(at)ása vagy elemzése során külön-külön beszélünk annak (verbális) poétikai / retorikai / stilisztikai, illetőleg (verbális) rendszer- és/vagy szöveg-

nyelvészeti megformáltságáról (hogy itt csak a középső diszciplínablokkhoz tartozó szaktudományokat említsem), anélkül, hogy a (verbális) kompozicionális megformáltságnak ezeket az 'egyedi' aspektusait egy *erre alkalmas integratív (verbális-)szövegtani elméleti keretben* megpróbálnánk 'egybeláttatni'.

(2) Az erős paradigma pedig azt, hogy

- az interdiszciplináris alapozó tudományok követelményeit figyelembe véve, létrehozunk egy, a *verbális* kommunikátumok vizsgálatára alkalmas (verbális) szövegtant (lásd $A \Rightarrow *B2^*$, ahol ebben az esetben a „ $*B2^*$ ” szimbólum egy speciális *verbális szövegtanra* utal),
- tisztázzuk ennek a szövegtannak mind a nyelvészeti tudományokkal (rendszernyelvészet, szövegnyelvészet), mind a szövegtani társtudományokkal (poétika, retorika, stilisztika) való kölcsönös kapcsolatát (lásd egyrészt $*B2^* \Leftrightarrow B3$, másrészt $B1 \Leftrightarrow *B2^*$), és
- ezután foglalkozunk e szövegtan egy adott verbális *C* alkalmazási területre való – mind a nyelvészeti, mind a társtudományi megközelítést közvetítő – alkalmazhatóságának lehetőségeivel és korlátaival (lásd $*B2^* \Rightarrow C$).

3.2. Mind verbális, mind nem verbális elemekből építkező multimediális kommunikátumokra vonatkozóan az alkalmazási lehetőségek valamivel összetettebbek.

(1) A *gyenge* paradigma itt azt jelenti, hogy valamely *multimediális* alkalmazási területhez ('*multimediális* makroszövegtudomány'-hoz) tartozó szövegnek / kommunikátumnak a létrehoz(at)ása vagy elemzése során annak *valamennyi mediális komponensére* vonatkozóan *külön-külön* beszélünk poétikai / retorikai / stilisztikai, illetőleg rendszer- és/vagy szöveg-'nyelvészeti' megformáltságról (hogy itt csak a középső diszciplínablokkhoz tartozó szaktudományokat említsem), anélkül, hogy a multimediális kompozicionális megformáltságnak ezeket az 'egyedi', médiumspecifikus aspektusait *egy-egy erre alkalmas integratív (médiumspecifikus) szövegtani elméleti keretben* megpróbálnánk 'egybeláttatni'.

Multimediális kommunikátumokkal kapcsolatban célszerű egy első fokú és egy másodfokú erős paradigma között különbséget tenni.

(2a) Az *első fokú erős* paradigma azt jelenti, hogy

- az interdiszciplináris alapozó tudományok követelményeit figyelembe véve, létrehozunk valamennyi médiumra vonatkozóan egy-egy, a szóban forgó médium kommunikátumainak vizsgálatára alkalmas *integratív, médiumspecifikus* szövegtant (lásd $A \Rightarrow *B2^*$, ahol ebben az esetben a „ $*B2^*$ ” szimbólum egy-egy speciális *integratív, médiumspecifikus szövegtanra* utal),
- tisztázzuk ezeknek az integratív, médiumspecifikus szövegtanoknak mind a médiumspecifikus nyelvészeti tudományokkal (rendszernyelvészet, szövegnyelvészet), mind a médiumspecifikus szövegtani társtudományokkal (poétika, retorika, stilisztika) való kölcsönös kapcsolatát (lásd egyrészt $*B2^* \Leftrightarrow B3$, másrészt $B1 \Leftrightarrow *B2^*$), és

- ezután foglalkozunk külön-külön az integratív, médiumspecifikus szövegtanok egy adott multimediális C alkalmazási területre való – mind a médiumspecifikus nyelvészeti, mind a médiumspecifikus társtudományi megközelítést közvetítő – alkalmazhatóságának lehetőségeivel és korlátaival (lásd $*B2* \Rightarrow C$).

(2b) A *másodfokú erős paradigma* pedig azt, hogy

- az interdiszciplináris alapozó tudományok követelményeit figyelembe véve, egy-egy adott multimediális szövegtartomány számára létrehozuk a kommunikátumainak vizsgálatára alkalmas *integratív, multimediális szövegtant* (lásd $A \Rightarrow *B2*$, ahol ebben az esetben a „ $*B2*$ ” szimbólum egy-egy speciális *integratív, multimediális szövegtanra* utal),
- tisztázzuk ezeknek az integratív, multimediális szövegtanoknak mind a nyelvészeti tudományaikkal (médiumspecifikus rendszernyelvészetek, szövegnyelvészetek), mind a szövegtani társtudományaikkal (médiumspecifikus poétikák, retorikák, stilisztikák) való kölcsönös kapcsolatait (lásd egyrészt $*B2* \Leftrightarrow B3$, másrészt $B1 \Leftrightarrow *B2*$), és
- ezután foglalkozunk az egyes integratív, multimediális szövegtanok egy-egy adott multimediális C alkalmazási területre való – mind a médiumspecifikus nyelvészeti, mind a médiumspecifikus társtudományi megközelítéseket közvetítő – alkalmazhatóságának lehetőségeivel és korlátaival (lásd $*B2* \Rightarrow C$).

4. Ahhoz, hogy a multimediális kommunikátumok értelmezésével és elemzésével / interpretálásával érdemben foglalkozhassunk, elsősorban a *médiumok lehetséges típusait* kell számba vennünk.

4.1. Mindenekelőtt szükségesnek látom, hogy különbséget tegyünk az elsődlegesen technikai és az elsődlegesen szemiotikai médiumok között.

Elsődlegesen technikai médiumnak nevezem egyrészt a különféle hang-, állókép- és mozgókép-rögzítőket (hangszalagot, kazettát, CD-t, filmet, videokazettát stb.), másrészt a rögzített hangok / képek megszólaltatásának / megjelenítésének és/vagy továbbításának céljára szolgáló technikai eszközöket (a lemezjátszót, a hangkazetta és CD megszólaltatását lehetővé tevő magnót, hifi-tornyot, a diaprojektort és filmvetítőt, illetőleg a rádiót, a televíziókészüléket, valamint a (személyi) számítógépet. (Ide sorolom természetesen az élő hang erősítésére szolgáló mikrofont és hangerősítő berendezéseket is – és bár más jelleggel, de a könyvet, az újságot, sőt a fényreklámot is.)

Elsődlegesen szemiotikai médiumnak ezekkel szemben az egy-egy szemiotikai nyelvtípust képviselő médiumokat: a verbális médiumot, a zene (általában a nem verbális hangkeltés) médiumát, a tánc (általában a mozgás) médiumát, illetőleg az ezek különféle kombinációja révén létrejövő különböző komplex médiumokat, hogy itt csak olyan médiumokat említsek, amelyek notáció- (írás- / partitúra-)rendszerekkel rendelkeznek.

Az „elsődleges” jelző használatának mindkét esetben az a magyarázata, hogy a technikai és szemiotikai médiumtípus szigorú értelemben való elkülönítése nem minden esetben hajtható végre. A rögzítő, valamint megszólaltató / megjelenítő / továbbító tech-

nikai médiumok kisebb-nagyobb mértékben módosítják a szemiotikai médiumok alkalmazása által létrehozott rögzített és rögzítettként megszólaltatott / megjelenített / továbbított kommunikátumokat, aminek következtében a technikai és szemiotikai médiumoknak sajátos fúziói jönnek / jöhetnek létre.

4.2. Lássuk ezután az *elsődlegesen szemiotikai médiumoknak* egy olyan *tipológiáját*, amely színélőadások elemzése céljára is alkalmazható. Azért választottam orientációnak a színélőadásokat, mert azok bizonyos mértékig a 'mindennapi kommunikáció' imitációjának tekinthetők, azaz bennük mindaz előfordulhat, ami a mindennapi életben is előfordul. A médiumokhoz sorolom itt természetesen egyrészt azt a környezetet is, amelyben a cselekmény lejátszódik, másrészt a cselekménynek a résztvevőit is.

SZEMIOTIKAI MÉDIUMOK

KOMMUNIKÁCIÓKÖRNYEZET

természetes (a szabad természet)

artificiális (város, utca, épület, szoba stb.)

KOMMUNIKÁLÓ SZEMÉLYEK (DRAMATIS PERSONAE)

VERBÁLIS MÉDIUMOK

[a verbális kommunikáció 'lexikái' elemeinek médiuma]

beszélt

énekel

írott

PARAVERBÁLIS MÉDIUMOK

[a verbális kommunikációhoz többé-kevésbé szorosan kapcsolódó elemek médiuma]

(para)lingvisztikai

[a verbális kommunikációt kísérő, arról leválaszthatatlan akusztikus / írásképi elemek]

kinezikai

[a verbális kommunikációt kísérő, de arról leválasztható mimikai elemek, gesztusok illetőleg testtartáselemek]

proxémikai és kronémikai

[a verbális kommunikációhoz kapcsolódó térbeli és időbeli viszonyok; elsősorban a kommunikátorok egymáshoz való térbeli elhelyezkedése]

dermikus/termikus

[a verbális kommunikáció kontextusában kommunikatív funkciót betölteni képes szomatikus elemek (elvérősödés / elsápadás, verejtékezés stb.)]

NONVERBÁLIS MÉDIUMOK

[a humán kommunikáció olyan tényleges médiumai, amelyek a verbális kommunikációtól függetlenül, önállóan is képesek szemiotikai médiumokként funkcionálni (például a zene, a tánc, a grafika / festmény / szobor médiuma), illetőleg ezek olyan, elsődlegesen nem szemiotikai megfelelői, amelyek adott esetben kommunikatív funkciót is betölthetnek. (Ez utóbbiakat az alábbi felsorolás „*”-gal jelzi.)

hangzó

ritmikus

instrumentális[zene[=Z]]

természetes (például szöveg nélküli dúdolás, füttyülés)

*nem ritmikus (például bármilyen módon létrejött zaj)

grafikus

notacionális

zenei nyelvi (a hangjegyírás rendszerének elemei)

táncnyelvi (a táncírás rendszerének elemei)

matematikai / logikai / kémiai (formanyelvek elemei)

diagrammatikus (bármilyen típusú diagramokat alkotó elemek)

spazio-temporális

ritmikus

művészi (például tánc[=T])

nem művészi (például menetelés)

*nem ritmikus (bármilyen fajta – nem proxemikus funkciót betöltő – mozgás)

operatív

imitatív [pantomim[=P]]

*nem imitatív / (kvázi)valóságos (célra irányuló tevékenység / munka)

dologi

ábrázoló [grafika[=G] / festmény[=F] / szobor[=Sz]]

*nem ábrázoló (egyrészt az egyes személyek által viselt objektumok – ruházat, ékszer, de hajviselet és smink is; másrészt a kommunikáció kontextusában jelen lévő különféle tárgyak)

EGYÉB

Ezekkel a médiumokkal (mediális elemekkel) kapcsolatban természetesen külön elemzést igényel, hogy közülük melyik tekinthető / tekintendő 'nyelvszerű' médiumnak, és melyik valamely nyelvyszerű médiumhoz társuló 'járulékos'-nak.

4.3. Ha most a *multimediális kommunikátumok* között az őket alkotó *szemiotikai* médiumok konfigurációja komplexitásának növekvő foka szerint kívánunk különbséget tenni, a kommunikátumoknak a következő szemiotikai típusait értelmezhetjük:

- (a) írott / nyomtatott vagy élőszóban oly módon elhangzó verbális kommunikátumok, hogy a beszélő személy nem látható (ezek abban az értelemben tekinthetők multimediális kommunikátumoknak, hogy bennük minden esetben egy 'fogalmi' médium kombinálódik vagy egy vizuális, vagy egy hangzó médiummal);

- (b) a vizuális és/vagy fonikus költészet típusához sorolható művek (ezek annyiban multimediálisak, hogy bennük vagy az írásképp közelít egy 'képi' reprezentációhoz, vagy a hangzó egy 'zenei'-hez);
- (c) (az egymástól elválasztható) verbális és képi, illetőleg verbális és zenei mediális komponessel rendelkező művek (például illusztrált szövegek, illetőleg énekek);
- (d) a képregény és comics mint 'verbális szöveg és kép'-elemekből álló szekvencia, illetőleg az énekelve megjelenített történetek (például az énekelt balladák);
- (e) mimikával és gesztusokkal kísért, élőszóban elhangzó, monologikus verbális kommunikáció;
- (f) mimikával, gesztusokkal, valamint kinezikus és proxemikus elemekkel kísért, dialogikus kommunikáció;
- (g) énekelve és táncolva megjelenített történetek;
- (h) színelőadások;
- (i) operák és balettek;
- stb.

5. A felsorolt kommunikátumtípusok multidiszciplináris megközelítésénél

- nyilvánvalóan legegyszerűbb a *gyenge paradigma* alkalmazása;
- mint a kutatás stratégiájának következő lépése megkísérlendő a különféle mediális nyelvek értelmezése és az *első fokú erős paradigmák* alkalmazása;
- mint ideális eset megkísérlendő végül a különféle mediális nyelvkonfigurációk értelmezése és a *másodfokú erős paradigma* alkalmazása.

Irodalomjegyzék

PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése.* OKSZI, Budapest.

1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram.* [= Officina Textologica 1.] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):

1994. *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez.* JGYTF Kiadó, Szeged.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1996. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése II.* OKSZI, Budapest.

1997– A szövegtan kutatásáról és oktatásáról. *Iskolakultúra.*

MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO A MULTIMEDIAL TEXT

JÁNOS S. PETŐFI

The topic of the paper comprises the following: (1) disciplinary environment of semiotic textological researches, (2) interactive relations to be interpreted among the disciplines of this environment, (3) the so called weak and strong paradigms of applying semiotic textology, (4) typology of the media and multimedial communications.

EGY MULTIMEDIÁLIS SZÖVEG MULTIDISZCIPLINÁRIS
MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

Bevezetés

[SZÖVEGTANI MUNKAKÖZÖSSÉG]

A *Szemiotikai szövegtan* 10. kötetében – a Tanulmányok részhez írt Bevezetésben – egyrészt vázoltuk azt a kontextust, amelyben *A kis herceg* különféle megközelítései létrejöttek, másrészt magukat e megközelítéseket is jeleztük röviden.

A 10. kötetben az általános jellegű szövegtani tanulmányok mellett *A kis hercegre* vonatkozóan kizárólag olyan tanulmányokat közöltünk, amelyek annak *verbális* összefüggésével foglalkoznak. Ezek sorát ebben a kötetben olyan tanulmányokkal és recenziókkal folytatjuk, amelyek annak *illusztrációit* elemzik, illetőleg különféle *multimediális feldolgozásait* tárgyalják.

A 10. kötetben *A kis herceg* 8. fejezetét hoztuk több nyelven, egyrészt azért, mert a tanulmányok jó részében a 'rózsa' témája központi szerepet játszik, másrészt azért, mert azokban szó esett mind e fejezet eredeti francia szövegéről, mind annak két magyar fordításáról, sőt kettőben a német fordításról is. Itt a 21. fejezet második felét közöljük különféle nyelvi változatokban, részben a 'róka'-téma fontossága miatt, részben azért, mert ezek a nyelvi változatok lehetőséget adnak egy-két 'poliglott szövegnyelvészet'-i megjegyzés megfogalmazására. E megjegyzések hivatkozásainak megkönnyítése végett, az egyes nyelvi változatokban érintett elemeket aláhúzással, illetőleg a „[ ]” szimbólummal jelöljük.

T21'F

XXIO

T21'H1

21

[...]

Ainsi le petit prince apprivoisa le renard.
Et quand l'heure du départ fut proche:

– Ah! dit le renard... Je pleurerai.

– C'est ta faute, dit le petit prince, je ne te souhaitais point de mal, mais tu as voulu que je t'apprivoise...

– Bien sûr, dit le renard.

– Mais tu vas pleurer! dit le petit prince.

– Bien sûr, dit le renard.

– Alors tu n'y gagnes rien!

– J'y gagne, dit le renard, à cause de la couleur du blé.

Puis il ajouta:

[...]

Így szelídítette meg a kis herceg a rókat.
És amikor a válás perce közelgett:

– Jaj! – mondta a róka. – Sírni fogok...

– Te tehetsz róla – mondotta a kis herceg
–, én nem akartam neked semmi rosszat, te kívántad, hogy megszelídítselek...

– Igazad van – mondta a róka.

– De sírni fogsz! – mondta a kis herceg.

– Sírni... – mondta a róka.

– Hát akkor miért volt jó neked az egész?

– Azért volt jó, mert a búza arany színű.

Azután [ ] így folytatta:

– Va revoir les roses. Tu comprendras que la tienne est unique au monde. Tu reviendras me dire adieu, et je te ferai cadeau d'un secret.

Le petit prince s'en fut revoir les roses:

– Vous n'êtes du tout semblables à ma rose, vous n'êtes rien encore, leur dit-il. Personne ne vous a apprivoisées et vous n'avez apprivoisé personne. Vous êtes comme était mon renard. Ce n'était qu'un renard semblable à cent mille autres. Mais j'en ai fait mon ami, et il est maintenant unique au monde.

Et les roses étaient bien gênées.

– Vous êtes belles, mais vous êtes vides, leur dit-il encore. On ne peut pas mourir pour vous. Bien sûr, ma rose à moi, un passant ordinaire croirait qu'elle vous ressemble. Mais à elle seul elle est plus importante que vous toutes, puisque c'est elle que j'ai arrosée. Puisque c'est elle que j'ai mise sous globe. Puisque c'est elle que j'ai abritée par le paravent. Puisque c'est elle dont j'ai tué les chenilles (sauf les deux ou trois pour les papillons). Puisque c'est elle que j'ai écoutée se plaindre, ou se vanter, ou même quelquefois se taire. Puisque c'est ma rose.

Et il revint vers le renard:

– Adieu, dit-il...

– Adieu, dit le renard. Voici mon secret. Il est très simple: on ne voit bien qu'avec le cœur. L'essentiel est invisible pour les yeux.

– L'essentiel est invisible pour les yeux, répéta le petit prince, afin de se souvenir.

– C'est le temps que tu as perdu pour ta rose qui fait ta rose si importante.

– C'est le temps que j'ai perdu pour ma rose... fit le petit prince, afin de se souvenir.

– Les hommes ont oublié cette vérité, dit le renard. Mais tu ne dois pas l'oublier. Tu deviens responsable pour toujours de ce que tu as apprivoisé. Tu es responsable de ta rose...

– Je suis responsable de ma rose... répéta le petit prince, afin de se souvenir.

Le Petit Prince
Gallimard, 1987.
(70-74)

– Menj, nézd meg még egyszer a rózsákat. Meg fogod érteni, hogy a tiednek nincs párja ezen a világon. Azután gyere vissza hozzám elbúcsúzni, és én megajándékozlak egy titokkal.

A kis herceg elment újra megnézni a rózsákat.

– De hiszen ti nem is hasonlítotok az én rózsámhoz! – mondta nekik. – Ti még nem sokat értek, rózsák! Benneteket még senki sem szelídített meg, és ti sem szelídítettetek meg senkit. Olyanok vagytok, mint az én rókám volt. Százezer hasonló róka van. De én barátom-má tettem, s most egyetlen az egész világon.

És a rózsák roppant zavarban voltak.

– Szépek vagytok, de üresek – mondotta még nekik. – Értetek nem halhat meg az ember. Az én rózsámról is azt hihetné a közönséges járókelő, hogy hasonlít hozzátok. De ő egymagában fontosabb, mint ti valamennyien, mert én megöntöztem. Mert üvegburát borítottam rá. Mert szélvédővel óvtam. Mert elpusztítottam a hernyóit (kivéve azt a kettőt-hármat, a pillangók miatt). Mert hallottam panaszkodni vagy dicsekedni, sőt olykor egy szót se szólni. Mert... az én rózsám.

És visszament a rókához.

– Isten veled – mondta.

– Isten veled – mondta a róka. – Íme a titkom. Egyszerű: az ember csak a szívével lát jól. A lényeges a szemnek láthatatlan.

– A lényeges a szemnek láthatatlan – ismételte a kis herceg, hogy visszaemlékezék rá.

– Az az idő, amit reá vesztegettél, teszi olyan fontossá rózsádat.

– Az az idő, amit a rózsámra vesztegettem... – mondotta a kis herceg, hogy visszaemlékezék rá.

– Az emberek elfeledték ezt az igazságot – mondotta a róka. – De neked nem szabad elfeledned. Mindörökké felelőssé válsz azért, amit megszelídítettél. Felelős vagy a rózsáért...

– Felelős vagyok a rózsámért... – ismételte a kis herceg, hogy visszaemlékezék rá.

A kis herceg
Fordította Zigány Miklós.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957.
(79-82)

[...]

Így aztán a kis herceg megszeliđítette a rókát. S amikor közeledett a búcsú órája:

– Ó! – mondta a róka. – Sírom kell majd.

– Te vagy a hibás – mondta a kis herceg. – Én igazán nem akartam neked semmi rosszat. Te erősködtél, hogy szeliđítselek meg.

– Igaz, igaz – mondta a róka.

– Mégis sírni fogsz! – mondta a kis herceg.

– Igaz, igaz – mondta a róka.

– Akkor semmit sem nyertél az egészel.

– De nyertem – mondta a róka. – A búza színe miatt. –

Majd [ ] hozzáfűzte:

– Nézd meg újra a rózsákat. Meg fogod érteni, hogy a tiéd az egyetlen a világon. Aztán gyere vissza elbúcsúzni, s akkor majd ajándékuł elárulok neked egy titkot.

A kis herceg elment, hogy újra megnézze a rózsákat.

– Egyáltalán nem vagytok hasonlók a rózsámhoz – mondta nekik. – Ti még nem vagytok semmi. Nem szeliđített meg benneket senki, és ti sem szeliđítettetek meg senkit. Olyanok vagytok, mint a rókám volt. Ugyanolyan közönséges róka volt, mint a többi száz meg száz ezer. De én barátommá tettem, és most márt egyetlen az egész világon.

A rózsák csak feszengetek, ő pedig folytatta:

– Szépek vagytok, de üresek. Nem lehet meghalni értetek. Persze egy akármilyen járókelő az én rózsámra is azt mondhatná, hogy ugyanolyan, mint ti. Holott az az igazság, hogy ő egymaga többet ér, mint ti valamennyien, mert ő az, akit öntözgettem. Mert ő az, akire burát tettem. Mert ő az, akit szélfogó mögött óvtam. Mert róla öldöstem le a hernyókat (kivéve azt a kettőt-hármat, a lepkék miatt). Mert őt hallottam panaszkodni meg dicsekedni, sőt néha hallgatni is. Mert ő az én rózsám.

Azzal visszament a rókához.

– Isten veled – mondta.

– Isten veled – mondta a róka. – Tessék, itt a titkom. Nagyon egyszerű: jól csak a szívével

[...]

So machte denn der kleine Prinz den Fuchs mit sich vertraut. Und als die Stunde des Abschieds nahe war:

„Ach!“ sagte der Fuchs, „ich werde weinen.“

„Das ist deine Schuld“, sagte der kleine Prinz, „ich wünschte dir nichts Übles, aber du hast gewollt, daß ich dich zäme...“

„Gewiß“, sagte der Fuchs.

„Aber nun wirst du weinen!“ sagte der kleine Prinz.

„Bestimmt“, sagte der Fuchs.

„So hast du also nichts gewonnen!“

„Ich habe“, sagte der Fuchs, „die Farbe des Weizens gewonnen.“

Dann fügte er hinzu:

„Geh die Rosen wieder anschauen. Du wirst begreifen, daß die deine einzig ist in der Welt.“

Du wirst wiederkommen und mir adieu sagen, und ich werde dir ein Geheimnis schenken.“

Der kleine Prinz ging, die Rosen wiederzusehn:

„Ihr gleicht meiner Rose gar nicht, ihr seid noch nichts“, sagte er zu ihnen. „Niemand hat sich euch vertraut gemacht und auch ihr habt euch niemandem vertraut gemacht. Ihr seid, wie mein Fuchs war. Der war nichts als ein Fuchs wie hunderttausend andere. Aber ich habe ihn zu meinem Freund gemacht, und jetzt ist er einzig in der Welt.“

Und die Rosen waren sehr beschämt.

„Ihr seid schön, aber ihr seid leer“, sagte er noch. „Man kann für euch nicht sterben. Gewiß, ein Irgendwer, der vorübergeht, könnte glauben, meine Rose ähñle euch. Aber in sich selbst ist sie wichtiger als ihr alle, da sie es ist, die ich begossen habe. Da sie es ist, die ich unter den Glassturz gestellt habe. Da sie es ist, die ich mit dem Wandschirm geschützt habe (außer den zwei oder drei um der Schmetterlinge willen). Da sie es ist, die ich klagen

lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.

– Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan – ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

– Az idő, amit a rózsádra vesztegettél: az teszi olyan fontossá a rózsádat.

– Az idő, amit a rózsámra vesztegettem... – ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

– Az emberek elfelejtették ezt az igazságot – mondta a róka. – Neked azonban nem szabad elfelejtened. Te egyszer s mindenkorra felelős lettél azért, amit megszelídítettél. Felelős vagy a rózsáért...

– Felelős vagyok a rózsáért – ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

A kis herceg

Fordította Rónay György.

Móra Könyvkiadó, Budapest, 1971.

(78-79)

oder sich rühmen gehört habe oder auch manchmal schweigen. Da es meine Rose ist."

Und er kam zum Fuchs zurück:

„Adieu“, sagte er...

„Adieu“, sagte der Fuchs. „Hier mein Geheimnis. Es ist ganz einfach: man sieht nur mit dem Herzen gut. Das wesentliche ist für die Augen unsichtbar.“

„Das Wesentliche ist für die Augen unsichtbar“, wiederholte der kleine Prinz, um es sich zu merken.

„Die Zeit, die du für deine Rose verloren hast, sie macht deine Rose so wichtig.“

„Die Zeit, die ich für meine Rose verloren habe...“, sagte der kleine Prinz, um es sich zu merken.

„Die Menschen haben diese Wahrheit vergessen“, sagte der Fuchs. „Aber du darfst sie nicht vergessen. Du bist zeitlebens für das verantwortlich, was du dir vertraut gemacht hast. Du bist für deine Rose verantwortlich...“

„Ich bin für meine Rose verantwortlich...“, wiederholte der kleine Prinz, um es sich zu merken.

Der kleine Prinz

Übertragung ins D. von Grete und Josef

Leitgeb

Karl Rauch Verlag, Düsseldorf, 1983.

(51-53)

T21'I

XXI

Così il piccolo principe addomesticò la volpe. E quando l'ora della partenza fu vicina:

„Ah!“ disse la volpe, „...piangerò“.

„La colpa è tua“, disse il piccolo principe, „io, non ti volevo far del male, ma tu hai voluto che ti addomesticassi...“

„È vero“, disse la volpe.

„Ma piangerai!“ disse il piccolo principe.

„È certo“, disse la volpe.

„Ma allora che ci guadagni?“

„Ci guadagno“, disse la volpe, „il colore del grano“.

Poi [ ] soggiunse:

„Va' a rivedere le rose. Capirai che la tua è unica al mondo“.

„Quando ritornerai a dirmi addio, ti regalerò un segreto“.

Il piccolo principe se ne andò a rivedere le rose.

„Voi non siete per niente simili alla mia rosa, voi non siete ancora niente”, disse. „Nessuno vi ha addomesticato, e voi non avete addomesticato nessuno. Voi siete come era la mia volpe. Non era che una volpe uguale a centomila altre. Ma ne ho fatto il mio amico ed ora è per me unica al mondo”.

E le rose erano a disagio.

„Voi siete belle, ma siete vuote”, disse ancora. „Non si può morire per voi. Certamente, un qualsiasi passante crederebbe che la mia rosa vi rassomigli, ma lei, lei sola, è più importante di tutte voi, perché è lei che ho innaffiata. Perché è lei che ho messa sotto la campana di vetro. Perché è lei che ho riparata col paravento. Perché su di lei ho uccisi i bruchi (salvo i due o tre per le farfalle). Perché è lei che ho ascoltato lamentarsi o vantarsi, o anche qualche volta tacere. Perché è la mia rosa”.

E ritornò dalla volpe.

„Addio”, disse.

„Addio”, disse la volpe. „Ecco il mio segreto. È molto semplice: non si vede bene che col cuore. L'essenziale è invisibile agli occhi”.

„L'essenziale è invisibile agli occhi”, ripeté il piccolo principe, per ricordarselo.

„È il tempo che tu hai perduto per la tua rosa che ha fatto la tua rosa così importante”.

„È il tempo che ho perduto per la mia rosa...” sussurrò il piccolo principe per ricordarselo.

„Gli uomini hanno dimenticato questa verità. Ma tu non la devi dimenticare. Tu diventi responsabile per sempre di quello che hai addomesticato. Tu sei responsabile della tua rosa...”

„Io sono responsabile della mia rosa...” ripeté il piccolo principe per ricordarselo.

Il Piccolo Principe

Traduzione di Nini Bompiani Bregoli

Bompiani, Milano, 1983.

(95-98)

T21'E

XXI

So the little prince tamed the fox. And when the hour of his departure drew near –

„Ah,” said the fox, „I shall cry.”

„It is your own fault,” said the little prince. „I never wished you any sort of harm; but you wanted me to tame you...”

„Yes, that is so,” said the fox.

„But now you are going to cry!” said the little prince.

„Yes, that is so,” said the fox.

„Then it has done you no good at all!”

„It has done me good,” said the fox, „because of the colour of the wheat fields.” And then he added:

„Go and look again at the roses. You will understand now that yours is unique in all the world. Then come back to say goodbye to me, and I will make you a present of a secret.”

The little prince went away, to look again at the roses.

„You are not at all like my rose,” he said. „As yet you are nothing. No one has tamed you, and you have tamed no one. You are like my foxes when I first know him. He was only a fox like a hundred thousand of foxes. But I have made him my friend, and now he is unique in all the world.”

And the roses were very much embarrassed.

„You are beautiful, but you are empty,” he went on. „One could not die for you. To be sure, an ordinary passerby would think that my rose looked just like you – the rose that belongs to me. But in herself alone she is more important than all the hundreds of you other roses: because it is she that I have watered; because it is she that I have put under the glass globe: because it is she that I have sheltered behind the screen; because it is for her that I have killed the caterpillars (except the two or three that we saved to become butterflies); because it is she that I have listened to, when she grumbled, or boasted, or even soemtimes when she said nothing. Because she is *my* rose.”

And he went back to meet the fox.

„Goodbye,” he said.

„Goodbye,” said the fox. „And now here is my secret, a very simple secret: It is only with the heart that one can see rightly; what is essential is invisible to the eye.”

„What is essential is invisible to the eye,” the little prince repeated, so that he would be sure to remember.

„It is the time you have wasted for your rose that makes your rose so important.”

„It is the time I have wasted for my rose –” said the little prince, so that he would be sure to remember.

„Men have forgotten this truth,” said the fox. „But you must not forget it. You become responsible, forever, for what you have tamed. You are responsible for your rose...”

„I am responsible for my rose,” the little prince repeated, so that he would be sure to remember.

The Little Prince

Translated from the French by Katherine Woods.
Piccolo Books in association with einemann, 1983.

(70-72)

A. AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLÍNÁI

Ez a szekció a *pszichológia* és az *empirikus metodológiák* szektorokba sorolható tanulmányokat tartalmaz: (a) a *pszichológia* szektorhoz tartozik PETHŐ GERGELY tanulmánya, aki egy szemantikai kérdés kognitív pszichológiai megközelítésével foglalkozik; (b) az *empirikus metodológiák* szektora három, *A kis hercegre* vonatkozó, annak mind verbális, mind ikonikus komponensét érintő, kreatív gyakorlatot mutat be ugyanazoktól a szerzőktől, akik a 10. kötetben e mű kizárólag verbális komponensét érintő kreatív gyakorlatok eredményeiről számoltak be.

Pszichológia

A POLISZÉMIA KEZELÉSE A KÉTSZINTŰ ÉS A PROTOTÍPUSELMÉLETI SZEMANTIKÁKBAN

PETHŐ GERGELY*

1. A poliszémia hagyományos értelmezései

A poliszémia vagy többjelentésűség jelensége a nyelvészeti szemantikának egyik legrégebben felfedezett és a kutatók által számos irányból megközelített témája. Természetesen már az ókorban észrevették, hogy bizonyos szavak a valóság különféle, de egymással valamilyen módon összefüggő, egymásra hasonlító jelenségeire utalhatnak. E kérdéskör vizsgálatával egészen a nyelvészetnek mint önálló tudománynak a kialakulásáig a filozófia foglalkozott, és még századunkban is a nyelvfilozófia egyik lényeges, gyakran tárgyalt témáját képezi.

A poliszémiát a nyelvészet hagyományosan a lexémák, nem pedig a szóalakok és szövegszavak tulajdonságaként kezeli¹. A poliszém szó (tudniillik lexéma) egy jellegzetes példája a magyarban a *körte*, amely a valóságban található objektumok két diszkrét osztályának elemeire utalhat: egyfelől egyfajta gyümölcsre, másfelől mesterséges tárgyakra, amelyek megfelelő foglalatban elhelyezve világítani képesek². A többjelentésű szavak egyértelműsítése használatuk (kontextusba helyezésük) által valósul meg, amikor is rendszerint világossá válik, hogy a lexéma lehetséges jelentései közül melyiket hordozza az adott szóelőfordulás:

(1) *Ott egy körte az asztalon.*

(a) *Edd meg, neked hoztam.*

(b) *Add ide, légy szíves! Be szeretném csavarni.*

Mivel a megnyilatkozások megértésekor mindig az adott szóelőfordulásokat kell értelmeznünk, így a természetes nyelvi szemantika is elsősorban ezekkel foglalkozik (ennek értelmében beszél CRUSE 1986. 1–22 a szójelentés kontextuális megközelítéséről)³.

Míg ezt az irányt követve a kontextusba ágyazott szóelőfordulások jelentésviszonyairól különösen az utóbbi évtizedekben számos eddig ismeretlen és érdekes jelenséget tárt fel a nyelvtudomány, arról nem sok szó esett (és egyáltalán nem tekinthető sem tisztázottnak, sem pedig triviálisnak e probléma megoldása), hogy hogyan helyezhetők el ezek az újabb felismerések a *lexéma—szóalak—szóelőfordulás* hármasságról alkotott, klasszikusnak mondható képünkben.

A nyelvészeti irodalom általában azokat a szavakat tekinti többjelentésűnek (poliszémnek), amelyek két vagy több olyan jelentést fejezhetnek ki, amelyek bár egymástól világosan különválaszthatók, mégis összefüggnek egymással. Így a *körte* többjelentésű szó (lexéma) által megnevezhető tárgyak két osztályt alkotnak, köztük a kapcsolatot pedig hozzátvetőleges alaki hasonlóságuk teremti meg. Nem tekinti viszont poliszémnek ez a hagyományos felfogás azokat a szavakat⁴, amelyek jelentései között nincs hasonlóság, például az *ég* szót a következő környezetekben:

- (2) (a) *Ég a gyertya.*
(b) *Szép kék az ég.*

Nem minden esetben egyértelmű, hogy egy adott szó többjelentésű-e, vagy két önálló lexémáról kell beszélnünk, amelyeknek paradigmáiban található azonos alakok is (ez a probléma értelemszerűen csak akkor merülhet fel, ha a két lexémajelölt morfológiai szempontból hasonló módon viselkedik, és azonos szófaji kategóriába sorolható). Ilyenkor két szempont figyelembevételét javasolja a jelentéstan hagyományos koncepciója: a) amennyiben a két lexémajelölt etimológiai szempontból azonos eredetű, nem szükséges különválasztanunk, hanem egy közös, többjelentésű lexémához rendelhetjük őket; ilyen például az említett *körte*, valamint a *csiga*, a *sarok*, a *toll* stb.; b) amennyiben azonos eredetűek, de az anyanyelvi beszélők már nem érzik a kapcsolatot az egyes jelentések között, külön lexémának tekintjük őket, például angol *pupil₁* 'pupilla', *pupil₂* 'tanuló'⁵. A homonímia és a poliszémia elválasztása még ezáltal sem oldódott meg tökéletesen, mert számos határesettel találkozhatunk, amikor e kritériumok alapján nem sorolhatók be megnyugtatóan az adatok. Példaként említhető a *daru* szó, amelynek a jelentései között hasonló kapcsolat van, mint a *csiga* jelentései között (továbbá mindkét említett szempontból értékelhető lenne poliszém lexémaként is), az ÉKSz. viszont két, azonos alakú lexémához rendeli azokat, vélhetően részben azért, mert a két jelentéshez kapcsolódó morfológiai paradigma bizonyos pontokon elkülönült egymástól. Tovább bonyolítja a helyzetet az úgynevezett grammatikai homonímia jelensége, amely megnevezése alapján a homonímia egy fajtájának tűnik, mégsem illik bele a fentebb vázolt képbe, tudniillik olyan szóalakot is jellemezhetünk így, amelynek két vagy több interpretációs lehetősége nem külön lexémákhoz tartozik, hanem egyazon lexémának morfológiai paradigmáján belül csupán különböző pontokon helyezkedik el (például az *eszem* szóalak megfelelő kontextusokban az *eszik* lexéma tárgyas — 3. személyű tárgyra utaló — és alanyi ragozási sorának kijelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyű elemeként is realizálható).

Amint a fentebb vázoltakból világosan látszik, a poliszémia jelenségének ez a hagyományos, kifejtett szemantikai elméletre nem támaszkodó felfogása komoly, bármilyen szintű adekvátságra igényt tartó jelentéstani feldolgozásokban nem alkalmazható, mivel

preteoretikus (és hibás, mert a szükséges mértékben nem differenciált) terminusokra és nem kellően motivált fogalmakra épít. Ennek a hiányosságnak a felszámolására, tehát a poliszémia kérdéskörének elméleti szempontból is megalapozott, rendszeres kezelésére alkalmas leíró keretet javasol a kétszintű szemantika néven ismert természetes nyelvi jelentéstani elmélet, amelyet a későbbiekben fogok bemutatni.

A nyelvfilozófia is alaposan foglalkozott a szavak többjelentésűségének kérdéskörével. Már ARISZTOTELÉSZ javasol egy eljárást annak eldöntésére, hogy egy szónak mi-kor van több jelentése, elkülönítve ezt a jelenséget egyrészt a homonímiától, másrészt pedig a referencia viszonylag gyenge meghatározottságától, tehát hogy például a *virág* szó nem többjelentésű annak ellenére, hogy rózsákra és tulipánokra is utalhat. A kérdéskör további irodalma olyan hatalmas terjedelmű, hogy itt akár csak nagy vonalakban történő áttekintésére sem vállalkozhatok. Ki szeretné viszont térni QUINE *Word and object* című klasszikus művére (1960/1980.), amelyben ismerteti a természetes nyelvi jelenségek jelentésének meghatározhatóságával kapcsolatos problémákat, és ahol kísérletet tesz egyrészt a poliszémia, másrészt pedig más, rokon jelenségek jellemzésére⁶, ugyanis ez a munka bizonyos értelemben a klasszikus analitikus nyelvfilozófia jelentésről alkotott képének reprezentatív összefoglalása. Bár QUINE e művében a természetes nyelvi jelentésekkel kapcsolatban számos érdekes kérdést érint, szempontunkból elsősorban azok az elkülönítések a fontosak, amelyeket a szójelentések nem egyértelműségének tipológiájaként javasol (elsősorban a logikai szemantika megközelítésmódját alkalmazva, tehát az igazság, a referencia, a hatókörök stb. fogalmaira alapozva elgondolásait), és amelyek bizonyos pontokon túllépnek a hagyományos nyelvészeti jelentéstanban általában elfogadott (és fentebb vázolt) fogalmi elkülönítéseken.

Mindenképpen lényeges az a különbségtétel, amelyet QUINE a tulajdonképpeni többértelműség (amelyet ő *ambiguity*-nak nevez), a referenciális bizonytalanság (*vagueness*), valamint az általános jelentés (*generality*) elválasztására javasol. Bizonytalan ennek értelmében egy kifejezés jelentése (vonatkozása), ha a) adott esetben nem vagyunk biztosak abban, hogy az általa jelölt dolognak hol húzódnak (időbeli, térbeli stb.) határai, illetve b) nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy egy adott dolgot megnevezhetünk-e ezzel a kifejezéssel vagy nem⁷. Így például a *hegy* szó vonatkozása bizonytalan, mert nem dönthető el, hogy hegymászás közben adott esetben mikortól mondhatjuk azt, hogy a hegyen vagyunk (tehát a hegynek mint fizikai objektumnak hol vannak a határai), másrészt pedig azért, mert bizonyos esetekben nem (illetve csak a *hegy* szó jelentésének önkényes és konvencionális pontosítását követően) dönthető el, hogy egy adott domborzati alakzat hegy-e, vagy csupán domb. Mivel a bizonytalan szavaknak minden esetben vannak olyan jelöleteik, amelyekre világosan alkalmazhatók, így a referenciális bizonytalanság jellegzetessége, hogy az olyan mondatoknak az igazságértékét érintetlenül hagyja, amelyekben egy adott bizonytalan jelentésű szó általában elő szokott fordulni⁸; például amikor hegyekről beszélünk, általában kétségkívül *hegynek* nevezhető dolgokra gondolunk, és nem határesetekre.

A többértelműség jelenségét ettől világosan elkülönítendőnek tartja QUINE. Többértelmű egy szó abban az esetben, ha egy adott dologra igaz lehet ez a szó és egyszersmind tagadása is; tehát például, ha egy madárra mutatok az állatkertben, mondhatom azt, hogy

(3) *Amit látsz, az (bizonyos értelemben) daru, de (más értelemben) nem daru.*

ezért a *daru* szó többértelmű⁹.

Végül általános jelentésű szóról (*general term*) beszél QUINE abban az esetben, ha egy szó különböző dolgokra utalhat, amelyek valamilyen módon hasonlítanak egymásra (és így egy közös kategória alá sorolhatók). Ilyen például a *gyümölcs* szó, amely egyaránt utalhat almára, görögdinnyére, szőlőre stb. anélkül, hogy többértelmű lenne az említett kritérium alapján¹⁰.

Megjegyzendő, hogy a QUINE által javasolt fogalmak nem komplementerek (és így végső soron ugyanolyan okból nem építhető rájuk közvetlenül a szójelentések adekvát kategorizálási rendszere, mint a hagyományos nyelvészeti szemantikára): ha egy lexéma többértelmű a fentebbi értelemben, akkor egyes jelentéseiben lehet bizonytalan referenciájú, ezek bizonyára rendszerint általánosak, sőt valószínűleg bizonyos ritkább esetekben az egyes jelentések maguk is viselkedhetnek többértelműként¹¹.

2. A poliszémia kérdésköre két kognitív jelentéstani elméletben

Amint az előző fejezetben vázoltam, mind a hagyományos nyelvészetben, mind pedig a nyelvfilozófiában születtek javaslatok a természetes nyelvi kifejezések jelentésének megközelítésével kapcsolatos azon problémák megoldására, amelyek ezeknek a kifejezéseknek a különböző természetű többértelműségeiből adódnak, de a javaslatok közül egyik sem bizonyult megfelelőnek. A továbbiakban két olyan modern, önmagát a nyelvtudomány kognitív vonulatába soroló elméletet mutatok be, amelyek e problémákat egy alapvető szemléletbeli váltásra alapozva kívánják kezelhetővé tenni. Az új szemléletnek, amely ezeknek az elméleteknek a háttérében meghúzódik, alapvető eleme, hogy a természetes nyelvek viselkedését csak abban az esetben magyarázhatjuk meg, amennyiben azt rekonstruáljuk, hogy a beszélők mely (az elméjükben valamilyen módon tárolt) szabályrendszer alapján képesek használni az adott nyelvet, illetve hogy ezek a szabályok hogyan működnek a nyelv használatakor. Így ez a szemlélet elveti mind az elsődlegesen logikai megalapozottságú jelentéstani megközelítéseket, mind pedig a pusztán az adott nyelvi adatok feldolgozására vállalkozókat, tehát a strukturalista nyelvészet hagyományát követőket, illetve csak annyiban fogadja el ezek eredményeit, amennyiben azok pszichológiai realitása valószínűsíthető.

Az alábbiakban bemutatandó két jelentéstani elméleten kívül igen nagy számú, poliszémiával is foglalkozó nyelvészeti elmélet ismeretes, például a NUNBERG (1980.), CARAMAZZA – GROBER (1976.), PUSTEJOVSKY – BOGURAEV (1993.) által képviseltek; ezek áttekintésére viszont nem vállalkozhatom. Egyrészt e megközelítések rendszeres áttekintése messze túlmutat e tanulmány keretein, és hosszú távú kutatási feladatot jelenthetne, másrészt pedig a jelen tanulmány szempontjából nem is lenne igazán ésszerű, ugyanis ezek az elméletek rendszerint csak bizonyos részletkérdésekben térnek el az általam választott két rendszer valamelyikétől, és így az alábbiakban megfogalmazottak mutatis mutandis értelmezhetők ezekre is.

2.1. A „kétszintű” szemantika elmélete

E természetes nyelvi szemantikai elméletet MANFRED BIERWISCH dolgozta ki, és a nyolcvanas évek eleje óta elsősorban német nyelvterületen használták fel a lexikális szemantikában, főként melléknévek jelentésváltozatainak modellálására.

A kétszintű szemantika¹² klasszikus kifejtéseként BIERWISCH (1983e.)-t tartjuk számon, bár ugyanő már valamivel korábban is kifejtette (kisebb, lényegtelennek mondható eltérésekkel) mind jelentéstani elképzeléseit (BIERWISCH: 1983b., 1983c.), mind pedig az ezek háttérében álló nyelvelméletet (1983d., különösen 1983a.). Ez utóbbi a nyelv moduláris koncepciójának egy változata: BIERWISCH úgy véli, hogy egyfelől az emberi kogníció különböző, egymástól részben független működési elvekkel rendelkező tartományokra tagolódik, ezen belül pedig a nyelvképesség maga is moduláris felépítésű, elkülönülő szintaktikai, morfológiai, szemantikai stb. részrendszerekből áll¹³. BIERWISCH ezek közül elsősorban a szemantikai modul felépítésével, illetve ennek az interakciós (pragmatikai) modullal való kapcsolatával foglalkozott saját munkáiban, míg a fonológiai és szintaktikai modulra vonatkozóan a generatív nyelvészet feltevéseit fogadta el irányadónak¹⁴.

Míg a mai szemantikai kutatás zöme a 80-as években (a logikai szemantika örökségként) elsősorban a mondatok jelentésével foglalkozott, BIERWISCH jelentéstani elmélete az egyes lexémák jelentésének belső struktúrájából indul ki. Elképzelései igen tömören a következőképpen foglalhatók össze (BIERWISCH 1983e. 65 kk. alapján):

Bármely *u* kifejezés egy *ins* inskripcióból (amely egy fizikailag jellemezhető jel) és egy *l* — a nyelvhasználó által ehhez az inskripcióhoz rendelt — struktúrából alkotott rendezett pár, *l* pedig rendezett hármas, amelynek tagjai az *ins*-hoz rendelt *pt* (fonetikai reprezentáció), *syn* (szintaktikai reprezentáció), valamint *sem* (szemantikai reprezentáció):

$$(4) u = \langle ins, \langle pt, syn, sem \rangle \rangle.$$

E három reprezentáció¹⁵ a nyelvhasználó kognitív tudásrendszerén belüli grammatikai rendszerhez kapcsolódik. Egy *ct* kontextusra vonatkoztatva ehhez az *u* megnyilatkozáshoz a nyelvhasználó egy kontextuálisan meghatározott *m* megnyilatkozásjelentést rendel hozzá, amelynek következtében *u*-ból kontextuálisan interpretált kifejezés (*mu*) lesz:

$$(5) mu = \langle ins, \langle \langle pt, syn, sem \rangle, ct, m \rangle \rangle.$$

Mind a kontextus, mind az *m* jelentés(reprezentáció) az ember fogalmi (konceptuális) rendszeréhez kapcsolódó reprezentáció. Mivel a konceptuális rendszer a modularista kognícióelméletek szerint önálló, a nyelvi rendszerhez képest részben autonóm modul, így az ahhoz kapcsolódó tényezők vizsgálatát és pontos felépítésük leírását BIERWISCH nem a nyelvészet, hanem a kognitív pszichológia valamely másik diszciplínája feladatának tartja. E nyelvelméleti keretben a jelentés tan két probléma megoldására vállalkozhat, illetve kell vállalkozzon.

- (6) Hogyan épülnek fel a nyelvi kifejezések *sem* mentális reprezentációi?
 (7) Hogyan megy végbe a *sem* és a *ct* alapján az *m* jelentés mentális levezése?

Míg az előbbi probléma a tulajdonképpeni grammatikai rendszer szemantikai részrendszerének a jellemzését követeli, addig az utóbbi ugyanennek a részrendszernek a konceptuális rendszerrel való kölcsönhatására kérdez rá. BIERWISCH kiter a mentális lexikonnak mint a grammatikai rendszer egyik komponensének a szerepére is: a mentális lexikonban szereplő *LE* lexikai bejegyzések (amelyek tulajdonképpen a nyelv szavainak mentális reprezentációi) maguk is több összetevőből állnak (egybehangzóan a generatív grammatika lexikonelméletével):

$$(8) LE = \langle P, MS, SEM \rangle$$

ahol *P* a szó fonológiai struktúrája, *MS* a morfológiai és szintaktikai tulajdonságainak az összefoglalása, végül *SEM* azt határozza meg, hogy a lexikai elem, amennyiben összetett kifejezésben (például mondatban) jelenik meg, hogyan járul hozzá annak az *u* kifejezésnek a *sem* szemantikai reprezentációjához¹⁶. A *SEM*, illetve *sem* (mentális) reprezentációk több tekintetben alulspecifikáltak az *m* megnyilatkozásjelentéshez képest. Ezt az alulspecifikáltságot grafikusán lambda-operátorok és egzisztenciális kvantorok segítségével ábrázolhatjuk (BIERWISCH követve), kezdve az olyan (a formális nyelvekből jól ismert) eseteken, ahol arról van szó, hogy a személyes névmások vonatkozását a kontextus (*ct*) rögzíti, olyan szokatlanabb és jellegzetesen természetes nyelvi megoldásokig, mint például az *ébreszt* (*wecken*) ige alábbi szimbolikus grafikus szemantikai reprezentációjában¹⁷ a kauzatív cselekvést jelölő *Z* változó egzisztenciális kvantifikációja:

$$(9) \lambda X \lambda Y \exists Z [TUN(X, Z) \text{ UND } CAUS(Z, WERD(SCHLAF Y, NEG(SCHLAF Y)))],$$

amely azt fejezi ki, hogy valamely *Z* tevékenységet végez *X*, amelynek következménye *Y* felébredése, de az ige szemantikájának mentális reprezentációjában (amint ezt a grafikai is tükrözi) nincs megszabva, hogy pontosan mi ez a tevékenység; lehet rázás, hangos zene hallgatása, meglepett kiáltás, egy ajtó kinyitása stb.

Bár BIERWISCH a jelentéstannak a hetvenes években bekövetkezett fejlődését követve, a fentihez hasonló, logikai elemeket tartalmazó formulákat használ a szójelentések megjelenítésére, e természetes nyelvi szemantikának nem áll kidolgozott formális rendszer a háttérben, és BIERWISCH, amint maga is utal rá, illetve amint egész koncepciója alapján is nyilvánvaló, azon túl, hogy (például QUINE-tól eltérően) nem a logikai szemantika feltevéseiből és fogalmaiból indul ki, ezeket nem is fogadja el minden esetben. Az általa alkalmazott szimbolikus notáció elsősorban a szójelentést felépítő komponensek közötti relációk minél egyértelműbb kifejezésére, illetve a szintaktikai modullal való kapcsolat megteremtésére szolgál.

Maguk a jelentéskomponensek nem a szemantikai modulban lokalizálhatók, hanem a konceptuálisban, tehát fogalmak (pontosabban fogalmakra egy-egyértelműen hivatkozó

indexek); a szemantikai modul feladata (amint a fent vázolt nyelvelméletből is látható) ezeknek a fogalmaknak a nyelvi kifejezésekhez való hozzárendelése¹⁸. BIERWISCH döntését, hogy — más kognitív szemantikai elméletekkel szemben (lásd alább) — külön modult feltételez erre a célra, az indokolja, hogy számos olyan szemantikai jelenség figyelhető meg, amely nem vezethető le triviálisan az egyes lexémákhoz közvetlenül hozzárendelhető fogalmak struktúrájából, ellenben úgy megmagyarázható, ha feltételezünk egy különálló szemantikai modult, amely a lexéma és a fogalom között „közvetít”¹⁹.

Ezeknek a jelenségeknek az egyik csoportja, amelyet BIERWISCH a fent említett írásaiban elemez, a lexémák polisziemiájához kapcsolódik. Ennek klasszikus példája a *Schule* 'iskola' lexéma esete. E lexémának, amint BIERWISCH kifejti (1983e. 81 kk.), különböző jelentéseit figyelhetjük meg (példaképpen az általa megadott német mondatok alábbi magyar megfelelőiben):

(10) <i>Az iskolának lapos teteje van.</i>	'építmény'
(11) <i>Az iskola egy nagyobb összeget adományozott.</i>	'intézmény'
(12) <i>Nagyon élvezi az iskolát.</i>	'folyamatok összessége'
(13) <i>Az iskola a civilizáció alapjainak egyike.</i>	'intézmény mint elv'

A kétszintű szemantika szellemében ezekhez a jelentésváltozatokhoz egyetlen közös szemantikai reprezentációt (SEM, lásd fentebb) rendelhetünk, amely grafikusán a következőképpen jeleníthető meg:

- (14) $\lambda X [CÉL\ X\ W]$ | $W = OKTATÁSI\ ÉS\ TANULÁSI\ FOLYAMATOK.$

Ez a mentális reprezentáció, mint látható, alulspecifikált, tudniillik nincsen benne rögzítve a szó (10–13) alatti értelmezéseinek egyike sem; az aktuális jelentésváltozat specifikálása a kontextuális értelmezés során, tehát meghatározott kontextusba (például mondatba) helyezést követően történik, és így az (5) séma szerint nem a *sem*-ben, hanem az *m* megnyilatkozásjelentésben realizálódik²⁰. BIERWISCH szerint így nem a szójelentés szabja meg, hogy az *iskola* lexémának milyen értelmezési lehetőségei vannak, hanem a konceptuális rendszerünk (az iskolákról tárolt ismereteink, hogy tudniillik az iskola egyfajta intézmény, amelyhez egy vagy több épület szokott tartozni, ahol az intézményre jellemző tevékenység folyik stb.).

A *polisziémia* terminus használata ezen a ponton indoklásra szorul, ugyanis BIERWISCH leszögezi, hogy az általa elemzett lexémák (például a *Schule*) nem polisziémák abban az értelemben, ahogyan a *polisziémia* kifejezést a hagyományos nyelvészeti jelentésstanban használják (amint azt fentebb ismertettem, tehát ahogy például a *toll* szó polisziém), hanem itt a tulajdonképpeni polisziemiánál szűkebb körű, kevésbé erős jelentésvariációról van szó. Míg ez kétségkívül indokolt és elfogadható álláspont²¹, a későbbi szakirodalom (mind a kétszintű szemantika, mind pedig alternatív elméletek követői) többnyire nem vette figyelembe BIERWISCHnek ezt a terminológiai megállapítását, és következetesen *polisziémia*ként emlegeti a kérdéses jelenségcsoportot. Így (igen

kellemetlen módon) a *poliszémia* szó maga is poliszémnek tekinthető (mivel a különböző jelentéstani irányzatok különféle értelemben használják), ezt a zavaró terminológiai problémát pedig eddig nem tisztázták megnyugtató módon. A továbbiakban a status quot követve a kétszintű szemantikán belül *poliszemiának* nevezem azt a jelenséget, amikor egy lexéma több jelentésváltozata ugyanazon kiinduló *SEM* reprezentációból vezetődik le konceptuális eltolással (lásd alább); (viszonylag önkényesen) *homonímiának* pedig azt, amikor egy szóalak két különböző, kontextuálisan specifikált jelentéséhez nem rendelhető olyan közös szemantikai reprezentáció, amelyből ez a két jelentés konceptuális eltolás révén levezethető volna²². A homonímia speciális eseteként bevezethetjük a *relatív lexikai homonímia* fogalmát, amelyet arra a jelenségre használunk, amikor egy morfológiai egységes viselkedésű szó (lexémajelölt) két különböző, kontextuálisan specifikált jelentéséhez nem rendelhető olyan közös szemantikai reprezentáció, amelyből ezt a két jelentést konceptuális eltolással le tudnánk vezetni. Ennek megfelelően a *toll*, a *daru*, a *levél* és a poliszémia további klasszikus példái világosan a homonímia alá tartoznak (és így *toll*₁, *toll*₂ stb. önálló lexémáknak tekintendők)²³. Ha a *homonímia* terminust e definíció értelmében használjuk, akkor már nem állnak fenn a homonímia és a poliszémia elkülönítésével kapcsolatos (fentebb vázolt) problémák, és empirikusan (például pszicholingvisztikai kísérleti módszerekkel) eldöntendő kérdés, hogy vitatható esetekben poliszemiáról vagy homonímiáról van-e szó²⁴.

Visszatérve az *iskola* lexéma kétszintű szemantikai elemzésére: azok az eszközök, amelyek a kétszintű szemantikában az egyes értelmezési lehetőségeket (jelentésváltozatokat) realizálják, az úgynevezett konceptuális eltolás és a konceptuális differenciálás. Az előbbi az adott lexikai jelentést (*SEM* reprezentációt) egy bizonyos fogalom érvényességi körébe „tolja el”, annak a fogalomnak rendeli alá; így például az *iskola* (14) alatti jelentésmagja konceptuális eltolás következtében a (10) alatti kontextusban a következő, teljesen kifejtett jelentéssé alakul:

$$(15) \lambda X [\text{ÉPÜLET } X \text{ ÉS CÉL } X \text{ W}] \quad | \quad W = \text{OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK.}$$

A konceptuális eltolás itt alkalmazott művelete szimbolikusan a következőképpen jellemezhető:

$$(16) \lambda SEM \lambda X [\text{ÉPÜLET } X \text{ ÉS SEM } X]$$

amely (14)-gyel mint argumentummal kitöltve adja (15)-öt. Az *iskola* további, (11–13) alatti kontextuális jelentésváltozatai hasonlóképpen adódnak, ha (16)-hoz hasonló (megfelelően módosított) eltolási műveleteket alkalmazunk²⁵.

A második derivációs művelet, a konceptuális differenciálás ennél korlátozottabb erejű, amennyiben nem utalja a *SEM* reprezentációkban megadott jelentést tőle független fogalom alá, hanem a benne eleve megtalálható konceptuális tartalmat pontosítja valamilyen, többnyire igen nehezen megragadható módon. A differenciálás valamely, a kiinduló reprezentációban szereplő paraméter kitöltését jelenti (technikailag egy benne sze-

replő egzisztenciálisan kvantifikált változóhoz rendelődik valamilyen érték). BIERWISCH e művelet példájaként a *(meg)ért (verstehen)* ige jelentésének különböző kontextuális változatait említi (1983e. 76):

- (17) *Faulkner nehéz megérteni.* egyértelműsíthető mint:
(18) *Faulkner beszédét nehéz megérteni.*
(19) *Faulkner cselekedeteit nehéz megérteni.*
(20) *Faulkner írásait nehéz megérteni.*

Ezekben a mondatokban a *megért* igei lexéma által jelölt fogalom véleménye szerint minden esetben azonos, csak a megértés különböző módozatairól van szó a különböző kontextusokban (tudniillik a megértés — a kérdéses információ feldolgozása — érdekében végbement mentális tevékenység más-más jellegű)²⁶.

A kétszintű szemantika harmadik alapvető művelete, amelynek révén a konceptuális modul kiválasztja, hogy egy adott kontextusban az adott lexikai egység számára lehetséges, derivált jelentésváltozatok közül melyik realizálódik, az úgynevezett szelekció. A következő mondatok jól illusztrálják ennek működését:

- (21) *Péter a rendőrségről a tűzoltósághoz ment (hogy ott találkozzon Imrével).*
(22) *Péter a rendőrségtől a tűzoltósághoz ment (tudniillik dolgozni).*²⁷

Attól függően, hogy a *rendőrség* lexéma melyik jelentésvariánsa — az 'épület' (amelyhez *-ről* rag kapcsolódik) vagy az 'intézmény' (amelyhez *-től* rag) — szerepel a mondatban, a *tűzoltóság* lexéma is vagy az egyik, vagy a másik jelentésváltozatban kell hogy szerepeljen. A szelekció ebben a mondatban kiköti, hogy ha az egyik lexikai egységen egy adott konceptuális eltolás hajtódik végre, akkor a másikon ugyanezt az eltolást kell végrehajtani. A szelekció egyik leglényegesebb jellegzetessége, hogy egy lehetséges értelmezése szerint szemben áll a szigorú értelemben vett kompozicionalitás elvével: egy mondatrész jelentését befolyásolja egy másik mondatrész választása, azaz nemcsak az elemi kifejezések jelentésének összeadódásával jön létre a komplex kifejezés jelentése (amint a kompozicionalitás elve megkövetelné), hanem a komplex kifejezés (valamely részének) jelentése is befolyásolja egy adott részének a jelentését²⁸. Azt viszont, hogy a szelekció pontosan hogyan működik, sem BIERWISCH, sem követői nem dolgozták ki²⁹.

Minden hiányossága ellenére a kétszintű szemantika a poliszémia igen jól megalapozottnak tűnő, elegáns és rendkívül gazdaságos feldolgozására képes. Az *iskola* lexéma fentebb, (10–13) alatt bemutatott konceptuálisan interpretált jelentésvariánsait egy, az adott lexikai elem szemantikai reprezentációja által meghatározott fogalomcsalád elemeinek tekinthetjük (vö. BIERWISCH: 1983e. 81 kk.). Hasonló (a specifikálatlan jelentésmagokból konceptuális eltolások révén nyerhető) fogalomcsaládokat figyelhetünk meg például a következő lexémák esetében: *egyetem, múzeum, bíróság, parlament, színház, bank, biztosító, gyár* stb., és így az *iskola* kapcsán megfogalmazott szabályszerűségek elegendőnek bizonyulnak e további szójelentés-variációk leírására is.

Amint fentebb említettem, a poliszemiával kapcsolatos jelenségek alkotják a két-szintű szemantika alapvető feltevésének — egy a konceptuális rendszertől részben független szemantikai modul posztulálásának — a jogosságát alátámasztó érvek egyik nagy csoportját. A másik, a szakirodalomban ritkábban szereplő csoportot a kontrasztív szemantika egyes felismerései alkotják³⁰. Előfordulnak bizonyos esetek, amikor úgy látszik, hogy bár a különböző nyelveket beszélőknek a fogalmi rendszere bizonyos pontokon bizonyára megegyezik, mégis különböző módon vannak lexikalizálódva ezek a fogalmak. Előfordul például, hogy bár egy adott fogalommal mindkét adott nyelv beszélői rendelkeznek, mégis csak az egyik nyelvben nevezhető meg az illető fogalom önálló lexémával. Például sok nyelvben nincs a magyar *hátrál* igének megfelelője, bár az ehhez kapcsolódó fogalommal nyilván ezeknek a nyelveknek a beszélői is rendelkeznek, és körül is képesek írni azt egyéb nyelvi eszközökkel. Nem kell, hogy egy adott fogalomhoz tartozó lexéma teljesen hiányozzon egy adott nyelvből; ezzel rokon jelenség az is, amikor a kérdéses fogalomnak és egy hozzá hasonlóknak a lexikai kifejezése egybeesik. Egy példát véve a testrésznevek köréből: a magyar nyelvben ugyanaz a szó — az *ujj* — megnevezheti mind a felső, mind az alsó végtagokon található ujjakat (amelyekhez pedig bizonyára más fogalmaink kapcsolódnak), ellentétben sok más nyelvvel (például az angollal és a némettel), ahol a fogalmak különbözőségének megfelelően önállóan lexikalizálódott e két testrész elnevezése, sőt tulajdonképpen összefoglaló elnevezéssel sem rendelkeznek ezek a nyelvek. Másfelől előfordulnak olyan esetek is, amikor két nyelvben ugyanahhoz a fogalomhoz kapcsolódó lexikai egységek közül az egyiknek korlátozottabb a disztribúciója, mint a másiknak (ilyenkor az előbbi „specializáltabb” jelentéséről beszélhetünk). Példaként említhetők a következő mondatok:

(23) *Tegnap este betörték a Kossuth utcai rendőrségre.*

(24) *Gestern abend wurde *in die Polizei/in das Polizeigebäude in der Schillerstraße eingebrochen.*

Míg a magyarban a *rendőrség* lexéma mind az 'épület'-ként, mind az 'intézmény'-ként való használatot megengedi, addig német megfelelője speciálisabb jelentésű, az előbbi jelentésváltozatot nem engedi meg, és erre csak a szintén korlátozott jelentésű *Polizeigebäude* 'kb. rendőrőrs' szó alkalmazható általában. A kétszintű szemantika keretében és terminológiáját használva, ezt a jelenséget úgy értelmezhetjük, hogy míg a magyar lexéma esetében mindkét konceptuális eltolási lehetőség realizálható, addig a németben a *Polizei* lexéma szemantikai mentális reprezentációjában az 'épület' fogalmi körbe való eltolás valamilyen módon le van tiltva. Az eddigiekben illusztrált kontrasztív megfigyelések magyarázatára a következőkben ismertetendő holisztikus jellegű kognitív szemantikák (amelyek különálló szemantikai modullal nem számolnak, és a szavak jelentését közvetlenül fogalmakkal azonosítják) viszont nem látszanak alkalmasnak.

2.2. A prototípuselmélet és a prototípus-szemantikák

A prototípuselmélet, amely a nyolcvanas évek során rendkívül népszerűvé vált, E. ROSCH-nak a 70-es években megjelent munkáira megy vissza, amelyekben a valóság

nyelvi kategorizálásáról alkotott ismereteinket alapjaiban megkérdőjelező, rendkívül izgalmas megfigyeléseit tette közzé. A kategorizálásról (tehát az általunk észlelt jelenségek fogalmi kategóriákba sorolását jelentő mentális tevékenységről) szóló hagyományos elméletet ARISZTOTELÉSZre vezetik vissza³¹. E szerint egy dolognak egy adott kategóriába való sorolhatósága attól függ, hogy teljesülnek-e erre a dologra az illető kategóriához való tartozás feltételei (a kategória definitorikus kritériumai). Ezeket a feltételeket a kategorizáció hagyományos elmélete a következőképpen jellemzi:

- (25) a. A feltételek egyenként szükségesek és összességükben elégségesek.
- b. Csak két eshetőség képzelhető el: egy adott feltétel vagy teljesül (tehát az illető dologra igaz), vagy nem (tehát hamis); egyéb lehetőség — tehát hogy az illető dolog csak nagyjából teljesíti egy feltételt, vagy hogy „jobban” vagy „kevésbé jól” teljesíti azt, mint egy másik dolog — nem képzelhető el. E két jellemző alapján ezek a feltételek definitorikusak, tehát ezek alapján egyértelműen meghatározható, hogy egy illető dolog besorolható-e egy adott fogalom alá vagy sem.
- c. A feltételek azonos státussal rendelkeznek; nincs olyan lehetőség, hogy a kategóriához való tartozásnak az egyik fontosabb vagy kevésbé fontos feltétele, mint a másik.

Az, hogy a klasszikus elmélet így gondolja el a kategóriákba sorolást, azzal függ össze, hogy milyennek látja magukat a fogalmi kategóriákat. Ennek sarkalatos pontjai a következők:

- (26) a. A kategóriák éles határokkal rendelkeznek.
- b. A hozzájuk rendelhető dolgok egyenrangúak: nem tehetünk különbséget abban a tekintetben, hogy egy dolog inkább a kategóriához tartozik vagy kevésbé.
- c. A kategóriák egymás között egyenrangúak, ami azt jelenti, hogy ha egy illető dolog két kategóriába is besorolható, akkor nem rangsorolhatunk közöttük abban a tekintetben, hogy inkább az egyikbe vagy a másikba szeretnénk sorolni a dolgot.³²

Mint ismeretes, ilyen elvek szerint felépülő kategóriák a nyelvtudományban a fonológián belül igen jól alkalmazhatónak bizonyultak a 20. század első felében, és így a jelentéstanban is teret nyert a hasonlóan elgondolt disztinktív szemantikai jegyek alkalmazása. Amint viszont ROSCH, majd később sok más kutató kísérletei alapján világossá vált, az általában vett emberi kategorizációnak ez a felfogása világosan felismerhetően nem felel meg a tényeknek (és így a természetszerű nyelv szemantika elméletében sem fogadható el). Kiderült, hogy az emberi elmében tárolt fogalmi kategóriákról a (26) alatt felsorolt megállapítások egyike sem tartható.

- (27) a. Amint például az elsők között LABOV klasszikus kísérlete (1973.) igazolta, egyrészt a kategóriák rendelkeznek egy központi tartománnyal, amelyben az illető kategória legjobb képviselői helyezkednek el, másrészt pedig szomszédos kategóriák (például a *pohár* és a *csésze*) között gyakran létezik egy meglehetősen széles átmeneti sáv. Ez utóbbiban olyan objektumok kapnak helyet, amelyeknek a besorolásával kapcsolatban bizonytalanok az erre felszólított nyelvhasználók, és bár véleményük megegyezik arról, hogy melyek a szóba jöhető kategóriák középponti elemei, a határeseteket mégis különbözőképpen sorolják be³³.
- b. A bizonytalan határok ellenére viszonylag megbízható módon és pontosan meg lehet határozni azt, hogy egy kategóriába sorolható objektumok egyenként mennyire jó vagy rossz képviselői annak a kategóriának. Így például amikor ROSCH híres kísérleteiben³⁴ arra szólította fel a beszélőket, hogy rangsorolják egy hétfokozatú skálán a *bútorok*, *gyümölcsök*, *madarak*, *szerszámok* stb. kategóriák megadott képviselőit, viszonylag egybehangzó válaszokat kapott.
- c. Az emberi kogníció konceptuális rendszerében világosan megfigyelhetők bizonyos preferenciaviszonyok. Amikor egy adott objektummal állunk szemben, és az az objektum többféle, a fogalmak hierarchikus rendszerében különböző szinteken helyet foglaló fogalmakhoz rendelhető hozzá (például *élőlény*, *állat*, *emlős*, *kutya*, *komondor*), akkor az emberek gyakran nagyon erős tendenciát mutatnak egy bizonyos kategorizálási lehetőség előnyben részesítésére. A preferált kategória (jelen esetben a *kutya*) a kategóriák hierarchiájában rendszerint az úgynevezett generikus³⁵ vagy bázis szinten foglal helyet, amelynek elemeit azért részesítik előnyben a beszélők, mert (egy bizonyos, itt nem részletezhető értelemben³⁶) ezek hordozzák a hierarchián belül a legnagyobb információtartalmat.

Arra is történt kísérlet, hogy az új felismeréseket integrálják egy klasszikus, strukturalista szemantikai alapokon nyugvó jelentéelméletben. Ilyen vállalkozásnak tekinthető CRUSE munkája (1986.), amely a szójelentések rendszerét bizonyos alapvető lexikai relációk (például szinonímia, antonímia stb.) alapján építi fel, és bár a hagyományos, az adott lexikai egység általi megnevezhetőség szükséges és elégséges feltételeit megadó szemantikai jegyeket (jelentéskomponensek) elveti, bevezet egy funkció szempontjából ehhez hasonló elméleti konstruktumot, a *szemantikai tulajdonságot*, amely viszont nem ad meg sem szükséges, sem elégséges feltételeket, valamint nem két-, hanem többértékű.

A kutatás zöme viszont más irányban indult el, és ez a tendencia érvényesül ma is: olyan alapvetően új kognitív szemantikai (és nyelv-) elméletek jöttek létre, amelyek

legalábbis részben kifejezetten a prototípuselméleten nyugszanak, és elvetik a strukturalista szemantika elképzeléseit és a kategóriákról vallott felfogását. Két ilyen, több szempontból rokon elmélet áll a figyelem középpontjában: LAKOFFÉ és LANGACKERÉ³⁷. Bár e két elmélet részleteiben eltérően gondolja el a nyelv működését, bizonyos alapvető feltételeik tekintetében megegyeznek. Ezek közül a szemantika szempontjából talán a legfontosabb, hogy a kogníciót nem moduláris felépítettségűnek tartják, tehát olyan átfogó, általános alapelvek által irányított szerkezetként gondolják el, amelynek nincsenek elkülöníthető, egymástól elhatárolható, bizonyos részfeladatokra specializálódott részrendszerei; így ezeket az elméleteket a szakirodalom a modularista megközelítésekkel szembeállítva holisztikusnak nevezi³⁸. Ennek megfelelően nem feltételeznek autonóm konceptuális és szemantikai rendszert sem, hanem jó közelítéssel azt mondhatjuk, hogy a lexémák és egyéb nyelvi elemek (például morfémák) jelentését a hozzájuk rendelt fogalommal azonosítják. A polisziémia jelenségét (így a fentebb röviden kifejtett eseteket is) a fogalmak polisziém voltával magyarázzák, és így implicit módon feltételezik, hogy a különböző nyelveket beszélő emberek különböző fogalmi rendszerekkel rendelkeznek. A radikális nyelvi relativizmus csapdáját úgy kerüljük el, hogy azt feltételezzük, hogy a fogalmak polisziémiáját (illetve általában szerveződését) univerzális kognitív szabályszerűségek határozzák meg, és ezekhez képest másodlagos jelentősséggel bír az, hogy az egyes nyelvekben pontosan milyen fogalmi struktúrák realizálódnak.

Bár e kognitív szemantikai elméletek rendszerint feltételezik, hogy léteznek olyan kognitív mechanizmusok, amelyek meghatározzák azt, hogy milyen jelentésváltozatokat képes felvenni egy polisziém fogalom, ezeknek a mechanizmusoknak (amelyek a kétszintű szemantika konceptuális műveleteivel lehetnének összevethetők) a kidolgozására nem fordítottak figyelmet, mivel általánosan alkalmazott alapelvük, hogy az interpretáció szabadsága jóval lényegesebb jellemzője a természetes nyelvi kifejezéseknek, mint bármilyen jellegű kötöttsége³⁹. A prototípuselméleti fogalmak alapvető jellegzetessége, hogy nem feltétlenül léteznek olyan jellemzők (jegyek), amelyek egy-egy fogalom alá tartozó összes dologra igazak volnának (amint ezt a kategorizáció klasszikus elmélete elgondolja), hanem a fogalomhoz tulajdonságok egy adott halmaza rendelhető, amelyből a fogalom alá tartozó dolgok eltérő módon részesülnek. Például a madarak kategóriájának megadhatók bizonyos közös szemantikai jegyei (például tojást rak, csőre van), viszont vannak bizonyos tulajdonságok, amelyek egyes madarakra jellemzők, másokra azonban nem (például repülni tud, tollai vannak, jellegzetes madáralakja van, szárnyai vannak, nem háziasított stb.). Minél több ilyen tulajdonság jellemző egy adott madárfajra, annál jobb képviselője az a madarak kategóriájának.

A polisziém fogalmak annyiban speciális esetei e prototipikus szerveződésű kategóriáknak, hogy egyáltalán nem létezik olyan átfogó tulajdonság, amely jellemző lenne egy fogalom alá sorolható minden dologra (vagy ha létezik is ilyen, az túlságosan általános ahhoz, hogy bármi haszna legyen a kategorizáció során), és így e fogalmak a wittgensteini családi hasonlóságok elve alapján épülnek fel⁴⁰: míg a fogalom minden képviselőjére található legalább egy másik képviselő, amellyel legalább egy közös tulajdonsággal rendelkeznek, előfordulnak olyan képviselők is, amelyek páronként semmiben sem hasonlítanak. A *játékok* WITTGENSTEIN által példaként említett kategóriájában pél-

dául a sakk bizonyos tekintetben hasonlít a teniszre (többnyire ketten játsszák egymás ellen), a tenisz a röplabdára (labdák két térfél közötti röptetésére épül), a röplabda az úgynevezett kidobós játékra (labdajátékok), a kidobós játék a kártyajátékokra (szórakoztatás a céljuk), a kártyajátékok a rulettre (alapvetően szerencsejátékok), ellenben aligha találunk (WITTGENSTEIN szerint) közös tulajdonságokat például a sakk és a röplabda vagy a tenisz és a rulett összevetésekor. A prototípuselméleti alapú kognitív szemantikák művelői úgy vélik, hogy a poliszémia jelenségei ugyanezen az alapon írhatók le, így például az angol *climb* 'mászik, emelkedik' ige és az *over* 'fölé, fölött stb.' prepozíció jelentései egyaránt családi hasonlóságok alapján szerveződnek⁴¹. Bár e kategóriák szerveződésének részletkérdéseiben a különböző irányzatok képviselői nem értenek egyet, e szemantikai elméletek között ebben a tekintetben nincsenek áthidalhatatlan tartalmi ellentmondások, és a különféle általuk javasolt modellek tulajdonképpen egymásnak elsősorban formai variánsai⁴².

3. A kétszintű szemantika és a prototípuselmélet találkozási pontjai

Miután áttekintettük a kétszintű szemantika és a prototípuselmélet alapvető feltevéseit, és láttuk, hogy miképpen helyezhető el a poliszémia jelensége a természetes nyelvi lexikai egységek jelentéséről alkotott képünkben, a továbbiakban azt fogom megvizsgálni, hogy e két elméletnek melyek azok a pontjai, amelyeken kiegészítésre szorulnak, majd megvizsgálom, hogy lehetséges-e a két elmélet bizonyos lényeges elgondolásainak összehangolása annak érdekében, hogy egy hatékonyabb, a jelenségek jóval nagyobb körének megnyugtató kezelésére alkalmas rendszerhez jussunk.

3.1. Megjegyzések a prototípuselmélettel kapcsolatban

A prototípus-szemantikáknak súlyos gyengéje⁴³, hogy általában csak elemi kifejezések (szavak) jelentéseivel foglalkoznak, és nem térnek ki arra a kérdésre, hogy hogyan megy végbe a komplex kifejezések (például szókapcsolatok és mondatok) jelentéseinek a megalkotása (bár ez a kritika például LANGACKER elméletére nem érvényes). A kétszintű szemantika teljes apparátusa ellenben a kezdetektől fogva úgy épült fel, hogy miután az elméletet kellő alapossággal kifejtették a kutatók, rekonstruálni lehessen segítségével, hogyan jut el a nyelvhasználó a szavak szemantikai reprezentációjából kiindulva (amint fentebb említettem, a kompozicionalitás elve és bizonyos konceptuális szelekciós, változók behelyettesítését végző stb. műveletek alapján) a komplex kifejezések interpretációjáig, támaszkodva a világról alkotott különféle ismereteire és a kontextus által adott támaszokra. E rendszer működőképességét igazoló gondolat kísérletként fogható fel BIERWISCH – LANG (szerk.): 1987., amelyben egyes, kiterjedést jelentő mellénevek (*hosszú, széles* stb.) szemantikai és szintaktikai viselkedését párhuzamosan is vizsgálták. Míg tehát a komplex kifejezések jelentésének a kezelése világosan helyet kap a kétszintű szemantikában, addig a klasszikus prototípuselméletből teljesen hiányzik ez a szempont. Pedig azt, hogy itt nem csupán triviális jelenségekről van szó, viszonylag könnyen szemléltethetjük. KLEIBER (1990/1993. 96–8) utal arra az érdekes tényre, hogy például a *sárga kutya* összetett kifejezés által jelölhető objektumok prototipikus (tehát centrális,

legjellemzőbb) példája nem azonos egyszerűen a *sárga* és a *kutya* prototipikus példájának az egymásra vetítésével, ugyanis itt a sárgának egyértelműen valamely más árnyalata számíthatunk, nem pedig a prototipikus alapszínre (a citromsárgára). Kétségtelen, hogy a melléknevek kezelése a szemantika egyik legbonyolultabb kérdésköre, és ez különösen megnehezíti a prototípuselmélet helyzetét ebben az esetben. E problémának ennél sokkal általánosabb érvényű jellegére utalnak viszont a következő példák: *a repülőgép repül; a repülőgép szárnya*. Míg a *repülőgép* (bár nem kevésbé prototipikus szerveződésű fogalom, mint a *kutya*) értelmezése e komplex kifejezésekben nem okoz problémát, világos, hogy a *repül* nem a prototipikus repülést jelenti (tehát a madár repülését, amely együtt jár a szárnyak csapkodásával, jellegzetes szakaszos mozgással stb.), és a *szárny* sem a prototipikus szárnyat (tudniillik a madár szárnyát).

További komoly problémát jelent annak a kérdése, hogy hogyan modellezhető a prototipikus szerveződésű fogalmak mentális reprezentációja. Alapvetően kétféle elgondolás rajzolódik ki ennek kapcsán: Az egyik vélemény szerint bizonyos fogalmak reprezentációjában szerepel egy (esetenként több) mentális kép (egy úgynevezett Gestalt), amely a fogalom tipikus képviselőjét ábrázolja, és feltűnteti ennek jellegzetes tulajdonságait. Így például a *MADÁR* fogalomhoz tartozik egy rigó képe, amelyen látszik, hogy a rigónak tolla, szárnya és csőre van stb. Ha az ember a világban általa megfigyelt jelenségeket akarja kategorizálni, összehasonlítja a jelenség képét az elméjében tárolt különféle mentális képekkel, és amelyik kategóriához tartozó mentális képhez a legközelebb áll a megfigyelt kép, az alá sorolja be a kérdéses jelenséget.

Míg ez a megoldás egyfelől jól alkalmazhatónak tűnik, másfelől pedig igen kényelmes megoldást jelent (ugyanis e reprezentációk pontosabb jellemzésének feladatát egyértelműen elválasztja a nyelvészet feladatkörétől, és a perceptuális rendszert vizsgáló diszciplínák vizsgálódási körébe utalja át), nyilvánvaló, hogy nem minden esetben alkalmazható. Ezért, amint fentebb is említettem, a prototípuselmélet képviselői többnyire úgy vélik, hogy a fogalom alá tartozás (és a fogalmon belüli centrális helyzet) bizonyos tulajdonságokhoz kötődik, amelyekkel a kategorizálandó dolog adott esetben vagy rendelkezik, vagy nem. E tulajdonságokat viszont csak úgy gondolhatjuk el, hogy maguk is fogalmak; így pedig egyenesen a fentebb (a *sárga kutya* és egyéb példák kapcsán) kifejtett problémába ütközünk: ha például a *repülőgép* kategóriához rendelhető egyik tulajdonság az, hogy *repülni tud*, akkor ennek a kategóriának nem lenne szabad működnie, tekintve, hogy a *repülés* (és így a *repülni tudás*) prototipikus példája a repülő madár.

Bár az utóbbi, reprezentációval kapcsolatos probléma megoldásában a kétszintű szemantika segítségével sem jutunk sokra, mégis fontosnak láttam megemlíteni.

3.2. A kétszintű szemantika kibővítésének lehetőségei

A 2. fejezetben láthattuk, hogy a hagyományos, szemantikai jegyeket alkalmazó strukturalista szemantika nem alkalmas a prototípuselmélet által megfigyelt jelenségek feldolgozására. Elsősorban az a kérdés merül fel, hogy ez a kritika mennyiben érinti a kétszintű szemantikát, illetve ha érinti, milyen további feltevések elfogadásával védhető ki.

A kétszintű szemantika irodalmában tudomásom szerint nem foglalkoztak érdemben a prototipikalitás kérdéskörével, bár ezt több ponton is nehéz megkerülni. A továbbiak-

ban megpróbálom néhány olyan esetet sorra venni a kétszintű szemantika modelljében, ahol célszerűnek tűnik prototipikalitási jelenségek jelenlétének feltételezése, tehát amelyek alapján érdemesnek tarthatjuk a prototipikusság fogalmának a bevezetését az azt mindeddig figyelmen kívül hagyó elméletbe. Mindezek során feltételezem, hogy a kétszintű szemantika képviselői nem azért mondtak le a prototípuselmélettel való szembesülésről, mert e két elgondolás között alapvető ellentmondás van (amint például TAYLOR véli, vö. 1994.), vagy mert általában elutasítják a prototípuselmélet felismeréseit, hanem sokkal inkább azért, mert az eddig vizsgált jelenségek kapcsán nem tartották szükségesnek e fogalom bevezetését.

Amint BIERWISCH is említi (1983e. 88), kétségtelen, hogy bár a kétszintű szemantika alulspecifikált szemantikai reprezentációkból indul ki, és ezekből vezeti le adott kontextusban a konceptuálisan teljesen specifikált megnyilatkozásjelentéseket, a beszélők mégis előnyben részesítenek bizonyos variánsokat olyan előfordulások interpretálásakor, amelyek több jelentésváltozat realizálását is lehetővé teszik (tehát ahol a kontextus alapján egy adott kifejezés többféleképpen is értelmezhető). Ő ezekben az esetekben jelöltségi tényezők közrejátszását feltételezi (erre viszont csupán utal, feltevését nem fejti ki), de valószínűleg prototípuselméleti megközelítés lehetősége is felvethető. Így a fogalomcsaládokat elgondolhatjuk úgy, hogy vannak középponti és kevésbé középponti tagjaik aszerint, hogy ezekhez a tagokhoz milyen konceptuális műveletek, illetve hány művelet egymás utáni felhasználásával jutottunk el; ez esetben a megfigyelhető prototipikalitási jelenség pusztán procedurális tényezők összhatásának következménye, és reprezentációs szinten nem kell foglalkoznunk vele⁴⁴.

Ennél izgalmasabb kérdésnek látszik az, hogy hogyan utalhatunk az egyes jelentésváltozatok prototipikus viselkedésére (ezen az általánosabb jelenségekörön belül is elsősorban referenciális bizonytalanságukra és arra, hogy az adott szó által megnevezhető dolgok körén belül vannak olyanok, amelyekre ez a megnevezés jobbnak, szerencsésebbnek tűnik, mint a másikra)⁴⁵. Bármilyen irányban is kezdjük el keresni e kérdésre a választ, előbb vagy utóbb mindenképpen szembesülnünk kell azzal a problémával, hogy a) a prototipikussággal kapcsolatos jelenségeket az elménkben tárolt (szemantikai, konceptuális vagy bármilyen egyéb jellegű) reprezentációk inherens tulajdonságaiból következőnek tartjuk-e, vagy b) azt a véleményt fogadjuk el, hogy a prototipikalitási jelenségek e reprezentációk mentális feldolgozása során lépnek fel, e procedurális tényezők közül következnek⁴⁶, vagy pedig c) azt, hogy a jelenségek egyik részének procedurális, másik részének reprezentációs tényezők állnak a hátterében. Ennek az állásfoglalásnak az eredménye viszont közvetlenül nem feltétlenül fontos a kétszintű szemantika szempontjából, ugyanis úgy tűnik, a prototipikus hatások e keretben bizonyára a fogalmi rendszer elemeihez rendelhetők, nem pedig a szemantikai rendszer elemeihez, és így e jelenségek mibenlétének a feltárása nem a szemantika, hanem a kognitív pszichológia egy, a nyelvészetén kívül álló diszciplinájának a feladata. Ha például a QUINE által említett *hegy* eseteire gondolunk: amennyiben elválasztjuk egymástól a *hegy* szó jelentését és a *HEGY* fogalmát (amely bizonyára komplex fogalom, és olyan konceptuális összetevőket tartalmaz, amelyek megadják, hogy a hegy fölfelé irányuló domború, felül csúcsosodó alakzat, amely nagyon magas, továbbá bizonyára kapcsolódik hozzá a hegnyek egy vagy több mentális képe), akkor bizonyára a *HEGY* fogalma az, amely bizonytalan határokkal ren-

delkezik, és ez indukálja e kifejezés vonatkozásának bizonytalanságát. Vagy tekintsük az *iskola* lexéma (10) alatti jelentését és ennek a következő grafikus reprezentációját:

$$(15) \lambda X [\text{ÉPÜLET } X \text{ ÉS CÉL } X \text{ W}] \quad | \quad W = \text{OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK.}$$

Ennek alapján az *iskola* szó használata kapcsán esetlegesen fellépő, prototipikussággal kapcsolatos jelenségek — tehát egyrészt a referenciális bizonytalanság QUINE által ismertetett két fajtája, másrészt a különböző használatok jóságának vagy kevésbé jóságának a kérdései — arra vezethetők vissza, hogy az *ÉPÜLET*, a *CÉL*, valamint a *W*-vel rövidített komplex fogalom, illetve ennek fogalmi összetevői szerveződnek prototipikusan. Így például annak az eldönthetetlensége, hogy valaki az iskolában tartózkodik-e akkor, ha éppen az iskola épületétől különválasztott tornateremben van, nem közvetlenül az *iskola* szó szemantikájának a függvénye, hanem az *ÉPÜLET* fogalom bizonytalanságával, nem pontos meghatározottságával függhet össze.

Úgy tartom tehát a kétszintű szemantikába beépíthetőnek a prototipikalitás jelenségének kezelését, amennyiben deklaráljuk, hogy azon fogalmak közül, amelyekre a szemantikai mentális reprezentációkban szereplő indexikális jellegű komponensek egy-egyértelműen utalnak, némelyik nem a kategorizáció klasszikus modellje, hanem a prototípuselméleti modell alapján szerveződik, és ennek megfelelő jellemzőkkel bír⁴⁷.

3.3. A kétszintű szemantika hatékonyságának kérdése

Miután az előző szakaszban bevezettem bizonyos újabb elgondolásokat a kétszintű szemantika rendszerébe, végül néhány konkrét példán fogom bemutatni, hogy részben magában az elmélet klasszikus kifejtéseiben rejlő fogalmak alapján, részben pedig az újonnan bevezetettékre építve hogyan ítéltethők meg azok a kritikai megjegyzések, amelyeket TAYLOR fogalmazott meg a kétszintű szemantikával kapcsolatban (1994.).

TAYLOR rendszerint kifogásolja⁴⁸ a kétszintű szemantikának azt a heurisztikai elvét, amely megköveteli, hogy lehetőség szerint egy szónak minél több használatát igyekezzünk egyetlen szemantikai reprezentációban összefoglalni, és a különféle jelentésvariánsokat ebből az általánosabb, a minden jelentésváltozatban közös komponenseket tartalmazó reprezentációból levezetni. Bár ezt az elvet ebben a formában nem mondja ki BIERWISCH azon a helyen, amelyre TAYLOR hivatkozik, a kérdéses heurisztikai elv valóban magában foglalja ezt a szándékot is, és a kétszintű szemantika keretében készült vizsgálatok is többnyire alkalmazzák azt. Az említett elv a kétszintű szemantika alapvető szándékával függ össze, tudniillik azzal, hogy olyan szemantikai elméletet képviseljen, amelyben a természetes nyelvi poliszémia rendkívül széles körű jelensége minél gazdaságosabb rendszerben kezelhető, korlátozott számú alapelem és néhány ezeken operáló generáló szabály segítségével. A háttérben természetesen ugyanaz a megfontolás húzódik meg, mint a generatív mondattanéban: tudniillik hogy az emberi elme kapacitása véges, ezért a nyelvi kompetenciának gazdaságosan kell reprezentálva lennie, ha működőképes akar lenni. Ennek az általános alapelvnek a feltételezése pusztán logikai szempontból is elkerülhetetlennek látszik, viszont nem következik belőle semmilyen, a szemantikai rep-

rezentációk konkrét esetekben való megvalósulásával kapcsolatos kötelező követelmény, így az sem, amit TAYLOR a kétszintű szemantika (és ezt a heurisztikai elvet elfogadó egyéb szemantikai elméletek) szemére vet, hogy amennyiben egy szó használatai visszavezethetők egy általánosabb reprezentációra, akkor biztos, hogy a nyelvhasználó ezeket ténylegesen az általános jelentésből vezeti is le (tehát az elmében nem lehetnek azon túl önállóan reprezentált, specifikáltabb jelentésváltozatok is). Amint a kétszintű szemantika elméleti háttéréből világosan látszik, BIERWISCH ezt a semmilyen adattal sem alátámasztható vélekedést nem osztja; vélhetően a homonímia és a poliszémia egyes esetekben való elkülönítéséhez hasonlóan (amely a jelen problémához egyébként nyilvánvalóan közel áll) az egyes jelentések általános vagy specifikusan (is) reprezentált jellegének eldöntése csak kísérleti módszerekkel gondolható el, és ideális esetben talán meg is valósítható⁴⁹.

TAYLOR kritikájának egy másik pontja a szemantikai konstansok (jelentéskomponensek) státusával kapcsolatos. Mivel ő BIERWISCH munkáit úgy értelmezi, hogy a kétszintű szemantika ezeket a konstansokat a szemantikai rendszerhez sorolja, ennek pedig TAYLOR nem látja értelmét, ezt az elképzelést elveti (1994. 13). Minthogy viszont (amint fentebb láthattuk) a kétszintű szemantika maga is fogalmakként (vagy esetleg fogalmakra egy-egyértelműen utaló összetevőkként) gondolja el a szemantikai konstansok jelentős részét (ilyen például a TAYLOR által említett *PLACE*, *LOC*, *VERT*, valamint az összetett *OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK*), így TAYLOR ellenvetése legfeljebb annyiban érinti a kétszintű szemantikát, hogy az általa használt terminusok pontosabb, világosabb, félreérthetetlen meghatározást igényelnek. E ponton viszont valóban fellelhető egy világosan érezhető és súlyosnak mondható hiányosság a kétszintű szemantikában, hogy tudniillik a közvetlenül fogalmakra utaló szemantikai konstansokon kívül vannak olyan jelentéskomponensek is, amelyek helyét valóban a szemantikai rendszerben kell keresnünk, és amelyeket BIERWISCH és követői nem különítenek el világosan a konceptuális rendszerbe tartozóktól. Egy ilyen komponens például a *CAUS* a (9)-ben, amely a kauzativitás mozzanatát adja a szemantikai reprezentációhoz. A kauzativitás önmagában nem tekinthető teljesen specifikált fogalomnak, tudniillik attól függően, hogy milyen típusú entitások a szereplői (tehát a kontextus függvényében) különböző módon értelmeződik. A kauzativitás e jelentésváltozatairól hasonló és különböző jegyeik alapján úgy tűnik, hogy a *CAUS* komponens konceptuális differenciálódásával jönnek létre; a konceptuális differenciálódás kiindulópontja viszont a szemantikai reprezentáció, ebből következően a szemantika szintjén kell lokalizálnunk e komponenst. Ez ugyanakkor nehezen értelmezhető, ugyanis a konceptuális differenciálást a kétszintű szemantika úgy határozza meg, mint egy a grafikus reprezentációban egzisztenciálisan kvantifikáltként ábrázolható változó valamely behelyettesítését; a *CAUS* komponenshez viszont nem tartozik ilyen egzisztenciálisan kvantifikált változó. Nem világos, hogy miképpen oldható fel ez az ellentmondás.

TAYLOR-nak az egyes szemantikai elemzésekre vonatkozó megjegyzéseire ennél valamivel könnyebb felelni. Egy igen érdekes probléma, amely a kétszintű szemantika eddigi változataiban nem tűnik megoldhatónak, az, hogy az *iskola*⁵⁰ (14) alatti szemantikai reprezentációjának *W* eleme nem marad változatlan a konceptuális eltolódások folyamán. Még ha el is fogadjuk az *iskola* intézménykénti értelmezésében a *W* (14) alatti körülírását, a továbbiakban már nem tűnik helyesnek az elemzés, tudniillik ha épületként

értelmezzük, akkor annak célja már nem azonos *W*-vel, hanem hozzávetőleges célja az lesz, hogy benne van elhelyezve egy olyan intézmény, amelynek célja *W*. Bár elképzelhetőnek tartom, hogy TAYLORnek ezen a ponton igaza van, megfontolandó e jelenség értelmezésének egy olyan irányú lehetősége is, amely a jelentéseket alkotó fogalmi összetevők prototipikus jellegének feltételezésével vált lehetővé. Ennek értelmében lehet, hogy a *W* értéke maga nem változik az *iskola* különböző interpretációiban, hanem látzólágos különbsége különböző fogalmak — egyrészt a *CÉL*-nak, másrészt a *W* által rövidített komplex fogalom valamely vagy több összetevőjének, végül pedig az *INTÉZMÉNY*, illetve az *ÉPÜLET* fogalmaknak — bizonytalan, de legalábbis általános jellegéből és kölcsönhatásából (szelekciós viszonyaikból) következik. Ennek alátámasztására azt a — döntő bizonyítéknak a legkevésbé sem tekinthető — érvet hozhatjuk fel, hogy bár a TAYLOR által javasolt körülírás kétségtávol pontosan jellemzi azt a tényállást, amely fennáll, ha egy iskolának van egy épülete, ellenben meglehetősen mesterkéltnek és túlságosan is kifinomultnak tűnik ahhoz, hogy az adott szó ezen értelmezésének használati szabályát adekvátan rögzítse. Arra a kérdésre, hogy *Miért építették ezt az új iskolát?*, (28) minden további nélkül elfogadható válasznak tűnik, míg (29) (vagy bármely egyéb, TAYLOR javaslatára építő válasz) ebben a kontextusban nyelvérzékem szerint nem képzelhető el:

(28) *Hogy normális körülmények között tanulhassanak a gyerekek.*

(29) *Mert benne fogják elhelyezni/Hogy benne helyezték el a Petőfi iskolát.*

TAYLOR a továbbiakban kitér a (9)-ben szereplő *NEG(SCHLAF X)* összetevőre is. Szerinte ugyanis ennek a komponensnek az értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges az alvás folyamatáról, az alvásról mint bizonyos életformák elengedhetetlen életjelenségről, alvás és ébrenlét periodikus váltakozásáról meglévő ismereteink figyelembevételével, és a kétszintű szemantika nem képes semmit sem mondani ennek az összetevőnek a jelentéséről, ha nem ad számot egyszersmind a *SCHLAF* komponens konceptuális értelmezéséről is. Világosan látszik, hogy itt a problémát ismét az okozza, hogy TAYLOR félreérti a kétszintű szemantikát, és a *SCHLAF*-ot a szemantikai rendszer elemeként fogja fel (amely rendszerben, amint helyesen megállapítja, nem interpretálódik, mivel nem is interpretálódhat). Viszont semmiképp sem tűnik haszontalannak, hogy ennek kapcsán kitérjünk a TAYLOR által hiányolt leíró rendszer mibenlétére. Ő a LANGACKER-féle predikációs bázis elképzelésre hivatkozik, amely szerint (durva közelítéssel) egy kifejezést mindig egy (a világról alkotott tudásunk alapján összeálló) bázis alapján tudunk értelmezni, a kifejezés pedig e bázisnak valamely részét állítja előtérbe, profilba. Ez az elgondolás viszont, amely bizonyos szempontból a FILLMORE-féle keretszemantikával rokon (vö. FILLMORE: 1985., valamint FILLMORE – ATKINS: 1992.), a kétszintű szemantika értelmében nem a szójelentések, hanem a fogalmak rendszerét építi fel, igyekszik jellemezni. A kétszintű szemantika éppen ezért nem vállalkozik e tényezők feldolgozására, tudniillik ez nem a szemantikai, hanem a konceptuális rendszer rekonstrukcióját jelentené, ez pedig kívül esik a nyelvtudomány feladatkörén.

4. Összegzés

A fentiekben kísérletet tettem annak áttekintésére, hogy mennyiben teszik lehetővé a modern kognitív szemantikai elméletek egyes, a szavak jelentésének „szabálytalanságaival”, nem triviális természetével kapcsolatos jelenségek olyan rendszerességgű feldolgozását, amilyenre sem a korábbi nyelvészeti, sem a nyelvfilozófiai megközelítések nem adtak alkalmat. Különösen két tényezőt tartottam szem előtt, amelyekkel kapcsolatban még számos kérdést kell tisztázni a nyelvtudománynak és a kognitív pszichológiának: a fogalmi és szemantikai rendszerünk önállóságával, illetve elválaszthatatlanságával kapcsolatosat, illetve azt, hogy bármennyire is igyekszünk világos szabályokat adni a nyelvi eszközök használatára, valamilyen szinten mindenképpen számolnunk kell a használat határozatlanságával, illetve végső soron pontos meghatározhatatlanságával. Arra tettem javaslatot, hogy amennyiben feltételezünk egy, a fogalmi rendszerünkötől részben önálló — bár azzal kétségtől szorosan együttműködő —, saját szabályszerűségekkel is rendelkező szemantikai modult, ne ebben próbáljunk számot adni e meghatározhatatlanságról, hanem fogalmaink bizonytalanságának, prototipikus viselkedésének tulajdonítsuk azt.

Természetesen maradt számos probléma, amellyel nem állt módomban foglalkozni, és amelyek megnyugtató megoldásának módja a jelen körülmények között véleményem szerint nem világos. Így például triviális, hogy azzal, hogy a prototipikalitási jelenségek mibenlétének tisztázását elválasztottam a szemantika — és egyáltalán a nyelvtudomány — feladatkörétől, egyáltalán nem válik világossá, hogy mi okozza e jelenségeket, és így (mint korábban is jeleztem) nem kerültünk közelebb a prototípusok mentális reprezentáltsága problémájának tisztázásához.

Kérdés az is, hogy elfogadhatónak fog-e bizonyulni ez az alapvetően elméleti megfontolások alapján született javaslat a tények tükrében is. Ennek kapcsán lényeges az a jelenleg még nem belátható probléma — amellyel a kétszintű szemantikának előbb vagy utóbb mindenképpen szembe kell néznie —, hogy milyen kihatással van az, hogy ilyen nagy teret kapnak ebben az elméletben lényegük szerint bizonytalan és meghatározhatatlan fogalmaink, az elmélet falszifikálhatóságára. Képes-e ellensúlyozni ezt a jelentős bizonytalansági tényezőt a kétszintű szemantika által alkalmazott formális eszköztár?

E kérdések tisztázása csak a jövőben, nagy számú és különböző jellegű lexikai elemek és komplex nyelvi struktúrák elemzésével válhat lehetővé.

Jegyzetek

- * A szerző — aki a KLTE magyar–német–finnugor szakos hallgatója és a Láthatatlan Kollégium diákja — köszönetet mond a Láthatatlan Kollégiumnak, hogy megteremtette a jelen dolgozat létrejöttéhez szükséges feltételeket, kollégiumi tutorának, KIEFER FERENC akadémikusnak a dolgozat témájával és megvalósulásával kapcsolatos észrevételeiért és tanácsaiért, valamint mindazoknak, akik átolvasták a kéziratot — különösen KERTÉSZ ANDRÁS egyetemi tanárnak — értékes megjegyzéseikért és helyreigazításaikért.
- 1. Amikor e helyen, illetve a továbbiakban hagyományos nyelvészeti poliszémia- és homonímia-felfogásról beszélek, ezen a például KÁROLY: 1970. által összefoglalt, az iskolai nyelvtan által is tanított (például SZENDE: 1994., BENCÉDY – FÁBIÁN – RÁCZ – VELCSOVNÉ: 1988., ADAMIK-NÉ (szerk.): 1989.), és mind Magyarországon, mind pedig nemzetközileg (például Meyers

Grosses Taschenlexikon 1987. Polysemie szócikk) a köztudatban élő poliszémiaértelmezést ért. Nem kívánok bővebben foglalkozni a különböző szerzőknek e témával kapcsolatos véleményei között kétségekívül megfigyelhető eltérésekkel, ezeket ugyanis nem tartom lényeginek. Említést érdemel viszont az a tény, hogy a hagyományos strukturális szemantika egyes képviselői (különösen LYONS: 1995. 54–60) a hagyományos poliszémiaértelmezéstől eltérő álláspontot képviselnek, amennyiben kiküszöbölik annak számos problematikus feltevését, és világosabb terminológiát is követnek. Így a poliszémia hagyományos felfogásához az alábbiakban fűzött kritikai megjegyzések rájuk értelemszerűen nem vonatkoznak.

2. A hagyományos megközelítések rendszerint nem tesznek különbséget e két jelentésváltozaton belül lehetséges különböző olvasatok között, tudniillik hogy a szó nemcsak ezeknek az osztályoknak az elemeire (példányokra) utalhat, hanem magukat az osztályokat (típusokat) is képes megnevezni, például *Nagyon szeretem a körtét*.
3. Röviden megjegyzendő, hogy elképzelhető a jelentések ettől a megközelítéstől eltérő módon való tematizálása is; így például az irodalomtudományban lényeges szereppel kitüntetett interpretációelméleti elgondolások (például a hermeneutika és a dekonstrukció nyelvkoncepciója) a jelentésnek ettől alapjaiban eltérő — sokkal inkább a lexémák többjelentésű jellegét előtérbe állító, a kontextus egyértelműsítő hatását jórészt figyelmen kívül hagyó — elgondolást képviselik. A jelen dolgozatban viszont ezekkel a nyelvészeti valószínűleg kezelhetetlen megközelítésekkel nem kívánok a továbbiakban foglalkozni.
4. Bár a hagyományos nyelvtanok ebben a kontextusban nem tesznek különbséget a szó különböző használatai között, mégis világos, hogy ellentétben például DEME megállapításával (1984. 131), a homonímiát (magyar terminussal: azonos alakúságot) nem értelmezhetjük sem lexémák tulajdonságaként — tudniillik például az *ég* (N) és az *ég* (V) lexémának a paradigmái világosan különválnak, csupán alapalakjaik egyeznek meg —, sem pedig szövegszavak (szóelőfordulások) jellemzőjeként, tudniillik az adott kontextusba helyezett szövegszóról szintaktikai és szemantikai környezete alapján rendszerint világosan megállapítható, hogy a hangalakjához lehetségesen hozzárendelhető szintaktikai-morfológiai és szemantikai jellemzések közül melyik éppen melyik tartozik hozzá, tehát a kontextus alapján specifikálható, hogy a szóelőfordulás a hangalakjához rendelhető lexémák melyikének paradigmáján belül és hol helyezkedik el (vö. (2) példamondatok). Ezek alapján világossá válik, hogy a *homonímia* a szónak csak 'szóalak'-ként való használata esetén értelmezhető. Nem szükséges részletezni, hogy mennyire elfogadhatatlan a jelentéviszonyok e hagyományos felfogása ezen a ponton, hogy tudniillik a rendszerint (például KÁROLY: 1970. 78) egymással szembeállított homonímia és poliszémia tulajdonképpen nem is állíthatók szembe, mivel nem azonos jellegű nyelvi elemekre vonatkoztathatók (az előbbi szóalakoknak, míg az utóbbi lexémáknak lehetséges attribútuma). A *poliszémia* és *homonímia* fogalmához lásd még CRUSE: 1986. 80.
5. Vö. TAYLOR: 1995. 103; e két szempont kifejtéséhez vö. KÁROLY: 1970. 78–91; SZENDE: 1996. 66–7; TAYLOR: 1995. 103–5 és LYONS: 1995. 58–60. Megjegyzendő, hogy amennyiben leíró (szinkrón) feldolgozás keretében kívánjuk meghatározni a homonímia fogalmát, az etimológiai szempont figyelembevételére nem engedhetők meg, mert amennyiben mégis figyelembe vesszük, a kérdéses fogalom szinkrón szempontból még nem válik motiválttá, ez pedig sérti a leírás fogalmainak kellő motiváltságát megkövetelő tudományelméleti alapelvet (vö. KERTÉSZ: 1993. 36–7).
6. Vö. különösen QUINE: 1960/1980. 222–74.
7. Ennek megfelelően, amint QUINE is hangsúlyozza (1960/1980. 223–4), a referenciális bizonytalanság tulajdonképpen e két rokon, de egymástól elkülöníthető jelenségből tevődik össze.
8. QUINE: 1960/1980. 226.
9. Mivel QUINE a logika felől közelítette meg a szójelentést (tehát elsősorban az érdekelte, hogy a szó milyen módon befolyásolja annak a mondatnak az igazságtételeit, amelyben szerepel),

- így nem tartotta szükségesnek a homonímia és a poliszémia megkülönböztetését (vö. 1960/1980. 229–30). Megjegyzendő, hogy a QUINE által javasolthoz hasonló úgynevezett poliszémiaesetek — amint legkésőbb ZWICKY és SADOCK tanulmányával (1975.) világossá vált — nem vezetnek automatikusan helyes eredményre, és csak komoly körültekintéssel alkalmazhatók.
10. Ez utóbbi terminus kevésbé érdekes a nyelvészeti szemantika szempontjából, mivel (a neveken kívül, amelyeket QUINE szinguláris szavaknak nevez) minden szó általános jelentésű, és így a normát, a „jelöletlen” esetet képviseli.
  11. Vegyük a *levél* szó példáját. Megállapítható az említett teszt alapján, hogy többértelmű, két jelentése 'küldemény'-ként és 'falevél'-ként parafrázálható. Mindkét jelentés nyilvánvalóan általános és potenciálisan bizonytalan (nevezhető-e például *levél*nek az utóbbi esetben a fű föld feletti, zöld része?). Az első jelentésben a *levél* ismét többértelműnek tűnik, jelenthet egyfelől 'postai küldeményt általában', másfelől 'személyes küldemény'-t, és így ha például reklámot találunk a postaládában, minden további nélkül mondhatjuk azt, hogy *Kaptam egy levelet, de az nem levél volt*.
  12. A *Zwei-Ebenen-Semantik*, illetve *two-level approach* elnevezéseket, amelyeket a szakirodalom ennek az elméletnek a megnevezésére használ, nem maga BIERWISCH, hanem munkatársa, EWALD LANG vezette be (vö. például 1994.).
  13. A modularista kogníciófelfogáshoz vö. FODOR: 1996., amely ezen irányzat egyik klasszikus kifejtésének összefoglalása, valamint lásd még PLÉH: 1996. 23–4. A modularista nyelvelméletbe kiváló bevezetést ad FANSELOW – FELIX: 1993.
  14. Vö. BIERWISCH: 1983e. 66, valamint 1987.
  15. A *reprezentáció* kifejezést a kognitív nyelvtudomány két különböző jelentésben használja. Ez a terminológiai bizonytalanság rendkívül zavaró, ugyanis a szövegekben gyakran nehéz eldönteni, hogy e két jelentés közül éppen melyikre szándékozik utalni a szerző, ez pedig súlyos félreértésekre adhat okot. Egyrészt utalhat e szó valamely képességre vagy tudásnak az emberi elmében való elraktározottságára, ennek tartalmára vagy formájára (tehát az illető tudás vagy képesség *mentális reprezentációjára*). Másrészt pedig jelentheti ezeknek az elméleti ismereteknek a tudományos érvelésen belüli szemléletes megjelenítését, többnyire vizuális ábrázolását, modellálását (ilyenkor általában beszélhetünk *grafikus reprezentációkról*). Míg a *mentális reprezentáció* kifejezést általánosan használja a szakirodalom, az utóbbi jelentésre nem rendelkezünk ilyen általánosan elfogadott pontosabb elnevezéssel, így a *grafikus reprezentáció* kifejezést csupán ideiglenes jellegűnek szánom. A továbbiakban ezeket az egyértelműbb elnevezéseket fogom használni a *reprezentáció* helyett, kivéve azokat az eseteket, amikor a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy melyik jelentéséről van szó. BIERWISCH reprezentációkon itt mentális reprezentációkat ért.
  16. BIERWISCH ezen elképzelésének a háttérben jól érezhető az úgynevezett kompozicionalitás elvének az elfogadása, amely a következőt mondja ki: *bármely komplex jel jelentése az öt alkotó jelek jelentésének és kombinációjuk módjának a függvénye*; illetve intenzionális logikai megfogalmazásban: *a funktor intenziója és argumentumai intenziója egyértelműen meghatározzák kimenetének intenzióját* (MÁTÉ – RUZSA: 1993. 74); vö. BIERWISCH: 1983e. 79: „*In einem laxen Sinn ist dieses Prinzip unabdingbar, wenn es überhaupt so etwa [sic, helyesen: etwas] wie reguläre Bedeutungszuweisung für komplexe Ausdrücke geben soll.*” BIERWISCH viszont az idézett helyen azt is leszögezi, hogy ez az elv szigorú értelemben véve nem feltétlenül érvényes a természetes nyelvre, érvényességi körét ugyanis esetleg korlátozza a konceptuális szelekció művelete, lásd alább.
  17. BIERWISCH: 1983e. 73–5 nyomán; helytakarékosági megfontolásból eltekintettem a jelentéskomponenseknek ott megadott típuselméleti jellemzésétől.
  18. Így a *jelentéskomponens* megnevezés megtévesztő: ezen ugyanis általában olyan absztrakt

objektumokat szokott érteni a jelentéstani szakirodalom, amelyek a szemantikai rendszer elemei, egymással a fonológiai jegyek mintájára oppozícióban állnak, és megadják az adott lexéma általi megjelölhetőség szükséges és elégséges feltételeit. A kétszintű szemantikának a konceptuális rendszerhez tartozó jelentéselemeit az egyszerűség kedvéért mégis jelentéskomponensnek fogom nevezni a továbbiakban, mivel ebben az elméleti keretben ezek a lexikális jelentések alkotóelemei (tehát a klasszikusnak mondható strukturális szemantika jelentéskomponenseihez legközelebb álló entitások). Ezt a döntést indokolja továbbá, hogy vannak bizonyos kivételek, tudniillik olyan jelentéskomponensek, amelyeket a kétszintű szemantika a szemantikai modulhoz tartozónak tart; e kivételekkel, valamint a kétszintű szemantika ez utóbbi feltevésével kapcsolatban lásd a 3. fejezetet.

19. Az alábbiakban általam bemutatottakon túl igen sok további érvet sorol fel BIERWISCH – LANG (szerk.): 1987., amelynek összefoglalása BIERWISCH – LANG: 1987. Amint viszont ők maguk is több helyen hangsúlyozzák, a vizsgált adatokból nem k ö v e t k e z i k az önálló reprezentációs szint feltételezésének szükségszerűsége, az csupán heurisztikai feltevést képvisel, amelyet csak — különösen alternatív elméletekkel szembeni — termékenysége és magyarázóereje tehet indokolttá: „*Die Legitimation unserer allgemeinen Feststellungen gründet sich deshalb vor allem darauf, daß sie den Rahmen für die systematische Erklärung eines relativ komplex strukturierten Ausschnitts relevanter Fakten liefern und sie der Überprüfung an theorieinternen wie an externen Zusammenhängen zugänglich machen*” (BIERWISCH – LANG: 1987. 677).
20. Említést érdemel, hogy a szemantikai aluspecifikáltság elvét nem fogadja el a kétszintű szemantika minden művelője. Így például DÖLLING a kétszintű szemantika általa kidolgozott, szigorúan formalizált változatában (1992.), valamint STRIGIN (1985.) teljesen specifikált elsődleges jelentésváltozatokból indulnak ki, amelyek alapján bizonyos komponensek törlésével és másokkal való helyettesítésével (amelyeket a konceptuális eltolás hajt végre; lásd alább) adódnak a további, derivált jelentésváltozatok.
21. Ez az indokoltság és elfogadhatóság viszont csak arra vonatkozik, hogy BIERWISCH az idézett tanulmányban az általa kidolgozott elméletet szélesebb körben kívánja bemutatni, és így a *poliszémia* kifejezés ezen az elméleten kívüli, általánosan elfogadott használati módjához igazodik. Saját elméletén belül (tehát a szójelentések mentális reprezentációinak felépítéséről, illetve az ezeken elvégezhető konceptuális műveletekről vallott nézetei függvényében, lásd alább) viszont BIERWISCH nem definiálja a *poliszémia* terminust, mivel az hagyományos felfogásában nem is értelmezhető e keretben. Így semmi akadálya annak, hogy a *poliszémia* terminust a kétszintű szemantika elméletén b e l ü l tetszés szerint definiáljuk.
22. Megjegyzendő, hogy ez a definíció világosan homonímiának minősíti a hagyományosan grammatikai homonímiaként említett eseteket is.
23. Megjegyzendő, hogy ezáltal a *homonímia* terminus használati lehetőségeinek köre nagymértékben kitágul hagyományos értelmezéséhez képest, amiért TAYLOR el is marasztalja az ilyen irányú lépéseket (1995. több helyen, különösen 104 kk.). Így tudniillik nem áll módunkban elválasztani azokat az eseteket, amikor érezhetően összetartozik két jelentésváltozat (tudniillik az egyik jelentés alapjául szolgál a másiknak), bár a hozzájuk rendelhető konceptuális reprezentációk aktuálgenezise során nem ugyanazon szemantikai reprezentációból indul ki a beszélő, azoktól az esetektől, amikor két jelentés csak teljesen véletlenül tartozik közös szóalakhoz, és egyébként semmi közös nincs egymáshoz. Ezt a kritikát viszont a kétszintű szemantika részéről egyértelműen visszautasíthatjuk, mivel a szinkrón leírás során semmiféle világos elméleti relevanciája nem állapítható meg e különbségtételnek (a diakrón szempontok figyelembevétele pedig nem engedhető meg, lásd 5. jegyzet).
24. Ez természetesen csupán az ideális lehetőség; mivel ilyen irányú kísérleteket mindeddig nem végeztek, kérdéses, hogy egyáltalán lehetséges és kiértékelhető lenne-e a gyakorlatban is egy ilyen vizsgálat.

25. A konceptuális eltolással kapcsolatos elképzeléseket érdekesen egészíti ki BOSCH: 1992., különösen 25–9.
26. Természetesen nemcsak a *megért*, hanem a (17)-es mondatban szereplő *Faulkner* értelmezése is változik az egyes olvasatokban; ez BIERWISCH szerint konceptuális eltolásokon megy keresztül, és ezáltal jut a (18–20) alatt parafrázelt jelentésekhez.
27. BIERWISCH eredeti példája: *Hans hat die Schule verlassen und ist ans/ins Theater gegangen* (1983e. 94).
28. Ez az ellentmondás viszont nem teljesen egyértelmű; vö. BIERWISCH: 1983e. 94.
29. Bár DÖLLING (1992.) bemutat egy igen alaposan kidolgozott rendszert, amelyben a konceptuális eltolás és szelekció működését formalizálja, ez a munka számos ponton eltér a kétszintű szemantika bizonyos, kimondott és kimondatlan elveitől, és így nem tekinthető e kérdés megnyugtató tisztázásának.
30. Ezek közül a leglényegesebb munka SCHWARZE és SCHEPPING tanulmánya (1995.), amely viszonylag részletesen és rendszeresen foglalkozik a kétszintű szemantika kontrasztív alkalmazásának lehetőségeivel és tanulságaival, és amelynek a témával kapcsolatos gondolatait a továbbiakban felhasználom. Említésre érdemes, hogy a szerzők ugyanott (főleg 295–8) igen érdekes kiegészítéseket is javasolnak a kétszintű szemantika klasszikus változatához képest, amelyek sajnos nincsenek kellő részletességgel kifejtve, de rendkívül termékenynek látszanak.
31. Vö. például TAYLOR: 1995. 22–4.
32. A kategorizálás hagyományos elméletéről bővebben ír KLEIBER: 1990/1993., különösen 11–28, valamint TAYLOR: 1995., különösen 20–37.
33. Nyilvánvalóan ez, valamint a b. pont alattiak ugyanarra a jelenségre utalnak, amelyet QUINE kapcsán referenciális bizonytalanság (*vagueness*) néven említettem.
34. Vö. például ROSCH: 1975.; kommentálja TAYLOR: 1995. 42–58.
35. Ez az elnevezés arra utal, hogy a preferált szint az élőlények kognitív kategorizálására szolgáló fogalmi hierarchiákban rendszerint a nemek (genera) elnevezését tartalmazó szint, ugyanis ezt a jelenséget először a nem tudományos biológiai taxonómiákkal kapcsolatban ismerték fel. A hierarchikus fogalmi rendszerekhez lásd CRUSE: 1986. 136–56.
36. E kérdés általános tárgyalását lásd KLEIBER: 1990/1993. 55–70, szigorúbb kifejtését pedig BLUTNER: 1985.
37. Ezek legrészletesebb kifejtései LAKOFF: 1987., illetve LANGACKER: 1987., 1991. A prototípus-elméletet felhasználó szemantikai elméleteket igen alaposan és sokoldalúan mutatja be egyfelől TAYLOR: 1995., aki ezek híveként fejt ki feltevéseiket, másfelől KLEIBER: 1990/1993., különösen 109–43, aki hiányosságaik és hibáik kimutatására törekszik.
38. A nyelv- (és kogníció-)elméletek e két válfajának rövid összevetését lásd KIEFER: 1994., valamint SCHWARZ: 1992. 44–54.
39. Ennek megfelelően e szemantikák előszeretettel foglalkoznak kifejezések metaforikus interpretációinak kérdéseivel, vö. például a TAYLOR – MACLAURY (szerk.): 1995. kötetben szereplő tanulmányok, valamint LAKOFF – JOHNSON: 1980.
40. Vö. például KLEIBER: 1990/1993. 109–37.
41. A *climb*-ot elemzi TAYLOR: 1995. 106–9, a különböző kutatóknak, elsősorban LAKOFFnak és BRUGMANNnak az *over*-ral kapcsolatos megállapításait összefoglalja ugyanott (109–16).
42. Ezt GEERAERTS: 1995. igen meggyőzően kimutatja.
43. Továbbiakat említ például KIEFER: 1995.
44. Ez a jelenség vélhetően ugyanazokra az okokra vezethető vissza, mint amelyeket TAYLOR (1994. 19) említ, hogy tudniillik, ha nyelvhasználókat megadott poliszém szavakat tartalmazó példamondatok létrehozására szólítunk fel, azok hajlamosak e mondatok megalkotásakor e szó egy bizonyos olvasatára koncentrálni. E jelenséget ennek értelmében szintén arra vezethetjük vissza, hogy — bár az egyes variánsok a reprezentáció tartalma szintjén egyenrangúnak tekin-

tendők —, a) az előállításukat végző konceptuális műveletek vagy az általuk a szemantikai reprezentációhoz rendelt konceptuális egységek elérhetősége eltérő lehet (amelynek speciális esete az, amikor egy olvasat közvetlenül adódik a szemantikai reprezentációból, és nem szükséges eléréséhez derivációs műveletek végrehajtása), illetve b) elképzelhető, hogy a preferált jelentésvariánsok önállóan is tárolt szemantikai reprezentációval rendelkeznek, amelynek elérhetősége jobb az alulspecifikált reprezentációénál.

45. E ponton különösen óvatosságra készítet az a tény, hogy bár a BIERWISCH körül csoportosuló kutatók körében nyilvánvalóan folytak prototípuselmélettel kapcsolatos kutatások (lásd BLUTNER: 1985.), mind a mai napig mégsem került arra sor, hogy a kétszintű szemantika határozottan állást foglaljon a prototipikusság jelenséghatárának az elméleten belüli elhelyezhetőségével kapcsolatban. Ennek alapján ez vélhetően nem triviális kérdés, és így dolgozatomban sem lehet alkalmas végleges tisztázására; a továbbiakban megfogalmazott gondolatokat ezért inkább lehetséges kérdések felvetésének szánom, mint megoldásoknak.
46. TAYLOR (és vélhetően a holisztikus elméletek képviselőinek a többsége) nem tartja világosan elválaszthatónak az információk reprezentációját és feldolgozását (vö. 1995. 71, „What is questionable is the proposition that there exists a core definition independent of recognition procedures.”), bár a kognitív nyelvészet hagyományosan egyértelműen megköveteli ezt a különbségtételt, vö. SCHWARZ: 1992.
47. Amint e megfogalmazás alapján kitűnik, feltételeznünk kell azt is, hogy vannak olyan fogalmak, amelyek világos határokkal rendelkeznek, és szükséges és elégséges feltételek alapján szerveződnek. Ilyen lehet például a *SZÁM* fogalma (megjegyzendő, hogy maga a *szám* lexéma poliszém); nincsenek olyan dolgok, amelyekről ne tudnánk egyértelműen eldönteni, hogy számok-e (mégpedig, ezt feltétlenül szükséges hangsúlyozni, a *SZÁM*-nak nem a szaktudományos, hanem a hétköznapi fogalma értelmében; mivel ez a kettő nem esik egybe, egy különálló, szaktudományos *SZÁM*₂ fogalommal is kell számolnunk, amely egyébként szintén a klasszikus modell szerint szerveződik). Hasonlóképpen vélekedhetünk a *PÁROS* és a *PÁRATLAN SZÁM* fogalmáról, és e felfogás értelmében procedurális tényezők következményeiként értékelhetjük azokat a kísérleti eredményeket, amelyek kiderítették, hogy a beszélők egyes páros számokat „jobb” páros számnak tartanak, mint másokat.
48. Például 1994. 12., valamint 19–20.
49. Véleményem szerint tehát a kétszintű szemantika e ponton osztja TAYLOR-nek a lexikai tudás mentális reprezentáltságának módjával kapcsolatos álláspontját.
50. TAYLOR az *egyetem* (*university*) szót hozza példaként.

Irodalomjegyzék

ADAMIKNÉ JÁSZÓ A. (szerk.):

1989. *A magyar nyelv. Jegyzet a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint*. 4. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BENCÉDY J. – FÁBIÁN P. – RÁCZ E. – VELCSOV MÁRTONNÉ:

1988. *A mai magyar nyelv*. Egyetemi jegyzet. 7. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BIERWISCH, M.:

1983a. Major aspects of the psychology of language. In: BIERWISCH: 1983d. 1–38.

1983b. Utterance meaning and mental states. In: BIERWISCH: 1983d. 39–79.

1983c. Formal and lexical semantics. In: BIERWISCH: 1983d. 80–163.

1983d. *Essays in the psychology of language*. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114). Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.

- 1983e. Semantische und konzeptuelle Repräsentation lexikalischer Einheiten. In: RÜŽIČKA, R. – MOTSCH, W. (szerk.): *Untersuchungen zur Semantik (studia grammatica XXII)*. Berlin, Akademie-Verlag, 61–99.
1987. Linguistik als kognitive Wissenschaft — Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm. *Zeitschrift für Germanistik* 6. 645–67.
- BIERWISCH, M. – LANG, E.:
1987. Etwas länger — viel tiefer — immer weiter: Epilog zum Dimensionsadjektiveprojekt. In: BIERWISCH – LANG (szerk.) 1987. 649–99.
- BIERWISCH, M. – LANG, E. (szerk.):
1987. *Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven. (studia grammatica XXVI + XXVII)*. Berlin, Akademie-Verlag.
- BLUTNER, R.:
1985. Prototyp-Theorien und strukturelle Prinzipien der mentalen Kategorisierung. In: *Generische Sätze, Prototypen und Defaults. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114)*. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 86–135.
- BOSCH, P.:
1992. Lexical meaning and conceptual representation. In: BOSCH – GERSTL (szerk.): 1992. 19–33.
- BOSCH, P. – GERSTL, P. (szerk.):
1992. *Discourse and lexical meaning. (Arbeitspapiere des Sonderforschungsbereichs 340, Bericht Nr. 30)*.
- CARAMAZZA, A. – GROBER, E.:
1976. Polysemy and the structure of the subjective lexicon. In: RAMEH, C. (szerk.): *Semantics: theory and application*. Washington, Georgetown University Press, 181–206.
- CRUSE, D. A.:
1986. *Lexical semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DEME L.:
1984. *A beszéd és a nyelv*. 3. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- DÖLLING, J.:
1992. Polysemy and sort coercion in semantic representations. In: BOSCH – GERSTL (szerk.): 1992. 61–78.
- FANSELOW, G. – FELIX, S. W.:
1993. *Sprachtheorie 1. Grundlagen und Zielsetzungen*. 3. Tübingen/Basel, Francke.
- FILLMORE, C. J.:
1985. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di semantica* 6. 222–54.
- FILLMORE, C. J. – ATKINS, B. T.:
1992. Towards a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbours. In: LEHRER, A. – KITTAY, E. F. (szerk.): *Frames, fields and contrasts. New essays in semantic and lexical organization*. Hillsdale/New Jersey, Lawrence Erlbaum, 75–102.
- FODOR, J.:
1996. Összefoglalás az elme modularitásához. In: PLÉH (szerk.): 1996. 196–206.
- GEERAERTS, D.:
1995. Representational formats in cognitive semantics. *Folia Linguistica* 29/1–2. 21–41.
- KÁROLY S.:
1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, Akadémiai.

- KERTÉSZ A.:
1993. *Heuristik der deutschen Phonologie. Eine elementare Einführung in die Strategien der Problemlösung.* Budapest, Akadémiai.
- KIEFER F.:
1994. Cognitive linguistics: a new paradigm? *Linguistics in the Morning Calm* 3. 93–111.
1995. Can prototype theory save semantics? In: NISHIYAMA, Y. – OTSU, Y. (szerk.): *Keyo Studies in theoretical linguistics I.* Tokyo, Institute of Cultural and Linguistic Studies, Keyo University, 7–25.
- KLEIBER, G.:
1990/1993. *Prototypensemantik. Eine Einführung.* [La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical.] Tübingen, Narr.
- LABOV, W.:
1973. The boundaries of words and their meanings. In: BAILEY, C.-J. N. – SHUY, R. W. (szerk.): *New ways of analysing variation in English.* Washington, Georgetown University Press, 340–73.
1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind.* Chicago, University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. – JOHNSON, M.:
1980. *Metaphors we live by.* Chicago, Chicago University Press.
- LANG, E.:
1994. Semantische vs. konzeptuelle Struktur: Unterscheidung und Überschneidung. In: SCHWARZ, M. (szerk.): *Kognitive Semantik/Cognitive Semantics. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven.* Tübingen, Narr, 25–40.
- LANGACKER, R. W.:
1987. *Foundations of cognitive grammar. I. Theoretical prerequisites.* Stanford, Stanford University Press.
1991. *Foundations of cognitive grammar. II. Descriptive application.* Stanford, Stanford University Press.
- LYONS, J.:
1995. *Linguistic semantics. An Introduction.* Cambridge, Cambridge University Press.
- MÁTÉ A. – RUZSA I.:
1993. *A logikai szintaxis és szemantika elemei.* Egyetemi jegyzet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Meyers grosses Taschenlexikon* 1987. Mannheim/Wien/Zürich, BI-Taschenbuchverlag.
- NUNBERG, G.:
1980. The non-uniqueness of semantic solutions — polysemy. *Linguistics and Philosophy* 3. 143–84.
- PLÉH CS.:
1996. A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: PLÉH (szerk.): 1996. 9–34.
- PLÉH CS. (szerk.):
1996. *Kognitív tudomány.* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium.
- PUSTEJOVSKY, J. – BOGURAEV, B.:
1993. Lexical knowledge representation and natural language processing. *Artificial Intelligence* 63. 193–223.
- QUINE, W. V. O.:
1960/1980. *Wort und Gegenstand. (Word and object).* Reclam, Stuttgart.
- ROSCH, E.:
1975. Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104. 192–233.

SCHWARZ, M.:

1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Tübingen/Basel, Francke.

SCHWARZE, CH. – SCHEPPING, M.-T.:

1995. Polysemy in a two-level-semantics. In: EGLI, U. et al. (szerk.): *Lexical knowledge in the organization of language. (Current issues in linguistic theory 114)*. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 283–300.

STRIGIN, A.:

1985. Eine Semantik für generische Sätze. In: *Generische Sätze, Prototypen und Defaults. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114)*. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1–85.

SZENDE A.:

1994. *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

SZENDE T.:

1996. *A jelentés alapvonalai. A jelentés a nyelvi kommunikációban*. H. n., Corvinus.

TAYLOR, J. R.:

1994. The two-level approach to polysemy. *Linguistische Berichte* 149. 3–26.

1995. *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. 2. kiad. Oxford, Oxford University Press.

TAYLOR, J. R. – MACLAURY, R. (szerk.):

1995. *Language and the cognitive construal of the world*. Berlin, Mouton de Gruyter.

ZWICKY, A. – SADOCK, J.:

1975. Ambiguity tests and how to fail them. In: KIMBALL, J (szerk.): *Syntax and semantics*. Volume 4. New York/London, Academic Press, 1–36.

TREATMENT OF POLYSEMY IN TWO-LEVEL AND PROTOTYPE THEORY SEMANTICS

GERGELY PETHŐ

In his work the author attempts to review the possibilities to treat through theories of modern cognitive semantics some phenomena connected with the „irregularities” of word-meaning, with their non-trivial nature, with regularities which were impossible through earlier linguistic or language philosophy interpretations.

KREATÍV GYAKORLAT EGY SZÖVEG ÉS ILLUSZTRÁCIÓI EGYMÁSHOZ RENDELÉSÉHEZ

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *A KIS HERCEG*

BENKES ZSUZSA

A *Szemiotikai szövegtan* 10. számában már ismertettünk olyan kreatív gyakorlatokat, amelyeket – megemlékezve Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg* című műve megjelenésének ötvenedik évfordulójáról – 1995-ben a 13-14 éves korú tanulók „Nyelvünkben élünk” magyar nyelvi kommunikációs versenye országos döntőjének írásbeli feladatai között szerepeltettünk.

E tanulmányban az említett verseny írásbeli feladatai közül a multimediális szövegek kreatív megközelítésére szolgáló gyakorlatot mutatjuk be.

I. A gyakorlat előkészítése

Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg* című műve a multimediális szövegek tipológiáját tekintve a „notációrendszerrel rendelkező nyelvek és a képi kommunikáció nyelve együttes felhasználásával létrehozott multimediális szövegek” (globális) típusába sorolható, szerzője által részlegesen illusztrált, azaz verbális és képi összetevővel egyaránt rendelkező történet.

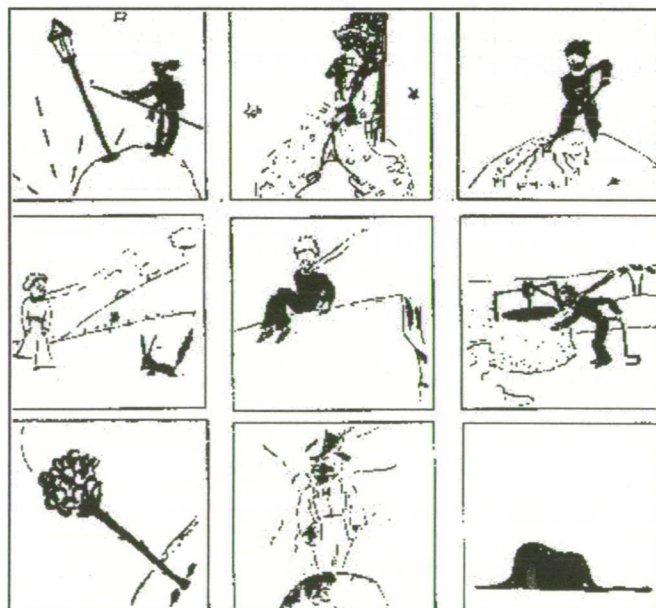
Egy – a későbbiekben bemutatott vagy ehhez hasonló – kreatív szövegmegközelítési gyakorlat keretében is az illusztrált szöveg verbális és illusztratív elemei kapcsolatának vizsgálatakor általában az történik, hogy a gyakorlat végzői a verbális elemek megfigyelésével létrehozott szövegjelentést vetítik rá a képi elemekre, s keresik a választ arra, hogy a verbális és képi összetevőben milyen egymással 'koreferenciarelációban' álló elemek találhatók (olyanok, amelyek ugyanarra a valamire vagy valakire utalnak).

Ezt a rávetítést figyelembe véve Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg* (Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1994. Kiadta a Postabank és Takarékpénztár Rt. megbízásából a Láng Kiadó) című művéből a gyakorlat céljára kiválasztott 9 (lásd 1-9.) illusztrációról, illusztrációrészletről a következőket állapíthatjuk meg.

1. Ez az illusztráció 'kalap'-ra emlékeztető alakjával összefüggésbe hozható a közvetlen környezetben található szöveg olyan mondataival, mint például: „Miert kellene félni egy kalaptól?” vagy „Az én rajzom azonban nem kalapot ábrázolt” stb. (10.)
2. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a „bolygó” és az ott kinyílt egyetlen tüskés virág, a „rózsa” képe. (27.)
3. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a jellegzetesen ábrázolt „kis herceg”, „bolygó”-ja a már megtisztított, működő és az éppen tisztítandó „vulkán”-ok / vulkán, valamint a burával védett „rózsa” képe. A hozzá tartozó kép-álírás: „Gondosan kipucolta a működő vulkánjait.” (35.)

4. Ez az illusztráció egyértelműen összefüggésbe hozható a közvetlen környezetében található szöveg olyan mondataival, mint „Az elsőn egy király lakott. A király, bíborban és hermelinben, egy nagyon egyszerű, de méltóságteljes trónuson ült.” (37.)
5. Ebben az illusztráció egyértelműen felfedezhető a „bolygó”-ján álló, választékos öltözetű, „fura kalap”-os hiú. (41.)
6. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a kis herceg bolygólyától kisebb „bolygó”, a „lámpa”, a „lámpagyújtogató” és a lámpagyújtásra szolgáló eszköz képe. A hozzá tartozó képaláírás: „Szörnyű mesterség ez!” (49.)
7. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a jellegzetesen ábrázolt „kis herceg” és a „róka” képe, a környezet ábrázolása egyértelműen utal arra, hogy a találkozás a „Föld”-ön történik. (65.)
8. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a jellegzetesen ábrázolt „kis herceg” és a „kút” képe, a környezet ábrázolása ugyancsak egyértelműen utal a „sivatag”-ra. A hozzá tartozó képaláírás: „Nevetett, megfogta a kötelet, megmozgatta a csigát”.
9. Ebben az illusztrációban egyértelműen felfedezhető a jellegzetesen ábrázolt „kis herceg”, a „köfal” és a „kígyó” képe, a környezet ábrázolása ugyancsak egyértelműen utal a „sivatag”-ra. A hozzá tartozó képaláírás: „– Most pedig menj el – mondta a kis herceg. – Le akarok jönni innét!”

A kiválasztott illusztrációkat / illusztrációrészleteket a versenyzők összekeverten, fekete-fehér fénymásolatban kapták kézhez. A feladat jellegéből következően az eredeti képaláírásokat a feladatlapon nem tüntettük fel.

A feladatot így fogalmaztuk meg:

A képeken [(a)-(i)] *A kis herceg* című könyv illusztrációiból válogattunk. Tedd próbára az emlékezeted! Milyen sorrendben követik egymást azok az események a történetben, amelyekhez ezek az illusztrációk, illusztrációrészletek készültek?

- Számold meg a képeket!* Melyik lesz az 1-es, 2-es stb.? A sorszámokat a kép betűjele melletti kipontozott helyre írd (például: z-11)!
- Válassz a fentiek közül három képet, és írd hozzájuk egy-egy olyan képaláírást, amely illik a képhez, utal a történetre, nyelvileg pedig egyszerű, bővített, óhajító mondat!*

II. Megjegyzések a gyakorlat megoldásaihoz

a) feladat

Mint az a feladatlapon jól látható, az a) feladathoz *A kis herceg* című műből választott összekevert sorrendű 9 illusztráció (illetve illusztrációrészlet) megfelelő sorrendbe állíttatásával célunk volt, hogy képet kapjunk arról, milyen mértékben képesek a versenyzők az illusztrációk (-részletek) alapján felidézni a történet lineáris előrehaladását. (Megjegyezzük, hogy az írásbeli döntő feladatait kevesebb versenyző készítette el, mint ahányan „Előfeladat”-aikat beküldték, itt 78 versenyző megoldásait összegezzük.)

Az a) feladat megoldásait az 1. táblázatban foglaltuk össze. A táblázat fejlécében a számok azt jelzik, hogy hány (0-9-ig) képet láthatott el megfelelő sorszámmal egy-egy versenyző, a táblázat második sora az elért eredményeket tartalmazza.

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Ö
2	2	3	6	6	8	5	21	-	25	78

1. táblázat

Ez az összesítés azt mutatja, hogy bár a versenyzők mindegyikének feladata volt Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg* című művének elolvasása, a feladatmegoldók közül

- valamennyi kép helyének meghatározása egyetlen versenyzőnek sem sikerült,
- 2 versenyző egyetlen 'kép' helyét sem tudta meghatározni,
- 17 versenyző a felénél kevesebb 'kép' helyét tudta meghatározni, és
- csak a versenyzők 30%-a (ha hiányokkal is) tudta a képek alapján a történet helyes sorrendjét felállítani.

A következtetések levonásakor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a megoldásokat feltételezhetően befolyásolhatta a fekete-fehérben, illetve a helykihasználás miatt csak részlegesen megadott illusztrációk közreadása. Mint ahogy azon is érdemes elgondolkodnunk – noha itt a pedagógiai elemzést nem tartjuk feladatunknak –,

vajon mennyire ügyelnek tanulóink olvasás közben az adott szöveg és az ahhoz készült illusztráció(k) összefüggésére.

A továbbiakban arra is kíváncsiak lehetünk, hogy egy-egy versenyző bizonyos számú 'kép' sorrendbe állításával hogyan teremtette (vagy tudta megteremteni) az egyes események műben következő egymásutánját. Szemléltetésül itt azoknak a versenyzőknek a megoldásait összegeztük, akiknek legalább 5 (lásd 2. a-b táblázat), illetve akiknek 7 (lásd 3. a-b táblázat) 'kép' helyes sorrendbe állítása sikerült. A 2-3. táblázatok első függőleges oszlopában a versenyző tanulók számjelét tüntettük fel.

A 2.a és 3.a táblázatok fejléce a feladatlapon található sorrendet [(a)-(i), illetve a műben elfoglalt eredeti sorrendet (1-9)] mutatja, a többi oszlopban a versenyzők megoldásai találhatók.

Ami a 2.b és 3.b táblázatokat illeti, ezeket az összesítéseket azzal a céllal hoztuk létre, hogy szemléletessé tegyük, lineárisan mely helyeken nem sikerül a versenyzőknek az események egymásutánját felidézniük. Ezeknek a táblázatoknak a fejlécében az eddig használt jelekkel az eredeti sorrendet (a helyes megoldást) tüntettük fel, más oszlopaikban a versenyzők megoldásait. Az eredeti sorrenddel megegyező helyes megoldást minden táblázatban az eltérő szín jelzi.

Az 5 'kép'-et megfelelő sorszámmal ellátó versenyzők megoldásait a 2.a és 2.b táblázat mutatja.

	(a)-6	(b)-4	(c)-2	(d)-7	(e)-9	(f)-8	(g)-3	(h)-5	(i)-1	
3	5	4	2	7	9	8	1	3	6	5
6	5	4	2	7	6	9	3	8	1	5
20	6	4	3	8	9	7	2	5	1	5
37	5	4	2	8	9	7	3	6	1	5
41	6	4	3	7	8	9	2	5	1	5
46	6	4	3	8	9	7	2	5	1	5
67	6	4	3	8	9	7	2	5	1	5
72	6	5	3	7	9	8	2	4	1	5
	5	7	3	5	6	2	2	4	7	

2.a táblázat

	(i)-1	(c)-2	(g)-3	(b)-4	(h)-5	(a)-6	(d)-7	(f)-8	(e)-9	
3										5
6										5
20										5
37										5
41										5
46										5
67										5
72										5
	7	3	2	5	4	5	5	2	6	

2.b táblázat

Összevetve a 2.a és 2.b táblázatot, megállapíthatjuk, hogy a legalább 5 képet megfelelő sorrendbe állító versenyzők szinte mindegyike a képek alapján felidézhető történet kezdő, illetve záró illusztrációját ismerte fel helyesen. Legkevesebb sikerült a (g)-3, az (f)-8, valamint a (c)-2 jelű illusztrációk megfelelő sorrendjének megállapítása.

A 7 'kép'-et megfelelő sorszámmal ellátó versenyzők megoldásait a 3.a és 3.b táblázat mutatja.

	(a)-6	(b)-4	(c)-2	(d)-7	(e)-9	(f)-8	(g)-3	(h)-5	(i)-1	
4	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
13	5	4	2	7	9	8	3	6	1	7
16	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
21	6	4	2	7	8	9	3	5	1	7
24	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
25	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
39	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
42	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
43	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
49	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
50	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
52	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
58	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
59	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
61	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
63	6	4	2	7	8	9	3	5	1	
66	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
71	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
103	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
150	6	4	3	7	9	8	2	5	1	7
157	6	4	2	7	8	9	3	5	1	7
	20	21	4	21	18	18	4	20	21	7

3.a táblázat

A 3. a-b. táblázat azt mutatja, hogy a 7 'kép' helyes sorrendbe állító tanulók megoldásai hasonlóságot mutatnak a kevesebb 'kép' felismerőkével: számukra is a (c)-2 és a (g)-3 jelű illusztrációk elhelyezése okoz gondot. Csak feltételezhetjük: a megoldásokat befolyásolhatta az a tény, hogy a (c)-2 – az említett helyhiány miatt – illusztrációrészlet (lásd az eredetit, 35), és esetleg az is, hogy a mű 5. fejezetéhez (lásd 23) készített illusztráció e későbbihez igen hasonló. Ami a (g)-3 jelű illusztrációt illeti (eredetijét lásd 27), a megfelelő hely megtalálását nehezítette, hogy a „rózsá”-ról a történetben sok szó esik, s az egyes részletekhez más-más illusztrációk tartoznak. Jelen esetben ezekre a feltételezésekre a gyakorlat megoldásainak megbeszélésekor kell választ keresnünk.

	(i)-1	(c)-2	(g)-3	(b)-4	(h)-5	(a)-6	(d)-7	(f)-8	(e)-9	
4										7
13										7
16										7
21										7
24										7
25										7
39										7
42										7
43										7
49										7
50										7
52										7
58										7
59										7
61										7
63										7
66										7
71										7
103										7
150										7
157										7
	21	4	4	21	20	20	21	18	18	

3.b táblázat

Hasonló gyakorlatok készítésekor célszerű, ha a feladatsort az „Indokold a döntésedet!”, illetve „Indokold meg, hogy mely 'kép' helyének a meghatározása volt számodra (a) a legkönnyebb; (b) a legnehezebb, és miért?” feladatokkal is kiegészítjük.

b) feladat

A *b) feladat* megoldásaiból egyrészt arra kívántunk következtetni, hogy egy-egy – a vonatkozó kép által felidézett – műrészlet lényegét (közvetve megértését) képesek-e a kért módon összefoglalni, másrészt – s ez már a verseny jellegéből következő kívánságunk volt – nyelvi ismereteik mozgósításával tudják-e ezeket a képaláírásokat létrehozni az előírt módon.

A 4. táblázatban (amelynek fejléce ugyancsak a feladatlapon található sorrendet [(a)-(i), illetve a műben elfoglalt eredeti sorrendet (1-9)] mutatja) azt összesítettük – figyelembe véve, hogy egy-egy versenyzőnek 3-3 képaláírás volt a feladata –, mely 'képekhez' készült a legtöbb képaláírás.

(i)-1	c-2	(g)-3	(b)-4	(h)-5	(a)-6	(d)-7	(f)-8	(e)-9	
41	18	12	26	19	32	52	14	20	234

4. táblázat

Legtöbb képalírás a (d)-7 (52), (i)-1 (41) és (a)-6 (32) jelű 'képekhez' készült. Lássunk erre néhány példát azoknak a versenyzőknek a megoldásaiból, akik a feladatot jól értelmezték! (A szó szerint idézett képalírások előtti szám az egyes versenyzők sor-számát jelenti.)

(d)-7:

4. *Bár ne kéne búcsúznunk!*
10. *Bárcsak ne szelídítettek volna meg!*
17. *Bárcsak jó barátom lenne a róka!*
32. *Bárcsak ugyanabban az időben érkeztél volna!*
33. *De jó lenne megszelídíteni téged!*
38. *Bárcsak találkoznék valakivel a sivatagban!*
42. *Úgy szeretnék egy igazi barátot!*
63. *Bárcsak megszelídítenél!*
75. *Bárcsak nekem is lenne egy igazi barátom!*
76. *Jó lenne csak a szívünkkel látni!*

(i)-1:

2. *Bárcsak a felnőtték is jártasak lennének a gyermekek képzeletvilágában!*
4. *Bárcsak felismerné végre valaki!*
10. *Bárcsak a felnőttek is megértenék a rajzomat!*
12. *Bárcsak ne ette volna meg az óriáskígyó az elefántot!*
19. *Bárcsak értelmesebbek lennének ezek a felnőttek!*
22. *Bárcsak jobban megértenék a felnőtték kicsiny rajzomat!*
28. *Bárcsak látnák a felnőtték is az elefántot a csukott óriáskígyóban!*
30. *Bárcsak megértettek volna engem a felnőtték!*
47. *Bárcsak ismernék a felnőttek a gondolatvilágomat!*
65. *Bárcsak tudnék csukott óriáskígyót rajzolni!*

(a)-6

20. *Bár abbahagyhatnám a munkám!*
25. *Bárcsak ne forogna ilyen gyorsan a bolygóm!*
27. *De szeretnék pihenni egy kicsit!*
38. *Bárcsak segíthetnék a lámpagyújtogatón!*
43. *Bárcsak lassabban forogna a bolygóm a tengelye körül!*
44. *Bárcsak egyszer kipihenhetném magam!*
153. *De jó lenne pihenni egy kicsit!*
155. *Úgy szeretnék aludni egy kicsit!*

Noha itt csak példákat mutattunk be a megoldásokból, úgy véljük, ez a kis minta is alkalmas arra, hogy megállapítsuk:

- azok a versenyzők, akik a feladatot jól értelmezték, megfogalmazott képaláírásaikkal képesek voltak egy-egy műrészlet lényegét megragadni, valamint azt is, hogy
- a képaláírások akár tipologizálhatók is: vannak olyanok, amelyek idézet jellegűek ((d)-7/32; (i)-1/28), olyanok, amelyek az adott illusztrációhoz tartozó szöveg tartalmára utalnak ((a)-6/25; (d)-7/32; (i)-1/2) és olyanok is, amelyek, mint egy értelmezésként a versenyzők saját gondolatait foglalják össze ((a)-6/38; (d)-7/76; (d)-7/42).

Az egyes képaláírások nyelvi megformáltságának helyes vagy nem helyes voltára részletesen nem kívánunk kitérni. Minthogy az itt bemutatott gyakorlat is kreatív szövegmegközelítési gyakorlat, s mint olyan alkalmas arra, hogy a gyakorlat végeztetőjeként (tanárként) arról is képet kapjunk, melyek azok a háttérismeretek, amelyeket a gyakorlat végzői (a tanulók) megoldásaikhoz felhasználnak, illetve melyekkel nem rendelkeznek – megemlítjük, hogy több versenyző ezt a követelményt teljesíteni nem tudta. Még azok a versenyzők is, akik egy-egy adott 'képet' felismertek, megfelelő helyét megtalálták, sem tudtak eleget tenni a nyelvi követelményeknek, azaz nem egyszerű, nem óhajtó mondatokat szerkesztettek, vagy ha azt, helytelen mondatközi és/vagy mondatzáró írásjeleket használtak.

Szemléltetésül lássunk ezekből a megoldásokból is néhányat.

- 57. *A király uralkodik.*
- 58. *Na, vigyázz onnan, le szeretnék menni!; Szelídíts meg!*
- 66. *A rózsza együtt született a Nappal.; A róka szép volt.*
- 67. *De jó lenne, ha a lámpagyújtogató boldog lenne, hiszen ő az egyetlen, aki nem csak magával törődik!*
- 76. *A kis herceg kipucolta a vulkánját!*
- 156. *Elégé csinos vagy.*

Talán szükségtelen megjegyeznünk, hogy a gyakorlat megoldását követő megbeszéléseken milyen haszonnal járhat a nyelvi megformáltságra vonatkozó tapasztalatok megbeszélése, történjen az az oktatás keretében vagy azon kívül.

Ezzel a gyakorlattal kapcsolatban tanulságos lehet olyan összesítés elkészítése is, amely azt is tükrözi, hogy az egyes feladatmegoldók mely 3-3 képet választották a leggyakrabban. (Természetesen ez a feladat is kiegészíthető az „Indokold a választásodat!” feladattal.)

Lássunk itt most egy-két jó példát a teljes megoldásokra. (A szó szerint idézett képaláírások előtti szám itt is az egyes versenyzők sorszámát jelenti.)

- 32. (a)-6: *Bárcsak megváltozott volna a parancs!*
(f)-8: *Milyen jólesne egy kis víz!*
(d)-7: *Bárcsak ugyanabban az időben érkezted volna!*

46. (a)-6: *Bárcsak ne kellene a parancsnak engedelmeskedni!*
 (c)-2: *Bárcsak működne ez a harmadik vulkán is!*
 (b)-4: *Bár lennének alattvalóim!*
72. (c)-2: *Úgy szeretném már kitisztítani a vulkánjaimat!*
 (g)-3: *Jó lenne a rózsámat megvédeni!*
 (e)-9: *Bárcsak ne fájna a visszatérés a bolygómra!*

Az itt bemutatott gyakorlat csak egyik lehetséges – és a bevezetésben jelzett verseny követelményeihez igazított – módja verbális és képi összetevőket egyaránt tartalmazó szövegek elemzéséhez. Az ilyen típusú gyakorlatok (maga ez a gyakorlat is, ahogy erre már a fentiekben utaltunk) további feladatokkal bővíthető.

Kérhetjük a gyakorlat végzőit, hogy válaszoljanak olyan kérdésekre, mint például

- egy kézhez kapott szöveghez, ha azt nekik kellene illusztrálniuk, ez az illusztráció milyen képi elemeket tartalmazna;
- egy adott illusztráció ismertetében milyen eligazító utasításokat adnának egy, az adott illusztrációt nem ismerő rajzolónak, ha azt szeretnék, hogy a szóban forgó illusztrációhoz hasonló rajzot készítsen;
- kézhez kapott, azonosító jelekkel ellátott, összekevert képaláírásokból milyen, számukra elfogadható történetet tudnak létrehozni;
- egy adott szövegrészhez 4-5 olyan, kézbe adott illusztráció közül, amelyekből 1 vagy 2 nem attól a szerzőtől származik (esetleg más szöveghez készült), melyet vagy melyeket nem tartanak stílusukban a többiekhez illőnek stb.

A verbális és képi összetevővel rendelkező multimediális szövegek elemzésének előkészítéséhez készített gyakorlatok végeztetése többek között és nem utolsósorban annak szemléltetését is szolgálja, hogy egy illusztrált történet jelentéséhez mivel járul hozzá annak verbális, és mivel annak képi része.

Irodalomjegyzék

E. BENKES ZSUZSA (szerk.):

1995. *Nyelvünkben élünk. Útmutató és feladatgyűjtemény a 10 – 14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez.* OKSZI, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA

1996. *Multimédia: Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése.* OKSZI, Budapest.
1998. *Multimédia: Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése: 2.* OKSZI, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):

1997. *Szemiotikai szövegtan 10. A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II).* JGYTF Kiadó, Szeged.

**CREATIVE EXERCISES IN CO-ORDERING A TEXT AND AN
ILLUSTRATION
ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *LE PETITE PRINCE***

ZSUZSA BENKES

The present paper describes the results of two multimedial creative exercises. The subject of the exercises was an illustrated text of *Le Petit Prince*. One of the exercises demanded the pupils to reconstruct the sequence of nine illustrations taken from *Le Petit Prince* as given in the book. The aim of this exercise was to check the memory of the pupils concerning the connection of the text and the illustrations as well as the correct sequence of the events. The other exercise was a grammatical one: the pupils were to create a title-text of three pictures, chosen by themselves, in the form of „simple, complex, optative” sentences.

EGY ADOTT VERBÁLIS-IKONOGRAFIKUS SZÖVEG RELÁTUMÁVAL KAPCSOLATOS KREATÍV-PRODUKTÍV GYAKORLATOK. ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *A KIS HERCEG*

BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ

0. Bevezető megjegyzések

Ebben a tanulmányunkban, amely bizonyos értelemben a *Szemiotikai szövegtan* 10. kötetében publikált „Egy adott verbális szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*” című írásunk (lásd a szóban forgó kötet 65-77 oldalán) folytatásának vagy talán inkább második részének tekinthető, szövegelemzést előkészítő ikonografikus és verbális-ikonografikus kreatív-produktív gyakorlatokat mutatunk be az Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének (fordította Rónay György, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1994.) 8. fejezetében (lásd T, 79) kifejezésre jutó világfragmentummal kapcsolatban.

Minthogy ennek a 25 bekezdésre (betűkódjaikat lásd a T-ben) tagolt fejezetnek a vehikulumuma 5 (aláírás nélküli) illusztrációt is tartalmaz (melyek közül kettő színes, három fekete-fehér), ezúttal elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen relációk vannak, lehetnek egy autonóm részszöveg verbális és képi komponensei között, s hogy e relációk miként hatnak az interpretatív operációk végrehajtására, annak menetére.

Az első gyakorlatot 16 második évfolyamos – húsz-huszonegy éves – magyar szakos tanárképző főiskolai hallgatóval végeztettük el, a másodikat egyrészt egy rangos budapesti gimnázium 28 – tizenöt-tizenhat éves korú – tanulóival, másrészt 18 másodéves magyar szakos tanárképző főiskolai hallgatóval, a harmadikat szintén másodéves főiskolai hallgatókkal, összesen 17 fővel. Az elvégzett feladatok közül mindhárom esetben 12 reprezentatívnak tekinthető megoldást mutatunk be. A gimnáziumi tanulókat *G*, a főiskolai hallgatók csoportjait pedig *F* szimbólummal jelöltük.

1. A T relátumával kapcsolatos ikonografikus gyakorlat

Az első feladatot, melyet csak *F* csoportba tartozó résztvevők oldottak meg, a következőképpen fogalmaztuk meg.

Az alábbiakban a *kis herceg* történetéből olvashat egy fejezetet (lásd T). A mellékelt lapon 5 (sorszámokkal ellátott, technikai okok miatt fekete-fehér) illusztrációt talál (lásd az 1. számú mellékletet, 80), melyeket egyrészt összekevertünk, másrészt amelyek közül 4 az itt olvasható fejezethez készült (egy pedig egy másikhoz).

- 1.1. Válassza ki azt a 4 illusztrációt, amelyik véleménye szerint az itt olvasható fejezethez készült, sorrendezze őket a szövegnek megfelelően, majd sorszámmukot írja be a táblázatba!

--	--	--	--

1.2. Indokolja meg döntését!

Az F csoport tagjainak az 1.1. feladatra adott megoldásait az 1. táblázat foglalja össze. A táblázat fejlécében a számok a fejezethez a szerző által készített illusztrációk kódjai, éspedig eredeti sorrendjüknek megfelelően. (Csak zárójelesen jegyezzük meg, hogy az 1. számú mellékleten látható 3. számú rajz a mű 7. fejezetéből való, ezzel cseréltük ki a 8. fejezet tigris ábrázoló illusztrációját). A táblázat első oszlopa a résztvevők sorsszámát tünteti fel, hatodik oszlopa az eredetinek megfelelően kiválasztott illusztrációk számát, utolsó oszlopa az eredetinek megfelelő *sorrendben* kiválasztott illusztrációk (melyek kódját kövérrel szedtük) számát mutatja, utolsó sora pedig az oszlopok eredményeit összegzi.

F	4	5	2	1	Kiválasztás	Sorrend
1	3	5	2	4	3	2
2	3	5	4	2	3	1
3	4	5	2	1	4	4
4	4	5	2	1	4	4
5	4	5	2	1	4	4
6	3	4	5	1	3	1
7	4	5	2	1	4	4
8	4	5	2	3	3	3
9	4	5	2	3	3	3
10	4	5	2	1	4	4
11	4	5	2	3	3	3
12	4	5	2	1	4	4
	9	11	10	7		

1. táblázat

Ami az 1.1. feladat megoldásait illeti, generálisan a következők állapíthatók meg:

- hat résztvevő megoldása (az $F3.$, $F4.$, $F5.$, $F7.$, $F10.$ és az $F12.$ sorsszámúé) gyakorlatilag hibátlanak tekinthető (lásd még a 3. alatt);
- a feladatmegoldók túlnyomó többsége a fejezet eredeti illusztrációit választotta ki, kisebb ingadozás csak az 1. számú rajz (ténylegesen a fejezet ötödik, tehát utolsó illusztrációja) vonatkozásában tapasztalható;
- a „kakukktójas” 3. számú rajz csupán hat megoldásban szerepel.

A következőkben tekintsük a résztvevők indoklásait (1.2. feladat) a maguk egészében!

F1. A virág először napfelkelte idején *kinyílt* a szövegben. Ezután kívánságára a kis herceg *meglocsolta*. Ezt követi a virág és a kis herceg *dialogusa* a *huzatról*, a *szélről* és a *szélfogóról*. A *bura* csak érintőlegesen kerül szóba. A fejezet végén pedig a kis herceg elgondolkodik a szeretetről, az érzéseiről.

- F2. A virág egyszerre *született* a nappal, s születése után „*reggeli*”-t kért. Majd a virág furcsaságai következnek, s a kis herceg csodálkozása. A *bura* csak később kerülhet a virágra, ebben a fejezetben még nem.
- F3. A 4. számú illusztráción a kis herceg szemben áll és beszélget a virággal – ezt a párbeszédet olvashatjuk először a szövegben. A kis herceg arcáról csodálkozás olvasható le. A következő jelenetet, a virág megöntözését az 5. kép szemlélteti. Ezután a párbeszéd alapján a 2. számú rajz következik. Végül a kis herceg *burát* helyez a virágra, amit az 1. számú rajz mutat.
- F4. A fejezet első része a rácsodálkozásé. A *virág* még „jelentéktelen”, pompájában ismeretlenül és ’kitárulkozás’ nélkül áll a kis herceg előtt. Majd közli igényeit (*öntözés, szélfogó*, „esténként tégy *bura* alá”). A 3. sorszámu kép talán a már öntudatra ébredt virágot ábrázolja, melynek magatartása néha már-már gögös. Ez pedig a mű általam megismert sajátosságai közé nem igazán illik. A *kis herceg* ugyanis számomra inkább a szerénységet, az őszinte gyermeki kíváncsiságot, a naivságot közvetíti.
- F5. A kis herceg a 4. számú képen a virág keletkezését figyeli. A továbbiakban a virág gondoskodást: *öntözést, szélfogót, burát* kér.
- F6. A fejezet utal ugyan a *szélfogóra*, de az konkrétan nem kerül elő. Igaz, a *bura* sem jelenik meg, csak verbálisan, de ismerem a szöveget, és a kis herceg olykor valóban *bura* alá helyezi a virágot.
- F7. Az *illusztrációk sorrendje* tökéletesen kiderül a *verbális kontextusból*. A 3. számú rajz azért nem kapcsolódhat ehhez a fejezethez, mert a *virág itt soha nem szerepel egyedül*, a kis herceg mindig mellette van, figyeli a növekedését stb.
- F8. Az *illusztrációkat a szöveg alapján* próbáltam meg rendezni. Választás elé az 1. és a 3. számú kép állított. A 3. számú kép mellett azért döntöttem a fejezet zárlatában, mert a kis herceg elköltözött a bolygóról, s a virág teljesen magára maradt. Ezt a tényt nyomósabbnak tartom, mint a letakarási mozzanatot megkettőzését.
- F9. Azért választottam elsőül a 4. számú rajzot, mert az kifejezésre juttatja a kis herceg csodálkozását, bámulatát, gyönyörködését. Az 5. számú kép azért került a második helyre, mert rajta vizet kér a virág. A harmadik helyen a 2. számú illusztrációt szerepeltettem, mert a kis herceg *szélfogóért* indult. A záró kép pedig a 3., amelyen a virág már egyedül nézhette a napfélkeltét a bolygón. Az 1. számú képet azért hagytam ki, mert konkrétan még meg nem valósult jelenetet ábrázol.
- F10. Az *illusztrációk sorrendjére a szöveggörnyezetből* lehet következtetni. A kis herceg figyelemmel kísérte a bimbó *virágzását* (5.), *szélfogót* állított a virág elé (2.), esténként pedig *bura* alá tette (1.).
- F11. Az *illusztrációk kiválasztásához* szükségem volt egy *keretre*. Ez a következő: a virág és a kis herceg – a magára maradt virág. Közben gondoskodás: *öntözés, szélfogó*. A *burát* ábrázoló rajzot emlékezetemre hagyatkozva hagytam ki.
- F12. Az általam kiválasztott rajzok *mindkét szereplőt ábrázolják*, hűen a szöveghez, mintegy követik az eseményeket. 4.: a *virágfakadás* várása; 5.: az első kívánság, az *öntözés*; 2.: a második kívánság, a *szélfogó*; 1.: a harmadik kívánság a *bura*.

G	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	A	Q	V	T	R	N	K	
1	H	F	B	P	C	G	U	J	Q	S	D	M	L	X	O	I	A	E	V	R	Z	T	N	Y	K	6
2	H	B	L	P	C	U	J	Q	S	D	M	X	O	I	E	A	F	N	Y	Z	G	T	V	R	K	7
3	H	B	L	P	C	U	J	Q	S	D	M	X	O	I	E	A	F	Z	G	V	N	Y	T	R	K	7
4	H	B	L	P	C	U	J	Q	S	D	M	X	O	I	E	A	F	N	Y	Z	G	T	V	R	K	8
5	R	K	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	A	Q	V	N	Z	G	T	3
6	H	L	P	C	U	J	Q	S	D	M	X	O	I	E	N	A	Y	B	R	Z	G	F	V	T	K	2
7	H	L	P	B	G	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	A	E	Y	Q	Z	R	T	N	V	K	13
8	R	Y	K	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	I	E	Z	G	A	Q	N	F	V	T	1
9	H	B	L	P	C	U	Y	J	S	D	Z	I	G	M	A	F	E	X	O	V	N	T	R	Q	K	7
10	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	N	I	E	A	Q	V	T	R	Z	G	K	15
11	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	V	T	I	E	A	Q	N	Z	G	R	K	17
12	H	Y	B	G	J	S	L	P	C	U	D	M	X	O	F	I	E	R	V	A	Z	Q	N	T	K	4
	10	4	4	2	2	3	4	5	7	6	6	6	6	3	1	0	0	0	2	2	1	5	1	0	10	90

2'. táblázat

F	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	A	Q	V	T	R	N	K	
1	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	N	I	R	E	A	Q	Y	F	Z	G	T	N	K	4
2	H	B	L	P	C	U	M	X	O	N	I	Q	E	R	J	F	S	V	A	T	D	G	L	Z	K	3
3	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	N	A	Q	V	T	R	Y	K	7
4	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	N	A	Q	V	T	R	Y	K	7
5	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	N	A	Q	V	T	R	Y	K	7
6	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	Q	N	Z	G	A	V	E	R	K	T	16
7	H	L	P	C	B	J	S	D	M	X	O	F	U	I	E	A	Q	V	Z	G	T	R	N	Y	K	2
8	B	H	L	P	C	U	D	Z	J	S	I	X	O	A	Y	Q	F	E	M	G	V	T	R	N	K	7
9	H	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	N	A	Q	V	T	R	Y	K	7
10	B	L	P	C	G	V	J	S	H	D	M	X	O	U	I	E	R	T	A	Q	F	N	Y	Z	K	9
11	H	L	P	C	U	B	J	S	G	R	M	X	O	F	I	E	A	Q	V	N	D	T	Y	Z	K	9
12	H	Y	B	L	P	C	D	M	X	O	F	A	Q	V	E	S	N	I	Z	G	J	R	U	K	T	6
	10	2	2	2	2	2	1	1	1	2	3	4	4	2	3	3	0	0	6	5	5	6	6	2	1 0	84

2''. táblázat

Ami a 2.1. feladat *G* csoportbeli megoldásait illeti, generálisan a következők állapíthatók meg (szögletes zárójelben a már említett „Egy adott verbális szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*” című tanulmányunk, melyben csupán a verbális komponens felhasználásával végzett gyakorlat(ok) eredményeiről adtunk számot, megfelelő adatait tüntettük fel viszonyítási alapként):

- a 8. fejezet eredeti bekezdéssorrendjét egyetlen résztvevőnek sem sikerült maradéktalanul rekonstruálnia (lásd még a 3. alatt);
- a *G* csoport megoldásaiban a fejezet 25 bekezdésének (magasabb fokú kompozícióegységének) megközelítőleg 30 %-a található az eredetivel megegyező helyen [36 %!];
- a *G11.* résztvevő megoldásában 17, a *G10*-ében 15, a *G7*-ében 13, a *G4*-ében pedig 8 bekezdésnyi kompozícióegység található az eredetivel megegyező helyen (vö. 2'. táblázat);
- figyelemreméltó még a *G8.* sorszámú résztvevő megoldása (lásd a 2'. táblázat rásztereztő mezőit);
- a fejezetet az eredetinek megfelelően 10, *G* csoportbeli résztvevő indítja a „H” jelű bekezdéssel [12], s zárja a „K”-val [9].

Lássuk most itt a minden bizonnyal legsikeresebbnek tartható megoldást (a *G11.* sorszámú résztvevőét), kommentár nélkül.

T/G11.

H Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig voltak virágok, nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, este elhervadtak. De ez egy szép napon egyszerre csak kicsírázott, magva a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e? A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérte, hogyan jelenik meg rajta egy óriási bimbó, és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni belőle; a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent a zöld szobájában. Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött, egyenként igazította magára a szirmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutakozni, csak szépsége teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú napokon át tartott a titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen napkeltekor, végre megjelent.

Y Ásított egyet, és azt mondta, ő, aki olyan aggályos pontossággal dolgozott:

B – Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek... Még meg se fészülködtem...

L A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását:

P – Milyen szép vagy!

C – Ugye? – felelt kedvesen a virág. – És épp egyszerre születtem a nappal...

U A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág nem valami szerény; viszont olyan megható volt!

J – Azt hiszem, épp most van a reggeli ideje – tette hozzá a virág kisvártatva. – Volnál szíves gondoskodni rólam?

S A kis herceg pedig mélységes zavarban, sietve kerített egy öntözőkannát, és kiszolgálta a virágot.

D Az meg már mindjárt az elején zaklatni kezdte az ijedős hiúságával. Egy napon például, mikor a négy töviséről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

M – Most aztán jöhetnek a tigrisek a karmaikkal!

X – Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet.

O – Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

F – Bocsáss meg...

V Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

T Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

I – Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül valamilyen szélfogód?

E „Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek. Furcsa egy virág ez...”

A – A szélfogó?

Q – Épp azért indultam, de elkezdtl beszélni hozzám...

N Aztán:

Z – Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy berendezkedve. Ahonnét én jöttem...

G De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt-hármat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

R – Nem lett volna szabad meghallgatnom – vallotta meg egy napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni az illatukat. Az enyém egész bolygómát elárasztotta az illatával, mégse tudtam örülni neki. Annyira bosszantott az a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

K – Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszőknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét. Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna!

Az alábbiakban tekintsük a **G** csoport résztvevőinek indoklásait (2.2. feladat) a maguk egészében!

- G1. A képek alapján a bekezdések így adnak egy viszonylag kerek és értelmes történetet. Néha hiányoztak a megfelelő *kötőszók* a bekezdések között, ami azért nehezítette kissé a megoldást, mert a szöveg korábbi eseményeket mesél el egy másik *helyen* és *időben*, s ezt a változást nehéz visszaadni. Az

„N” bekezdést nem tudtam igazán beilleszteni sehova, ahol tehát most van, az nem tökéletes, de máshol sem illett volna jobban a szövegbe. A „H” bekezdés szerintem egyértelműen az első, a „K”-nak meg biztosan az utolsónak kell lennie. A 4. és az 5. számú képhez sokkal nehezebb volt megtalálni a bekezdéseket, mivel ezekhez már inkább az érzelmeket kell hozzátársítani, mint a cselekmények sorrendjét.

- G2. Így volt értelme. Nem igazán tudom indokolni, hogy miért.
- G3. A bekezdések így követik a képekkel illusztrált történetet, és a szövegnek hatásos befejezése van.
- G4. Véleményem szerint így áll össze a történet. (Átolvasni ugyan nem tudtam, ezért bizonyára vannak benne hibák.)
- G5. Azért állítottam fel a bekezdéseknek ezt a sorrendjét, mert úgy éreztem, hogy azok így kapcsolódnak egymáshoz, így van értelme a szövegnek.
- G6. Azért kezdtem a „H”-val a fejezetet, mert úgy vélem, ez vezeti be a történetet, ez mutatja be a szereplőket. Utána a képek és az általam összetartozónak vélt dialógusok alapján határoztam meg a bekezdések sorrendjét. A fejezet végére azért tettem a „T”-t, mert abban benne van az egész történet konklúziója (a kis herceg gondolatai, érzései a virágról).
- G7. A „H” bekezdésben ismerjük meg a szereplőket és a szituációt. Erre épül a többi bekezdés. Az eseményeket a képek alapján próbáltam összeegyeztetni. A végére helyeztem a kis herceg monológját („K”), mert akkor ő már jól átlátta a történetet ahhoz, hogy megítélje saját magát és a virág viselkedését. Azért is kerek ez a történet ebben a sorrendben, mert a kis herceg lelki változásait, viszonyát a virághoz jól ki lehet venni.
- G8. Azért állítottam össze a bekezdések sorrendjét ilyen módon, mert úgy éreztem, hogy a kis herceg érzéseinek leírása alkalmas keretet ad a történetnek. Alapvetően ismerem – és nagyon szeretem – a művet, így valami rémlett is annak összefüggéseiből, s a képek felhasználásával a bekezdések az én fejemben így álltak össze egy lezárt egésszé. Az általam létrehozott sorrendet attól érzem kereknek, hogy az események elmesélése egy másik idősíkon történik, s ezt úgy tudtam jól érzékeltetni, hogy a történetet egy kívülálló szemzőgéből közelítettem meg.
- G9. Szerintem így következnek logikusan egymás után a bekezdések, szövegrészek, s próbáltam igazodni a képekhez is. A „H” a bevezetés, a „K” a lezárás.
- G10. Azért kezdtem a „H”-val a fejezetet, mert értelmileg ez a bekezdés a történet eleje. Az utána következő bekezdésekben is egymáshoz illeszkednek a dialógusok. Az „S” után például azért jön a „D”, mert az „S”-ben a kis hercegről van szó, a „D”-ben pedig arról, hogy „Az meg (...)”. Utána megint értelem szerint rendeztem a bekezdéseket. Az „N”-nek csak összekötő szerepe van. A „V” után a „T” jön, mert „Annak pedig (...)”, majd ismét vált a mesélő. A „K” végül összefoglalja, összegzi az addigiakat.
- G11. –
- G12. Így érzem kereknek ezt a történetet. Azért kezdtem a „H”-val a fejezetet, mert ez vezeti be a cselekményeket, s zártam a „K”-val, mert ez összegzi, lezárja az eseményeket.

Ami a 2.1. feladat F csoportbeli megoldásait illeti, generálisan a következők állapíthatók meg (szögletes zárójelben a már idézett tanulmányunk megfelelő adatai szerepelnek):

- a 8. fejezet eredeti bekezdéssorrendjét egyetlen résztvevőnek sem sikerült rekonstruálnia (lásd még a 3. alatt);
- az **F** csoport megoldásaiban a fejezet 25 bekezdésnyi kompozícióegységének hozzávetőlegesen 28%-a található az eredetivel megegyező helyen [11 %];
- az **F6.** résztvevő megoldásában 16, az **F10**-ében és az **F11**-ében pedig 9 bekezdés található az eredetivel megegyező helyen (vö. 2''. táblázat);
- figyelemre méltó még az **F3.**, **F4.**, **F5.** és az **F9.** résztvevő megoldása (lásd a 2''. táblázat rászterezését);
- a fejezetet az eredetinek megfelelően 10, **F** csoportbeli résztvevő indítja a „H” jelű bekezdéssel [11], s zárja a „K”-val [5].

Tekintsük most itt a minden bizonnyal legsikeresebbnek tartható megoldást (az **F6.** sorszámú résztvevőét), kommentár nélkül.

T/F6.

H Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig voltak virágok, nagyon egyszerű virágok, egy sor szirmokkal, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez egy szép napon egyszerre csak kicsírázott, magva a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e? A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérte, hogyan jelenik meg rajta egy óriási bimbó, és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni belőle; a virág azonban végevéghatatlannul, egyre csak szépítgette magát odabent a zöld szobájában. Nagy gondnal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött, egyenként igazította magára a szirmait. Nyilván nem akart olyan gyűröttten napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutakozni, csak szépsége teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú napokon át tartott a titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen napkeltekor, végre megjelent.

Y Ásított egyet, és azt mondta, ő, aki olyan aggályos pontossággal dolgozott:

B – Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek... Még meg se fészülködtem...

L A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását:

P – Milyen szép vagy!

C – Ugye? – felelte kedvesen a virág. – És épp egyszerre születtem a nappal...

U A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág nem valami szerény; viszont olyan megható volt!

J – Azt hiszem, épp most van a reggeli ideje – tette hozzá a virág kisvártatva. – Volnál szíves gondoskodni rólam?

S A kis herceg pedig mélységes zavarban, sietve kerített egy öntözőkannát, és kiszolgálta a virágot.

D Az meg már mindjárt az elején zaklatni kezdte az ijedős hiúságával. Egy napon például, mikor a négy töviséről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

M – Most aztán jöhetnek a tigrisek a karmaikkal!

X – Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet.

O – Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

F – Bocsáss meg...

I – Különbön sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül valamilyen szélfogód?

Q – Épp azért indultam, de elkezdél beszélni hozzám...

N Aztán:

Z – Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy be rendezkedve. Ahonnt én jöttem...

G De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt-hármat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

A – A szélfogó?

V Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

E „Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy nő-vénynek. Furcsa egy virág ez...”

R – Nem lett volna szabad meghallgatnom – vallotta meg egy napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni az illatukat. Az enyém egész bolygómat elárasztotta az illatával, mégse tudtam örülni neki. Annyira bosszantott az a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

K – Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszöknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét. Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna!

T Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

A következőkben az *F* csoport 2., 7. és 8. tagjának indoklását (2.2. feladat) mutatjuk be – a többi résztvevőnek az indoklásra nem maradt ideje.

F2. Egy történetet próbáltam összeállítani, de a „G” és az „L” sehogyan sem illeszkedik a szövegbe.

F7. A „H” bekezdés tartalmazza a virág *kinyílásának* előzményeit és a bolygón uralkodó körülményeket.

F8. Első lépésben az *öt illusztrációhoz próbáltam kötni a bekezdéseket*. Azután az egy-egy képhez tartozó szövegegységeket rendeztem értelem szerint. Voltak olyan egységek, amelyek bárhova beépíthetők.

Amint azt főként a tanulók és részben a hallgatók indoklásai mutatják, a résztvevők túlnyomó többsége – érdekes módon – az illusztrációk adott sorrendjét véve alapul kísérelte meg a fejezet bekezdésarchitektonikájának kialakítását, lásd például a *G1.*, *G3.*, *G6.*, *G7.*, *G8.* és az *F8.* sorszámú feladatmegoldók indoklását, s csak néhányan indultak ki a fejezet verbális komponensének rendezéséből, lásd például a *G9.* és a *G10.* érvelést. Ez a tény egyrészt az illusztrációk interpretatív erejére hívja fel a figyelmet (vö. többek között

az *F* csoport tagjainak egyik itteni eredményét a csupán verbális komponenssel dolgozó hallgatók megfelelő mutatójával: 28 % vs 11 %), másrészt arra, hogy a kép, miként azt a jelen kötetbeli, „Szöveg és illusztráció” című tanulmányában KIBÉDI VARGA ÁRON több oldalról is megvilágítja, voltaképpen a szöveget ’vizualizálja’, más szóval e feladatot, illetve megoldási stratégiáit inkább a verbális, mint a képi komponens dominál(hat)ja. (A két *G* csoport teljesítménye közti különbségeket (például 30 % vs 36 %) jószerével csak azzal tudjuk magyarázni, hogy a csupán a verbális komponenssel dolgozó tanulók a szóban forgó rangos budapesti gimnázium válogatott diákjai, s minden bizonnyal korosztályuk kiemelkedő teljesítményekre képes tagjai.)

3. A T relátumával kapcsolatos verbális-ikonografikus komplex gyakorlat

A harmadik feladatot, melyet csak F csoportba tartozó résztvevők oldottak meg, a következőképpen fogalmaztuk meg.

Az alábbiakban a kis herceg történetéből egy olyan fejezetet olvashat, amelynek bekezdéseit összekevertük. A bekezdéseket betűkből álló kódokkal jelöltük. Külön lapon melléeltünk 5 (sorszámokkal ellátott, technikai okok miatt fekete-fehér) illusztrációt (lásd az 1. számú mellékletet), melyeket egyrészt összekevertünk, másrészt amelyek közül 4 az itt olvasható fejezethez készült (egy pedig egy másikhoz).

3.1. A bekezdések sorrendjét – az ehhez a fejezethez készült 4 illusztrációt is kiválasztva és felhasználva – rendezze át úgy, hogy egy, az ön számára elfogadható (illusztrált) szöveget kapjon! Az ily módon sorrendezett bekezdések betűkódját és az illusztrációk sorszámát írja a megfelelő táblázatba.

A bekezdések sorrendje:

[illegible]

Az illusztrációk sorrendje:

--	--	--	--

3.2. Döntéseit indokolja meg!

F	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	A	Q	V	T	R	N	K	
1	H	F	B	L	P	C	U	D	M	X	O	I	Z	G	Q	E	A	V	S	T	R	K	Y	J	S	7
2	H	L	P	C	B	J	F	S	D	I	E	A	Y	Q	M	X	O	G	R	V	T	N	Z	U	K	3
3	H	B	L	P	C	U	J	Y	Q	S	D	Z	G	N	X	O	F	V	K	T	M	I	E	A	R	1
4	H	F	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	I	E	R	N	Z	G	A	Q	V	T	Y	K	13
5	H	L	P	J	Q	U	S	B	C	G	O	F	D	I	A	E	Z	V	Y	M	N	X	R	K	T	4
6	H	B	L	P	C	J	Q	S	D	M	X	O	F	N	I	A	V	E	U	Z	G	T	Y	R	K	4
7	H	L	P	C	U	J	Q	F	S	N	D	M	X	O	G	T	V	I	Y	A	E	B	Z	K	R	1
8	H	B	L	P	C	U	Z	G	J	F	Q	V	S	D	M	X	O	N	I	E	T	A	R	Y	K	3
9	H	L	P	C	U	N	B	J	S	D	M	X	O	F	I	E	A	Q	Y	Z	G	T	V	R	K	12
10	H	Y	B	L	P	C	U	J	Q	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	A	V	T	R	N	K	13
11	H	L	P	C	U	B	J	F	Q	V	S	D	M	X	O	I	E	Z	G	N	J	A	T	R	K	2
12	B	F	H	L	J	A	E	P	O	G	J	Q	S	U	X	Y	Z	V	T	R	N	M	C	-	-	2
	11	1	3	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	2	3	2	1	0	0	1	3	3	1	7	65

3'. táblázat

Az *F* csoport tagjainak (akik ismét mások, mint a korábbiak) a 3.1. feladatra adott megoldásait egyrészt a 3', másrészt a 3''. táblázat foglalja össze. E táblázatok felépítése azonos az eddigiekével. (Természetesen itt is a 3. számú rajz a „kakuktktojás”).

<i>F</i>	4	5	2	1	Kiválasztás	Sorrend
1	4	3	5	1	3	2
2	4	5	2	1	4	4
3	3	5	1	2	3	1
4	4	3	5	2	3	1
5	4	5	2	1	4	4
6	4	5	2	1	4	4
7	4	5	3	1	3	3
8	4	1	5	2	4	1
9	4	5	2	1	4	4
10	4	5	2	1	4	4
11	4	5	2	1	4	4
12	4	5	2	1	4	4
	11	9	7	9		

3''. táblázat

Ami a 3.1. feladat megoldásait illeti, generálisan a következők állapíthatók meg:

- a 8. fejezet eredeti bekezdésarchitektónikáját egyetlen résztvevőnek sem sikerült rekonstruálnia (lásd még a 2. alatti eredményeket);
- a fejezet 25 bekezdésének megközelítőleg 22%-a található az eredetivel megegyező helyen (vö. 3'. táblázat);
- az *F4.* és az *F10.* résztvevő megoldásában 13, az *F9.*-ében 12 bekezdésnyi kompozícióegység található az eredetivel megegyező helyen (lásd 3'. táblázat);
- a fejezetet az eredetinek megfelelően tizenegy résztvevő indítja a „H” jelű bekezdéssel, s hét zárja a „K”-val (lásd 3'. táblázat);
- ami az illusztrációk kiválasztását illeti, hét résztvevő megoldása (az *F2.*, *F5.*, *F6.*, *F9.*, *F10.*, *F11.* és *F12.* sorszámúé) gyakorlatilag hibátlannak tekinthető (vö. 3''. táblázat);

- a feladatmegoldók túlnyomó többsége a fejezet eredeti illusztrációit választotta ki, kisebb ingadozás csak a 2. számú rajz (ténylegesen a fejezet negyedik, tehát utolsó előtti illusztrációja) vonatkozásában tapasztalható (lásd még az 1. alatt);
- a „kakuktkojás” 3. számú rajz csupán négy megoldásban szerepel (vö. 3°. táblázat).

Lássuk itt a minden bizonnyal legsikeresebbnek tartható megoldást (az F4. sorszámu résztvevőt), kommentár nélkül.

T/F4.

H Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig voltak virágok, nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez egy szép napon egyszerre csak kicsírázott, magva a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e? A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérte, hogyan jelenik meg rajta egy óriási bimbó, és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni belőle; a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent a zöld szobájában. Nagy gondnal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött, egyenként igazította magára a szirmai. Nyilván nem akart olyan gyűröttten napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni, csak szépsége teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú napokon át tartott a titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen napkeltekor, végre megjelent.

F – Bocsáss meg...

B – Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek... Még meg se fészülködtem...

L A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását:

P – Milyen szép vagy!

C – Ugye? – felelte kedvesen a virág. – És épp egyszerre születtem a nappal...

U A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág nem valami szerény; viszont olyan megható volt!

J – Azt hiszem, épp most van a reggeli ideje – tette hozzá a virág kisvártatva. – Volnál szíves gondoskodni rólam?

S A kis herceg pedig mélységes zavarban, sietve kerített egy öntözőkannát, és kiszolgálta a virágot.

D Az meg már mindjárt az elején zaklatni kezdte az ijedős hiúságával. Egy napon például, mikor a négy tövisről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

M – Most aztán jöhetnek a tigrisek a karmaikkal!

X – Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet.

O – Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

I – Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül valamilyen szélfogód?

E „Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek. Furcsa egy virág ez...”

R – Nem lett volna szabad meghallgatnom – vallotta meg egy napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni az illatukat. Az enyém egész bolygómat elárasztotta az illatával, mégse tudtam örülni neki. Annyira bosszantott az a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

N Aztán:

Z – Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy be rendezkedve. Ahonnét én jöttem...

G De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt-hármat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

A – A szélfogó?

Q – Épp azért indultam, de elkezdte beszélni hozzám...

V Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

T Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

Y Ásított egyet, és azt mondta, ő, aki olyan aggályos pontossággal dolgozott:

K – Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszöknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét. Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna!

A következőkben tekintsük a résztvevők indoklásait (3.2. feladat) a maguk egészében!

- F1.** E szerint a bekezdéssorrend szerint szerveződik a történet: a szereplők *találkoznak, megismerkednek* stb., majd visszaemlékezés következik.
- F2.** A „H” egyértelműen a virág *születése*. Azután *reggel, öntözés*, majd a további teendők. Számomra nem a cselekmény menete evidens, hanem a megfogalmazás kívánja ezt a sorrendet.
- F3.** A bekezdések sorrendjére a *dialogusokból* próbáltam következtetni. Az *időbeliséget* az *utalások* alapján igyekeztem eldönteni.
- F4.** Elsősorban a szöveg *tartalmi összefüggései* és az *utalások* alapján döntöttem a megadott bekezdéssorrend mellett.
- F5.** Az *adott képek alapján nyomon követhető események révén* határoztam meg a bekezdések sorrendjét. A képek közül a 3. számú nem tartozik ide, s az én interpretációmban a bekezdések egymásutánosságába sem illik bele.
- F6.** Az *írásjelek* figyelembevételével, valamint *tartalmi-logikai kapcsolatok* keresésével próbáltam meg a helyes sorrendet megtalálni.
- F7.** –
- F8.** –
- F9.** –
- F10.** –
- F11.** –
- F12.** Az *illusztrációk* segítik a bekezdések sorrendjének megállapítását. E bekezdésekből szerintem több összefüggő szöveg is szerkeszthető. Én azért állítottam össze a megadott módon a fejezetet, mert számomra ez a leginkább elfogadható, de más sorrendet is el tudok képzelni.

Amint azt az *F* csoport tagjainak indoklásai mutatják, vagy legalább sejtetni engedik, a résztvevők itt inkább a verbális komponens tematikus egységei alapján próbáltak egy számukra elfogadható bevezetésarchitektonikát kialakítani, amihez persze felhasználták a képi összetevő elemeit is, lásd például az *F3.*, *F4.* és *F6.* indoklásokat, s csak néhányan indultak ki képi konfigurációkból, lásd például az *F5.* vagy az *F12.* érvelést.

5. Záró megjegyzések

Ebben a tanulmányunkban, miként azt a bevezetésben jeleztük, *A kis herceg* című Saint-Exupéry-mű 8. fejezetében kifejezésre jutó világfragmentummal kapcsolatos ikonografikus és verbális-ikonografikus kreatív-produktív gyakorlatok tapasztalatairól kívántunk számot adni, a szóban forgó fejezet verbális és képi komponenseire egyaránt koncentrálván.

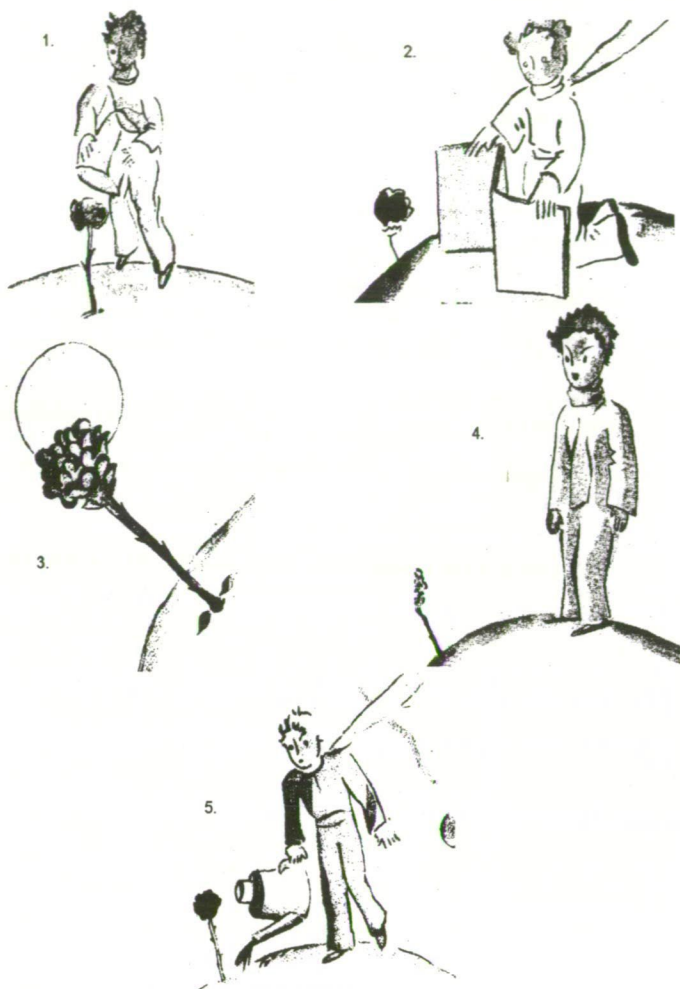
A gyakorlatokat egyrészt egy rangos budapesti gimnázium – tizenöt-tizenhat éves korú – tanulóival (*G* csoport), másrészt másodéves – húsz-huszonegy éves – magyar szakos tanárképző főiskolai hallgatóval (*F* csoportok) végeztettük el.

Az ismertetett keretek közt elvégzett gyakorlatok eredményeit röviden a következőképpen foglalhatjuk össze: (1) a *G* csoport tagjainak valamivel több, a 8. fejezet eredeti bevezetésarchitektonikájához közelebb álló és/vagy az eredetivel megegyező bevezedéshelyen szereplő megoldást sikerült (re)produkálniuk, mint az *F* csoportok résztvevőinek; (2) a verbális és a képi komponensek relációjában adott esetben a verbális dominanciája érvényesül; (3) a (2) nem tekinthető valamennyi verbális és képi komponenssel rendelkező kommunikátum vonatkozásában általános érvényű megállapításnak (vö. például VASS LÁSZLÓNAK a *Szemiotikai szövegtan* 9. kötetében publikált „Rendszerváltás és napi publicisztika (1. A *Népszabadság* és az *Új Magyarország* külpolitikai rovatának kontrasztív elemzése: 1995. október 5 – 1995. november 7)” című tanulmánya 5.3. szekciójával).

T

8.

H Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig voltak virágok, nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez egy szép napon egyszerre csak kicsírázott, magva a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e? A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérte, hogyan jelenik meg rajta egy óriási bimbó, és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni belőle; a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent a zöld szobájában.

1. számú melléklet

Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött, egyenként igazította magára a szirmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni, csak szépsége teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú napokon át tartott a titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen napkeltekor, végre megjelent.

Y Ásított egyet, és azt mondta, ő, aki olyan aggályos pontossággal dolgozott:

B – Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek... Még meg se fészülködtem...

2. számú melléklet

L A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását:

P – Milyen szép vagy!

C – Ugye? – felelte kedvesen a virág. – És épp egyszerre születtem a nappal...

U A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág nem valami szerény; viszont olyan megható volt!

J – Azt hiszem, épp most van a reggeli ideje – tette hozzá a virág kisvártatva. – Volnál szíves gondoskodni rólam?

S A kis herceg pedig mélységes zavarban, sietve kerített egy öntözőkannát, és kiszolgálta a virágot.

D Az meg már mindjárt az elején zaklatni kezdte az ijedős hiúságával. Egy napon például, mikor a négy töviséről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

M – Most aztán jöhetnek a tigrisek a karmaikkal!

X – Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek füvet.

O – Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

F – Bocsáss meg...

I – Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül valamilyen szélfogód?

E „Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek. Furcsa egy virág ez...”

Z – Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy rendezkedve. Ahonnét én jöttem...

G De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt-hármat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

A – A szélfogó?

Q – Épp azért indultam, de elkezdte beszélni hozzám...

V Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

T Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

R – Nem lett volna szabad meghallgatnom – vallotta meg egy napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni az illatukat. Az enyém egész bolygómat elárasztotta az illatával, mégse tudtam örülni neki. Annyira bosszantott az a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

N Aztán:

K – Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszöknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét. Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna!

CREATIVE-PRODUCTIVE EXERCISES WITH THE RELATA OF A GIVEN VERBAL-ICONOGRAPHIC TEXT.

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *LE PETITE PRINCE*

RÉKA BENKES – LÁSZLÓ VASS

Iconographic and verbal-iconographic exercises to prepare text analysis are attempted with short commentaries, in connection with Chapter 8 of Antoine de Saint-Exupéry's *Le Petit Prince* as relatum of an autonomous text-part. The exercises were done on the one hand by pupils of an outstanding Budapest secondary grammar school and teacher training students, on the other.

**IDEGEN NYELVŰ SZÖVEGEK KREATÍV-PRODUKTÍV
MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ. GYAKORLATOK FRANCIA NYELVŰ VERBÁLIS-
IKONOGRAFIKUS SZÖVEGGEL MAGYAR NYELVI ÉS
SZOCIOKULTURÁLIS HÁTTÉRREL.
ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *A KIS HERCEG***

BENKES RÉKA

0. Bevezető megjegyzések

Ebben a tanulmányomban mintegy a *Szemiotikai szövegtan* 10. kötetében közzétett „Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*” című dolgozatom (lásd a szóban forgó kötet 79-90 oldalán) folytatásaként szövegelemzést előkészítő verbális-ikonografikus kreatív-produktív gyakorlatokat mutatok be *A kis herceg* című Antoine de Saint-Exupéry-mű eredeti(ként számon tartott) francia nyelvű szövege 8. fejezetének (lásd T, 93) sensusával és relátumával kapcsolatban.

Tekintve, hogy ez a 25 bekezdésre (betűkódjaikat lásd a T-ben) tagolt fejezet 5, a szerző által készített (aláírás nélküli) illusztrációt is tartalmaz (melyek közül kettő színes, három pedig fekete-fehér), ezúttal főként arra voltam kíváncsi, hogy milyen összefüggések lehetnek vagy vannak egy szöveg verbális és képi komponensei között, és hogy ezek az összefüggések hogyan befolyásolják a kommunikátum összarchitektonikájának interpretálását.

A gyakorlatokat egy rangos budapesti gimnáziumban – szótár nélkül – végeztettem el, az elsőt 15 hatodik osztályos – tizenöt-tizenhat éves korú –, a másodikat pedig 14 negyedik osztályos – tizennyolc éves korú – nem fakultációs tanulóval. (A megoldások közül mindkét esetben tizenkettőt adok meg.)

1. A T sensusával kapcsolatos verbális-ikonografikus gyakorlat

A T sensusával kapcsolatos verbális-ikonografikus feladatot a következőképpen fogalmaztam meg.

A kézhez kapott szövegből (lásd T/0), mely *A kis herceg* 8. fejezete (eredeti nyelven), a megjelölt szófajú szavakat ([f]: főnév; [m]: melléknév; [i]: ige) töröltem.

1.1. Próbálja meg kiegészíteni a tizenkét üresen hagyott részt a megjelölt szófajokkal megegyező szófajú szavakkal úgy, hogy eredményül egy, az ön számára elfogadható szöveget kapjon! A feladatlaphoz mellékeltem – az eredeti sorrendnek megfelelően sorszámozott – 5 (technikai okok miatt fekete-fehér) illusztráció (lásd az 1. számú mellékletet, 95) a segítségére lehet.

1.2. Választását, ahol szükségesnek tartja, indokolja meg!

J'appris bien vite à mieux connaître cette fleur. Il y avait toujours eu, sur la (1) ..... [f] du petit prince, des fleurs très simples, ornées d'un seul rang de pétales, et qui ne tenaient point de place, et qui ne (2) ..... [i] personne. Elles apparaissaient un matin dans l'herbe, et puis elles s'éteignaient le soir. Mais celle-là avait germé un jour, d'une graine apportée d'on ne sait où, et le petit prince avait surveillé de très près cette (3) ..... [f] qui ne ressemblait pas aux autres brindilles. Ça pouvait être un nouveau genre de baobab. Mais l'arbuste cessa vite de croître, et commença de préparer une fleur. Le petit prince, qui assistait à l'installation d'un bouton énorme, sentait bien qu'il en sortirait une apparition miraculeuse, mais la fleur n'en finissait pas de se préparer à être belle, à l'abri de sa chambre verte. Elle choisissait avec soin ses couleurs. Elle s'habillait lentement, elle ajustait un à un ses pétales. Elle ne voulait pas (4) ..... [i] toute fripée comme les coquelicots. Elle ne voulait apparaître que dans le plein rayonnement de sa beauté. Eh! oui. Elle était très (5) ..... [m]! Sa toilette mystérieuse avait donc duré des jours et des jours. Et puis voici qu'un matin, justement à l'heure du lever du soleil, elle s'était montrée.

Et elle, qui avait travaillé avec tant de précision, dit en bâillant:

– Ah! je me réveille à peine... Je vous demande pardon... Je suis encore toute décoiffée...

Le petit prince, alors, ne put contenir son admiration:

– Que vous êtes belle!

– N'est-ce pas, répondit doucement la fleur. Et je suis née en même temps que le soleil...

Le petit prince devina bien qu'elle n'était pas trop modeste, mais elle était si émouvante!

– C'est l'heure, je crois, du petit déjeuner, avait-elle bientôt ajouté, auriez-vous la bonté de penser à moi...

Et le petit prince, tout confus, ayant été chercher un (6) ..... [f], avait servi la fleur.

Ainsi l'avait-elle bien vite tourmenté par sa vanité un peu ombrageuse. Un jour, par exemple, parlant de ses quatre épines, elle avait dit au petit prince:

– Ils peuvent venir, les tigres, avec leurs griffes!

– Il n'y a pas de tigres sur ma planète, avait objecté le petit prince, et puis les tigres ne mangent pas (7) ..... [f].

– Je ne suis pas une herbe, avait doucement répondu la fleur.

– Pardonnez-moi...

– Je ne crains rien des tigres, mais j'ai horreur des courants d'air. Vous n'auriez pas un (8) ..... [f]?

“Horreur des courants d'air... ce n'est pas de chance, pour une plante, avait remarqué le petit prince. Cette fleur est bien (9) ..... [m]...”

– Le soir vous me mettez sous globe. Il fait très froid chez vous. C'est mal installé. Là d'où je viens...

Mais elle s'était interrompue. Elle (10) ..... [i] sous forme de graine. Elle n'avait rien pu connaître des autres mondes. Humiliée de s'être laissé surprendre à préparer un mensonge aussi naïf, elle avait toussé deux ou trois fois, pour mettre le petit prince dans son tort:

– Ce paravent?...

– J'allais le chercher mais vous me parliez!

Alors elle avait forcé sa toux pour lui infliger quand même des remords.

Ainsi le petit prince, malgré la bonne volonté de son amour, avait vite douté d'elle. Il avait pris au sérieux des mots sans importance, et était devenu très (11) ..... [m].

“J’aurais dû ne pas l’écouter, me confia-t-il un jour, il ne faut jamais écouter les fleurs. Il faut les regarder et les respirer. La mienne embaumait ma planète, mais je ne savais pas m’en réjouir. Cette histoire de griffes, qui m’avait tellement agacé, eût dû m’attendrir...”

Il me confia encore:

“Je n’ai alors rien su comprendre! J’aurais dû la juger sur les actes et non sur les mots. Elle m’embaumait et m’éclairait. Je n’aurais jamais dû m’enfuir! J’aurais dû deviner sa tendresse derrière ses pauvres ruses. Les fleurs sont si contradictoires! Mais j’étais trop (12) ..... [m] pour savoir l’aimer.”

A gyakorlatot elvégző nem francia fakultációs – tizenöt-tizenhat éves korú – tanulóknak az 1.1. feladatra adott megoldásait az 1. táblázat foglalja össze. A táblázat fejléceiben a szövegből törölt eredeti kifejezések szerepelnek (kövérral szedve), első oszlopában a résztvevők sorsszámát tüntettem fel, utolsó sora, illetőleg oszlopa pedig a megoldások eredményeit összegzi. Az eredetivel (grammatikailag is) megegyező megoldásokat kövérral, a – különböző természetű szemantikai-pragmatikai összefüggésekre (szinonímia, hiperonímia, hiponímia stb.) alapozott – elfogadható megoldásokat dőlt betűkkel emeltem ki.

Ami az 1.1. feladat megoldásait illeti, generálisan a következők állapíthatók meg (szögletes zárójelben a már említett „Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*” című tanulmányom megfelelő adatait tüntettem fel viszonyítási alapként):

- a 8. fejezet eredeti szövegét egyetlen résztvevőnek sem sikerült rekonstruálnia;
- a megoldásokban a szöveg 12 szavának (egyszerű kifejezésének) több, mint 33%-a egyezik meg az eredetivel [19 %];
- az 5. sorsszámú résztvevő megoldása összesen 5 eredetivel megegyező megoldást tartalmaz, a többi résztvevőé (a 9. kivételével) négyet.

Az alábbiakban lássuk a résztvevők indoklásait (1.2. feladat) a maguk egészében!

1. A *szövegkörnyezetből* és a *szöveg tartalmából* próbáltam következtetni a hiányzó szavakra. Például a 8 *paravent*, mert a szövegben később is azt követeli a rózsza.
2. A megoldások, amelyeket adtam, részben a *szövegkörnyezetből* következtek (1, 4, 7, 10), részben emlékeztem a történetre (5), illetve emlékeim és a képek segítségével találtam rá a szavakra (6, 8).
3. A 2, 3 és 4 megoldás a *szövegkörnyezetből* adódott, de emlékeztem a történetre, és ez segített.
4. A *szövegkörnyezetből* következik, hogy mit írjak be. A *grain* szó (4 szöveghely) többször előfordul a fejezetben.

	planète	dérangeaient	brindille	sortir	coquette	arrossoir d'eau fraîche	l'herbe	paravent	compliquée	était venue	malheureux	jeune	
1	planète	dérangeaient	graine	paraître	belle	arrossoir	d'herbe	paravent	exigeant	se tenait	désespéré	aveugle	4
2	planète	ennuyent	pousse	éclore	coquette	arrossoir	des herbes	paravent	curieuse	venait	désespéré	petit	4
3	planète	dérangeait	arbuste	paraître	coquette	arrossoir	d'herbe	paravent	exigeant	était	triste	faible	4
4	planète	dérangeaient	graine	naître	belle	arrossoir	d'herbe	paravent	sensible	se terrait	exaspéré	aveugle	4
5	planète	s'intéressent	fleur	sortir	coquette	arrossoir	herbe	paravent	exigeant	était	désespéré	reconnaisant	5
6	planète	dérangeait	fleur	éclore	coquette	arrossoir	des herbes	paravent	curieuse	regardait	désespéré	vaniteux	4
7	planète	connaissaient	arbuste	être	belle	arrossoir	les herbes	paravent	coquette	étaient	triste	jeune	4
8	planète	dérangeait	fleur	éclore	coquette	arrossoir	des herbes	paravent	curieux	vomit	désespéré	petit	4
9	planète	ennuyent	pousse	être	belle	verre	les herbes	paravent	innocente	est devenu	fâché	sot	2
10	planète	intéressent	fleur	apparaître	coquette	arrossoir	herbes	paravent	sensible	–	triste	égoïste	4
11	planète	connaissaient	fleur	être	belle	arrossoir	les herbes	paravent	sensible	–	triste	jeune	4
12	planète	dérangeaient	fleur	éclore	coquette	arrossoir	des herbes	paravent	curieuse	–	triste	déçu	5
	12	3	0	1	7	11	0	12	0	0	0	2	48

1. táblázat

5. Szerintem a *képek nem segítettek*. Nemrég tanultuk *A kis herceget*, így jobbára emlékeim szerint oldottam meg a feladatot. Voltak olyan szavak, amelyek többször is előfordultak a szövegben.
6. Ismerem a történetet, tudom, hogy a kis herceg egy bolygón lakik, a virágnak ott kell nőnie. A 7 helyre azért írtam a *des herbes* szót, mert az utána következő mondatban azt mondja a *virág*, hogy ő nem *fű*, így logikus, hogy az előző mondatban a kis herceg *fűnek* nevezte. A virág a történetben nem úgy viselkedik, mint ahogyan általában a virágok, ezért írtam, hogy "furcsa".
7. A 3 helyre azért írtam az "arbuste" szót, mert addig a bolygón korábban nőtt virágokról van szó, majd pedig arról, hogy a kis herceg nem tudja, mi lehet az új növény, amely végül virággá fejlődik. A hiányzó szó tehát valami olyan lehet, hogy *kis növény*, *csíra*. A 7 szó a következő párbeszédből adódik: "A tigrisek nem esznek (...)" – mondja a kis herceg. "Én nem vagyok növény" – válaszol a virág, nyilván mert a kis herceg "herbe"-nek nevezte.
8. Nem mindenhol értettem a szöveget jól, de a megadott szófajok szerint írtam be a szavakat.
9. A 7 helyre azért írtam be a *fű* jelentésű szót, mert a következő mondatban is szerepel. A *paravent* (8) pedig többször is előfordul a szövegben.
10. A történetből következik, hogy bolygóról van szó. A *paraván* a huzat ellen kell, és később is szerepel a szövegben.
11. A 7 helyre beírt szó a következő mondatból derül ki. Nem mindenhol értettem a mondatokat, de emlékeztem a történetre, mert már olvastam *A kis herceget* franciául, továbbá a *szövegkörnyezetből* is ki lehet találni, hogy nagyjából milyen szó illeszthető be egy-egy helyre. A *szófajok* megjelölése sokat segített, és a *rajz ehhez már többet nem adott*. A 4 helyre a *grammatikai szerkezet* miatt írtam be az "être" igét, mert a "ne voulez pas" szerkezet után infinitívus kell.
12. Általában emlékeztem a szövegre.

Amint azt a tanulók indoklásai mutatják, a résztvevők túlnyomó többsége a fejezet verbális komponensének tematikus egységeit véve alapul egészítette ki az üresen hagyott részeket, lásd például az 1., 3., 4., 5. és a 11. sorszámú feladatmegoldók indoklását, s noha a képi komponens elemeinek szerepére jóval kevesebben hivatkoznak, lásd például a 2. indoklást, az eredmények (például nem fakultációs itteni tanulók: 33 % vs csupán verbális komponenssel operáló francia fakultációs tanulók: 19 %) azt mutatják, hogy az illusztrációknak a feladat megoldásában azért jelentősebb szerepe lehetett annál, mint amennyi a tanulóknak ténylegesen tudatosult.

Tekintsük itt végül az 5. résztvevő megoldását (lásd T/5).

T/5

J'appris bien vite à mieux connaître cette fleur. Il y avait toujours eu, sur la *planète* du petit prince, des fleurs très simples, ornées d'un seul rang de pétales, et qui ne tenaient point de place, et qui ne *s'intéressent* personne. Elles apparaissaient un matin dans l'herbe, et puis elles s'éteignaient le soir. Mais celle-là avait germé un jour, d'une graine apportée d'on ne sait où, et le petit prince avait surveillé de très près cette *fleur* qui ne ressemblait pas aux autres brindilles. Ça pouvait être un

nouveau genre de baobab. Mais l'arbuste cessa vite de croître, et commença de préparer une fleur. Le petit prince, qui assistait à l'installation d'un bouton énorme, sentait bien qu'il en sortirait une apparition miraculeuse, mais la fleur n'en finissait pas de se préparer à être belle, à l'abri de sa chambre verte. Elle choisissait avec soin ses couleurs. Elle s'habillait lentement, elle ajustait un à un ses pétales. Elle ne voulait pas *sortir* toute fripée comme les coquelicots. Elle ne voulait apparaître que dans le plein rayonnement de sa beauté. Eh! oui. Elle était très *coquette*! Sa toilette mystérieuse avait donc duré des jours et des jours. Et puis voici qu'un matin, justement à l'heure du lever du soleil, elle s'était montrée.

Et elle, qui avait travaillé avec tant de précision, dit en bâillant:

– Ah! je me réveille à peine... Je vous demande pardon... Je suis encore toute décoiffée...

Le petit prince, alors, ne put contenir son admiration:

– Que vous êtes belle!

– N'est-ce pas, répondit doucement la fleur. Et je suis née en même temps que le soleil...

Le petit prince devina bien qu'elle n'était pas trop modeste, mais elle était si émouvante!

– C'est l'heure, je crois, du petit déjeuner, avait-elle bientôt ajouté, auriez-vous la bonté de penser à moi...

Et le petit prince, tout confus, ayant été chercher un *arossoir*, avait servi la fleur.

Ainsi l'avait-elle bien vite tourmenté par sa vanité un peu ombrageuse. Un jour, par exemple, parlant de ses quatre épines, elle avait dit au petit prince:

– Ils peuvent venir, les tigres, avec leurs griffes!

– Il n'y a pas de tigres sur ma planète, avait objecté le petit prince, et puis les tigres ne mangent pas *herbe*.

– Je ne suis pas une herbe, avait doucement répondu la fleur.

– Pardonnez-moi...

– Je ne crains rien des tigres, mais j'ai horreur des courants d'air. Vous n'auriez pas un *paravent*?

“Horreur des courants d'air... ce n'est pas de chance, pour une plante, avait remarqué le petit prince. Cette fleur est bien *exigeant*...”

– Le soir vous me mettez sous globe. Il fait très froid chez vous. C'est mal installé. Là d'où je viens...

Mais elle s'était interrompue. Elle était sous forme de graine. Elle n'avait rien pu connaître des autres mondes. Humiliée de s'être laissé surprendre à préparer un mensonge aussi naïf, elle avait toussé deux ou trois fois, pour mettre le petit prince dans son tort:

– Ce paravent?...

– J'allais le chercher mais vous me parliez!

Alors elle avait forcé sa toux pour lui infliger quand même des remords.

Ainsi le petit prince, malgré la bonne volonté de son amour, avait vite douté d'elle. Il avait pris au sérieux des mots sans importance, et était devenu très *désespéré*.

“J'aurais dû ne pas l'écouter, me confia-t-il un jour, il ne faut jamais écouter les fleurs. Il faut les regarder et les respirer. La mienne embaumait ma planète, mais je ne savais pas m'en réjouir. Cette histoire de griffes, qui m'avait tellement agacé, eût dû m'attendrir...”

"Je n'ai alors rien su comprendre! J'aurais dû la juger sur les actes et non sur les mots. Elle m'embaumait et m'éclairait. Je n'aurais jamais dû m'enfuir! J'aurais dû deviner sa tendresse derrière ses pauvres ruses. Les fleurs sont si contradictoires! Mais j'étais trop *reconnaisant* pour savoir l'aimer."

A T relátumával kapcsolatos verbális-ikonografikus feladatot a következőképpen foglalmaztam meg. (Lásd még a jelen kötetben BENKES RÉKA és VASS LÁSZLÓ „Egy adott verbális-ikonografikus szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*” című tanulmányát.)

2.1. A bekezdések sorrendjét – az ehhez a fejezethez készült 5 illusztrációt is felhasználva – rendezze át úgy, hogy egy, az ön számára elfogadható szöveget kapjon! Az ily módon sorrendezett bekezdések betűkódját írja az alábbi táblázatba.

[illegible]

A gyakorlatot elvégző – tizennyolc éves korú – nem fakultációs tanulóknak a 2.1. feladatra adott megoldásait a 2. táblázat foglalja össze. A táblázat fejlécében a betűkódok a fejezet bekezdéseinek eredeti sorrendjében szerepelnek, első oszlopában a résztvevők sorszámát tüntettem fel, utolsó oszlopa az eredetivel megegyező sorrendű bekezdések (melyeknek betűkódját kövérrel szedtem) számát tartalmazza, utolsó sora az oszlopok eredményeit összegzi, a különböző raszteres mezők pedig összetartozó, de nem az eredetivel megegyező helyen található megoldásokat jelölnek.

- a 8. fejezet eredeti bekezdéssorrendjét egyetlen résztvevőnek sem sikerült rekonstruálnia;
- a többnyire hiányos megoldásokban a fejezet 25 bekezdésének több, mint 14%-a található az eredetivel megegyező helyen [$\approx 14\%$];
- a 11. résztvevő megoldásában 10, a 3-ében, a 4-ében és a 9-ében 6 bekezdés található az eredetivel megegyező helyen;
- a fejezetet az eredetinek megfelelően a résztvevők egy kivételtől eltekintve a „H” jelű bekezdéssel indítják [6], s hatan a „K”-val zárják [7].

	H	Y	B	L	P	C	U	J	S	D	M	X	O	F	I	E	Z	G	A	Q	V	T	R	N	K		
1	H			P	B		Z	G	L		S	Q		D	I	E	A	M	X	O	U	R				1	
2	H	Y	B				Z	G															A	T	N	K	5
3	H	Y	B		P	C		Z	G		V															K	6
4	H	Y	B				Z	G	V								R			Q	L	A	T	N	K	6	
5	H	B	D																							K	2
6	H	B	P	Z	G	Q	S	D	I	E	M	A	X	V	O		C	Y								2	
7	H	P	B	D	J	U	I	S	E	N	A	Y	R	T	O	C	Z	L				F	Q	K	V	G	2
8	H						I		N	E																1	
9	H	Y	B	L	P	C																				6	
10	H	B	P				G	F	T																	2	
11	H	Y	B							D	M	X	O		I	E		A	G						K	10	
12		H					B	F									Q	S		D	J				0		
	11	5	6	1	2	2	0	0	0	1	2	1	1	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	2	6	43	

2. táblázat

Az alábbiakban lássuk a résztvevők indoklásait (2.2. feladat) a maguk egészében!

1. A *tigrises* rész volt a legegértelműbb, mert abban folyamatos a *dialógus*, és eközben mindig *utalnak* egymásra.
2. A sorba állításnál a fő szempont mindig a bekezdések közti *tartalmi kapcsolat* volt. Azok a mondatok, amelyek két bekezdésben megtalálhatók, és tartalmilag egymás kiegészítői, értelemszerűen egymás után jönnek. Az okozott gondot, hogy néhány rövid mondat több helyre is beilleszthető lett volna.
3. Először próbáltam nagyjából megérteni a szöveget. Ez csak részben sikerült. Az első bekezdések sorrendezése nem volt nehéz („HYB”). A továbbiakban párokat kerestem, de összehozni nem minden esetben tudtam őket, mert nem beszélek elég jól franciául, s az *utalások* sem voltak számomra teljesen egyértelműek. Kérdésekre próbáltam válaszokat keresni. Ebben a *képek is segítettek*.
4. Elsősorban a *szöveg értelmére* figyeltem. A „HYBCUZGV” sorrend számomra egyértelműnek tűnt, utána inkább *bekezdéspárookra* próbáltam ügyelni, de ezek *kohézióját* már nehezebben találtam meg. Nehezítette a feladatot *A kis herceg stílusa* is, mert a naív, gyermekes *stílus* nem áll össze egykönnyen. A „DMXO” sorban bizonyos vagyok.
5. –
6. –
7. Logikai ismereteim és francia tudásom segített a feladat megoldásában.
8. Szerintem a „Z” *bekezdés* az utolsó, 5. számú *kép*hez tartozik, mivel a kis herceg ekkor helyez *üvegburát* a virágra. Szerintem az „M” után jön az „X”, majd az „O” és az „I”, mivel ezek szólnak a *tigris*ről. Az „I” lesz a kapcsolat a 3. és a 4. számú *kép* között. Az utolsó *kép*hez tartozhat a „K” *bekezdés*, ami összefoglaló jellegűnek tűnik. Az „S” a 2. számú *illusztráció*hoz tartozhat, mivel szerepel benne a *locsólókanna*.
9. Az „M”-et és az „X”-et a „les tigris” szó kapcsolja össze, az „X” és „O” *bekezdéseket* a „ne mangen pas l’herbe” („nem esznek fűvet”) – „je ne suis pas l’herbe...” („én nem vagyok fű”). Az „L”-et és a „P”-t az „admiration” (csodálat, csodálkozás), a „P”-t és a „C”-t a „n’est-ce pas”. Az „I” és az „E” között a „horreur” (borzalom, irtózat) szó létesít kapcsolatot.
10. –
11. Jelenlegi francia tudásomból ennyire tellett. A *bekezdések sorrendjét* úgy állítottam össze, hogy a *kérdések* és a *válaszok* nagy valószínűség szerint kapcsolódjanak. Általában a megfelelő *kapcsolószavak*, illetve főnevek juttattak ehhez az eredményhez. A *legnagyobb segítséget* persze a *képek jelentették*, melyek alapján el tudtam különíteni az egyes tartalmi részeket.
12. A sorrendezés során *kohéziós* erőként a logikai és a *tartalmi kapcsolatokat* használtam föl.

A gyakorlatokon résztvevők által létrehozott egyes, meglehetősen hiányos megoldások és indoklásaik arra utalnak, hogy a tanulók ebben az esetben is inkább a verbális komponens egységeinek megértésére és tematikus strukturálására alapoztak (lásd például az 1., 2., 4., 9. és a 12. indoklást), mint a képi összetevő elemeire (lásd például a 3., 8. és a 11. érvelést). (Csak zárójelesen jegyzem meg, hogy a csupán verbális komponenssel dolgozó francia fakultációs tanulók eredményei nagyjában-egészében megegyeznek az itteni, az illusztrációkkal is operáló, nem fakultációs tanulókéival.)

T/4

H J'appris bien vite à mieux connaître cette fleur. Il y avait toujours eu, sur la planète du petit prince, des fleurs très simples, ornées d'un seul rang de pétales, et qui ne tenaient point de place, et qui ne dérangeraient personne. Elles apparaissaient un matin dans l'herbe, et puis elles s'éteignaient le soir. Mais celle-là avait germé un jour, d'une graine apportée d'on ne sait où, et le petit prince avait surveillé de très près cette brindille qui ne ressemblait pas aux autres brindilles. Ça pouvait être un nouveau genre de baobab. Mais l'arbuste cessa vite de croître, et commença de préparer une fleur. Le petit prince, qui assistait à l'installation d'un bouton énorme, sentait bien qu'il en sortirait une apparition miraculeuse, mais la fleur n'en finissait pas de se préparer à être belle, à l'abri de sa chambre verte. Elle choisissait avec soin ses couleurs. Elle s'habillait lentement, elle ajustait un à un ses pétales. Elle ne voulait pas sortir toute fripée comme les coquelicots. Elle ne voulait apparaître que dans le plein rayonnement de sa beauté. Eh! oui. Elle était très coquette! Sa toilette mystérieuse avait donc duré des jours et des jours. Et puis voici qu'un matin, justement à l'heure du lever du soleil, elle s'était montrée.

Y Et elle, qui avait travaillé avec tant de précision, dit en bâillant:

B – Ah! je me réveille à peine... Je vous demande pardon... Je suis encore toute décoiffée...

P – Que vous êtes belle!

C – N'est-ce pas, répondit doucement la fleur. Et je suis née en même temps que le soleil...

U Le petit prince devina bien qu'elle n'était pas trop modeste, mais elle était si émouvante!

Z – Le soir vous me mettez sous globe. Il fait très froid chez vous. C'est mal installé. Là d'où je viens...

G Mais elle s'était interrompue. Elle était venue sous forme de graine. Elle n'avait rien pu connaître des autres mondes. Humiliée de s'être laissé surprendre à préparer un mensonge aussi naïf, elle avait toussé deux ou trois fois, pour mettre le petit prince dans son tort:

V Alors elle avait forcé sa toux pour lui infliger quand même des remords.

J – C'est l'heure, je crois, du petit déjeuner, avait-elle bientôt ajouté, auriez-vous la bonté de penser à moi...

S Et le petit prince, tout confus, ayant été chercher un arrosoir d'eau fraîche, avait servi la fleur.

D Ainsi l'avait-elle bien vite tourmenté par sa vanité un peu ombrageuse. Un jour, par exemple, parlant de ses quatre épines, elle avait dit au petit prince:

M – Ils peuvent venir, les tigres, avec leurs griffes!

X – Il n'y a pas de tigres sur ma planète, avait objecté le petit prince, et puis les tigres ne mangent pas l'herbe.

O – Je ne suis pas une herbe, avait doucement répondu la fleur.

F – Pardonnez-moi...

R "J'aurais dû ne pas l'écouter, me confia-t-il un jour, il ne faut jamais écouter les fleurs. Il faut les regarder et les respirer. La mienne embaumait ma planète, mais

je ne savais pas m'en réjouir. Cette histoire de griffes, qui m'avait tellement agacé, eût dû m'attendrir..."

I – Je ne crains rien des tigres, mais j'ai horreur des courants d'air. Vous n'auriez pas un paravent?

E "Horreur des courants d'air... ce n'est pas de chance, pour une plante, avait remarqué le petit prince. Cette fleur est bien compliquée..."

Q – J'allais le chercher mais vous me parliez!

L Le petit prince, alors, ne put contenir son admiration:

A – Ce paravent?...

T Ainsi le petit prince, malgré la bonne volonté de son amour, avait vite douté d'elle. Il avait pris au sérieux des mots sans importance, et était devenu très malheureux.

N Il me confia encore:

K "Je n'ai alors rien su comprendre! J'aurais dû la juger sur les actes et non sur les mots. Elle m'embaumait et m'éclairait. Je n'aurais jamais dû m'enfuir! J'aurais dû deviner sa tendresse derrière ses pauvres ruses. Les fleurs sont si contradictoires! Mais j'étais trop jeune pour savoir l'aimer."

3. Befejező megjegyzések

Ebben a tanulmányomban, miként azt a bevezetésben jeleztem, *A kis herceg* című Saint-Exupéry-mű 8. fejezetének francia forrásnyelvi szövegén végrehajtott verbális-ikonografikus kreatív-produktív gyakorlatok tapasztalatairól kívántam számot adni, kutatva a szóban forgó autonóm részszöveg verbális és képi komponenseinek relációit, valamint azok interpretatív funkcióit.

A gyakorlatokat ezúttal nem francia fakultációs – tizenöt-tizenhat, illetőleg tizen-nyolc éves korú – tanulókkal végeztettem el, egy rangos budapesti gimnáziumban.

Az elvégzetett gyakorlatok eredményeit röviden a következőképpen foglalhatom össze. Az a tény, hogy a nagyjából azonos korú nem francia fakultációs – s illusztrációkkal rendelkező – tanulók forrásnyelvi szövegen végrehajtott operációinak mutatói többnyire jobbak (lásd például az 1. alatt: 33 % vs 19 %), vagy hozzávetőlegesen meg-egyeznek a francia fakultációs – s illusztrációkkal nem rendelkező – tanulókéival (lásd például a 2. alatt: $\approx 14\%$ vs $\approx 14\%$), igazolja, megerősíti a képi komponens interpretatív (magyarázó, kiegészítő) szerepét, azt, hogy adott multimediális kommunikátum összar-chitektonikája a verbális és a képi architektonikák egymásra vetítésével konstituálódik.

T

8.

H J'appris bien vite à mieux connaître cette fleur. Il y avait toujours eu, sur la planète du petit prince, des fleurs très simples, ornées d'un seul rang de pétales, et qui ne tenaient point de place, et qui ne dérangerai personne. Elles apparaissaient un matin dans l'herbe, et puis elles s'éteignaient le soir. Mais celle-là avait germé un jour, d'une graine apportée d'on ne sait où, et le petit prince avait surveillé de très près cette brindille qui ne ressemblait pas aux autres brindilles. Ça pouvait être un nouveau genre de baobab. Mais l'arbuste cessa vite de croître, et commença de

préparer une fleur. Le petit prince, qui assistait à l'installation d'un bouton énorme, sentait bien qu'il en sortirait une apparition miraculeuse, mais la fleur n'en finissait pas de se préparer à être belle, à l'abri de sa chambre verte. Elle choisissait avec soin ses couleurs. Elle s'habillait lentement, elle ajustait un à un ses pétales. Elle ne voulait pas sortir toute fripée comme les coquelicots. Elle ne voulait apparaître que dans le plein rayonnement de sa beauté. Eh! oui. Elle était très coquette! Sa toilette mystérieuse avait donc duré des jours et des jours. Et puis voici qu'un matin, justement à l'heure du lever du soleil, elle s'était montrée.

Y Et elle, qui avait travaillé avec tant de précision, dit en bâillant:

B – Ah! je me réveille à peine... Je vous demande pardon... Je suis encore toute décoiffée...

L Le petit prince, alors, ne put contenir son admiration:

P – Que vous êtes belle!

C – N'est-ce pas, répondit doucement la fleur. Et je suis née en même temps que le soleil...

U Le petit prince devina bien qu'elle n'était pas trop modeste, mais elle était si émouvante!

J – C'est l'heure, je crois, du petit déjeuner, avait-elle bientôt ajouté, auriez-vous la bonté de penser à moi...

S Et le petit prince, tout confus, ayant été chercher un arrosoir d'eau fraîche, avait servi la fleur.

D Ainsi l'avait-elle bien vite tourmenté par sa vanité un peu ombrageuse. Un jour, par exemple, parlant de ses quatre épines, elle avait dit au petit prince:

M – Ils peuvent venir, les tigres, avec leurs griffes!

X – Il n'y a pas de tigres sur ma planète, avait objecté le petit prince, et puis les tigres ne mangent pas l'herbe.

O – Je ne suis pas une herbe, avait doucement répondu la fleur.

F – Pardonnez-moi...

I – Je ne crains rien des tigres, mais j'ai horreur des courants d'air. Vous n'auriez pas un paravent?

E “Horreur des courants d'air... ce n'est pas de chance, pour une plante, avait remarqué le petit prince. Cette fleur est bien compliquée...”

Z – Le soir vous me mettez sous globe. Il fait très froid chez vous. C'est mal installé. Là d'où je viens...

G Mais elle s'était interrompue. Elle était venue sous forme de graine. Elle n'avait rien pu connaître des autres mondes. Humiliée de s'être laissé surprendre à préparer un mensonge aussi naïf, elle avait toussé deux ou trois fois, pour mettre le petit prince dans son tort:

A – Ce paravent?...

Q – J'allais le chercher mais vous me parliez!

V Alors elle avait forcé sa toux pour lui infliger quand même des remords.

T Ainsi le petit prince, malgré la bonne volonté de son amour, avait vite douté d'elle. Il avait pris au sérieux des mots sans importance, et était devenu très malheureux.

R “J'aurais dû ne pas l'écouter, me confia-t-il un jour, il ne faut jamais écouter les fleurs. Il faut les regarder et les respirer. La mienne embaumait ma planète, mais je ne savais pas m'en réjouir. Cette histoire de griffes, qui m'avait tellement agacé, eût dû m'attendrir...”

N Il me confia encore:

K "Je n'ai alors rien su comprendre! J'aurais dû la juger sur les actes et non sur les mots. Elle m'embaumait et m'éclairait. Je n'aurais jamais dû m'enfuir! J'aurais dû deviner sa tendresse derrière ses pauvres ruses. Les fleurs sont si contradictoires! Mais j'étais trop jeune pour savoir l'aimer."

1. számú melléklet

**TO A CREATIVE-PRODUCTIVE APPROACH OF FOREIGN TEXTS.
EXERCISES WITH A FRENCH VERBAL-ICONOGRAPHIC TEXT WITH
HUNGARIAN LANGUAGE AND SOCIO-CULTURAL BACKGROUND.
ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: *LE PETIT PRINCE***

RÉKA BENKES

This study reports on the results of creative-productive exercises with Chapter 8 of Antoine de Saint-Exupéry's *Le Petit Prince* as French source-text, equally concentrating on the verbal and figurative components of the given chapter. The exercises were done by pupils aged 15-16 of an outstanding Budapest secondary grammar school and by pupils aged 18, not trained in special stream.

B. A SZÖVEGTAN ÉS HORIZONTÁLIS KÖRNYEZETÉNEK DISZCIPLÍNÁI

A *szövegtani kutatás*, ahogy a 10. kötetben is hangsúlyoztuk, ha egy szövegtan koncepciója alapvonalaiiban már körvonalazódott, elsősorban ebben a 'horizontális környezet'-ben megy végbe. Itt kell tisztázódnia ugyanis, hogy a kidolgozott szövegtan milyen kapcsolatban áll majd egyfelől a 'textológiai társdiszciplínák'-kal, másfelől a 'nyelvészetiek'-kel; más szóval: hogy a 'horizontális környezet' diszciplínái mit várhatnak el egymástól, mit nyújtanak (mit kell nyújtsanak) egymásnak.

B.1. TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLÍNÁK

A textológiai társdiszciplínák felépítése és egymáshoz való viszonya külön elemzést igényel. Ehhez a témához a *Szemiotikai szövegtan* következő kötetében közlünk néhány 'reflexív tanulmányt'. Itt csupán egyetlen, a *poétika* körébe sorolható írást talál az olvasó, amely a vizuális költészet mint sajátos – a multimedialitás felé első lépést megtevő verbális – műfaj illusztrálására hoz néhány, rövid kommentárokkal ellátott muvet. (A vizuális költészethez lásd továbbá NAGY PÁL *Az irodalom új műfajai* című könyvének rövid informatív bemutatását kötetünk *Áttekintések, recenziók* szekciójában.)

Poétika

A NYELV MATERIALITÁSÁRÓL A VIZUÁLIS KÖLTÉSZET MINT ELSŐ LÉPÉS A MULTIMEDIALITÁS FELÉ

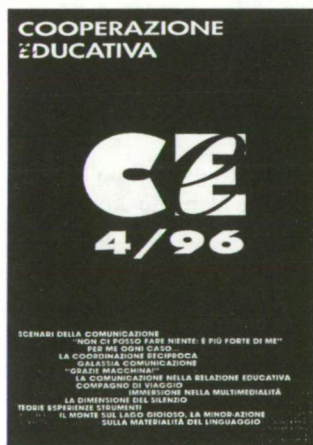
OLIVI, TERRY – PETŐFI S. JÁNOS

A kommunikáció aspektusai

Ahhoz, hogy bármilyen szempontból adekvát módon foglalkozhassunk egy olyan komplex jelenséggel, mint a kommunikáció, egyrészt ismernünk kell a *kommunikációs helyzetek* alkotótényezőit, másrészt azt, hogy mely *diszciplínák* kell hogy részt vegyenek azok elemzésében.

A kommunikációs helyzetek kutatói a következő tényezőket tartják alkotótényezőknek:

- az *alkotó* és a *befogadó szerepe* (szerepek, amelyek egy-egy adott kommunikációs helyzetben folytonosan változhatnak),

- a kommunikáció *ideje és helye* (amelyek az alkotó és befogadó számára azonosak éppúgy lehetnek, mint különbözőek),
- az a *domináns intenció*, amellyel egy kommunikációs-szituáció résztvevői abban részt vesznek,
- a résztvevők *tudása, meggyőződése, elvárásai, feltételezései, pszichofizikai diszpozíciója*,
- a *szemiotikai értelemben vett médiumok* (a verbális médiumok és a nem verbálisak),
- az adott szituációban használt médiumokhoz tartozó *nyelvek* (például egy természetes nyelv valamely regisztere, egy adott természetes nyelvi kontextusban használt gesztusok, ami a szemtől szembe való kommunikációt illeti; a verbális elemek vizuális elrendezése, valamint az esetleges illusztrációk, ami a nyomtatott verbális kommunikációt illeti stb.),
- az adott szituációban használt *kommunikációs csatornák és eszközök* (a természetes kommunikációs csatorna, a telefon, a rádió, a komputer),
- a létrehozott *kommunikátumok tulajdonságai* stb.

Attól függően, hogy e tényezők együttesét a résztvevők hogy interpretálják, egy adott szituáció számukra a köznap, a tudományos, az irodalmi, a vallásos stb. kommunikáció szituációjának minosíthat.

Ha figyelembe vesszük e tényezők lehetséges kombinációinak széles spektrumát, világos, hogy a kommunikációs-szituációk elemzése olyan *interdiszciplináris elméleti keret*et igényel, amelyben a filozófia, kommunikációelmélet, szemiotika, pszichológia, szociológia, a verbális és nem verbális nyelvek nyelvészete egyaránt részt kell vegyen.

A kommunikációban a leglényegesebb elem a *szignifikáció*, pontosabban az az aktus, amelyben a résztvevők *szignifikátumokat* rendelnek 'kommunikátumok' fizikai manifestációjának tekintett objektumokhoz. Ebben a rövid írásban a szignifikáció aspektusával kívánunk foglalkozni a 'konkrét költészet' (közelebről a 'vizuális költészet') körébe sorolható néhány példa kapcsán. A kommunikátumok terjedelmes tartományából azért választottunk a vizuális költészet körébe sorolható példákat, mert egyrészt – az írott / nyomtatott szövegek tartományában – ezek az első lépést jelentik a multimedialitás felé, másrészt mert mint sajátos multimedialis kompozíciók jelentős szerepet játszanak a nyelvi nevelésben és a didaktikában általában.

Hagyományos költészet – konkrét költészet

Ha – bizonyos egyszerűsítéssel – egy hagyományos költeményt úgy definiálhatunk, mint olyan szöveget, amelyben a fizikai megjelenési forma nem alapvető konstitutív eleme a jelentésnek, ami a konkrét költészetet illeti, állíthatjuk, hogy annak jelentését elsősorban összetevői 'fizikai természete' határozza meg. Ez egyaránt érvényes a 'szemlélés' (vagy 'belső olvasás') útján befogadható *vizuális költészetre*, az elsősorban 'hangtestével' ható *fonikus költészetre*, valamint a *vizuális-fonikus költészetre* is.

A vizuális költészet már jelen van az antik kultúrákban, lásd például az úgynevezett *Carminata figurata* címszó alá sorolható – oltárt, illetőleg különféle geometriai formákat megjelenítő – görög és latin műveket, tovább virágzik a barokk korban és fejlődésének

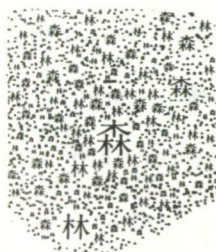

különösen magas fokára ér századunkban. A századelejei avantgárd mozgalmakat követően, de mindenekelőtt hála Mallarmé innovatív törekvésének, aki *Coup de dés* című művében meghatározó szerephez juttatta a szöveg tipográfiai megjelenési formáját, és Apollinaire-nek, a *kalligrammák* atyjának, a vizuális költészet egyre jobban kiteljesedő és egyre inkább elfogadott műfajjá vált.

A vizuális költészet néhány típusa

Miután kezdeményezésünkre három évig feladatunk volt a *Cooperazione Educativa* című negyedévenként megjelenő olasz pedagógiai folyóirat hátlapján hozott vizuális költői művek tematikus kiválasztása, helyénvalónak tűnt, hogy e folyóirat hasábjain olvasóinknak / kollégáinknak e szövegek vázlatos tipológiáját is nyújtsuk, röviden kommentálva ezeket az annyira eredeti és érdekűknek még mindig nem megfelelő mértékben ismert alkotásokat.

1. A vizuális konkrét költészet körébe tartozó kompozíciók jelentős része *minimális elemi nyelvi jelekből* van felépítve – sőt: a 'lettristák'¹ igen sok esetben olyan 'betűdarabkák'-ból hozzák létre műveiket, amelyek nyelvi jeleknek semmiképpen nem nevezhetők, aminek következtében ezek a művek inkább grafikáknak, mint szövegeknek tekinthetők. De egy jelentéssel bíró elemekből létrehozott kompozíció is grafikának minősülhet annak a befogadónak a szemében, aki a szóban forgó mű nyelvét nem ismeri.

1. figura

2. figura

Egy ezeknek a műveknek a körébe sorolható kompozíció a *japán* Rynichi Yamashiro 1961-ből származó alkotása, amelynek alkotóelemei a fát, a ligetet, valamint az erdőt jelölő ideogramok, amelyek egymáshoz oly módon is kötődnek ikonikusan, hogy a fát jelölő ideogram megkettőzésével, illetőleg megháromszorozásával jön létre a ligetet, illetőleg az erdőt jelölő ideogram (1. figura).

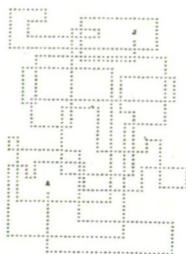
A nem latin betűs írással létrehozott vizuális kompozíciók egy másik példája a muzulmán kultúrából származik. Ebben a kompozícióban az Allahot dicsőítő *arab* mondat („Nincs hatalom és erő ha nem Allahtól való”) egy – sok karcsú minarettel rendelkező – mecset 'sziluettje'-ként jelenik meg. Hagyományosan a '99 nevű Isten' neve díszítette a 14-15. századi timurida mecsetek homlokzatát és valamennyi külső falát 'geometriai alakzatú dekoráció'-ként. Az itt bemutatott vizuális kompozícióban a helyzet megfordul: a geometriai formát öltő betűk hozzák létre egy mecset architektikájának a képét (2. figura).

Bizonyos értelemben ehhez a csoporthoz sorolható különleges jellegű elemként Christian Morgenstern 1905-ből származó *Fisches Nachtgesang* [= A hal éji dala] című műve is, amelyben a cím kapcsolja egymáshoz a jelölőt és a jelöltet: A „Fisch” [= hal] szó arra invitálja a ’nézőt’, hogy az elemi jelekben a tenger fodrozódó felszínét, a hal tátozó száját s magában a kompozíció egészében a hal formáját lássa. A „Gesang” [= dal] szó ezzel szemben ugyanazon jelek ’metrikai’ – az antik költészet verslábait láttató – olvasatára készíttet. Végül a „Nacht” [= éj] szó talán annak (asszociatív) jeleként interpretálható, hogy ez olyan néma dal, mint amilyen néma az éjszaka, és mint amilyenek a halak maguk (3. figura).

FISCHEs NACHTGESANG

3. figura

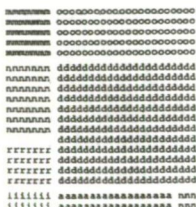

4. figura

2. A vizuális költészet itt röviden bemutatott többi kompozicionális típusa *latin ábécét* használó nyelvek elemeiből építkezik.

2.1. Lássunk e csoportból először olyan műveket, amelyek kompozíciója *egyetlen szó / név* alkalmazására épül.

Egyetlen elemi nyelvi jelet találunk Vaclav Havel „Elidegenedés” című kompozíciójában, amelyben a cseh első személyű személyes névmás – „Ja” – két betűje van egymástól elválasztva egy labirintusszerűen elrendezett pontsorral. Ez az ikonikus mód ábrázolja könnyen interpretálható módon az elidegenedés adott kontextusban – a 60-as évek Csehszlovákiájában – létrejött fájdalmas valóságát, de akár magának az emberi létnek a szimbólumát is láthatjuk benne. Ez a kompozíció Havel „Antikódok”² gyűjtőnév alatt megjelent művei egyikét képezi. Az „Antikódok” megjelölés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ezekben a művekben a kompozíciók vizuális-ikonikus képe ellentmond a bennük használt nyelvi jelekhez rendelhető fogalmi jelentésnek (4. figura).

5. figura

6. figura

Más szempontból érdekes vizuális mű Jiri Kolár itt bemutatott alkotása: a kompozíciót alkotó betűk vizuális elrendezése a szemlélt Mondrian kompozícióinak geometriai formáira emlékezteti, ily módon (is) elősegítvén az e kompozíciót alkotó betűcsoportokban Mondrian neve betűinek felismerését (5. figura).

Mary Ellen Solt 1966-ból származó művének alapját is egy név képezi: „Forsythia”, de ennek a kompozíciónak a struktúrája az előbbieknél jóval összetettebb. E sárga színű virág nevének betűiből az alkotó mindenekelőtt egy akrosztichont hoz létre – „Forsythia out race springs yello telegram hope insists action” [≈ Virágzó forsythia a tavasz sárga telegramja: a remény tevékenységre készlet]. E ’telegram’ függőlegesen elhelyezett egyes szavainak együttese egy virágcsokor ’szár’ részére emlékeztet, az egyes virágokat a Forsythia név betűi alkotják, amelynek morzeábécébeli megfelelőiből jönnek létre a virágszárak. Minthogy az akrosztichon a forsythiát táviratként mutatja be, a kompozíció (a ’virágszárak’ révén) a távirat kontextusára utal (6. figura).

Jóllehet a vizuális költészet – ahogy ez nevében is kifejezésre jut – elsősorban a vizuális elemek jelentéshordozó szerepére épít, nem zárja ki (nem utasítja el) akusztikus elemek használatát sem. Akusztikus elemek bizonyos értelemben jelen vannak már Morgenstern idézett kompozíciójában is, éspedig oly módon, hogy az egy ’hangok’ nélküli „dal” reprezentációja. Eugen Gomringer 1954-ből származó kompozícióját a ’hangzás’ hiányának abszolutizált kifejezésekként értelmezhetjük: abban ugyanis a 14-szer megismételt spanyol „silencio” [csend, hallgatás] szó egy olyan ’üres helyet’ zár körbe, amelyet a ’totális csend’ szimbólumának tekinthetünk. Érdemes megfigyelni azt is, hogy a 14-szer megismételt „silencio” szó úgy van elhelyezve, hogy akár függőlegesen, akár vízszintesen olvassuk e kompozíciót, abban ’az üres hely’ mindig középső elem marad (7. figura).

```

silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio
silencio silencio silencio

```

7. figura

```

Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Worte
Ich
Ich
Worte du
du
Ich
Ich
Worte du
du
Ich
Ich
Worte du
du
Ich
Ich
Worte du
du
Ich
Ich
Worte du
du
Ich
Ich
Worte du
du

```

8. figura

2.2. A következő csoportot olyan művek alkotják, amelyek kompozíciója egy mondatot manipulál.

Havel „Barriere” [gát, korlát] című műve az egyetlen szóból és az egyetlen mondatból építkező kompozíciók közötti átmenetnek tekinthető, amennyiben három szóból van felépítve, de ezek nem kapcsolódnak mondattá. E három szó az itt bemutatott német verzióban „ich”, „du”, „worte” [én, te, szavak], maga a kompozíció pedig úgy értelmezhető, hogy a szavak gátolják meg, hogy két személy egymáshoz közel kerülhessen (8. figura).

Emmet Williams 1958-ból származó kompozíciója a „like attracts like” [hasonló hasonlót vonz] mondat manipulációjára épül. Az egyesüléshez vezető közeledés vágya, amit a 'vonzás' ébreszt a valóságban, ebben a kompozícióban azáltal jut kifejezésre ikonikusan, hogy a szóban forgó mondatot alkotó három szó az egymás után következő sorokban egyre közelebb kerül egymáshoz, s végül egy olyan egymásra vetülésben egyesül, amelyben nem lehet őket többé egymástól megkülönböztetni. Azt is érdemes megfigyelni, hogy az angol mondatban verbálisan fellelhető szimmetriát az ikonikus reprezentáció is megőrzi, amennyiben 'tengelyszimmetrikus' (9. figura).

[illegible]

9. figura

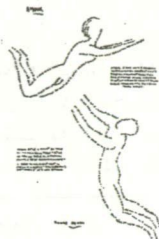
[illegible]

10. figura

Egy mondatot manipulál Gomringernek e miniantológiában bemutatott második műve is: *3 variationen zu „kein fehler im system”* [3 variáció a „nincs hiba a rendszerben”-hez], amely a bolíviai-svájci szerző legismertebb alkotásai közé tartozik (10. figura). Az első variációban a „rendszer” abban áll, hogy a szóban forgó mondatot alkotó 18 betűből álló betűláncot minden sor 4-6-2-6 módon szegmentálja. Az a tény, hogy e betűláncok közül csak az első és az utolsó előtti sorban található lánc alkot értelmes mondatot, nem minősül hibának. Első látásra az olvasó (a ’néző’) e sorokban kétségkívül ugyanazt a Gestaltot véli jelenvalónak. Ezzel analóg a második variáció kompozícióelve is. Mindkét variáció hibátlan soregyüttesként jelenik meg. A harmadik variáció ezekkel szemben formálisan is és vizuálisan is azt reprezentálja, amit első sora kifejezésre juttat, azt tudniillik, hogy *„kein system im fehler”* [nincs rendszer a hibában]. Az egymás után következő sorokban mind a betűk sorrendje a betűláncokban, mind e láncok szegmentáltsága ’rendszert nem alkotó módon’ változik, s jelentés (pontosabban annak hiánya) egyikben sem játszik szerepet, ha mindjárt a második sornak tulajdoníthatnánk is valamiféle ’nekem nem hiányzana semmiféle rendszer’ jelentésfélét.

2.3. A szavak és a mondatok manipulálásától végül a *szövegek* manipulálásához érkezünk.

Pierre Béarn „Les dialogues de mon amour” [Szerelmem dialógusai] című művében kétféle szövegreprezentáció található: az egyik vesszorokra tagolt hagyományos verbális, a másik testek sziluettjét alkotó kalligrammatikus (11. figura).

11. figura

12. figura

A hagyományos reprezentáció (és informatív globális magyar fordítása) a következő:

Amour je suis un nid d'oiseaux
nouveaux-nés qui chantent, un nid
d'oiseaux cherchant leurs ailes
sous la caresse encore encomprise
du vent, un nid qui se voudrait encore
oublié. Amour aie pitié des oiseaux
privés d'ailes.

Amour est-ce l'aimant qui parle
du ma main qui le frole? Est-ce
le feu qui brfle ou la flamme
enivrée de se decouvrir vivante?
Au bord du nid le vent vient-il
cueillier l'oiseaux? Amour, les fruits
sont mûrs et l'été nous dépasse.

[Szerelmem, madarak fészke vagyok
épphogy megszületettek, kik énekelnek, fészke
madaraknak kik szárnyaikat keresik
a még érthetetlen simogatásai alatt
a szélnek, fészek, amely szeretne még
elfelejtődni. Szerelmem, légy irgalmas a mada-
rakhoz, akiknek nincs szárnyuk.

Szerelmem, a szerető az, aki beszél
a kezemből, amely érint? A tűz az,
amely éget, vagy megrészegült lángja
az élő lemeztelenedésnek?
A szél az, amely a fészek peremére jön
felemelni a madarat? Szerelmem, a gyümölcsök
érettek, és a nyár továtűnik.]

Az ellentét érdekes példája Claus Bremer „Die Taube” [A galamb] című alkotása, amelyben a galamb, a béke egyetemes szimbóluma háborút dicsőítő szöveg elemeiből van komponálva (12. figura). E szöveg kezdete és annak informatív magyar fordítása a következő:

„Alles riskieren. Es verdienen, am Schluss alles zu erreichen. Alles auf
Spiel setzen. Alle Brücken hinter sich abbrechen. Sich durch die Parole
'Krieg auf Leben und Tod' jeden Rückzug abschneiden.”
[Mindent reszkírozni. Kiérdemelni, hogy a végén mindent elérjünk. Min-
dent feltenni a tétre. Magunk mögött minden hidat felégetni. A 'Háború
életre, halálra' jelszóval a visszavonulás minden lehetőségét kizárni.]

A verbális és ikonikus elem kontrasztja Havel szavakból, illetőleg mondatokból lét-
rehozott „Antikód”-jaira emlékeztet, ha ezt a kontrasztot itt csupán a szöveg egy részével
érzékelítettük is.

A konkrét költészet teoretikusainak nagy része hangsúlyozza, hogy ezeknek az alkotóknak nem az az intenciója, hogy kommunikáljanak, hanem az, hogy a nyelv *kommunikatív lehetőségeit* vizsgálják. Ez az intenció természetesen megvalósíthatatlan, mint-hogy mi olvasók nemcsak hogy rendelkezünk az interpretálás képességével, hanem mintegy determinálva is vagyunk arra, hogy mindent interpretáljunk, ami szemünk (fülünk) elé kerül. De eltekintve attól, hogy ez az intenció megvalósítható-e vagy sem, ezt a 'nem a kommunikációra irányuló intenció'-t bármely oktatási szint számára javasolható didaktikai gyakorlatok kiindulópontjává tehetjük. A nyelv lehetőségeinek a vizsgálata ugyanis a nyelvvel való játék szinte végtelen variációját foglalja magába, amelyek bármely életkorú tanuló vonzanak, egyidejűleg rászorítva őket arra, hogy elgondolkozzanak a kommunikáció eszközeinek gazdag sokféleségén.

A gyakorlatok, amelyeket itt javasunk, úgy véljük, a nyelv bármely aspektusának a kutatása keretében alkalmazhatók.

1. Első gyakorlatcsoportként lássuk a haveli antikódok alkalmazását. Ezt a modellt követve elképzelhető a következő gyakorlat.

A tanulóknak bemutatunk olyan haveli alkotásokat, mint amilyenek például a **13. és 14. figurán** láthatók. A tanulók – esetleg kis segítséggel – feltehetően felismerik, hogy a **13. figurán** látható kompozíció antikód jellege abból ered, hogy a „szabadság” szó (az adott figurán „FREIHEIT”) négy előfordulása úgy van elhelyezve, hogy a létrehozott konfigurációhoz egy börtönrács képe asszociálódik; a **14. figurán** láthatóé pedig abból, hogy az „ember” szó (az adott figurán „MENSCH”) betűi egymástól elszakítva ’százalék’- és (a törvénycikkekre emlékeztető) ’paragrafus’-számok tömegébe vannak bezárva, mintha az ’ember’-volt lényege kizárólag abból állna, hogy rá ilyen számok vonatkoztathatók. (Természetesen nem szabad elfelejtünk, hogy a szerző – a Cseh Köztársaság jelenlegi elnöke – a ’nem kommunikáció’-nak ezt a technikáját arra használta, hogy a mögé rejtőzve gyakorolhasson kemény kritikát az akkori idők politikai rendszere felett.)

		F			F		
		R			R		
F	R	E	I	H	E	I	T
		I			I		
		H			H		
F	R	E	I	H	E	I	T
		I			I		
		T			T		

13. figura

[illegible]

14. figura

Az ezekkel az antikódokkal való bizonyos idejű foglalkozás után a tanár arra kérheti a tanulókat, hogy próbáljanak meg létrehozni analóg kompozíciókat. Aki ilyen gyakorlatokat még sohasem végeztetett, talán el sem tudja képzelni, hogy azok milyen eredményeket hozhatnak: nem csupán azt, hogy a tanulók kompozícióikkal nagyfokú kreativitásról és eredetiségről tesznek tanúságot, hanem főleg azt, hogy ezeknek a gyakorla-

toknak a révén nagymértékben fokozódik érdeklődésük a nyelv iránt, ami lehetővé teszi olyan analitikus műveleteknek az egész osztály aktív részvételével történő elvégzését, amelyek szemükben korábban esetleg elviselhetetlenül unalmasnak tűntek.

Természetesen végezethetők olyan gyakorlatok is, amelyekben Claus Bremer bemutatott kompozícióját tekintjük modellnek, hogy ne csak egyes szavak, hanem szövegek manipulálása is gyakorlat tárgyát képezze. (Egyébként van egy magától Bremertől származó 'galamb'-bal analóg kompozíció is, amelyben egy humánus eszmét hirdető szövegből egy harckocsi képe van létrehozva.)

2. Második gyakorlatcsoportként elképzelhetők olyan gyakorlatok, amelyek számára Gomringer „silencio”-ja szolgáltat modellt. Ebben az esetben a tanulóknak olyan szavakat kell keresniük, amelyek a „csend” szóval analóg módon képesek viselkedni. Ilyenek lehetnek például a „fehér”, az „űr” / „üresség”, vagy a „hiány”, amelyekkel – a „csend” szó alkalmazásának mintájára – egy 'autoreferenciális' (saját magára utaló) üres hely zárható körül.

3. Egy harmadik gyakorlatcsoport gyakorlatait létrehozhatjuk Pierre Béarn alkotásából kiindulva, a kalligrammák mintáiként természetesen bemutatva Apollinaire ma már klasszikusnak számító kalligrammáit is. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk például a következő három gyakorlatot:

- az *elsőben* egy (arra alkalmas) tradicionális formájú szöveget próbálunk (egy nem triviális!) kalligrammává átalakíttatni;
- a *másodikban* egy eredetileg kalligramma formáját (egy megfelelő) hagyományos formájú szöveggel;
- a *harmadikban* egy vizuális figura (egy állat, egy köznap tárgy stb.) kontúrjához próbálunk olyan szövegeket létrehozni, amelyekkel a választott kontúrt kitöltve kalligrammát alkothatunk.

Az első és a harmadik gyakorlat többek között lehetőséget nyújt retorikai figurák, elsősorban a metafora és metonímia, tulajdonságainak elemzésére. Kalligrammák létrehozásakor ugyanis – ha nem akarjuk, hogy az eredmény triviális legyen – el kell kerülni azt, hogy a kalligramma vizuális képe egybeessen annak a valaminek a vizuális képével, amiről a kalligramma verbális részében szó van. Egy banális példát hozva: ha a szövegben rózsáról van szó, a kalligramma vizuális képe ne legyen egy rózsáé! Rózsá lehet ezzel szemben egy olyan kalligramma vizuális megjelenési formája, amelyben a szerelemről van szó: ebben az esetben ugyanis a rózsá és a szerelem között fellelhető metonimikus reláció realizálódik, ha mindjárt a metaforicitás jelenléte sem zárható ki. Metonimikus relációról, illetőleg metaforicitásról beszélhetünk ebben az esetben azért, mert a rózsá mint virág többféle módon kapcsolódik / kapcsolódhat a szerelem kontextusához: a szerelmes rózsát adhat partnerének, de „rózsájá”-nak is nevezheti őt. (A metafora és metonímia kérdésének tárgyalásához egyébként célszerű felhasználni JAKOBSON jól ismert tanulmányát is.)

4. A fent említett példákat követve természetesen kreatív gyakorlatokat hozhatunk létre bármely más – ebben az írásban vagy másutt fellelhető – 'konkrét szöveg'-ből kiindulva, a választott példákkal analóg kompozíciók létrehozására kérve a tanulókat.

Ebben az írásban – amelyben kizárólag nem olasz szerzőktől származó kompozíciókat mutattunk be² – a 'vizuális költészet' szakkifejezést kizárólag olyan alkotások megjelölésére használtuk, amelyekben 'verbális jelentés' is fellelhető. Van ugyanis e szak kifejezésnek olyan, tágabb értelmű alkalmazása is, amelynek keretében egyrészt olyan grafikákra is utalnak vele, amelyek betűtöredékekből vagy 'verbális jelentést' nem hordozó betűkből / betűkonfigurációkból lettek létrehozva, másrészt olyan kollázsokra is, amelyekben sok más képi elem között betűk, betűkombinációk, szótöredékek stb. is előfordulnak. Végül vannak a vizuális költészetnek olyan megjelenési formái is, amelyekben a szerzők a kézírás vagy a tipográfia különféle formáival játszanak / kísérleteznek.

A konkrét költészet másik nagy ága az úgynevezett *fonikus költészet*, amelyben a 'hangzóság' / 'szonoritás' a domináló elem. Ennek az ágnak a tipológiája legalább oly mértékben kiterjedt, mint a vizuális költészeté, s ennek típusai is felhasználhatók arra, hogy a tanulók érdeklődést fokozzuk a 'nyelv' iránt, s hogy számukra legalább olyan érdekes gyakorlatokat hozunk létre, mint amilyeneket a vizuális konkrét költéssel kapcsolatban itt bemutattunk.

Jegyzetek

1. *Lettrizmus*: egy 1945 körül Isidore Isou román költő kezdeményezésére létrejött mozgalom, aki az ábécé betűit javasolta egy, az addigótól eltérő költészet anyagául, egy olyan „költészetűl”, amelynek szépsége „az ábécé betűkonfigurációira” épül. A lettrista csoport tagjai voltak 1950 körül Maurice Lemaître és François Dufrène is.
2. Havel az Antikódokat természetesen cseh nyelven alkotta meg, én a szóban forgó műveket az Antikódok német kiadása alapján idézem.
3. A konkrét költészet Olaszországban elsősorban Arrigo Lora-Totino és Adriano Spatola munkássága nyomán vált ismertté, és terjedt el. Lora-Totino mindenekelőtt a vizuális költészet, a fonikus költészet és az elektronikus zene kapcsolatát vizsgálta. A nyelvet mintegy darabjaira törte: csupán itt-ott hagyott meg jelentéshordozó elemeket. Érdekes kísérleteket folytatott a dikció módjai és az általuk a jelentsben bekövetkező változásokat illetően. Spatola a „Zeroglifico” című poemája révén közeledett a konkretizmushoz: a betűk nyomdai karakterét e műben oly mértékben manipulálta, hogy azáltal kioltott minden jelentésséget.

Az olasz vizuális költészet legismertebb képviselői Carlo Belloli, Lamberto Pignotti, Ugo Carrera, Giulia Niccolai, Eugenio Miccini és Vincenzo Accame.

Antológiák és katalógusok

ADLER JEREMY-ERNST, Ulrich:

1987. *Text als Figure. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne*. Acta Humaniora, VCH, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.

CARUSO, L. – CHOPIN, H. – MARCHESCHI, L. – MARTINI, S.:

1980. *Il colpo di glottide. La poesia come fisicità e materia*. Vallecchi.

COURTAY, Jean-Paul:

1985. *Lettrism and Hypergraphies – the Unknown Avant-Garde 1945-1985*. (Egy New York-i lettrista kiállítás katalógusa.) Franklin Furnace Archives.

DUNGUY, Lacques:

1985. *Une génération 1960-1985. (Poésie concrète, poésie sonore, poésie visuelle.)* Ed.: Henry Veyrier, Paris.

ERNST, Ulrich:

1991. *Carmen figuratum. Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters.* Böhlau, Pictura et poesis, Köln, Weimar, Wien.

HIGGINS, Dick:

1987. *Pattern Poetry – Guide to An Unknown Literature.* State University of New York Press.
1988. *La poésie visuelle B travers le monde 1958-1988.* (Cinquipmes Echanges Internationaux de poésie contemporaine.) A.G.R.I.P.P.A., Le Iévest.

LEMAIRE, Gerard-Georges:

1986. *Les mots en liberté futuristes.* Éacques Damase éditeur, Paris.

LISTA, Giovanni:

1984. *Le livre futuriste de la liberation du mot au poeme tactile.* Edizione Panini, Modena.

MASCELLONI, Enrico (a cura di):

1995. *Poesia visiva e dintorni (L'ultima avanguardia).* Catalogo della mostra presso l'es Convento di San Domenico a Spoleto, 1 luglio – 30 settembre 1995, organizzata dal Comune di Spoleto e dalla regione Umbria.

PEIGNOT, Jérôme:

1978. *Du Calligramme.* Ed.: ChLne, Paris.
1993. *Typoésie.* Ed.: Imprimerie Nationale, Paris.

Poésure et Peintrie, Catalogo di Musées de Marseille – téunion des Musées Nationaux, Centre de la Vieille Charité, 12 février 1993 – 23 mai 1993.

SOLT, Mary Ellen:

1968. *Concrete Poetry: A World View.* Indiana University Press, Bloomington.

WILLIAMS, Emmett:

1967. *Antology of Concret Poetry.* Something Else Press, New York.

Egyes szerzők művei

BELLOLI, Carlo: *Texte Poeme – Poeme Texte.* Ed.: Hans Jörg Mayer, Stuttgart, 1961.

COBBING, Bob: *Concrete Poetry.* Arc Publications, Gillingham, Anglia, 1974.

DE CAMPOS, Haroldo: *Galaxias.* Ed. Ex Libris, Sao Paolo, 1984.

GOMRINGER, Eugen: *Konstellationen.* Spiral Press, Bern, 1953.

Kolar, Jiri: *Das sprechende Bild.* Frankfurt, 1971.

Miccini, Eugenio: *Poesia visiva.* Ed.: Adriano Parise, Colognola Al Colli, 1991.

NAGY Pál: *Journal in-time 1974 – 1994.* Ed. d'atelier, Paris, 1994.

Pignatari Decio: *Poesia, Pois P, Poesia.* 1950 – 1975, Livraria Duas Cidades, Sao Paolo, 1977.

SOLT, Marry Ellen: *Flowers in Concrete.* Indiana University Press, Bloomington, 1966.

ON THE MATERIALITY OF LANGUAGE VISUAL POETRY AS A FIRST STEP TOWARDS MULTIMEDIALITY

OLIVI, TERRY – JÁNOS S. PETŐFI

The paper on the one hand presents some works belonging to the sphere of virtual poetry, attempting to create a typology of this art. On the other hand some examples (suggestions) are mentioned to create „creative exercises” of these pieces of art in teaching literature.

B.2. SZÖVEGTANOK

A szövegtan tematikával kapcsolatban az alábbiakban egyrészt TOLCSVAI NAGY GÁBOR tanulmányát közöljük, amely a szövegtan kialakulásáról ad informatív történeti áttekintést, másrészt DOMONKOSI ÁGNESÉ, amely a szemiotikai textológia elméleti keretében értelmezett organizációtípusokhoz tartalmaz kritikai megjegyzéseket.

A SZÖVEGTAN KIALAKULÁSA (TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS)*

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Ha egy tudományág történetéről esik szó mégoly röviden is, a kiindulópont többnyire ama tudományágnak és témájának a meghatározása. Mivel azonban történeti jelenségről van szó, a leíró definíció idővonatkozás nélkül csak korlátozott érvényű. Ez tapasztalható alább is: a szövegtan önmagát határozza meg történetének bármilyen nézőpontú vázolásával, még akkor is, ha e vázlat szükségképpen narratív jellegű.

Az itt olvasható tudománytörténeti áttekintés szükségképpen vázlatos. Bár a szövegtannak csak néhány évtizedes múltja van, szakirodalma annál nagyobb. Ezért csak a legjelentősebb irányzatokat lehet itt megemlíteni, azoknak is elsősorban a lényegi összetevőit, s azok összefüggésében a hazai szövegtani kutatások kialakulását vázolni. Ennek következtében számos szövegtani mű, kategória és módszer nem említettik. A szövegtan történetére, különböző szakaszaira, irányaira lásd E. GÜLICH – W. RAIBLE: 1977., H. RIESER: 1978., BÓKAY A.: 1979., R.-A. de BEAUGRANDE – W. U. DRESSLER: 1981. 15–31, T. A. van DIJK: 1985., W. HEINEMANN – D. VIEHWEGER: 1991. 19–82, H. VATER: 1991. 16–25, MÁTÉ J.: 1991., KOCSÁNY P.: 1996., valamint a Szemiotikai szövegtan ismertetéseit, bibliográfiáit, repertóriumait. A szövegtan rövid története miatt például HEINEMANN – VIEHWEGER (1991.) inkább a szövegleíró modellek tipológiáját állítja fel, és abban jelez történeti folyamatokat (máig az egyik legalaposabb összefoglalást adva). A szövegtan mintegy három évtizedes története valóban egymás mellett működő irányzatok részben diszkurzív (egymást megszólító és egymásnak válaszoló), részben monologikus históriája.

A szöveggel való foglalatosság kezdetét a kézikönyvek általában mintegy kétezer évvel ezelőtre teszik (vö. de BEAUGRANDE – DRESSLER: 1981. 15 kk., van DIJK: 1985., BALÁZS J.: 1985., KOCSÁNY P.: 1989. 26, BENCZE L.: 1996.). Nem is ok nélkül, hiszen a retorika (a szónoklás tudománya), a stilisztika (a stílus tana) és a filológia (a szöveg helyreállításának tudománya) egyaránt ókori eredetű, s természetesen ide sorolható a hermeneutika (a megértés tudománya) is, illetve általában a filozófia, hiszen a PLATÓN és ARISZTOTELESZ által tárgyalt nyelvi kérdések egy jó része nem pusztán a nyelvtanra irányult, hanem a szöveg általi megértésre és a megértésre.

Az ókori „szövegtudományok” a középkor során s később is fennmaradtak, sőt tovább bővültek az irodalomtudománnyal, a történettudománnyal, majd a 18. század után egy sor olyan szaktudománnyal, amelyek valamilyen formában szövegekkel foglalkoztak. E megközelítéseknek azonban egyike sem tekinthető szövegtannak, hiszen a szöveget (a

szövegeket) nem önmagáért, a szöveg általános vagy egyedi jellemzőinek a feltárásáért vizsgálták, hanem valamilyen más, bár a szövegtől egyáltalán nem független szempontból.

A 18. században fokozatosan önállósuló, önmagát megfogalmazó és elhatároló nyelvtudomány szintén nem a szöveget helyezte kutatásai középpontjába, hanem – önnön meghatározásainak megfelelően – tisztán nyelvi kategóriákat (a beszédhangot, a szót, a mondatot). Bár épp a 18. század vége, a 19. század eleje döntő jelentőségű a nyelvtudomány tárgykörének és vele szoros összefüggésben jellegének, feladatának kijelölésében.

M. FOUCAULT árnyalt és részletes bemutatásában egy mai hermeneutikai nézőpontból a felvilágosodás racionalizmusa (kivált annak francia válfaja) értelmezte a nyelvet mindinkább eszközként, tárgyként, elméletben és gyakorlatban egyaránt (FOUCAULT: 1966.), s a romantika, például HAMANN, J. G. HERDER, de különösen W. von HUMBOLDT munkásságában fogalmazta meg azt a felfogást, amely a nyelvet mindig részben újra létrehozott fenoménként, mint a mindenkori megértés tőle elválaszthatatlan lényegi közegét ragadta meg (HUMBOLDT: 1836/1985.). S míg az előző a maga leginkább kartézianus alapjain egy szintek szerint alulról fölfelé építkező, a mondaton túl pedig egymás mellé helyező rendszerben uralkodóvá vált az európai gondolkodásban, addig az utóbbi, amely a beszédben látta lényegét, sokáig a tudományos horizont peremére szorult. A pozitív tudomány 19. századi gyakorlata és máig élő hagyománya nehezen engedte vissza azt a tartományt, amelyet – egyszerűen szólva – „parole” vagy „performancia” néven különít el a 20. századi nyelvtudomány számos jelentős és hatásos ága.

Mindamellet a nyelvtudomány 19. és 20. századi története rendkívüli minőségi és mennyiségi fejlődést mutat, különösen annak fényében, hogy milyen elméleti és empirikus nehézségeket kellett leküzdenie az adatregisztráció csupán látszólag egyszerű módszertanától az elvont autonóm nyelvi rendszerek kidolgozásáig.

A nyelvtudomány és a szöveg viszonya attól a pillanattól válik igazán érdekessé, amikor egy időre minden kapcsolat megszűnik közöttük: F. de SAUSSURE langue fogalma, a strukturalizmus eredeti megfogalmazásában a morfémát mint elemi jelet és a szintagmát mint fő nyelvtani szerkezetet középpontba állító nyelvi rendszere – a maga nézőpontjából jogosan – nem engedi a nyelvtudományt a szintagma határánál tovább. Elismeri a nagyobb egységek, a beszéd létét és vizsgálatának jogosságát (miképp L. BLOOMFIELD tette a jelentéssel vagy a beszélőközösséggel vagy L. HJELMSLEV kissé másképp), de szigorúan elkülöníti azt a nyelvtől, azaz a nyelvi rendszertől. S ugyanezt az elméleti alapállást lehet tapasztalni (N. CHOMSKY) és általában a transzformációs generatív grammatika műveiben. Mindez annak ellenére így történt, hogy az amerikai deskriptív iskola meghatározó alakja, Z. S. HARRIS már 1952-ben megjelent cikkében szövegtani, azaz mondaton túlmutató kérdések felé fordul (HARRIS: 1952.). RIESER: 1978. történeti áttekintése fölkívja a figyelmet arra, hogy HARRIS alapművének (HARRIS: 1947/1969.) egy későbbi kiadásában az előszó a mondaton túl érvényesülő szintaktikai jelenségek vizsgálatát sürgeti. Úgy tűnik föl, a nyelvtudománynak szüksége volt a szigorú elméleti körülhatároltságra, hogy majd ezt az utat bejárva, eredményeit meghozva újból lazítson az elkülönülésen. HJELMSLEV Prolegomenája szintén következetesen meghúzza a határvonalat, de éppily következetesen kijelöli a kapcsolódási pontokat egy tágabb szemiotikai rendszer számára.

A nyelvtudomány uralkodó iránya ezzel a körülhatároltsággal és a mögötte álló racionális világmagyarázattal a G. FREGE, (korai) L. WITTGENSTEIN, R. CARNAP nevével jelezhető filozófiához kötődött, végső soron a racionalizmushoz általában és DESCARTES-hoz különösen. Az a másik filozófiai irány, amely DILTHEY, HUSSERL nyomán HEIDEGGER főművében kapta meg szintén a 20. század első felében a legérvényesebb megfogalmazását, vagyis a filozófiai hermeneutika a nyelv lényegét nem a morfológizáló módszertannal kereste, hanem a megértés és a megértetés viszonyában, vagyis – miképp már az ókoriak – a beszédből, így a szövegből s mögötte a nyelvből indult ki. Hatása azonban a nyelvtudomány autonómiára törekvő szándékai miatt a nyelvelméletekre csekély volt. Miképp késleltetett hatása volt az analitikus iskolának, RUSSELLnek és a Filozófiai vizsgálódásokat író kései WITTGENSTEINnek is.

Leíró nyelvtan a mondat szintjéig (neo)pozitivistá háttérrel – a szöveg szempontjából az 1950-es évek végéig ez a jellemző kép. Két olyan irányzatot szükséges itt megemlíteni a nyelvtudományon belül vagy annak határterületein, amelyek de SAUSSURE tudományos paradigmáját tovább alakították úgy, hogy abban a szövegielenségek is helyet kaptak. Az egyik az orosz formalista iskola (különösen M. BAHTYIN, V. Ja. PROPP munkásságával), amelynek kifejlődését és hatását azonban a bolsevizmus megakadályozta, illetve évtizedekig késleltette, s amely azután a több irányban, például M. Ju. LOTMANN vagy I. A. MELCSUK munkásságában folytatódott. A másik a Prágai Nyelvész kör funkcionális nyelv szemlélete, különösen a funkcionális mondatperspektíva (más néven az aktuális mondattagolás) tana, a funkcionális stílusok és a norma kategóriái pedig már a de SAUSSURE-féle dichotómiák meghaladását célozták, több nemzedéken keresztül.

A nemzetközi tudományos diskurzus a szöveg tan számára az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején változott meg. A nyelvtudomány ekkor pluralizálódik úgy, hogy egyik oldalon a transzformációs generatív grammatika autonóm szintaxist hirdető elméleti kerete folytatta a de SAUSSURE által megkezdett irányt már a behaviorizmus ellenében, magyarázó elveket keresve, míg a megjelenő beszédaktus-elmélet (J. L. AUSTIN révén), a szisztemikus-funkcionális nyelvtan első formája (M. A. K. HALLIDAY által), a tagmémika a szövegnél is nagyobb kommunikációs terekben gondolkodva (K. PIKE: 1967.), a pragmatika mint az előbbiek háttére és egyúttal önálló ág (Ch. MORRIS ekkor érvényesülő hármas felosztása alapján), valamint a szociolingvisztika (D. HYMES, W. LABOV és mások első munkái révén, vö. J. A. FISHMAN (ed.): 1968., LABOV: 1972., HYMES: 1974.) vagy az interakciókutatás első eredményei az együttműködési alapelv megfogalmazásában (LEWIS: 1969., H. P. GRICE: 1975/1988.) mind a nyelvtudománynak olyan irányait kezdték kidolgozni, amelyek szükségszerűen túlléptek az autonóm szintaxison. Mindezt elindította és megerősítette az a belátás, hogy bizonyos grammatikai jelenségeket (például a pronominalizációt, az ellipszist) az autonóm szintaxis elvével nem lehetett megmagyarázni (RIESER: 1978. 11), tehát az autonóm szintaxis megmutatta önmaga határait.

A nyelvtudománynak ez a fajta kiszélesedése egy sajátos kettősséggel esett egybe: az irodalomtudományban a strukturalizmus úgy jutott az 1960-as években csúcspontjára (elsősorban a francia nyelvterületen), hogy – ellentétben a nyelvtudománnyal – középpontjában a szöveg állt (lásd például R. BARTHES: 1964., G. GENETTE: 1966., T. TODOROV: 1967., R. JAKOBSON: 1960/1969., magyarul lásd kordokumentumként és összefog-

lalásként egyaránt HANKISS E.: 1985.), s ezzel kétségkívül hatással volt a nyelvtudományra. Az irodalomtudomány számára a struktúra csakis az irodalmi szöveg lehetett, amelynek elemei – objektivistá kiindulópontjának megfelelően – a szöveg anyagi, „felszíni” nyelvi elemei voltak, ezért elemzéseiben alapvetően szövegtani munkát végzett egy speciális területen egy meghatározott, „objektív” befogadásmélet keretében. Az irodalomtudomány és a nyelv tudomány szövegtani vizsgálatai közötti sajátos időbeli eltolódásnak kedvező eredménye volt a két tudomány elméleti belátásainak és módszertanainak a közeledése (jó dokumentum erre a főképp a hetvenes éveket képviselő válogatás: KANYÓ Z. – SIKLAKI I. (szerk.): 1988.). Másrészt ebben a korban indul útjára (újból) az irodalmi hermeneutika, elsősorban GADAMER főműve nyomán, a(z irodalmi) szöveget radikálisan új közegbe helyezve (például a konstanzi iskola tevékenységében, vö. a *Poetik und Hermeneutik* sorozatát, H. R. JAUB: 1976., W. ISER: 1972., 1976/1984.), bár mind a francia strukturalista kutatások a fent említett szerzők munkásságában, mind másokéban, például U. ECO „nyitott mű” koncepciójában (ECO: 1962.), sőt szemiotikai bevezetésében már folyamatokról és műveletekről ír, jelentősen megelőzve a szövegtan későbbi fejleményeit (ECO: 1972., H. WEINRICH: 1967., S. E. FISH: 1975., P. de MAN: 1979.), mindinkább a befogadás folyamatára összpontosítottak, eredményeiket a hetvenes évektől meghozva. Ez utóbbi irányzat hatása csak késleltetve jelentkezik például a stilisztika felől a szövegtanban.

S mindehhez hozzátehetjük, hogy az 1950-es évektől újrainduló és fellendülő szociológiai elméletek (különösen az etnometodológia, vö. H. GARFINKEL: 1967.), a cselekvéseméletek (természetesen már korábbiakról is, M. WEBER: 1922/1987., T. PARSONS: 1937., A. SCHÜTZ: 1960., T. LUCKMANN: 1992.) és külön a beszédaktus-elmélet (AUSTIN: 1962/1990., J. R. SEARLE: 1969.), általában az elméleti társadalommagyarázatok, amelyek valamilyen módon tekintetbe veszik a kommunikáció fontosságát (J. HABERMAS: 1981., N. LUHMANN: 1984., E. GOFFMAN: 1980.) mind erőteljesebben látták be a nyelvnek, illetve a beszédnek a kikerülhetetlen szerepét. Végül külön említendő a történettudomány narratív jellegének a fölismerése például H. WHITE (1973.) vagy R. KOSELLECK (1979.) műveiben.

Ez az a tudománytörténeti szakasz, amikor különböző elméleti és gyakorlati igények alapján több irányból egyszerre fölmerül az igény a szöveg mibenlétének tisztázására, a szöveg, illetve a szövegek leírására. Csak ennek az igénynek az egyértelmű megfogalmazása után beszélhetünk szövegtanról mint elképzelt vagy ténylegesen létező tudományágról.

A szövegtannak e ponton kezdődő történetét egy egyszerű szempontrendszer alapján vázoljuk. Az egyes jelentősebb szövegmagyarázatok bemutatásának szempontjai a következők: (1) milyen általános nyelvelméleti keretből indul ki; (2) milyen viszonyt modellál a szövegben összekapcsolódó nyelvi és nem-nyelvi összetevők között; (3) (1) – (2)-ből is következően a pragmatikát is magába foglaló széles értelmezési nyelv tudományban milyen meghatározott nézőpontból szemléli a szöveget.

A legelső megközelítések – amint már szó volt róla – mondatgrammatikai keretben igyekeztek mondaton túlmutató szövegelemeket körülhatárolni, megnevezni, meghatározni, egy általános szövegmagyarázat keretében. Ennek két változata különíthető el. Az egyik a strukturalista alapozású kategorizáló leíró nyelvtan egyes összetevőit áttemelte a

szövegtanba, a mondatok szintaktikai kapcsolataiból igyekezvén levezetni a szöveget. Ilyen munkának tekinthető R. HARWEG (1968.), valamint a KOCSÁNY P. (1996.) által részletesen is ismertetett W. KALLMEYER et al. (1974.) még szintén a hatvanas évek végéről származó tanulmányai, amelyek a proformák szövegbeli mondatösszekötő szerepét kutatták, s ennek során beleütköztek például a főnév és a névmás közötti nyelvi rendszerbeli különbség és a szövegbeli „helyettesíthetőség” vagy azonos referencia, újraemlítés közötti ellentmondásba. A középpontban itt tehát a referencia áll. A koherencia bemutatására itt alkalmazott szintaktikai szempontok mind RIESER (1978.), mind KOCSÁNY (1996.) szerint végül szemantikai természetűek, bár grammatikai eredetűek.

A másik változat a generatív grammatika hatására és annak szoros követésű mintájára alakult ki. Ezek a kísérletek (H. ISENBERG: 1971., PETŐFI S. J.: 1971., van DIJK: 1972., DRESSLER: 1972.) a szöveget kívánták a generatív grammatika tartományává tenni, a szövegkompetencia és -performancia rendszerében akarták a jólformáltság és a szemantikai elfogadhatóság kategóriáját alkalmazni, s a szöveget bontották mondat szekvenciákra, azokat pedig mondatokra a mondatelemzés ágrajzának mintájára. A mondat szekvencia-ábrázolás legegyszerűbb fajtáját lehet tapasztalni például ISENBERG korai munkáiban, amely azonban már a szintén korai kritikusok (E. LANG: 1973., KIEFER F.: 1976.) szerint sem mond sokat a szövegről, hiszen nem tisztázza, hogy milyen viszony áll fenn a szöveg mondatai, illetve a mondatok és a szöveg között (miképp azt a generatív nyelvelmélet a maga keretében rögzíti). Ez a szöveginterpretációs irány abban különbözött az előzőtől, hogy egységes szöveggrammatikai elméleti keretet kívánt felállítani, tehát nem egyszerűen a strukturalista és generatív módon értelmezett nyelvtudomány határain belül kívánta megoldani a szöveggel kapcsolatos kérdéseket, hanem azokat egy generatív nyelv/mondatelmélet analógiájára vélte elvégezhetőnek. Hiányosságai hamar kiütköztek, hiszen hiányzott mögüle a pragmatikai háttér, és részben ennek is következtében csak a felszíni szerkezetben megjelenő koherenciainformációkat tudta bemutatni (RIESER: 1978. 9). Az itt említett szerzők többsége a következő években jórészt a generatív szemantikából kiindulva alkotott ma is meghatározó jelentőségű, eltérő szövegmagyarázatot.

Nem kizárólag szövegmagyarázatként indult ezekkel szemben M. A. K. HALLIDAY szisztemikus nyelvtana, amely első összefoglalásában egy mai értelemben vett szociolingvisztikai és egy funkcionális nézőpont egyesítéséből hozta létre első eredményeként a regiszterelméletet (HALLIDAY: 1968.), amelynek legközvetlenebb elődjeként a Prágai Nyelvész kör funkcionális stílusai ismerhetők föl, MALINOWSKI, FIRTH és BERNSTEIN fontos nézeteivel összeegyeztetve. Az anyanyelv változat és a regiszter viszonya és funkcionálitása csak szövegben értelmezhető, méghozzá HALLIDAY rendszerében grammatikai lag is. Mindezt szintén a hetvenes években s még később fejtette ki részletesen.

A szövegtan történetének legelső szakaszában nyelvtudományi (nyelvelméleti) alapozású magyar szövegtani kezdeményekről nem lehet beszélni, grammatikai kiindulású nyelvészeti kezdeményezésről ellenben igen. DEME LÁSZLÓ (1971.) munkája mondattani keretben (a már említett kategorizáló leíró nyelvtannak megfelelően) kitér mondaton túlmutató nyelvi jelenségekre (különösen DEME: 1971. 380 kk.), megalapozva egy máig meglévő magyar szövegtani irányt. A kitekintő fejezetben DEME alkalmazza a téma-réma megkülönböztetést, kitér mondatok egymáshoz kapcsolódására, amelyet elsősorban

konstrukciós formákban kíván leírni, tartalmi-logikai mellérendelő összefüggésekkel. Rendszerében a nyelv a beszédtevékenység eszköze annak érdekében, hogy mondatokat hozzon létre, a mondat a kontextus függvénye; a textológia parole nyelvészet; s végül a nyelv hierarchikus rendszer, amelyben az egyes szintek önmagukban önállóak, „beszerkesztve” viszont igazodnak: a beszédmű szintjétől a mondaton át egészen a morfémáig. Mindezt DEME (1983.) határozottabban fejti ki, szövegdefinícióját a BÜHLER-fele három nyelvi funkcióból levezetve, a szöveg alapegységének a mondatot, fő jellemzőjének a „teljességet” és a „lezártságot” tartva.

Külön ki szükséges emelni még a fonetikai kutatásokat, így FÓNAGY-IVÁNNAK a kettős (konvencionális és természeti) kódolásról szóló elméletét, amely ugyan nem szöveg-, hanem inkább kommunikációelméleti rendszer, de természetesen csak szöveg szinten képzelhető el (FÓNAGY: 1966., valamint Füst Milán Öregség című verséről írott szövegfonetikai „dallamfejtését” (FÓNAGY: 1974.); továbbá WACHA IMRE korai írását, amelyben a hangzó beszéd (a tervezett, általában jólformált mondatokból álló, felolvasott beszéd) fonetikai és fonológiai jellemzőit foglalja rendszerbe egy olyan funkcionális keretben, amely főképp a kategorizáló-besoroló hazai nyelvtani és hangtani hagyományra és az ahhoz tartozó (leginkább KÁROLY SÁNDOR által kidolgozott) jelentés tanra épít, innen közelítve a szövegértelmezés lehetőségeit (WACHA: 1973.).

A hazai irodalomtudomány nagy strukturalista korszakának két konferenciája és az annak anyagát közlő kötetek (HANKISS E. (szerk.): 1971a., 1971b.) ellenben – igaz, irodalomtudományi szempontból – részletes, több tudományágat bevonó és azon belül különböző nézőpontokat érvényesítő elemzéseket tartalmaznak ugyanazokról a lírai és prózai szövegekről, vagyis az első műhelyszerűen megszervezett összetett szövegelemzéseket megvalósította.

Az 1970-es évtized a szöveg tan első komoly eredményeit hozza, azokat az összegzéseket, amelyek átfogó szöveg magyarázatokat kívánnak bemutatni. E munkák között egyaránt találhatók egyéni szintézisek és csoportként működő tudományos műhelyekben kidolgozott elképzelések. (Az anyag gazdagsága miatt az itt kialakított sorrend korszakon belül nem jelez időrendet vagy fontossági sorrendet.)

Van DIJK munkássága – miképp PETŐFIÉ és még néhány más kutatóé, például DRESSLERÉ is – ebben az időszakban folyamatos újradolgozást mutat, amelyben modelljét a tudományos diskurzusban folyamatosan újrafogalmazza, részleges módosítással és javítással. Mint fentebb már szó volt róla, van DIJK (1972.) generatív alapon, meghozza a generatív szemantika alapján állította föl szövegmodelljét, alkalmazta azt például a poétika területén, és a továbbiakban ezt finomította. E korai munkájában a mondatkapcsolatok felszíni, empirikus (morfológiai, szintaktikai) összekapcsolódásából indult ki, és innen haladt a mélyszerkezet (a szemantikai reprezentáció) felé. A pragmatikai összetevő az előbbi szerkezeteket térben és időben helyezte el. A szövegelemek a felszíni szerkezetben lineárisan kapcsolódnak egymáshoz, például a bennfoglalás, az azonosság vagy a részleges azonosság alapján. A mondatok közötti kapcsolatokban szerepet játszik az előfeltevés, a következtetés, a bennfoglalás, a topik-komment viszony és mások. A linearitás mellett a globális koherenciát a makrostruktúrák (szövegszintű mélystruktúrák) adják, amelyek szemantikai alapon kapcsolják össze a mondatokat. Van DIJK itteni elméleti kerete formális logikai magyarázatot ad a makrostruktúrák kategóriájához, ha-

sonlóan a generatív szemantika akkor uralkodó irányzatához. Van DIJK tehát elméleti feltevésekből indul ki, elemeket, részeket különít el nyelvtudományi (mondatgrammatikai) keretből kiindulva, s azok összetartó erőit keresi, alulról fölfelé építkezve.

Van DIJK későbbi összefoglaló munkái (van DIJK: 1977., 1980a., 1980b.) ezt a rendszert részletezték. Ezekben az eredetibb szintaktikai összetevő kissé háttérbe szorul, legáltalánosabb jellemzőivel egy extenzionális és intezionális szemantika játszik nagyobb szerepet, amelyben a világtudás összetevőjét az itt már felbukkanó kognitív tudomány korai kerete kívánja magyarázni, ugyanakkor a szöveg alapját képező propozíciók lehetséges világokban válnak értelmezhetőkké. Az explicit szövegbázist a propozíciók és a velük kapcsolatos tényállások összekapcsolódása adja, ezeknek egy része azonban pragmatikai okokból implicit maradhat. Az összekapcsolódást elsősorban a jelentések (intezionális viszonyok) és a referáltak (extenzionális viszonyok) közötti kapcsolatok adják, mondatsekvenciákból álló mikrostruktúrákat létrehozva. A leíró rendszerben erre a szintre épül a makrostruktúrának, vagyis a szöveg propozíciónál nagyobb egységeinek, a globális szövegstruktúrának a szemantikai természetű rendszere. Csak a makrostruktúrával rendelkező mondatsekvenciák nevezhetők szövegnek. A szövegmondatokat makroszabályok helyezik a globális információszerzés céljainak megfelelően a szövegbe, szövegtípusoknak és pragmatikai kontextusoknak (azaz a beszédhelyzetnek) megfelelően.

Az eddigiekre épül rá a pragmatikai összetevő, amely elsősorban a beszédaktusok rendszerében és a kontextusban (helyzetben) magyarázható, interakciós keretben, majd ezekre következik a stilisztikai és retorikai struktúrák rendszere, végül a szuprestruktúra kategóriája. A szuprestruktúra a szöveg formája, típusa, függetlenül annak tartalmától (a makrostruktúrától), tehát egyfajta séma.

Van DIJK hetvenes évekbeli szövegmagyarázata(i) az eddig vázoltakban fejtették ki leginkább hatásukat, s érdekes módon az az összetevő, amely a szövegfeldolgozásban a kognitív pszichológia formálódó eredményeit alkalmazta, talán kevésbé (legalábbis a hazai közegben). A szövegfogalomhoz kapcsolódó pragmatikai kategóriák folyamatként értelmezése, például a sémák (keretek, forgatókönyvek) alkalmazásával jelentős lépés volt a szövegtan statikus jellegének feloldásában (erre lásd már van DIJK: 1977/1982., továbbá kifejtő terjedelemben T. A. van DIJK – W. KINTSCH: 1978., 1983.). Ezzel a saját rendszerének mikroszintjén jeletkező formális logikai elméleti kerettel kerül bizonyos fókig ellentmondásba, ez a feszültség azonban (amely a beszéd mint szöveg és interakció bemutatásban is jelentkezik nála) jótékonynak bizonyult.

Kiemelendő még, hogy van DIJK legtöbb művében egyként foglalkozik a mindennapi és az irodalmi szövegekkel (hiszen a generatív poétikából indult ki), ilyen értelemben állandóan teljessé téve a szövegtan tartományát. A holland szövegteoretikus a nyolcvanas évek közepétől az általa szerkesztett Handbook (van DIJK (ed.): 1985a.) után a társalgáselemzés felé fordult, annak a hatalommal, az előítéletekkel összekapcsolódó jelenségeit kutatja (lásd például van DIJK (ed.): 1985b.).

PETŐFI S. JÁNOS más kiindulópontból szemléli a szöveg kérdését, szintén hosszú utat megtéve az elmúlt évtizedekben. Elméleti szövegmegközelítésének, modelljeinek egyik legfontosabb jellemzője a kiindulópont: a szöveg komplex jel. A komplex-jel-komponensekre bontható, ezek a komponensek azonban nem a grammatikából származnak, hanem a szemiotikából, az egyszerű jel mintájára. A némi strukturalista hatást mutató

modell (valójában egy első fokú predikátumkalkulus, miképp R-A. de BEAUGRANDE – W. U. DRESSLER: 1981. megállapítja) azonban inkább modellelméleti, amennyiben meg kívánja különböztetni a tárgynyelvet (amelynek szövegeit leírja) és azt a kanonikus nyelvet (vagy idealizált nyelvet), amely ezt a tárgynyelvet leírja. A hetvenes évek PETŐFI-féle modelljei (lásd például PETŐFI – RIESER: 1974., PETŐFI: 1978.) ezt a szisztémát szigorúan követik. A keret itt tehát a szemiotikai kiindulás ellenére nyelvészeti-logikai szemantikai jellegű integrált formális elmélet, amely a beszéddaktus-elméletet és a MONTAGUE-nyelvtant tekinti alapjának, a szövegkarakterrel bíró megnyilatkozásokat pedig az elmélet alapvető nyelvi egységeinek („Az elméleti keret a mélystruktúra és egy ahhoz kapcsolódó reprezentációs nyelv létrehozását célzó kutatómunka”, vö. PETŐFI: 1996. 7).

Az ekkori modelleknek három fő összetevőjük van: egy szöveggrammatikai, egy világszemantikai és a mindkettőbe részben beletartozó lexikon-összetevő. A PETŐFI-féle szövegtani gondolkodásban a világszemantikai (extenzionális szemantikai) összetevő az extenziókat – mint a későbbi magyarázatokból kiderült – kiterjesztette a nagyobb szövegegységekre, illetve valójában az egész szövegre mint komplex nyelvi jelre, s jöllehet a komplexitás nehezíti a helyzetet, a lehetséges világ, illetve világfragmentum kategóriája ezt jórészt magyarázza. Ebből áll össze a modell lényegét adó „szövegstruktúra-világstruktúra elmélet”, rövidítve TeSWeST. A TeSWeST a szövegek szintaktikai-, szemantikai és pragmatikai struktúráját írja le, vagyis a következőket végzi el: „a) a természetes nyelvi szövegek (minden lehetséges) szintaktikai (intenzionális szemantikai) reprezentációjának kijelölését, b) az egyedi-intenzionális szemantikai reprezentációk világszemantikai (extenzionális szemantikai) interpretációját, c) szintaktikai (intenzionális szemantikai) reprezentációk generalizálását, és d) egy szövegnek, egy szöveg-intenzionális szemantikai-representációjának, és egy szöveg extenzionális szemantikai reprezentációjának más szövegekkel, más szövegek intenzionális szemantikai reprezentációival és más szövegek extenzionális szemantikai reprezentációival való összehasonlítását” (PETŐFI: 1978. 38).

A modell az egyedi (individuális, a szövegelemekre vonatkozó) extenzionális interpretációk sorából állítja össze a szöveg világkomplexumát. E viszonylag korai formális modell a maga sajátos kereteiben hangsúlyozza a szövegértelem alapvető szerepét az elméletben és a leírásban is. Ugyanakkor BÓKAY (1979. 51) joggal hangsúlyozza, hogy az intenzionális szintaktikai összetevő nem tartalmaz információt (szabályt) a linearitásra (amely például van DIJK makrostruktúráiban alapvető).

PETŐFI szövegmodellje a nyolcvanas években fokozatosan átalakult („A szövegek ’felszíni struktúrája’, valamint e struktúra összefüggősége vizsgálatának időszaka”, vö. PETŐFI: 1996. 7). A modellelméleti formális szigor helyébe az elméletalkotási igény csökkenése nélkül fokozatosan egy szemiotikai keret lépett. E keret (például az itthon is jól ismert változatában, vö. PETŐFI: 1988.) a jel de SAUSSURE-féle bontásával kezd (Ss: a komplex jel jelölő komponense, azaz a vehiculum és a formatio, illetve Sm: a komplex jel jelölt komponense, azaz az értelem és a relatum együttesen), és nem például a PEIRCE-vagy az ECO-féle szemiotikai keretben, azonban a modell további részeiben nagy szerepet kap a beszélő/hallgató, például a vehiculum vagy a relatum és annak mentális képe közötti megkülönböztetésben, vagy az értelem kategóriájában hozzárendelhető különböző típusú összetevők, világfragmentumok, valamint a modell részét képező nyelvi tudás és világtudás, illetve hiedelmek kategóriáiban. Mindehhez egy kommunikáció-

situációs modell is járul. Egyszerűen fogalmazva: PETŐFI ekkori modelljében a formális logikai rendszerben megjelennek a széles értelemben vett pragmatikai, végső soron a hermeneutikai elemek, ez a modell érzékenyebben tartalmazza a formális reprezentáció mellett a megértés nem automatikus összetevőit. Ennek kifejtett módszertani változatát az explicitég és a(z értelmező) kanonikus nyelv tekintetében lásd például PETŐFI (1996.).

A modell az utóbbi években tovább egyszerűsödött a lényegi összetevők számát tekintve, eközben viszonyát a rendszeryelvészethez és a társtudományokhoz határozottabban kívánja tisztázni (vö. például PETŐFI: 1997.). PETŐFI emellett a kilencvenes években a multimedialitás szemiotikai szövegtani modellálása felé fordult. Ekkor indította meg BÉKÉSI IMRÉVEL Szegeden a *Szemiotikai szövegtan* sorozatát (erről lásd alább). Meg kell említeni, hogy PETŐFI S. János több jelentős szövegtani sorozat szerkesztője (*Research in Text Theory* (1977–), *Papiere zur Textlinguistik* (HANNES RIESERREL, 1972–), *Szemiotikai szövegtan* (BÉKÉSI IMRÉVEL és VASS LÁSZLÓVAL), *Officina Textologica*).

A hetvenes évek egy harmadik karakteres irányzatát a HALLIDAY-féle szisztemikus-funkcionális irányzat szövegfelfogása képviselte. Mint már szó volt róla, HALLIDAY olyan funkcionális keretet állított föl már a hatvanas években, amely a formai, szerkezeti elemek túlsúlya helyett forma és funkció kiegyensúlyozott viszonyát kereste a leírásban, a nyelv alapvető funkciójának a jelentés, az értelem megformálását és hozzáférhetővé tételét tekintette. A nyelvi rendszer működése tehát nem a mondatstruktúrák kitöltésében áll, hanem a jelentésnek (a szemantikai rendszernek) az áttétele először a lexikogrammatikai rendszerbe (a kifejezésbe öntés, a wording tartományában), majd a hangzás/írás tartományába, a fonológiai és ortográfiai rendszerbe (ezt írja le részletesen HALLIDAY: 1985.). Ennek következtében a nyelvleírásba bevonta a situációt, a nyelvi változatokat, vagyis – mint HALLIDAY (1978.) címében is jelezte – a nyelv társadalmi interpretációját állította középpontba a formális helyett. A nyelvnek ennek megfelelően három alapvető funkcionális összetevője van: fogalmi („tartalmi”, ideational), interperszonális és textuális (HALLIDAY: 1978. 27.). HALLIDAY rendszere MALINOWSKI, FIRTH, BERNSTEIN és a Prágai Nyelvész kör nyelvfelfogására épül. A nyelv leírásában mindennek következtében nem az elvont, autonóm struktúrával leírható mondat áll középpontban, hanem azok a nyelvi konstrukciók (valójában szintén mondatok), amelyeknek szintaxisát és szemantikáját a három funkció határozza meg, egy összetett rendszerben, amelyben a szemantikai jellemzőket a situáció szemiotikai struktúrái határozzák meg, méghozzá (szituációs oldalról) a regiszter irányító változói és (szemantikai oldalról) a nyelvi funkciók kölcsönhatásában: mező (a társadalmi cselekvés típusa) – fogalmi funkció, hangneme (szerepviszonyok) – interperszonális, alakmód (a nyelv szerepe, például írott/beszélt) – textuális (HALLIDAY: 1978. 117.). Ebben a rendszerben a szövegkohéziós elemek „természetesen” jelennek meg a textuális funkció rendszerében.

Ezt fejti ki részletesen HALLIDAY és R. HASAN kohézióról szóló könyve (HALLIDAY – HASAN: 1976.). A szerzők a szöveget egységes egésznek tekintik, a nyelvhasználat egységének, méghozzá szemantikai egységének. A szöveg nem mondatokból áll, hanem mondatok által realizálódik. A kohéziós viszonyok szemantikai természetűek, és elvileg nincsen köztük a mondathatárokhoz. Vagyis – és ez talán még mindig nem kellően méltányolt belátása a szövegtani kutatásoknak – a kohézió nem mondatokat kapcsol össze, „a

kohézió a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (HALLIDAY – HASAN: 1976. 8). ~~A kohézió ilyen értelemben nem mondat fölötti viszony, számára lényegtelen a mondat szerkezete.~~ A mondatok szerkezetileg függetlenek egymástól, összekapcsolódásukat értelmezésük egyes összetevői teszik lehetővé, vagyis a jelentés szintjén érvényesülhet a kohézió. A szöveg létrehozása szempontjából nem annyira a kohézió mértéke a lényeges, hanem az a tény, hogy egy elemet egy másik elem értelmez, vagyis a kohézió jelenléte.

A kohézió e lényeges jellemzői a fentebb röviden jellemzett szisztemikus-funkcionális nyelvtanban kapják meg helyüket, illetve funkcionálnak, s ennek megfelelően a szöveg a szerzők értelmezésében két tekintetben jellemezhető: koherens a szituáció kontextusa és konzisztens a regiszter tekintetében, ezért kohezív jellegű. A kohézió helye a szemantikai (a nyelvi) rendszer három funkcionális összetevője (fogalmi, interperszonális és textuális) közül a textuális nem strukturális alösszetevőjében van (a kohézió általános jellemzését lásd HALLIDAY – HASAN: 1976. 1–30). Tehát a kohézió nem egyedüli, vagyis szükségszerű, de nem elégséges szövegmagyarázó fenomén.

~~HALLIDAY és HASAN a következő kohéziótípusokat különíti el: referencia, helyettesítés, ellipszis, konjunkció, lexikai kohézió.~~ Rendszerük természetesen az angol nyelv empirikus anyagára támaszkodik, ennyiben nyelvspecifikus, általános szövegmagyarázó érvénye azonban az elméleti megközelítések körébe emeli azt. (PETŐFI és VASS a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötetében közli HALLIDAY – HASAN (1976.) tartalomjegyzékét (277–278), valamint a könyv összefoglaló alfejezetét (260–270)). HALLIDAY szisztemikus-funkcionális nyelvtana nagy hatással volt (és van) azokra a szövegmagyarázatokra és társalgáselemzési iskolákra is, amelyek nem ebben a keretben tevékenykedtek. Szintén erőteljes hatást gyakorolt, és elősegítette a stilisztika pragmatikai keretbe helyezését, valamint általában a nem formális logikái, a nem generatív mondatmagyarázatra építő pragmatikai irányokra.

A hetvenes években további különböző elméleti és kutatási irányok bőségével lehet találkozni. Ezt a sokféleséget jól jellemzik a W. U. DRESSLER által szerkesztett *Current Trends in Textlinguistics* című kötet (DRESSLER (ed.): 1978.) megközelítéseinek szerteágazó elméleti megközelítései.

A nyelvtani alapú szövegmagyarázatok egyikét dolgozta ki a Prágai Nyelvész kör újabb nemzedéke az aktuális mondattagolás (funkcionális mondatperspektíva) szöveg-szintű alkalmazásával és a tematikus progresszió kategóriájának bevezetésével (lásd például F. DANEŠ: 1970/1982.), bár a kapcsolódástípusok ritkán tapasztalhatók tisztán, valamint a tematikus progresszió nem írja le a szöveg alapvető jelentésbeli szerkezetét. DANEŠ tevékenysége összekapcsolódott azzal a szöveggrammatikai kutatási iránnyal, amely DANEŠ – VIEHWEGER (Hg. 1976. és 1977.) kötetiben foglalmazódott meg, a korai grammatikai irányoknak (mélyszerkezet, mondatkapcsoló szövegszintű grammatikai elemek kutatásának) megfelelően. Szintén ebben a korban kísérletezett például H. PLETT a retorika, a generatív nyelvészet és a szövegtan módszertani összekapcsolásával (PLETT: 1975.). A hetvenes évek vége felé kezdett megerősödni az az irányzat, amely a szöveget beszédaktusok sorozataként próbálta megragadni, amelyet egy uralkodó illukóció irányít (lásd például H. MOTSCH – D. VIEHWEGER: 1981.). Szélesebb értelmű szövegmagyará-

zatot igyekezett adni W. HARTUNG (1983.), amikor a szöveget a tevékenységek sorában helyezte el, különösen a szituáció szerkezetére, belső típusaira összpontosítva.

Külön ki kell emelni a szövegtipológiai kutatásokat, amelyek az évtized elején már komoly eredményeket hoztak, bár szintén különböző keretekben (lásd GÜLICH – RAIBLE (Hg.): 1972.), azonban új szempontokat is fölvetve, illetve régieket hangsúlyozva. Ugyanis a szövegtipológiát egyes kutatók a szövegtantól elkülönülő kutatási ágnek tartják, mások viszont ellenkezőleg, annak részeként értelmezték, s ez utóbbi, amelynek empirikus eredményei elháríthatatlanoknak bizonyultak, a pragmatikai vagy kommunikációelméleti megközelítések jelentőségét növelte, hiszen a minimális párokkal kategorizáló szövegtipológia rámutatott a szövegtípus szituációs kötöttségeire (vö. B. SANDIG: 1972.).

Megemlítendő, hogy az etnometodológia (lásd GARFINKEL: 1967/1977.) a beszédet a mindennapi tevékenységek igen fontos részeként értelmezi, modelljében a beszélők a szövegeket típusokban tartják számon, a beszéd megértéséhez nem elméleti módszereik vannak. Az etnometodológiai alapú társalgáselemzés a társalgás menetének a formális struktúráját kutatja (SCHENKEIN (ed.): 1978., E. SCHEGLOFF: 1984/1988.), illetve a nyelvhasználat funkcióit HYMES elméleti művei alapján (J. GUMPERZ: 1982., GUMPERZ (ed.): 1982., S. ERVIN-TRIPP: 1972/1988.).

Végül jelezni szükséges, hogy a stilisztika alapvető tanulmányokat közölt a stílus pragmatikai, azaz szövegbeli értelmezhetőségéről, ezzel jelentősen hozzájárulva a szöveg magyarázatához (vö. B. SPILLNER: 1974., FISH: 1975., J. ANDEREGG: 1977., SANDIG: 1978., N. E. ENKVIST: 1978.).

A magyar szövegtani kutatások történetében szintén a hetvenes évek, kivált annak második fele hozta az első korszakot. Két kötet reprezentálja ezt a kutatási irányultságot egyéni előzmények után, az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI. száma (TELEGDI Zs. – SZÉPE Gy.: 1976.), valamint az első (Kaposváron rendezett) szövegtani konferencia anyaga (SZATHMÁRI I. – VÁRKONYI I.: 1979.). Tematikailag és főképp elméleti irányiban mindkét kötet sokszínű, bennük már kirajzolódnak a későbbi fő hazai szövegmagyarázatok. Az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* kötetében meg lehet találni azt a formális logikai irányt, amely a mondatgrammatikából indul ki, a mondat autonóm szerkezetének elvéből, és e mondat szerkezet egyes grammatikai jellemzőit tekinti mondaton túlmutató szövegkohéziós nyelvi jelenségnek. KIEFER FERENC (1976.) ilyen értelemben a mondatgrammatikai kategóriákat (névmás, téma-réma, mellérendelő tagmondatok párhuzamosítása, előfeltevés) vizsgálja, és megállapítja, hogy ezek a nyelvi (grammatikai) jelenségek önmagukban nem teszik lehetővé egy szövegelmélet kidolgozását, bár elképzelhetőnek tart egy olyan modellt, amely az operátorral irányított mellérendelő szerkezeteket szövegnek tekinti, illetve szövegtani keretben írja le. ANTAL LÁSZLÓ az általa képviselt formális megközelítés határait jelöli ki, még a szövegtan tartománya előtt, CSÜRI KÁROLY a szegedi germanista irodalomteoretikusok irányzatának megfelelően a generatív szövegelméleti megközelítések lehetőségeit vázolja, BÉKÉSI IMRE a DEME-féle mondat-szöveg kapcsolat konstrukciós bemutatásának egyik első példáját adja, PLÉH CSABA – RADICS KATALIN (1976.) dolgozatát a névmásításról máig idézik, KELEMEN JÁNOS pedig a kései WITTGENSTEIN nyelvjátékelméletére hívja fel a figyelmet, a nyelvi közlés (és így a nyelvi egységek) alapegységeként a szöveget határozva meg.

Ez a vegyülékesség a későbbi kötetekre is érvényes. BALÁZS JÁNOS retorikai alapú szövegmagyarázata mellett olvasható DEME LÁSZLÓ és BÉKÉSI IMRE mondatközpontú megközelítése, BÁNRÉTI ZOLTÁN főképp van DIJK nézeteire épülő írása, BÓKAY ANTAL (1976.) PETŐFI- és van DIJK-ismertetése, ANTAL LÁSZLÓ és KÁROLY SÁNDOR igencsak eltérő nézetei, ANDOR JÓZSEF esetgrammatikai keretű magyarázata. A DEME LÁSZLÓ által indított iskola ekkor már önálló művel jelentkezett: DIENES D. (1978.). Mindamellett a hetvenes években sem a kategorizáló leíró magyar nyelvtani hagyomány, sem a strukturalista formális nyelvészeti irányzat, sem az ekkor már jelentkező generatív grammatikai irány nem tudott eredeti elméleti keretéből kiindulva átfogó szövegmagyarázatot vagy szövegleírási módszereket kezdeményezni. Ki kell viszont emelni TÖRÖK GÁBOR (TÖRÖK: 1974.) és leginkább PÉTER MIHÁLY stilisztikai munkáit (lásd például PÉTER: 1978.), amelyek a stílust viszonyfogalomként bemutatva szövegben értelmezték tárgyalt jelenségeiket, erősen késleltetett hatással.

Az irodalomtudomány több irányban is hatásosabban tájékozódott a strukturalizmus után lehetséges elméleti irányokról, akár a szegedi csoportot felidézve, amely a *Studia Poetica* körül szerveződve KANYÓ ZOLTÁN, CSÚRI KÁROLY és mások írásaiban főképp a generatív poétikát kívánta meghonosítani, kezdetben nagy reményekkel, akár NÉMETH G. BÉLÁNAK az irodalmi hermeneutikát mind erőteljesebben érvényesítő és hosszabb távon igen hatásos versértelmezéseit tekintve (vö. például NÉMETH G.: 1973., 1977.), akár például a NÉMETH G. BÉLA szerkesztette *Az el nem ért bizonyosság* című kötetben (NÉMETH G. (szerk.): 1972.) a strukturalista elemző elvek mellett szintén fokozatosan megjelenő befogadáselvet említve. Az irodalomtudomány hazai szövegelfogásának (nem homogén, de általános) átalakulását a hetvenes évek elejétől SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY munkáiban lehet talán a legeggyértelműbben és a legpéldaszerűbben végigkövetni: a korai írások (például SZEGEDY-MASZÁK: 1972.) és a hetvenes évek tanulmányai (SZEGEDY-MASZÁK: 1980.) dominánsan strukturalisták, de sokkal inkább WELLEK- és FRYE-féle, a francia strukturalisták legalább kis mértékben befogadói szemléletmódjával rokon jellegűek (és nem a JAKOBSON-félére hasonlítanak), majd e munkáinak eredményeit megőrizve az irodalmi hermeneutika mérsékelt irányát képviselik. Az átalakulást jól mutatja a szövegmagyarázat szempontjából is igen fontos ismétlés irodalom- és művészetelméleti tárgyalása (HORVÁTH A. – VERES I. (szerk.): 1980.).

A nyolcvanas évek elején (miközben a fentebb röviden jellemzett irányok többsége tovább működött) újabb elméleti összegzés jelentkezett a szövegtani diskurzusban, jó részt természetesen a hetvenes évek eredményeire építve. De BEAUGRANDE – DRESSLER (1981.) műve, amely németül és angolul is megjelent, továbbmegy a hetvenes években már többnyire tapasztalható irányban, és a szöveg magyarázatába még hangsúlyosabban bevonja a tág értelemben vett pragmatikai, kommunikációs tényezőket. A szerzők számára minden szöveg, ami diskurzusban (azaz beszélt vagy írott nyelvi megnyilvánulásban) elhangzik és megfelel a szövegszerűség hét ismérvének. Ezek: (1) kohézió (a szövegfelszín elemei közötti grammatikai függőség), (2) koherencia (a szövegfelszín alatti összetevők: fogalmak és viszonyok összetartó hatása), (3) szándékolttság (a szöveg létrehozójának szempontja), (4) elfogadhatóság (a szöveg megértőjének szempontja), (5) hírérték (a szövegelemek várt vagy váratlan, ismert vagy ismeretlen volta), (6) helyzet-

szerűség (a szöveget egy helyzetben relevánssá tevő elemek), (7) intertextualitás (az adott szöveg megértéséhez szükséges más szövegek, a szövegtípusok).

A hét ismerv közül csak kettő számít hagyományosan nyelvészeti tartománynak, a többi a nyelvi interakció valamelyik jellegzetességét hozza összefüggésbe a többivel. A szerzők hangsúlyozzák, hogy mindezt a kognitív tudomány keretében kívánják összefogni. PETŐFI (1974.)-re hivatkoznak, amikor hangsúlyosan kijelentik, hogy egy szövegnek önmagában semmi értelme nincsen (együttal megfelelve a hermeneutika legfontosabb elvének), s ezt a kiindulópontot folytatják következetesen, amikor a koherenciáról, a második ismervről azt tartják, hogy az nem csupán a szövegek jegye, hanem együttal a szövegek alkotóiában és megértőiben az alkotáskor és a megértéskor lezajló kognitív folyamatok eredménye.

E felfogás a szöveget nem pusztán tárgynak, dolognak tekinti, vagyis olyan fizikai értelemben megnyilvánuló szövegtestnek, amely a maga fizikai állandóságában egyformán jelenik meg mindenki számára, így egyformán érthető és értelmezhető lenne. De BEAUGRANDE és DRESSLER szerint a szöveg folyamat, amely a szövegalkotás és a szövegbefogadás kognitív folyamataiban valósul meg. Ezáltal produktum és produkció, struktúra és procedúra egy keretbe kerül (miképp később a kognitív nyelvészetben, vö. M. SCHWARZ: 1992.). A korábbi elméleti igényű szövegmagyarázatok egy része is bevonta a beszélő és a hallgató nézőpontját, de inkább egy statikus pragmatikai modellben. Az osztrák és amerikai szerzőpáros újdonsága a kognitív pszichológia akkori eredményeinek alkalmazásában található, jóllehet e pszichológiai irányzat más jellegű belátásai szintén fontos részt alkottak a szövegtanban (például a séma, a tudáskeret van DIJK és KINTSCH kutatásaiban). Mindez ismét módszertani nehézségekkel jár. A szöveg nyelvtudományi kiindulását vizsgálata már ott is komoly gondokkal találta magát szemben, amikor a szövegben a nyelvi szerkezetet és a világ szerkezetét (a világ valamilyen módon értelmezett szerkezetét) egy keretben igyekezett bemutatni, s most pedig procedúra és struktúra, két különböző természetű jelenség egy keretben történő egyesítését kellett megoldani.

De BEAUGRANDE és DRESSLER a jelentés fontosságát hangsúlyozza. Tehát nem elvont struktúrákat állít föl a hozzájuk tartozó szabályokkal, amelyeket a beszélő vagy a hallgató deduktív módon előhív és automatikusan alkalmaz, hanem olyan ismétlődő jellegzetességeket keres, amelyek szabályszerűségekként irányítják a szövegalkotást és megértést. Ezért is kap kiemelt szerepet rendszerében a szándékoltság és az elfogadhatóság szempontja, a beszélő, illetve a hallgató szemszögéből bemutatva a produkciókat és a produktumokat. A szöveg értelme (jelentése) így elismerten ki van téve a nem feltétlenül azonos értelmezéseknek, e tekintetben közel állva a hermeneutika elveihez. Ezért hangsúlyozzák a szerzők, hogy egy szövegtannak inkább valószínűségen és nem eleve meghatározottságon kell alapulnia. A helyzetszerűség ismérve itt kapja meg igazi jelentőségét: nem egyszerűen a helyzet (vagy helyzet és nyelvtan összjátéka) határozza meg a szöveg formáját, hanem az csupán irányítja a szöveg megformálását, valószínűsíti bizonyos formák megvalósulását. Végül az intertextualitás kellően tágra értelmezett kategóriája illeszkedik érdekesen a rendszer eddigi összetevőihöz: a szöveglétrehozás és -megértés nemcsak közvetlenül érintkezik más szövegekkel (egymáshoz kapcsolódva vagy idézetek formájában), hanem a szövegtípusok rendszerében is.

A szerzők a szöveglétrehozás modelljében valójában (másokhoz hasonlóan) retorikai hagyományokra építenek, rendszerükben a tervezés, a tartalom körvonalazása, a kidolgozás, a kifejezés és a megformálás a retorika tanítását követi. A szövegmegértés pedig e műveletek fordított sorrendjében történik meg e modell szerint.

A nyolcvanas évek szövegtani kutatásai és a hozzá kapcsolódó irányok az imént ismertetett elméleti kísérleteket dolgozták föl különböző mélységben, tematikában. E kutatásokhoz összetett nyelvészeti háttér járult, amely a funkcionális nyelvtanok új összefoglalásait hozta (vö. HALLIDAY: 1985., T. GIVÓN: 1984.), a szociolingvisztika további elméleti és empirikus eredményeire épült (lásd például L. MILROY: 1980., GUMPERZ: 1982., GUMPERZ (ed): 1982., ROMAINE: 1982a., 1982b., J. MILROY – L. MILROY: 1985.), illetve az évtized második felében – inkább majd a kilencvenes években érvényesülő hatással – a kognitív nyelvészet különböző ágai jelentkeznek (vö. például G. LAKOFF: 1987., R. W. LANGACKER: 1987., M. BIERWISCH: 1987., S. W. FELIX – S. KANNIEBER – G. RICKHEIT (Hg.): 1990.). Egyúttal megjelennek azok az összegzések, amelyek elméleti nyelvészeti területek tanait kanonizálják, például a pragmatika területén (formális mondatgrammatikai generatív keretben, lásd S. C. LEVINSON: 1983., a szövegre is kiterjedő funkcionális keretben lásd G. N. LEECH: 1983.).

A sorban elsőként G. BROWN és G. YULE (1983.) diskurzuselemzési összefoglalóját szükséges említeni. A szerzőpáros sajátos vegyülékét adja a brit szisztemikus iskola, a fentebb említett európai szövegtani irányok, GRICE és az amerikai deskriptív, valamint generatív leíró nyelvészet és pragmatika nézeteinek. Kiindulópontjuk a leíró nyelvészet, s a vele kapcsolatba kerülő kommunikációs összetevőkkel együtt kívánják bemutatni, hogy a beszélő/hallgató miként „használja” a nyelvet. A nyelv két funkciója közül a tranzakciós a „tartalom”, az interakciós a társadalmi viszonyok és a személyes attitűdök kifejezését szolgálja. E felfogásban a diskurzus reprezentációja a szöveg, amely technikai értelemben a kommunikatív cselekedetnek a nyelvi rögzítése. A diskurzus bemutatása a kontextus interpretációbeli szerepével kezdődik (a referenciát, az előfeltevést, az implikaturát és az inferenciát említve), majd a diskurzustartalom reprezentációja és a mondattani és diskurzusbeli topik tárgyalásával folytatódik, ezt követi a téma, a tematizáció tárgyalása, ezután az információstruktúra bemutatása, ezt követően a referencia szövegbeli és diskurzusbeli természete (többek között a helyettesítés és a névmások tárgyalásával), végül a diskurzusinterpretációban a világról való tudás kerül sorra. A világról való tudás és annak nyelvi megjelenítése szoros összefüggésben áll egymással, a hozzájuk kapcsolódó cselekvésmodellek pedig a társadalmi szerepekkel és szituációkkal.

A korszak reprezentatív összefoglalása a van DIJK szerkesztette Handbook négy kötete (van DIJK (ed.): 1985a.). A munkában a szövegtan legismertebb művelői szerepeltek, részben irányzatuktól függetlenül, az egyik legérdekesebb tudományos diskurzust létrehozva a szövegtan történetében. Az első kötet a diskurzus tudományterületeivel foglalkozik, a második a diskurzus „dimenzióival” (nagyobbrészt nyelvi szintek szerint), a harmadik a dialógus általános kérdéseit mutatja be, a negyedik a diskurzuselemzés szociológiai vonatkozásait (tartalomjegyzékét VASS közli a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötetében (274–276)). A Handbook itt részletesen nem ismertethető, inkább az emelendő ki általános jelentősége mellett, hogy a szövegtan mint szövegtudomány minden aspektusát részletesen bemutatva, annak összetettségét, interdiszciplináris jellegét hang-

súlyozza, s az ebből eredő elméleti és módszertani nehézségekre akarva vagy akaratlanul folyamatosan rámutat.

A szövegтанban mindinkább érvényesülő multi- és interdiszciplinaritás jeleként értékelhető az a kötet (KALLMEYER (Hg.): 1986.), amely a szövegtipológiát kommunikációtipológiai keretben helyezte el (GÜLICH: 1986.), a procedurális kutatások és a forgatókönyvre vonatkozó ismeretek összegzését adta (W. NOTHDURFT: 1986.), erősen megalapozva a további elméleti és leíró szövegkutatást.

Az évtized vége felé több jelentős kötet jelent meg a szöveglétrehozás és a szövegfeldolgozás szűkebb témaköréből, utalva a nyelvtudományban mind uralkodóbbá váló kognitív fordulatra (lásd például G. ANTOS – H. P. KRINGS (Hg.): 1989.).

A nyolcvanas években a szövegтанról szóló tudományos diskurzus megegyezni látszott egyes alapvető szempontok és a hozzájuk tartozó kategóriák értelmezésében, amelyet a legjobban talán a konnexitás, kohézió és koherencia hármassága képvisel. Jóllehet a fent röviden jellemzett irányzatok nem tekinthetők egységesnek még e kategóriák meghatározásában sem, mégis viszonylagos konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy a konnexitás a grammatikai elemek viszonya, a kohézió a szemantikai szinten érvényesül, a koherencia pedig a pragmatikai szinten. E hármasság egyúttal a korszak átmeneti jellegét is bizonyítja: a három szint valójában a grammatikai kiindulás maradványa, megkerülhetetlen módszertani szükségszerűség, ám közben már előre mutat a kommunikációs és procedurális feldolgozások felé.

A stilisztika továbbfejlesztette a korábban már megalapozott szövegközpontú stílusmagyarázat elméleti alapjait olyan munkákkal, amelyek a szöveg tágabb összefüggéseit (a cselekvést, a szöveglétrehozás és megértés folyamatait) is figyelembe vette (vö. D. TANNEN: 1984., SANDIG: 1986., GUMBRECHT – PFEIFFER (Hg.): 1986., D. BIRCH – M. O'TOOLE (ed.): 1988., L. HICKEY (ed.): 1989.).

A nyolcvanas évek a magyar szövegtanban is jelentős eredményeket hoztak, bár olyan elméleti továbblépési vagy megújulási igényt kevésbé lehet tapasztalni, mint amit másutt. A hetvenes években kialakuló irányzatok többnyire egyenes úton folytatták megkezdett munkájukat.

Elsőként mégis NAGY FERENC részben előzmény nélküli bevezetését kell megemlíteni (NAGY: 1981.), amelynek azonban kidolgozatlan és kusza nyelvelméleti alapjai csökkentik jelentőségét. Nagy munkája olyan kérdéseket is megkerül, illetve leegyszerűsít, amelyek már a magyar szakirodalomban is tisztázódtak, például még állítja, hogy a szöveg a nyelvtani szintek sorában a legfelső (igaz, ez később is fölbukkan, például RÁCZ E.: – SZATHMÁRI I.: 1983. egyik tanulmányában).

BÉKÉSI IMRE az egyik leghatásosabb magyar szövegtani leíró keretet dolgozta ki az 1980-as években két monográfiájával (BÉKÉSI: 1982., 1986.). BÉKÉSI – mint fentebb szó volt róla – DEME (1971.) elgondolásaiból indul ki, s a mellérendelő tartalmi-logikai kapcsolatok tagmondatok (DEME szavával mondategységek) mondaton belüli és mondatok közötti minimális kapcsolódásegységeit és -típusait (és belső strukturálódását, a tömbösödést), a konstrukciótípusokat rendszerezi, főképp frott, újsághírekből és esszékből gyűjtött korpuszon. BÉKÉSI tehát egy mondatgrammatikai (és -szemantikai) jelenség szövegtani kapcsoló jellegét mutatja be, s ezt vetíti ki a szövegre általában. A szöveg alapegysége itt is a mondat, illetve a tagmondat (a mondategység), abban a magyar

nyelvtanírói hagyományban, amely újgrammatikus és strukturalista alapokon elsősorban kategóriákba sorol (miképp az akadémiai nyelvtan, RÁCZ ENDRE és mások művei). E felfogás nem deduktív módon kívánja a szövegből újraírni annak mondatait, hanem a konstrukciótípusokban adja meg a szövegszerveződés legkisebb egységeit („mert – de”, „mert – viszont” stb.), azoknak további lineáris kapcsolódását hasonló tartalmi-logikai rendszerben írja le, ezeknek az általában bekezdésnyi méretű egységeknek a további kapcsolódását azonban már nem vizsgálja, hiszen a lineáris tartalmi-logikai levezetés ennyire összetett egységeknél már kérdéses.

Egy másik irány nem csupán a nyelvtant tekintette a szövegtan lehetséges alapjának, hanem az ókori retorika rendszeréből indult ki. BALÁZS JÁNOS már korán a retorika szövegszerkezeti rendszerét igyekezett összeegyeztetni a grammatika (még hozzá a már említett kategorizáló újgrammatikus-strukturalista nyelvtan) leíró rendszerével. Mindezt 1985-ben megjelent könyvében (BALÁZS: 1985.) fejtette ki részletesen úgy, hogy a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintet elkülönítve az elsőből indul ki, a mondatok „szintaktikai kapcsolatát” kiemelten fontosnak tartván, s ezzel a szövegtant legnagyobb részt a nyelvtudományon belül kívánja tartani. A szemantikai szint viszont már kevésbé nyelvi jellegű nála: itt a téma azonossága a fő jellemző. A pragmatikai szinten pedig a beszédhelyzetet és a szöveget a mindkettőben egyformán megtalálható, de nem egyformán kifejtett tényállás azonosságával jellemzi, egyszerre logikai és retorikai keretben. Az egyes szintek vizsgálatakor a nyelvtani jelenségeket többnyire párhuzamba állítja a retorikaiakkal (például a beszédben gyakori elhagyást az enthümémával). BALÁZS van DIJK 1977 és 1980 között írt könyvei mintájára megkülönbözteti a szintaktikai mikrostruktúrákat, a szemantikai makrostruktúrákat és a szövegtípusokra jellemző szuperstruktúrákat.

BALÁZS JÁNOS könyve az első magyar szövegtani monográfia, ennek megfelelően nagy hatást gyakorolt, bár retorikai nézőpontjával bizonyos mértékig behatárolta önmaga mozgási területét. Ugyanis a retorika saját meghatározása szerint a tervezett szövegekkel foglalkozik, a spontánokkal nem, vagy alig.

A *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* című kötet (RÁCZ – SZATHMÁRI (szerk.): 1983.), a korábbi két gyűjteményes kiadvány szerkesztési elvét követte, amennyiben különböző szövegfelfogásokat hirdető szerzőktől közölt írást (például BÉKESI IMRÉTől vagy DEMÉTől éppúgy, mint KIEFERTől). A nyitottság mellett ez a jellegzetesség azonban mást is mutatott: még ekkor sem alakult ki olyan magyar szövegtani műhely (a szerkesztők vagy a szerzők körül), amelyik egy keretben átfogó és résztemák sorát dolgozta volna ki, vagy egy terület lehetséges különböző feldolgozásait szembeállította volna. Ez a laza szerkesztésmód engedte meg, hogy a kötetben már a hetvenes években túlhaladott nézetek is hangot kapjanak.

SZABÓ ZOLTÁN kolozsvári munkássága elsősorban a stílusmagyarázatra összpontosított, amelyet korán összekötött a szövegtannal és a pragmatikával (vö. SZABÓ: 1977., SZABÓ (szerk.): 1982.), és amely irodalmi szövegek vizsgálata nyomán a tematikai, tartalmi jellegű „fókuszkozhézió” kategóriájában összegződött, amely itt a szöveg legfontosabb kohéziós eleme (SZABÓ: 1988.). A fókuszkozhéziót azonban a szerző nem részletezte, így a szöveg más jellegű összetevőihöz való viszonya kissé tisztázatlan.

Az 1980-as évek más tekintetben több változást is hozott a magyar szövegtani kutatásokban. Olvashatóvá vált magyarul PETŐFI S. JÁNOS, legújabb munkáit magyarul is publikálta (PETŐFI: 1982., 1984., 1988.). Több olyan tanulmánykötet jelent meg, amelyek fontos szerzők szövegtani, illetve a szöveggel szoros kapcsolatban álló tanulmányait közli (RADICS – LÁSZLÓ J. (szerk.): 1980., THOMKA B. (szerk.): 1982., illetve HORÁNYI Ö. (szerk.): 1977., PLÉH – TERESTYÉNI T. (szerk.): 1979., PLÉH – SIKLAKI I. – TERESTYÉNI T. (szerk.): 1988., KANYÓ – SIKLAKI (szerk.): 1988.). Számos munka látott napvilágot, amely szorosan kötődik a szövegvizsgálatokhoz, például TERESTYÉNI TAMÁS írása GRICE elmélete alapján (TERESTYÉNI: 1981.), KIEFER FERENC pragmatikai munkái az előfeltevésekről (lásd KIEFER: 1983.) vagy PLÉH CSABA könyve az emlékezés és a történetszerkezet pszichológiai összefüggéseiről (PLÉH: 1986.), valamint BÁNRÉTI ZOLTÁN mellérendelésről szóló tanulmánya (BÁNRÉTI: 1983.).

Megemlítendő, hogy a retorikai kutatások több irányban is élénkebbek lettek a korábbi korszakokhoz képest: VÍGH ÁRPÁD a francia nyelvterületről kiinduló neoretorika strukturalista keretében készített sajátos, egyszerre leíró és történeti összeggést (VÍGH: 1981.), SZABÓ G. Z. – SZÖRÉNYI L. (1988.) a klasszikus retorika rendszerét foglalta össze kortárs használatra, míg SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (1992.) az alakzattan irodalomelméleti megújítására tett kísérletet, GÁSPÁRI LÁSZLÓ pedig hosszabb ideje a retorika, a pragmatika és a poétika ötvöztetésére (GÁSPÁRI: 1996.).

Miképp korábban már említettett, a magyar irodalomelméletben a nyolcvanas évek a teoretikus irányváltás még nem sok eredményt mutató jelentős korszakát hozták: az ideológiai központú irodalomértelmezés helyett az esztétikumközpontú műértelmezés vált uralkodóvá (amelyet a korabeli tankönyvvita pontosan tükrözött). Az irodalmi hermeneutika persze látens kettősségben működik: miközben az irodalmi műveket szövegekként tételezi, beszédként, méghozzá a befogadót megszólító és vele beszédbe elegyedő interakciós folyamatként, aközben mindezt (legalábbis gyakran) a nyelv teljesítményének tartja (különösen a kései HEIDEGGER vagy a dekonstrukciós irányzatok). A nyelv mint határokkal rendelkező fenomén így a szöveglehetőségeket korlátozó rendszerként jelenik meg. A korszakra a befogadás és a feldolgozás jellemző: ekkor jelenik meg GADAMER főműve magyarul (GADAMER: 1960/1984.), válik ismertebbé HEIDEGGER, WITTGENSTEIN, illetve JAUB és ISER, de MAN és DERRIDA, akiknek irodalomelméleti és elemző műveik jóval közelebb kerülnek az irodalmi mű szövegszerűségéhez, mint a filozófiai megközelítéseké. A nyelvkérdést a dekonstrukció radikalizálja azután.

A kilencvenes években az általános szövegtani kutatások további átalakulását lehet tapasztalni, amelynek lényegét a következőkben lehet összefoglalni. Egyrészt bizonyos fokig kettévált az elméleti kutatás és az empirikus korpuszleírás (ez utóbbi különösen a társalgások elemzésében halmozott fel nagy mennyiségű anyagot a legkülönbözőbb nyelveken, már az előző korszakban is). Másrészt a nyelvre-összefüggés-különböző nyelvtani formáit kutató irányok mellett mind nagyobb mértékben teret kapott a szövegfeldolgozás-kognitív-pszichológiai alapo zású kutatása és leírása, nem kis mértékben a hetvenes évek elméleti eredményeinek (például de BEAUGRANDE – DRESSLER vagy van DIJK – KINTSCH) és a nyolcvanas évek kutatásainak hatására, illetve az általános nyelvészeti irányvonalak átrendeződése következtében. Ma már ennek a kutatási témának is nagy szakirodalma és különböző irányai vannak (összefoglalóan lásd

SCHWARZ: 1992.). Harmadrészt, az előzőekből is következően, a kommunikációkutatás még szorosabb összefüggésben áll a szövegértelmezéssel. Negyedrészt a szövegkutatást a kognitív tudomány fogja mindinkább össze, magába emelve mindazokat a különböző tudományágakból származó eredményeket, amelyek valamilyen módon hozzájárulnak a szöveg megközelítéséhez, vagy a moduláris rendszerben, amelyet H. STROHNER (1990.) érvényesít, vagy amelyet magyarul például KERTÉSZ ANDRÁS vázolt fel (KERTÉSZ: 1992.), vagy egy holisztikus megközelítésben, amely HALLIDAY műveiből kiindulva és LANGACKER, LAKOFF eredményeit fölhasználva dolgozza ki a párhuzamos szövegfeldolgozás rendszerét. Mindkét módszertannak lehetséges elágazásait PETŐFI S. JÁNOS fogalmazta meg (PETŐFI: 1996., 1997.).

A kognitív nyelvészet a kognitív pszichológiai kutatásokat bevonja nyelv magyarázatába, ennek megfelelően annak központi eleme a reprezentáció, a produkció és a recepció. Ez az irányulás a szövegtan fent jelzett kései tendenciáival nagymértékben egybeesik (sőt, részben azonos kutatásokból ered), és annak szándékaival megegyezően a nyelv- vagy szövegmagyarázat pszichológiai „realitását” kívánja megközelíteni. A kognitív irányú nyelvelméletek a jelentésnek a nyelvtanhoz hasonló jelentős szerepet adnak. E nyelvmagyarázatok egy része (a holisztikus irány) a pragmatikát is a leírás összetevőjének tekinti, egy másik részük (a moduláris irány) pedig egymástól független modulok rendszerében és hierarchiájában közelít a szöveg felé. A kognitív alapú pszicholingvisztika szövegtani kutatásainak jelentőségéről és történeti áttekintéséről (amelynek egyes elemei van DUJ, KINTSCH és mások kapcsán fentebb már említettek) lásd FELIX – KANNGIEBER – RICKHEIT (Hg.): 1990. 16–23.).

Az emberi elme működését bemutató korábbi számítógép-metaphora átalakult, s mára inkább az „ökörendszer” kategóriája mutatja be a szövegfeldolgozást (HANS STROHNER kifejezésével), azt jelezve, hogy a szöveg és a hozzá tartozó folyamatok megváltoztatják ember és környezete viszonyát, tehát a szöveg mint produktum, a hozzá kapcsolódó elmebeli kogníciók és a környezet összjátékaként értelmezhető. Ez a szemléletmód megjelenik a legújabb összefoglalásokban éppúgy, mint a résztémákat feldolgozó munkákban (lásd például STROHNER: 1990., HEINEMANN – VIEHWEGER: 1991., C. STUTTERHEIM: 1997.).

A magyar szövegtani kutatások 1990. után élénkültek föl, amikor PETŐFI S. JÁNOS BÉKÉSI IMRÉVEL Szegeden megindította a *Szemiotikai szövegtan* című sorozatot, amely a nyitott fórum állandóságával nemcsak helyben hozott létre iskolát (mind PETŐFI kései irányzatának, mind BÉKÉSIÉNEK megfelelően), hanem más megközelítéseknek is bőséggel helyt adott. A *Szemiotikai szövegtan* – bár nem alakított ki egységes műhelyt – az eddigi hazai kutatásokban a leghatározottabb keretet adta mind a tanulmányok jellegének megválogatásával (általában olyan hosszabb írások jelentek meg, amelyek elméletileg és módszertanilag is jelentősek), mind a közölt vitákkal, könyvismertetésekkel, repertóriumokkal, bibliográfiákkal, legalább röviden informálva olvasóit arról, hogy mi történik a szövegtanban a világ más tájain éppúgy, mint a magyar nyelvtudományban.

Így például TERESTYÉNI TAMÁS generatív alapú, formális leírású, kommunikációs keretű, automata elvű szövegelméleti tanulmánya (TERESTYÉNI: 1992.) mellett megjelent itt KIEFER FERENC szintaktikai, szemantikai és pragmatikai összetevőket egyaránt tárgyaló tanulmánya a szöveg időszerkezetéről (KIEFER: 1992.), vagy SZABÓ ZOLTÁN néhány írása saját – a stilisztikából – kiinduló szövegfókusz-elgondolásáról (lásd például

SZABÓ: 1992.). Hasonlóképpen BENCZE LÓRÁNT egy hosszabb elemzése, melyben a BALÁZS-féle retorikai szövegtani hagyományt és annak klasszikus elődeit ötvözi a HALLIDAY-féle szisztemikus nyelvtan néhány elemével, valamint HAIMANNnak és körének ikonicitásértelmezésével (BENCZE: 1991.), valamint MÁTÉ JAKAB tudománytörténeti áttekintése (MÁTÉ: 1991.). Az első kötet külön lexikonban értelmezi a magyar olvasónak PETŐFI S. JÁNOS szövegelméletének akkori összetevőit és összefüggéseit (VASS: 1990.). Külön megemlítendő az ötödik kötet, amelyben néhány rövid, de jelentős írás olvasható a szövegtan elméleti, kivált interdiszciplináris kérdéseiről például KERTÉSZ ANDRÁS (KERTÉSZ: 1992.), KOCSÁNY PIROSKA (KOCSÁNY: 1992.) és PÉTER MIHÁLY (PÉTER: 1992.) megfogalmazásában. KERTÉSZ (1992.) röviden, de igen pontosan vázolja a moduláris elméleti lehetőségek metatudományos jelentőségét és textológiai hasznosíthatóságát.

A *Szemiotikai szövegtan* körül egyrészt PETŐFI utolsó korszakához illeszkedve alakult ki kutatási irány, egyrészt PETŐFI rendszerét közvetlenül alkalmazva (lásd például VASS: 1991.), másrészt PETŐFI közreműködésével is a kreatív-produktív szövegtani kutatás (lásd például PETŐFI – BENKES Zs.: 1992.), valamint szövegtani résztémák kidolgozása. Hasonlóképpen BÉKÉSI IMRE szövegelfogása körül is kialakult műhelymunka, nem függetlenül az előzőtől, amint azt a *Halotti beszéd* feldolgozása mutatja (BÉKÉSI – H. TÓTH (szerk.): 1994.).

Az egyéni kutatások tovább szélesedtek. KOCSÁNY PIROSKA a szövegtan néhány alapvető elméleti kérdéséről szóló nagy hatású tanulmányával, amely KIEFER FERENC korai munkái óta az első hazai próbálkozás nyelvtudomány és szövegtan tudományelméleti elkülönítésére, az itt fölmerülő legfontosabb kérdések megfogalmazására (KOCSÁNY: 1989.; e munkának kéziratban maradt részeit is többen olvasták az átlagnál), tudománytörténeti írásaival (KOCSÁNY: 1996.), valamint szöveggrammatikai tanulmányával (KOCSÁNY: 1995.). BÉKÉSI IMRE folytatva eddigi munkásságát a konstrukciótípusok vizsgálatát erőteljesen formalizálta és összekötötte a pragmatika nézőpontjával, és az egész kérdést az interpretáció keretébe helyezte (vö. BÉKÉSI: 1993.). DÁNIEL ÁGNES fordításelméleti munkáit használta föl szövegtani dolgozatában, amelyben a magyar besoroló-kategorizáló szöveggrammatikai hagyományt kapcsolta össze SZABÓ ZOLTÁN fókuszkoheziós elképzelésével, a szöveg szemantikai vázát egyfajta értelemző szerkezetként létrehozva, a szövegben valamerre utaló nagyobb egységeket kiemelve (enyhe van DIJK hatással, írott szövegeket elemezve; DÁNIEL: 1990.). S elkészült egy funkcionális pragmatikai alapú rövid szövegtani összefoglalás is, főképp diákok számára (TOLCSVAI NAGY: 1994.).

Az ELTE BTK-n működő stíluskutató csoport általános irányultsága az elmúlt tíz évben mind határozottabban közeledett a szövegtani keret alkalmazásához, különösen elméleti tanulmánykötetében (lásd SZATHMÁRI (szerk.): 1996.), illetve tagjainak egyéni munkáiban (lásd kivált FEHÉR ERZSÉBET, EÖRY VILMA, RAISZ RÓZSA, GÁSPÁRI LÁSZLÓ munkáit, valamint BENCZE (1996.) és TOLCSVAI NAGY (1996.) monográfiáit, e két utóbbit már a kognitív és a HALLIDAY-féle funkcionális keretben).

A kutatások fellendüléséhez több további tényező is hozzájárult, például az első nem pusztán leíró, hanem magyarázó nyelvtan megjelenése KIEFER FERENC szerkesztésében (KIEFER (szerk.): 1992., 1994.), továbbá a hazai szociolingvisztika kialakulása és első eredményei, amelyek bemutatták a beszélt nyelvi korpuszok (azaz szövegek) feldol-

gozásának legfontosabb kérdéseit (lásd például KONTRA M. (szerk.): 1988.), a szabad kommunikációkutatás lehetőségeit.

Az irodalomelméletben az irodalomhermeneutika immár árnyalt és összetett hazai recepcóját és továbbértelmezését lehet tapasztalni (a fentebb már említett értelemben), mind elméleti szinten, vö. KULCSÁR-SZABÓ E. (1995.), valamint SZEGEDY-MASZÁK (1995.) elméleti írásait, a *Literatura* 1991/2. számát, mind a magyar irodalomtörténetben, lásd KULCSÁR-SZABÓ (1993.), KABDEBÓ L. – KULCSÁR-SZABÓ E. szerk. (1995.), SZEGEDY-MASZÁK (1995.) történeti írásait, KABDEBÓ – KULCSÁR-SZABÓ szerk. (1992., 1993.) kötetét.

Összefoglalóan azt lehet megállapítani e vázlatos történetből, hogy a szövegkutatás több irányból indult ki, legerőteljesebben a grammatika mondaton túl érvényes sajátságai álltak az érdeklődés középpontjában, míg a pragmatikai, irodalmi és hermeneutikai kérdések nem kaptak ilyen nagy szerepet. A későbbiekben a szövegfogalom meghatározása, elméleti és módszertani megközelítése mind bonyolultabbá vált a bevont összetevők növekedésével arányban. E változás kettős eredménnyel járt: egyrészt az elméleti igényű szövegmagyarázatok egy jó része csak résztémák körében tett megállapításokat, és azokat próbálta általános magyarázóelvként érvényesíteni, másrészt viszont a szövegfogalom kommunikációs közegbe helyezése a kezdeti látszólagos parttalanság után mára kezdi határozottabb (de természetesen nem valami „végleges”) kereteit megkapni.

Mindamellet hiba volna e vázlatos történeti és tipológiai áttekintés alapján egyfajta egyenes vonalú fejlődéselvet állítani a szövegtan tudománytörténete mögé. Nemcsak azért, mert számos irányzat párhuzamosan működött és működik, vagy azért, mert például a szöveggrammatikai megközelítések a későbbi korszakokban is jelentkeztek (lásd például E. COSERIU: 1980., sőt WEINRICH: 1993.), hanem azért, mert a mai szövegtan valójában a korábbi eltérő nézőpontok (és tudományágak: grammatika, szemantika, pragmatika, kommunikációelmélet, cselekvésselmélet, kognitív pszichológia) elméleti és módszertani összeegyeztetésével foglalatoskodik, miképp fentebb szó volt róla, leginkább kognitív tudományos és metatudományos keretben.

A magyar szövegtani kutatások – miképp az a fentebb fölállított korszakoké – párhuzamokból is kiderül – csak részben követték ezeket az irányokat. A legfeltűnőbb jellegzetesség a mondatgrammatikai kiindulópont máig tartó uralma és a pragmatikai nézőpont továbbra is fennálló hiánya vagy kidolgozatlansága. Mindamellet azonban a jelzett eredmények mellett más hiányosságok is megemlíthetőek, hiszen például ELEKFI LÁSZLÓnak vagy É. KISS KATALINnak az aktuális mondattagolásról szóló tanulmányai alig hatottak a grammatikai kiindulású hazai szövegmagyarázatokra, míg DANEŠ főntebb említett írása (legalábbis felszínesen) igen.

Jegyzetek

- * Egy készülő szövegtan tudománytörténeti fejezete.

Irodalomjegyzék

ANDEREGG, Johannes:

1977. *Literaturwissenschaftliche Stiltheorie*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

ANTOS, Gerd – KRINGS, Hans P. (Hg.):

1989. *Textproduktion*. Niemeyer, Tübingen.

AUSTIN, John L.:

1962/1990. *Tetten ért szavak*. Ford. PLÉH Csaba. Akadémiai Kiadó.

BALÁZS János:

1985. *A szöveg*. Gondolat.

BÁNRETI Zoltán:

1983. *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Akadémiai Kiadó.

BARTHES, Roland:

1964. *Éléments de sémiologie*. Editions du Seuil, Paris.

DE BEAUGRANDE, Robert-Alain – DRESSLER, Wolfgang U.:

1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer, Tübingen.

BÉKÉSI Imre:

1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Akadémiai Kiadó.

1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó.

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

BÉKÉSI Imre – H. TÓTH Imre (szerk.):

1994. *Bárczi Géza centenáriumi*. MTA Szegedi Területi Bizottsága, Szeged.

BENCZE Lóránt:

1991. Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 3. JGYTF Kiadó, Szeged, 13–40.

1996. *Mikor miért kinek hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó.

BIERWISCH, Manfred:

1987. Linguistik als kognitive Wissenschaft – Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm. *Zeitschrift für Germanistik*. 6. 645–667.

BIRCH, David – O'TOOLE, Michael (eds.):

1988. *Functions of Style*. Pinter Publishers, London.

BÓKAY Antal:

1979. A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük. In: SZATHMÁRI I. – VÁRKONYI I. (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 47–56.

BROWN, Gillian – YULE, George:

1983. *Discourse Analysis*. Cambridge.

CHOMSKY, Noam:

1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge.

COSERIU, Eugenio:

1980. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Narr. Tübingen.

CSÚRI Károly:

1987. *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Tankönyvkiadó.

DANEŠ, František:

- 1970/1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In: THOMKA B. (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 45–50.

DANEŠ, František – VIEHWEGER, Dieter (eds):

1976. *Probleme der Textgrammatik*. I. Akademie-Verlag, Berlin. (Studia grammatica XI.)
1977. *Probleme der Textgrammatik*. II. Akademie-Verlag, Berlin. (Studia grammatica XVIII.)

DÁNIEL Ágnes:

1990. *Szó – szöveg – szer – szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata*. Akadémiai Kiadó.

DEME László:

1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó.
1983. A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. In: RACZ E. – SZATHMÁRI I. (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, 31–60.

Dienes Dóra:

1978. *A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészítése*. Akadémiai Kiadó.

VAN DIJK, Teun A.:

1972. *Some Aspects of Text Grammars*. Mouton, The Hague.
1977/1982. Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés. In: THOMKA B. (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. Újvidék, 63–81.
1977. *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. Longman, London.
1980a. *Textwissenschaft*. Niemeyer, Tübingen.
1980b. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale.
1985. Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. In: T. A. van DIJK (ed.): 1985a. 1–10.

VAN DIJK, Teun A. (ed.):

- 1985a. *Handbook of Discourse Analysis*. Academic Press, London.
1985b. *Discourse and Communication. New Approaches to the Analysis of Mass Media*. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

VAN DIJK, Teun A. – KINTSCH, Walter:

1978. Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarizing Stories. In: W. U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 61–80.
1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press, London.

DRESSLER, Wolfgang U.:

1972. *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer, Tübingen.

DRESSLER, Wolfgang U. (ed.):

1978. *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter.

ECO, Umberto:

1962. *Opera aperte: forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*. Bompiani, Milano. (A nyitott mű. Gondolat. 1968.)
1972. *Einführung in die Semiotik*. W. Fink, München.

ENKVIST, Nils Erik:

1978. Stylistics and Text Linguistics. In: W. U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 174–90.

ERVIN-TRIPP, Susan:

- 1972/1988. A szociolingvisztikai szabályokról: változtatás és együttes előfordulás. In: PLÉH Cs. – SIKLAKI I. – TERESTYÉNI T. (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Tankönyvkiadó. II. 145–86.

FELIX, Sascha W. – KANGIEBER, Siegfried – RICKHEIT, Gert (Hg.):

1990. *Sprache und Wissen. Studien zur Kognitiven Linguistik*. Westdeutscher Verlag.

FISH, Stanley E.:

1975. Literatur im Leser: Affektive Stilistik. In: R. WARNING (Hg.): *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*. Fink, München, 196–227.

FISHMAN, Joshua A. (ed.):

1968. *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague, Paris.

FÖNAGY Iván:

1966. A beszéd kettős kódolása. *ÁNYT*. IV. 69–76.
1974. *Füst Milán: Öregség. Dallamfejtés*. Akadémiai Kiadó.

FOUCAULT, Michel:

1966. *Les mots et les choses*. Editions Gallimard, Paris.

GARFINKEL, Harold:

- 1967/1977. Mi az etnometodológia? In: HORÁNYI Özséb (szerk.): *Kommunikáció. Közgazdasági és Jogi*. II. 173–202.

GÁSPÁRI László:

1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlata. In: SZATHMÁRI István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, 34–81.

GENETTE, Gérard:

1966. *Figures*. I. Seuil. Paris.

GIVÓN, Talmy:

1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.

GOFFMAN, Erving:

1980. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat.

GRICE, Paul:

- 1975/1988. A társalgás logikája. (Logic and Conversation). In: PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Tankönyvkiadó. 233–250.

GUMPERZ, John J.:

1982. *Discourse Strategies*. Cambridge.

GUMPERZ, John J. (ed.):

1982. *Language and Social Identity*. Cambridge University Press.

GÜLICH, Elisabeth:

1986. Textsorten in der Kommunikationspraxis. In: W. KALLMEYER (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*. Schwann, Düsseldorf, 15–46.

GÜLICH, Elisabeth – RAIBLE, Wolfgang:

1972. *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Athenäum, Frankfurt.
1977. *Linguistische Textmodelle*. W. Fink, München. (UTB 130)

HABERMAS, Jürgen:

1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt, Suhrkamp.

HALLIDAY, M. A. K.:

1968. The Users and Uses of Language. In: J. A. FISHMAN (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague, 139–169.

1978. *Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. University Park Press, London, Baltimore.
1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, London.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, Ruquaya:
1976. *Cohesion in English*. Longman, London.
- HANKISS Elemér:
1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető.
- HANKISS Elemér (szerk.):
1971a. *Formateremtő elvek a műalkotásban*. Akadémiai Kiadó.
1971b. *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai Kiadó.
- HARRIS, Zellig S.:
1952. Discourse Analysis. *Language* 28. 1–30.
1947/1969. *Structural Linguistics*. University of Chicago Press.
- HARTUNG, Wilhelm:
1983. Sprache und Kommunikation. In: W. FLESCHER et al. (Hg.): *Deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie*. Leipzig.
- HARWEG, Roland:
1968. *Pronomina und Textkonstitution*. Fink, München.
- HEINEMANN, Wolfgang – Dieter, VIEHWEGER:
1991. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Niemeyer, Tübingen.
- HICKEY, Leo (ed.):
1989. *The Pragmatics of Style*. Routledge, London, New York.
- HORÁNYI Özséb (szerk.):
1977. *Kommunikáció. Közgazdasági és Jogi*.
- HORVÁTH Iván – VERES András (szerk.):
1980. *Ismétlődés a művészetben*. Akadémiai Kiadó.
- HUMBOLDT, Wilhelm von:
1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: *Válogatott írásai*. Európa, 69–115.
- HYMES, Dell:
1974. *Foundations in Sociolinguistics*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- ISENBERG, Horst:
1971. Überlegungen zur Texttheorie. In: J. IHWE (Hg.): *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektive*. Bd. 1. Athenäum, Frankfurt, 155–172.
- ISER, Wolfgang:
1972. *Der implizite Leser*. Fink, München.
1976/1984. *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. W. Fink, München. (UTB 636)
- JAKOBSON, Roman:
1960/1969. Nyelvészet és poétika. In: *Hang – jel – vers*. Gondolat. 211–257.
- JAUB, Hans Robert:
1976. *Literaturgeschichte als Provokation*. Suhrkamp, Frankfurt.
- KABDEBÓ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő (szerk.):
1992. „de nem felelnek, úgy felelnek”. *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
1993. *Szintézis nélküli évek. Nyelv, elbeszélés, világgép a harmincas évek epikájában*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
1995. *Az irodalomértés horizontjai. Párbeszéd irodalomtudományunk modern hagyományával*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.

- KALLMEYER, Werner – KLEIN, Wolfgang – MEYER-HERMANN, Reinhard – NETZER, Klaus – SIEBERT, Hans-Jürgen:
1974. *Lektürekolleg zur Textlinguistik. I–II.* Athenäum, Frankfurt.
- KALLMEYER, Werner (Hg.):
1986. *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen.* Schwann, Düsseldorf.
- KANYÓ Zoltán:
1990. *Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok.* Szeged.
- KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.):
1988. *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből.* Tankönyvkiadó.
- KIEFER Ferenc:
1976. A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. *ÁNyT.* XI. 197–222.
1979. *Szövegelmélet – szövegnyelvészet – szöveggrammatika.* Nyr. 216–225.
1983. *Az előfeltevések elmélete.* Akadémiai Kiadó.
1992. A szöveg időszervezetéről. In: PETŐFI S. J. – BÉKESI I. (szerk.): *Szemiotikai szöveg-
tan.* 4. JGYTF Kiadó, Szeged, 40–55.
- KIEFER Ferenc (szerk.):
1992. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan.* Akadémiai Kiadó.
1994. *Strukturális magyar nyelvtan. 2. Fonológia.* Akadémiai Kiadó.
- KOCSÁNY Piroska:
1981. Jelentés és metafora. *MNy.* 59–72.
1988. Stilisztikai kutatások német nyelvterületen 1970–1985. *Helikon,* 454–475.
1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közöny,* 26–43.
1992. Szövegnyelvészet versus szövegelemzés. In: PETŐFI S. J. – BÉKESI I. – VASS L. (szerk.): *Szemiotikai szöveg-
tan.* 5. JGYTF Kiadó, Szeged, 145–152.
1995. Műhelytanulmány az ő névmásról. *Nyr.* 285–293.
1996. Szövegnyelvészet és szöveg-
tan (Részletek egy tudomány történetéből). In: SZATHMÁRI I. (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, 152–163.
- KONTRA Miklós (szerk.):
1988. Beszélt nyelvi tanulmányok. MTA Nyelvtudományi Intézete.
- KOSELLECK, Reinhart:
1979. *Vergangene Zukunft.* Suhrkamp, Frankfurt.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő:
1993. *A magyar irodalom története.* 1945 – 1991. Argumentum, Budapest.
1995. *Történetiség – megértés – irodalom.* Universitas.
- LABOV, William:
1972. *Sociolinguistic Patterns.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LAKOFF, George:
1987. *Women, Fire, and Dangerous Things.* The University of Chicago Press.
- LANG, Ewald:
1973. Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren Einer Textgrammatik. In: F. KIEFER – N. RUWET (eds.): *Generative Grammar in Europe.* Riedel, Dordrecht. 284–314.
- LANGACKER, Ronald W.:
1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I.* Stanford, California.
- LEECH, Geoffrey N.:
1983. *Principles of Pragmatics.* London.
- LEVINSON, Stephen C.:
1983. *Pragmatics.* Cambridge University Press. London. *Kulturwissenschaftlichen Diskurselemente.* Suhrkamp, Frankfurt, 612–619.

- LUCKMANN, Thomas:
1992. *Theorie des sozialen Handels*. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- LUHMANN, Niklas:
1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp, Frankfurt.
- DE MAN, Paul:
1979. *Allegories of Reading: figural language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*. Yale University Press, New Heaven.
- MÁTÉ Jakab:
1991. A magyar szövegtani kutatások mai helyzete. I. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2*. Szeged, 73–116. II. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3*. Szeged, 105–143.
- MILROY, Lesley:
1980. *Language and Social Networks*. Basil Blackwell, Oxford.
- MILROY, James – MILROY, Lesley:
1985. *Authority in language. Investigating language prescription and standardization*. Routledge & Kegan Paul, London.
- MOTSCH, Wolfgang – VIEHWEGER, Dieter:
1981. Sprachhandlung, Satz und Text. In: I. ROSENGREN (Hg.): *Sprache und Pragmatik*. Lunder Symposium 1980. Malmö, 125–154.
- NAGY Ferenc:
1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Tankönyvkiadó.
- NÉMETH G. Béla:
1973. *Létharc és nemzetiség. Irodalmi tanulmányok*. Magvető.
1977. *11 vers. Verselemzések, versértelmezések*. Tankönyvkiadó.
- NÉMETH G. Béla (szerk.):
1972. *Az el nem ért bizonyosság*. Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH T. Enikő:
1996. *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása*. Akadémiai Kiadó.
- NOTHDURFT, Werner:
1986. Das Muster im Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster. In: KALLMEYER (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*. Schwann, Düsseldorf, 92–116.
- PARSONS, Talcott:
1937. *The Social Structure of Action*. Glencoe.
- PÉTER Mihály:
1978. Jegyzetek a funkcionális nyelvhasonlításról. *ÁNyT.* XII. 221–231.
1992. A szövegtani kutatásról. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. – VASS L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5*. JGYTF Kiadó. Szeged. 171–176.
- PETŐFI, S. János:
1971. *Transformationsgrammatiken und eine kontextuelle Texttheorie*. Athenäum, Frankfurt.
1974. Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts. In: J. S. PETŐFI – H. RIESER (Hg.): *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten*. Buske, Hamburg, 205–275.
1978. A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language. In: W. U. DRESSLER (ed.) *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 35–46.
1982. Szöveg, modell, interpretáció. In: THOMKA B. (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 137–185.

1984. Szövegkompozíció makro és mikro szinten. Metodológiai megjegyzések a kompozíció kohezív szerkezetének elemzéséhez. *Hid* 6. 856–873.
1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Nyr.* 219–229.
1991. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 2. JGYTF Kiadó, Szeged, 7–37.
1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek iunterpretációjában*. MTA Nyelvtudományi Intézete.
1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Officina Textologica 1. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- PETŐFI, S. János – RIESER, Hannes:
1974. *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten*. Buske, Hamburg.
- PETŐFI S. János – BENKES Zsuzsa:
1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat. Veszprém.
- PIKE, Kenneth:
1967. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Mouton, The Hague.
- PLÉH Csaba:
1986. *A történetyszerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó.
- PLÉH Csaba – RADICS Katalin:
1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *ÁNyT*. XI. 261–277.
- PLÉH Csaba – TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1979. *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1988. *Nyelv, cselekvés, kommunikáció*. Tankönyvkiadó.
- PLETT, Heinrich:
1975. *Textwissenschaft und Textanalyse. Semiotik, Linguistik, Rhetorik*. Heidelberg.
- RÁCZ Endre – SZATHMÁRI István (szerk.):
1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó.
- RADICS Katalin – LÁSZLÓ János (szerk.):
1980. *Dialógus és interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- RIESER, Hannes:
1978. On the Development of Text Grammar. In: W. U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 6–20.
- ROMAINE, Suzanne (ed.):
1982a. *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. Edward Arnold, London.
1982b. *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*. Cambridge University Press.
- SANDIG, Barbara:
1972. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen. In: E. GÜHLICH – W. RAIBLE (Hg.): *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Athenäum, Frankfurt, 113–124.
1978. *Stilistik. Sprachpragmatische Grundlegung der Stilbeschreibung*. Walter de Gruyter, Berlin.
1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- SCHEGLOFF, Emanuel A.:
1984/1988. A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségéről. In: PLÉH Cs. – SIKLAKI I. – TERESTYÉNI T. (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Tankönyvkiadó. II. 60–85.

- SCHÜTZ, Alfred:
1960. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Springer Verlag. Wien, Zweite Auflage.
- SCHWARZ, Monika:
1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Francke, Tübingen.
- SEARLE, John. R.:
1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy Language*. Cambridge.
- SPILLNER, Bernd:
1974. *Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik*. Stuttgart.
- STROHNER, Hans:
1990. *Textverstehen. Kognitive und kommunikative Grundlagen der Sprachverarbeitung*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- STUTTERHEIM, Christiane von:
1997. *Einige Prinzipien des Textaufbaus. Empirische Untersuchungen zur Produktion mündlicher Texte*. Niemeyer, Tübingen.
- SZABÓ Zoltán:
1977. *A mai stilsztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár.
1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó.
- SZABÓ Zoltán (szerk.):
1982. *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion. Bukarest.
- SZABÓ G. Zoltán – SZÖRÉNYI László:
1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó.
- SZATHMÁRI István (szerk.):
1996. *Hol tart ma a stilsztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZATHMÁRI István – VÁRKONYI Imre (szerk.):
1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SEGEDY-MASZÁK Mihály:
1972. Az átlényegített dal. In: NÉMETH G. Béla (szerk.): *Az el nem ért bizonyosság*. Akadémiai Kiadó, 291–358.
1980. *Világkép és stílus*. Magvető.
1988. „Bevezetés a szépirodalomba”. In: BALASSA Péter (szerk.): *Diptychon*. JAK füzetek 41. 108–126.
1992. Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete. In: SZILI József (szerk.): *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*. Akadémiai Kiadó, 113–160.
1995. „Minta a szönyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Balassi.
- TANNEN, Deborah:
1984. *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends*. Ablex. Norwood, NJ.
- TELEGDI Zsigmond – SZÉPE György (szerk.):
1976. A szöveg megközelítései. *ÁNYT. XI*.
- TERESTYÉNI Tamás:
1981. Konvencionális jelentés – Kommunikációs jelentés. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
1992. Szövegelméleti tézisek. In: PETŐFI S. J. – BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4*. JGYTF Kiadó, Szeged, 7–33.
- THOMKA Beáta (szerk.):
1982. *Tanulmányok 15. Szövegelmélet*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 137–185.
- TODOROV, Tzvetan:
1967. *Littérature et signification*. Larousse, Paris.

TOLCSVAI Nagy Gábor:

1994. *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó.

1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó.

TÖRÖK Gábor:

1974. *Lírai igefüggvények stilisztikája*. Akadémiai Kiadó.

VATER, Heinz:

1992. *Einführung in die Textlinguistik*. Wilhelm Fink, München.

VASS László:

1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, Szeged, 85-115.

1991. Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: *Inkarnáció ezüstben. Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 55-66.

VIGH Árpád:

1981. *Retorika és történelem*. Gondolat.

WACHA Imre:

1973. Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *NyK.* 77-102.

WEBER, Max:

1922. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen.

WEINRICH, Harald:

1967. *Literatur für Leser: Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft*. W. Kohlhammer, Stuttgart.

1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Duden, Mannheim.

WHITE, Hayden:

1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. John Hopkins University Press, Baltimore.

THE FORMATION OF TEXTOLOGY (HISTORICAL REVIEW OF THE DISCIPLINE)

GÁBOR TOLCSVAI NAGY

The author treats some problems of the history of textological views to be published later. It is stated that textological researches started from various directions, mostly grammatical properties beyond the sentence were in the focus of attention, while pragmatical, literary and hermeneutical aspects did not play such a great role.

A SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA ORGANIZÁCIÓTÍPUS FOGALMÁRÓL — ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET EGY SZONETT PÉLDÁJÁN —

DOMONKOSI ÁGNES

0. A szemiotikai textológia a komplex jeleként felfogott szövegek felépítésével, architektonikájával kapcsolatban, formai és szemantikai egységeikre vonatkozóan organizációtípusokat különböztet meg (vö. PETŐFI – BENKES: 1992. 62-65, PETŐFI – BÁCSI – BENKES – VASS: 1993 29-32, PETŐFI – BÁCSI – BÉKESI – BENKES – VASS: 1994. 118-157, PETŐFI: 1996. 20-24, 1997. 68-71).

A szemiotikai textológia elméleti keretének, foglmainak ismertetése során az organizáció kérdésének tárgyalásával több esetben a komplex jelek összetevőinek bemutatása és a befogadó számára adódó interpretációtípusok megkülönböztetése között találkozhatunk (vö. PETŐFI: 1996., PETŐFI: 1997.), azonban nem tisztázott kérdés sem az, hogy az organizáció, illetve megkülönböztetett típusai a komplex jelek mely összetevőire vonatkoztathatók, sem az, hogy az organizációtípusok elkülönítése és értelmezése része-e, és ha igen, hogyan része magának az interpretációfolyamatnak.

Az organizáció fogalma – minden, ebben az elméleti keretben megkülönböztetett típus esetében – a szövegek elemei közötti szervezettségre utal. Mivel a szemiotikai textológia a szövegeket „nem egyszer s mindenkorra statikusan adott objektumokként, hanem fizikai megjelenési formájuk (fizikai manifesztációjuk) és e megjelenési forma (manifesztáció) mindenkori befogadói (interpretátorai) interakciójának eredményeként kezeli” (PETŐFI: 1997. 61), véleményem szerint a szövegek elemei közötti szervezettség megléte és milyensége is csak ebben az interakcióban válik értelmezhetővé.

Ha a szöveg elemeinek szervezettségét a manifesztáció és a befogadó közötti interakcióban értelmezzük, akkor az elemek közötti bármilyen viszonyok felismerését mindenképpen interpretatív lépésnek, az interpretációfolyamat részének kell tekintenünk; feltételezhetjük ugyan, hogy a szövegnek létezik tőlünk független, belső, inherens organizációja, azonban ez nem azonos az organizáció általunk létrehozott reprezentációival.

Dolgozatomban az organizációtípus fogalmának értelmezésére teszek kísérletet a szemiotikai textológia meghatározásaiból kiindulva, az általa e fogalomhoz sorolt jelenségeket és vizsgálatuk lehetőségeit egy szövegen mutatva be.

1. Egy komplex jel organizációjáról beszélve, bármilyen szintű elemei közötti viszonyok teljességére, szervezettségének egészére gondolok (természetesen ez a teljesség és szervezettség is függ a befogadótól), ha ezek után organizációtípusokat különböztetek meg, akkor ez az elnevezés számomra azt sugallja (vö. ‘Közös alapvonásokkal jellemezhető csoport, fajta’, ÉKSz.), hogy a teljes szervezettség, az elemek elrendeződése különböző módokon valósulhat meg, s így különböző szövegekben különböző típusai jöhetnek létre.

A szemiotikai textológia elméleti keretében azonban mást fed az organizációtípus fogalma: a különböző organizációtípusok – akár egy adott szövegen értelmezve – a szövegek elemeinek szervezettségét eltérő aspektusból teszik láthatóvá. A szemiotikai textológia különböző organizációtípusokról szólva, egyrészt különböző dolgokat tekint egy-

ségnek, vagyis más-más jellegű elemek viszonyai jelenítődnek meg, másrészt más-más jellegű kapcsolatra kérdez rá. Vagyis értelmezésem szerint a szöveg bármely típusú elemei között feltételezhető bármilyen jellegű szervezetség teljességéből minden „organizációtípus” mást tesz láthatóvá, vagyis az organizációtípusok fogalmával jelölt jelenség tulajdonképpen az organizáció teljességének más-más szempontokat előtérbe helyező modelljeit, az organizáció különböző elemeit figyelembe vevő és azok viszonyait különböző módon megjelenítő reprezentációit jelenti. Ezért célszerűbbnek tartanám az organizációmodell, esetleg organizációreprezentáció elnevezést. Véleményem szerint típusokról esetleg abban a tekintetben beszélhetünk, hogy az egyes modellek különböző elemeket emelnek ki a szöveg organizációjában (szervezettségében) szerepet játszó elemek közül, ezáltal a szöveg szerveződésének különböző típusait jelenítik meg.

Minden organizációmodell más-más kérdést tesz fel, a komplex jel különböző elemei közötti különböző viszonyokról vesz lenyomatot, tehát a modellek több tekintetben is különböznek, ezért megítélésem szerint a szemiotikai textológia által felállított rendszerük: az organizációtípus-párokba sorolt jelenségek köre heterogén.

Ezeket a különböző modelleket mi hozzuk létre (minden esetben az interpretátor), a feltételezett inherens organizációt szándékozva megközelíteni; természetesen maga a szerző is, ugyancsak interpretatív módon, az alkotás során szükségszerűen rendel bizonyos organizációmodelleket szövegéhez.

Az egyes szövegek organizációjáról az olvasás, a megértés folyamatában mindenképpen kialakulnak képzeink, melyek éppen a modellalkotás lépéseinek szabályozása, követhetővé, megismételhetővé tétele által válhatnak csak megoszthatóvá.

A szemiotikai textológia az organizációtípusokat párokban értelmezi, négy organizációtípus-párt (*manifesztált vs kiegészített; referenciális vs predikatív; konfigurációs vs relációs; kompozicionális vs texturális*) különböztet meg. A párok között megadott vs (= versus) viszony azt sugallja, hogy tagjaik között analóg viszony, mégpedig valamilyen ellentét van. Ez a viszony azonban – ahogy a kiválasztott szöveget vizsgálva látszani fog – minden esetben eltérő, a párok mindig az adott kérdésfeltevésnek, a modellképzés adott szempontjainak megfelelően sajátos módon egészítik ki egymást.

1.1. Az organizációval kapcsolatban megkülönböztetett jelenségek szemléltetésére példaszövegként Schein Gábor *ha rajzolnék...* című szonettjét választottam.

Az organizáció különböző modelljeinek, reprezentációinak létrehozása során – a létrehozás folyamatának bemutatásán túl – arra törekszem, hogy rávilágítsak a párok tagjai közötti viszony jellegére, ezáltal legalább részben felfedve a rendszer heterogenitásának okait, végül a modellalkotás tanulságainak fényében esetleges terminológiai módosításokat javasoljak.

2.1. A *manifesztált* és *kiegészített* organizáció különbsége így jelenik meg a fogalom ismertetésekor: „egy jelkomplexus vehikulumában ténylegesen adott elemeknek a szervezettsége vs az adott elemekre épülő különféle következtetések alapján létrehozott, kiegészített jelkomplexus elemeinek a szervezettsége” (PETŐFI: 1996. 19).

Eszerint a vers verbálisan mindenki számára azonos módon adott vehikuluma a *manifesztált* organizáció:

Schein Gábor:

ha rajzolnék...

*ha rajzolnék neked egy házat csak azért
tenném hogy kiradirozzam. a helyén
ellakhatnál amíg összetartják a falakat
a rostok. én pedig őriznélek és*

*éjjelenként mint a szerelmes indiánok
kunyhód előtt furulyáznék egy dalt
amit csak ketten ismerünk. a papírt
amin csak én tudnám hol laksz*

*persze betenném egy könyvbe hogy ne
kelljen félned a zord szemöldökű szelektől
s hogy napközben más ilyen rajzok közt*

*lehelessz. aztán egy este ha beengednél
hozzád se érnék csak néznének és teliszórnám
mondatokkal az oldalt hogy takaród írás legyen.*

Ez maga a vizsgált szöveg vehikuluma. Véleményem szerint azonban, amennyiben a szöveget interakcióban létező jelenségként értelmezzük, önellentmondás az, ha feltételezzük, hogy az organizáció bármilyen reprezentációjában lehetséges csupán azokat az elemeket figyelembe venni, amelyek a vehikulumban ténylegesen adva vannak. A szöveg csak azáltal szöveg, hogy olvassuk, a vehikulum elemei között semmilyen szervezettséget nem ismerhetünk fel a jelentésadás folyamata nélkül, ezért én nem tartom elképzelhetőnek, hogy organizációról beszélve a többi jelösszetevőt figyelmen kívül hagyjuk. Csupán a vehikulum elemeit véve számításba esetleg a notáció ismétlődései lennének értelmezhetők organizációként.

A „manifesztált organizáció” az én értelmezésemben a vehikulum adottságait jelenti, amely az interpretációfolyamat egészének, így az organizáció modellezésének is az alapját, a szövegértés interakciójának egyik kiindulópontját jelenti, ezért nem tekinteném organizációtípusnak, sem organizációmodellnek, hanem csak egy olyan alapnak, amelyen maga a modellalkotás is elvégezhető.

A vehikulum általában hiányos mondategységeket, elliptikus szerkezeteket, pronominalizált szerkezeteket tartalmaz. A verbálisan adott elemeket a nyelvre és a világra vonatkozó ismereteink és hipotéziseink alapján (implikációk, előfeltevések, elbeszélési sémák, a társas életre vonatkozó forgatókönyvek, vö. PLÉH: 1991. 843) azonban az olvasás, a megértés folyamatában mindig kiegészítjük. A jelentésadás, az összefüggőnek tekintés előfeltételei ezek a mentális folyamatok, amelyek „olvasási kísérletek tanúsága szerint általában automatikus hozzáadások” (PLÉH 1991: 844). A kiegészülés nem csak lineárisan képzelhető el a teljes szöveg megértésének folyamatában, hiszen egy-egy kiegészítésnek a szöveg bármely pontjáról származó információk alapját jelenthetik (vö. DIENES: 1971. 59-61).

Részben ezeket a szöveg értelmezésében alapvető, automatikus kiegészítéseket teheti láthatóvá értelmezésem szerint a kiegészített változat. (Maga PETŐFI sem beszél kiegészített organizációról, hanem csak a kiegészített változat organizációjáról, vö. 1996. 19).

A szövegnek ez a változata csak több jelösszetező bevonásával hozható létre, hisz egyes kiegészítésekhez elkerülhetetlen például a kontextuális szemantikai felépítés figyelembevétele, sőt véleményem szerint egyes esetekben akár a relátum, illetve a relátum-imagó entitásainak ismerete is szükséges lehet.

A kiegészítéseket a szemiotikai textológia megközelítése szerint úgy kell elvégeznünk, hogy a szöveg egyes szövegmondatai, sőt azon belül egyes mondategységei szintaktikailag és szemantikailag önállóvá, teljessé váljanak. E kiegészítés során egyrészt olyan elemeket toldunk be, amelyekre a manifestált variációban grammatikai utalóelemek találhatók, másrészt olyanokat is, amelyekre grammatikai elem nem utal. Bár e kiegészítésnek a szemiotikai textológia értelmezése szerint mondategységeket kell önállóvá tenni, a művelet végrehajtása során a megadott minták mindig mondategységeket emelnek ki. Hogy mit is tekintünk egységnek, megítélésem szerint problémát okozhat az alárendelő összetett mondatok esetében, hiszen ha a főmondatban nincs utalószó (vö. DIENES: 1978. 54-59), felmerülhet a kérdés, hogy a megfelelő utalószóval egészítsük ki, vagy pedig a mellékmondat elemeivel (például a vers első szövegmondatában kérdéses lehet ebből a szempontból a *csak azért tenném* mondategység kiegészítése).

E szöveg kiegészítése során az utalószóval történő kiegészítés módszerét választottam, bár egyes esetekben egy-egy, a mellékmondatból származó elemet is bevontam ebbe a műveletbe.

Ezekkel a kiegészítésekkel szándékoltan redundáns szöveget hozunk létre: az így kialakuló változat hasznos lehet számunkra a szöveg értelmezésében, hiszen a verbalizálással szükségszerűen lejátszódó mentális folyamatokra mutat rá, illetve teszi azok eredményét az elemzés számára megközelíthetővé azáltal, hogy verbálisan is hozzáférhetővé formál egyes összefüggéstípusokat. A kiegészítésnek ez a módja azonban azzal, hogy mondategységeket tesz önállóvá, „feltördeli” a szöveget (a kiegészítés mentálisan nem történik ilyen részekre tagolással), a szövegegészről a mondatra, a mondategységre tereli a figyelmet. Sőt az sem válik láthatóvá, hogy a kiegészülés lineárisan a szövegvehikulum megelőző vagy későbbi részei alapján történik.

A szöveg információviszonyai és stílusa teljesen elhomályosulnak egy ilyen kiegészítés során, hiszen egy szöveg stílusában igen meghatározó tényező az, hogy mi van jelen verbálisan, s mi az, ami kikövetkeztethető, s annak is jelentősége lehet, hogy a kiegészítéshez szükséges információ a szöveg mely pontjáról származik (vö. DIENES: 1978. 62, 71-73).

A kiegészített változat reprezentáló erejének ilyen hiányosságai éppen modell voltával magyarázhatók: bár egyes jelenségek háttérbe szorulnak, mások viszont éppen így válhatnak láthatóvá.

Ez a változat tehát véleményem szerint tekinthető egyrészt organizációmoddellnek, hiszen egy adott módon jeleníti meg a szöveg elemeinek feltételezhető inherens szervezettségét; másrészt tekinthetjük az értelmezés – így az organizáció vizsgálatának is – egy másik, a manifestálttól megkülönböztetett lehetséges bázisának, amelyben már a jelentésadó, interpretatív olvasás lenyomatai látszanak, vagyis a kétirányúként értelmezett

kommunikációfolyamatnak a befogadó felőli bizonyos lecsapódásai verbálisan is megjelenítődnek.

Organizációmodellként tehát nem, viszont a további értelmezés különböző kiindulási alapjaiként párba állítható ez a két szövegváltozat.

Egyes megközelítésekben célszerűbb lehet elsősorban a manifestált változat (például a stílus vizsgálata), máskor viszont (például a koreferencia vizsgálata) a kiegészített változat figyelembevétele, bár véleményem szerint mindkét esetben a két változat egymásra vonatkoztatott értelmezése lehet igazán tanulságos. Hiszen a stílust vizsgálva így kerülhetnek felszínre olyan sajátosságok, mint például az entrópia és redundancia mértéke, a koreferenciát vizsgálva pedig így válhatnak láthatóvá például a koreferencialitás lehetséges típusai.

Természetesen, ha ezeket a változatokat kiindulási alapnak tekintjük, akkor más, különböző organizációmodellek akár mindkét változathból kiindulva létrehozhatóak (vö. PETŐFI: 1996. 22, PETŐFI: 1997. 69).

A példaként választott vers kiegészített változatában a grammatikai utalóelemek alapján történt kiegészítések kerek zárójelben, az egyéb, hipotézisek és következtetések alapján történő beillesztések pedig két csillag között szerepelnek. A csillagok közötti, magyarázó jellegű elemek grammatikai utalóelemeinek explicitté tételétől eltekintettem, mivel véleményem szerint ezek a kiegészítések nem tekinthetők azonos kategóriájúnak a verbálisan adott grammatikai utalóelemeket kifejtetté tevő elemekkel.

Ez a vesszős szöveg e lépéseken kívül sajátos kiegészítésre is szorul: benne a szövegmondatok határait jelöli ugyan pont, azonban semmilyen írásjel nem határolja el azok mondategységeit, ezért a kiegészített változatban a helyesírásnak megfelelően vesszővel jelölöm a tagmondatok határait.

[K00] *ha rajzolnék* (a lírai én) ...

A vers címét tekintem a szöveg első szövegmondatának. Elliptikus volta abból adódik, hogy a feltételes viszonyt kifejező kötőszó nem kapcsol mondategységeket; a folytatás szükségességét jelzi a szöveg fizikai megjelenésében a három pont is. Kérdéses azonban, hogy hogyan tehetjük teljes egészévé ezt a szövegmondatot, s egyáltalán azzá tehetjük-e. Mivel a következő szövegmondat azonos módon kezdődik, s abban a kötőszó valóban konnektor funkciót tölt be, elképzelhető egy olyan kiegészítés, amely a következő szövegmondatra épül, s benne a *rajzolnék* állítmány kötelező tárgyi és fakultatív részeshatározói argumentummal bővül ki, majd még két mondategységgel együtt alkot szövegmondatot. Ezáltal az első és második szövegmondat kiegészített változata teljes mértékben megegyezne.

Az irodalmi címadási szokásokról, a szövegek tipikus címeiről való tudásunk alapján azonban a cím a szöveg egészére utal előre, s ezért a teljes szöveg ismeretében a kiegészítés alapjának nem tekinthetjük pusztán a második szövegmondatot, a három pont által jelzett hiány kiegészítéséhez akár a teljes szöveget figyelembe vehetjük: a cím fizikai megjelenési formájában szereplő pontok a szöveg egészéhez rendelhető feltételezett valóságdarabra is utalhatnak. Másrészt viszont éppen a lírai címadási hagyomány ismeretében azt is tudhatjuk, hogy funkcionálisan és pragmatikailag ez a szövegmondat cím-

ként ezek nélkül a kiegészítések nélkül is teljesnek tekinthető, s ebből a szempontból a három pont a folytathatóság jelzésével önmagában önállóvá teszi ezt a szövegmondatot. Ebben az esetben csak az állítmány személyragjában megjelölt alany helyét tudjuk a kiegészített változatban verbálisan betölteni, bár az állítmány mindenképpen követelne tárgyi argumentumot is. Az alany helyét nyelvre vonatkozó ismereteink alapján csak az egyes szám első személyű személyes névmással egészíthetnénk ki, a verbális környezet egészéből a szövegekre vonatkozó előzetes tudásunk alapján azonban kiderülhet, hogy versről, a szövegvevőhikum figurájából, azaz a versszakokra tagolódás sajátos típusából pedig ugyancsak a világra, azon belül is a lírai műfajokra vonatkozó ismereteink alapján rájöhethetünk, hogy szonetről van szó. Emiatt tudhatjuk, hogy a szöveg ilyen alakú igéi a lírai ént foglalják magukba.

[K01] **ha rajzolnék (a lírai én) neked egy házat, csak azért tenném (a lírai én) (azt = *rajzolnék*), hogy kiradirozzam (a lírai én) (azt = *a házat*).**

A szöveg címet követő szövegmondatának mindhárom állítmányát az előző szövegmondatéval azonos módon egészíthetjük ki a személyragban jelzett alanyukkal. A második és harmadik mondategység tárgyas ragozású állítmányainak tárgyai az első mondategység alapján következtethetők ki.

[K02] **a helyén (a házén) ellakhatnál (te) (addig), amíg összetartják a falakat *a házait* a rostok *a papíréi*.**

Az első mondategység állítmányát egyes szám második személyű személyes névmással egészíthetjük ki. Az ige valahol argumentumának a *helyén* felel meg, ennek birtokos személyragja az előző szövegmondatban szereplő házra vonatkozik.

Megítélésem szerint a második mondategység alannyal és tárggyal is kiegészíthető, bár grammatikai utalóelemeket nem találunk. A *falakat* tárgy parciálisan a házra utalhat vissza, a *rostok* alany pedig a világra vonatkozó tudásunk alapján valószínűsíthetően annak a papírnak a rostjaira vonatkozik, amelyre a lírai én a házat rajzolná. Ezek a kiegészítések csak a relátumok közötti viszonyok ismeretében tehetők meg, s ezeket a részegész viszonyokat csak egy tezaursztikus elrendezést is tartalmazó lexikon segítségével tehetnénk explicitté. A *papír* eddig sem manifestált formában, sem a kiegészítésekben nem szerepelt, azonban már a *rajzolnék* állítmánynak feltételezhetünk egy valahová, a *kiradirozzam* állítmánynak pedig egy valahonnan argumentumot, amelyek helyét szintén betölthetnénk a *papír* megfelelő alakjaival.

[K03] **én pedig őriznék (téged), és éjjelenként, mint a szerelmes indiánok kunyhód (a tiéd) előtt furulyáznék (a lírai én) egy (olyan) dalt, amit csak ketten ismerünk (mi = a lírai én és te *az, akinek rajzolna*).**

Az első mondategység *őriznék* állítmányát személyragja alapján egészíthetjük ki a *téged* személyes névmással, a második mondategységben szükséges kiegészítéseket

szintén a személyragok alapján végezhetjük el, illetve explicitté tehetjük egy utalószóval a második és a harmadik mondategység közötti viszonyt is.

A harmadik mondategység *ismerünk* állítmányához tartozó, a személyragba foglalt *mi* alany a lírai énre és a szöveggörnyezet alapján még egy valakire vonatkozik, feltehetően arra, akinek a lírai én egy házat rajzolna, vagyis a vers címzettjére.

[K04] **a papírt *amire rajzolnék*, amin (a papíron) csak én tudnám (azt), (hogy) hol laksz (te) *mivel kiradíroznám a házat*, persze betenném (a lírai én) egy könyvbe (azért), hogy ne kelljen félned (neked) a zord szemöldökű szelektől, s hogy napközben más ilyen *amilyet rajzolnék neked* rajzok közt lehess (te).**

Az öt mondategységből álló szövegmondaton belül a lineárisan elsőként megnyíló mondategységbe beékelődik a második és a harmadik; az első *betenném* állítmányának személyragja nyelvi tudásunk alapján magában foglalja alanyát, tárgyi argumentumát a *papírt* szó tölti be. Ez itt jelenik meg a vehikulumban verbálisan először, bár már egy kiegészítéshez a K02 szövegmondatban felhasználtam; véleményem szerint ez azért is volt lehetséges, mivel ha feltételezünk egy olyan szituációt, amelyben csupán az első három szövegmondatot ismernénk, akkor az ehhez a szövegegységhez rendelhető feltételezhető világfragmentumban is megjelenne a papír: vagyis már a *rajzolnék*, *kiradíroznám*, *rostok* „implicit koreferenciájában” (ISENBERG) is szerepelt (vö. KOCSÁNY: 1996. 155).

A második mondategység *tudnám* állítmányának tárgyi argumentumát a harmadik mondategység fejti ki, ezért célszerű a kiegészített változatba egy utalószót és egy kötőszót illeszteni.

A harmadik mondategységben szükségesnek érzek a szöveggörnyezet alapján egy magyarázó kiegészítést.

Az utolsó mondategység *ilyen* melléknévi mutató névmása kataforikus, nem referenciális utalóelem, úgynevezett „proadjectivum”: az első szövegmondatra utal vissza, az alapján egészíthetjük ki.

[K05] **aztán egy este, ha beengednél (te engem = a lírai ént) *a háza/kunyhóba*, hozzád se érnék (a lírai én), csak néznék (a lírai én téged), és teliszórnám (a lírai én) mondatokkal az oldalt *a papírét* (azért), hogy takaród (a tiéd) írás legyen.**

A *beengednél* állítmány alanyát a személyrag alapján adhatjuk meg verbálisan, tárgyi argumentumát pedig a szöveggörnyezetből; a valahová argumentum helyét a szöveg-előzményből kiindulva vagy a *házadba*, vagy a *kunyhóba* koreferensnek tekintett szavak valamelyikével tölthetjük be a kiegészített változatban. Az *énnék*, a *néznék* és a *teliszórnám* kiegészítése személyragjuk alapján történhet meg.

Az *oldalt* relatív főnévként értelmezem, s ezért kiegészítésre szorulónak ítélem: ezáltal derülhet fény arra, hogy a *papír* kifejezéssel részlegesen koreferens.

A szövegmondat negyedik mondategységét egy célhatározóra utaló szóval egészítettem ki, mivel az ötödik mondategység az ennek megfelelő argumentumot fejti ki. Az

ötödik mondat egység alanya birtokos személyragja alapján birtokos névmással egészíthető ki.

1.2. Egy másik, az organizációra vonatkozó megkülönböztetés a *referenciális és predikatív* organizáció szembeállítás: „egy jelkomplexus azon elemeinek szervezettsége, amelyek feltételezeten egy relátum vagy egy relátum-imágó entitásaira és/vagy ezek fogalmára utalnak vs azoknak az elemeknek a szervezettsége, amelyek az előbbiekkal az adott jelkomplexus vehikulumában különféle feltételezett 'predikációkat' (más terminussal élve 'propozíciókat') hoznak létre” (PETŐFI: 1996. 21).

Megítélésem szerint ezekben az esetekben szintén modellekről, az organizációnak ezekből az itt kiemelt elemekből létrehozott modelljeiről van szó.

A referenciális organizáció modelljének megalkotásakor kiemeljük a vehikulumból az ilyen módon utaló elemeket, amelyek a vizsgált szonettben a következők:

- *i01* = a lírai én
- *i02* = te, a vers címzettje
- *i03* = ház = kunyhó
- *i04* = hely
- *i05* = falak $\subset$ ház
- *i06* = rostok $\subset$ papír
- *i07* = indiánok ($\parallel$ én)
- *i08* = dalt
- *i09* = mi = *i01* + *i02*
- *i10* = papír
- *i11* = könyv
- *i12* = szelek
- *i13* = rajzok
- *i14* = mondatok
- *i15* = oldal $\subset$ papír
- *i16* = takaró $\approx$ *i17* = írás $\supset$ mondatok.

A referáló elemek viszonyaival, szerveztségével kapcsolatban beszélhetünk koreferencialitásról, koreferenciális szerveztségről, vagyis megvizsgálhatjuk azt, hogy a vehikulum mely elemeihez (akár manifestált, akár kiegészített változatát tekintjük kiindulási alapnak) rendelhető a relátum vagy a relátum-imágó ugyanazon entitása, vagyis az organizációmodell megalkotásához itt ezeknek az összetevőknek a bevonására is szükség van.

A különböző referáló elemek közül a ponttal megjelöltek képezik részét a szöveg koreferenciahálójának, amelyek után $\subset$ jel található, azok parciálisan koreferensek a jel után megadott elemmel.

A parciális koreferencia csak a vehikulumhoz rendelhető képzelt vagy valóságos világdarab alá- és fölérendeltségi viszonyainak ismeretében állapítható meg: az itt levő rész-egész viszonyok alapvetően tezaurisztikus lexikai kapcsolatok.

A *ház* és a *kunyhó* azonosíthatósága kérdéses lehet (vö. BENCZE: 1996. 118-30), mivel az újraemlítés egy másik főnévvel történik (vö. KOCSÁNY: 1996. 155): lexikális tudásunk alapján ezek egy szinonimasor részei, azonban hangulati értékük, konnotációjuk

miatt vonatkozhatnának a szöveghez rendelt valóságdarab más-más elemére is. Azonosításukhoz a szöveggörnyezet egészéből kaphatunk támpontokat: mivel csak egyetlen, a vers címzettjének birtokaként szereplő építményről esik szó („rajzolni nekéd egy házat”, „kunyhó előtt”), más építményre utaló elem pedig nem szerepel, így egymásra vonatkoztathatjuk, koreferensnek tekinthetjük ezt a két szót. Abban, hogy koreferensnek tekintem őket, szerepet játszhat az is, hogy a *kunyhó* egy hasonlat által előhívott szemantikai síkon jelenik meg: a lírai én hasonlóvá válik a szerelmes indiánokhoz (én || indiánok), az ezáltal létrejövő jelentéssík, az indiánokhoz kapcsolódó szemantikai mező magyarázhatja az eltérő szóhasználatot.

Az *i16* és *i17* jelekkel megjelölt elemek nem egyszerű koreferenciareláció részei, hanem egy felszólításban mintegy metaforikusan azonosítódnak egymással, ezért tettem köztük úgynevezett közelítőjelet ($\approx$).

A vehikulum kiegészített változatát elláthatjuk a referáló elemek indexeivel (ebben az esetben a referenciális organizáció modellezésekor a kiegészített változatot tekintem kiindulási alapnak); az egyes indexek ismétlődése a koreferencia jelenségére hívja fel a figyelmet:

[K01] ha rajzolniék (a lírai én[i01]) nekéd[i02] egy házat[i03], csak azért tenném (a lírai én[i01]) (azt =*rajzolniék*), hogy kiradirozzam (a lírai én[i01]) (azt = *a házat [i03]*).

[K02] a helyén[i04] (a házén[i03]) ellakhatnál (te[i02]) (addig), amíg összetartják a falakat[i05] *a házait[i03]* a rostok[i06] *a papírai[i10]*.

[K03] én[i01] pedig őriznélek[i01] (téged[i02]), és éjjelenként, mint a szerelmes indiánok[i07] kunyhó[i03] (a tiéd[i02]) előtt furulyáznék (a lírai én[i01]) egy (olyan) dalt[i08], amit[i08] csak ketten[i01][i02] ismerünk (mi[i09] = a lírai én[i01] és te[i02] *az, akinek rajzolna*).

[K04] a papírt[i10] *amire rajzolniék*, amin (a papíron) csak én[i01] tudnám[i01] (azt), (hogy) hol laksz (te[i02]) *mivel kiradiroznám a házat*, persze betenném (a lírai én[i01]) egy könyvbe[i11] (azért), hogy ne kelljen félned (neked[i02]) a zord szemöldökű szelektől[i12], s hogy napközben más ilyen *amilyet rajzolniék* rajzok[i13] közt lehess (te[i02]).

[K05] aztán egy este ha beengednél (te[i02] engem = a lírai ént[i01]) *a házba/kunyhóba[i03]*, hozzád[i02] se érnék (a lírai én[i01]), csak néznék (a lírai én[i01] téged[i02]) és teliszórnám (a lírai én[i01]) mondatokkal[i14] az oldalt[i15] *a papírt[i10]* (azért), hogy takaród[i16] (a tiéd[i02]) írás[i17] legyen.

Ezeket a koreferenciaviszonyokat szemléletesen jeleníti meg az 1. táblázat (amelyben, hogy a koreferencialitás típusai is láthatóvá váljanak, a manifestált változat elemei mellett csak zárójelben adom meg a kiegészített változat elemeit):

	K00	K01	K02	K03	K04	K05
i01	rajzolniék (én)	rajzolniék (én), tenném (én), kiradirozzam (én)		öriznélek (én), furulyáznék (én) ismerünk (mi = én+te)	én, tudnám (én), betenném (én)	beengednél (engem), érnék (én), néznék (én), teliszórnám (én)
i02		neked	ellakhatnál (te)	öriznélek (léged) kunyhód (tiéd) ismerünk (mi = én+te)	laksz (te), ne kelljen félned (neked), lehess (te)	beengednél (te), takaród (tiéd)
i03		házat kiradiroz- zam (azt)	helyén (a házén), falakat (*a házéit*)	kunyhód		beengednél (a házba/ kunyhóba)
i09				dalt, amit		
i10			rostok (*a papíréi*)		papírt, amin	oldalt (*a papírét*)
i14					mondatokkal	írás

1. táblázat

Azok az elemek, amelyek proposíciókat alkotnak az adott vehikulum referáló elemeivel, a referálókhöz hasonló módon denotálnak: e két organizációmodell azért állítható párba, mert hasonló módon utaló, de eltérő jellegű elemeket vizsgálnak.

Azonban számításba kell vennünk e pár felállításakor azt a tényt is, hogy a predikatív elemeknek is van/lehet referenciájuk (például a szöveg egyetlen névszói-igei állítmányának névszói részét automatikusan referáló elemként értelmeztem: *írás legyen*), de a névszói, illetve a névszói-igei állítmány kettősségén túl az igéknek is van/lehet referenciájuk, például KALLMEYER és később VATER kutatásai a hagyományos (nominális) referencia mellett bevezették a „történésreferencia” (Ereignisreferenz) fogalmát is (vö. KOCSÁNY: 1996. 158).

A vizsgált szöveg organizációjának predikatív modelljébe a következő kifejezések tartoznak:

<i>rajzolniék</i>	<i>ellakhatnál</i>	<i>összetartják</i>	
<i>tenném</i>	<i>ismerünk</i>	<i>laksz</i>	<i>írás legyen</i>
<i>kiradirozzam</i>	<i>ne kelljen félned</i>		
<i>öriznélek</i>	<i>lehess</i>		

furulyáznék   beengednél
tudnám
betenném
érnék
néznélek
teliszórnám

Az elemek csoportosítása azt mutatja, hogy a szövegben a legtöbb proposíció a lírai éltre vonatkozik, ezek egy kivételével feltételes módú igealakok. Igen sok predikatív elem vonatkozik a szöveg egyes szám második személyű megszólítottjára is, egy pedig e két referáló elem együttesére.

A referáló elemekhez hasonlóan a predikatív elemek is utalhatnak a relátumnak vagy a relátum-imágónak ugyanarra az elemére; például a vizsgált versben a *rajzolni* és a *tenném* egymással kopredikatív viszonyban van, a *tesz* mint általánosabb jelentésű ige „proverbumbként” utal vissza az előző ígére (vö. KOCSENY: 1996. 158). Kapcsolat áll fenn az *ellakhatnál* és a *laksz* kifejezések között is, azonban az eltérő igemód miatt nem tekinthetjük őket kopredikatívnak.

Mindkét organizációmodell a szöveghez rendelhető valóságdarab egyes összetevőire utaló elemekre kérdez rá, ezek az elemek tekinthetők tehát esetükben annak az alapegységnek, amelyek szervezethegét vizsgáljuk.

A két modell kiegészíti egymást, azonban nem képezi le az ilyen jellegű jelenségek összességét: kimaradnak a nem nominális, illetve nem predikatív utalások (például „proadverbiumok”, „proadjectivumok” — a vizsgált szövegben például az *ilyen*), másrészt az igeidők referenciája (vö. TOLCSVAI: 1998. 225), vagy az adott vers szövegében az igemódok által megteremtett viszonyrendszer szervezethegése.

Másrészt mivel külön beszélünk koreferenciális és külön kopredikatív elemekről, nem válnak láthatóvá az olyan típusú kapcsolatok, mint például, amikor az *ilyen rajzok* szerkezet névszói elemei a rajzolásra vonatkozó predikatív elemre utalnak vissza.

2.3. Egy másik párt alkot a szemiotikai szövegten rendszerezése szerint a *konfigurációs* organizáció és a *relációs* organizáció: „egy jelkomplexus elemeinek az adott vehikulumban ténylegesen adottként feltételezett szervezethegése (más szóval a ’felszíni szerkezet’) vs annak a teoretikus konstruktumnak a szervezethegése (más szóval az a ’mély szerkezet’), amelyből az előbbi szervezethegés feltételezetten levezethető” (PETŐFI: 1996. 20).

Megszorításokkal ugyan, de e jelenségek kiemelését is értelmezhetjük modellként: úgy gondolom, hogy együttesen alkotnak egy olyan modellt, amely az elemek sorrendjére, illetve helyük meghatározottságára kérdez rá. Egy adott szöveg összetevői között funkcionálisan eltérő összefüggések állhatnak fenn: ha a szöveg ilyen típusú modelljét hozzuk létre, akkor arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi az, ami változatlan marad az elemek összes lehetséges elrendezésének, sorrendjének figyelembevételével.

A „konfigurációs organizáció” önmagában csupán az elemeknek a vehikulumban adott sorrendjét jelenti, összes lehetséges sorrendjüket (magát a „relációs organizációt”) figyelembe véve, a többi jelösszetevőt bevonva arra is tekintettel kell lennünk, hogy hogyan változik, változhat az egyes sorrendekhez rendelhető formai és szemantikai felépítés, illetve világfragmentum.

A sorrendiség ilyen vizsgálatakor különböző szinteket vehetünk figyelembe: egyrészt a mondategységeken belül az együtt mozgó, egy mondatrész szerepét betöltő elemek sorrendjét, másrészt a mondategészen belül a mondategységek sorrendjét (az egymásba ékelődés lehetőségével is számolva), majd pedig a mondategészek sorrendjét is (vö. BÉKESI: 1983. 15). Tehát az organizáció ilyen szempontú modellezésében a mondatrészek, a mondategységek és a mondategészek is képezhetik azt az alapegységet, amelyek viszonyára, szervezetségére rákérdezzünk.

Ha a vizsgált vesszőszöveg elemeinek lehetséges lineáris elrendezéseit kíséreljük meg létrehozni, kérdésessé válhat, hogy mit is tekintünk alapegységnek: hiszen mivel versről van szó, s így nem tekinthetünk el a szöveg fizikai megjelenési formájára vonatkozó kötöttségektől sem, nemcsak a szövegmondat-határokat s a mondategységek határait vehetjük figyelembe, hanem a sorok határait is.

Mivel a szövegmondatok és a verssorok határai a vers zárásától eltekintve sehol nem esnek egybe, vagyis a szöveg enjambement-ok sorozata, a vers műfajából adódóan azonban kötött a sorok szótagszáma, célszerű lehet az elrendezések létrehozásának alapegységeként elsősorban a verssorokat venni figyelembe (PETŐFI is ezt a módszert követi, vö. 1997. 45-8).

A lehetséges lineáris elrendezések létrehozásakor probléma adódhat abból is, hogy a szöveg manifesztált változatában a tagmondatok határai jelöletlenek, ha azonban nem vesszük figyelembe azokat a tagmondathatárokat, amelyek a vehikulumban adott sorrend alapján megállapíthatóak, akkor egyes igék argumentumai a lineáris elrendezés értelem-befolyásoló hatásának következményeként más igék argumentumának szerepébe kerülhetnek, ezért bár nem a kiegészített változathoz indulok ki, számításba veszem az adott elrendezésben észlelhető mondategység-határokat, de megengedem (ahogy az a vehikulumban is van) a mondategységek egymásba ékelődését.

Ha csak a szövegmondatokat tekinteném egységnek, lehetséges volna a mondategységek és a mondategészek sorrendjének vizsgálata is (például 1. ha rajzolnék neked egy házat, csak azért tenném, hogy kiradirozzam; 2. csak azért tenném, hogy kiradirozzam, ha rajzolnék neked egy házat; 3. csak azért tenném, ha rajzolnék neked egy házat, hogy kiradirozzam stb.), mivel a sorvégek mindig kettétörik a mondatokat, többször pedig a mondategységeket is, csak a sorok lehetséges elrendezéseit veszem figyelembe.

A sort elfogadva alapegységként a következő sorváltozatok hozhatók létre:

ha rajzolnék...

1.

*ha rajzolnék neked egy házat csak azért
ha rajzolnék egy házat neked csak azért
ha neked rajzolnék egy házat csak azért
ha neked egy házat rajzolnék csak azért
ha egy házat rajzolnék neked csak azért
ha egy házat neked rajzolnék csak azért*

A második mondat egység célhatározói utalószava egy hozzá kapcsolódó szervetlen elemmel együtt kerül az első sor végére, így ezek nem mozdulhatnak el.

Kérdéses, hogy az első mondat egység *ha* kötőszava beékelődhet-e, és ha igen, hová:

? egy házat ha rajzolnék neked csak azért
? egy házat ha neked rajzolnék csak azért
? neked ha rajzolnék egy házat csak azért
? neked egy házat ha rajzolnék csak azért

2.

tenném hogy kiradirozzam. a helyén

1

A második sor elemeinek csak ez az egy lehetséges elrendeződése képzelhető el, mivel az elején zárul a második mondat egység, a harmadik mondat egységben az elemek sorrendje kötött, majd a második szövegmondat kezdetével zárul ez a sor. Elképzelhető esetleg egy sajátos közbeékelés:

? hogy kiradirozzam tenném. a helyén

3.

ellakhatnál amíg összetartják a falakat
ellakhatnál amíg a falakat összetartják

2

A második szövegmondat mondat egységeinek sorrendjét megszabja az, hogy az első az előző, a második a következő sorba hajlik át, csupán két elem cseréjére van lehetőség.

4.

a rostok. én pedig őriznélek és

1

Az áthajlások és a *pedig* jelentésmódosító hatása miatt csak ez az egy variáció képzelhető el.

5.

éjjelenként mint a szerelmes indiánok
mint a szerelmes indiánok, éjjelenként

2

A második variáció esetében azért jeleztem a mondat egységek határát, mert e nélkül az *éjjelenként* egy másik mondat egységbe kerül át, mint amiben eredetileg volt.

Ebbe a sorba egy hasonlítás ékelődik, ennek elemeit (*mint a szerelmes indiánok*) nem választhatjuk el egymástól, ha megtesszük, a referenciális jelentés is módosul:

*mint éjjelenként a szerelmes indiánok

6.

kunyhód előtt furulyáznék egy dalt
kunyhód előtt egy dalt furulyáznék
furulyáznék egy dalt kunyhód előtt
furulyáznék kunyhód előtt egy dalt

4

A sor elemei mind egy mondategységbe tartoznak, tehát minden lehetséges elrendezést figyelembe vehetnénk, azonban ha a lineáris elrendezésben a *kunyhód előtt* összetevő az *egy dalt* összetevő után kerül, akkor a szövegmondat referenciális jelentése is módosul, hiszen ebben az esetben a következő tagmondat *amit* kötőszava, nem a *dal*, hanem a *kunyhó* kifejezéssel lesz koreferens, ezért megkérdőjelezhető ezeknek az elrendezéseknek a figyelembevétele:

? egy dalt furulyáznék kunyhód előtt
? egy dalt kunyhód előtt furulyáznék

7.

amit csak ketten ismerünk. a papírt

1

A vonatkozó névmási kötőszó helye meghatározott, nem mozdulhat el a sor végi elem sem, mivel a következő mondatot nyitja, a többi elem eltérő elrendeződése esetén pedig az értelmi jelentés módosul:

? amit ketten ismerünk csak. a papírt

8.

amin csak én tudnám hol laksz
? amin én tudnám csak hol laksz
amin hol laksz csak én tudnám
? amin hol laksz én tudnám csak

4

Két mondategység elemei találhatók ebben a sorban: a vonatkozó névmási kötőszó helye kötött, elképzelhető a második mondategység beékelődése – bár ez a két mondategység is beékelődik –, esetleg a *csak* helyének módosulása.

9.

persze betenném egy könyvbe hogy ne
persze egy könyvbe betenném hogy ne
egy könyvbe betenném persze hogy ne
egy könyvbe persze betenném hogy ne
betenném persze egy könyvbe hogy ne
betenném egy könyvbe persze hogy ne

6

A sor zárata a következő mondategység kezdete, így az nem mozdítható el, a többi elemre vonatkoztatva az összes lineáris elrendeződés elképzelhető.

10.

kelljen félned a zord szemöldökű szelektől

kelljen a zord szemöldökű szelektől félned

félned kelljen a zord szemöldökű szelektől

4

a zord szemöldökű szelektől kelljen félned

A sor elemei egyetlen mondategység részei, a *kelljen félned* kifejezés elemeinek sorrendje részben mégiscsak kötött, csak közvetlenül a *ne* tiltószó után kerülhet előre a *félned*.

11.

s hogy napközben más ilyen rajzok közt

1

Bár egy mondategységhez tartoznak az elemek, mindegyikük helye kötött, a következő sor elején álló állítmány és helyhatározói argumentuma közé sem ékelődhet be az időhatározói argumentum.

12.

lehess. aztán egy este ha beengednél

lehess. aztán ha beengednél egy este

lehess. egy este aztán ha beengednél

lehess. egy este ha beengednél aztán

lehess. ha aztán egy este beengednél

lehess. ha aztán beengednél egy este

lehess. ha egy este aztán beengednél

10

lehess. ha egy este beengednél aztán

lehess. ha beengednél aztán egy este

lehess. ha beengednél egy este aztán

Az előző szövegmondat zárásának kötöttségén túl csaknem minden elrendezés megengedhető, a *ha* kötőszó vagy együtt mozdul az állítmánnyal, vagy a mondategység első eleme marad.

13.

hozzád se érnék csak néznék és teliszórnám

hozzád se érnék néznék csak és teliszórnám

csak néznék hozzád se érnék és teliszórnám

3

néznék csak hozzád se érnék és teliszórnám

Három mondategység elemei találhatók a sorban: a harmadikba tartozó, a sort lezáró elemek nem mozdíthatóak el, az első és a második egészükben megcserélhetőek,

illetve a másodikon belül elképzelhető az árnyalatnyi jelentésmódosulással járó szórend-csere is.

14.

mondatokkal az oldalt hogy takaród írás legyen.
mondatokkal az oldalt hogy takaród legyen írás.
mondatokkal az oldalt hogy legyen írás takaród.
mondatokkal az oldalt hogy legyen takaród írás.
mondatokkal az oldalt hogy írás legyen takaród.
az oldalt mondatokkal hogy takaród írás legyen.
az oldalt mondatokkal hogy takaród legyen írás.
az oldalt mondatokkal hogy legyen írás takaród.
az oldalt mondatokkal hogy legyen takaród írás.
az oldalt mondatokkal hogy írás legyen takaród.

A sor két mondategységének csaknem minden elrendezése elképzelhető, sőt egy közbeékeléssel esetleg cseréjük is:

hogy takaród írás legyen mondatokkal az oldalt.
hogy takaród legyen írás mondatokkal az oldalt.
hogy legyen írás takaród mondatokkal az oldalt.
hogy legyen takaród írás mondatokkal az oldalt.
hogy írás legyen takaród mondatokkal az oldalt.
hogy takaród írás legyen az oldalt mondatokkal.
hogy takaród legyen írás az oldalt mondatokkal.
hogy legyen írás takaród az oldalt mondatokkal.
hogy legyen takaród írás az oldalt mondatokkal.
hogy írás legyen takaród az oldalt mondatokkal.

20

A sorok variációiból létrehozható összes lehetséges versváltozatok száma ezek szerint: $6 \times 1 \times 2 \times 1 \times 2 \times 4 \times 1 \times 4 \times 6 \times 4 \times 1 \times 10 \times 3 \times 20 = 5529600$.

Kommunikatív jelentés szempontjából feltételezhetően ezek mindegyike különbözik. Ha ezek az elemek másképp vannak beszerkesztve a mondategységekbe (illetve az adott szöveg esetében az áthajlások miatt a sajátos mondategység-töredékekbe, mondategység-töredékekből álló sorokba), az kihat a magasabb szintű elemek (összetett mondatok, mondattömbök stb.) szervezettségére is. Vizsgálható lenne az is, hogy vannak-e a versnek felcserélhető sorai, kompozícióegységei, azonban mivel a szövegmondatok a verssorokon, versszakokon is átnyúlnak, ennek vizsgálatával e vers esetében nem tartom érdemesnek foglalkozni.

A sorok elemeinek lehetséges elrendezéseit tanulmányozva két dolgot is problémásnak ítélek. Egyrészt kérdéses, hogy lehetséges-e a ritmustól eltekinteni e változatok létrehozásakor, mert bár műfaja okán elvárható szabályos jambikusság nem mutatható ki a versben, sőt meghatározott ritmusképlet sem rendelhető hozzá, megformáltságában

szerpet játszhat sajátos ritmikája, lüktetése, akár éppen a szonettitmustól való sajátos eltérései révén is.

Másrészt kétségeket kelt az is, hogy valóban tekinthetem-e a verssort alapegységnek: hisz ebben a versben éppen maguk az enjambement-ok is jelzik, hogy a sorokra tagolás nincs összhangban sem a szintaktikai, sem a szemantikai megformáltsággal.

Ez a modell azt képezi le, hogy a szöveg szerkezetét, hogyan határozza meg elemeinek sorrendisége; a vers sorai mindenképpen egységeket jelentenek a szöveg szerkesztettségében, de nem grammatikai, szintaktikai értelemben, márpedig a mondatrészek sorrendjének szerepe csak ebben a tekintetben értelmezhető. A verssor sem funkcionális szempontból (ahogy a mondategész), sem konstrukcionális szempontból (ahogy a mondategység) nem tekinthető a szöveg alapegységének, meglátásom szerint ezért a sorok elemeinek itt adott elrendezése (konfigurációja) nem vezethető le pusztán abból a konstruktumból, amelyben a sorok elemeinek lehetséges elrendeződései szerepelnek.

Hogy ne mosódjanak össze egyes értelmezési tartományok, például a poétika és a grammatika rendszere, valószínűnek tartom, hogy az ilyen megközelítés csak akkor lehet problémamentes, ha a mondategységek és a sorok határai egybeesnek.

2.4. A negyedik a szemiotikai textológia által megkülönböztetett pár a *kompozicionális* és a *texturális* organizáció: „egy jelkomplexus elemei között feltételezett hierarchikus relációk szervezettsége vs az ezek között az elemek között (illetőleg tetszőleges nagyságrendű hierarchiák) között feltételezett hasonlósági vagy azonossági relációk (ismétlődések) szervezettsége” (PETŐFI: 1996. 21).

Ezeket a megközelítéseket az én értelmezésem szerinti modellnek tekintem: az egyik a hierarchikus elemeket, a másik pedig az ismétlődő elemeket emeli ki, és teszi láthatóvá szervezettségüket. Egy-egy adott elem akár mindkét modellnek a része lehet (vö. PETŐFI: 1985. 1317).

Valójában ez a két modell veszi az elemek és a köztük fennálló viszonyok legtöbb típusát figyelembe, ezek a szöveg organizációjának legalaposabb reprezentációi.

Egy szöveg kompozíciójában véleményem szerint az ismétlődő/hasonló és a hierarchikus elemek egyaránt: vagyis mindkét modell által számba vett tényezők részt vesznek. A kompozicionális organizációnak a poétika rendszerében történő értelmezésekor ennek megfelelően tekintheti a szemiotikai textológia rendszerezése is a kompozíció egységének az ütemeket és a verslábakat (vö. PETŐFI – BENKES: 1996. 15), bár ezeket éppen az ismétlődés teremti meg.

Nem tartom ezért szerencsésnek e modellek megnevezését: a csupán hierarchikus felépítésben részt vevő elemekre vonatkozó modellt nem nevezném kompozicionálisnak, másrészt a teksturális jelző PETŐFI szerinti metaforikus értelmezését véve alapul, egy szövet mintázataiba az egymásba épülő elemek szintűgy beletartoznak, mint az ismétlődések (vö. PETŐFI: 1984. 858).

E két modell együttesen reprezentálja a szöveg kompozícióját, kettejük együttesét nevezném az organizáció kompozíciót megjelenítő, kompozicionális modelljének; az egyiket esetleg hierarchikusnak nevezném, a másikat pedig valamilyen az ismétlődésre utaló jelzővel nevezném meg (iteratív?, repeticionális?).

Mivel a vizsgált szöveg vers, kompozícióját két eltérő rendszerben modellezhetjük (vö. PETŐFI – BENKES: 1996. 15): lexikai szintaktikai szintjeit a grammatika rendszeré-

ben, poétikai szintaktikai megformáltságát pedig a poétika rendszerében. Ez a kettősség mind a hierarchikus, mind az ismétlődésekre figyelő modellben érvényesül.

A hierarchikus elemeket és viszonyokat kiemelő modellben – akár a grammatika rendszerére, akár a poétika rendszerére vonatkoztatva azt – a szemiotikai textológiának megfelelően több szintet különíthetünk el (vö. PETŐFI: 1997. 69-71), melyeket ez az elméleti keret makroszintnek, mezoszintnek, mikroszintnek és szubmikroszintnek nevez. Ezek az absztrakt szintek bármilyen jelrendszerben megkülönböztethetők.

A választott vers organizációját a grammatika rendszerén belül hierarchikusan modellezve a vers több mondatból álló mondatlánc. Makroegységei az egymástól mondatzáró írásjellel elválasztott összetett mondatok, illetve külön egység az önálló szövegmondatként felfogott cím: vagyis a K jelzéssel ellátott szövegmondatok. Első fokú mezoegységnek tekinthetők a vehikulumban szereplő szóalakok, komplex mezoegységei az ezekből létrejövő szintagmák, tagmondatok. Első fokú mikroegységei az egymástól elkülöníthető tö- és toldalékmorfémák, komplex egységei az ezekből létrejövő, de a szóalakoknál kisebb morfémacsoportok. Szubmikroegységei pedig a fonológiai megkülönböztető jegyek, a szöveget felépítő hangok.

A hierarchikus modellezést a poétika rendszerében elvégezve, elemi makroegységeknek tekinthetjük a közel azonos hosszúságú verssorokat, ezekből létrejövő komplex makroegységeknek a versszakokat, illetve az azokból összeálló versszakcsoportokat. Mezoegységnek tekintem a verslábnyi szövegrészeket, még akkor is, ha a vizsgált szöveg ritmusa nem szabályos, nem felel meg hiánytalanul például a szonettben általában elvárt jambikusság követelményének, de mindenképpen van a poétika rendszerében értelmezhető sajátos ritmusa, mikroegységként foghatók fel ezért az ezeket felépítő szótagcsoportok, szubmikroegységként pedig a hangok.

E szonett esetében sajátos a grammatika és a poétika rendszerében kijelölhető makroegységek egymáshoz való viszonya: öt szövegmondat tagolódik tizennégy sorra, így ezen a szinten nincsenek a két rendszernek közös kompozícióegység-határai; egyes mondatok nemcsak a sorok, hanem a versszakok határán is túlnyúlnak. Éppen ezek a jelenségek okoztak problémát az elemek lineáris elrendezését vizsgáló modellek esetében. E sajátos viszony következményei ellentmondhatnak a szonett felépítésével kapcsolatos elvárásainknak is, hiszen a szonett versszakai általában szintaktikailag lezárt egységet képeznek.

Vizsgálhatnánk a szöveg szemantikai felépítettségét is, de ehhez nem állnak rendszerszerű ismeretek a rendelkezésünkre. Érdekes lehet azonban, hogy a szonett egyes kanonikus műfaji meghatározásaiban a szövegvehikulum figurájának tagoltságában megmutatkozó kompozíciónak, vagyis a verssorok versszakokra és versszakcsoportokra való tagolódásának összhangban, egységben kellett lennie a szemantikai felépítésben megnyilvánuló kompozícióval is. Hiszen „a szonett leglényegesebb törvénye számos teoretikus szerint a két részre való tagolódás. Az oktáva és a tercett e felfogás szerint olyan kapcsolatban lennének, mint az Aufgesang és Abgesang: az előbbi tartalmazza az előkészítést, állítást, tézist és antitézist, feszültséget, utóbbi pedig a megoldást, feleletet szintézist” (KOVÁCS – SZERDAHELYI: 651). A vizsgált szöveg szemantikai és tipográfiai megformáltsága között (a tipográfiát szonetről lévén szó poétikai sajátosságnak tekintve)

azonban megítélésem szerint – hasonlóan a szintaktikai és poétikai megformáltság viszonyához – nem mutatható ki ilyen megfelelés.

Az ismétlődéseket kiemelő modell létrehozása során ugyancsak különválaszthatjuk a grammatika és a poétika rendszerét.

A grammatika rendszerén belül ismétlődésnek tekinthetjük: hogy megközelítőleg azonos hosszúságú, több mondategységből álló mondatok ismétlődnek; az egyes szám első személyű igealakok állandóan visszatérnek; az igék többsége feltételes módban szerepel; állandóak az egyes szám második személyre utaló elemek.

A poétika rendszerén belül elmondhatjuk, hogy közel azonos szótagszámú sorok ismétlődnek (10-14), ráadásul ismétlődő módon újra meg újra elmetszik a mondategységet; egyszer-egyszer megismétlődik a két versszak típus is; a ritmust mint sajátos ismétlődést vizsgálva pedig jambusok és anapestusok fordulnak elő a leggyakrabban.

A jelentéstan körébe tartozó ismétlésekkel kapcsolatban az állapítható meg, hogy a rajzolásra, a papírra és a házra vonatkozó elemek térnek vissza.

Ez a két – ismétlődést és a hierarchiát a középpontba helyező – modell úgy egészíti ki egymást, hogy egymásra vetítve őket megjelenik a kompozícióban számottevő reprezentálható viszonyok összessége.

3. Az értelmezési kísérlet során – egyrészt a fogalom átértékeléséből, másrészt a példaként választott szöveg modellezéseinek tanulságaiból adódó – különböző jellegű, de a fogalom körülhatárolása és meghatározása szempontjából egyaránt lényeges kérdések kerültek felszínre:

- lehetséges-e a komplex jelek elemeinek szervezettségéről beszélni anélkül, hogy ezt a lépést az interpretáció részének tekintenénk;
- nem célszerűbb-e organizációmodellekről beszélni, mint organizációtípusokról, ahol az egyes modellek a szöveg szervezettségében szerepet játszó szerveződéstípusokat jelenítik meg;
- ellentétnek tekinthető, hasonló típusú viszony van-e a felállított párok tagjai között;
- lehetséges-e a többi jelösszetevő figyelmen kívül hagyásával pusztán a szöveg vehikulúmánának organizációjáról beszélni;
- modellként értelmezve szembeállítható-e egymással a manifestált és a kiegészített változat;
- célszerű-e a nominális és a más típusú, de egyaránt a szöveghez rendelhető valóságdarab egyes elemeire utaló összetevők különválasztása: nem homályosít-e el ez a lépés egyes, az ugyanarra az entitásra vonatkozó elemek közötti viszonyokat (illetve a kiegészített változatot tekintve a modellalkotás alapjának: valóban láthatóvá tesznek-e kiegészítéseink minden ilyen jellegű kapcsolatot);
- lehetséges-e az elemek konfigurációját önmagában modellnek vagy akár organizációtípusnak tekinteni;
- vers esetében elemeinek sorrendjét vizsgálva mit tekinthetünk alapegységnek (a verssort vagy a mondategységeket, mondategységeket);
- nem válhat-e félrevezetővé csupán a hierarchikus viszonyokat tekinteni a kompozíciót alkotó jelenségeknek?

Nem e kísérlet során merült fel, azonban az organizáció kérdésével kapcsolatos, továbbra is megoldandó kérdés az, hogy az egyes organizációmódok a komplex jel mely összetevőire milyen módon vonatkoztathatók (vö. PETŐFI: 1997. 69).

3.1. A felszínre kerülő kérdésekre a fogalom feltárásának folyamán részben választ is próbáltam adni: válaszaimat természetesen meghatározza a fogalom újragondolása és átértelmezése, részben pedig a választott szöveg sajátosságai is.

Értelmezésem szerint az „organizációtípus” fogalma alá sorolt jelenségek a szöveg szervezettségéről létrehozott modelleként képzelhetők el. Egyes modellek a bennük felvetett kérdések hasonlósága miatt párokba állíthatók, a párok tagjai közötti viszony azonban mindig eltérő jellegű.

A szöveg manifesztált változata: a vehikulumban verbálisan adott elemek összessége nem az organizáció modellje, hanem a modellalkotás egyik lehetséges alapja, kiindulópontja. Ezzel szembeállítható a kiegészített változat, amelyben az egyes szövegmondatokat és mondategységeket a belőlük, a verbális környezetükből és a világra vonatkozó tudásunkból levezethető elemekre utaló verbális elemekkel egészítjük ki úgy, hogy mindegyik önálló információegységet képezzen. Ez a változat egyrészt a további modellalkotás másik lehetséges kiindulópontja, másrészt viszont egy olyan modell, amely megjeleníti a szöveg vehikulumban verbálisan nem jelenlévő, de az olvasás folyamatában szükségszerűen megjelenő elemeket.

A szöveghez rendelhető valóságdarab egyes elemeire utaló elemeket vizsgálja, s ezért párba állítható a referenciális és a predikatív modell. A referenciális és a predikatív elemek ilyen szétválasztása indokolható, azonban valamilyen módon modellezni kellene a más típusú, de a szöveghez rendelhető valóságdarab entitásaira vonatkozó elemeket is (adverbiumok, adjektivumok), s az azonos valóságelemekre utalás megjelenítéséhez átjárhatóvá kellene tenni ezeket a modelleket.

Az elemek sorrendiségével kapcsolatban a vehikulumban adott konfigurációt önmagában nem tudom modellnek tekinteni; a sorrendre vonatkozó kérdésfelvetést megválaszoló modelleként képzelhető el azonban az adott konfiguráció és a szisztematikusan adott megvalósulási sorrendek egymáshoz való viszonyítása.

A verssor tekinthető ugyan egységnek a poétikai felépítettség szempontjából, azonban mivel az adott versben a sorok sem jelentésbelileg, sem szintaktikailag nem lezártak, az elemek lineáris elrendezhetőségének szempontjából célszerű figyelembe venni a mondategységek és a mondategészek határait is.

A hierarchikus és a hasonlósági/azonossági relációkat egyaránt a kompozíció részének tekintem. A hierarchikus viszonyokat, illetve az ismétlődő elemeket kiemelve létrehozható két modell a kompozíció sajátosságaira kérdez rá: az általuk vizsgált elemek gyakran azonosak, mindkét típusú relációban részt vesznek. E két modell a kompozíció egészét megjelenítve egészíti ki egymást.

Bár az ezek által a modellek által vizsgált, láthatóvá tett jelenségek köre heterogén, még így sem kerül elő, jelenítődik meg minden, a szervezettséggel kapcsolatos kérdés, probléma (az egyik ilyen hiánynak érzem például a kötőszavak által megteremtett viszonyok reprezentálását).

3.2. A szemiotikai textológia mint elméleti keret sajátos jelmodelljének létrehozása révén kezelhetővé tesz számos a befogadásra, az interpretálhatóságra vonatkozó problé-

mát, a jelösszetevők különválasztása révén meg tudja különböztetni az összefüggőség különböző típusait, azonban annak megvilágításához, hogy az organizáció hogyan járulhat hozzá a komplex jel összetettségéhez, komplexitásához; s hogy a szerkesztett szövegek miben különböznek más, ugyancsak jelölő-jelölt struktúrájú zéró összetettségi fokú, úgynevezett egyszerű jelektől, úgy gondolom, hogy az organizáció jelenségének minél tüzetesebb tanulmányozására, megismerésére is szükség van.

Egy-egy ilyen fogalomértelmezési kísérlet véleményem szerint az alaposabb megismerés folyamatában két szempontból is tanulságos lehet: egyrészt mert másképp értékekkel, félreértésekkel járhat együtt, ám éppen ezáltal új nézőpontokat teremthet, új kérdéseket vethet fel; másrészt mivel egy elméleti keret adott szövegen történő érvényesítése mindig felszínre hozhat az előzetes koncepcióban nem megjelenő kérdéseket, s így bármely szövegen történő alkalmazás eredményei beépíthetők az elméleti keretbe, tovább finomítva azt.

Irodalomjegyzék

BENCZE LÓRÁNT:

1996. *Mikor miért kinek hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban.* Corvinus Kiadó.

BÉKÉSI IMRE:

1983. A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 15-30.

DEME LÁSZLÓ:

1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DIENES DÓRA:

1978. A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. *Nyelvtudományi Értekezések*, 98. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOCSÁNY PIROSKA:

1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 152-64.

KOVÁCS ENRE – SZERDAHELYI ISTVÁN:

- szonett. In: *Világirodalmi Lexikon.* 13. Kötet. 651-2.

PETŐFI S. JÁNOS:

1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Híd.* 856-874.
1985. Szövegszerkezet és jelentés. *Híd.* 1313-1329.
1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretálásában.* Budapest.
1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti kutatóprogram. Debrecen, *Officina Textologica* 1.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* Veszprém.
1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1993. *Szövegtan és verselemzés.* Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1994. *Szövegtan és prózaelemzés.* Budapest.

PLÉH CSABA:

1991. Hogyan olvasunk a sorok között? *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Nyíregyháza. 843-7.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR:

1998. Explicittség és koreferencia. In: *Officina textologica*. 2. Debrecen, 223-237.

**ON THE CONCEPT OF TYPE OF ORGANIZATION IN THE
SEMIOTIC TEXTOLOGY
– ATTEMPT AT INTERPRETATION ON THE BASIS OF A SONNET –**

ÁGNES DOMONKOSI

The aim of this article is to present phenomena construed by semiotic textology in connection with text-organization – based on the text of a sonnet –, and to draw attention to some problems and questions focusing on the types of organization and their interrelations.

B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLÍNÁK

A szövegtan és társtudományai kapcsolatának elemzésében kitüntetett szerepet játszik a szövegtan és a nyelvészeti tudományok (a szövegnyelvészet éppúgy, mint a rendszernyelvészet) viszonyának vizsgálata. Ezzel a kérdéssel foglalkozik DOBI EDIT tanulmánya. Ugyancsak ebbe a témakörbe tartozik a 'mondattömbök' vizsgálata. Eddigi ez irányú tanulmányainak sorát BÉKÉSI IMRE most egy olyan írással folytatja, amelyben egy tényállásleírás megengedő (koncesszív) mozzanatának képalkotó szerepét elemzi.

MEGJEGYZÉSEK EGY SZÖVEGNYELVÉSZETI INDÍTTATÁSÚ MONDATTANI KERET ELMÉLETI MEGALAPOZÁSÁHOZ

DOBI EDIT

Első megközelítésben célom egy olyan elméleti modell felvázolása, amely keretében lehetségesnek vélem a szövegmondatok szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, logikai, fonetikai strukturáltságának leírását, explicitté téve a rendszermondat és a szövegmondat — illetve az ezek leírásához hozzájárulni képes nyelvészeti diszciplínák (aldiszciplínák) — kapcsolatát. Ehhez szükségesnek vélem az olyan fogalmak tisztázását, mint a 'nyelvi rendszer'¹, 'nyelvhasználat', 'szöveg', 'rendszermondat', 'szövegmondat', 'rendszer-nyelvészet', a 'nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete', 'szövegnyelvészet', valamint ez utóbbi három diszciplína komponensei. Nem kívánok teljes koncepciót felvázolni; inkább azoknak a támpontoknak, illetve lehetőségeknek áttekintésére törekszem, amelyek közelebb vihetnek a 'rendszermondat – szövegmondat problémakör' kérdéseinek megoldásához, valamint egy — szövegmondatokat leírni képes — lehetséges mértékig explicit és informatív reprezentációs nyelv kidolgozásához.

Megjegyzéseimet az alábbi hat egységre bontva rendszerezem:

- 1) a fentebb említett fogalmak közül a '*nyelvi rendszer*', a '*nyelvhasználat*', a '*szöveg*', valamint — példamondatok többféle szempontú elemzésével szemléltetve — a '*rendszermondat*', illetve a '*szövegmondat*' — általam alapul vett — értelmezése (lásd az 1. pontban);
- 2) a '*rendszer-nyelvészet*' (lásd a 2.1. pontban), a '*nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete*' (lásd a 2.2. pontban), illetve a '*szövegnyelvészet*' (lásd a 2.3. pontban) — adott elméleti keretben való — értelmezése; gyakorlati síkon, példamondatok elemzésén szemléltetve a rendszermondatok és a szövegmondatok közötti összefüggéseket, a rendszermondatot egy — a relációs komponens összetevőiként feltételezett — '*funktor + argumentumai struktúra*' – '*kiinduló szerkezet*' – '*logikai rendszermondat-struktúra*' – '*fonetikai és/vagy vizuális felszíni rendszermondat*' „folyamatban” megvalósuló struktúrájának gondolva (lásd a 2. pontban);
- 3) a '*rendszer-nyelvészet*' komponensei (a 'relációs komponens', illetve a 'transzformációs komponens'), a '*nyelvi rendszer elemei használatának*

nyelvészete’ (mint *‘a rendszermondatok használati feltételeit reprezentáló komponens*’) és a *‘szövegnyelvészet*’ komponensei (*‘a szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet kapcsolatával foglalkozó komponens*’ és a *‘rendszer-nyelvészet és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete kapcsolatával foglalkozó komponens*’) helyének, tárgyának, összefüggésének elméleti meghatározása a diszciplináris környezetben;

- 4) egy *generatív* és egy *szövegnyelvészeti* alapú mondatnyi keret összevetése a szövegmondatok leírhatósága szempontjából;
- 5) gondolatok egy rendszermondatot, szövegmondatot, illetve e kettő kapcsolatát, összefüggéseit maximális explicitiséggel szemléltetni képes *‘reprezentációs nyelv’*-ről;
- 6) azoknak a — mind az egyes diszciplinákat (illetve azok komponenseit, összefüggéseiket), mind a szövegmondat-elemzés gyakorlatát érintő — *szempontoknak, problémáknak, kérdéseknek* számbavétele:
  - amelyeket a szövegmondatok és a rendszermondatok egymásnak való megfeleltetése, levezethetőségük egy- vagy kétirányúsága vet fel; és
  - amelyek figyelembe veendők egy szövegnyelvészeti kutatásban alkalmazható / alkalmazandó — mind gyakorlati, mind elméleti — mondatnyi keret kidolgozásakor.

1. Kiindulási alapként célszerűnek látszik a *‘nyelvi rendszer’* fogalmát CHOMSKY-hoz hasonlóan értelmezni, miszerint a nyelvi rendszer elemei *pragmatikai paraméterektől mentes* (a nyelvhasználat felől közelítve: pragmatikai paraméterektől *megfosztott*) nyelvi elemek (fonémák; morféma; lexémák; szintagmák / mondatok). Ez az álláspont a (rendszer)mondatot mint pragmatikai paraméterektől megfosztott „megnyilatkozást” (KÁROLY: 1980/81. 51) (mint pragmatikai paraméterektől megfosztott szövegmondatot) szintén *‘nyelvi rendszerbeli egység’*-nek tekinti, és ebben szembe helyezkedik F. DE SAUSSURE *‘nyelvi rendszer’*-értelmezésével, ahol a mondat — mint a beszélő tudattartalmát közvetítő funkcionális kategória — a nyelvhasználatban valósul meg.

Egy a fenti értelemben használt *‘nyelvi rendszer’* elemeit „használó” **‘nyelvhasználat’** egységei *pragmatikai paraméterekkel rendelkező* (a rendszer felől közelítve: pragmatikai paraméterekkel *felruházott*) nyelvrendszer-elemek, melyek pragmatikai paramétereiket a ko-/kontextus által támasztott feltételek függvényében nyerik.

A *‘nyelvhasználat’* terminus kétféle értelmezést tesz lehetővé: a) jelentheti egyrészt a nyelvi elemek használati értékének leírását; b) másrészt jelentheti azokat a kontextuális, illetve kontextuális feltételeket, amelyek a nyelvi elemek használati értékét meghatározzák.

Bármelyik értelmezésből kiindulva nyelvhasználati egységnek nem a pragmatikai paraméterektől mentes (rendszer)mondat tartandó, hanem a *‘rendszermondat nagyságrendű szövegmondat’* (megnyilatkozás) mint tényleges referenciát hordozó, azaz utaló (kommunikatív) funkciójú egység.

Felvetődik a kérdés: ha a (rendszer)mondatot nyelvrendszerbeli, a rendszermondat nagyságrendű szövegmondatot nyelvhasználatbeli kategóriának tekintjük, hová sorolható a szöveg.

A szöveget mint komplex egységet — függetlenül nagyságrendjétől (attól, hogy egyetlen vagy több szövegmondatból áll-e) — legcélszerűbben nem tekintjük a nyelvi rendszerbe tartozónak, mert „ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró grammatikát a szóban forgó elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően egy morfológiai és szintaktikai alkomponensből, valamint egy fonetikai és szemantikai interpretáló komponensből álló diszciplinának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan szintaktikai alkomponens s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem, mint amilyen a mondatokéra.” (PETŐFI: 1996c.) Ez a magyarázat — azzal, hogy a szöveget ‘tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc’-nak tekinti — az egyetlen szövegmondatból álló szöveg létét is megengedi, amely olyan szövegmondatként (is) értelmezhető, melynek aktuális szintaktikai, logikai, fonetikai szerkezetét — a szöveggörnyezete szükségszerűen nem — csak az aktuális kommunikációs helyzet befolyásolja. Ennek értelmében egy leíró grammatika említett komponenseinek felhasználásával az effajta szövegeket elvileg le kell tudnunk írni. Persze problémaként vetődhet fel egy önállóan szöveget alkotó, illetve egy szöveggörnyezetbe illeszkedő szövegmondat valóságvonatkozásának megkülönböztetősége / megkülönböztetendősége.

Mindezt figyelembe véve a szöveget a ‘nyelvre, a nyelv használatára és a nyelven kívüli valóságra vonatkozó tudásunk’ használati egységének célszerű tekintenünk.

A **rendszermondat** olyan *nyelvrendszerbeli szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, logikai, fonetikai struktúráként* értelmezendő,

- amely nem rendelkezik pragmatikai paraméterekkel;
- amely nem rendelkezik konkrét referenciával, vagyis aktuális szöveggörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet hiányában — szükségszerűen — nem tölt be utaló funkciót; (a ‘referencia’, illetve ‘referenciális érték’ terminussal — általános értelemben használva őket — minden esetben azt a ‘valami’-t jelzem, amire a szóban forgó szövegmondat utal);
- amely strukturáltságát tekintve teljes és hiányos egyaránt lehet; az utaló szerep szempontjából ez nem releváns tényező, hiszen valóságvonatkozásról — ko- és/vagy kontextustól függetlenül — egyik esetében sem beszélhetünk;
- amelyben sem a hiányos szerkezetű mondatból hiányzó — funkcionális szempontból közelítve (nyelvtani) állítmányi, illetve alanyi — mondatrészekre utaló grammatikai utalóelemekről (egyeztetés, igei személyragok), sem a teljes vagy hiányos szerkezetű mondatokban egyaránt előfordulható névmásokról és egyéb deiktikus nyelvi elemekről nem tudjuk eldönteni, hogy azok milyen teljes értékűen utalni képes nyelvi elemekkel azonosíthatók (koreferensek);
- végül, amely egyaránt lehet hangzó és/vagy írott formájú is, ennek megfelelően
  - a ‘fonetikai (felszíni) rendszermondat’ (hangzó rendszermondat) fonetikai szimbólumokkal reprezentált rendszermondat;

- a ‘vizuális (felszíni) rendszermondat’ a ‘fonetikai (felszíni) rendszermondat’-ból származtatott írott vagy nyomtatott rendszermondat.

Aktuális kontextus és/vagy kotextus hiányában rendszermondatoknak tekintjük például a következő szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai struktúrákat (a ‘fonetikai rendszermondat’-ot a mondat szimbólumában lévő „^f”, a ‘vizuális rendszermondat’-ot a „^v” felső index jelöli); a ‘fonetikai rendszermondatok’ reprezentációjában a főhangsúlyt a hangsúlyos lexéma előtti „ ’ ” jel, a szünete(ke)t pedig „,|” jel jelzi. Az 1. csoport mondataiban minden összetevő — egy feltételezett ko-/kontextusban megfelelő — önálló referenciájú lexémával van kifejezve; a 2. mondatcsoport példái az 1. csoport mondatainak olyan variánsai, melyekben egy vagy egyszerre több összetevőt is névmás helyettesít; a 3. csoport az 1. csoport mondatait tartalmazza elliptikus formában; végül a 4. csoportban az 1. csoport mondatainak elliptikus megfelelői szerepelnek, melyekben egy vagy több összetevő pronominalizált formában áll.

1.

- 1/a^f Péter | ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1/a^v Péter virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1/b^f Péter | édesanyjának | ’virággal kedveskedett.
- 1/b^v Péter édesanyjának virággal kedveskedett.
- 1/c^f ’Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.
- 1/c^v Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.

2.

- 2/a1^f Ő | ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a1^v Ő virággal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a2^f Péter | ’azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a2^v Péter azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a3^f Péter | ’virággal kedveskedett neki.
- 2/a3^v Péter virággal kedveskedett neki.
- 2/a4^f Ő | ’azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a4^v Ő azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a5^f Ő | ’virággal kedveskedett neki.
- 2/a5^v Ő virággal kedveskedett neki.
- 2/a6^f Péter | ’azzal kedveskedett neki.
- 2/a6^v Péter azzal kedveskedett neki.
- 2/a7^f Ő | ’azzal kedveskedett neki.
- 2/a7^v Ő azzal kedveskedett neki.
- 2/b1^f Ő | édesanyjának | ’virággal kedveskedett.
- 2/b1^v Ő édesanyjának virággal kedveskedett.
- 2/b2^f Péter | neki | ’virággal kedveskedett.
- 2/b2^v Péter neki virággal kedveskedett.
- 2/b3^f Péter | édesanyjának | ’azzal kedveskedett.
- 2/b3^v Péter édesanyjának azzal kedveskedett.

2/b4^f Ő | neki | 'virággal kedveskedett.
 2/b4^v Ő neki virággal kedveskedett.
 2/b5^f Ő | édesanyjának | 'azzal kedveskedett.
 2/b5^v Ő édesanyjának azzal kedveskedett.
 2/b6^f Péter | neki | 'azzal kedveskedett.
 2/b6^v Péter neki azzal kedveskedett.
 2/b7^f Ő | neki | 'azzal kedveskedett.
 2/b7^v Ő neki azzal kedveskedett.

2/c1^f 'Kedveskedett ő virággal édesanyjának.
 2/c1^v Kedveskedett ő virággal édesanyjának.
 2/c2^f 'Kedveskedett Péter azzal édesanyjának.
 2/c2^v Kedveskedett Péter azzal édesanyjának.
 2/c3^f 'Kedveskedett Péter virággal neki.
 2/c3^v Kedveskedett Péter virággal neki.
 2/c4^f 'Kedveskedett ő azzal édesanyjának.
 2/c4^v Kedveskedett ő azzal édesanyjának.
 2/c5^f 'Kedveskedett ő virággal neki
 2/c5^v Kedveskedett ő virággal neki
 2/c6^f 'Kedveskedett Péter azzal neki.
 2/c6^v Kedveskedett Péter azzal neki.
 2/c7^f 'Kedveskedett ő azzal neki.
 2/c7^v Kedveskedett ő azzal neki.

3.

3/a^f 'Virággal kedveskedett édesanyjának.
 3/a^v Virággal kedveskedett édesanyjának.
 3/b^f Édesanyjának | 'virággal kedveskedett.
 3/b^v Édesanyjának virággal kedveskedett.
 3/c^f 'Kedveskedett virággal édesanyjának.
 3/c^v Kedveskedett virággal édesanyjának.

4.

4/a1^f 'Azzal kedveskedett édesanyjának.
 4/a1^v Azzal kedveskedett édesanyjának.
 4/a2^f 'Virággal kedveskedett neki.
 4/a2^v Virággal kedveskedett neki.
 4/a3^f 'Azzal kedveskedett neki.
 4/a3^v Azzal kedveskedett neki.

4/b1^f Édesanyjának | 'azzal kedveskedett.
 4/b1^v Édesanyjának azzal kedveskedett.
 4/b2^f Neki | 'virággal kedveskedett.
 4/b2^v Neki virággal kedveskedett.

4/b3^f Neki | 'azzal kedveskedett.

4/b3^v Neki azzal kedveskedett.

4/c1^f 'Kedveskedett azzal édesanyjának.

4/c1^v Kedveskedett azzal édesanyjának.

4/c2^f 'Kedveskedett virággal neki.

4/c2^v Kedveskedett virággal neki.

4/c3^f 'Kedveskedett azzal neki.

4/c3^v Kedveskedett azzal neki.

Azokban a rendszermondatokban, amelyekben a „kedveskedett” állítmány nem az első helyen áll, a fenti példákban feltüntetett fonetikai formán kívül egyéb prozódiai struktúrák is elképzelhetők; a példatár ezeket — egyelőre — nem tartalmazza.

Egy példa erejéig hasznos megemlíteni, hogy a rendszermondatok fonetikai változatainak referenciális értéke leggyakrabban egyértelműbb a vizuális változatokénál. A „*Péter édesanyjának virággal kedveskedett.*” vizuális rendszermondat — azon az értelmezésen kívül, hogy a ‘cselekvő’ szerepű *Péter* (*vki-argumentum*) a *kedveskedik* (*funktor*) cselekvést hajtja végre az ‘eszköz’ szerepű *virággal* (*vmivel-argumentum*), ahol a cselekvés ‘címezett’-je az *édesanya* (itt *édesanyjának* formában, *vkinek-argumentum*) — két további interpretációs lehetőséget is felkínál: 1) ahol a *Péter* kifejezés ‘birtokos’ szerepű, és a cselekvés ‘cselekvő’-je egy — a feltételezett szituációban — harmadikként részt vevő személy, aki tehát Péter édesanyjának kedveskedik virággal; 2) ahol *Péter* ‘cselekvő’ szerepet tölt be, de az *édesanyjának* kifejezés birtokos személyjele nem Péterre, hanem egy harmadik, sg. 3. személyű ‘birtokos’-ra utal.

A fonetikai szimbólumokkal reprezentált rendszermondat e három interpretációs lehetőséget kettőre szűkíti: a *Péter* és az *édesanyjának* kifejezések közé kitett szünettel hangzó rendszermondatokban *Péter* a ‘cselekvő’, a ‘birtokos’ személyt (akire az *édesanyjának* kifejezés birtokos személyjele utal) a fonetikai reprezentáció sem teszi egyértelművé (azaz a birtokos személyjel egyaránt utalhat Péterre, illetve egy sg. 3. személyre is). A *Péter* és az *édesanyjának* kifejezést egy hangsúlyszakaszban hangoztató (azaz szünetet nem alkalmazó) fonetikai forma valószínűbbé teszi azt az értelmezést, hogy *Péter* a ‘birtokos’, és egy sg. 3. személy a ‘cselekvő’.

Amikor a továbbiakban valamely ‘kiinduló szerkezet’-ből származtatható / származtatott, vagy logikai rendszermondat-struktúrából levezethető / levezetett rendszermondat fonetikai változatát elemzem példaként, ezzel arra törekszem, hogy — az adott gondolatmenet erejéig — lehetséges mértékig kiküszöböljem azt a két- vagy többféle értelmezhetőséget, amit az adott rendszermondat vizuális változata megenged, sőt megkíván; amit viszont a fonetikai változat — gyakran, bár nem kivétel nélkül (!) — egyértelművé (egyértelműbbé) tesz.

A fenti rendszermondatok egyikének sincs tényleges referenciális értéke — szövegkörnyezettől, valamint elképzelt vagy valóságos szituációtól függetlenül lévén —, nincs utaló szerepe. Az 1-es, 2-es, 3-as és 4-es számú mondatcsoportban szereplő összes rendszermondat ugyanabból a — ‘kedveskedik *vki vkinek vmivel*’ — ‘funktor + argumentumai struktúra’-ból származtatható. Minthogy ebben a tanulmányban mind lexiko-gram-

matikai, mind logikai-szemantikai értelemben előfordul a 'predikátum' terminus használata, a továbbiakban az egyértelmű nyelvhasználat érdekében lexiko-grammatikai értelemben az 'állítmány', logikai-szemantikai értelemben a 'predikátum' terminust fogom használni, az említett alapstruktúrákra pedig a 'funktör + argumentumai struktúra' terminussal fogok utalni.

Az 1. csoport rendszermondatainak *vki* argumentumát minden esetben a „Péter”, *vkinek* argumentumát az „édesanyjának”, *vmivel* argumentumát pedig a „virággal” nyelvi elemmel töltöttük ki. A szótári egységekhez megadott 'funktör + argumentumai struktúra'-n alapuló — (több más elem lehetséges alkalmazása mellett) 'lexikális kitöltés'-sel nyert — 'kiinduló szerkezet' az '*azonos lexikai elemekből álló — fonetikai és vizuális — rendszermondatok közös kiindulási szerkezeté*'-nek tekintendő.

Az fenti rendszermondatok csak — egyes változatukban pronominalizált — összetevőik sorrendjében különböznek egymástól, illetve abban, hogy a 3. mondatcsoport variánsai a *vki* argumentumot csak implicit formában, az igei személyrag utalásában tartalmazzák.

A 2. csoportbeli rendszermondatokban szereplő névmásoknak — valamint a rendszermondatokban esetlegesen előforduló más deiktikus nyelvi elemeknek, mint például hely-, idő-, vagy módhatározószóknak — éppúgy nincs referenciális értékük, mint az önálló jelentéssel bíró lexémáknak, mivel — szövegkörnyezettől és szituációtól függetlenül — nem határozható meg, hogy ezek milyen teljes értékűen utalni képes nyelvi elemeket helyettesítenek, vagy esetleg — önálló szövegegésként álló szövegmondatban, azaz főképp a szituáció által meghatározottan — a valóságbeli tényállás mely körülményeire utalnak.

A 3. csoportban lévő — az alanyi összetevők ellipszise miatt — hiányos rendszermondatok kiegészítése, így utaló szerepük meghatározása — az aktuális ko-/kontextus ismerete nélkül — szintén nem lehetséges.

A 4. csoportba tartozó — nemcsak hiányos, hanem valamelyik vagy mindkét explicit argumentumot (*vkinek*, *vmivel*) pronominalizált formában tartalmazó — rendszermondatokba sem a hiányzó argumentum (*vki*) nem „érthető bele”, sem a névmással kifejezett nyelvi elem referenciális értéke nem azonosítható.

A **szövegmondat** olyan aktuális ko- és/vagy kontextusban realizált rendszermondat,

- amely rendelkezik az aktuális kontextuális és/vagy kotextuális feltételeket kielégítő aktuális — szintaktikai, fonetikai formában megvalósuló — pragmatikai paraméterekkel, ezáltal utaló funkciót tölt be;
- amely strukturáltságát tekintve éppúgy lehet teljes vagy hiányos, mint a rendszermondat, de teljessége vagy hiányossága a közölni kívánt információ szempontjából releváns (teljessége vagy hiányossága az adott ko-/kontextuális feltételek által megkívánt / megengedett teljesség vagy hiányosság);
- amelyben a hiányos szerkezetű mondatokból elmaradó (sg./pl. 3.) alanyi, állítmányi összetevőre utaló nyelvi-grammatikai elemek (igei személyragok,

birtokos személyjelek) referenciális értéke az adott szövegkörnyezetből, illetve a kommunikációs szituációból egyértelműen kiegészíthető;

- amelyben a teljes vagy hiányos mondatokban előforduló névmások, határozók vagy egyéb deiktikus elemek referenciális értéke a szövegkörnyezetből és/vagy a kommunikációs helyzetből egyértelműen azonosítható;
- végül, amely egyaránt realizálódhat hangzó vagy írott formában is (lásd 'fonetikai, illetve vizuális rendszermondat'-tal egyenértékű 'szövegmondat').

A következő — a fenti csoportokból választott — példák az egyes szövegmondatok szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai strukturáltságának szövegkörnyezettől (illetve egy elképzelt kotextustól) való befolyásoltságát szemléltetik (egyelőre aktuális megjelenési formájuk mozzanatainak magyarázata nélkül). Mivel a — potenciális szövegkörnyezettől és/vagy szituációtól befolyásolt — 'fonetikai rendszermondatok' referenciális értéke egyértelműbben azonosítható a fonetikai jegyekkel nem reprezentált 'vizuális rendszermondatok'-énál, a potenciális ko-/kontextuális feltételeket a rendszermondatok fonetikai változatainak vonatkozásában szemléltetem.

Az 1. mondatcsoportból kiragadott „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.'*” (1/b^f) 'fonetikai rendszermondat' — szövegmondatként realizálódva — elképzelhető például abban a kontextusban, hogy „Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett, | barátnőjének pedig | egy 'kendővel'”. Az aktuális szövegkörnyezetben — amely egy elképzelt szituációt is implikál — az adott szövegmondat konkrét referenciával rendelkezik, kommunikatív értékű.

A 2. csoportból választott „*Péter | neki | 'virággal kedveskedett.'*” (2/b2^f) 'fonetikai rendszermondat' — szövegmondatként — például egy ilyesféle lehetséges kotextust feltételez: „Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. | Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. | Péter | neki | 'virággal kedveskedett.”

A 3. csoportból kiragadott „*'Virággal kedveskedett édesanyjának.'*” (3/a^f) 'fonetikai rendszermondat' szövegmondatként értelmezhető például a következő szövegkörnyezetben: „Péter | 'hosszasan tűnődött azon, | 'mivel lehet meglepni egy anyát (|) 'születésnapján. | Aztán 'határozott. | 'Virággal kedveskedett édesanyjának.”

A 4. csoportból való „*'Virággal kedveskedett neki.'*” (4/a2^f) 'fonetikai rendszermondat' szövegmondatként leginkább egy, a következőhöz közel álló szövegkörnyezetben aktualizálódhat: „Péter | 'meglepte édesanyját névnapján. | 'Virággal kedveskedett neki.”

A fenti példákat is tekintve, a rendszermondatról és a szövegmondatról, valamint kettejük összefüggéséről — pragmatikai-szemantikai vonatkozásban — megállapítható, hogy

- a **rendszermondat** — aktuális kotextus és/vagy kontextus hiányában — pragmatikai paramétereitől *megfosztott* szövegmondat, amelynek helyzeténél fogva nincs referenciális értéke, azaz nincs utaló funkciója;
- a **szövegmondat** — a rendszermondatdal összevetve — egy feltételezett vagy valóságos kotextus és/vagy kontextus által implikált pragmatikai paraméterekkel *rendelkező* rendszermondat, amely az adott szövegkörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet kívánta feltételeknek eleget téve, aktuális információtartalommal, referenciával rendelkezik, azaz utaló funkciója van.

2.1. Ha a 'rendszernyelvészeti'-et autonóm diszciplinának tekintjük, a „*Péter* | 'virággal kedveskedett édesanyjának.' (1a^f) 'fonetikai rendszermondat'-ról — a benne lévő relációkat tekintve — az alábbi információkkal kell tudnia szolgálni.

Az adott lineáris elrendezésű 'fonetikai rendszermondat' egyike annak a 24 lehetséges fonetikai permutációt tartalmazó csoportba tartozó elemnek (amelyek mellett természetesen számolunk valamennyi fonetikai permutáció vizuális megfelelőjével is, figyelembe véve a vizualitás teremtette két- vagy többértelműség lehetőségét),

- amelyek mindegyike egy 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' 'funktör + argumentumai struktúra'-nak megfelelő — *Péter*, *virággal* és *édesanyjának* szótári elemeket felhasználó lexikális kitöltéssel keletkezett — 'kiinduló szerkezet'-ből származtatható (amely „kitöltés” minden esetben szemantikailag jól formált 'kiinduló szerkezetek'-et eredményez);
- és amelyek mindegyike e kiinduló szerkezetből *topikalizáció* és *fokalizáció*, illetve *ellipszis* révén nyert 'logikai rendszermondat-struktúrák'-ra épül.

2.1.1. Az említett 'funktör + argumentumai struktúra'-ból — lexikális behelyettesítéssel — létrejött 'kiinduló szerkezet' többféle 'logikai rendszermondat-struktúra'-nak alapja, melyek — aszerint, hogy a rendszermondat mely összetevője kerül fókusz- vagy topikpozícióba — a következő csoportokba sorolhatók.

A 'logikai rendszermondat-struktúrák' reprezentációjában szereplő jelölések a következőképp értelmezendők (valamennyi felső indexként):

S: rendszermondat;

P: S-en belüli logikai predikátum;

F: P-n belüli fókusz;

T: topik (logikai alany).

Mivel a szó szoros értelmében vett predikátumstruktúra összetevői nem minden 'logikai rendszermondat-struktúra'-ban képeznek folytonos láncot, az alábbi reprezentációk „P” indexszel ellátott zárójelben álló része úgy olvasandó, hogy logikai predikátumnak tekintendő az e zárójelben található nem topikalizált elemek együttese. Azokban a 'logikai rendszermondat-struktúrák'-ban, melyekben az összetevők folytonos láncot alkotnak, szemléletesebb lenne egyfajta — az egyes összetevőket — 'szeparáló reprezentáció' alkalmazása (például a/4: $S[P[F[Édesanyjának] kedveskedett virággal] T[Péter].]$), az egyöntetűsége törekedve azonban a 'folytonos reprezentáció' tűnt célszerűbbnek, amely helyes értelmezéséhez azonban szükséges a fenti kitétel figyelembevétel, valamint szintén ennek ismeretében értelmezendő P és S logikai azonossága.

a) Valamely argumentum fókuszpozícióját kitüntető kombinatorika:

1. $S[P[F[Péter] kedveskedett édesanyjának virággal.]]$
2. $S[P[F[Péter] kedveskedett virággal édesanyjának.]]$
3. $S[P[F[Édesanyjának] kedveskedett T[Péter] virággal.]]$
4. $S[P[F[Édesanyjának] kedveskedett virággal T[Péter].]]$

5. $S[{}^P[{}^F[\text{Virággal}] \text{kedveskedett édesanyjának } {}^T[\text{Péter}].]]$
6. $S[{}^P[{}^F[\text{Virággal}] \text{kedveskedett } {}^T[\text{Péter}] \text{ édesanyjának.}]]$
 vagy: $S[{}^P[{}^F[\text{Virággal}] \text{kedveskedett Péter édesanyjának.}]]$

b) A fókuszjegyet az igének tulajdonító kombinatorika:

1. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] {}^T[\text{Péter}] \text{ édesanyjának virággal.}]]$
2. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] {}^T[\text{Péter}] \text{ virággal édesanyjának.}]]$
3. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] \text{ édesanyjának } {}^T[\text{Péter}] \text{ virággal.}]]$
4. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] \text{ édesanyjának virággal } {}^T[\text{Péter}].]]$
5. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] \text{ virággal } {}^T[\text{Péter}] \text{ édesanyjának.}]]$
 vagy: $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] \text{ virággal Péter édesanyjának.}]]$
6. $S[{}^P[{}^F[\text{Kedveskedett}] \text{ virággal édesanyjának } {}^T[\text{Péter}].]]$

c) Mondateleji topikpozíciót kitüntető kombinatorika, amely a fókuszjegyet az igének tulajdonítja:

1. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ édesanyjának virággal.}]]$
2. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ virággal édesanyjának.}]]$
3. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ Péter virággal.}]]$
4. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ virággal Péter.}]]$
5. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ édesanyjának Péter.}]]$
6. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ Péter édesanyjának.}]]$

d) Kettős mondateleji topikpozíciót kitüntető kombinatorika, amely a fókuszjegyet az igének tulajdonítja:

1. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^T[\text{virággal}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ Péter.}]]$
2. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^T[\text{édesanyjának}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ Péter.}]]$
3. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^T[\text{édesanyjának}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ virággal.}]]$
 vagy: $S[{}^P[{}^T[\text{Péter édesanyjának}] {}^T[\text{virággal}] {}^F[\text{kedveskedett}].]]$
4. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ virággal.}]]$
5. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ édesanyjának.}]]$
6. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^T[\text{virággal}] {}^F[\text{kedveskedett}] \text{ édesanyjának.}]]$

e) Mondateleji topikpozíciót, valamint valamely argumentum fókuszpozícióját kitüntető kombinatorika:

1. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett virággal.}]]$
 vagy: $S[{}^P[{}^T[\text{Péter édesanyjának}] {}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett.}]]$
2. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}] {}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett édesanyjának.}]]$
3. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett virággal.}]]$
4. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}] {}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett Péter.}]]$
5. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett Péter.}]]$
6. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}] {}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett édesanyjának.}]]$

f) Kettős mondateleji topikpozíciót, valamint valamely argumentum fókuszpozícióját kitüntető kombinatorika:

1. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}]{}^T[\text{virággal}]{}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett.}]]$
2. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}]{}^T[\text{édesanyjának}]{}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett.}]]$
3. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}]{}^T[\text{édesanyjának}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett.}]]$
4. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}]{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett.}]]$
5. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}]{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett.}]]$
6. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}]{}^T[\text{virággal}]{}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett.}]]$

A fenti ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ ‘fonetikai és/vagy vizuális felszíni rendszermondatok’ logikai bázisai. E ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ prozódiai megvalósulását egyrészt a ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ egyes komponensei által kívánt és meghatározott fonetikai jegyek (szünetek, hangsúlyok), másrészt az adott ‘fonetikai rendszermondatok’ aktuális ko- és/vagy kontextuális feltételei befolyásolják. (A ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ és a ‘fonetikai (felszíni) rendszermondat-struktúrák’ összefüggéseiről a 2.1.4. pontban szölok.)

A 2.1.1. pontban rendszerezett ‘logikai rendszermondat-struktúrák’-ra épül a következő 24 lehetséges — egymástól lineáris elrendezésben eltérő — ‘fonetikai (felszíni) rendszermondat-változat’, melyek egyike a „Péter | ‘virággal kedveskedett édesanyjának.” (1a^f, lásd először az 1. alatti csoportosításban, majd a 2.1.2. pontban) ‘fonetikai rendszermondat’ (az alkalmazott jelölések értelmezése megegyezik az eddigiekével), amely a $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett édesanyjának.}]]$ (e/2, lásd a fenti csoportosításban) ‘logikai rendszermondat-struktúra’-ra épül:

2.1.2.

- 1a^f Péter | ‘virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1b^f Péter | ‘virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1c^f Péter | virággal | ‘kedveskedett édesanyjának.
- 1d^f Péter | virággal | kedveskedett | ‘édesanyjának.
- 1^v Péter virággal kedveskedett édesanyjának.

- 2a^f Péter | virággal | ‘édesanyjának kedveskedett.
- 2b^f Péter | virággal | édesanyjának | ‘kedveskedett.
- 2^v Péter virággal édesanyjának kedveskedett.

- 3a^f ‘Péter kedveskedett édesanyjának virággal.
- 3b^f Péter | ‘kedveskedett édesanyjának virággal.
- 3c^f Péter | kedveskedett | ‘édesanyjának virággal.
- 3^v Péter kedveskedett édesanyjának virággal.

- 4a^f ‘Péter kedveskedett virággal édesanyjának.
- 4b^f Péter | ‘kedveskedett virággal édesanyjának.

4c^f Péter | kedveskedett | 'virággal édesanyjának.
4^v Péter kedveskedett virággal édesanyjának.

5a^f Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.
5b^f Péter | édesanyjának | virággal | 'kedveskedett.
5a/b^v Péter édesanyjának virággal kedveskedett.

6a^f Péter 'édesanyjának kedveskedett virággal.
6b^f Péter | 'édesanyjának kedveskedett virággal.
6c^f Péter | édesanyjának | 'kedveskedett virággal.
6d^f Péter | édesanyjának | kedveskedett | 'virággal.
6^v Péter édesanyjának kedveskedett virággal.

7a^f 'Virággal kedveskedett Péter édesanyjának.
7b^f Virággal | 'kedveskedett Péter édesanyjának.
7c^f Virággal kedveskedett 'Péter édesanyjának.
7d^f Virággal kedveskedett Péter | 'édesanyjának.
7e^f Virággal | kedveskedett | 'Péter | édesanyjának.
7^v Virággal kedveskedett Péter édesanyjának.

8a^f 'Virággal kedveskedett édesanyjának Péter.
8b^f Virággal | 'kedveskedett édesanyjának Péter.
8c^f Virággal kedveskedett édesanyjának 'Péter.
8d^f Virággal kedveskedett | 'édesanyjának Péter.
8^v Virággal kedveskedett édesanyjának Péter.

9a^f Virággal 'Péter kedveskedett édesanyjának.
9b^f Virággal | 'Péter kedveskedett édesanyjának.
9c^f Virággal | Péter | 'kedveskedett édesanyjának.
9d^f Virággal | Péter | kedveskedett | 'édesanyjának.
9^v Virággal Péter kedveskedett édesanyjának.

10a^f Virággal | Péter | 'édesanyjának kedveskedett.
10b^f Virággal | Péter | édesanyjának | 'kedveskedett.
10c^f Virággal | Péter édesanyjának | 'kedveskedett.
10d^f Virággal | 'Péter édesanyjának kedveskedett.
10e^f Virággal | Péter 'édesanyjának kedveskedett.
10^v Virággal Péter édesanyjának kedveskedett.
11a^f Virággal 'édesanyjának kedveskedett Péter.
11b^f Virággal | 'édesanyjának kedveskedett Péter.
11c^f Virággal | édesanyjának | 'kedveskedett Péter.
11d^f Virággal | édesanyjának | kedveskedett | 'Péter.
11^v Virággal édesanyjának kedveskedett Péter.

12a^f Virággal | édesanyjának 'Péter kedveskedett.
12b^f Virággal | édesanyjának | 'Péter kedveskedett.
12c^f Virággal | édesanyjának | Péter | 'kedveskedett.
12^v Virággal édesanyjának Péter kedveskedett.

13^f 'Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.
13^v Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.

14a^f 'Kedveskedett Péter | édesanyjának virággal.
14b^f 'Kedveskedett Péter édesanyjának virággal.
14^v Kedveskedett Péter édesanyjának virággal.

15a^f 'Kedveskedett virággal Péter | édesanyjának.
15b^f 'Kedveskedett virággal Péter édesanyjának.
15^v Kedveskedett virággal Péter édesanyjának.

16a^f 'Kedveskedett virággal édesanyjának Péter.
16b^f Kedveskedett 'virággal | édesanyjának Péter.
16^v Kedveskedett virággal édesanyjának Péter.
17a^f 'Kedveskedett édesanyjának Péter virággal.
17b^f Kedveskedett 'édesanyjának | Péter virággal.
17^v Kedveskedett édesanyjának Péter virággal.

18a^f 'Kedveskedett édesanyjának virággal Péter.
18b^f Kedveskedett 'édesanyjának | virággal Péter.
18c^f 'Kedveskedett | édesanyjának | virággal | 'Péter.
18^v Kedveskedett édesanyjának virággal Péter.

19a^f Édesanyjának | Péter | 'virággal kedveskedett.
19b^f Édesanyjának | Péter | virággal | 'kedveskedett.
19^v Édesanyjának Péter virággal kedveskedett.

20a^f Édesanyjának | 'Péter kedveskedett virággal.
20b^f Édesanyjának 'Péter kedveskedett virággal.
20c^f Édesanyjának | Péter | 'kedveskedett virággal.
20^v Édesanyjának Péter kedveskedett virággal.

21a^f Édesanyjának | virággal | 'Péter kedveskedett.
21b^f Édesanyjának | virággal | Péter | 'kedveskedett.
21^v Édesanyjának virággal Péter kedveskedett.

22a^f Édesanyjának | 'virággal kedveskedett Péter.
22b^f Édesanyjának | virággal | 'kedveskedett Péter.
22c^f Édesanyjának | virággal | kedveskedett | 'Péter.
22^v Édesanyjának virággal kedveskedett Péter.

23a^f 'Édesanyjának kedveskedett Péter virággal.
 23b^f Édesanyjának | 'kedveskedett Péter virággal.
 23c^f Édesanyjának | kedveskedett | 'Péter | virággal.
 23^v Édesanyjának kedveskedett Péter virággal.
 24a^f 'Édesanyjának kedveskedett virággal Péter.
 24b^f Édesanyjának | 'kedveskedett virággal Péter.
 24c^f Édesanyjának | kedveskedett | virággal | 'Péter.
 24^v Édesanyjának kedveskedett virággal Péter.

- A vizsgált 'fonetikai rendszermondatt' (1a^f, és a neki megfelelő 'vizuális rendszermondatt', 1a^v) alapjául szolgáló — lexikális elemekkel kitöltött — 'funktör + argumentumai struktúra' az argumentumok lexikonbeli helyzetének megfelelően: 'kedveskedett Péter édesanyjának virággal'.
- A „Péter | 'virággal kedveskedett édesanyjának.” (1a^f) 'fonetikai rendszermondatt' a virággal argumentumra helyezi a főhangsúlyt, a Péter és a virággal összetevők között pedig szünetet tart; a rendszermondatt — e hangsúlyviszonyt érzékeltető — dallamvonala ennek megfelelően emelkedő-ereszkedő, ahol az ereszkedő szakasz kezdete a virággal első szótagja, a főhangsúlyos kezdő morféma.
- A szóban forgó 'fonetikai rendszermondatt' — adott lineáris elrendezésben és fonetikai struktúrában kifejezésre jutó — szemantikai szerkezete a 'Péter (nevű fiú/férfi) virággal kedveskedett az édesanyjának' tényállásból azt a két információt tünteti ki, hogy 1) a 'Péter nevű fiú virággal, és nem valamilyen egyéb ajándékkal kedveskedett édesanyjának'; 2) Péteren kívül más személy is jelen van, aki szintén kedveskedett Péter vagy a saját édesanyjának, de ehhez eszközként nem virág szolgált. Ezzel szemben az elemzett 'fonetikai rendszermondatt'-nak megfelelő 'vizuális változat' semmilyen többletinformációt nem hordoz a 'funktör + argumentumai struktúra'-t kitöltő lexémák szótári jelentéseiből és a köztük lévő szintaktikai relációkból adódó jelentéshez képest. Aktuális kotextus és/vagy kotextus hiányában a rendszermondatt tényleges referenciális értéke még a 'fonetikai rendszermondatt' esetében sem azonosítható, hiszen az elemzett rendszermondattból nem tudható pontosan, hogy az édesanyjának kifejezés -já birtokos személyjele a Péter összetevővel koreferál-e, vagy a feltételezhető szövegkörnyezetben, illetve szituációban található Péteren kívül más olyan személy is, aki édesanyjának Péter virággal kedveskedhetett.
- Az elemzett rendszermondatt (1a^f) és a vele megegyező lineáris elrendezésű — a Péter argumentum után szünetet nem tartó, „Péter 'virággal kedveskedett édesanyjának.” (1b^f) formában reprezentálható — 'fonetikai rendszermondatt'-nak az előbbi 'fonetikai rendszermondatt'-étől eltérő prozódiai jegyei a rendszermondatt szemantikai szerkezetét úgy befolyásolják, hogy ez utóbbi a szövegkörnyezet és/vagy a szituáció összetevőjeként nem feltételül Péteren kívül más személyt is, aki édesanyjának (sajátjának vagy Péterének) kedveskedett valamivel, de nem virággal (változtatlanul szem előtt tartva azt

a tényt, hogy az *édesanyjának* kifejezés -já birtokos személyjelének referenciája nem azonosítható egyértelműen). Ennek megfelelően az utóbbi rendszermondattal kontextusaként elképzelhető például a következő: „Péter 'virággal kedveskedett édesanyjának, | nem 'könyvvvel.”

- Az elemzett rendszermondattal (1a^f) és a vele megegyező lineáris elrendezésű, de tőle eltérő — a *virággal* argumentum és a *kedveskedik* funktor előtt is szünetet tartó, a főhangsúlyt a *kedveskedik* funktorra helyező, „Péter | virággal | 'kedveskedett édesanyjának.” (1c^f) formában reprezentálható — ‘fonetikai rendszermondattal’ szemantikai szerkezete abban különbözik az előzőektől, hogy az utóbbi a közölni kívánt információtartalom legfontosabb mozzanataként a cselekvés — amelynek végrehajtója „Péter”, eszköze pedig a „virág” — megtörténését tünteti fel.
- A „Péter | virággal | kedveskedett | 'édesanyjának.” (1d^f) ‘fonetikai rendszermondattal’-ban az *édesanyjának* kifejezés ‘hátra helyezett’ (funktort mögötti) fókuszbeli helyzete nyomatékosítja a mondat előző részében közölt tényállás édesanyára — és nem más valakire — vonatkozását.

A ‘rendszernyelvészet’-nek — a vizsgált ‘fonetikai’, illetve ‘vizuális rendszermondattal’ leírását egyaránt célozva — természetesen nemcsak a vele azonos lineáris elrendezésű, de tőle eltérő fonetikai struktúrájú rendszermondattokat (1a^f/b^f/c^f/d^f, 1^v) kell figyelembe vennie, hanem az azonos ‘funktort + argumentumai struktúra’-ból (‘kedveskedik vki vkinek vmivel’) származtatható — azonos lexikai elemeket felhasználó — összes lehetséges lineáris elrendezésű, potenciális ‘vizuális és fonetikai rendszermondattal’-ot (2^fv-24^fv) is. Ennek részletes leírására itt nem vállalkozom.

2.1.3. Amennyiben egy feltételezett lexikonból választott állítmányhoz rendelt argumentumok sorrendjét vesszük alapul az egyes kombinatorikus változatok származtatásához, célszerű meghatározni azokat a ‘transzformációs műveletek’-et:

- a) amelyek lehetővé teszik ‘funktort + argumentumai struktúra’-ból ‘kiinduló szerkezet’ létrehozását;
- b) amelyek biztosítják a ‘kiinduló szerkezetek’ alapján ‘logikai rendszermondattal-struktúrák’ létrejöttét; valamint
- c) amelyek átmenetet biztosítanak a ‘logikai rendszermondattal-struktúrák’ és a ‘fonetikai és/vagy vizuális (felszíni) rendszermondattalok’ között.

Az a) pontban említett összefüggést a ‘lexikai behelyettesítés’ (‘lexikális kitöltés’) művelete biztosítja: az állítmány funkciójú szótárbeli egység vonzataiként feltüntetett argumentumok lexikális elemekkel való kifejezése.

A b) pontbeli megfelelést a fokalizáció (fókuszpozícióba helyezés), illetve a topikalizáció (topikpozícióba helyezés) teremti meg, ahol a ‘topik’ és a ‘fókusz’ a következőképp értelmezendők:

fókusz: a magyar mondat lineáris elrendezésében — leginkább — a funktort megelőző pozíció (bár a funktort követő mondatszakaszban is állhat fókuszje-

gyet viselő argumentum), amely logikai aspektusból a mondat információtartalmának kiemelt mozzanatát tartalmazza, prozódiai jellemzőit tekintve pedig — a logikai szerkezettel szükségszerűen szoros összefüggésben — hangsúlyos, az ereszkedő dallamvonal kezdeti fázisa;

topik: a magyar mondat lineáris elrendezésében nem rögzített helyzetű pozíció, amely a — rendszerint a szövegelményből vagy a szituációból ismert — logikai alany helye, a rendszermondat fonetikai struktúráját tekintve pedig hangsúlytalan vagy alig hangsúlyos — a fókuszpozícióban lévő nyelvi elemnél mindenképp hangsúlytalanabb —, a fókusz előtt emelkedő dallamvonalú, a funktort követő mondatszakasz összetevőjeként a dallamvonal ereszkedő fázisába illeszkedő, lebegő dallamvonalú egység.

A c) pontbeli átmenetet biztosító transzformáció a 'logikai rendszermondat-struktúra'-hoz fonetikai (prozódiai) struktúrákat rendel, azaz a 'logikai rendszermondat-struktúra'-beli összetevők logikai jellemzőinek, illetve a logikai relációknak fonetikai jegyeket feleltet meg.

2.1.4. Az egyes 'logikai rendszermondat-struktúra'-kat és a nekik megfelelő lineáris elrendezését 'fonetikai (felszíni) rendszermondatok'-at összevetve, tapasztalható a topik-fókusz-struktúra (logikai struktúra), a lineáris elrendezés és a szünet-hangsúly struktúra (fonetikai struktúra) összefüggése. A 'vizuális (felszíni) rendszermondat'-ot itt azért nem említem külön, mert ebben az összefüggésben — prozódiai jegyei miatt — a 'fonetikai rendszermondat' releváns; a 'fonetikai rendszermondat' vizuális változata — mint hangzó formai jegyeiktől megfosztott rendszermondat-reprezentáció — ebben a megközelítésben nem jelent támpontot. Az eddigi példákban alapul vett 'funktort + argumentumai struktúra'-ból — azonos lexémákat felhasználó lexikai behelyettesítéssel — létrejött 'kiinduló szerkezet'-en alapuló 'logikai rendszermondat-struktúrák' közül egy egyszerre többféle 'fonetikai rendszermondat'-nak lehet logikai kiindulópontja, mivel egyes (morfo)szintaktikai relációkat prozódiai jegyek sem képesek egyértelművé tenni. (Vö. az 1. pontban a 'vizuális' és a 'fonetikai rendszermondat' referenciális értékének összefüggéseiről, a birtokos személyjel referenciális értékének azonosíthatóságáról.)

Egy rendszermondat logikai struktúrájának és fonetikai formájának összefüggését jól szemlélteti például a 'logikai rendszermondat-struktúrák' csoportosításából kiragadott példa: a $^S [^P [^T [Péter] ^T [édesanyjának] ^F [kedveskedett] virággal.]]$ (d/3) 'logikai rendszermondat-struktúra' (amely funktorfokalizációt és kettős topikalizációt hajt végre) fonetikai megvalósulásaként a Péter | édesanyjának | 'kedveskedett virággal. felszíni rendszermondat képzelhető el (ahol változatlanul nem azonosítható pontosan a birtokos személyjel referenciája). Ha az előbbi 'fonetikai rendszermondat' prozódiai jegyeit annyiban módosítjuk, hogy töröljük a Péter és az édesanyjának összetevők közötti szünetet, a rendszermondat logikai struktúrája a következőre változik: $^S [^P [^T [Péter édesanyjának] ^F [kedveskedett] virággal.]]$, ahol a szerkezetes egységként topikalizált Péter édesanyjának összetevő egyértelművé teszi Péter 'birtokos' és egy — a szituációból és/vagy a szövegkörnyezetből ismerhető, a kedveskedett igei személyragjával koreferens — harmadik személy (sg. 3.) 'cselekvő' szerepét.

A rendszermondattal logikai struktúrájának és lineáris elrendezésének összefüggősége kézenfekvő, ha azt vesszük alapul, hogy egy topikalizált vagy fokalizált összetevő lehetséges előfordulása a szövegmondatban — bár nem föltétlenül egyetlen meghatározott pozícióra korlátozott — behatárolt.

Megjegyzések:

- a magyar mondatszerkesztés nagyon kis mértékben köti meg a mondatösszetevők sorrendjét, melyek logikai struktúráknak megfelelő lineáris elrendezésekbe szerveződnek;
- a mondatstruktúra meghatározó összetevője — ahogy fentebb más összefüggésben említettem — a fókusz, amely vagy a funktor egy argumentuma, vagy maga a funktor, helyzetét tekintve pedig — ha nem maga a funktor viseli a fókuszjegyet — vagy funktor előtti, vagy olykor funktor utáni pozíció;
- a fenti megállapítás értelmében a fókusz helyzete a mondat lineáris elrendezését, illetve — mint állandó nyomatékot viselő összetevő — a mondat szünet-hangsúly struktúráját (azaz fonetikai formáját) is döntően meghatározza:
  - a 'logikai rendszermondattal-*struktúrák*' prozódiaja többé-kevésbé pontosan meghatározható: a mondat dallamvonala — amennyiben a fókusz egy vagy két topik előzi meg — emelkedő-ereszkedő, ahol az ereszkedő szakasz kezdete a fókuszban van; amennyiben a fókusz nyitja a mondatot, a dallamvonal ereszkedő;
  - a szünetek helyzete is leginkább a logikai struktúrától függ, a fókusz bizonyos helyzetei a szünetviszonyokat is meghatározzák: ez történik például akkor, ha a logikai alanyként álló topikot követő fókuszban maga a — szükségszerűen hangsúlyos — funktor áll, amely előtt szükséges szünetet tartani (például $S[P[T[Péter] F[kedveskedett] \text{édesanyjának virággal.}] (c/1))$);
  - egyéb esetekben a szünet-hangsúly struktúra szabályszerűségeit nemigen lehet egyöntetűen meghatározni, az viszont tapasztalható, hogy a szünetek leginkább topik- vagy fókuszpozícióban álló összetevőt vezetnek be (például $S[P[T[Péter] T[virággal] F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett.}] (f/6))$; ennek egyik típusában a szünet — kettős topikalizáció esetén — a két topik között fordul elő. A szövegmondatok fonetikai formájáról — generatív megközelítésben — itt annyit érdemes megjegyezni, hogy a fonetikai forma dominanciája a percepció, illetve az interpretáció szempontjából nyilvánvalónak tűnik, hiszen a percipiálós elsőként az adott struktúra fonetikai (akusztikai) reprezentációjával találkozik, és csak akkor tud visszakövetkeztetni a generált mondatstruktúrára, ha a fonetikai forma továbbítani tudja számára a szükséges szerkezeti információkat (HUNYADI: 1995. 159). Egy potenciális mondatstruktúrához tartozó fonetikai forma alapját az úgynevezett 'fonetikai frázisok' képezik, amelyek a mondatbeli főhangsúlyok, illetve a köréjük szerveződő — egy intonációs minta által átfogott — összetevőket tartalmazzák. Az intonációs minta lehet ereszkedő vagy emelkedő-ereszkedő a hangsúlyos köz-

pont helyzetétől függően, amely mindig az ereszkedő szakasz elejére esik (HUNYADI: 1995. 159). Emelkedő szakaszában állnak a topikalizált, illetve a balra kihelyezett szövegösszetevők. (A balra kihelyezett összetevő — a mondat szerkezetet ‘kifejezés’-sé (expression) bővítve — egy ‘mondat előtti helyet’ foglal el, ahol ‘szembeállítás’-t kifejező szemantikai jegyet kap, É. KISS: 1992. 109-116.) Ennek ismeretében az emelkedő-ereszkedő fonetikai formának az alábbi szerkezeti formák felelnek meg: $S[\text{ }^T[\text{ }^F[\dots]]]$, $B[\text{ }^S[\text{ }^F[\dots]]]$ (ahol B valamely összetevő balra való kihelyezését jelzi), tisztán ereszkedő intonációjú egy $S[\text{ }^F[\dots]]$ struktúra.

2.2. Nyelvi kompetenciánk, valamint tapasztalati úton szerzett ‘nyelvre, illetve a nyelvi elemek alkalmazására vonatkozó ismeretünk’ révén rendelkezünk arra vonatkozó konvencionális tudással, hogy milyen feltételek között használ(hat)juk az egyes lineáris elrendezés-, logikai, fonetikai struktúravariánsokat. Valamely rendszermondat — mint ‘potenciális felszíni struktúra’ — adott lineáris elrendezésével, logikai szerkezetével (topik-fókusz szerveződésével), fonetikai formájával (szünet-hangsúly struktúrájával) olyan ko-/kontextuális körülményeket, követelményeket feltételez, melyeknek adott formájában, felépítésében meg tud felelni.

Az az apparátus, amely a lineáris-logikai-fonetikai struktúrákhoz potenciális kotextuális és/vagy kontextuális feltételeket rendel — meghatározva ezzel az adott rendszermondat használati feltételeit —, a ‘**nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészte**’. ‘Bemenetétől’ a meghatározott lineáris elrendezésű, fonetikai struktúrájú ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ szolgálnak.

A ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészte’ apparátus szerepének és működésének szemléltetéséhez visszatérek a — korábbi elemzésre az első csoportosításból (lásd az 1. alatt) — kiválasztott példákhoz, melyeken szemléletesen végigkövethető, miképpen feltételezi egy adott potenciális felszíni struktúra (pontosabban annak lineáris elrendezése, logikai struktúrája, fonetikai formája) azokat a kontextuális és/vagy kotextuális feltételeket, amelyeknek eleget tenni képes (az egyes példákhoz fűzött kommentárokban azokat a ko-/kontextuális feltételeket, amelyek mindegyik szövegmondat vonatkozásában azonosak — a könnyebb követhetőség végett — minden szövegmondat elemzésében megemlítem).

A „*Péter | édesanyjának | ‘virággal kedveskedett.’*” (1/b^f) fonetikai (felszíni) rendszermondat (lineáris elrendezése, topik-fókusz szerkezete és fonetikai struktúrája) kontextuális és/vagy kotextuális körülményként feltételezi egyrészt azt, hogy Péter (esetleg más valaki) édesanyján kívül „jelen van” más meglependő személy is, másrészt azt a — vagy valóságra vonatkozó ismereteinken, tapasztalatainkon nyugvó vagy szintén a szövegelőzményből ismerhető — tény, hogy valakit virágon kívül más dologgal is meg lehet lepni.

A „*Péter | neki | ‘virággal kedveskedett.’*” (2/b2^f) fonetikai (felszíni) rendszermondat az előző szövegmondatéihoz hasonló ko-/kontextuális körülményeket feltételez: azaz egyrészt azt, hogy a szöveggörnyezetben vagy egy valóságos vagy

feltételezett szituációban szerepeljen Péter (esetleg más valaki) édesanyján kívül más megajándékozható személy, másrészt vagy valóságon alapuló tapasztalatvilágunknak vagy a szövegelőzményből, illetve a szituatív környezetből származó ismeretünknek azt az mozzanatát, hogy meglepetésként számtalan dolog szóba jöhet. Ezen túl az *édesanyjának* argumentum pronominalizációja („neki”) feltételezi a — névmás feltételezett jelentéstartalmával pontosan azonosítható (vele koreferáló), tényleges referenciával rendelkező — *édesanya* nyelvi elem explicit jelenlétét a szövegelőzményben, vagy — számolva a névmás deiktikus szerepének lehetőségével — annak a valóságdarabnak jelenlétét, amire a *neki* névmás deiktikusan utalhat.

A „*Virággal kedveskedett édesanyjának*.” (3/a^f) fonetikai felszíni rendszermondattal a következő kotextuális és/vagy kontextuális körülményeket feltételezi: a szövegelőzményben szerepelnie kell az — ellipszist lehetővé tevő — *vki* argumentummal egyértelműen azonosítható, teljes értékű referenciával rendelkező nyelvi elemnek, avagy a kommunikációs helyzetben olyan valóságos személynek, amelyre/akire az adott szövegmondattal a *kedveskedett* ige személyragja (sg. 3.) utal; ezenkívül támaszkodnunk kell vagy a — tapasztalati úton nyerhető — valóságra vonatkozó ismeretünkre (miszerint virágon kívül mással is lehet kedveskedni édesanyánknak), vagy pedig a szövegelőzményből nyerhető erre vonatkozó információkra.

A „*Virággal kedveskedett neki*.” (4/a2^f) fonetikai felszíni rendszermondattal „kiván” legtöbbet szöveggörnyezetétől, illetve attól a valós vagy feltételezett kommunikációs helyzettől, amelyben realizálódik, mivel ezeknek a kizáró ellentéteztést implikáló hangsúlyon (*Virággal*) túl a *vki* argumentum ellipszisének és a *vkinek* argumentum pronominalizációjának feltételét is biztosítaniuk kell. A *virággal* argumentum kiemelt helyzete — mint az eddigi példamondatokban — a valóságra vonatkozó tudásunk alapján értelmezhető, esetleg a kontextus alapján, amennyiben a szövegelőzmény — explicit formában — „felkínál” egyéb, ajándékozásra alkalmas összetevőt is; az — implicit formában az igei személyragban „jelen lévő” — *vki* argumentum elhagyhatóságának feltétele, hogy a szövegelőzményben explicit formában, teljes értékű referenciával szerepeljen az adott argumentumszerepet betöltő nyelvi elem („*Péter*”) (avagy az aktuális kommunikációs helyzet Péter nevű szereplőjeként deiktikusan utalt személy); végül a személyes névmással kifejezett *vkinek* argumentum is csak akkor oldható fel, ha a szövegelőzményre, vagy a szituációra támaszkodva egyértelmű tényleges referenciális értéke (*Péter* vagy más — sg. 3. — valaki édesanyja’).

2.3. A ‘szövegnyelvészet’ célja és feladata annak vizsgálata, hogy egy aktuális szöveggörnyezetben és/vagy kommunikációs helyzetben mennyiben és milyen módon teljesülnek a ‘rendszer elemei használatának nyelvészete’ keretében megfogalmazott ‘használati feltételek’, és ezeknek az adott szövegmondattal eleget tesz-e, illetve hogyan (milyen nyelvi és nem nyelvi eszközök felhasználásával) tesz eleget.

A korábbi példánál maradvra — szem előtt tartva a fentebb, a szövegmondat fogalmának meghatározásakor adott, feltételezett szöveggörnyezet-leírásokat is — ezek mint aktuális kontextusban és/vagy kotextusban megvalósuló szövegmondatok szövegnyelvészeti aspektusból a következőképpen elemezhetők.

A „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.*” (1/b^f) szövegmondat adott lineáris elrendezése, topik-fókuszerkezete, valamint prozódiai (szünet–hangsúly) struktúrája közvetlen kontextuális környezetének függvénye: „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett, | barátnőjének pedig | egy 'kendővel.*”

- A *Péter* mellett az *édesanyjának* összetevő topikpozícióját — kiemelését egy őt megelőző szünettel is érzékeltetve — az kívánja meg, hogy a szöveggörnyezetben található más — az édesanyjával azonos szerepű — összetevő (*Péter barátnője*), amelynek ugyanaz a funkora, és amely minden olyan szemantikai jeggyel rendelkezik, amelyet az adott funktor a *vkinek* szerepindikátornak megfelelő ‘szűkebb értelemben vett argumentum’-tól megkíván (azaz ugyanúgy alkalmas a ‘címzett’ szerepű *vkinek* argumentum betöltésére, mint a *barátnőjének* összetevő).
- Az ‘eszköz’ szerepű *virággal* kifejezés hangsúlyos fókuszerpozícióját a második egységben lévő — szintén ‘eszköz’ szerepű — *egy kendővel* argumentum fókuszerpozíciója magyarázza, azaz helyzetüknek köszönhetően a két — *vmivel* argumentumot — betöltő nyelvi elem ‘virággal és nem más valamivel’-ként, illetve ‘egy kendővel és nem más valamivel’-ként értelmezendő.
- A *Péter* és az *édesanyjának* topikalizált kifejezések explicitségét a szövegmondat második szakaszának erősen elliptikus szerkezete kívánja meg, ahol *Péterre* a *barátnőjének* kifejezés *-je (-jé)* birtokos személyjele utal; bár az *édesanyjának* kifejezésre nem utal grammatikai utalóelem, a *pedig* kötőszó feltételez a szövegelőzmény összetevőjeként más *vkinek* szerepindikátornak megfelelő összetevőt (argumentumváltozót) is.
- Az alanyi és állítmányi összetevő ellipszise a második egységben a következő két rendszermondat közötti logikai kapcsolat eredménye: „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett. || Péter | barátnőjének | egy 'kendővel kedveskedett.*” Mivel mind a két rendszermondat egy ‘kedveskedik *vki vkinek*’ funktor + argumentumai struktúrából származtatható, ahol a *vki* argumentumot kitöltő elem mindkét esetben *Péter*, azok az összetevők, amelyek a két mondat egységben azonosak — így a *kedveskedik* és a *Péter* — a másodikból elhagyhatók.

A „*Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*” (2/b2^f) szövegmondat lineáris, logikai, illetve fonetikai struktúrája a következő kontextus függvénye: „*Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. || Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. || Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*”

- A *Péter* mellett a *neki* (‘*Péter* vagy más — sg. 3. — valaki édesanyjának’) összetevő topikalizálásának szerepe ezúttal is a szövegelőzményből ismert

más 'címzett' szerepű elemmel (tudniillik Péter vagy más — sg. 3. — valaki barátnőjével) szembeni megkülönböztető kiemelése.

- Pronominalizációját az teszi lehetővé, hogy a személyes névmás egyértelműen azonosítható a közvetlen szövegelőzményben explicit formában szereplő, teljes referenciális értékű elemmel, Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyjával, amihez a 'meglep *vki vkít vmilyen alkalomból*', valamint a 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' funktorok közötti asszociatív kapcsolat is hozzájárul.
- A *virággal* kifejezés fókuszhelyzetének magyarázata az előző szövegmondatbeli előfordulásáéhoz hasonló, azzal a módosítással, hogy az itt elemzett szövegmondat verbális környezete nem tartalmaz a virágon kívül egyéb, kedveskedés eszközként szolgálható összetevőt, hanem a valóságra vonatkozó tapasztalatunk, ismeretünk az, amelyre támaszkodva a *virággal* kifejezés hangsúlyos, szünettel is kiemelt fókuszhelyzete értelmezhető.

A „*Virággal kedveskedett édesanyjának.*” (3/a^f) szövegmondat lineáris elrendezése, logikai és fonetikai szerkezete a következő aktuális kontextushoz igazodik: „*Péter | 'hosszasan tűnődött azon, || 'mivel lehet meglepni egy anyát | születésnapján. || Aztán 'határozott. || 'Virággal kedveskedett édesanyjának.*”

- Az elemzett szövegmondat szövegkörnyezeteként megjelölt szövegmondatok közül csak az első tartalmazza explicit formában a funktorokban kifejezett cselekvéssor logikai alanyát, *Péttert*, és mivel a következő szövegmondatok mindegyik — 'nem személytelen' — jelentésű igealakjának személyragja implicit módon rá utal, el is hagyható.
- A *virággal* kifejezés fókuszhelyzete egyrészt a fentebb már említett valóságra vonatkozó ismeretünkkel indokolható, másrészt az első szövegmondat — 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' funktor + argumentumai struktúrával közel megegyező referenciális értékű — 'meglep *vki vkít vmivel*' struktúra *vmivel* szerepindikátorának megfelelő *mivel* kérdő névmás fókuszhelyzetével. Erre — mintegy válaszként — a *virággal* kifejezés szűkségszerűen fókuszpozícióba kerül.
- Jelen esetben az *édesanyjának* kifejezés azért nem pronominalizálható, mert konkrét referenciával — mint 'Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyja' — az adott szövegmondatban fordul elő először; az adott nyelvi elem korábbi előfordulásának referenciális értéke tágabb: 'az édesanyák általában'.

A „*Virággal kedveskedett neki.*” (4/a2^f) szövegmondat aktuális kontextusa — „*Péter | 'meglepte édesanyját névnapján. || 'Virággal kedveskedett neki.*” — által támasztott feltételeknek a következő módon tesz eleget:

- Az elemzett szövegmondatban a *kedveskedik* funktor *virággal* eszközének logikai és fonetikai kiemelése (fókuszhelyzete) ezúttal is valóságra vonatkozó ismeretünkre támaszkodva értelmezhető.

- Mivel a szövegelméletben a Péteren kívül nincs más olyan szöveg, amellyel a *kedveskedik* igei funktor személyragja egyeztethető lenne, az elemzett szövegmondatból elhagyható. A *kedveskedik* funktorával hasonló jelentésű *meglep* funktor *vki vkit vmilyen alkalomból* argumentumainak mindegyike explicit formában szerepel, így a *kedveskedik* argumentumstruktúrájában explicit módon nem szereplő *vki* argumentum azonosíthatóságot a két funktor logikai érintkezése is irányítja.
- A *vkinek* argumentumot betöltő ‘címzett’ szerepű *neki* összetevő a szövegelméletből szintén azonosítható Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyjával, mivel ez megegyezik a *meglep* funktor *vkit* argumentumával.

A példaként kiemelt négy szövegmondat leírásában nem részleteztem a fonetikai struktúra sajátosságait, mivel ezek itt a logikai felépítést követik. (Vö. 2.1.4.)

3. A ‘rendszerelmélet’, a ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészet’ és a ‘szövegelmélet’ — adott elméleti keretben — alapul vett értelmezésének ismeretében a következő ábra (1. ábra) azt szemlélteti, milyen összetevőket vélek célszerűnek egy szövegmondatok leírását célzó elméleti keret „szolgáltatában”.

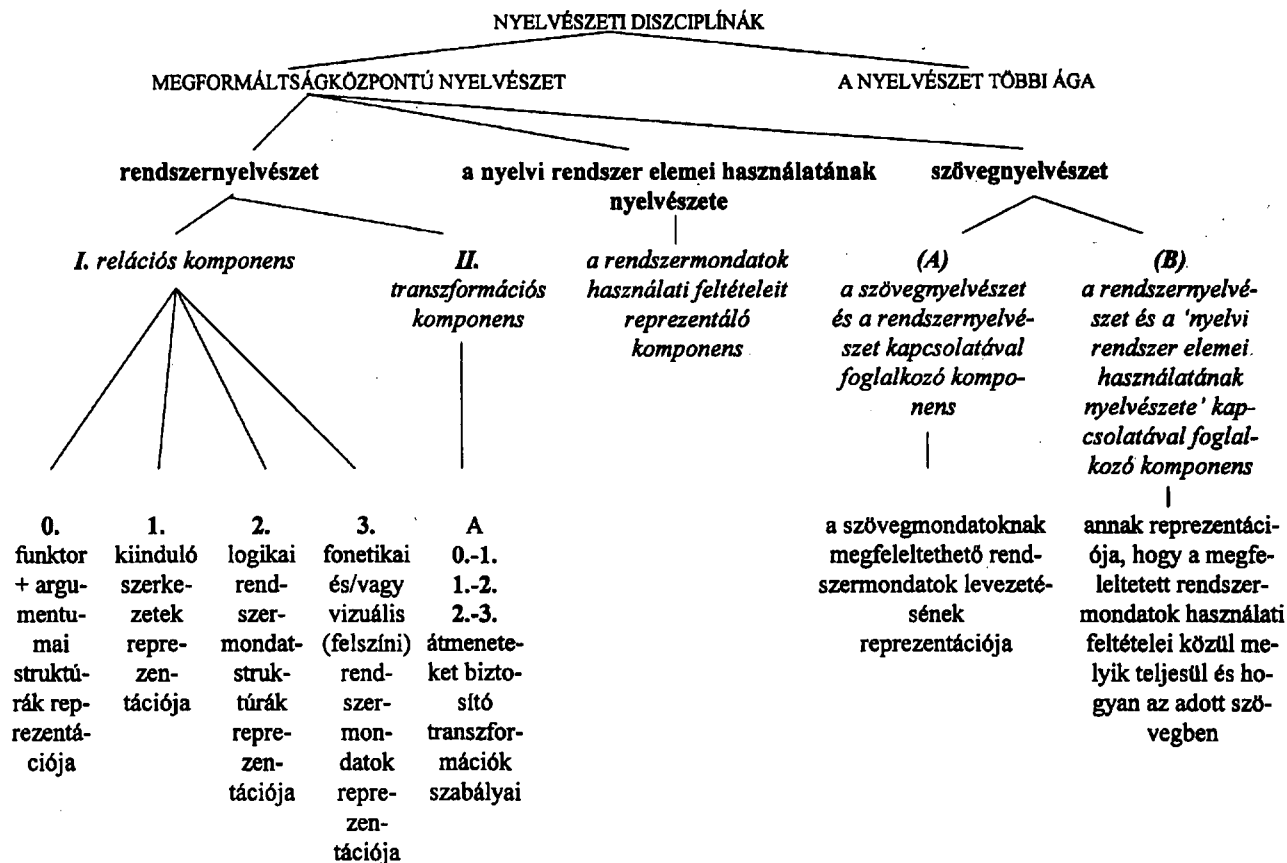
Az ábrát követi — „Megjegyzések” cím alatt — az elméleti keret kulcsfontosságú — az elemzésekben már érintett — fogalmi átalakulást alapul vett értelmezésének összefoglalása; majd az egyes diszciplínák, illetve azok komponensei szerepének vázolása, egy olyan szövegelméleti szemléletre támaszkodva, amely a szövegmondatok leírásában nem mellőzi kontextuális és/vagy kontextuális befolyásoltságukat.

(Az alábbi ábrához PETŐFI S. JÁNOSNAK az *Officina Textologica* második kötetébe írt bevezetését veszem alapul, PETŐFI: 1998.)

Megjegyzések (az 1. ábrához)

3.1. A vázolt elméleti keretben — egy CHOMSKY által értelmezett ‘nyelvi rendszer’ fogalmat véve alapul — a ‘rendszerelmélet’ olyan ‘megformáltsággözpontú’ — nyelvrendszer-elemek (köztük szövegmondatok) leírását célzó — nyelvészeti diszciplínának tekintendő (a nyelvészeti diszciplínákhoz lásd PETŐFI: 1997. 9-15), melynek két összetevője az [I.] relációs és a [II.] transzformációs komponens.

3.1.1. A ‘relációs komponens’ (I.) „a nyelvi rendszer elemeit képező lexikogrammatikai alapszerkezetek felépítettségét vizsgálja, az alapszerkezetek összetevői között értelmezhető lexikogrammatikai relációk reprezentálására dolgoz ki módszert” (PETŐFI: 1998. 7), valamint [0.] ‘funktorkomponens + argumentumstruktúra’-n alapuló — lexikális kitöltéssel keletkezett — [1.] ‘kiinduló szerkezetek’-et, ezekből származtatható [2.] ‘logikai rendszermondat-struktúrák’-at, illetve a logikai rendszermondat-struktúrák alapján értelmezhető [3.] ‘fonetikai és vizuális (felszíni) szerkezetek’-et értelmez. Ebben támaszkodik egyrészt:

1. ábra

- az adott nyelv 'szótára'-ra; ahol a szótár olyan 'lexémák rendezett halmaza'-ként értelmezendő, melynek egyes szócikkei az adott lexémán kívül elsőként a lexémához — kötelezően és fakultatívan — rendelendő / rendelhető argumentumokat tüntetik fel, azok szemantikai, morfoszintaktikai jellemzőivel, esetleges kötöttségeivel együtt; illetve azt, hogy az adott nyelvi elem funktorként milyen szemantikai jegyeket követel meg, illrtőleg tesz lehetővé az egyes argumentumait kifejező lexémákkal szemben, mivel minden argumentum szerkezete szerepindikátor + argumentumváltozó ('szűkebb értelemben vett argumentum') együttműködéseként fogható fel;
- másrészt támaszkodik a nyelvi kompetenciánkban gyökerező 'morfoszintaktikai / szintaktikai szabályrendszer'-re.

A 'relációs komponens' összetevőiként feltüntetett 0., 1., 2., 3. meghatározások a következőképp értelmezendők:

0. a '**funktor + argumentumai-struktúrák**' terminus a szótári egységek reprezentációjára utal, ahol az argumentumok *szerepindikátor + argumentumváltozó szerkezetűek* (a 0. sorszám azt jelképezi, hogy a szerkezet ebben a „fázisban”, mivel nyelvi elemekkel itt még nem operálunk, semmilyen — 'potenciális' vagy 'aktuális' — referenciával nem rendelkezik);
1. a '**kiinduló szerkezetek**'-ben — több más lexikai elem alkalmazása mellett — a 'funktor + argumentumai-struktúrák'-ban az argumentumváltozók helye lexikai elemekkel van betöltve;
2. a '**logikai rendszermondat-struktúrák**' a 'kiinduló szerkezetek'-ből topikalizáció és fokalizáció révén nyert struktúrák (reprezentációjuk tartalmazza az „S”, „P”, „F” és „T” szimbólumokat felső indexekként), de bennük sem szünetek, sem hangsúlyok nincsenek jelölve;
3. a '**fonetikai (felszíni) rendszermondatok**' a logikai rendszermondatokból nyert (fonetikai szimbólumokkal reprezentált) lexikai elemláncok (amelyek nem tartalmazzák az „S”, „P”, „F”, „T” szimbólumokat, de bennük a szünetek és a hangsúlyok jelölve vannak); a '**vizuális (felszíni) rendszermondatok**' a 'fonetikai rendszermondatok'-ból nyert írott vagy nyomtatott lexikai elemláncok (amelyekben sem szünetek, sem hangsúlyok nincsenek jelölve).

3.1.2. A 'transzformációs komponens' (II.) „az egyes lexikogrammatikai alapszerkezetek adott nyelvben lehetséges lineáris manifesztációit veszi számba” (PETŐFI: 1998. 8); valamint a 'fonetikai és a vizuális (felszíni) rendszermondatok' leírására 0. – 1., 1. – 2., 2. – 3. átmeneteket biztosító transzformációs szabályokat tartalmaz (lásd a 2.1.3. pontban).

A 'funktor + argumentumai struktúrák' alapján tehát 'kiinduló szerkezetek', ez utóbbiakból 'logikai rendszermondat-struktúrák', a 'logikai rendszermondat-struktúrák' alapján (a 'nyelvi rendszer elemei használata' komponens által hozzájuk rendelt ko-/kontextuális feltételek alapján) fonetikai formák szerveződnek. Az átmeneteket transz-

formációs szabályok irányítják. Felvetődik a kérdés, hogy egy adott 'logikai rendszermondat-struktúra' lineáris elrendezést vagy fonetikai formát determinál-e elsőként, avagy a kettőt együtt, egymástól függően. Az eddig — példák elemzése kapcsán is — áttekintett strukturális összefüggések azt az álláspontot támogatják, hogy egy mondat logikai struktúrája a lineáris elrendezést és a prozódiai megformáltságot (fonetikai formát) együttesen determinálja. Ennek értelmében a 'logikai rendszermondat-struktúrák'-ból fonetikai (felszíni) rendszermondatok származtatásában a transzformációs komponensen kívül egy '**prozódiai alkomponens**' is részt vesz, amely az adott 'logikai rendszermondat-struktúra'-hoz (a 'nyelvi rendszer elemei használata' komponens által a rendszermondathoz rendelt ko-/kontextuális feltételeknek megfelelő, azaz általuk is meghatározott) prozódiai jegyeket társít.

A 'transzformációs komponens' és a — talán legcélszerűbben elgondolva — vele egységben működő 'prozódiai alkomponens' által az egyes struktúrákhoz rendelt szintaktikai és fonetikai formában válnak „olvashatóvá” a — tényleges referencia hiányában — „olvashatatlan” felszíni szerkezetek. Aktuális szövegkörnyezetben és/vagy szituációban — esetleg szöveggént — „választódik ki” egyetlen, az azonos 'funktör + argumentumai struktúra'-ból — ugyanazon lexikális elemeket felhasználó lexikális kitöltéssel — keletkezett kiinduló szerkezetből származó potenciális felszíni szerkezetek közül, amely — szintaktikai-(nyelvi) szemantikai struktúrájában, fonetikai formájában — az aktuális ko-/kontextuális feltételeknek megfelel. Ennek a szövegmondathoz megjelenési formája aszerint tartalmaz ellipszis(ek)e(t), pronominalizációt, ahogyan azt az aktuális szövegkörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet megkívánja, illetve megengedi.

3.1.3. A 2. pontban elemzett példák leírására (is) támaszkodva azt mondhatjuk, hogy a '**rendszernyelvészet**'-nek (a szövegmondatok vonatkozásában)

- ki kell tudnia mutatni az elemzett rendszermondat többi lehetséges — ugyanaból a '*funktör + argumentumai struktúra*'-ból származtatható, azonos szótári összetevőket alkalmazó lexikális behelyettesítéssel létrehozható — kombinatorikus változattal való rokonságát;
- ki kell tudnia mutatni továbbá az elemzett rendszermondathoz a vele megegyező lineáris elrendezésű, de tőle eltérő prozódiai struktúrájú rendszermondatokhoz való viszonyát;
- le kell tudnia írni egyrészt az elemzett rendszermondatétól különböző lineáris elrendezésű és fonetikai struktúrájú (de azonos lexémákból felépülő), másrészt a vele azonos lineáris elrendezésű, de tőle eltérő fonetikai szerkezetű rendszermondatok szemantikai szerkezete közötti összefüggéseket; mindeközben figyelembe kell vennie azt, hogy
  - bár az egyes felszíni rendszermondat-változatok lineáris elrendezésükben és/vagy fonetikai struktúrájukban eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy — aktuális ko-/kontextus hiányában — egyiknek sincs tényleges referenciális értéke;
  - a 'kiinduló szerkezetek' bázisául szolgáló 'funktör + argumentumai-struktúra'-ban a funktör és a hozzá tartozó argumentumok sorrendje kötetlen, csupán annyiban meghatározott, hogy az első helyen álló funktort az argu-

mentumokat kitöltő lexikális elemek olyan sorrendben követik, amilyen sorrendben egy elképzelt szótár szócikke tünteti fel a funktorként álló lexéma argumentumstruktúrájában szereplő szerepindikátorokat;

- le kell tudnia írni azokat a transzformációkat, melyek eredményeképpen a — sorrendiségében kizárólag a szótár által meghatározott — *'funktork + argumentumai struktúrák'*-ből az adott logikai struktúrák, valamint a logikai struktúrákból az aktuális 'fonetikai és/vagy vizuális (felszíni) rendszermondatok' levezethetők;
- meg kell tudnia ragadni egy adott lineáris elrendezésű fonetikai (felszíni) rendszermondatot és annak vizuális változata közötti összefüggéseket;
- le kell tudnia írni egy 'fonetikai', illetve 'vizuális (felszíni) rendszermondatot' és az alapjául szolgáló 'logikai rendszermondatot-struktúra' közötti összefüggéseket.

3.1.4. Itt célszerű említést tenni a 'transzformációs komponens' elnevezés kapcsán, illetve a különböző lineáris elrendezésű potenciális felszíni szerkezetek összetevő-sorrendjének leírhatósága vonatkozásában is felmerülő 'mozgatások' adott elméleti keretbeli értelmezéséről:

- az adott elméleti keretben értelmezett 'kiinduló szerkezet'-ben nem szükséges, de annyiban lehetséges sorrendet definiálni, hogy elől áll a funktor, ezt követik argumentumai olyan sorrendben, amilyen sorrendben egy feltételezett szótár tartalmazza őket;
- a sorrend 'nem definiáltság'-át az is meghatározza, hogy az adott elméleti keretben minden argumentum két összetevőből áll: 1) magából a 'szűkebb értelemben vett argumentum'-ból, azaz abból az entitásból, amely az adott funktor + argumentumstruktúrában a szóban forgó szerepet játssza; valamint 2) a 'szerepindikátor'-ból, amely logikai szempontból ugyanolyan jelentéshordozó, mint a 'szűkebb értelemben vett argumentum'; ez azt jelenti, hogy meghatározott sorrend azért sincs, mert a szerepindikátor egyben argumentumidentifikátor is (ráadásul ugyanaz a szerepindikátor / argumentumidentifikátor nem fordulhat elő kétszer egyetlen 'funktork + argumentumai struktúra'-n belül);
- mivel az adott elméleti megközelítés generált sorrendiséget olyan értelemben nem definiál, hogy a potenciális 'kiinduló szerkezetek' lineáris elrendezései közül egyet 'inspecifikus elrendezés'-nek tekintve alapstruktúráként tüntetne ki, nem beszélhetünk a generatív elméleti keretben meghatározottal megegyező 'mozgató'-fogalomról; ha egy bizonyos lineáris elrendezést azonban — valamilyen kitüntetett szempont alapján — inspecifikus struktúrának tekinthetnénk, a szerepindikátorok / argumentumidentifikátorok arra is felhasználhatók lennének, hogy rájuk való hivatkozással úgy lehessen „mozgítani” az adott elméleti keretben értelmezett struktúrák argumentumait, mint a generatív keretben értelmezett argumentumokat, azzal a különbséggel, hogy az elmozgató argumentumidentifikátorok nem indexekkel jelölt, hanem logikailag karakterizált 'nyomok'-at hagyhatnak.

3.2. A 'nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete' a 'nyelvi rendszer elemei használatá'-nak bemenetét képező rendszermondatok használati feltételeit határozza meg, azaz azokat a kontextuális és/vagy kotextuális körülményeket, amelyeknek az egyes 'logikai rendszermondat-struktúrák' adott fonetikai megformáltságukban (vagy ezeknek megfelelő vizuális megjelenésükben) meg tudnak felelni (lásd a 2.2. pontban).

3.3. A 'szövegnyelvészet' tárgya a szövegben vagy szöveggként aktualizált szövegmondat.

3.3.1. Egyik összetevője a 'szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet kapcsolatával foglalkozó komponens' (A):

- amely az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok levezetését reprezentálja;
- amely a szöveg szövegmondataihoz 'lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentáció'-t rendel azzal a módszerrel, hogy a hiányos szövegmondatokat — melyek nem tekinthetők olyan értelemben önállóknak, mint a rendszermondatok — rendszermondatokká egészíti ki, s ebben — valamint a kiegészítések magyarázatában — a nyelvre, illetve a nyelvi elemek működésére vonatkozó ismereteinken túl szövegtani, valamint valóságra vonatkozó tudásra is támaszkodik. Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szövegmondatok 'hiányosság'-a nem, pontosabban nemcsak funkcionális alapon értelmezendő hiányosság, hanem minden olyan szövegmondat hiányosnak tekintendő, amelyben a funktor valamelyik argumentuma nem szerepel explicit formában. Ez tehát azt jelenti, hogy nincs kitüntetett szerepe az alanyi összetevőnek (a sg./pl. 3. alanyi összetevőnek sem).

3.3.2. A 'szövegnyelvészet' másik összetevője a 'rendszernyelvészet és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete kapcsolatával foglalkozó komponens' (B):

- amely azt írja le, hogy az egyes szövegmondatoknak megfeleltetett rendszermondatok használati feltételei közül az adott szövegben melyek teljesülnek, és hogyan. Ennek reprezentálásához figyelembe veszi, hogy az — 'aktuális ko-/kontextuális feltételeknek eleget tevés' — verbális szinten milyen morfoszintaktikai, szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai jelenségekben nyilvánul meg (például koreferenciarelációk, koreferenciális kifejezések, morfoszintaktikai utalások, prozódiai jegyek stb.); és
- amely választ keres arra a kérdésre, hogy az adott szövegmondatnak az adott szöveghelyen miért éppen az adott — topik-fókusz felépítésű, lineáris elrendezésű, fonetikai struktúrájú — manifesztációja fordul elő, illetve ennek megválaszolásához milyen ismeretekre van szükség.

4. Egy szövegnyelvészeti kutatások elméleti keretébe legcélszerűbben beilleszthető mondattani elmélet alapjaiban — bizonyos tekintetben — közel áll egy generatív megközelítésen nyugvó mondattanhoz, de lényeges mozzanataiban el is tér tőle.

Azért gondolom fontosnak néhány gondolat erejéig kitérni a generatív grammatika és egy szövegnyelvészeti indíttatású mondattan kapcsolatára, mert azon túl, hogy mindegyik tárgya szövegmondatnyi egységek leírása (szándékosan nem beszélek itt szövegmondatok leírásáról), kiindulási alapjukban, konstrukciójukban is nagy a hasonlóság.

Szükségszerű rokonságot teremt a két — a generatív, illetve a szövegnyelvészeti alapú — megközelítés között a CHOMSKY-i elképzelésen nyugvó 'nyelvi rendszer' értelmezés, amely a (rendszer)mondatot rendszerbeli egységnek tekinti.

4.1. A generatív grammatika — mint elméleti szemléletű nyelvtan — számára alapvető probléma egyrészt annak feltárása, hogy a magyar nyelvtani szabályrendszer milyen mondatok létrehozását teszi lehetővé, másrészt olyan módszer kidolgozása, amellyel elméletileg a magyar nyelv összes grammatikailag helyes mondata generálható, és amely segítségével eldönthető és magyarázható egy vizsgált mondat grammatikai helyessége vagy helytelensége (KIEFER: 1992. 7-15). Ehhez generált kiindulási struktúrákat feltételez, melynek bázisa minden esetben egy adott funktor és a köré szerveződő argumentumstruktúra, melyből mint mélyszerkezetből kiindulva — meghatározott komponensek, szabályok, tételek — alkalmazásával (grammatikailag helyes) felszíni struktúra(ka)t produkál. Az, hogy a felszíni struktúra eleget tesz-e, illetve miképpen tesz eleget az aktuális kotextuális/kontextuális feltételeknek — illetve, hogy egyáltalán léteznek ilyenek —, nem tartozik a generatív grammatika problémakörébe. A generatív grammatika szigorúan szintaktikai aspektusra támaszkodva, a mondat pragmatikai paramétereit figyelmen kívül hagyja, fonetikai jellemzőit pedig — függetlenül bármiféle pragmatikai vagy kontextuális kötöttségtől — mint az adott felszíni struktúra interpretációs komponensét tartja számon. Ennek értelmében nem vállalkozhat — nem is vállalkozik — aktuális ko-/kontextusukban realizálódó felszíni szerkezetek (szövegmondatok) leírására.

4.2. A szövegnyelvészeti megközelítés nem kiindulási struktúrák generálását célozza meg, hanem aktuális szövegmondatok leírására vállalkozik. Célkitűzésének megfelelően a 'funktör + argumentumai struktúrák'-at olyan értelemben tekinti kiindulópontnak, hogy azok alapul szolgálnak a szövegmondat-reprezentáció gyakorlati kivitelezéséhez: egyrészt ahhoz, hogy a hiányos szövegmondatokat rendszermondatokká egészítse ki, másrészt ahhoz, hogy a teljessé kiegészített vagy önmagukban is teljes szövegmondatok aktuális lineáris elrendezését, logikai struktúráját, fonetikai formáját egy 'kiinduló szerkezet' jellemzőivel összevetve, támpontot nyerjen az — aktuális ko-/kontextuális feltételeknek eleget tevő — szövegmondat leírásához.

A generatív mondattan koncepciója egy — néhány példamondat 2.3. pontban leírt elemzése alapján vázolt — szövegnyelvészeti leírásnak természetesen nem tehet eleget, mivel nem szövegnyelvészeti megalapozottságú elméleti keretben jött létre.

Ha például a „Péter | neki | 'virággal kedveskedett.'” (2/b2⁴) szövegmondat leírását tűzzük ki célul, generatív megközelítéssel azt mondhatjuk, hogy az adott szövegmondat grammatikailag helyes, mivel a „Kedveskedett Péter neki virággal.” mélystruktúrából — a generatív grammatika szabályainak, meghatározott komponenseinek felhasználásával, meghatározott transzformációs műveletekkel (mozgatásokkal) — a vizsgált felszíni szerkezet levezethető. A mozgatásokat — a generatív grammatika módszerének megfelelően indexekkel — ezúttal lineárisan szemléltetve, a következő reprezentációt kapjuk: ^S[^T[Péter,_i] ^T[neki,_j] ^F[virággal,_k] kedveskedett i j k], (ahol a nagybetűs indexek az összetevők

kiindulási pozícióját szemléltetik). Ez a megközelítés nem keres választ a felszíni strukturalitás miéért, de pontosan le tudja írni a felszíni szerkezet szintaktikai megvalósulásának folyamatát, és az adott mélystruktúrából még számtalan grammatikailag helyes felszíni szerkezet levezetésére képes anélkül, hogy bármilyen egyéb — a mondaton kívülről ható — motivációt figyelembe venne.

Amennyiben a vizsgált szövegmondatot szövegnyelvészeti eszközökkel — egyrészt 'nyelvi rendszer'-re vonatkozó ismeretünket felhasználva, másrészt az aktuálisnak feltételezett („*Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. || Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. || Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*”) kontextust figyelembe véve — próbáljuk leírni, a szöveggörnyezet ismeretében értelmezhetővé válik a szövegmondat aktuális logikai struktúrája, lineáris elrendezése, fonetikai formája, valamint a pronominalizált összetevő is pontosan azonosítható.

A felszíni szerkezetek leírásának mássága — természetesen és szükségszerűen — a két szemlélet célkitűzésének és módszerének különbözőségéből adódik.

(4.3. A kontextualitás kapcsán — összevetés gyanánt — hasznos figyelembe venni, hogy a szintén szövegmondatok leírását célzó funkcionális alapú mondatban ebben a vonatkozásban annyiban tér el a generatív grammatikától (és a szövegnyelvészeti alapú mondatleírástól), hogy ko- és/vagy kontextuális kötöttségű mondatokat elemez ugyan (kiragadva őket szöveg- és szituatív környezetükből), de ezeket reprezentálásukkor nem „helyezi vissza” aktuális ko- és/vagy kontextusukba, így a szöveggörnyezet vagy az aktuális kommunikációs helyzet implikálta nyelvi jelenségekkel nem tud mit kezdeni.)

5. Szövegnyelvészeti kutatásoknak célul kell kitűzniük olyan reprezentációs nyelv kidolgozását is, amely eszközként szolgál egyrészt az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok levezetésének leírásához; másrészt annak reprezentálásához, hogy a megfeleltetett rendszermondatok mely használati feltételei hogyan teljesülnek az adott szövegben (vagy szöveggént). E szempontok ismeretében — első megközelítésben — azt mondhatjuk, hogy a reprezentációs nyelvnek az első szempont érvényesítése érdekében legcélszerűbben tartalmaznia kell a) egy — az adott rendszermondat lineáris elrendezéséről (az összetevők közötti relációkról) információt nyújtó — **szintaktikai komponens**t; b) egy — az adott rendszermondat fonetikai megformáltságát (prozódiai sajátosságait) jellemezni tudó — **fonetikai komponens**t; c) egy — az adott rendszermondat logikai struktúráját (topik-fókusz szerkezetét) reprezentáló — **logikai komponens**t; a második szempont érvényesítése érdekében az előbbi három összetevőn kívül célszerű d) egy **pragmatikai komponens** beépítése is az aktuális kontextuális paraméterek leírására.

Ezen „első megközelítésben felmért” igények ismeretében következő lépésben vázolni kell azt a reprezentációs nyelv-modellt, amely alkalmazásával legszemléletesebben ábrázolható egy adott szövegmondat, illetve egy neki megfeleltethető rendszermondat említett fázisokban történő megvalósulása. Ehhez eldöntendő, hogy milyen összetevőket, változókat tartalmazzon az a **szintaktikai-fonetikai-logikai-pragmatikai reprezentációs nyelv**, amely képes explicité tenni bármilyen — szövegben vagy szöveggént, aktuális kommunikációs helyzetben realizálódó — rendszermondat paramétereit. Ilyen reprezentációs nyelv-modellre kínál megoldást PETŐFI S. JÁNOS (PETŐFI: 1996. 26-45).

Az általa ismertetett reprezentációs nyelv-modelleket alapul véve azt mondhatjuk, hogy

- egy — akár mondatnyi egységek vehikulum-imágója figura összetevőjének leírását célzó — *'fonetikai reprezentációs nyelv'*-nek tartalmaznia kell egy — a különböző hangsúly-, hangmagasság-, hanglejtés- és szünettípusok jelölésére alkalmas szimbólumokból álló — fonetikai reprezentációs komponens és egy metanyelvi kategóriaegyüttest (27);
- egy *'kanonikus szintaktikai-szemantikai-pragmatikai reprezentációs nyelv'* összetevői: 'a relációs reprezentációk nyelve', a 'sensusspecifikus (jelentésszerkezetet létrehozó) transzformációk szabályrendszere', a 'formációs specifikus (lineáris szerkezetet, formai struktúrát létrehozó) transzformációk szabályrendszere' (28-9). A relációkat irányító 'kategoriális szabályok rendszere' generált 'funktor + argumentuma(i)' alapstruktúrákkal operál, amelyek specifikus és globális formulákba foglalt komponensek szimbólumait tartalmazzák: alapfunktorokéit, argumentumkonfigurációkéit, modifikátorokéit, minőség-, és mennyiségindikátorokéit, mértékfunktorokéit, dimenziófunktorokéit, argumentumokéit, illetve argumentumszerep-indikátorokéit, jelölhetővé téve ezen összetevők szükségességét, valamint fakultatívitasát (29-30).

Kérdés, hogy e reprezentációs nyelvek hogyan szolgálják legcélszerűbben egy kommunikációs-szituációban realizálódó szövegmondat explicit leírását, az ítéletalkotásban figyelembe véve azt is, hogy egy — logikai formát elemző — interpretáció legalább annyira alapul a fonetikai komponensen, mint a szintaktikain, mivel nem önmagában szintaktikai struktúrához rendelhető szemantikai felépítés, hanem a fonetikai struktúrához és a szintaktikaihoz együttesen (vö. a 2.1.4. pontban a logikai szerkezetek és a fonetika rendszermondatok összefüggéseiről).

Másik kérdés, amellyel a szövegmondatok reprezentálhatóságának vonatkozásában föltétlenül foglalkoznunk kell, a bővítetlen és bővített egyszerű, valamint az összetett mondatok reprezentálási módszerének legcélszerűbb kidolgozása (ehhez lásd PETŐFI: 1997.).

6. A tanulmányom eddigi pontjaiban ismertetett, konkrét szövegmondatok és rendszermondatok elemzésével is alátámasztott — szövegnyelvészeti vizsgálathoz optimális alapot nyújtó — mondattani keret a problémakör első megközelítésének eredménye. Tanulmányom végén, a „Kitekintés”-ben egy kissé más — véleményem szerint megfontolandó — alternatívát is felvetek a szövegmondat-reprezentáció szolgálatában álló rendszernyelvészeti komponensek értelmezéséhez.

Ahhoz, hogy — a szövegmondatok leírásában maximális explicitiségre törekedve — a legcélszerűbb, ezáltal leghasznosabb elméleti megalapozású mondattant dolgozhassuk ki, véleményem szerint az alábbi szempontokat érdemes figyelembe venni.

Akár egy szemiotikai alapokon álló szövegtani leírásban, akár egy kizárólag verbális szinten operáló szövegnyelvészeti elemzésben alkalmazható — egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogramba beilleszthető — 'szövegmondat' kidolgozásához (definíálásához) kiindulásképpen a következő kérdésekre keresendő válasz:

- mely diszciplínákban jelölhető meg e mondattan interdiszciplináris kerete, azaz hol jelölhető ki tudományági helye a szövegtani kutatásban szerepet játszó diszciplínák rendszerében;
- hogyan határozható meg e ‘szövegnyelvészeti indíttatású mondattan’ és egy ezt a mondattant alkalmazó ‘szövegnyelvészet/ szövegtan’ kapcsolata;
- egy verbális nyelv nyelvészetének milyen más részdiszciplínáit célszerű felhasználni ‘e mondattani részdiszciplína’ elméleti keretének kidolgozásakor (PETŐFI: 1996b. 11-7).

A (szöveg)mondat-alkotásban szerepet játszó tényezők leírásának módszerét a következő kérdésekre alapozva lenne célszerű kidolgozni:

- milyen komponensek elemzése / leírása szükséges / lehetséges a potencionalitás síkján értelmezhető rendszermondatok, illetve milyeneké az aktualitás síkján értelmezhető szövegmondatok esetében (lásd lineáris szerkezeti felépítés, jelentésszerkezet, logikai struktúra, fonetikai forma);
- a kidolgozásra kerülő elemzési / leírási módszernek milyen speciális részkomponenseket szükséges / célszerű tartalmaznia az egyszerű, valamint az összetett mondatok elemzésére nézve;
- az alkalmazott elemzési / leírási módszer milyen viszonyt feltételez a mondat logikai struktúrája, szintaktikai felépítése és fonetikai formája között;
- a szövegmondat-összetevők elemzése / leírása kiterjed-e a szövegmondatot magában foglaló szöveg szövegmondat-felépítést befolyásoló tényezőinek elemzésére (például koreferenciarelációk, koreferencialáncok); ha igen, ez az elemzés / leírás történhet-e / miképpen történhet a logikai, a szintaktikai felépítés, illetve a fonetikai forma szintjén;
- az elemzés / leírás kiterjed-e arra, hogy milyen transzformációs szabályok irányítják a potenciális felszíni mondatstruktúrákat (rendszermondatokat) létrehozó műveleteket;
- a szövegmondatok elemzése / leírása milyen ‘törlési műveletek’ folytán feltételezi a szövegmondatok létrejöttét az adott ko-/kontextusban;
- a ‘törlési műveletek’-et milyen szövegszintű — és nem szövegszintű — relációk implikálják, vagy teszik lehetővé.

Kitekintés

Egy adott szövegben aktuálisan megvalósuló szövegmondatok — ko- és/vagy kontextuális kötöttségű — megformáltságát tekintve, bizonyos transzformációs műveleteknek megfelelő struktúrátípusokat különböztethetünk meg: (a) sem eliminált, sem pronominalizált összetevőt nem tartalmazó szövegmondatok (vagyis bennük minden összetevő lexikálisan kifejtett, explicit formában szerepel); (b) pronominalizált összetevőt tartalmazó szövegmondatok (amelyekben valamelyik argumentumot betöltő lexéma nem önálló referenciájú, hanem névmás); (c) eliminált — grammatikai egyeztetéssel

azonosítható — összetevőt tartalmazó szövegmondatok (amelyekben a lexikálisan ki nem fejtett argumentumra igei személyrag vagy birtokos személyjel utal).

Ha változatlanul abból indulunk ki, hogy egy aktuálisan megvalósuló szövegmondat reprezentációjában legfőbb támpont a neki megfeleltethető rendszermondat (valamint a kettejük közötti átmenet) reprezentációja, felvetődhet a kérdés, hogy nem lenne-e célszerű a 'kiinduló szerkezetek'-et, illetve a belőlük származtatható 'logikai rendszermondat-struktúrák'-at, 'fonetikai vagy vizuális felszíni rendszermondatok'-at is az aktuálisan lehetséges szövegmondat-szerkezetípusoknak megfelelően differenciálni.

Ha elfogadjuk ennek szükségességét, akkor az eddigiekben vázolt elméleti keret rendszernyelvészeti komponensei, alkomponensei ennek függvényében módosítandók.

A 'kiinduló szerkezetek', illetve ezek reprezentációjának meghatározásában külön definiálni kell a pronominalizált összetevőt és/vagy eliminált összetevőt tartalmazó struktúrákat, valamint a lexikális behelyettesítés alapjául szolgáló lexémákhoz rendelt szótári egységek struktúrájának is olyannak kell lenniük, hogy belőlük kiderüljön, hogy mely lexikális egységek milyen más lexikális egységekkel (milyen névmásokkal) helyettesíthetők, illetve hogy bizonyos lexikális elemek másokkal való helyettesíthetősége, eliminálhatósága kötött-e (ha igen, miképpen) valamilyen szemantikai, grammatikai paraméterhez, s ezeket a paramétereket a szótári egységeknek milyen formában célszerű tartalmazniuk.

Ennek megfelelően a szótárt (PETŐFI terminológiájával élve: a 'thesaurusztikus szótár'-t) legcélszerűbben olyan szócikkekből állónak kell elgondolnunk, melyek az egyes címszavakban szereplő lexémák jelentését nem a hagyományos egynyelvű szótárak analógiájára explikálják, hanem az adott lexéma használati értékét különböző — minden szócikkben állandó — paraméterek (szinonimák, az adott címszó potenciális referenciájával valamilyen módon kapcsolatban álló terminusok, szemantikai mezők, tematikus csoportok) megadásával is reprezentálják (lásd PETŐFI: 1969.). Az explikáció bázis-struktúrája (annak mind explikandum, mind explikáns összetevőjében) a 'funktor + argumentumai struktúra', amely szerepindikátorok formájában is reprezentálja az adott címszó potenciális kontextuális környezetét, ezáltal potenciális használati feltételeit.

A 'kiinduló szerkezetek' differenciáltságának megfelelően kell különbséget tenni az egyes 'kiinduló szerkezetípusok'-ból származtatható 'logikai rendszermondat-struktúra-típusok', illetve az ezekből származtatható 'fonetikai és/vagy vizuális rendszermondat-típusok' között.

A rendszernyelvészeti leírásnak a 'kiinduló szerkezetek' reprezentálásában — ennek megfelelően — nemcsak arra vonatkozó szempontokat kell tartalmaznia, hogy egy elemzett szövegmondatnak megfelelő rendszermondat milyen kapcsolatban áll az ugyanabból a 'funktor + argumentumai struktúra'-ból — azonos szótári elemeket alkalmazó lexikális behelyettesítéssel — létrehozható többi kombinatorikus változattal, hanem arra vonatkozó szempontokat is tartalmaznia kell, amelyekkel le tudja írni az ugyanabból a 'funktor + argumentumai struktúra'-ból származtatható, de lexikálisan nem minden argumentumot betöltő és/vagy bizonyos argumentumokat névmással betöltő változatok közötti összefüggéseket. (Vö. 3.1.3.)

A rendszernyelvészet relációs komponenseinek vázolt módosítása további kérdéseket vet fel: a) a 'transzformációs komponens' műveleteinek milyen mechanizmusa ered-

ményezi egy 'funktör + argumentumai struktúra'-ból származtatható, differenciált 'kiinduló szerkezetek'-ből struktúrált rendszermondatok létrejöttét; b) a vázolt módosítás befolyásolná-e (ha igen, miképpen) 'a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete' és a 'szövegnyelvészeti komponens' helyzetét, értelmezését az adott elméleti keretben.

Akár a tanulmányom eddigi részében ismertetett, akár e „Kitekintés”-ben felvetett elméleti összefüggésrendszert tartjuk célszerűbbnek a szövegnyelvészeti elemzés és reprezentáció szempontjából, az bizonyos, hogy egy — dominánsan vagy ekvidominánsan verbális szövegek elemzésében / interpretációjában / leírásában — elérhető maximális explicitésre törekvő szövegtani / szövegnyelvészeti megközelítést szolgálni tudó mondattan elemzési / leírási módszerébe szükségesnek látszik olyan szempontok beépítése, amelyek a kizárólag a ko-/kontextus szintjén jelentkező tényezők leírását célozzák. Erre leginkább egy olyasfajta (szöveg)mondat-megközelítés kínálhat alkalmat, amely a szövegmondatokban megvalósuló logikai, szintaktikai, fonetikai formát egy feltételezhető rendszermondatra visszavezetve értelmezi.

Jegyzetek

1. A tanulmány szövegében '...' jelek közé zárom

- azokat a kifejezéseket, amelyek az adott szaknyelvi kontextusban szakterminusként értelmezendők, illetve
- azokat a többemű kifejezéseket, amelyek könnyebb, pontos értelmezhetősége az adott szöveggörnyezetben megkívánja a bennük szereplő egységek összetartozásának szemléltetését.

Irodalomjegyzék

É. KISS KATALIN:

1992. Az egyszerű mondat szerkezete. A balra való kihelyezés. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÁROLY SÁNDOR:

1980/81. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és nyelvtudomány* 24-25. Szeged.

KIEFER FERENC:

1992. Bevezető, *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS:

1969a. *A tezausz-kérdés jelenlegi helyzete*. Budapest, OMKDK.

1969b. On the problems of co-textual analysis of texts. *International Conference on Computational Linguistics. COLING*. Preprint No. 50.

1996a. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. *Linguistica, Series C, Relationes*, 8. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

1996b. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9*. JGYTF Kiadó, Szeged.

1996c. Néhány szó a magyar nyelvű szövegek általános és alkalmazott szemiotikai textológájáról. *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. (Szerk.: TERTS ISTVÁN.) Második kötet. JPTE, PSZM Programiroda.

1997. *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram.* Előszó. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
1998. *Officina Textologica 2. Koreferenciális kifejezések – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.)* Előszó. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

REMARKS ON THE THEORETICAL BASIS OF A SENTENCE-GRAMMAR FOR TEXTOLGY

EDIT DOBI

The author attempts to outline a theoretical model within the frames of which it becomes possible to describe the syntactic-(lingual), semantic, logic, phonetic structure of text-sentences, making explicite the connection between system and text sentence – and of linguistic disciplines (sub-disciplines) contributing to their description, respectively.

KÉP – SZÖVEG – MENTÁLIS KÉP

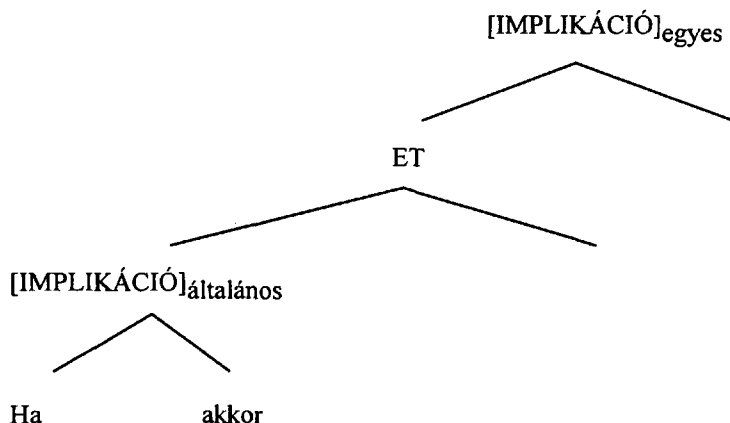
BÉKÉSI IMRE

Ebben a cikkben a *k é p* Walt Disney: *Micky Mouse* című rajzfilmjének egy villanásnyi részlete, a *s z ö v e g* Karinthy Frigyesnek e villanásnyi filmrészletről szóló írása (Karinthy: 1981.). A *m e n t á l i s k é p* a jelen cikknek – az előző két kategóriával összefüggő – tárgya, és adalék kíván lenni PETŐFI S. JÁNOS 'mentális kép'-éhez (PETŐFI: 1991. 13).

A mentális képről (jele: *Re*) előzetesen annyit, hogy egyik oldala a szóban forgó relátum (jele: *Re*) felépítésével analóg, másik oldala pedig a relátumra vonatkozó aktuális értelem (jele: *S_r*), amely az – ugyancsak a szóban forgó – relátumra vonatkozó 'értelem' szabály-/konvenciórendszere (jele: *S_d*) elvárásának eleget tesz.

A cikk Karinthy Frigyes alábbi szövegrészletét azzal a szándékkal elemzi, hogy a mentális kép ÁLTALÁNOS TUDÁS komponenseit az író saját, EGYEDI TUDÁS komponenseivel egyazon szerkezeten belül írja le. Ehhez az általános tudáskomponenseket 'implikációk'-nak tekinti, s feltételes mondatok formájában (*Ha...*, *akkor...*) adja meg; az általános és az egyes implikációk kiindulás szerkezeti összefüggését az ET szimbólum reprezentálja az (I) ábrán. (Ezt a megoldást PETŐFI S. JÁNOSnak köszönhetem, ő javasolta a kettős szillogizmus néven bevezetett elvi jelentésszerkezethez (BÉKÉSI: 1991. 38—54)).

(I)

1. Szillogizmusok és entimémák a szövegben

A szillogizmus a 'rendszer' kategóriája, vagyis a fentiek értelmében az [S_d]-hez tartozik, az entiméma a 'használat'-é: az [S_r] kategóriája (BÉKÉSI: 1997., EYSENCK—KEANE: 1997.).

Ez a leegyszerűsítés arra a tapasztalatra épül, amely szerint a szillogizmusra (illetőleg elvi sorrendi típusaira) a maga teljességében a használat csak ritkán tart igényt. Ha mégis – miként az alább elemzendő szövegegységben –, akkor általa egy adott kontextusban az író egy sor entimémát alkalmazhat, azaz hiányos szillogizmusok tételeit, konklúzióját képes az olvasóval felidézteni. Ezt a kérdéskört szeretném a Karinthy-szövegrészlet elemzésével felvázolni. Karinthy alábbi szövegrészletének kétmondatnyi szegmense (9–10) azért tanulságos, mert szerkezetének főbb komponensei egy alakilag teljes szillogizmus lépéseit követik; továbbá azért, mert az alábbi részlet lezáró helyzetű alanyi tömbjének megengedő mellékmondata (*bár szalad*) a 'kettős szillogizmus' egyes implicit tételeit az olvasóval rekonstruáltatja. Itt tehát az entimémák jelentésszerkezeti helyét és szerepét kell reprezentálnunk.

A teljes szillogizmusra épülő szövegszerkezeti egység:

„9... általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10 És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész.”

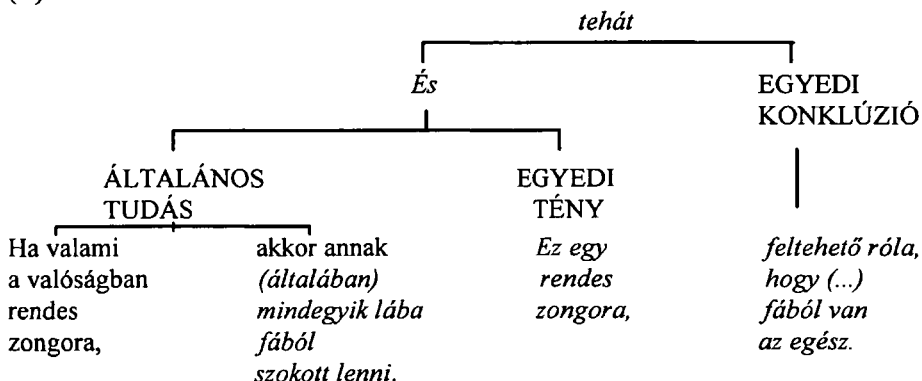
A Karinthy-idézet két szövegmondata – ha kihagyjuk belőle a *bár szalad* propozíciót – a szillogizmus legismertebb sorrendjének, az (F – G, G – H, F – H)-nak a teljes használata, méghozzá a relációk (ÉS, TEHÁT) jelölésével együtt (I ábra). Tekintsük át előbb tételek szerint tagolva, (ahol a 'nagy premisszát' ha \ akkor – formában jelenítjük meg!) (II ábra)

Ha *p*, akkor *q* Ha valami a valóságban rendes zongora, akkor annak (általában) mindegyik lába fából szokott lenni.

p Ez egy rendes zongora.

q TEHÁT: feltehető róla, hogy (...) fából van az egész.

(II)

2. A szöveg

E kiemelt és előrebocsátott teljes szillogizmus után ismerkedjünk meg a szöveggörnyezettel is. A teljes szövegmű az *Idomított világ* című gyűjteményes kötetben található. (A részlet 13 szövegmondatra tagolódik.)

„1Egy villanó részletet idézek – a Miki-rajzok szédítő ötletzuhatagában észre se vette talán a közönség: egy pillanat volt az egész.

2Hangszerek futnak, bosszút állani Mikiért, akit kidobott a gazda, mert szerenádott adott. 3Öreg hegedűk, csellók, trombiták szaladnak hosszú sorban.

4És köztük egy zongora.

5Három lábán fut persze, billentyű-fogsorát vicсорítva. 6De még ehhez képest is feltűnően biceg. 7Jobban odanézek – hát kiderül a bicegés oka.

8A zongora egyik lába fából van.

9Értsék meg: általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész. 11De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy műlábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni az élők sorából, hogy véletlenül a műlábat is fából szokták csinálni. 12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

13Ebből az egy részletből meg lehet érteni Miki egész világát.”

A teljes Karinthy-idézetben – mint minden írói szövegben – sok-sok entiméma van; itt azonban csupán azzal foglalkoztunk, amely a kiemelt szegmensben a teljes szillogizmus keretén belül szerepel.

Entimémák rekonstrukciója

... feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész.

A kurzivált szövegrészletben, azaz közelebbről csupán a megengedő összetett mondat előtagjában (*szalad*) egy következtetés TÉNYbeli előtagja jelenik meg; az olvasót a bár kötőszó olyan interpretációra készíti, amely során rekonstruálnia kell a TÉNYhez rendelhető ÁLTALÁNOS TUDÁS-t (Apr*), valamint a belőle és az explicit TÉNYből levonható EGYEDI KONKLÚZIÓ-t (Aq*):

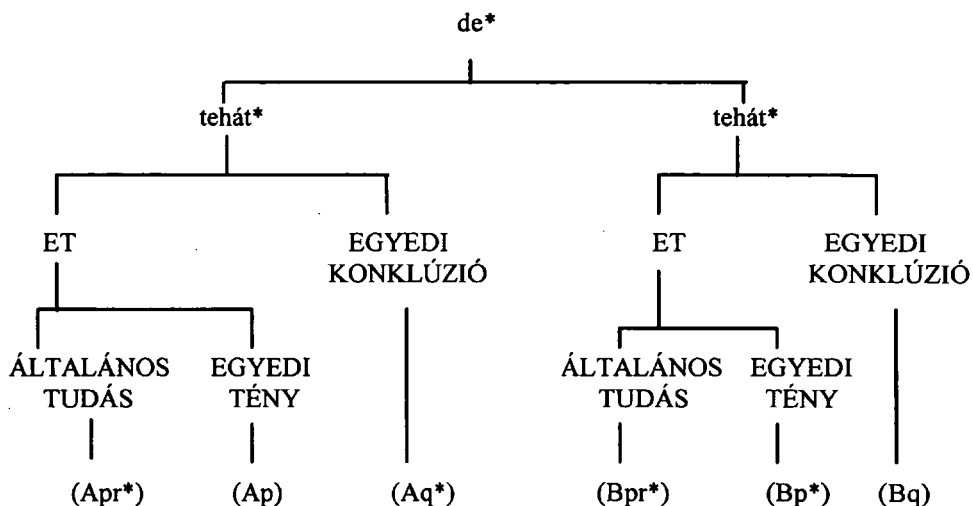
(Ap) /Ez a zongora/ *szalad*.

(Apr*) Ha valami szalad, akkor az (általában) nem lehet fából.

(Aq*) /Ennek a zongorának/ nem volna szabad fából lennie.

A *bár szalad*-ban a *bár* kötőszó arra való, hogy az olvasót már előre figyelmeztesse, hogy a levonható konklúzióval szemben ellentétes tartalmú kijelentés fog következni: (Aq*) ... nem volna szabad fából lennie, de (Bq) *fából van az egész*. A megengedő összetett mondat főmondatának jelében (Bq) a B az ellentét elhelyezkedését reprezentálja (azt tudniillik, hogy utótag), a q pedig azt, hogy nyelviileg kifejezett konklúziója egy második szillogisztikus következtetésnek. (III ábra)

(III)

Ha valami szalad,
akkor az (általában) nem lehet
fából.

Ez a zongora
bár szalad

Ennek a zongorának nem volna
szabad fából
lennie.

*fából van az
egész*

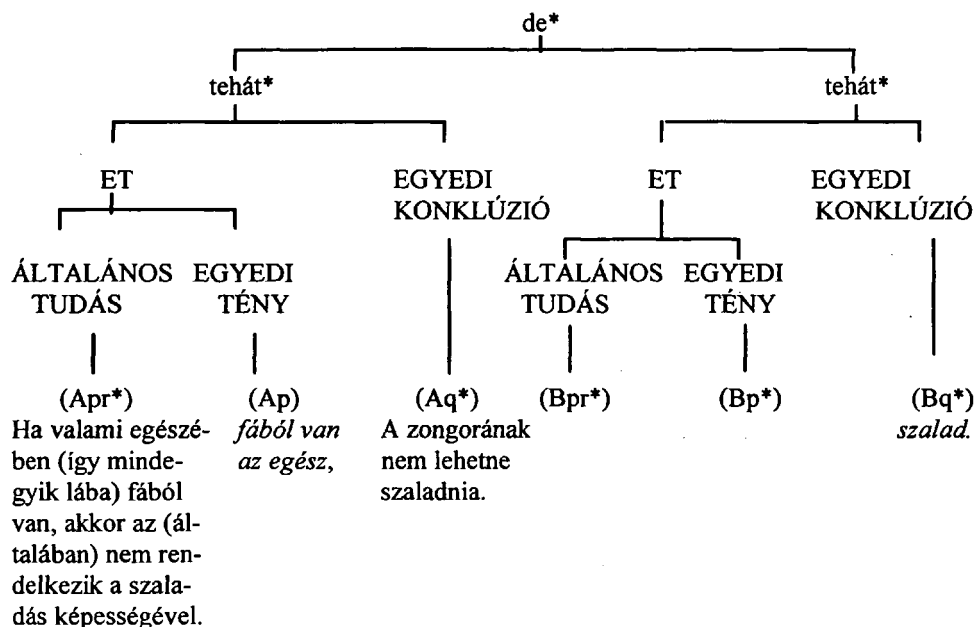
A (III) ábrán rekonstruálható a (Bp*) és – vele együtt – a (Bpr*), ennek végiggondolását azonban meghagyom e cikk tisztelt olvasóinak. Kutatásmódszertani szempontból fontosabb tanulsággal járhat a megengedő viszonyt alkotó két propozíció felcserélhetőségének vizsgálata. Tudniillik – elvileg – lehetne a *fából van az egész* kijelentés is az első szillogizmus következtetési alapja: *bár fából van az egész, szalad*. Ebből az explicit előtagból a *bár* készítésére az olvasó az alábbi implicit tagokat rekonstruálná:

(Apr*) Ha valami egészében (így mindegyik lába) fából van, akkor az (általában) nem rendelkezik a szaladás képességével.

(Ap) *fából van az egész*.

(Aq*) A zongorának nem lehetne szaladnia.

A *bár* kötőszó ebben a sorrendi változatban arra hívná fel az olvasó figyelmét, hogy a levonható konklúzióval szemben ellentétes tartalmú kijelentés fog következni: (Aq*) ... nem lehetne szaladnia, de (Bq) *szalad*. Az ilyen sorrendű megengedő összetett mondat jelentésszerkezete elvileg ugyanaz, mint az eredeti sorrendű megengedése volt. (IV ábra) (IV)

A (III) és a (IV) ábra összehasonlításából kitűnik, hogy az elvileg azonos jelentésszerkezet két sorrendi variánsa közül Karinthy idézett szövegében csakis az első valósulhatott meg. A szövegegész humorának fő vonala ugyanis nem a valóságban élettelen tárgyak megszemélyesítésére épít, hanem a zongora szokásos anyagi mivoltának (fából való létének) eltolására: ez a zongora oly mértékben fából van, hogy még a falába is fából van.

3. A mentális kép általános, valamint egyes komponensei

Az értelmezésnek ez a lehetősége minden filmnézőnek rendelkezésére áll. A zongora fából való léte nem valamiféle rejtett szaktudás (mint például adott zongora páncéltökés vagy fatökés típusa), hanem közismeret tárgya. Hasonlóképpen lehetett közismeret tárgya – legalábbis Karinthy korában – a müláb fából készült volta, vagyis – anyagi érintkezés / azonosság folytán – a filmnézők fejében a müláb anyaga éppúgy felidézhetette a zongora testének anyagára vonatkozó tudását, miként a zongora anyaga a müláb anyagára vonatkozó tudást.

E két valóságdarabra vonatkozó anyagtudásnak kell egyazon fejben egymásra vonatkozólag felidéződnie, hogy a rokkantság groteszk foka jöhessen létre: a *fából való faláb*. (Miként „A hagymát is hagymával eszem”-kijelentés a *Hyppolit, a lakáj* című filmben; hiszen az *eszik* valamit valamivel széttagolása éppen arra való, hogy a megkülönböztetésre legyen lehetőség. Hasonló – csak enyhébb – a népmesékben a *csupán kenyert eszik* széttagolása: *héját belével*.)

Kérdés azonban, hogy az átlagos néző fejében – csupán a látott filmrészlet hatására – felidéződik-e a kétféle valóságdarabra vonatkozó tudás. Az átlagos néző számára ugyanis egy egyszerűbb következtetés is felkínálkozik. Ha valakinek mülába / falába / vendéglába van, akkor attól különösen nagy áldozat a (valakiért való) futás. És a rokkant, falábú zongora is fut – bosszút állni – barátjáért. Futásával tehát különösen nagy áldozatot hoz, nagyfokú együttérzést vált ki a nézőből önmaga – s barátsága révén – barátja iránt is az öreg zongora.

Az egyedibb, valamint az általánosabbnak tekinthető értelmezés és viszonyulás mögött általános komponense a mentális képnek:

Ha a történet hőisével a (mindig ellenszenves) hatalom méltatlanul bánik, akkor a (mindig rokonszenves) hősért a barátai bosszút állni indulnak. A hős iránti rokonszenvet a barátai iránt érezhető rokonszenv foka (is) növeli. Ha a barát rokkant, vagyis olyan, akitől nem várható el a futás, és mégis fut, az a barát – s így általa a hős is – még rokonszenvesebb. Ha pedig oly elesett, hogy még a falába is faláb, „részvétet és megértést kelt” szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt. A mentális képnek ez a komponense azonban – valószínűleg – csak az íróé, s szövegének hatására alakul ki az olvasóban is.

4. A szöveg explicitása: a tagmondatviszonyok részletezése

Az előzőekben kiemelt két értelmezés más-más irányt követ. A ‘nem kellene futnia, mégis fut’-értelem azonos irányba tart / halad / fut az eseményekkel; a néző ettől kezdve azon is izgulhat, hogy kitartson, nehogy széthulljon a nagy futásban a rozzant faláb.

Karinthy értelmezése viszont megállítja a cselekményt. [Az olvasók] „Értsék meg” a ‘fából való faláb’ költői győzelmét a konvenciók és az anyag fölött. S hogy meg is érthessék ezt az ideát, az író a lehető legteljesebb mértékig *e x p l i k á l j a* a konklúzióhoz vezető gondolatmenetet. Kötőszókkal jelöli a ‘viszonyok viszonyait’ (BÉKÉSI: 1990. 23), a tagmondat-alárendelést a harmadik mélységszintig igénybe veszi. (V ábra)

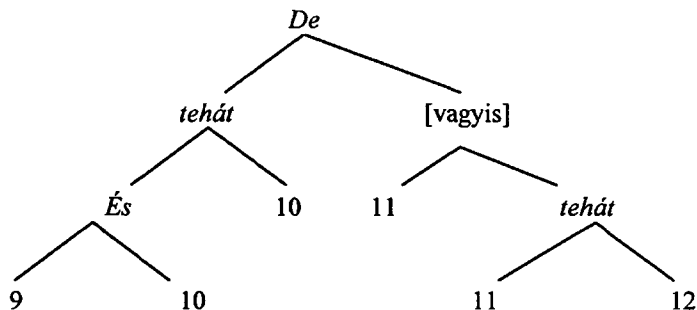
(Jelmagyarázat. A számok a főmondati szerepű mondategységeket, a háromszögek általában a mondategységeket képviselik. A melléktömbök, mint például (t), (h) a ‘mondatbevezető csoport’-nak: (CP) felelnek meg (KENESEI: 1992. 889).

9Értsék meg: általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész. 11De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy mülábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni

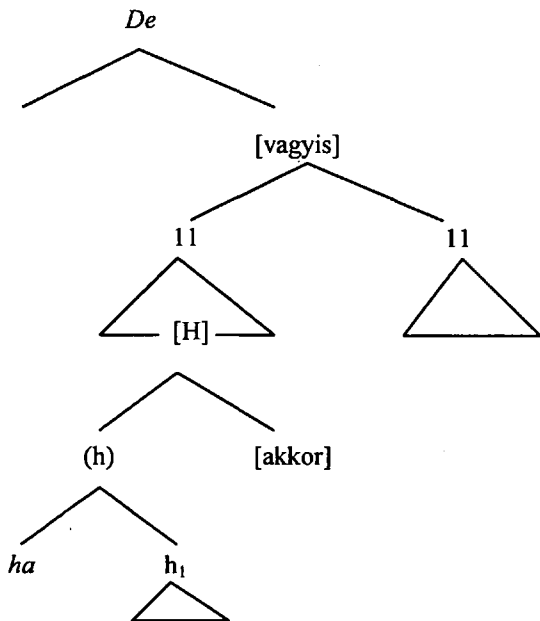
az élők sorából, hogy véletlenül a műlábat is fából szokták csinálni. 12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

(V)

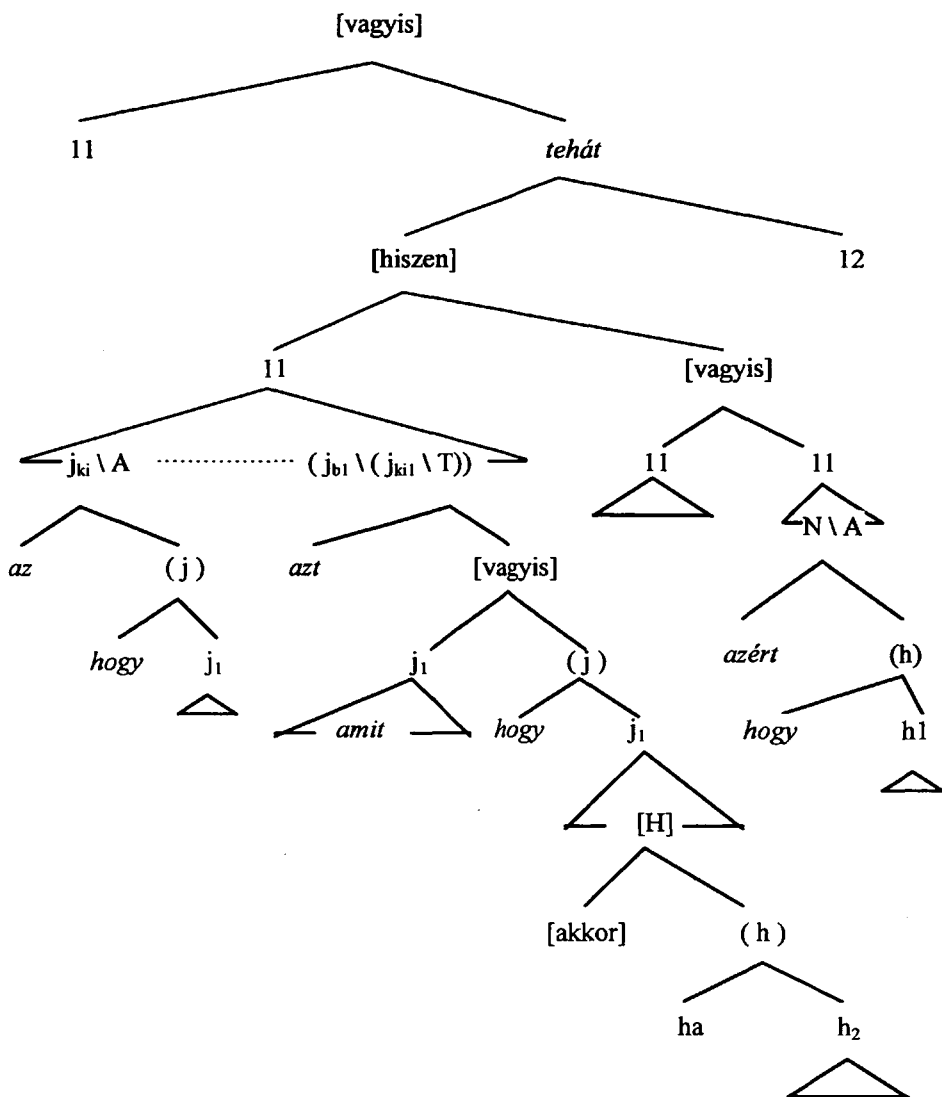

(VI)

11De ha játék, legyen játék [vagyis] (...) az a körülmény, (...) nem veheti el a zongorának (...) a jogát, (...)

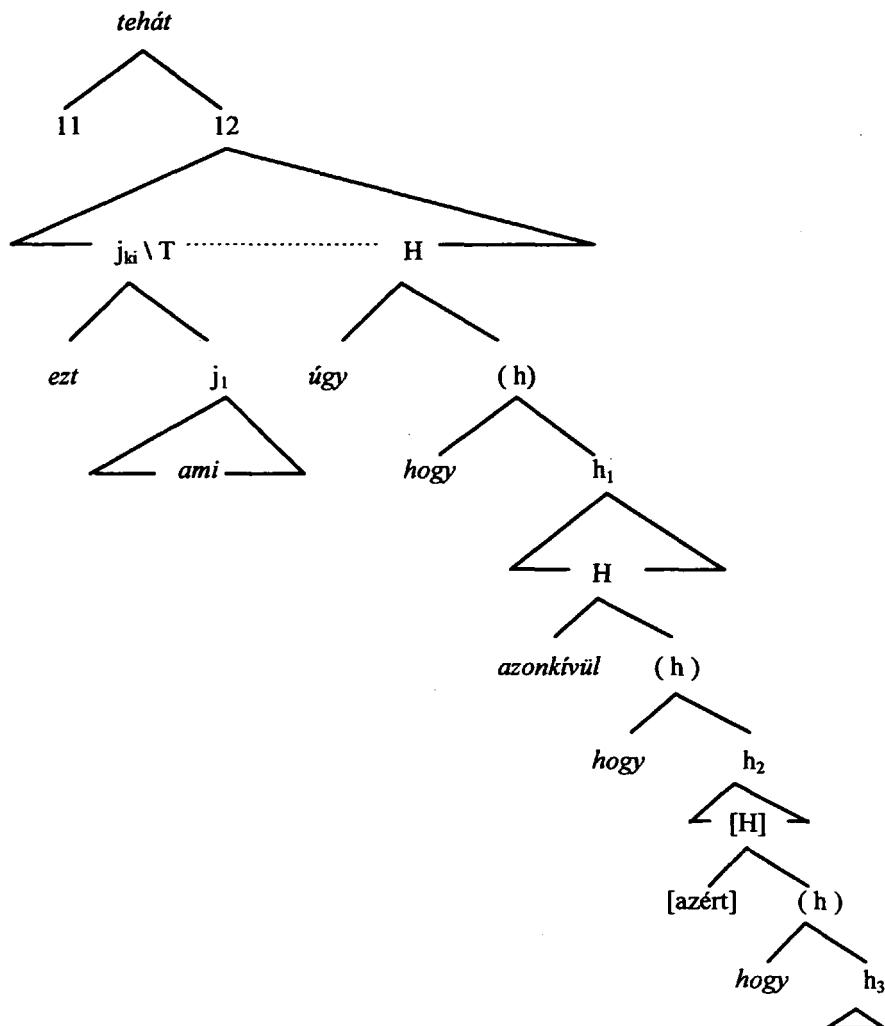

11 De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy műlábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni az élők sorából, hogy véletlenül a műlábat is fából szokták csinálni.

(VIII)

12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

5. Összegzés

Nem akarom eltúlozni az (V), (VI), (VII) és (VIII) séma tanulságait, de annyit azért megkockáztathatunk, hogy az explicit komplex gondolatok legalkalmasabb szintaktikai közege a tagmondat-viszonyítás.

Irodalomjegyzék

BÉKÉSI Imre:

- 1990. Az ellentétes és a kauzális viszonyok szerkezetalkotó összefüggése. In: *Szemiotikai szövegtan 1.* 23. JGYTF Kiadó, Szeged.
- 1991. A kettős szillogizmus. In: *Szemiotikai szövegtan 2.* 38—54. JGYTF Kiadó, Szeged.
- 1997. Szillogizmus és entiméma. In: *Szöveg és stílus.* Szabó Zoltán köszöntése (szerk. PÉNTEK János) 50—54. Kolozsvár.

EYSENCK, M. W. — KEANE, M. T.:

- 1997. *Kognitív pszichológia.* 461—471. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KARINTHY Frigyes:

- 1981. Karinthy Frigyes: MIKI (Egy nagy humoristáról) című írása 1931. január 25-én jelent meg a Pesti Naplóban: ... *hálából és hódolatból, amiért megnevetettél a rejtett és elnyomott félelmek és bűnök és szorongások börtönében, „alsó tudatom” mélyén is, Miki, te elevenné vált jókedve egy rosszkedvű világgal dacoló egészséges képzeletnek.* In: *Idomított világ* 1. k. 305-6., Szépirodalmi Kiadó, 1981. Az idézett részlet az öt részre tagolódó hatoldalmi szöveg befejező részéből van.

KENESEI István:

- 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: *Strukturális magyar nyelvtan* (szerk: KIEFER Ferenc) 533—713, 889. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PETŐFI S. János:

- 1991. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In: *Szemiotikai szövegtan 2.* 7—37. JGYTF Kiadó, Szeged.

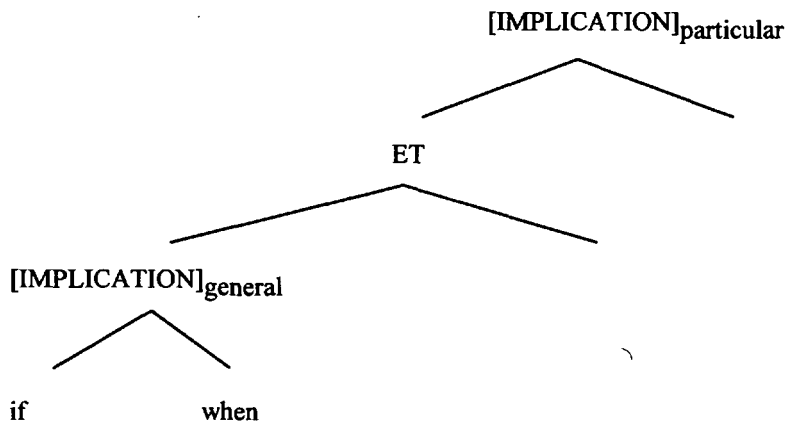
PICTURE – TEXT – MENTAL PICTURE

IMRE BÉKÉSI

In the present paper *picture* is a flash from a Mickey Mouse cartoon by Walt Disney, *text* is by Frigyes Karinthy written about this cartoon. The object of the paper is the *mental picture* based on JÁNOS PETŐFI S.'s conception of „mental picture”.

The idea of the author is to analyse Frigyes Karinthy's text in a way that the general knowledge components of the mental picture are described in the same structure with the author's own components of his particular knowledge. To this end components of the general knowledge are regarded as „implications" given in the form of conditional sentences (if ... when ...), the starting structural interdependences of the general and particular implications are represented in Fig. (I.) by the symbol ET.

A makroszövegtudományok szekciójában közölt valamennyi írás *A kis herceggel* kapcsolatos témákkal foglalkozik. KIBÉDI VARGA ÁRON tanulmánya általános elméleti szinten foglalkozik a szöveg és illusztráció tematikájával, kommentálva *A kis herceg* illusztrációit; BENKES ZSUZSAÉ tanulóknak *A kis herceg* magyar nyelvű továbbírásával (és az ezek illusztrálásával) kapcsolatos munkáiról számol be; NAGY JÁNOSÉ egy-két francia nyelvű tanulói továbbírást mutat be; PETŐFIÉ két olyan társasjátékot elemez röviden, melyben *A kis herceg* illusztrációi játsszák a főszerepet. Ezekhez az írásokhoz csatlakozik végül WACHA IMRÉÉ, amelyik *A kis herceg* 'szövegghangosítása'-nak aspektusait elemzi.

SZÖVEG ÉS ILLUSZTRÁCIÓ *A KIS HERCEG*

KIBÉDI VARGA ÁRON

1. Definíciók, történelmi távlatok

Előadásom címében a két főnév sorrendje nem véletlen: először van a szöveg, és utána jön az illusztráció. Az illusztráció a szöveget „vizualizálja”, ülteti át a képek világába. Az illusztráció pontos ellentéte az ekphraszisz és a „Bildgedicht”, azaz azok a szövegműfajok, amelyek a képet „fordítják le” szövegre. Mindkét esetben függő viszony áll fenn a két médium között: az első esetben a kép függ a szövegtől, a második esetben a szöveg a képtől.

Ennek a függő viszonynak vannak bizonyos következményei: ez az illusztrációnál azt jelenti, hogy a szöveget ki lehet adni a kísérő képek nélkül, a képek tartalma viszont érthetetlen, ha legalábbis egy melléírt, hozzáfűggesztett címen keresztül nem történik visszaütálás a szövegre¹. Kölcsönösségről, szemantikai egymásrautaltságról – mint például az emblémák esetében – itt nem beszélhetünk.

Az elmélet egyszerű és világos. De mit jelent az, hogy „először van a szöveg, és utána jön az illusztráció”? Kezdjük talán azzal, hogy meg kell különböztetni az alkotó és a befogadó, a produkció és a recepció szempontját. Az alkotó általában egy író vagy költő, akinek a művét – a megjelenéssel egy időben vagy később – egy másik alkotó, egy képzőművész illusztrálja. Saint-Exupéry esetében ez a beosztás problematikus: ő maga illusztrálta műveit², a rajz és a vízfestmény olykor megelőzi a szöveget. A kép és a szó kapcsolata interaktív.

A fenti megkülönböztetéssel a recepció szintjén is bajok vannak. Egy illusztrált szöveg befogadása sokszor másképpen zajlik le, mint egy nem illusztrált szövegé. A könyvet lapozgató érdeklődő, a virtuális, jövőbeli olvasó, nem kezdi el azonnal az első oldal első bekezdését olvasni. Először a kép vonja magára a figyelmét, kelti fel kíváncsiságát, és lehet, hogy olvasni csak azért kezd el, a kép megnézése és tanulmányozása után, mert szeretné megérteni a képet, megtudni, hogy mit ábrázol.

Ha az olvasó ezt teszi „A kis herceg” olvasása közben, lesznek olyan pillanatai, amikor zavarba jön; a szöveg ugyanis, ahelyett hogy magyarázatot nyújtana a képről, visszautal rá: „egy színes ceruzával nekem is sikerült megrajzolni első rajzomat. Az 1. számút. Ilyenformán:” (10)³. A szöveg a képre irányítja figyelmünket, a kép pedig egy, a mindennapi életben nem észlelhető, mesebeli valóságra. A kép nem függhet egy olyan szövegtől, mely nélküle, a kép nélkül, érthetatlenné válik („Ilyenformán”): a kettő viszonya tehát a recepció szintjén is sok esetben interaktív.

Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy már a hagyományos definíciónál felmerülnek elméleti problémák, de Saint-Exupérynél – ezen túlmenően – a szó, a kép és a referenciális valóság viszonya olykor annyira összetett, hogy aligha beszélhetünk egyszerűen illusztrációról.

Illusztráció nemcsak irodalmi művekben található, hanem tudományos vagy egyéb, a közhasznat szolgáló írásokban is. A tudományos ábra nagyon hosszú múltra tekint vissza⁴, az illusztrált használati utasítás pedig az elmúlt százötven évben terjedt el. A különbség az irodalmi és a „hasznos” illusztrációk között gyakran az ábrázolás módjában nyilvánul meg, de a megkülönböztetés legfontosabb ismérve a *pontosság*. A hasznos illusztráció a kommunikáció szempontjából leghatásosabb, leghitelesebb ábrázolásra törekszik, tehát elvben javítható, korrigálható.

Az irodalmi illusztráció sok közös vonást mutat fel a fordítással, különösen a műfordítással. Mint ahogy pontos fordítás egy elméletileg már a nyelvészeti szinten is elfogadhatatlan fogalom, mert a lexikális pontosság nem mindig egyeztethető a szemantikaival – a hangtani egyezésekről nem is beszélve! –⁵, úgy az illusztrálás, azaz egy más közlési csatornára való áttétel sem felelhet meg pontról pontra az eredetinek. Az író nem ad meg szövegében minden olyan vizuális részletet, amelyre az illusztrátornak szüksége lenne; van amikor az utóbbi maga kell hogy eldöntse: a regényhős hord-e nyakkendőt, vagy sem, milyen színű a kabátja, milyen kézmozdulattal üdvözlí a barátját stb.⁶

Az irodalmi illusztráció már csak azért sem lehet pontos, mert akkor egy irodalmi alkotásnak csak egyetlenegy illusztrációja lenne lehetséges. A műfordítást korszakanként fel kell újítani, úgy tűnik, hogy az illusztrációt is. A világirodalom nagy alkotásai, Dánte, Cervantes, Milton, La Fontaine művei rengeteg művészt megihlettek, és ezek az illusztrációk erősen eltérnek egymástól, sőt néha még ellent is mondanak egymásnak. Hogy az egy La Fontaine példájánál maradjunk: a „Halál és a favágó” című állatmeséjében az illusztrálók a halált általában mint egy ijesztő, kaszás férfit ábrázolják, a szimbolista Gustave Moreau kivételével, akinél a halál egy gyönyörű nő, igazi „femme fatale”⁷.

Némi barokk előzmény után – amikor egy bevezető kép gyakran összefoglalja a következő fejezetet⁸ – igazából a tizenkilencedik századot tekinthetjük az irodalmi illusztráció fénykorának. A napi sajtóban megjelenő, folytatásos regény (roman-feuilleton) műfaját, melyben többek között Eugène Sue, Balzac és Dickens jeleskedtek, illusztráció nélkül nehéz elképzelni⁹. Akik, mint Flaubert, idegenkedtek az illusztrációtól, általában arra hivatkoznak, hogy a szöveghez társított kép az olvasó fantáziáját a sok közül egyetlenegy vizuális interpretációra szűkíti le, a szöveg által megindított álmodozást és szabad képzelődést akadályozza¹⁰.

Az eddig említett példák arra mutatnak, hogy a hagyományos értelemben vett és az irodalomtörténeti kézikönyvekben leggyakrabban emlegetett illusztrációk narratív szövegekhez kapcsolódnak. Ez azt jelenti, hogy egy-egy illusztráció nem fordítja le képre az adott szöveg egészét vagy összegezve „lényegét”, hanem csak egyes jeleneteit. Egy szöveghez több illusztráció tartozik, az illusztráció nemcsak egy adott szövegrész mellé kerül, hanem ugyanakkor egy, a szöveggel párhuzamos második, képi sorozatot is alkot. A képsorozat ugyanabban a viszonyban áll a szöveggel, mint a szöveg mondat-sorozata a leírt valósággal: mindkettő egyszerre kapcsolódik bele egy paradigmatis és egy szintagmatikus tengelybe. Az egyedi kép úgy utal az adott szövegrészre, mint az a szövegrész a valóságra, és ugyanakkor úgy utal az előtte és utána lévő képekre, mint ahogy az adott szövegrész kapcsolódik a szövegkoherencia szabályai szerint az azt megelőző és az azt követő szövegrészekhez.

A narratív képsorozat elliptikus, az illusztráció nem ábrázolja a regény minden egyes eseményét. Az illusztrátornak – egyedül, vagy amint az Dickensről tudjuk, a szerzővel egyetértésben – ki kell választania azokat a jeleneteket, amelyeknek a leképzését különösen fontosnak tartja. Bizonyos fokig ugyanaz előtt a döntés előtt áll, mint az európai klasszicizmus idején a történetképfestő: melyik bibliai vagy mitológiai eseményt választja ki Rafael, Poussin vagy Rembrandt, és ennek az eseménynek melyik jelenetét tartja a megörökítésre legalkalmasabbnak¹¹?

Lírai, nem narratív szövegek illusztrálására főleg a huszadik században találunk sok példát, és ennek alighanem egy érdekes lélektani magyarázata van. Ellentétben a múlt századbéli regényekkel, a modern verseket általában nem hivatásos illusztrátor illusztrálja. Míg a regényíró és az illusztrátor két egymástól független „mesterember”, addig a költő és a festő két egymáshoz felfogásban közel álló művész, akit gyakran a személyes barátság szálai kötnek össze. Erre századunkban rengeteg példát találunk, elsősorban a nemzetközi avantgarde köreiből, Németországban, Franciaországban¹², a Szovjetunióban és másutt. Az illusztráció gyakran könyvkiadás és sajtópolitika kérdése; itt viszont másról van szó, a festészet és a költészet alapvető párhuzamáról, közös „poétiká-”járól.

A líra illusztrációja egészen más, mint a narratív szövegek illusztrációsorozata. A festő képet fest a vers mellé, de a kettő között aligha posztulálhatunk függőségi viszonyt, ahogy azt a hagyományos illusztráció esetében tettük. Az illusztráció önállósítja magát, szubjektív festői alkotás¹³.

A festőt megihleti a vers, a festészet pedig érdekli, izgatja a költőt, aki testet, hangot, képet ad a szavaknak. Az úgynevezett kettős tehetség (Doppelbegabung) is elsősorban költőknél található: vagy olyan formában, hogy a költő egyben festőművész vagy grafikus is, tehát párhuzamosan fut be két különböző művészi pályát – példa erre Henri Michaux –, vagy pedig úgy, hogy a költő maga illusztrálja műveit, mint William Blake vagy Victor Hugo.

Az utóbbi esetben felmerül egy elméletileg igen érdekes kérdés: lehet-e, mint azt általánosságban fentebb állítottuk, egymást követő és egymástól független illusztrációja egy olyan műnek, melyet már maga a szerző is illusztrált? Az önillusztrálás megszűntet minden félreértést, kizár minden helytelen interpretációt, a nem adekvát átültetés lehetősége megszűnik. Az olvasóból nem törhetnek elő szabadon képi fantáziájának szüleményei, engedelmeskednie kell a szerző vizuális intencióinak.

A fentiekből megint csak az tűnik ki, hogy Saint-Exupéry és kis hercege ebben a történeti áttekintésben is sajátos helyet foglal el. „A kis herceg” illusztrált narratív mű, az eseménysorozatnak megfelel egy képsorozat, de az önillusztrálás ez esetben nem egy költő, hanem egy regényíró műve¹⁴. Rajzaival kizár minden más leképesítést, de fékezi-e valóban az olvasó, a gyermek olvasó szabadon csapongó képzetét?

2. Az illusztráció szemiotikája

Az alábbiakban szeretném „A kis herceg” alapján, „A kis herceg” példatárára támaszkodva, felvázolni a narratív irodalmi illusztráció morrisi értelemben vett szemiotikáját, különbséget téve az illusztráció morfológiai, szintaktikus és szemantikai jelentéshordozói között. Amint erre már MEYER SHAPIRO is rámutatott híres tanulmányában, egy festmény esetében a nem mimetikus elemeknek is (keret, a kép méretei stb.) megvan a maga jelfunkciója¹⁵. Ebből természetesen az is következik, hogy jelentést nemcsak a szemantikai szinten, hanem már az azt megelőző szinteken is feltételezhetünk és megfogalmazhatunk.

Morfológia

(A) *Az illusztráció hiánya.* Saint-Exupéry könyve 50 illusztrációt tartalmaz. Csak két olyan fejezet van, amelyhez a szerző nem készített illusztrációt, a tizenhatodik és a huszonkettedik. Miért? Nehéz egyértelmű választ adni, mert a két fejezet nagyon különböző: a tizenhatodik a hetedik bolygónak, azaz a Földnek humoros-szatirikus leírása, míg a huszonkettedik a váltóórral való találkozásról számol be. Mégis megkockáztathatjuk talán a feltevést, hogy e két fejezet illusztrálása a szerző illusztrációs technikájától – tartalomban és stílusban – erősen eltérő illusztrációkat követelt volna meg: a tizenhatodik bolygónk teljes földrajzát (Új-Zéland, Afrika, Észak-Amerika stb.) fel kellett volna vonultassa a lámpagyújtogatók ürügyén, a huszonkettedik pedig gyorsan robogó vonatokat kellett volna felidézzen – ami megfelel az olasz futuristák gyorsaság- és technikaimádásának, de nem a kis herceg világnézetének, aki a sok vonat és utas láttán, csodálkozva és nyilván idegenkedve hallgatja a váltóór bölcsességét: „Az ember sosem érzi jól magát ott, ahol éppen van” (70).

(B) *Az illusztráció helye és formátuma.* A legtöbb illusztráció a szöveg mellett helyezkedik el, megtörve a szöveg tipográfiáját, megszakítva a folyamatos olvashatóságot¹⁶. A szöveg fölé vagy alá csak ritkán kerül, viszont 15 kép egész oldalt tölt be. Az oldalas kép legtöbbször a jobb oldalon található, ez a tény megkönnyíti a hagyományos európai, balról jobbra folyó olvasásmódot, és ezzel is aláhúzza a képek illusztratív, azaz a szövegtől függő jellegét: az európai olvasó először ösztönösen a bal oldalra néz, és ott elsősorban szöveget talál (bár néhány kisebb méretű kép itt is látható).

Az oldalas képek legnagyobb része színes, és két kivételtől eltekintve mindegyik a kis herceget ábrázolja. A két kivételnek viszont nagy jelentőséget tulajdoníthatunk, ugyanis két, a kis herceg szemében különösen rokonszenves lényt mutatnak be, a lámpagyújtogatót („az egyetlen, aki nem nevetséges”, „az egyetlen, akivel meg tudnék barátkozni”, 49) és a rókát (67).

(C) *A feliratok.* A legtöbb kép jelentését a szövegből kiindulva lehet megtalálni, az olvasó „kilép” a szövegből, egy rövid pillanatra nézővé válik, s azután megint folytatja az olvasást. Tizenhárom nagy formátumú, többnyire színes kép viszont külön felirattal van ellátva, ezzel mintegy önállóan. E feliratok egy része alkalmasint az identifikálás és a pontos megértés megkönnyítését szolgálja: majomkenyérfák (25), vulkánkipucolás (37), kígyó (57), sírás (64), „szelíden dőlt el” (85). Mintha Saint-Exupéry néhány esetben attól tartana, hogy az olvasó félreértheti a képeket, nem érzi meg, melyik szövegrészhez kell kapcsolja őket.

(D) *A színek.* Harmincnégy kép színes, tizenhat fekete-fehér. A sárga, a kék és a zöld színek árnyalataival találkozunk leggyakrabban. A piros szín ritka: fontos szerepet játszik viszont a 13. oldalon, a kis hercegnek azon az egész lapot betöltő képén, amely alá a narrátor azt írja: „Itt a legjobb kép, amit később csinálnom sikerült róla”. A piros szín egyrészt megszegi a könyv színkonvencióit, másrészt bevezeti a legerősebb szín-szimbolikát, hiszen egyszerre jelzi a fenséget (bíborosok, királyok öltözetét) és a fájdalmat.

A színes és a fekete-fehér képek egymáshoz való viszonyából is le lehet vonni bizonyos, az interpretáció szempontjából érdekes következtetéseket: az általában kisméretű, fekete-fehér illusztrációkat főleg a történet elején és végén találhatjuk: a 61. oldalon levő nagyméretű fekete-fehér kép kimondottan negatív: „Milyen furcsa bolygó!” – mondja a kis herceg a Földről. „Milyen száraz, milyen hegyes, milyen sós.” Az utolsó illusztráció interpretálása egyértelmű: a 85. oldalon levő színes kép a kis herceg távozását (eltűnését, halálát) sejteti, majd két oldallal később fekete-fehérben ismétlődik meg, de most már a kis herceg alakja nélkül.

A kép morfológiáját, amint erre már LOUIS MARIN is rámutatott¹⁷, nem lehet olyan pontosan leírni, mint a szavakét; talán már azért sem, mert egy képen belül nem lehet két kisebb formális egységet identifikálni úgy, ahogy egy szövegen belül megkülönböztetünk szavakat és mondatokat. Általánosabb szabályszerűségekről csak akkor lehet hipotéziseket felállítani, ha a pusztán leíró képmorfológiát a jelentésadó képszemantikához kapcsoljuk (kis vagy nagy méret, jobb oldal vagy bal oldal, szín ritkasága, illetve gyakorisága).

Szintaxis

Az illusztráció szintaxisa, mint már fentebb említettük, alapvetően a képsorozat szintaxisa, azaz a külön-külön képek sorozaton belüli összefüggéseinek tanulmányozása. Minden képsorozat óhatatlanul felkelti a néző óhaját, hogy az egymás mellett levő, egymást követő képek között összefüggéseket fedezzen fel. Egy-egy sorozatot a néző általában hajlamos narratív értelemben interpretálni, ha a narrativitás alapfeltételei megvannak. Képregények olykor teljes vizuális-narratív folytonosságot mutatnak fel, olyannyira, hogy kísérő szövegre nincs is szükség. Illusztrációk esetében ez nem lehetséges, hiszen az illusztráció sohasem adja vissza a szöveg teljes esemény-sorozatát. Az illusztráció narratív folytonossága *szaggatott*: a teljes történetet belőlük „kiolvasni” lehetetlen, de a képek kölcsönösen hozzájárulnak egymás felismerhetőségéhez: azáltal, hogy a színek és formák nem változnak váratlanul és a szövegből nem magyarázható módon, azáltal, hogy (legalábbis részben) ugyanazokat a lényeket és tárgyakat ábrázolják, azáltal, hogy az egyes jelenetekben mindig van olyan elem, amelyik egy előző vagy következő képben

fellelhető elemre utal¹⁸. Ez a szaggatott narratív folytonosság jellemzi „A kis herceg” illusztrációit.

Szemantika

Kit és mit mutatnak az illusztrációk? Tíz ábrázol állatot, nyolc növényt vagy tárgyat. Huszonöt illusztráción a kis herceg, tízen más ember látható. Ezeknek mindegyike csak egyszer jelenik meg a képen, és az egy vadász kivételével mindegyik a főszereplővel találkozik. A kis herceg ábrázolásánál jelentéshordozó elem az illusztrátor színhasználata, valamint a fej- és általában a testtartás¹⁹.

És kit *nem* mutat az illusztráció? MICHEL QUESNEL felhívta a figyelmet arra, hogy amikor a könyv kiadására sor került, kimaradt minden olyan illusztráció, amelyik a narrátort, a sivatagban kényszerleszállást végző és repülőgépét javító pilótát ábrázolja²⁰. Szerinte a szerző és a kiadó el akart mindent kerülni, ami ezt az egyébként sem túl vidám mesét még komolyabbá, szomorúbbá tette volna. Így most a figyelem teljesen a kis hercegre irányul.

A neki szentelt illusztrációk gyakorisága, az a tény, hogy a képeken egyedül szerepel, valamint az a körülmény, hogy a főszereplő a többi emberrel mindig csak egyszer találkozik, következtetéseket enged meg a szöveg *műfajára* nézve. Az a regény, melynek középpontjában nem több ember áll, és nem a közöttük fennálló relációk fontosak, hanem csak egy ember, egy állandóan utazó, magános hős, aki sok különböző karakterű és foglalkozású emberrel találkozik különböző helyeken, a 18. században elterjedő pikareszk regényre emlékeztet, valamint az abból levezetett voltaire-i tanmesére és – az inkább Németországban otthonos – művelődési regényre. A kis herceg „művelődik”: megkísérli megismerni a világot, a felnőttek világát, és úgy tűnik, hogy ebbe belebukik.

Hogy a fentiekben minden következtetésünket kizárólag az illusztrációkból vontuk le, talán megkérdőjelezhető. Annyi azonban bizonyos, hogy az illusztrációk szemiotikai vizsgálata hozzásegített bizonyos kérdésfeltevésekhez. A kép sohasem mond ellent a szövegnek, hanem aláhúzza, megerősíti mondanivalóját. Az önillusztrálás végső fokon retorikai eszköz: arra szolgál, hogy ne férjen semmi kétség ahhoz, hogy ennek a szép tanmesének melyik a helyes, Saint-Exupéry által óhajtott interpretációja.

Jegyzetek

1. Ha a cím által egy szövegre történő visszautalás kielégítő ismérve az illusztráció függőségi viszonyának, akkor a több évszázados klasszikus, azaz mimetikus európai festészet nem más, mint néhány Nagy Szöveg (Biblia, Homérosz, Ovidiusz) illusztrálásának változatos története.
2. Az úgynevezett kettős tehetségnek (Doppelbegabung) az utóbbi években nagyon megnőtt bibliográfiája főleg művészet- és irodalomtörténeti írásokat tartalmaz. A német nyelvterületről jó áttekintést nyújt KURT BÖTTCHER – JOHANNES MITTENZWEIG: *Dichter als Maler* (Kohlhammer, Stuttgart, 1980.) című könyve.
3. A majomkenyérfa-jelenetnél (24-25) ez az interaktivitás még erősebb. Az alábbiakban Rónay György fordítását idézem, az 1994-es Postabank kiadás alapján.
4. Vö. MICHEL MELOT: *L'illustration – histoire d'un art*, Genf, Skira, 1984.; ALFRED STÜCKELBERGER: *Bild und Wort – Das illustrierte Fachbuch in der antiken Naturwissenschaft*,

- Medizin und Technik*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1994. A tudományos ismeretterjesztő irodalom ábrahasználatával kapcsolatban lásd DANIEL JACOBI: *Textes et images de la vulgarisation scientifique*, Peter Lang, Bern, 1987.
5. Vö. AMPARO HURTADO ALBIR: *La notion de fidélité en traduction*, Didier, Párizs, 1990. – Lásd „Pragmatique de la traduction” című tanulmányomat (*Revue d' Histoire Littéraire de la France*, 1997. április).
  6. Vö. SEYMOUR CHATMAN: *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca, 1978. A színmeghatározások nyelvi bizonytalansága és nyelvenkénti eltérése a fordítók és illusztrátorok számára külön és állandó problémát jelent.
  7. Lásd „Criteria in Describing Word & Image Relations” című tanulmányomat (*Poetics today*, Spring, 1989. 31-53). Daumier 1867-ben egy álruhába öltöztetett farkast porosz katonának tüntet fel! (WOLFGANG DROST: *Jean de La Fontaine dans l'univers des arts*, Carl Winter, Heidelberg, 1991. 24.).
  8. Egy ilyen „összefoglaló” illusztráció természetesen egészen más szemiotikai törvényeknek engedelmeskedik, mint az itt taglalandó „jelenet”-illusztráció.
  9. Különösen fellendül Franciaországban a tizenkilencedik században La Fontaine illusztrálása is, mert egy szekularizálódó világban a közoktatásnak az egyházi tanítás helyett más erkölcsi alapszövegekre van szüksége: a Bibliát a józan állatmese helyettesíti, ezt kell képekkel vonzóvá tenni a fiatalok számára. – A La Fontaine-illusztrációk bibliográfiája nagy. A legfrissebb (1996. október) áttekintést KIRSTEN HOVING POWELL nyújtja („The art of making animals talk: constructions of nature and culture in illustrations of the Fables of La Fontaine”, *Word & Image*, 12. 3. 1996. 251-273).
  10. DIETER GRIESBACH ebben az összefüggésben a „Phantasieeinengung” kifejezést használja (*Illusztrationen zur deutschsprachigen Lyrik von der Romantik bis zum Expressionismus – Eine Untersuchung über des Verhältnis von Wort und Bild*, Werner, Worms, 1986. 1).
  11. Az első lépés a művészettörténetben a tematikai gyakoriságot vagy ritkaságot mutatja: a keresztrefeszítésről több kép van, mint Mária szeplőtelen fogantatásáról, Vénusz születéséről több, mint Tirésiaszról. A második lépést a reneszánsz és különösen Shaftesbury óta sokat vitatott *Punctum temporis* elmélet dolgozta ki.
  12. A franciaországi művészek közötti együttműködésről jó képet ad FRANÇOIS CHAPON könyve (*Le peintre et le livre – L'âge d'or du livre illustré en France 1870-1970*, Flammarion, Párizs, 1987.).
  13. Vö. DIETER GRIESBACH idézett könyvét.
  14. „A kis herceg” illusztrálásának körülményeiről érdekes felvilágosításokkal szolgál MICHEL QUESNEL tanulmánya, mely a szöveg olasz kiadásában található („I disegni del Piccolo Principe”, 21-25).
  15. „On some Problems of the Semiotic of Visual Art: Field and Vehicle in Image-Signs”, *Semiotica*, 1969. 223-242.
  16. Kevésbé világos az, hogy miért választja el egyes esetekben több oldal a szöveget és az illusztrációt (például 62 és 64).
  17. LOUIS MARIN: „La description de l'image: à propos d'un paysage de Poussin”, *Communications* 15, 1970. 186-209.
  18. Vö. ANNETTE JUEL SAUERBERG: „On the Literariness of Illustrations”, *Semiotica*, 1975. 364-386.
  19. Az utóbbi kettő elismerten a nonverbális kommunikáció eszköze.
  20. Lásd a 14. jegyzetben idézett cikket.

TEXT AND ILLUSTRATION *LE PETIT PRINCE*

ÁRÓN KIBÉDI VARGA

This study tries, first, to show the relation, through the centuries, between a text and its illustration and, second, to sketch a grammar of these relations in connection with Saint-Exupéry's „Le petit Prince”.

Scientific and literary illustrations should be distinguished, their function and precision is different. Literary illustrations always depend on the text, they are approximate and subjective translations and interpretations of it. Only one illustration can be enough a poem, but novels ask for more than one illustration and this creates narratological problems.

Saint-Exupéry illustrated his story himself. The size, the place (right or left side) and the colour of his drawings give clues for the interpretation. The fact that most illustrations show the little prince himself alone suggests a link with the traditional European novel genre „Bildungsroman”, but a rather negative one: the pilot is about a little prince who acquires knowledge about the world of the adults but who finally refuses this world.

EGY ADOTT SZÖVEG TOVÁBBÍRÁSÁVAL KAPCSOLATOS GYAKORLATOK

BENKES ZSUZSA

0. Bevezetés

Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg című műve köré csoportosított – a *Szemiotikai szöveg*tan 10., illetve a jelen számban már bemutatott – a kreatív szövegmegközelítés körébe sorolható három kreatív-produktív gyakorlaton kívül az alábbi gyakorlat is a verseny részét képezte. Célunk ezúttal is az volt, hogy tapasztalatokat szerezzünk arról, milyen háttérismeretekkel rendelkeznek, milyen háttérismereteket használnak fel egy adott szöveg megközelítéséhez a különböző iskolatípusban és különböző tantárgyi programok szerint haladó versenyzők.

1. Egy adott szöveg továbbírásával kapcsolatos gyakorlat

Ezt a gyakorlatot – a versenykiírásnak megfelelően – a tanulók „Előfeladat”-ként oldották meg. Az országos fordulóra jutott tanulóknak két héttel a döntő lebonyolítása előtt az alábbi feladatlapot küldtük meg, és arra kértük őket, hogy a megoldott feladatokat hozzák magukkal a versenyre.

Előfeladat

Olvasd el – vagy ha már olvastad, olvasd el újra – *Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg* című könyvét!

Emlékezz vissza annak a hat bolygónak a történetére, amelyet a kis herceg akkor látogatott meg, mielőtt a hetedik bolygóra, a Földre érkezett volna!

1. Találj ki Te is egy bolygót, ahol szerinted még járhatott volna a kis herceg! Meséld el írásban, mi történt ezen a bolygón a mi kis hősünkkel! A Te történetedet kézírással, három A/4-es oldalon fogalmazd meg!
2. Készíts egy oldalnyi kézzel írt indoklást arról, hogy miért éppen arra a bolygóra vitted a kis herceget!

1.1. Megjegyzések a feladat megoldásához

Az 1. feladat megoldásai az alábbiakban foglalhatók össze.

A feladatot megoldó 86 tanuló az 1. táblázatban összefoglalt elnevezésű bolygókat képzelte el. (A képzeletbeli bolygók itt bemutatott felsorolása egyben rangsor is, azaz a legtöbb az 1., legkevesebben a 10. helyen feltüntetett bolygót választották, illetve a 11 – 15. sorszámú bolygókra egy-egy tanuló 'vitte el' a kis herceget.)

1.	A tévénéző bolygója	18	6.	A kábítószeres bolygója	6	11.	A boldogság bolygója	1
2.	A kacatok bolygója	16	7.	A Jövők bolygója	5	12.	A gyűlölet bolygója	1
3.	Az ÉN bolygója	12	8.	Az állatidomár bolygója	4	13.	A parancsnok bolygója	1
4.	A reklámok bolygója	8	9.	A zenészek bolygója	3	14.	A visszhang bolygója	1
5.	A robotok bolygója	7	10.	A gyerekek bolygója	2	15.	A színésznő bolygója	1

1. táblázat

A képzeletbeli bolygók megválasztását illetően figyelemre méltónak tartjuk a következőket.

a) *A címválasztással kapcsolatban:*

Noha az eredeti műben az egyes bolygókról szóló fejezeteknek címe nincs, a versenyzők többsége által adott fenti (vagy azokhoz nagyon hasonló) címekből arra következtethetünk, hogy az újabb helyszín 'kitalálásában' az őket körülvevő világ szépségei (lásd a 9-11., valamint a 14. sorszámú címeket), illetve visszasságai (lásd az 1-8., valamint 12-13. és 15. sorszámú címeket) játszottak döntő szerepet.

b) *Az adott szöveg továbbírásával kapcsolatban:*

- A versenyzők szinte kivétel nélkül eleget tudtak tenni annak a követelménynek, hogy a választott bolygón történetek leírása mind az előző, eredeti 6., mind az általuk választott bolygót követő, eredeti 7. bolygóhoz, a Földhöz kapcsolódjék.
- A mű olvasása vagy újraolvasása alapján az általuk választott bolygón is olyan helyzetbe hozták a kis herceget, amely alkalmat nyújtott nekik arra, hogy – hasonlóan az eredeti műben szereplő bolygókon történetekhez – maguk is egy-egy általuk elismert vagy elítélendő emberi tulajdonságot mutathassanak be.
- Fogalmazványaikban szinte valamennyien biztonsággal, megfelelő helyen és arányban alkalmazták az elbeszélő, a leíró szövegtípust, illesztettek be párbeszédeket. Érezhetően igyekeztek saját írásukban is követni az olvasott mű stílusát.

Az alábbi példák jól látható, milyen változatos – nem egyszer az eredeti műhöz hasonló vagy ahhoz igazodni szándékozó – *bevezető*, illetve *befejező* mondatok fordultak elő a megoldásokban.

A kis herceg a király, a hiú, az iszákos, az üzletember, a lámpagyújtogató és a geográfus bolygója után valami szépre, megnyugtatóbbra vágyott, maga sem tudta, hogy mire.
(...)

A kis herceg hajthatatlan volt.
– *Megigértem a geográfusnak, hogy megnézem a Földet. Meg kell tennem.*
És utána visszamegyek a rózsámhoz.

*

Így hát a kis herceg felkerekedett és tovább indult a geográfus bolygójáról. Közben végig ugyanarra gondolt. – Milyen furcsák is a fölnöktek!
(...)

A következő bolygó, ahová a kis herceg elment, nagyon eltért a többitől.

*

A földrajztudós azt tanácsolta, látogassam meg a Földet. De vajon miről lehet megismerni? – morfondírozott a kis herceg. – Itt ez a kis bolygó, talán itt megtudom, hogy hol találom – gondolta.
(...)

Teljesen leköttették a gondolatai, már nem törődött a robottal, szinte már nem is látta. Egyetlen vágya volt: minél előbb eljutni a Földre, megismerni az ott élőket, akiktől talán szépet és jót is remélhet.

*

A hetedik bolygón a kábítószeres lakott.
(...)

Hordd el innen magad! – kiabálta Kába önkívületében. Hiába, minden embernek van hibája. Senki sem tökéletes. Szó, ami szó: ezek a fölnöktek fölöttébb furcsák – gondolta útját folytatva a kis herceg.

c) A 2. feladattal – az Indoklással kapcsolatban:

Míg a szövegtípusok alkalmazására tett fenti elismerő megjegyzéseink általában értendők – a történet továbbírása a 86 versenyzőnek természetesen különböző színvonalon sikerült –, megállapíthatjuk, hogy még azok a versenyzők is, akiknek a történet továbbírása kevésbé sikerült, igazán eredeti megoldásokat *Indoklásaikban* alkottak.

Ezek az egyoldalas írások szerkezetükben azonosságokat mutatnak. Bevezető mondataikban a versenyzők visszautalnak az eredeti műben megismert bolygókra, illetve azokra az emberi tulajdonságokra, amelyek arra a megállapításra készítették a kis herceget: „Milyen furcsák is ezek a fölnöktek!”. Megállapítják és megjegyzik, hogy a bolygón megismert emberi tulajdonságok – a lámpagyújtogatót kivéve – mind negatív tulajdonságok:

A kis herceg már sokféle emberrel megismerkedett különböző bolygókon. Mindnyájan különbözőek voltak, és valahol mégis egyformák. Például megismerte a királyt, aki uralkodni szeretett a legjobban, a hiút, aki csak magával törődött, az iszákost, aki azért ivott, mert szégyellte, hogy iszákos, az üzletembert, aki mindig csak számolt. (Az állatidomár bolygója)

*

Úgy gondolom, hogy az író minden bolygón egy rossz tulajdonságot örökített meg. A hatalomvágy, az uralkodni vágyás a király személyében, a hiúság vagy a zsarnokság mind olyan dolgok, amelyek veszélyeztethetik a Földet. (A gyűlölet bolygója)

*

A könyv elolvasása után elgondolkodtam azon, vajon ellentétes vagy hasonló körülmények közé vigyem-e a kis herceget. Végül a hasonló mellett döntöttem. (A színésznő bolygója)

*

A kis hercegben az író minden bolygón egy-egy emberi gyarlóságra hívja fel a figyelmünket, amin jó lenne változtatni. Én is ezt tettem. (A kábítószeres bolygója)

Néhány kivételtől eltekintve, maguk is – ahogy azt a választott bolygók elnevezései is mutatják – a környezetükben tapasztalt visszasságok ellen kívánnak szólni, indoklásuk további részében az elítélendő tulajdonság megnevezését követően ezt fejtik ki. Lássunk erre is néhány példát.

Ebben a színésznőben megtalálhatók a könyv szereplői. Leginkább a hiúra hasonlít, mert nagyon szereti, ha csodálják és imádja a tapsot, annyira, hogy a végén még azt sem veszi észre, hogy elment a kis herceg. (A színésznő bolygója)

*

Gondoljunk bele, hányszor látunk olyasvalakit, aki csak gyűjt és gyűjt; néha már azt sem tudja miye van, illetve mire jó neki. (A kacatok bolygója)

*

A bolygókon megismert „felnőtteket” nem az emberség jellemzi. Úgy gondolom, ebbe a sorba tökéletesen beleillik a robot, mely jelképezheti a monoton, lélekölő emberi munkát és azt a technikát, amelyet az író a könyv születésekor még nem ismerhetett. (A robotok bolygója)

*

Napjaink egyik legfontosabb, legégetőbb gondja a drogfogyasztás és -árusítás. (...) A fiatalok számára kihívást jelent, hogy már nálunk is természetlik a drogok alapanyagát, s az árusítás, ha titokban is, de intenzíven folyik. (A kábítószeres bolygója)

Indoklásuk befejező részében a versenyzők egy része megfogalmazza, hogy az újabb – számára nem tetsző – emberi tulajdonság bemutatásával segíteni próbált, más részük saját szavaival vagy idézet formájában eleveníti fel az egymásért való felelősség gondolatát.

Azért, hogy ez ne fordulhasson elő, nekünk is kell tennünk valamit, s ebben a legfontosabb szerep a családé. Én úgy érzem, hogy ez adhatja a legnagyobb erőt, hogy egyikünk se térjen „rossz útra”. (A gyerekek bolygója)

*

Szeretném, ha sok ember gondolkodna úgy, mint az író, s akkor talán egy jövődöbeli kis hercegnek sem okozna csalódást a Föld. (A robotok bolygója)

*

A kis herceg az állatidomár bolygóján is elcsodálkozik a felnőtteken, és megpróbálja megérteni őket. (Az állatidomár bolygója)

*

A szeretethez két ember kell, és csak úgy tudunk szeretni, ha nemcsak a szemünkkel, hanem a szívünkkel is nézünk a világba. (A gyűlölet bolygója)

Lássuk itt most öt versenyző – szó szerint idézett – megoldását (a történet továbbírását, és a bolygóválasztás indoklását).

1. A tévénező bolygója (Lásd a *Mellékletben* (349-357) a 2. illusztrációt.)

A következő bolygót még a geográfus bolygójánál is nagyobbak és szebbnek találta.

„Megérkeztem a Földre” – gondolta a kis herceg izgatottan. Körülötte színes sziklák emelkedtek, kék, sárgák, rózsaszínűek. Formájuk csodálattal töltötte el a kis herceget, egy pillanatra el is felejtkezett a virágról. Körülnézett, és a sziklák felett, a földtől az égig kecses ívű híd feszült – egy káprázatos szívárvány. Előtte esett az eső, mögötte ragyogott a nap. Ilyet azelőtt még sohasem látott. A sziklák által védett kis völgyben csodálatos tükör csillogott, egy tiszta vízü tó. Benne pedig mindennek a szépségnek a fordított mása a táj tükörképe.

„Ez még a naplementénél is szebb!” – ujjongott magában. „Ezt látnia kellene a rózsáknak, ez volna csak a neki való látvány!” De a szíve táján furcsa fájdalom érzett. Hogy felvidítsa magát, elhatározta, hogy máris felderítő útra indul. Hangokat hallott, zeneszót, beszédet, majd hirtelen robbanás zaját. A kis hercegnek elállt a szívverése. Felmászott a kék színű sziklára és körülnézett. Egy embert látott, aki egy doboz előtt ült, tenyerébe támasztotta a fejét, és bámulta a dobozt. A doboz egyik oldala világított, és mindenféle képek jöttek egymás után.

– Jó napot! – szólt félénken a kis herceg.

Az ember azonban nem válaszolt. Helyette a dobozból jött a hang:

– Magasra a kezeket! Nem tréfálok!

A dobozban egy alakot látott, aki fényes szerszámot tartott a kezében, és mindjárt megjelent egy másik is, aki feltartotta a kezét.

„Úgy látszik, nem nekem szóltak” – gondolta a kis herceg. Nem értette az egészet, így újra megszólalt, ezúttal hangosabban:

– Jó napot! Én a kis herceg vagyok. Kihez van szerencsém? A dobozban hirtelen megszűnt a mozgás, és egy felirat jelent meg: adáshiba. Az ember, aki eddig meg sem mozdult, felé fordította a fejét:

– Ez a kedvenc sorozatom. Mindig megnézem. Már a hatezer-kétszázhetvenkilencedik részt vetítik. De sajnos elromlott a kép!

– Kihez van szerencsém? – kérdezte újra a kis herceg, mert ha egyszer fölött egy kérdést, nem tágitott többé.

– Nevem tévénező. A szerelő vagy?

– És mit csinál a tévénező?

– Micsoda ostoba kérdés! Hát nézi a tévét. Már ha nincs adáshiba. Mostanában sajnos gyakran előfordul.

– Ez a Föld bolygó? – tudakolta a kis herceg. – Ugyanis oda igyekszem, és.

– A Föld itt van a tévében! Ha van adás, itt mindent láthatsz, nem kell mened sehová. Ez itt a tévé – kezdte magyarázni – sztereo a hangja, és ez az infravörös távirányítója. Kilencvennégy csatornás, harminchat műhold sugárzását lehet

rajta fogni. Az egyiken zene szól éjjel-nappal, a másikon sportot láthatunk, a harmadikon krimi, és így tovább. Én legjobban a sorozatokat szeretem.

– Mik azok a sorozatok? – tudakolta a kis herceg.

– Ilyen buta kérdést még nem hallottam! Ezt mindenki tudja. Úgy látszik, messziről jöttél, azt hittem, a szerelő vagy.

– Nálam odahaza minden olyan kicsi. Csak egy virágot és három vulkánt tudhatok a magaménak.

– Az szokott lenni a tévében is. A földrajzi sorozatokban. Ezért nem érdemes ilyen messzire utazni.

– Barátokat keresek. Itt nagyon jól érezném magam. Szépek a sziklaid ...

– Azt még nem sugározta a tévé.

– De hiszen ez itt van a hátad mögött! És az a szépséges híd! Meg az a nagy csillogó tükör!

– Majd ha a tévében látom, megnézem.

A kis herceg elszomorodott. Ez még a többinél is elkeserítőbb. Más nem érdekli, csak a doboza. Itt ez a sok csoda, és még csak meg sem nézi őket. A fölötték fölöttébb furcsák és különösek.

– Nincs kedved megnézni velem a naplementét? – kérdezte a kis herceg.

Ebben a pillanatban más felirat került a képernyőre. Vége. Emberünk arcán bosszúság jelent meg.

– Tessék! Most várhatok két napot az ismételésre, hogy megtudjam, ki volt a gyilkos!

– Ugye, megnézed velem a naplementét, vagy nem? – próbálkozott a kis herceg, mert fontos dolgokban nagyon kitartó tudott lenni.

– Gyere, ülj ide mellém, és nézzük együtt a műsort! Vetélkedő lesz, sokat lehet nyerni.

– Lehet barátokat is nyerni?

– Ha van egy tévéd, nincs szükség barátokra.

Ez meglepte a kis herceget. Barátokra mindenkinek szüksége van, még ha csak egy kis virág is az illető. Mert a barátunknak elmondhatjuk az örömeinket, bánatunkat. Segíthetünk egymásnak a bajban. Akinek nincs barátja, nagyon egyedül érezheti magát.

Nem akart tovább itt maradni, fáradt volt és elkeseredett. Nekivágott útja legnehezebb szakaszának, hogy végre eljusson a Földre. Szíve megtelt reménnyel és aggodalommal.

Indoklás

Egy olyan bolygóról írtam, ahol majdnem minden megtalálható, ami az ember számára fontos. Gyönyörű környezet, színes sziklák, csillogó, tiszta vízü tó, csodálatos naplementék. Ezen a bolygón egy ember él, kinek neve tévénező.

A tévénezőt nem érdekli más, csak a doboza. Nem figyel oda a másikra, még akkor sem, ha nagyon ritkán lát embert maga körül. Pedig azok, akiket a tévében néznek, nem valódiak, nem lehet velük beszélgetni, csak színészek, és szerepeket játszanak.

Napjainkban sokan élnek egyedül dobozukkal. Este fáradtan hazaérnek, leülnek, bekapcsolják a televíziót és nézik, nézik, amíg le nem ragad a szemük az álmoságtól. Szerintem sokkal hasznosabb lenne, ha például olvasással, zenehallgatással töltlenék az idejüket, vagy ami a legfontosabb: beszélgethethének a csa-

látótagjaikkal. Ha nem ismerik egymás problémáit, akkor nem érthetik meg a másikat, és így előbb-utóbb távol kerülnek egymástól.

Persze ez nem csak a televízió hibája, hiszen láthatunk benne hasznos műsorokat is.

Az egymásra való figyelés mellett fontos a természet megismerése is, mert különben nem tudhatjuk, mennyit ártunk vagy használunk neki. De csupán magáért a szépségért is érdemes kimenni a szabadba. „– De hiszen ez itt van a hátad mögött! És ez a szépséges híd! Meg ez a nagy csillogó tükör!

– Majd ha a tévében látom, megnézem.” Pontosan ezen a szemléleten kell változtatni!

Persze tudom, hogy a legtöbb krimi, sorozatot azért vetítik a tévében, mert erre van igény. Akkor ülnek le az emberek a tévé elé, ha saját sivár életüket elfelejthetik, és a filmek, az izgalmak, az erőszak világába „kapcsolódhatnak ki”.

A televízió korunk olyan találmánya, amely talán a legnagyobb mértékben szólt bele az emberek életébe. Kitölti az időnket, gondolkodik, játszik, beszél, néz helyettünk. Használjuk okosan! Ne engedjük, hogy uralkodjék rajtunk!

*

3. Az ÉN bolygója (Lásd a Mellékletben a 3. illusztrációt.)

Miután végigjártam a kisbolygókat, átgondoltam az addig történeteket. Nem hagyott nyugodni az a bölcsesség, melyet a 325-ös kisbolygó királya mondott: „Az embernek önmaga fölött ítélkezni a legnehezebb!” Ez nyilván azért van, mert ők nem igazán ismerik saját jellemüket.

Úgy határoztam, hogy megkeresem azt a bolygót, amelyről már többször hallottam: Az ÉN-bolygót. Mivel a két vulkánomat három napja tisztítottam, és újabb hajtásokat sem találtam, megöntöztem a rózsámat és elindultam.

Útközben mindenütt érdeklődtem, de sajnos a legtöbb helyen hírért sem hallották az ÉN-bolygónak. Több hétnak kellett eltelnie, hogy célhoz érjek. Végre ott álltam a kapujánál. Félve húztam meg a csengőt. Egyszer..., kétszer..., háromszor; választ nem kaptam. Remélve, hogy az ajtó nincs kulcsra zárva, benyitottam. Egy nagy termet láttam, benne öt üres szék árválkodott. Beléptem, és ekkor lassan alakkok kezdtek kirajzolódni a székeken, és néhány perc múlva öt 'személy' ült velem szemben. Mindegyik teljesen egyforma volt, mert – alig hittem a szememnek – valamennyiük én magam voltam.

Az első énem szólalt meg:

– Szervusz, kis herceg! Örülünk, hogy meglátogattál bennünket. Itt megláthatod, hogy milyen gondolatok, érzések születnek benned. Én vagyok a Jóság. Az én unszolásomra tisztítod ki a vulkánjaidat, gyomlálod ki a majomkenyérfa hajtásait, nekem köszönheted, ha úgy élsz, hogy nem okozol sem másoknak, sem magadnak bajt.

– A Gonoszság vagyok belőled! – vette át a szót a második széken ülő. – Mikor egyszer, nyolcéves korodban az egyik kisbolygón néhány társaddal veszekedtél, én kerekedtem benned felül. Én uralkodom rajtad, amikor nem segítesz másokon, akik erre rászorulnának. Én az összes többi énnel haragban vagyok.

– Szeretet nélkül nem élhet az ember! – folytatta a harmadik széken ülő. – Engem tudni kell adni és elfogadni. Amikor a rózsádat öntözöd, szeretetből teszed. És jó tudnod, hogy érted is aggódik valaki!

A negyedik széken ülő kis szünet után folytatta:

– A Vágy vagyok a szívedből! A vágyak határozzák meg azokat a célokat, melyek eléréséért küzdenünk kell. Vigyázz, nehogy ábránd legyen belőle, mely után hiába futsz, utol nem érheted! Csak annyi legyen belőlem, amennyi nem haladja meg az erődöt!

– Azonban Tudás nélkül mit sem ér az előző négy éned, mert csak velem együtt vagy képes bármit is tenni! – szólt méltóságteljesen az ötödik. Minél többet tudsz, annál erősebb leszel, annál jobban bízol önmagadban. A kisbolygókon az élet könnyű, az ott élő ember viselkedésében egyszerű különválasztani a Jót a Gonosztól. Szívből szerethetnek, vágyaikat sem nehéz megfogalmazni. A Föld nevű bolygón, ahova most készülsz, az élet sokkal bonyolultabb. Az ott élő rengeteg ember nehezen fér meg egymással. Sajnos gyakrabban veszi át a hatalmat a lelkükben a Gonoszság. Készülj fel, hogy nehezen fogod őket megérteni! De ehhez ötünket mindig hívj segítségül! Igen, még a Gonoszt is, mert az minden ember lelkében ott bujkál, és csak az alkalomra vár, hogy legyőzze a többi énedet! De ne hallgass rá! Nem is feltétlenül kell eljőnnöd erre a bolygóra, elég, ha csak lehunyod a szemed, és ránk gondolsz. A Földön nagyon sok ember nem képes énjeivel megbékelni, pedig egy segítségük is van e nehéz feladat megoldásában: a hívó emberek Isten tanácsait követve, aki a lelkiismeretükön keresztül szól hozzájuk, élhetnek boldogabban.

– Ó! Milyen érdekes a lélek! – gondoltam.

– Folytasd tovább utad, és legyél mindig az a kis herceg, aki eddig voltál! – e szavakkal búcsúzott el tőlem az öt énem.

Amikor elhagytam az ÉN-bolygót, visszanéztem. Ekkor vettem csak észre a kapuja fölött a feliratot:

Békülj ki önmagaddal!

Indoklás

Én is sokat gondolkodtam már azon, hogy mi értelme van az életnek.

Arra az eredményre jutottam, hogy azért élünk, mert élni jó, ha képesek vagyunk a boldogságra. De mi a boldogság? Hiszen ha „kézzelfogható dolgokat”: pénzt, autót, házat megszerzünk, elégedettek lehetünk, de a boldogsághoz ez kevés. A boldogságunk attól függ, hogy a vágyainktól milyen messze vagyunk. A vágyakból célok formálódnak, melyek eléréséért küzdenünk kell. A célokat viszont csak akkor tudjuk jellemünkhöz igazítani, ha képesek vagyunk önmagunk megismerésére. Ez a feladat szinte megoldhatatlan, hiszen korunk lélekbűvárai, a pszichológusok sem büszkélkedhetnek egyértelmű eredményekkel.

Ezért vezettem a kis herceget az ÉN-bolygóra, hogy legalább neki megadhasam a lehetőséget, hogy önmagával megismerkedhessen.

Tudom, hogy ábránd lenne, ha én is a kis herceg nyomában akarnék haladni. De nem keseredem el, hiszen az ember a „hagyományos módszerekkel” is közelebb juthat önmagához, vágyaihoz, a boldog élethez.

Például egy nyelvtanversennyel ...

*

7. A Jövőnk bolygója (Lásd a Mellékletben a 4. illusztrációt.)

A Föld még nagyon messze volt, a kis herceg pedig nagyon elfáradt. Kénytelen volt megpihenni a legközelebbi bolygón.

Ez az égítest semmiben sem hasonlított az eddigiekre. Majdnem akkora volt, mint a mi Holdunk, itt azonban kétszer annyian éltek, mint Földünkön.

A kis herceg nem örült a látványnak. Alatta végtelen, kiégett és kiszáradt pusztá húzódtott. Fölötte barna felhők, amelyekből soha nem esett eső, s látni lehetett egy nap vörös, de elhalványuló fényeit.

Hősiünk egy szürke körengeteg felé vette az útját, és egy városban ért földet. Ez még az előzőnél is jobban megdöbbenetette. Hatalmas paneltömbök magasodtak mindenütt és égig érő gyárkémények ontották a fekete, mérgező füstöt. A házak falai piszkosak, szemetesek és koromtól szürkék, ott álltak a feketeség és az egyhangúság szomorú magányában. A négysávos úton bűdös gázt ontó autók száguldoztak ide-oda, mint amikor egy hangyabolyt megzavarnak. Az unalmas ábrázatú bolygólakók is csak rohantak órájukat bámulva, senki sem vette észre a jövevényt, aki rendes körülmények között igen nagy feltűnést keltett volna.

Végül a kis herceg megunt a várakozást, és az egyetlen, elcsúfított padon ülő, összetört, fáradt lényt ostromolta kérdésekkel. Kíváncsiságánál fogva pedig mindig kiharcolta, hogy válaszoljanak neki.

– Élnek itt barátok is?

– Kicsodák?! – kérdezte ingerülten a vénség. – Ki vagy te egyáltalán? Nem látod, hogy zavarasz?!

– Miért ilyen barátságtalanok erre felé a járókelők?

– Te nem vagy idevalósi. Valóban tudni akarod?

– Igen, kíváncsi vagyok, miért nem törődnek egymással az itt élők. Unalmasak, szomorúak és folyton csak sietnek. – Köhögött, mert egy újabb csodajárgány suhant el mellette füstködöt hagyva maga után. Ő, aki mindig őszinte volt, és mindent tudni akart, érdeklődve hallgatta a lehangelő történetet.

– Régen, amikor még nem éltek itt, gyönyörű bolygó volt a miénk. Erdő borította a szárazföldeket, amelyekben millió és millió érdekes növény, állat élt. A tavak, tengerek vize kristálytisztá volt, és mindenhol friss levegőt lehetett szívni. A „felsőbbrendűek” azonban mindenáron meg akarták teremteni saját külön, kényelmes, de mesterséges életterüket.

– Miért volt ez jó nekik?

– Nem tudom. – sóhajtott az öreg. – A lényeg az, hogy az erdőket kivágták, ezzel az egész élővilágot elpusztították. Naponta több ezer állatfaj tűnt el örökre. A lakók gyárakat építettek és városokat, természetesen egyre nagyobb darabot szakítottak ki az érintetlen területekből. Az erőművekhez, gyárakhoz, autókhoz nem csupán a füst, a mérge és a korom tartozik hozzá, hanem a veszélyes hulladékok is. Ezeket hordókban elásták, elrejtették a közvélemény elől, mint strucc a fejét, ha ellenség jó. A hordók elkorhadtak, a mérgek pedig a talaj részévé váltak. Megöltek minden fát, a mérgezett fák az állatokat és a társaimat követelték áldozatul. Pedig mindannyian rá vagyunk utalva bolygónk ajándékaira.

– De a vizek? Azok tiszták.

– Hova gondolsz! Az összes tenger kiszáradt a felmelegedés következtében, amíg voltak, addig is agyonszennyezték!

– Az itt lakók tudják ezt, de nem értem, miért nem akadályozzák meg.

– Már túl késő, már túlságosan...

– Olyan sápadtak. Mindig ilyenek voltak?

– Nem, régen nem. De mára már ők is szenvednek. Én még láttam kiskoromban kutyát is, macskát is, de a többiek már hírből sem ismerik. Minden elsivatagosodott. A por betemette a városok közti utakat. A lények nem törődnek semmivel.

Mindent későn ismernek fel. Hiába tennénk most már akármit is. Halálra vagyunk ítélve, a környezetünk egy időzített bomba.

– Miért nem akadályoztátok meg?! Rátok lett bízva az élet, ti vagytok a felelősök mindenért! Én soha nem hagynám, hogy a rózsámnak bármi baja essen, vagy a vulkánjaim koszosak maradjanak. Mert van valamim, amit a sors rám bízott és felelős vagyok érte. Kötelességemnek érzem, hogy szeressem és megóvjam! Ti össze tudtatok volna fogni, ti vagytok az oka mindennek! Soha nem fogom fel-fogni, miért pusztítjátok el saját magatokat. Ti tudjátok. „Másoktól azt kapjuk, amit mi adunk másoknak.”

Végül nem bírta tovább és útnak indult. Szomorúan gondolt vissza a haladókó bolygóra.

„Ezek a fölntöttek – elmélkedett – nagyon furcsák. Tönkreteszik az életüket és boldogságukat a pillanat kedvéért.”

Eszébe jutott a rózsája, és nagy melegség árasztotta el a szívét.

Indoklás

Napjainkban az emberiség egyre jobban arra törekszik, hogy saját kényelmét megteremtse. Autókkal száguldoznak, kiaknázzák a természet véges ajándékait, gyárakat és erőműveket építenek, hogy luxuscikkeiket működtetni tudják.

De vajon észreveszik-e, hogy egyetlen bolygónkat teszik így tönkre, hogy a gyárak és erőművek tonnaszámba bocsátják ki a füstöt, hogy a szántóföldek és városok terjeszkedésével mennyi gyönyörű tájat, ártatlan élőlényt ítélnék pusztulásra? Ha mégis észreveszik, gondolnak-e arra, hogy ezt megakadályozzák, és ha igen, hogyan? Megteszik-e a környezetvédő intézkedéseket, vagy csak akkor döbbennek rá tettük következményeire, ha már késő lesz? Ha már minden növény és állat kipusztult? Akkor, ha már minden táj elsivatagosodott? Majd akkor, ha már nem lesz tiszta levegő, víz és minden évben egyre melegebb lesz? Olyan kérdések ezek, amelyek mindenkit foglalkoztatnak, akik egy kicsi szeretetet is éreznek Földünk iránt.

Történetemben az emberi felelőtlenségre szeretném felhívni a figyelmet. A Föld is meg fogja bosszulni azt a sok rosszat, amit „hütlén” lakóitól kapott. Ez történt meg az elképzelt bolygón is, ahol a kis herceg nem érti, miért nincsenek a lakók felelősséggel a kapott égitest, az élet bölcsője iránt.

*

13. A parancsnok bolygója (Lásd a Mellékletben az 5. illusztrációt.)

A következő bolygó, amit a kis herceg meglátogatott, a 331-es kisbolygó volt. Nagyon furcsán nézett ki, egyáltalán nem hasonlított az előzőkre. Zsúfoltan álltak rajta a fegyverek egymás mellett. Ott, ahol a kis herceg földet ért, egy hatalmas ágyú magasodott. Úgy tűnt neki, mintha valaki kifényesítette volna az óriási ágyúcsövet. Acélosan csillogott, és élesen verte vissza a fényt. A kis hercegnek végigfutott a hátán a hideg, amikor végiggondolta, hogy mekkora pusztítást véggezne a fegyver az ő kis bolygóján, ahol ott él a rózsája is. A virág mulékony, és ő mégis otthon hagyta, amikor csak négy tüskéje van arra, hogy megvédje magát. Épp befejezte a gondolatmenetet, amikor furcsa vezényszavak ütötték meg a fülét:

– Balra át! Lépés, indulj! Egy, kettő ... – Nemsokára meg is pillantotta a hang gazdáját. Meglepetésére azonban nem egy egész hadsereggel találta szemben magát. Egy pici, kopaszodó embert látott szürke katonai zubbonyban, mellka-

sán több tucat kitüntetéssel és érdemrenddel, amint feszesen menetelt felé egy szuronyos puskával a vállán. Amint megpillantotta a kis herceget, nem jött zavarba, sőt még meg sem lepődött. Rászegezte puskáját, és elkiáltotta magát:

– Állj! Ki vagy? Barát vagy ellenség? – A kis herceg a bolygó gazdájával ellentétben nagyon meglepődött.

– Barát. – mondta a kis herceg, és szerényen hozzátette: – De velem még senki nem beszélt így, még a rózsám sem. Miért kérdezted meg tőlem, hogy barát vagyok-e, vagy ellenség? Nem lehetek az ellenséged, hiszen eddig nem is ismertelek. Ellenségévé csak annak válhatunk, akinek valamilyen módon fájdalmat szeretnénk okozni. Akit nem ismerünk, annak nem okozhatunk fájdalmat, hiszen azt sem tudjuk, hogy ő létezik. Ezért nem lehetek az ellenséged.

– Soha nem lehet tudni! Ugyanúgy, ahogy te idekerültél, idekerülhetett volna az egyik ellenségem is, vagy akár egy egész hadosztálynyi ellenséges katona. Azért van annyi fegyverem, hogy meg tudjam védeni magam, vagy ha lehetőségem van rá, esetleg én támadhassak. Kirobbantsak egy háborút, és a fegyvereimmel megfélemlítsem őket. Nehogy fellázadjanak ellenem. Ha ez mégis megtörténne, akkor szintén a fegyvereim segítségével leverjem a lázadást. Most már te is beláthatod, miért volt szükség arra, hogy megkérdezzem tőled, barát vagy-e, vagy ellenség. Egy katona mindig megkérdezi ezt. Egy jó katona nem bízik meg senkiben, még a feletteseiben sem. Ellenben feltétel nélkül teljesíti a parancsait. Egy jó katonának ismernie kell a fegyvereket is, ezért most megmutatom őket neked – mondta, és elkezdte egyesével megmutatni a kis hercegnek a fegyvereit. Közben magyarázott. Elmondta, melyik jó közelharcra, melyik távolira. Mit vetnek be villámháborúknál, és mit használnak állóháborúknál. Melyiknek mekkora a hatósugara, és hány embert lehet vele elpusztítani. Ezeken kívül még sok minden mást is mondott, amiről a kis hercegnek fogalma sem volt, és úgy őszintén, nem is igazán érdekelte. Nem szerette a háborút, ezért a fegyvereket sem ismerte. Számára a béke volt a legfontosabb, és azt akarta, hogy az emberek is békében éljenek. A parancsnok most befektette a fegyverek használatának magyarázatát, kis szünetet tartott, és kíváncsi nézett a kis hercegre. Látszott rajta, hogy valami fontosat szeretne mondani.

– Mikor lépsz szolgálatba? Már ma, vagy csak holnap? Azt hiszem elég lesz holnap is. Még ki kell választanunk az egyenruhát és a fegyvered. Te leszel az egyes számú közlegény! Érezd magad megtisztelve, hogy beléptél a hadseregembe!

– Miféle hadseregbe? – kérdezte a kis herceg. – Hiszen egyedül vagy a bolygón.

– Ezt te nem értheted. Most még valóban nincs ki a teljes létszám, de hamarosan óriási hadseregem lesz. Különbözők sem vagyok egyedül, hiszen itt vagy te is, az egyes számú közlegény.

– Nem vagyok egyes számú közlegény, én a kis herceg vagyok. És nem sokáig maradok ezen a bolygón, épp csak addig, amíg elmondom neked erről az egészről a véleményem. A felnőttek mind azt hiszik, hogy elképesztően fontos dolgokkal foglalkoznak. Közben pedig nem veszik észre, hogy mennyire ostobák. Itt vagy például te! Itt élsz ezen a bolygón, és nincs más társaságod, mint a fegyvereid. Kegyetlen és szívtelen vagy. El akarsz pusztítani rengeteg embert, csak azért, hogy a többi felett kedvedre uralkodhass. De arra nem gondolsz, hogy mi lesz azokkal, akiknek valamely rokonuk vagy ismerősük meghal. Nekem csak egy rózsám van, aki mulékony, de nagyon szomorú lennék, ha nem lenne többé. Ha nem kellene neki vizet adnom, nem kellene elé szélfogót tennem, és ha nem kellene éj-

szakára burát tennem rá. Bár most messze vagyok tőle, de érzem, hogy egyszer visszatérek hozzá!

– Miért mondtad ezeket? – kérdezte méltatlankodva a parancsnok. – Hiszen a háború gyönyörű. A harc szépsége való minden bátor férfinak és jó katonának.

– Úgy látszik, nem értettél meg. Bár nem tehetsz róla, hiszen te csak egy felnőtt vagy. Most el kell mennem. Még hosszú út áll előttem. – mondta a kis herceg, és sietve távozott.

– Várj! Kinevezlek tizedessé. Nem, inkább századossá, csak ne menj el! Gyere vissza! Mi lesz így a hadseregemmel? Hová mész, még nem adtam engedélyt arra, hogy elmenj! Ez felháborító! Megtagadod a parancsot? Ha visszajössz, ezért még katonai bíróság előtt fogsz felelni! – A parancsnok vállához emelte puskáját, és a kis herceg után lött. De hiába, hiszen a kis herceg már messze járt.

A következő bolygó a Föld volt, ami sok mindenben hasonlított a 331-es kisbolygóra, csak ott minden nagyobb méreteket öltött.

Indoklás

Azért választottam a 331-es kisbolygót, a parancsnok bolygóját a kis herceg történetének következő helyszínéül, mert szerintem hűen tükrözi az emberiség napjainkban egyre erősödő hibáját. Antoine de Saint-Exupéry több rossz tulajdonságot is felsorol egy-egy bolygóval kapcsolatban. Például: a többi ember felett való uralkodás vágya, a hiúság, az iszákosság, a kapzsiság, és a lustaság. Véleményem szerint ezt a sort folytathatnánk az általam választottal is. Napjainkban ugyanis a háború, a pusztítás, a fegyverek túlságosan is fontos szerepet kapnak. A világ számos részén dűlnak harcok, ártatlan asszonyok, gyermekek esnek áldozatul az esztelen öldöklésnek. Az emberek kénytelenek éhezni, félni, fájni a háború miatt. Elveszítik apjukat, férjüket, testvérüket. El kell menekülniük a hazájukból, ha életben akarnak maradni. Testvérek lőnek egymásra, de igazából senki nem tudja, mi értelme van a háborúnak.

Mi lehet a célja, és egyáltalán lehet-e célja a pusztításnak? Az emberi elme „csodálatos” fegyvereket és gépeket talál ki, amelyeket az emberiség önmaga elpusztítására fordíthat. Akinél fegyver van, úgy gondolhatja, hogy erős, és övé az egész világ, amely így félelmetessé és veszélyessé válik számunkra.

Mi azt tanultuk történelemből, hogy a háborúk mindig hatalmas áldozatokkal és pusztítással járnak. Én békében akarok élni fájdalmas és véres harcok nélkül, és azt szeretném, hogy a világ összes gyermeke békében nőjön fel. Soha nem ismerni meg a géppuskák ropogó hangját, a repülőgépek fenyegető zúgását, a bombák robbanásának rémisztő hangját.

Az lenne jó, ha minden nép szabadon dönthetne a sorsáról, nem befolyásolná a tankok kemény láncotalpa abban, hogy hogyan éljen.

Ezért írtam a 331-es kisbolygóról, s tulajdonképpen arról, ahogyan a kis herceg elutasítja a parancsnokot, a fegyvereket és az erőszakot. Ugyanígy érzek én is a háborúval szemben, és azt szeretném, ha a világon minden ember így gondolkodna.

*

14. A visszhang bolygója (Lásd a Mellékletben a 6. illusztrációt.)

A hatétfeldek bolygóra a kis herceg csak egészen véletlenül pottyant. Nem akart ide jönni, és nem is jött igazából, ide került. Fáradt volt és bántotta a vi-

rágja. Ha felnézett az égre: ezer meg ezer magára hagyott rózsa hangját hallotta. És ez szomorúvá tette...

A bolygó egyébként, ahol állt, leginkább egy félresikerült teniszlabdához hasonlított. Csak egyetlen dolog volt felettébb furcsa: egy hegy. Az ember bárhová állt, mindenünnen láthatta. Különben szép volt. Csak különös.

– Jó napot! – kiáltotta a kis herceg, mikor megunt a magányt.

– Jó napot! – hallotta a távolból. Nagyon meglepődött.

– Ki vagy? – kérdezte.

– Ki vagy? – hallotta a távolból. Csodálkozott.

– Én a kis herceg vagyok! – válaszolta.

– A kis herceg vagyok! – hallotta újra a hangot.

– A kis herceg én vagyok! – ámult el. De aztán összeszedte magát. „Hiszen a Visszhang!” – gondolta.

– Én vagyok ... – hallotta, s most már pontosan tudta, merre keresse a hangot. A hegy felé indult. Mikor már egészen közel ért hozzá, akkor látta csak meg jószágos arcát. A két szeméből egy-egy patakocska folyt, a könnyei.

– Miért sírsz? – kérdezte a kis herceg.

– Nem hallottad? – kérdezett vissza a hegy.

– Mit kellett volna?

– Mindig azt válaszolom, amit kérdeznek... Csak azokkal beszélgethetek, akik elég közel jönnek hozzám. Csak azoknak mutatom meg a titkaim, akik igazán kíváncsiak rám.

– Engem érdekel, mutass meg mindent! – kiáltotta a kis herceg.

– Sssssssss! Ha kiabálsz, elijeszted a madaraimat! A mókusok is visszabújnak odujaikba, az állatok elrejtik kicsinyeiket.

– De igazán, úgy szeretném!

– Ha ennyire akarod, sétálj az útjaimon! S ha figyelsz, egyre több mindent elmondok majd neked.

És a kis herceg elindult az erdőn át. Hallotta a fák susogását, s azt is, ahogyan az állatok egyik fáról a másikra ugranak, de nem látott semmit.

– De hiszen nincs is semmi!

– Dehogyan nincs! Ül csak le és figyelj!

A kis herceg leült egy fa tövébe, és várt. Hosszú idő telt el úgy, hogy nem történt semmi.

– Nem látok semmit! – türelmetlenkedett.

– Várj, még várj! – visította a hegy. Majd hirtelen elcsöndesedett.

– Nézd csak!

A közelben megmozdult egy bokor. A kis herceg megmerevedett, de csak két hatalmas nagy „ágot” látott.

– A szarvasaim – folytatta a Visszhang. – Mindig erre járnak.

A kis herceg továbbindult, és a hegy egyre többet és szebbet mutatott neki. Láthatta a madarakat, a mókusokat, leheveredett a fűbe. Megcsodálta a pillangókat, beleszagolt a virágporba (aztán persze tüsszögött).

Mikor már úgy gondolta, mindent látott, fáradtan lekuporodott egy kőre.

– Láttad a barlangomat? – kérdezte egy idő után a hegy.

– A barlangodat? – nézett körül a kis herceg. – Nem láttam semmiféle barlangot.

– Pedig az a legszebb. – sóhajtott a Visszhang.

És elvezette őt a barlangjához: az úthoz, amely a hegy szívébe vezetett.

Csodálatos volt. A falon a rajzok ezüstös fényben csillogtak; körül mindenfelé cseppkőszobrok őrizték a hegy legféltettebb titkát.

A kis herceg lassan beljebb és beljebb jutott a hegyben. Furcsának érezte, hogy egyre melegebb van a barlangban. Végre elért a hegy szívéhez: egy parányi fáklya égett, pontosan a hegy közepében.

A kis herceg sokáig gyönyörködött a lángban, majd visszament elbúcsúzni a hegytől.

– Most mennem kell – mondta. – Nagyon szép vagy! Örülök, hogy megmutattad a titkaidat!

– Jó volt valakivel beszélgetni. Unalmas mindig azt mondani, amit mások hallani akarnak. De hát én csak a Visszhang vagyok...

S a kis herceg elindult. Utoljára még visszakiáltott.

– Viszlát!

– Viszlát! – ismételte a Visszhang, hogy visszatérjen hétköznapijaiba.

Indoklás

A Hatésfedek bolygóra a kis herceg a geográfus bolygója után, a Föld előtt pottyant. A neve az eddigi feledésbe merültségét, a jelentéktelennek véltségét próbálja kifejezni.

Hogy miért pont erre a bolygóra küldtem a kis herceget, azt nem nehéz megmagyarázni.

Antoine de Saint-Exupéry regénye az emberiről, az emberi kapcsolatokról szól. Néha ironikusan, néha egészen komolyan beszél az emberi hibákról és erőnyekről egyaránt.

A Visszhang, akivel az én történetemben a kis herceg találkozott, egy jellemtelen szikla: azt mondja, azt „teszi”, amit mások elvárnak tőle. Külső szemlélő számára nem más, mint egy hegy, akinek az a feladata, hogy válaszoljon: pontosan ugyanazt, amit kérdeznek tőle. Aki viszont „közel jön” hozzá, annak feltárja kincseit. Aki kíváncsi rá, csak az ismerheti meg igazán.

A kis herceg is azonban csak apránként ismerheti meg a Visszhangot. Előbb a nagyobb dolgokat, azután az egyre kisebb, rejtettebb titkait. Pontosán úgy, ahogyan az ember idővel egyre jobban kiismeri embertársait.

A Visszhang a többi hat meglátogatott bolygó lakójának személyiségétől különböző. De mint azok is, reális megtestesítője egy emberi tulajdonságnak – kicsit talán hibának.

De ennek a megtalálása már legyen olvasói élmény!

A bemutatott *Előfeladat* pedagógiai értékelésére itt nem térünk ki. Azt azonban megjegyezzük: a 86 (különböző iskolából, városból, megyéből érkezett, különböző tanítási programok szerint haladó) versenyző megoldásai azt mindenképpen tükrözték, hogy milyen mozgósító erőt jelenthet – nemcsak a versenyeken, hanem a tanítási gyakorlatban is – egy szövegalkotási feladatnak az itt bemutatott (vagy ehhez hasonló) formában való elkészítése.

2. Egy adott szöveg továbbírt változatához készített illusztrációk

A szóban forgó konferencia előadásainak egyikéhez (valamint a konferenciával egy időben megrendezett azonos témájú kiállításhoz) a fentebb bemutatott feladatok kiindulópontul szolgáltak a következő módon.

Az 1. táblázatban felsorolt 'bolygók'-hoz készített teljes megoldások mindegyikéből egyet-egyet (azaz 15 megoldást) általános iskolai, középiskolai tanulók, illetve főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsátottunk.

A feladatot a következőképpen foglalmaztuk meg.

A kézhez kapott 15 történetet és indoklást 14 éves korú tanulók készítették, akiknek az volt a feladatuk

- képzeljenek el egy bolygót, ahol szerintük még járhatott volna a kis herceg, és írják le, mi történt ezen a bolygón;
- készítsenek indoklást arról, hogy miért éppen arra a bolygóra vitték a kis herceget!

A 15 megoldás elolvasása után készítsenek/készítsetek egy tetszés szerinti megoldáshoz tetszés szerinti technikával illusztrációt!

Ennek a feladatnak a megoldásával arra kívántunk választ kapni, hogy a különböző korú és végzettségű 'illusztrátorok' a mindannyiuk számára egyformán adott szövegnek mely elemeit tartják illusztrálásra érdemesnek, illetve azt, hogy a verbálisan megfogalmazott gondolatokat hogyan és mennyire képesek 'kép' formájában megjeleníteni. Valamint arra is, hogy az így 'multimédiálissá' tett történet jelentéséhez mivel és hogyan járul hozzá az elkészített illusztráció, azaz a képi rész.

Az elkészült illusztrációkkal kapcsolatban megjegyzésre méltónak tartjuk a következőket:

- a felkért tanulók, hallgatók tetszését a feladat elnyerte, többszáz grafika, akvarell, montázs, tűzzománc készült el, melyekből a kiállításon bemutatottakat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Rajz-Művészettörténeti Tanszékének oktatói válogattak ki;
- a megadott 15 szöveg mindegyikéhez készült különböző számú és kivitelezésű illusztráció, érdekes módon az illusztrálásra kiválasztott szövegek száma szinte megegyezett az 1. táblázatban bemutatott rangsorral.

Megjegyezzük, hogy az illusztrációkat készítő egyes csoportokat arra is megkértük, foglalmazzák meg néhány sorban: milyen gondolatokkal fogtak hozzá a feladat megoldásához.

Itt most a tűzzománcokat készítő zalaegerszegi Ady Endre Általános Iskola és Gimnázium tűzzománc műhelyének összefoglalójából idézünk néhány a választott technikára és a feladatra részletet. Az alábbi részben a műhelyt vezető tanár (T), részben a tűzzománcokat készítő tanulók (I) gondolatai.

Kényes dolog a zománc: különleges, csábítóan színes és csillogó. Tisztelni kell ugyan, de egy jó zománcnál nem az anyag uralkodik, hanem készítője elképzelésének kell érvényesülnie. (...) Előbb általában beszélgettünk a témáról, majd skiccek, kompozíciós vázlatok, színvázlatok készültek. (T)

*

Az írásbeli feladatot megoldó tanulók olyan bolygóra utaztatták a kis herceget, mint amilyen szerintük az a világ, ahol élünk. Azok közül a felnőttek közül, akiknek ezeket a képterveket megmutattam, sokan elcsodálkoztak. Mást vártak egy „gyerek-zománc”-tól: virágokat, állatokat. Pedig ők most kamaszok, éles szemmel figyelnek és kemény kritikusok. Oda kell figyelni rájuk. (T)

*

Amúgy különböző mélységben fogta meg, „karcolta” őket ez a téma. Megcsinálni könnyebb volt, mint írni róla. Szerintük a zománc önmagáért beszél. (T)

*

Szerintünk a feladat izgalmas volt, izgalmas azért, mert megalkothattunk egy saját világot, ami nem függ a felnőttek véleményétől, amiben igazán benne van az, hogy mit gondolunk a világról. (I)

*

Az embert mindig úgy érintik meg a dolgok, úgy reagál rájuk, hogy előzőleg milyen élményei, tapasztalatai voltak a világról. Ezek az élmények nem csak a gyermekkorból származnak, életünk végéig gyűjtjük őket; minden nap új adalék ahhoz, hogy a következőt megértsük. (I)

3. Befejező megjegyzések

Ebben a tanulmányban két – egymással összefüggő – kreatív-produktív gyakorlatot mutattunk be. Egy adott szöveg továbbbírásával kapcsolatosat, valamint az adott szöveg továbbírt változatához illusztrációk készítésére irányulót.

Noha a gyakorlatok eredményeinek bemutatásakor azok pedagógiai vonatkozásaira nem tértünk ki, úgy hisszük, könnyű belátni, hogy szemiotikai és multimediális szöveg-tani ismeretek ilyen módon is taníthatók és tanulhatók.

Irodalomjegyzék

E. BENKES ZSUZSA (szerk.):

1995. *Nyelvünkben élünk.* Útmutató és feladatgyűjtemény a 10–14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyeéhez. OKSZI, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *Multimédia:* Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése. OKSZI, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.):

1997. *Szemiotikai szövegtan 10. A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II).* JGYTF Kiadó, Szeged.

E. BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1998. *Multimédia:* Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése 2. OKSZI, Budapest.

CONTINUATIONS OF *LE PETIT PRINCE* IN HUNGARIAN

~
ZSUZSA BENKES

The present paper describes two – mutually dependent – creative-productive exercises. One attempts further to develop the given text while the other aims at making illustrations to the developed variation of the given text.

A KIS HERCEG FRANCIA NYELVŰ 'TOVÁBBÍRÁSAI'

NAGY L. JÁNOS

A következőkben olyan szövegekről lesz szó, amelyekben francia anyanyelvű iskolások Saint-Exupéry meséjét írják tovább. Ez a befogadás elemzését teszi lehetővé; mint látni fogjuk, kétféle befogadás analízisét. Előbb a szövegek keletkezésével, ez után az írásbeli munkák jellemzésével, majd értékelésükkel foglalkozunk; végül a lehetséges következtetésekkel zárjuk a gondolatmenetet.

1. A „*Nyelvünkben élünk*” című országos anyanyelvi verseny résztvevői számára BENKES ZSUZSA 1995-ben az alábbi feladatot adta.

Olvasd el – vagy ha már olvastad, olvasd el újra – Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg* című könyvét!

Emlékezz vissza annak a hat bolygónak a történetére, amelyeket a kis herceg az előtt látogatott meg, mielőtt a hetedik bolygóra, a Földre érkezett volna!

1. *Találj ki Te is egy bolygót*, ahol szerinted még járhatott volna a kis herceg! Meséld el írásban, mi történt ezen a bolygón a mi kis hősünkkel! A Te történetedet kézírással, három A/4-es oldalon fogalmazd meg.

2. Készíts egy oldalnyi kézzel írt indoklást arról, hogy miért éppen arra a bolygóra vitted a kis herceget!

(*Nyelvünkben élünk. Útmutató és feladatgyűjtemény...*, OKSZI, Budapest, 1995.)

1.1. A siker nyomán érkezett a kérés FRANÇOIS WIOLAND professzorhoz, a strasbourgi *Université des Sciences Humaines* dékánjához: francia iskolásokhoz is juttassa el – a francia nyelvű – feladatot, ők is írjanak arról, milyen bolygóra vinnék el Saint-Exupéry világhírű hősét. Ennek nyomán néhány hét múlva érkeztek a kész munkák. A teendők a fenti magyar anyag francia nyelvű változatában:

Le Petit Prince et les Planètes

Lis, s'il te plaît, le Petit Prince d'Antoine de Saint-Exupéry ou si tu l'as déjà lu, relis-le.

Souviens-toi de l'histoire des six planètes, lesquelles le Petit Prince a visitées avant d'arriver à la septième, sur la Terre.

1. Devine, toi aussi, une planète où selon toi le Petit Prince aurait pu aller. Raconte – à l'écrit – ce qui aurait pu se passer avec notre petit héros sur cette planète.

Il est important que ton histoire soit de ta main, en trois pages A/4 maximum. (Il n'est pas souhaitable de la mettre à l'ordinateur!)

2. Indique tes motifs dans une page pourquoi tu as conduit le Petit Prince directement à cette planète imaginaire.

A harmincnégy kézírásos fogalmazást hatodikos liceumi tanulók írták. Az alábbiakban kiemelünk közülük nyolcat, s néhány érdekesebb vonásukra utalunk. A keresztnévüket közöljük, zárójelben az életkor megjelölésével. A figyelemreméltó tanári megjegyzéseket is említjük. A dolgozatokra maximum 20 pont volt adható, az itt bemutatottak pontértéke 7 és 18 között van. Az itteni sorrendjük emelkedő pontértékeket követ.

Nicolas (11)

Miután elmondja, mit látott kis hősiük korábban a hat bolygón, említve Saint-Exupéry meséjéből a jellegzetes alakokat, a hetedik bolygót sokkal nagyobbna láttatja, s egy sötét barlang, egy tó, egy félelmetes erdő borzongató képét írja le. Ez a bolygó egy szörny, a *Sárkánykígyó* hazája. Ez a szörnyeteg megette a „barátaít”, s a kis herceg is menekülni kénytelen előle. Rózsája tanította meg úszni: átússza a tavat. A megoldást az „altatófa” segíti elő: egy órára álomba meríti azt, akit az ágak megsúznak. Az ideiglennesen elaltatott szörny nem állta már útját hősiüknek: távozott a Földre.

Az egyetlen strasbourgi munka ez, amelynek illusztrációja is van: *Nicolas* lerajzolja a Sárkányt. A grafitskicc szörnyetege olyan, mintha Petöfi *János vitézéből* ismernénk.

A tanári megjegyzés inkább csak a külalak rendezettségét dicséri, a szövegszerkesztés és a stílus hiányosságait jelöli meg.

Blandine (12)

A dolgozat igen szellemes: a *Feltaláló* bolygójára vezeti a kis herceget. A Feltalálót szerszámai, eszközei segítik. A herceg kérdezi, hogy autót vagy kerékpárt készítenek-e a bolygón. Meglepetéssel veszi tudomásul, hogy sem az egyiket, sem a másikat nem találhatja meg itt: hiányzik hozzá a konstruktör és a szerelő. A Feltaláló érdeklődik a kis herceg bolygója iránt, s ő emliti vulkánjait meg rózsáját is. Idézzük a folytatást.

- Mi nem gyártunk virágot – szakította félbe a felnött.
- Miért? Hiszen ez a legszebb!
- Mert a virágok a természetben élnek, és maguktól szaporodnak.

Arra a kérdésre, hogy miért választotta Blandine ezt a bolygót, úgy válaszol, hogy korunkhoz közel áll a téma, és mindennapjaink része.

Thomas (11)

A fogalmazásban a hosszabb első rész az előzményeket, Saint-Exupéry bolygóinak ismertetését foglalja össze. A hetedik bolygón hőse igen sok hasonlóságot talált a Föld viszonyaival. A tavak, hegyek, erdők, alföldek világában jól érzi magát. *Majmok* lakják a bolygót, s emberként beszélnek, dolgoznak. A kis herceg összebarátkozik velük. Megállapítja, hogy a négylábúak intelligenciája magasabb szintű, mint az embereké: sokat tanul tőlük.

A tanári értékelés teljesen elfogadhatónak minősíti a munka első részét, de hiányosnak mondja a második felét: erre kevesebb energiát fordított a tanuló.

Christian (11)

Kissé szervesen össze foglalt előzmények (az előző hat bolygó ismertetése) után a hetedik bolygó aranyfényben úszik, sötétsárga völgyekkel; az óriási fák gyümölcse kis házikó alakú. A lakók sárga hátú lények, repülnek egyik fáról a másikra. A fénylő tárgyak királya is fán lakik, egy óriási fennsík formájú magaslaton, ahonnan ezernyi kilométerre látni. A király biztosítja a fényt köröskörül más bolygóknak. *'Ez egy Nap'* – fejeződik be a dolgozat – befejezés nélkül.

A tanári értékelés ezt a befejezetlenséget veti fel, s a szereplők és viszonyaik leírását hiányolja.

Marie-Noëlle (11)

A dolgozat hetedik bolygója a *Szőnyegszövő* bolygója. Ennek révén a tanuló mind a természeti motívumokat, mind az alkotói ötleteket megörökíti. A bolygó egyetlen lakója-ként persze nemigen adhatná el munkáit a mester, ezért a tanuló elviszi őt a herceggel együtt az előzőleg megismert bolygókra, hogy vásároljanak a Saint-Exupérynél megismert figurák is szőnyeget. Ha a mestertől a kis herceg nem vesz is árut, addig sincs a mester egyedül, amíg kis hősrünk ott tartózkodik.

A tanári értékelés ügyesnek minősíti a párbeszédet, s kissé hiányolja a környezet jellemzését.

Eric (11)

Az *Aranybolygó* fogadja a kis herceget ebben a munkában. A mindent előntő és átfogó aranyszín a virág színe is. Hiába fordul a herceg a virághoz, hiába szól elragadtatással arról, mennyire tetszik neki a virág, a környezet – senki és semmi nem válaszol neki. Rideg ez a bolygó, nem is érdekli többé. A Földre távozik, ahol barátokra találhat, ahol a Rókával ismerkedik meg. Boldog lesz, és úgy dönt, hogy a Földön marad, baráti környezetben.

A tanári értékelés nagyon eredetinek tartja a második részt, ehhez képest elnagyoltan az elsőt.

Alexandra (11)

A *Cukrász* bolygójára kalauzol bennünket a dolgozat. A különbnél különb torták, sütemények közül szeretne vásárolni a kis herceg, de nincs pénze. A fogalmazás párbeszédei arról szólnak, milyen tárgyakkal fizethetne a finomságokért. A kalapját, a családban apáról fiúra öröklődő gyűrűjét kéri tőle a cukrász. (Lám, a kis herceg családja is megjelenik.) Minthogy azonban nem jön létre az üzlet, dolgvégezetlen távozik – s az utolsó mondatot a tanár fejezi be: *'hogy megérkezzék a Földre.'*

Az értékelés különösen a jó nyelvi és stílusbeli minőségre utal.

A legeredetibb ötlet: a dolgozat a *Rajzoló* bolygójára viszi a kis herceget. A Rajzoló egyedül él, nincs kit rajzoljon. Amint találkozik hősünkkel, megőrül annak, hogy végre lerajzolhat valakit. Szellemes a chiasmus: amíg megvoltak a ceruzái, nem volt kit rajzoljon; most van kit rajzolnia, de nem találja a ceruzákat. Nem nagy a bolygó, megleglik a színes rajzeszközöket: több száz lapot készít a Rajzoló a kis hercegről. Hogy változatos legyen, minden egyes lapra más háttérrel, más díszletet ad. S hogy a távozó herceg ne szenvedjen hiányt semmiben: a sivatagos háttérben elhelyez egy kutat is.

Fontos az indoklás: 'Azért választottam ezt a bolygót, mert a történet eredeti (valóban az! – N. L. J.); és szeretem a rajzot, mert lehetővé teszi, hogy feltaláljunk magunknak egy saját világot.'

A tanári értékelés ezt a munkát minősítette a legjobbnak, a 20 pontból 17-18-at adott rá.

1.2. A fogalmazásokról általában megállapíthatjuk, hogy

- a diákok fegyelmezetten tagolják az írásukat; gondosan, kivétel nélkül bekezdésekbe szerkesztett szövegmondatokat írnak;
- a gondolataik bevezetése tömören összefoglalja, amit a kis hősről olvastak Saint-Exupérytől, sőt gyakran Saint-Exupéryről, az emberről, a pilótáról;
- a szövegmondatok egymáshoz szerkesztése változatos képet mutat: a *narráció* váltakozik az *elbeszélés párbeszéddel* formával is, az önmagában álló *dialógussal* is (ebben az utóbbi esetben is a bevezető, az előzményeket tárgyaló rész narratív);
- a tanulók poénra törekednek a szerkesztésben, ennek a poénnak a színvonala változó.

A fentiekből is valószínűsíthető, hogy a sikerültebb munkákat kaptuk Strasbourgól.

2. A következőkben sajátos elágazást mutatunk be a közismert francia író meséjének befogadásai közül. Elágazást, hiszen sem nem csupán verbális folytatásról van szó, sem nem csak a mese fogadtatásának illusztrációjáról. S még egy megszorítás: nem az egész szöveggel, hanem mindössze a 21. fejezettel van kapcsolatban az alábbi „továbbírás”. A kis munkák a világhírű mesének olyan fogadtatásai, amelyek a szerző-befogadókra és Saint-Exupéryre egyaránt jellemzőek. Számuk huszonnyolc.

2.1. Az alább tárgyalandó szövegek létrejöttében kiemelendő a szerepe KOBERSKI ÉVA professzornak, az *Université de Mons-Hainaut* (Belgium) tanárának. Ő közvetítette kérésünket a belgiumi *Nouvelles*-be, az elemi iskolába.

Nouvelles mintegy 6 km-re fekszik Mons városától, mintegy 350 lakója közül sok az iskolás, kb. 40-50. Az ide járó, a feladatot készítő gyermekek 4 és 11 év közöttiek; a nekünk elküldött szövegeket 7-11 évesek írták-rajzolták. A szövegek úgy jöttek létre, hogy a mese 21. fejezetét a tanítók olvasták két alkalommal, s ez alatt az idő alatt készültek a munkák. A kézzel írt fogalmazások kivétel nélkül illusztrációt is kaptak: a skicceket színes ceruzával rajzolták a diákok. Az 1996 áprilisában lebonyolított szegedi

konferencián egy tablónyi nouvelles-i munkát a kiállításon is megtekinthettek az érdeklődők. A továbbiakban előbb a 21. fejezet rövid jellemzését, ez után a fogalmazások közül hatnak a verbális részét adjuk, ezt követően a naiv rajzok néhány sajátosságát tárgyaljuk, végül egy-egy kínálkozó tanulságot említünk.

2.1.1. Mielőtt magukat a fogalmazásokat tekintenénk, érdemes magának az adott fejezetnek főbb vonásait szemügyre vennünk. A fejezetben csupán hat szövegmondat nem része idézetnek, s nem idéző mondat; az összes többi idézetben szerepel. Lényegében tehát dialógusok sorozata ez az anyag. Ezt olvasták föl a pedagógusok, ezért az elhangzó gondolatok párbeszédes formája is hatott a tanulókra.

A kis herceg meséjének ez a fejezete számos olyan részletet tartalmaz, amelyek szállóigévé váltak. Ezek a hatásos megnyilatkozások a diákoknak felolvasott formában is kiemelked(het)tek a környezetükből: bizonyára több esélyük volt arra, hogy bekerüljenek a tanulói szövegekbe. Ilyenek például:

Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.

A beszéd csak félreértések forrása.

... jól csak a szívével lát az ember.

A tanulók számára fontosak a 21. fejezet szereplői. A kis herceggel az itt megjelenő róka beszélget. Kettejükön kívül a megszólalások során a rózsák jelennek meg (néma szereplőkként, hiszen beszél hozzájuk a kis herceg, összehasonlítva az ő rózsájával), a róka pedig az embereket (köztük a vadászokat), a tyúkokat, a sárgálló búzát említi. A narrátor szövegében egy almafa is szerepel. (Mindezek fontosak lesznek az illusztrációk vizsgálatában is.)

A fejezet a barátságról szól, arról, hogyan kössünk barátságot. A francia nyelvű anyagban központi szerepben van az „*apprivoiser*” (‘megszelidít’) ige. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez az ige a kb. négy kis oldalnyi részben tizenhat (!) alkalommal fordul elő, s ezenkívül még kétszer az értelmére utaló „*créer des liens*” (‘*kapcsolatot létesíteni*’), nem is szólva a tartalmi leírásokról. Ugyanakkor a kis dolgozatokban nem szerepel az *apprivoiser*.

2.2. Ami a munkák verbális részét illeti, a tanulók többsége tartalmi idézeteket ír az adott fejezet anyagából. Például: „*A kis herceg azt mondta, ...*”; „*A róka azt válaszolta, ...*” stb. Ezeknek a gondolatmenete a „*Legyünk barátok.*”-tól az „*És akkor barátok lettek*”-ig halad. Nem véletlen az ilyen megoldások gyakorisága, hiszen Saint-Exupéry szövegében is ezt olvashatjuk:

– Qui es tu? Dit le petit prince. Tu es bien joli...

– Je suis un renard, dit le renard.

Érdekes, hogy nem csak a kis hercegnek okoz gondot az „*apprivoiser*” értelmezése: kis nouvelles-i barátaink nem használják ezt az igét. Ezzel szemben gyakran jelennek meg szövegmondataikban a természeti környezetre utaló részletek: pázsit, játszótér, gyümölcsös, rét; a játékokra utaló momentumok: labda, más játékszerek stb. („*Viens*

jouer avec moi...”) S még egy feltűnő sajátság: gyakran megjelenik a varázsló. Néha nevesítve: *Merlinként*.

Gaëtan (10)

Azt a megoldást választja, hogy egy varázsló segítségével az új bolygóra repül a kis herceg. A bűvész gyakorlatokat végzett: hősünkhöz beszélt egy ajtó. A csodát kereső herceg kérdésére: hogyan csinálta a bűvész, a válasz mindössze ennyi: ‘Gyakorolok.’

A rajzon az ajtó, belerajzolt arccal, a mágus, a herceg és egy könyv (!).

Antoine (11)

A dolgozat írója egész munkájának középpontjába az állatokat állítja. Az ő bolygóján található a világ sok-sok állata (a tanuló láthatólag szereti az élő és élettelen természetet). Az állatok szeretik a madarakat. A madarak félnek a vadásztól: elrepülnek, s felviszik magukkal a herceget is, hogy messzire lásson.

A rajzon madarak viszik fölfelé a kis herceget, mellette a Nap, a Föld és egy szép zöld bolygó: az állatok bolygója.

Jean-François (11)

A fogalmazás két bolygóról szól: az egyik az árnyak bolygója („*ombre*”), a másik a világos bolygó („*claire*”). Fontos a szerepük a szemeknek: ők beszélnek a herceghöz. Bemutatják neki lakásukat: egy dobozt, benne a papát, mamát. Hívják hősünket a fényes bolygóra. A herceg bele is egyezik – de előbb szólnia kell a szüleinek.(!)

A rajzon két barna szem, mellettük a doboz = ház: a lakótelepi lakások képe.

Marie-Aline (10)

A történet indításában a beszélő virágot találjuk: az ő bolygójára érkezik a kis herceg. Mellettük megjelenik a beszélő fa, ágáról szakíthat almát hősünk. A mezőn emberek játszanak: fejen járnak, lábbal felfelé. A játékszer, a sárga-zöld labda is beszél. Ő is elszáll, senki sem marad játszani a herceggel. Ekkor megjelenik Merlin, a varázsló – és barátok lesznek.

A rajzon a Nap, a sárga-kék labda, Merlin, a kis herceg és a fa (lombja emberi arc).

Elodie (11)

A kis herceget az ismeretlen bolygón a beszélő fa fogadja. A kis hős és a fa beszélgetése a barátság felajánlásával kezdődik, és ennek megkötésével fejeződik be.

A rajzon a fa, három felhő és a kis herceg látható.

A kis herceg és a róka is az új bolygóra utazik. Korunk gyermekeként a megérkezők örömet és játékát rövidre szabja a tanuló: a róka az elfoglaltságára hivatkozik ('Sok a dolgom. '), és elutazik.

A rajzon a Nap, három virág, két felhő, kékeszöld rét – de sem a róka, sem a kis herceg nem látható.

2.3. A rajzok tematikája is, megformálása is az életkorral (meg a munkák születésével) közvetlenül összefüggő egyszerűsítések eredménye. A fentebb felsorolt tematikus szereplők láthatók a skicceken. A legtöbb természetesen a rókát és a kis herceget ábrázolja, csakis az almafával, füves réttel együtt. Jelentős számban találjuk meg a rókával együtt adott vadászt, a hozzá illő puskával. Akad egy vadász a kutájával is, amint éppen lő a rókára. (Úgy látszik, a kisdíák fantáziáját elsősorban a vadászat ragadta meg.) A varázsló a megszokott hosszú köpönyegben, csúcsos süvegben jelenik meg.

A színes ceruzák korlátozott lehetőségeiből adódik a skiccek színvilága: a kék (a kis herceg alakja, az ég, a felhők), a zöld (a fű, a fák lombja), a sárga (a nap korongja, a búzamező), a barna (a fa törzse, a vadász ruhája), a piros (a róka, esetleg a herceg arca, ruhája). A rózsák pirosak, egy-egy rajzon sárgák.

3. Az itt tárgyalt kétféle 'továbbírás' két különböző befogadást jellemez:

- Strasbourg diákjai hatodikos líceumi tanulók – a nouvelles-i gyerekek kissé fiatalabbak;
- a strasbourgi tanulók az egész mese tartalmát használják fel, sőt van közöttük, aki más háttérismereteket is alkalmaz (például Saint-Exupéryről), az ismeretek közvetetten hatnak a szövegalkotókra – a belga gyerekek csupán a 21. fejezet felolvasásából veszik munkájuk alapját, ennek közvetlen hatására írnak-rajzolnak;
- Strasbourgban (egy kivétellel) csak verbális szövegek születnek – Belgiumból verbális és grafikai összetevőkből álló multimediális szövegeket ismertünk meg (jegyezzük meg: az eredeti is illusztráltan jelent meg, bár a felolvasás csak hangzó médiumot tartalmazott);
- a strasbourgi gyerekek *bevezetés – tárgyalás – befejezés* tagolása jellemző – a belga gyerekek elsősorban dialógusokat írnak;
- a strasbourgi gyerekek francia környezetben – a belgiumi tanulók frankofón, de belga környezetben élnek.

4. Összefoglalásul annyit mondhatunk, hogy a tárgyalt szövegek csekély száma miatt következtetéseink rendkívül óvatosan adhatók meg. A tíz év körüli tanulók az adott életkorban elvárható módon reagálnak a befogadás feladatára. A csak verbális fogalmazások a fogalmazástanítás tagoló és poénra szerkesztő törekvését példázzák. A multimediális szövegekben az egyszerű párbeszéd és egyszerű rajzok együtteseit ismertük meg.

Kis számuk ellenére mindezek jól igazolják azt a tényt, hogy a befogadaskor a megértéshez szükséges háttérismereteket mozgósítja az értelmező.

THE CONTINUATIONS OF *LE PETIT PRINCE* IN FRENCH

JÁNOS L. NAGY

The author examined the reception of schoolchildren who had French as their mother tongue. In one group the students of the Strasbourg lycées describe to what planet they would take the hero of well-known tale: some imaginative compositions were given remarkable teacher feedback from the French colleague.

In the other group the pupils of Nouvelles in Belgium produced reflexions on the reception of Chapter 21. They also prepared illustrations to go with the half page long verbal part. Both materials prove that students today think over the tale of Saint-Exupéry's immortal hero with pleasure and at a high level.

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: A KIS HERCEG. KÉT TÁRSASJÁTÉK

PETŐFI S. JÁNOS

A *kis herceg* különféle megközelítései / feldolgozásai között társasjátékok is szerepelnek. Ezekből kívánok itt kettőt röviden bemutatni. Bár mindkét játék tartozékai színesek, itt fekete-fehér ábrákkal szemléltetem őket.

1. Az első egy „Il viaggio del Piccolo Principe” [A kis herceg utazása] című olasz társasjáték. Doboza fedelének közepén a kis herceg jól ismert (hercegi-kardos) színes képe látható, alatta a következő felírással: © ANTOINE de SAINT-EXUPÉRY™ 1993; a fedél alsó részén pedig a következő adatok: Un gioco di Nathalie des Vallières per 2, 3, 4 giocatori dai 6 ai 10 anni [azaz: Nathalie des Vallières játéka 2, 3, 4 hattól tízéves korú játékos számára]. Edizioni l'Espresso s.r.l. – Milano – Nome e modello depositati – Tutti i diritti riservati.

1.1. A dobozban izléses beosztással a játék tartozékai: a felső részben egy ketté hajtott 'úti térkép', az alsó részben két egyenként 16+2 lapból álló – azonos színes figurákat tartalmazó – kártyacsomag, az egyik halvány rózsaszín, a másik halványkék alapszínnel (a figurákat lásd az 1. ábrán), mellette aranyzsinórral zárható sötétkék zacskóban négy – egymástól különböző színű – színes üvegcsillag, amelyek a játékban az egyes játékosokat képviselik, valamint egy dobókocka.

A dobozfedél belső oldalán a következő játékszabály olvasható (az alábbi magyar fordítás nem felel meg szó szerint az eredetinek; a fordításban – ahol tudtam – egyértelműsítettem a játékszabályt az annak egyes részeiből levonható következtetések alapján; a játékszabály utolsó bekezdését azonban nem sikerült értelmesebbé tennem):

JÁTÉKSZABÁLY

Indulás *A kis herceg bolygójáról*. Az első játékos dob, és elindul a *király bolygója* [*Pianeta del re*] felé, annyi csillagot haladva, amennyit a dobókocka mutat. A többi játékos ennek megfelelően követi egymásutánban az első játékost, az utazást a második, harmadik stb. bolygó irányába folytatva a hetedik bolygóig, a *Földig* [*la Terra*].

Minden elért bolygó jogot ad a szóban forgó játékosnak arra, hogy a hátlapokkal felfelé nézve, összekevert kettős kártyacsomag tetejéről levegyen egy kártyalapot. Ha a kihúzott kártyalap a 'fekete luk'-at mutatja, a játékos ezt a kártyalapot a kártyacsomag aljára teszi, és kimarad egy körből; ha a kihúzott kártyalap a 'repülő vadlibák'-at mutatja, a játékos újra dobhat, a kártyalapot ugyancsak a kártyacsomag aljára téve.

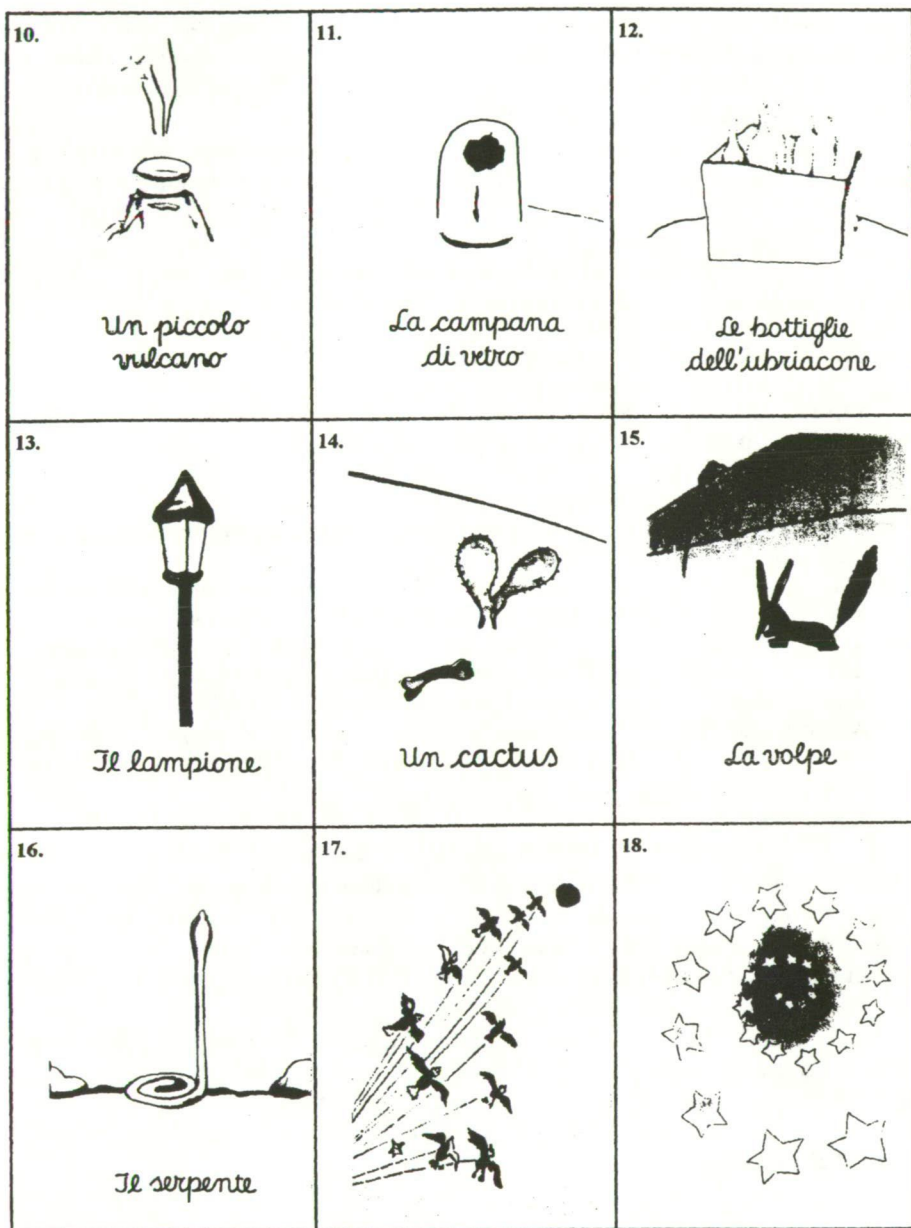
Ha egy játékos nem kerül rá egy bolygóra, vagy azon túlhalad, vár, amíg ismét rákerül a sor, anélkül, hogy levenne egy kártyát.

Ha egy játékos úgy éri el a *Földet*, hogy közben összegyűjtött hat különböző kártyalapot, megkezdheti az utazást vissza *A kis herceg bolygójára* a következő kockadobásokkal: 1-est kell dobnia, hogy elérje az első csillagot, 2-est, hogy elérje a másodikat, 3-ast, hogy a harmadikat és így tovább, míg vissza nem ér a kiindulópont, ami által megnyeri a játékot.

Ha hatnál kevesebb különböző kártyalapja van, az út egy részét újra meg kell tennie a *geográfus bolygójáról* [*Pianeta del geografo*] vagy az *üzletember bolygójáról* [*Pianeta dell'uomo d'affari*] indulva, hogy újra elérje a *Földet*.

<p>1.</p> <p>Un boa</p>	<p>2.</p> <p>Un cappello?</p>	<p>3.</p> <p>Il Piccolo Principe</p>
<p>4.</p> <p>La pecora</p>	<p>5.</p> <p>La cassetta</p>	<p>6.</p> <p>La lavagna dell'astronomo</p>
<p>7.</p> <p>Gli elefanti</p>	<p>8.</p> <p>Un baobab</p>	<p>9.</p> <p>Il fiore</p>

1. ábra

1. ábra

1.2. Az 'úti térképlap' tartalmazza (a) a kis herceg bolygójának a képét a kis herceggel, ahogy az a könyv borítólapján látható, (b) a hat bolygóra utaló képet, valamennyin a szóban forgó bolygó lakójának a könyv megfelelő illusztrációjával azonos képével, s (c) a Földre utaló képként a könyv XXI. fejezetéből azt az illusztrációt, amely a fűben fekvő, síró kis herceget ábrázolja.

A könyv illusztrációinak megfelelő illusztrációkat tartalmazó kártyalapokat az 1. ábrán abba a sorrendbe raktam, amelyben azok a könyvben előfordulnak [a sorszáмок erre a sorrendre utalnak]:

I.	fejezet:	1. Egy vadállatot lenyelő óriáskígyó, 2. Egy kalap?;
II.	fejezet:	3. A kis herceg, 4. A (beteg) bárány, 5. A bárány ládája;
III.	fejezet:	–
IV.	fejezet:	6. A csillagász táblája;
V.	fejezet:	7. Az elefántok;
VI.	fejezet:	8. Egy majomkenyérfa (a könyv illusztrációjának a bal felső fája);
VII.	fejezet:	9. A virág;
VIII.	fejezet:	–
IX.	fejezet:	10. Egy kis vulkán;
		11. Az üveg-bura (mindkettő egyetlen könyvbeli illusztráció egy-egy eleme);
XII.	fejezet:	12. Az iszákos palackjai (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
XIV.	fejezet:	13. A lámpa (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
XVI.	fejezet:	14. Egy kaktusz (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
XXI.	fejezet:	15. A róka (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
XXVI.	fejezet:	16. A kígyó (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
A címlap hátoldala:		17. A vadlibák (a könyv megfelelő illusztrációjának részlete);
		18. A fekete luk (kizárólag a játék számára készült illusztráció).

1.3. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 'úti térképlap' az 1+6+1 bolygó képével a kis herceg makrostruktúráját ábrázolja, a kártyalapok ezzel szemben bizonyos mikrorészleteket. Annak hangsúlyozásával, hogy 'tökéletes megoldás' minden bizonyos nincs, s annak tudomásulvételével, hogy 16 kártyalapon csak 16 elemet lehet ábrázolni, nekem hiányzik például a naplementét néző kis herceg, a rózsakert és a kút képe, mint a történet három karakterisztikus eleméé. Elismerést érdemel viszont az a tény, hogy a két plusz kártyalap szellemesen lett megválasztva.

2. A második egy – „ANTOINE de SAINT-EXUPÉRY: A KIS HERCEG” című – kártyajáték, amelyet a „Tamási és Komlós” nevű (kerecsendi székhelyű) kft. 1994-ben hozott forgalomba.

2.1. A 32 kártyalapot összefogó (három oldalról nyitott) borítólapon a következő játékszabály olvasható:

JÁTEKSZABÁLY

(a belső borítón a mű rövid tartalmával)

A kártya 32 lapból áll. 4 egymás mellé tett kártya ad ki 1 epizódot. Összesen 8 részben megismerkedhetsz az egész mű legfontosabb mozzanataival.

A kártyákat összekeverjük, majd szétosztjuk darabonként, nem baj, ha nem egyforma számú kártya jut mindenkinek. A kezdő játékos húz a tőle balra ülőtől egy lapot, majd ebbe az irányba megy tovább a játék. Ha menet közben valakinek összegyűlik egy történetrészhez szükséges négy lap, akkor azt letejszi. A nyertes az, akinek a legtöbb ilyen kvartettje van, és a legszebben tudja elmondani a történetet (ehhez segítséget nyújt a belső borítón található kivonatos tartalom). Kisebbség kirakóként is játszhatnak vele.

2.2. Mielőtt a kvartettek rövid kommentálását elkezdeném (ezekhez információként lásd az itt mellékelt két 'kirakós játék'-szerű **2. ábrát**, amelyeken a kártyalapokat olyan sorrendbe raktam, mint amilyenben a megfelelő könyvillusztrációk a könyvben előfordulnak), a következőket kívánom megjegyezni.

A játékszabály először a „4 egymás mellé tett kártya” kifejezést használja, nem térve ki arra, hogy milyen négy kártya tehető/teendő egymás mellé, majd az „egy történetrészhez szükséges négy lap”-ról beszél anélkül, hogy közelebbről meghatározná mit ért „történetrész”-en. Lehet, hogy ezeknek a kérdéseknek a megvilágításához hozzájárul az a bizonyos „rövid tartalom”, amit a belső borítón kellene megtalálni, az én kártyacsomagomban azonban ez a belső borító üres, s más kártyacsomaghoz sajnos nem jutottam hozzá.

Mindezt nem kritikaként, hanem csupán tényszerűen állapítom meg, mert egyrészt a kártyalapok felépítése (ahogy azt a **2. ábrán** is láthatjuk) meghatározza, hogy melyik négy lap tekinthető egy-egy kvartettnek, másrészt az én kártyacsomagom üres belső borítója minden valószínűség szerint egy (szerencsétlen) véletlen következménye, ami viszont lehetőséget ad nekem arra, hogy a kvartettek 'hovatartozás'-át kizárólag *A kis herceg* (illusztrált) szövegének ismerete alapján döntssem el. A kommentálást a **2. ábra** sorainak sorrendjében végzem.

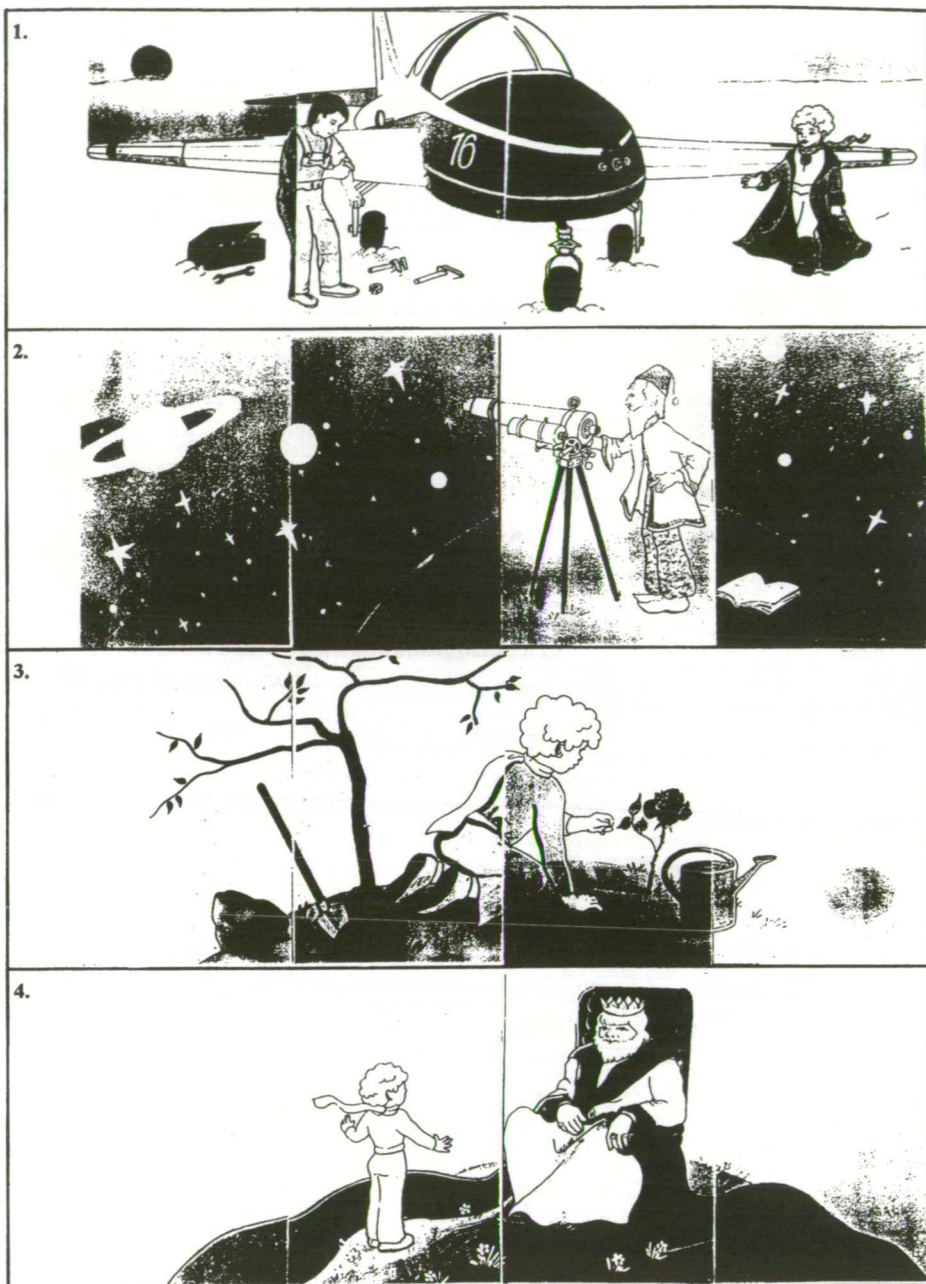
1. sor: A Szaharában kényszerleszállást végző pilóta és a kis herceg beszélgetései zömének színhelye. A kis herceg (itt kard nélküli) ábrázolása megfelel a könyvbeli „legjobb kép”-ként minősített illusztrációnak. (Karddal a kártyajáték borítólapján látható.) Az overallo figura – a szöveg ismerete alapján – csak a pilótát ábrázolhatja. Tudjuk, hogy a könyvben sem pilóta, sem repülőgép illusztráció nem található.

Hogy őszinte legyek, én nem tudnám, hogy ezt a kvartettet pontosan melyik fejezettel hozzam összefüggésbe. Bárányos rajz csupán az itt a **8. soraként** elhelyezett sorban található, amit viszont – később említendő okok következtében – én a történet záró képsoraként értelmeztem.

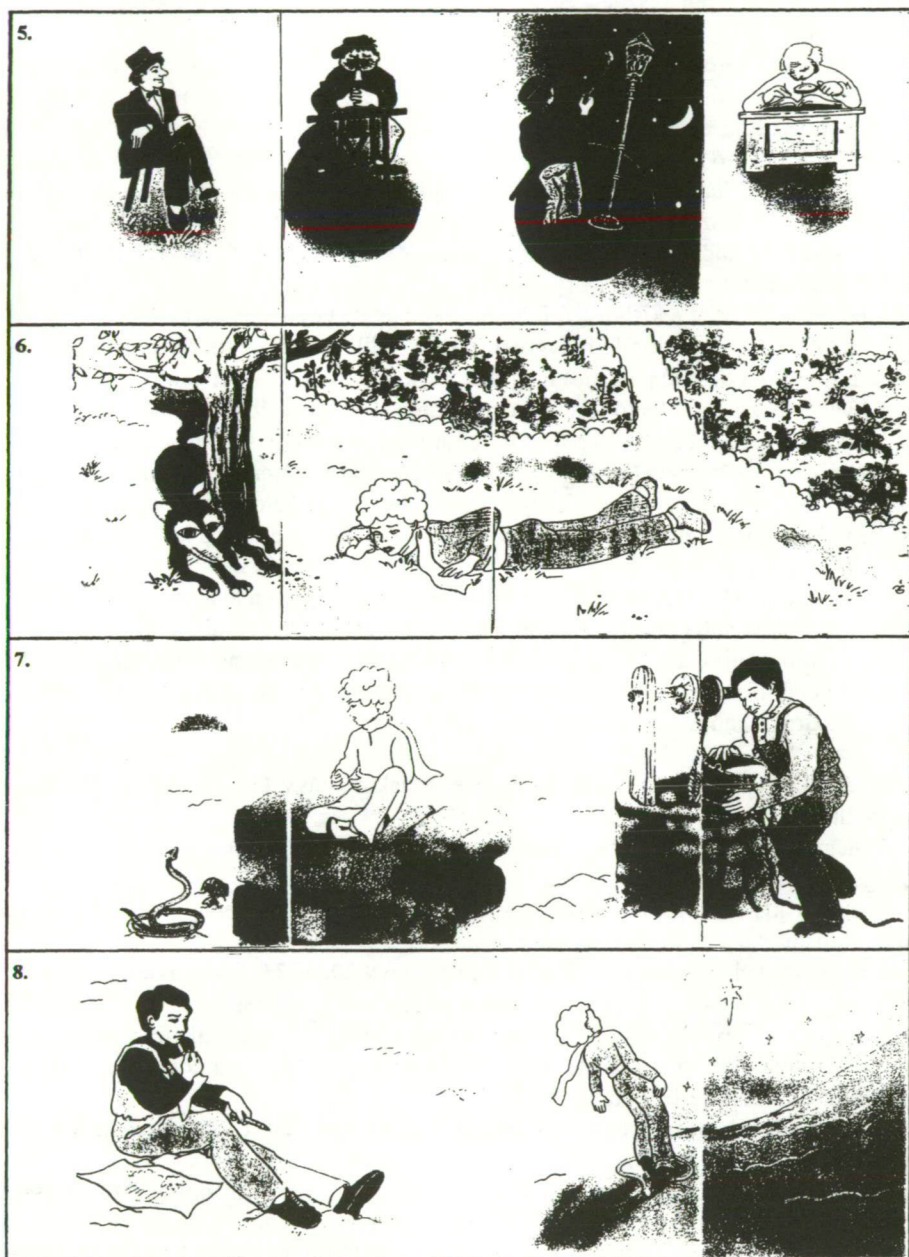
A négy kártyalapot a repülőgép figurája fogja össze egy szekvenciává.

2. sor: a török csillagász. A képsor azonosító elemei a bolygókkal és csillagokkal teli mennyboltozat, valamint a távcső és a csillagász ruhája és feje, amelyek a könyv megfelelő illusztrációjára emlékeztetnek.

A kvartetthez kapcsolható történetrész a könyv **4. fejezetében** található.

2. ábra

2. ábra

A négy kártyalapot részben egy bolygó, részben a Föld figurája fogja össze egy szekvenciává.

3. sor: a kis herceg és a róza a kis herceg bolygóján. A kis herceg illusztrációja megfelel a könyvbeli illusztrációnak, és ezzel a képsorral kezdődően – a könyvvel összhangban – végig azonos marad. A bolygónak a lemenő naphoz és a holdhoz hajló 'kerekség'-e a bolygó kicsiségét jelzi, a fa és az ásó a majomkenyérfa eltávolításának szükségességére, a lemenő nap a gyakori naplemente-szemlélés lehetőségére, az öntözőkanna a róza 'kiszolgálása'-ra emlékeztet.

A kvartetthez kapcsolható megfelelő történetrészek a könyv 5., 6., valamint 7. és 8. fejezetében találhatók.

A négy kártyalapot a kisbolygó figurája fogja össze egy szekvenciává.

4. sor: a kis herceg a király bolygóján. A király illusztrációja (trónusa formája és elhelyezése, valamint hosszú palástja) megfelel a könyvbeli illusztrációnak.

A kvartetthez kapcsolható történetrész a könyv 10. fejezetében található.

A négy kártyalapot a királyi palást figurája fogja össze egy szekvenciává.

5. sor: ez a sor formai elemek alapján szekvenciába nem rendezhető négy kártyalapból áll. A szekvencia az egyes kártyalapok referenciális elemeinek és a történetek könyvben elbeszélte sorrendjének ismerete alapján hozható létre, s ez a következő:

- 1.: a hiú bolygója (felismerhető az öltözete s főleg a kalapja alapján),
- 2.: az iszákos bolygója (felismerhető a kinézete és a palackok alapján),
- 3.: a lámpagyújtogató bolygója (felismerhető elsősorban a lámpa alapján),
- 4.: a geográfus bolygója (a nagyítóüveg a referenciális elem, mert a könyvbeli illusztrációban is nagyítóüveg van a geográfus asztalán).

E négy kártyalaphoz kapcsolható történetrészek a könyv 11., 12., 14. és 15. fejezetében találhatók.

A négy kártyalapot az fogja össze egy kvartetté, hogy mindegyik lapon azonos nagyságú, teljes bolygófigura található.

6. sor: a kis herceg, a virágzó rózsakert és a róka. Valamennyi illusztratív elem könnyen felismerhető és interpretálható.

A kvartetthez kapcsolható történetrészek a könyv 20. és 21. fejezetében találhatók.

A négy kártyalapot elsősorban az út és a rét figurája fogja össze egy szekvenciává.

7. sor: a kút, a pilóta, a kígyó és a kis herceg a köfalon. Annak alapján tartjuk a férfifigurát a pilóta illusztrációjának, hogy fejformája és ruhája azonos az első képsor pilótaként interpretált férfifigurájával.

A kvartetthez kapcsolható történetrészek a könyv 24., 25. és 26. fejezetében találhatók.

A négy kártyalapot elsősorban a sivatag és az égbolt figurája fogja össze egy szekvenciává, amelyen belül a kút és a köfal figurája két 'félszekvenciát' hoz létre.

8. sor: a pilóta egy bárányrajzzal, valamint az eldülőfélben lévő kis herceg, lábfeje körül a kígyóval. (Ez az utóbbi illusztráció részette egyértelművé, hogy a szekvenciában ennek a két kártyalapnak kell az utolsónak lennie: a kis herceg testtartása és a csillag

elhelyezése csaknem pontosan olyan, mint ami a könyv utolsóelőtti illusztrációján látható!)

A kvartetthez kapcsolható történetrészek a könyv 25. és 26. fejezetében találhatók; az előbbiben történik utalás arra, hogy a pilóta elővette a rajzait, az utóbbiban pedig arra, hogy a kis herceg 'visszatér' a bolygójára.

A négy kártyalapot részben a sivatag, részben az égbolt figurája fogja össze egy szekvenciává.

2.3. Ezzel a játékkal kapcsolatban is lehetne elmélkedni azon, hogy milyen történetrészeket nem vesz figyelembe e kártyajáték, de talán sok értelme nem lenne. Nekem például hiányzanak a történet elejébe beillesztett bárányrajzok; az azonban, hogy a bankár, a kereskedő és a váltóőr kimaradtak, nem hiányzik. Az absztrakt szintre emelt elméleti kérdés itt az, hogy hogyan lehet képekben röviden összefoglalni egy illusztrált történetet.

Lehetne beszélni a képek minőségéről, de egy ilyen típusú kártyajáték esetében ez sem túlságosan releváns. Fontos ezzel szemben egyrészt a verbális elemeket nem tartalmazó képsor és az illusztrált mű között kimutatható (intertextuális) koreferencialitás, másrészt a szekvenciát létrehozó formai elemek kérdése, amikre kommentárjaimban is kitértem.

3. Azon túl, hogy mint játékok struktúrájukban hasonlóak a velük összemérhető más játékokkal, az adott kontextusban arra a kérdésre is választ kereshetünk végül, hogy a 'multimediális szövegek megközelítésében' milyen *funkciója* lehet az ilyen játékoknak. Erre a kérdésre például a következő válasz adható.

Mindkettőre vonatkozóan kijelenthető például, hogy

- elősegít(het)ik a mű megismerését,
- segít(het)ik megvilágítani az illusztrált szöveg 'tartalma' képsorok formájában való összefoglalásának / jelzésének alapkérdéseit.

Az *olasz* társasjáték segít emlékezetbe vésni

- elsősorban a kis herceg utazásának állomásait (és ezáltal a könyv makrokompozícióját), valamint
- az eredeti illusztrációkat és 'szimbolikus' funkciójukat.

A *magyar* kártyajáték

- segít(het) feltárni egyfelől az egyes képsorokon belüli, másfelől az intertextuális / intermediális koreferencia releváns hordozóit,
- segít(het) feltárni a szekvenciaalkotó kötőelemek lehetséges formáit,
- megfelelően alkalmazva, segít(het)i a játékosok fogalmazáskészségének fejlesztését.

Mindezekén túl a tanár – különféle formákban – annak ellenőrzésére is felhasználhatja őket, hogy mennyire figyelmesen olvasták el a tanulók a szóban forgó művet.

ANTOINE DE SAINT EXUPÉRY: *LE PETIT PRINCE*. TWO GAMES

JÁNOS S. PETŐFI

The paper describes two games based on *Le Petit Prince* where the main role is played by the illustrations of this work. Besides a comment of general character on these games the question is also treated how they can be part of the school teaching work.

SZÖVEG ÉS FORMA: SZÖVEG ÉS HANGZÁS A MŰVÉSZI ELŐADÁSBAN

WACHA IMRE

1. Az írott irodalmi mű megszólaltatása mindig is interpretációs és művészi gondokat jelentett és jelent a szó több értelmében is.

Egyrésztől abban az értelemben, miként „interpretálja”, „értelmezi” az irodalmi művet a befogadó (például az átlagolvasó), miként magyarázza ugyanezt a művet a tudós elemző (az irodalomesztéta, irodalomkutató vagy a tanár: mi szerintük a mű helyes „olvasata” vagy milyen olvasatai vannak), és másrésztől: miként értelmezi, majd milyen felfogásban szólaltatja meg, azaz hogyan „tolmácsolja”, miként „interpretálja” a művet az előadóművész vagy az előadó-művészet. (Az *interpretálás* szót most kettős jelentésében használva.)

2. Ez utóbbi esetben az előadó-művészetnek – s ezen belül a vers- és prózamondásnak – az a nagy gondja, az az örök vitája, hogy tudniillik mi a helyes: mondani-e a verset vagy szavalni, értőn-értetve szólaltatni meg a prózai művet vagy előadni, eljátszani, az írótl szólaltatni meg vagy az előadóművészt! (Vö.: a színházi rendezésben az „új felfogásban játszom a szerepet” kijelentés mögött rendszerint az húzódik meg, hogy a színész a saját testére formálja a szerepet.) A kérdés persze eldönthetetlen, hiszen van olyan vers, amelyiket mondani kell, és van olyan, amelyiket csak szavalni lehet; van olyan prózai mű, amelyet csak megszólaltatni kell, és olyan, amelyet előadni, eljátszani, sőt olyan is, amelynek egyes részeit értetve kell hangosítani, más részeit „el kell játszani”. Az, hogy szavaljuk-e vagy mondjuk-e a költői művet, előadjuk-e a prózát, ez nagymértékben magától a műtől: mondanivalójától, műfajától, stílusától függ. És a kommunikációs helyzettől. Mindez együttesen nem is kis mértékben determinálja a hangzást! Beszéd- és előadói gyakorlatokon többször kísérleteztünk azzal, miként és mennyire lehet-lehetne például különféle műfajú és stílusú irodalmi műveket alapformájuktól „el térő” „felfogásban”, „stílusban” megszólaltatni. Hamar rájöttünk, hogy bizonyos határon túl nem lehet másként, csak műfajuknak megfelelő hangvétellel megszólaltatni őket. Mindegyik mű – szinte kötelező erővel – hordozta saját „dallamát”, hangvételét is. Persze ennek ellenére és mindezzel együtt van „általánosan jellemző” vers- és prózamondói hangzásstílus. Ennek létrejöttében azonban szerepet játszik a kommunikációs szituáció. Például az előadó-művészetben és a színházművészetben a pódiumhelyzet, a „nyitott tér”, az, hogy át kell jutnia a hangnak a zenekari árkon. A rádió-, tévéjátékoknál és a filmnél a mai hangrögzítés-technika már feleslegessé teszi azt az emelt hangot, amire szükség van a színházban és a pódiumon. (A drámai-színpadai művek megszólaltatásának gondjait most hagyjuk figyelmen kívül! Ott ugyanis „beleszól” a hangzásforma kialakításába a jellemábrázolás, a szituációk változása, a szereplők közötti partnervizony stb.)

Természetesen az, hogy végső fokon milyen lesz az irodalmi mű hangzásformája, az nem kis mértékben függ megszólaltatójának, az előadóművésznak a személyiségétől: egyéniségétől és felfogásától is. És a kortól is, melyben megszólal az irodalmi mű. (Bármennyire is harcosa volt Ascher Oszkár a versmondásnak, az előadását hallgató és elemző arra a megállapításra jut, hogy ő – ha más módon is mint elődei – bizony szavalta – olykor harsogta – a versek többségét. Mert azok olyan versek voltak, hogy azt az elmondási módot kívánták meg.)

Az írott irodalmi mű megszólaltatásakor azonban különbséget kell tennünk monologikus és dialogikus jellegű megszólaltatás között. Az előbbi esetben a művet (bárha szerepel is benne dialógus) egyetlen hang, egyetlen előadóművész kelti életre. (Mondjuk a vers- és prózamondás klasszikus formájában. A szavalókórust hagyjuk figyelmen kívül.)

Ebben az esetben a – leegyszerűsített – feladat az, hogy a műnek – betűsorok, írásképek formájában rögzített – „üzenetét” a megszólaltató átalakítsa, áttegye „akusztikus kódra”. Persze ez nemcsak hangosítást jelent (a betűsoroknak hangsorokká való átalakítását), hanem egyúttal értelmezést is, kétféle értelemben is vett interpretálást: „olvasatot–értelmezést” és ennek megfelelő hangoztatást: tolmácsolást.

Itt két szélsőséges megoldással (és ezeknek átmeneteivel) számolhatunk. Az egyik – eléggé általános –, hogy a megszólaltató (hangosító) „generál”- vagy sablon-megoldásokat alkalmazva – többé-kevésbé kellemes orgánumával, tiszta artikulálással, a kiejtési szabályokat figyelembe véve – hangosítja a művet: akusztikus kóddá alakítva elzengi, elrecitálja a papírra rótt sorokat. A másik megoldás: a művet tartva a megszólaltatás kulcsának, alapos elemzése és szerzőjének megismerése után a műből, a nyelvi formából bontja ki annak mondandóját és értelmezését, abból kiindulva keresi meg a hangzásformát, s ezáltal a mű gondolatiságát, a szerző (mának is szóló) gondolatait–mondandóját próbálja adekvát módon tolmácsolni, beleértve ebbe a tartalom és nyelvi, valamint hangzásforma harmóniáját. Természetes, hogy – bár a műből indul ki – a szerző gondolatait akarja életre kelteni, megfelelően annak, amit Illyés is elvár a vers megszólaltatójától: „a költőt kell életre keltenie, élénk varázsolnia, úgy, ahogy ő a költőt a mű első élményében, az alkotás küzdelmében elképzei. Úgy kell elmondania, ahogy a költő szavalná a verset, ha szavalóművész is volna” (Illyés Gyula: A szavalásról. In: *Hajszálgökök*. Szépirodalmi Kiadó, 1971. 37). Természetesen az így kapott, megtalált és továbbadott hangzás is egyfajta „olvasat, értelmezés, interpretáció” eredménye lesz már, hisz az előadóművész a mű szavaihoz azt teszi hozzá a hangzással, amit a mű benne megrezdített. – Ezt értelmezi–interpretálja majd újra saját maga számára a befogadó–hallgató. (Párhuzamait megtaláljuk a zeneművek előadásában is. Gondoljunk csak Bernstein *Hangverseny fiataloknak* című könyvére¹.)

Mivel az előadónak saját „olvasatában”, kettős (értelmi és következőképpen hangi) „interpretálásában” szólal meg a mű, a hallgatókban, címzettekben ez egy új – ha ismeri a művet: újra – interpretálási–értelmezési–megértési folyamatot indít el.

3. Jóval bonyolultabb a helyzet a dialogikus, pontosabban több szereplős, több hangra írt és „hangszerelt” művek esetén. Elsősorban a drámai művekre érvényes ez, de vonatkozik az olyan tévéjátékokra, rádiós hangjátékokra is, amelyek voltaképpen nem mások, mint prózaadaptációk. Ilyen *A kis herceg*nek hangzó változata is.

Azért bonyolult ez a helyzet, mert a mű – míg hangzó változata eljut a hallgatóig – több interpretálási, sőt adaptálási folyamaton is átesik, nem csak az írott tartalomnak és formának hangot adó művész(ek)én, mint a vers- és prózamondáskor.

Igaz, a végső hangzásformát és – a hallgató számára – az utolsó interpretációs utasítást azok a művészek adják meg, akik megszólaltatják a művet. De annak, az írott változatnak az értelmezésébe „beleszól” először a dramaturg, majd a rendező is.

Nem egy esetben „hozzátesz”, vagy „elvesz”, vagy átalakít. Jó példa volt minderre az *Egy szöveg megközelítései* című szegedi konferencia első napjának délutánján hallott francia és olasz változat. Szövegben és hangzásban mindkettő jobban eltávolodott a sima szöveghangzástól (az értelmező felolvasástól) a megjátszás, az eljátszás, az „előadás”

irányába, mint a magyar hangfelvétel (például trükkhangokkal, túljátszásokkal, zenével stb.). Még jobb – mert nemcsak akusztikus, de vizuális és mint ilyen kétszeresen is „szemléletes” – példa volt a hétfő délelőtti elemző példa, a rendelkező próba. A „húzásokra” is (szöveggel a kézben hallgattam), az átírásokra is, és a (mozgásban, ábrázolásban kifejeződő) értelmezésre és a többletnyújtásra is (például a rókának a vadászok táncmulatságára utaló csípőriszálása, azután „időkitöltő” sántaiskolája stb.) Tudniillik a mű írott változatában írásban, azaz verbális formában jelenik meg mindaz, amit színrevitelkor vagy – ha illusztrálva van a kiadás – az ábrákon látunk. Sokszor az is verbalizálva van az írott műben, amit hallanunk kell(ene): a leírt szavak, az indulatok, érzelmeket hordozó egyenes beszédek (az oratio recták) hangzását is leírja a szerző (például „Erre szelíden, és mintha valami nagyon komoly dolgot kérne megismételte.”). A hangzó és a látható (színre adaptált) változatban elmaradnak az ilyen és hasonló, az oralitásra, a verbalitásra, a látványra, sőt a lelkiállapotra utaló nyelvi megfogalmazások. Mindezt hanggal, hangzással, esetleg látvánnyal kell érzékeltetnie a rendezőnek.

A színpadi adaptáció mindenképpen nagyobb átalakítást igényel (erről sok szó esett a „rendelkező próbán” és a hétfői beszélgetésben), mert az előadásnak kell hogy legyen „íve”, dinamikája. A színpad látványt ad, külsőben (megjelenésben, külalakban), mozgásban is karaktereket kell létrehozni. A figurákat meg kell teremteni.

A hangjátékban viszont mindazt, amit a könyvben a verbális szöveg és a fantázia ad meg, esetleg a rajz, ábra mutat be, mindazt, amit a színpadon a látvány, a mozgás, a hang nyújt, mindezt az emberi beszédhang játéka, a puszta emberi hangnak, a hangzás változatossága által kell életre keltenie. Az előadónak a verbális, de ezen belül a vokális csatornán kell kifejeznie.

Ez a „műbe való beavatkozás” többnyire „húzás”: rövidítés. Nagyobb terjedelmű, hosszabb műveknél általános gyakorlat. (Hogy ez bizonyos esetekben a mű meghamisítását is eredményezheti, az más lapra tartozik.)

Mikor az ötvenes években a *Hamlet* Nemzeti Színház-beli előadásának rádiós hangfelvételét hallgattam Arany János fordításával a kezemben, egy idő múlva letettem a szöveget. Egyrészt – a kihagyások miatt – elvesztettem a fonalat, nem találtam egy-egy monológ vagy párbeszéd „folytatását”, másrészt azért, mert neves színészeink sokszor annyit költöttek bele a szövegbe, oly szabadon kezelték, hogy erejét veszítette a drámai jambus is. Amikor *Az ember tragédiájának* 1936 és a 80-as évek közötti színreviteleinek 5–6 változatát vettem össze a hangzási stílus különbségeit kutatva (a tragédia 3. színében), nem találtam olyan jellegzetes részleteket, melyeknek szövege legalább 3-3 változatban egyezett volna.

4. Nos, a húzásokat, átírásokat, szövegváltoztatásokat *A kis herceg* hangjátékszerű változata és színpadi adaptációja sem kerülhette el.

Az így megrendezett hangzó változat több szempontból is eléggé szabadon kezeli: megrövidíti, átírja, hanghatásokkal kiegészíti a RÓNAY GYÖRGY fordításában megjelent alapszöveget.

4.1. Ezeknek több oka lehet. Az egyik – vélhetőleg – a hangzásidő csökkentése; vagy azért, hogy az egész mű ráférjen egy hanglemezre, vagy hogy a hallgatót (idejét, türelmét) ne vegye túlságosan igénybe a mese végighallgatása. Az ilyen jellegű húzásokat főleg némely narratív részekben találhatjuk.

4.2. A másik ok a műfaj jellegéből adódik: elhagyhatók a szövegből, annak párbeszédes részeiből azok a megjegyzések, „idéző mondatok”, melyekkel a szerző az oralitásra, a szereplők beszédének hangzására és a hangzásban kifejeződő lelkiállapotra,

érzelmekre utalnak. (Ezeket részletesen tárgyalta MOLNÁR EMMA előadása.) Nemcsak az ilyen narratív vagy idéző mondatokra gondolok, mint: „mondta”, „felelte”, „azt kérdeztem tőle”, hanem az olyan szövegrészekre is, melyek az érzelmi állapotokat tükröző hangzásformákra utalnak, mint „Erre szelíden, és mintha valami *nagyon komoly dolgot kérne*, megismételte”, vagy: „Hm... Hm... – *tűnődött* a király”. Vagy: egy hosszabb részből, amelynél a szerzői „utasítás” hangzásformával nehezen, vagy csak más helyettesítő eszközzel valósítható meg.

Ez nem szósz. Ez repülőgép. Az én repülőgépem.

– *Hogyan?! Az égből pottyantál le?*

– *Igen –*

– *Hát ez furcsa...*

– *Szóval te is az égből jöttél? Melyik bolygóról való vagy?*

– *Áháá. Ezek szerint te egy másik bolygóról jöttél? –*

– *Hm, hm. Igaz, ezen a repülőgépem nem jöhetsz valami messziről...*

Ez nem szósz. Ez repül. Repülőgép. Az én repülőgémem. Szinte hetvenkedtem neki azzal, hogy repülök.

– *Hogyan?! – kiáltott föl. – Az égből pottyantál le?*

– *Igen – feleltem szerényen.*

– *Hát ez furcsa...*

– *És felkacagott, gyöngyöző kacagással; ez határozottan bosszantott. Megkívántam, hogy komolyan vegyék a szerencsétlenségeimet. [Kimaradt.]*

– *Szóval te is az égből jöttél? – tette hozzá. – Melyik bolygóról való vagy?*

– *Mintha hirtelen fény világította volna meg rejtélyes jelenlétét.*

– *Eszerint egy másik bolygóról való vagy? – szegeztem neki a kérdést. Nem felelt. Csak a fejét csóválta lassan, és a repülőmet nézte.*

– *Igaz, ezen nem jöhetsz valami messziről...*

(A bal oldali hasámban dőlt szedéssel a hangfelvétel szövegét közlöm, félkövér betűkkel jelezve a változtatásokat. A jobb oldali hasámban az eredeti mű szövegét adom, álló betűkkel. A félkövér szedés itt az oralitásra, az érzelmekre utaló részeket jelzi. Ha nincs dőlt szedésű sor, akkor a könyv szövegének nincs megfelelője a hangzó változatban, ha csak dőlt betűs sor van, az a rész csak a hangzó változatban szerepel.)

4.3. Színpadi vagy hangjáték-adaptációban elhagyhatók ezek, hiszen az egyenes beszédű részekben (az oratio rectákban) a szereplők hangja azt is jelzi, ki beszél, s hogy mit mond: kérdező vagy válaszoló; az érzelmi attitűdöket pedig érzékelteti a színészek karakteres hangszíne, hanghordozása, hanglejtése, beszédritmusa stb. A párbeszédekben tehát a színészek hangkaraktere és beszédüknek hangzó (mondat- és szövegfonetikai) eszközei: a hangszínezet–hangszínezés, a hanglejtés dallammenete és regiszterei, a hang ereje ábrázolják a megformált jellemeket, illetőleg a beszédüknek az adott szituációhoz illő érzelmi töltését.

Azt azért meg kell jegyezni, hogy az elhangzó „egyenes idézet” – mint a mellékelt kotta felső soraiban olvasható megjegyzések is jelzik – nem mindig azt az érzelmet,

indulatot fejezi ki, amit a szerző az egyenes idézethez kapcsolódó idéző mondatokban megadott.

4.4. Elmaradnak vagy szövegükben átalakulnak az olyan részek is, melyek „látványra”, például a könyv ábráira, a szereplők külalakjára, mozgására, más – a beszéd attitűdjét jelző – látványra utalnak (például *elpirult*). Ezek egy részét a színpadi adaptációban a színpadkép, a színpadi mozgás jelzi.

4.5. A szabadon kezelésnek egy másik formája, hogy olykor, főleg a párbeszédes részekben átalakul SAINT-EXUPÉRY-RÓNAY GYÖRGY szövege. Ejtéskönnyítő szavak, a beszélt nyelvre: az élőszóra jellemző töltelékelemek, hanghatások kerülnek bele az egyenes idézetekbe, olykor még a narratív, a mesélő részekbe is. Ez utóbbiakban inkább ragokat, szóalakokat, szórendet kezelnek szabadabban a szerkesztő-rendező-k-átdolgozók, illetőleg a szereplők.

4.6. A harmadik típusú változtatás, hogy nem verbális hanghatásokat is tartalmaz a felvétel, például repülőgépzajt, kopácsolást, vonatzakatolást, kellemes dallamot stb.

4.7. Végül a módosításnak egy olyan formájával is találkozunk a hangzó változatban, amikor a könyvi szöveg narrációját párbeszéddé, oratio rectává alakítja át a dramaturg tolla. Így párbeszéddé van átalakítva a mű egy-egy részlete.

*De ha rossz növényről van szó,
azonnal ki kell tépni. A kis herceg bolygóján a majomkenyérfa-magvak az egész földjét megfertőzték. A majomkenyérfával úgy van az ember, hogyha későn kap észbe, soha többé nem bír megszabadulni tőle. Igaz?*

- Egyszerűen elborítja a bolygót.
- Átlyuggatja a gyökereivel?
- Igen. Ha aztán a bolygó túl kicsi, a majomkenyérfák meg túl sokan vannak, előbb-utóbb szétrobbantják.
- Ahá.

De ha rossz növényről van szó,
mihelyt fölismertük, azonnal ki kell tépni. A kis herceg bolygóján pedig félelmetes magvak voltak: majomkenyérfa-magvak. A bolygó egész földjét megfertőzték. A majomkenyérfával meg úgy van, hogy ha az ember későn kap észbe, soha többé nem bír megszabadulni tőle.

Egyszerűen elborítja a bolygót. Átlyuggatja a gyökereivel. Ha aztán a bolygó túl kicsi, a majomkenyérfák meg túl sokan vannak, előbb-utóbb szétrobbantják.

Nézzünk egy hosszabb, összefüggő példát az 1-2. fejezetből:

*Más mesterséget kellett választanom
tehát: megtanultam repülőgépet vezetni.*

Más mesterséget kellett választanom
tehát: megtanultam repülőgépet vezetni.

[A felvételen nem szerepel az eredeti szövegnek – itt és most is elhagyott – 14 sora. Azonnal az itt következő mondattal folytatódik.]

**És soha többé nem beszéltem a föl-
nőtteknek se óriáskigyókról, se őser-
dőkről, se csillagokról. Bridzsről
beszéltem inkább, meg golfról meg
politikáról és nyakkendőkről. És a föl-
nőttek végtelenül örültek annak, hogy
ilyen okos emberrel kerültek ismeret-
ségbe. Így éltem magányosan. Anélkül,
hogy igazában bárkivel is szót érthet-
tem volna. Míg egyszer...**

**[repülőgépzaj] Hat esztendővel ezelőtt,
kényszerleszállást kellett végeznem a
Szaharában. [Kihagyó repülőgép-ber-
regés] Valami eltörött a motoromban.**

**– Hogy fogok én zöld ágra vergődni
minden segítség nélkül! Hmm, na jó!
Majd reggel kijavítom. Khah. [Sóhaj
és utána kellemes dallam.]**

Erre aztán nem beszéltem neki se óriás-
kigyókról, se őserdőkről, se csilla-
gokról. Alkalmazkodtam hozzá. Bridzs-
ről beszéltem neki, meg golfról meg
politikáról és nyakkendőkről. Az illető
fölött pedig nagyon örült neki, hogy
ilyen okos emberrel került ismer-
etségbe. Így éltem magányosan, anél-
kül, hogy igazában bárkivel is szót
érthettem volna, míg egyszer, hat esz-
tendővel ezelőtt, kényszerleszállást nem
kellett végeznem a Szaharában. Valami
eltörött a motoromban. És mivel se gé-
pésem nem volt, se utasom, magamnak
kellett nekilátnom, hogy zöld ágra
vergődjem valahogyan, és kijavítsam a
súlyos hibát. Élet és halál kérdése volt
ez számomra. Alig egy hétre való ivó-
vizem volt.

Ott dőltem álmra az első este a
homokon, ezermérföldnyire minden la-
kott helytől. Elhagyatottabb voltam,
mint tutaján a hajótörött az óceán
közepén. Elképzelhető hát, mennyire
meglepődtem, amikor hajnalban egy
fura kis hang ébresztett föl. Azt mondta:

[A narrátor-szereplő Gábor Miklós sóhaja és a dallam után azonnal a kis herceg
kedves, kérő hangja szólal meg:]

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bá-
rányt!

– He!? Micsoda?

–Rajzolj nekem egy bárányt...

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bá-
rányt!

– Micsoda?

–Rajzolj nekem egy bárányt

Fölugrottam, mintha villám csapott volna le mellettem. Megdörgöltem
a szememet, aztán jól kimeresztettem. És egy apró emberkét láttam, egy
teljességgel rendkívüli kis emberkét, amint komoly figyelemmel szemlél. Itt
a legjobb kép, amit később csinálnom sikerült róla. Csakhogy az én rajzom
kétségtől sokkal kevésbé elragadó, mint amilyen a mintája volt. Igaz, nem
az én hibámból. Mert ami festői pályafutásomat illeti, attól hatesztendős ko-
romban elvették a kedvemet a fölöttük, így aztán nem is tanultam meg raj-
zolni, kivéve a csukott meg a nyitott óriáskigyókat.

Ámulattól kerek szemmel néztem hát a különös tüneményt. Ne feledjük
el: ezer mérföldre voltam minden lakott vidéktől. Emberkémen pedig semmi
jele nem volt annak, mintha eltévedt volna, vagy halálosan fáradt, halálosan

éhes, halálosan szomjas lenne, esetleg halálosan félne. Egyáltalán nem úgy festett, mint egy szerencsétlen gyerek, aki eltévedt a sivatagban, ezmérföldnyire minden lakott helytől. Mikor végre szavamra leltem, azt kérdeztem tőle:

– *Hát?!... Hogy kerülsz ide?*

– De hát... hogy kerülsz te ide?

[A következő felvezető, a hangzásmódra, az oralitásra utaló idéző mondat ismét elmarad csak a kis herceg kérő szavai hangzanak:]

Erre szelíden, és mintha valami nagyon komoly dolgot kérne, megismételte:

– *Légy szíves, rajzolj nekem egy bárányt...*

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bárányt...

[A dramaturg a folytatás narratív, mesélő részét szinte egészében elhagyta, csak az utolsó két tagmondatát tartotta meg, átalakítva egyenes beszéddé, illetőleg a folytatással együtt párbeszéddé. Ez indokolható itt is és a következő részben is. A szöveg egyes részeinek elhagyásával azonban vitatkozni lehet. A papír, töltőtoll elhagyása elfogadható, de a folytatásban a különböző kisbolygók lakói visszautalnak erre a mondatra: a földrajzra a földrajztudós, a történelemre a király, a számtanra az üzletember.]

Ha valami nagyon lenyűgözően rejtélyes, az ember nem meri megtenni, hogy ne engedelmessédjék. Akármilyen képtelenségnek találtam ezer mérőföldre minden lakott helytől és ráadásul halálos veszedelemben: elővettem a zsebemből egy darab papirost meg a töltőtollamat. Hanem akkor eszembe jutott, hogy én főként földrajzot, történelmet, számtant és nyelvtant tanultam, és egy kicsit kedvetlenül közöltem az emberkémmel, hogy nem tudok rajzolni.

– *Sajnálom, nem tudok rajzolni.*

– *Annyi baj legyen – felelte. – Rajzolj nekem egy bárányt...*

– *Dehát én bárányt soha életemben nem rajzoltam! Na jó. Nem bánom. Tessék. Csak ezt tudom megcsinálni.*

– *Neem! Nem elefántot akarok óriáskígyóban! Az óriáskígyó nagyon – veszedelmes, az elefánt meg olyan behemót nagy. Nálam odahaza minden apró. Nekem bárányka kell. Rajzolj nekem egy bárányt.*

– *Hát jóó. Hát jóó.*

Annyi baj legyen – felelte. – Rajzolj nekem egy bárányt...

Minthogy bárányt soha életemben nem rajzoltam, papírra vettem neki a két rajz közül, amire egyáltalán képes voltam, az egyiket: a csukott óriáskígyót. De hogy elképedtem, mikor az emberke azt mondta rá: [Ehelyett ez hangzik el:]

– *Nem! Nem! Nem elefántot akarok óriáskígyóban! Az óriáskígyó nagyon veszedelmes, az elefánt meg olyan behemót nagy. Nálam odahaza minden apró. Nekem bárányka kell. Rajzolj nekem egy bárányt.*

– *Neem! Ez már nagyon beteg. Csinálj egy másikat nekem.*

– *Egy másikat? Rendben van. HHm. Rajzolok egy másikat. Tessék.*

– *Jó, jó... Csakhogy ez nem bárány, hanem kos. Ennek szarva van.*

– *Hm. Na és ez?*

– *Nagyon öreg. Olyan bárányt rajzolj, amelyik sokáig él.*

– *Ha megengeded, szét kell szednem a motort. Na j... jóó, jó, jól van. Jól van, jól van... Jó...*

– *Tessék, ez itt a ládája, s benne van az a bárány, amire annyira vágyol.*

– *Ez az! Éppen így akartam! Mit gondolsz, sok fű kell ennek a báránynak?*

– *Miért?*

– *Mert nálam odahaza minden olyan kicsi.*

– *Biztosan elég lesz neki. Ez egészen kicsi bárány.*

– *Nem is olyan nagyon kicsi... Nézd csak! Elaludt...*

Így ismerkedtem meg a kis herceggel.

Hát erre rajzoltam egyet.

Figyelmesen szemügyre vette, aztán:

– *Nem! – mondta. – Ez már nagyon beteg. Csinálj egy másikat nekem.*

Rajzoltam egy másikat.

Kis barátom kedvesen, de elnézően mosolygott.

– *Jó, jó... Csakhogy ez nem bárány, hanem kos. Ennek szarva van.*

Megint újat rajzoltam.

Ez se volt jó neki, akárcsak az előzők.

– *Nagyon öreg. Nekem olyan bárány kell, amelyik sokáig él.*

Erre már kifogytam a türelemből. Mielőbb neki akartam kezdeni a motrom szétszerelésének; ráfirkáltam hát a papírra a mellékelt rajzot.

– *Tessék – mondtam. – Ez itt a ládája. Benne van a bárány, amit akarsz.*

Nagy meglepetésemre egyszeriben fölragyogott az arca.

– *Ez az! Éppen így akartam! Mit gondolsz, sok fű kell ennek a báránynak?*

– *Miért?*

– *Hát mert nálam odahaza minden olyan kicsi.*

– *Biztosan elég lesz neki. Egészen kicsi bárány.*

A rajz fölé hajolt.

– *Nem is olyan kicsi... Nézd csak! Elaludt...*

Így ismerkedtem meg a kis herceggel.

(Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*. Móra, 1970. 10-14.)

Számos húzást tapasztalhatunk, ha összehasonlítjuk a könyvnek és a hangjáték-változatnak a szövegét. Többségüket – a hiányokat – észre sem vesszük, ha folyamatosan hallgatjuk, nézzük a mesét, hiszen a beszédhelyzet és a helyszín világosan megérthető. Talán egy-két olyan helyet találhatunk a hangjátékszerű átdolgozásban, amely némileg megmásítja a történetet, illetőleg értelmetlenné teszi a szöveg egyes utalásait. Például a 3. fejezet elejéről és a későbbi fejezetekből többnyire hiányoznak azok a részek, melyek

arra utalnak, hogy elejtett szavakból mint ismeri meg a szerző a kis herceg bolygóját, illetőleg a kis herceg történetét.

A húzás és az átdolgozás következtében egy kis torzítás is bekövetkezik a történetben. Az eredeti szöveg szerint az író a kis herceg elbeszéléseiből fejti meg a kis herceg történetét, az ő elbeszéléséből ismeri meg – lassacskán – a kis herceg bolygóit. A hangzó változatban egy olyasféle mondat hangzik el, melyből arra következtethetünk, hogy az író a kis herceggel együtt bejárta az összes bolygót, sőt a kis hercegnek társa lett egyik másik magányos földi vándorlásában is. A húzás következtében kiesett a szövegből a földi rózsákkal való találkozás, a 20. fejezet is, pedig erre később elhangzik visszautalás, kétszer is, a rókával folytatott beszélgetésben a 21. és még később, a 25. fejezetben is.

5. Ami most már a hangzást illeti, arról általánosságban a következőket mondhatjuk el a hangjátékról (összevetve némelykor a Szegeden bemutatott színpadi adaptációkkal).

5.1. Nagyon jó *A kis herceg* szereposztása a Marton László által rendezett hangjátékokban. A pilóta-író-mesélő Gábor Miklós hangja beszélgető-mesélőként szólaltatja meg a történeteket. A párbeszédekben a színészek hangkaraktere és beszédüknek hangzó (mondat- és szövegfonetikai) eszközei: a hangszínezet-hangszínezés, a hanglejtés dallammenete és regiszterei és a hang ereje ábrázolják a megformált jellemeket, illetőleg a beszédüknek érzelmi töltését.

A hangzó változat egészének hangvételére jellemző az igényes, tiszta beszéd: a tiszta – szinte tökéletes – hangképzés, még az érzelmileg motivált jelenetekben is, és nemcsak Gábor Miklós narrációjában. Hangképzésében, a hangkapcsolódási szabályok érvényesülésében nincs eltérés a normatív változatoktól. (Ezért is mellőzöm a fonetikai átirást.) Az egész szöveg hangzása csak halványan emlékeztet az úgynevezett pódium-stilusra, mert hiányzik annak generálisan emelkedett, enyhén patetikus hangvétele, megemelt hangfekvése, túl nagy ívekben mozgó, „kiénekelte” dallamvezetése. Mindegyik főszereplő igyekezett beszédmodorával (beszédének ritmusával, dallamával) alkalmazkodni a rádiójátéknak a természetes beszédhez, az élőszóhoz közelítő hangzásához. – Már amennyire ezt az írott szöveg nyelvi formája, és a szituációknak, érzelmeknek nem megélése, csak megjátszása (elképzelése) lehetővé teszi. (Az élőszó felé közelítés talán a róka, a rózsza és a király szerepe esetében vitatható, de éppen ezeknek képzelhető el legkevésbé az élő mintája.) – Persze mindezt az átlagos hallgató nem nagyon tudatosítja magában; alig veszi észre, mint ahogy a színházban, moziban, rádiójátékot hallgatva sem tudatosul benne, hogy (Péchy Blanka szavaival) „hamis beszédet” hall. Az első mondatok elhangzása után „belemegy a játékba”. A színházi hangzás „másságára” is csak akkor figyelünk fel, ha nem a „természetes szituációjában”: a színházban hallgatjuk, hanem rádió vagy televízió közvetíti a színházi produkciót. – A mondat- és szövegfonetikai eszközök használatát is az igényes formák jellemzik: azaz elmaradnak a természetes spontán beszédre jellemző nyögések, kiszámíthatatlan megtorpanások; egy-két kivételtől eltekintve csak úgynevezett „puha hangsúlyokat” találunk, olyanokat, melyekben a dinamika és a dallamemelkedés együttesen jelzi a „hangsúlyt”, ez tölti be a kiemeléssel szerepét, nem a pusztán hangerőnövekedés. A beszéddallam is „elegáns”: nem találjuk meg az élőszóban és a felolvasásban oly gyakori, de még nyelvileg is hibásan megfogalmazott: „vesszőnél felvisszük a hangsúlyt” formákat.

A kis herceg hangzó változatában a kritikus fülnek – még ha cigányfül is az – az tűnhet fel, hogy kevés „igazi” „pontot”, valóban mélyre szálló mondatzárati hanglejtést hallunk a „slusszpontig”. A másik tipikus jelenség, hogy csaknem minden szereplő be-

szédén érződik az érzelmek „megjátszottsága” (például az indulatok kifejezésére, a hezitálás, szókeresés jelzésére stb.). Ezt az akusztikus eszközök „sűrítésén”, „tipizálásán” lehet észrevenni. Gábor Miklós mellett talán az egyetlen kivétel a kis herceget megszólaltató Grünwald Kati. Ő él. Él a szerepet és nem játssza.

5.2. Természetesen nehéz szóban és írásban a hangzást jól bemutatni és érzékelteni. Aki ilyesmire vállalkozik, kénytelen vitatható jelentésű metaforákat használni.

A beszédfonetika, s ezen belül az eszközfonetika ugyanis az emberi hangnak, az egyes beszédhangoknak, majd a hangfolyamnak, illetőleg az elhangzó beszédnek három sajátosságát vizsgálja: a hangmagasságot és a hang magassági változását (a beszéd folyamatban ezen a hanglejtést, a beszéddallamot szoktuk érteni, a frekvenciát és változását), a hangerőt (a beszéd folyamatban ezen a hangsúlyozást és a beszéd hangerejének változásait, azaz a dinamikát), és a hangzásidőt (ezen azt szoktuk érteni, milyen hosszú ideig hangzik egy-egy beszédhang, mennyi időt vesz igénybe egy-egy szó vagy beszédszakasz kimondása). Az elsőt, a frekvenciát az eszközfonetika – leegyszerűsített jelölésmóddal, grafikai ábrákkal – Herzben adja meg és a Herz-értékekkel, illetőleg hangmagassági görbékkel érzékelteti, a hang erejére vonatkozó adatokat deciBel értékekkel adja meg, a harmadikat pedig secundummal méri. Mindezt azután hanglejtési és dinamikai görbék alakjával, hosszával, illetőleg alattuk az időtartamot mutató számokkal érzékelteti – főleg a laikus közönség számára. A szakfonetikusok számára készített egyéb ábrákról nem szölok.²

Van azonban az emberi hangnak néhány olyan sajátossága, amelyet az eszközfonetikai mérések még nem tudnak elkülöníteni, illetőleg amelyek csak elemzés révén világosodnak meg a kutató számára, ugyanakkor a hallgató „cigányfüle” „világosan” érzékeli ezeket, bár nem mindig tudatosítja őket.

Ilyen a hangszínezet és hangszínezés, amelyről csak metaforák által tudunk beszélni. Például rezes hang, simogató, bársonyos hang, metsző, gúnyos, éles hang, borízú hang, kommandóstimme, fuvolázó hang, lágy hang stb.

Ugyancsak nehezen fogható meg és mutatható ki műszerrel, mitől dallamos vagy monoton a beszéd (ez még csak értékelhető grafikonok segítségével), de nehezebben, hogy mikor éneklő, kántáló a beszéd, s az ilyen vagy olyan mikor élénk, érdeklődést keltő, és mikor unalmas, mikor szürke. Mindez legfeljebb kiolvasható a grafikonok ábráiból.

Nehezen hámozható ki a grafikonok ábráiból, hogy mitől és mikor egyhangúan gyors vagy lassú a beszéd, s mikor és mitől élénk ritmusú, lendületes. És ez nemcsak az artikulációs ritmus függvénye, hanem a tempóváltásoké is, a mondat szerkezetekből és a hangsúlyozás-hanglejtés együtt járásából is adódik. (És természetesen a szöveg nyelvi szerkezetének is függvénye.)

Összetett folyamat a beszéd; egy-egy ember orgánuma, beszéde akár egy zenekar teljesítményével is felér. A beszéd a lélek, a személyiség zenekara. S mivel a beszéd komplex jelenség, nemcsak attól érezzük, hogy megalszik valaki szájában a tej, ha emberünk lassan beszél, egyenletes artikulációs ritmussal. Kell ehhez monotonia is a beszéd dallamában, ritmusában, tompaság a hang színében, csökkentség a beszéd dinamikájában, unalom a beszéd szerkezeti ritmusában.

Ezek előrebocsátásával szóljunk néhány szót *A kis herceg* hangzásvilágáról – a hangjáték felvételei alapján.

6. A legnagyobb teljesítmény a két „főszereplőé, a mesélőt és a kis herceggel beszélgető író egy személyben megszólaltató Gábor Miklósé és a kis herceg szövegét életre keltő gyermekszínész, Grünwald Katié.

6.1. Gábor Miklós „kéthangú” a hangjátékban. Kettős szerepben szólal meg: író-narrátor, aki elmeséli a történetet, és szereplő, a kis herceg beszélgetőtársa. A történetet elmesélő íróként orgánumának inkább közép- és mélyfekvését használja ki. Az egyenes dialógusokban és az írói narrációban egyenes idézetként elhangzó (azaz a narratív szövegbe illesztett szereplői) szavait emeltebb fekvésben, nagyobb hangerővel mondja, mint magát a narráló szöveget.

A történet elején pergő ritmusban, nagyon „érdeklődő”, figyelmet keltő hangon szólal meg, jó mesélőkedvet érzékeltető, széles skálán mozgó hanglejtéssel, árnyalt hangsúlyokkal. Ezekben sokkal inkább a dallam- és a hangszínváltás dominál, semmint a dinamika. És egy „belső derűt” sugalló, egészen enyhén delabializált „mosolygós” artikulációs folyamat. A történet második felében, amikor is már több a párbeszédes rész, tempója kissé megnyugszik. Gábor Miklós feladata nehéz, mert a „narráció” mellett és közben többször is hangot kell váltania, hiszen az események szereplőjeként, a kis herceg beszélgetőtársaként is meg kell szólalnia. Ilyen „szerepkörben” emeltebb hangon (hangfekvésben), nagyobb hangerővel szólal meg, érzékelteti az érzelmeket, indulatokat. Olykor azokat a szituációkat és attitűdöket jelzi (a szöveg átírása esetén), amelyeket a narratív szöveg a mesélő szájába ad, máskor azokat, melyek az idéző vagy a nonverbalitásra, oralításra utaló mondatokban szerepelnek, olykor persze nem pontosan a szerző „instrukciója” alapján.

6.1.1. Kedden délelőtt Dunai Tamás szólaltatta meg *A kis herceg* stílusát magyarul és franciául. Feladata a francia és a magyar szöveg felolvasása, értő–értető megszólaltatása (tehát nem előadása) volt. (Mint mondta: a szövegnek kellett megszólalnia, nem a színésznek, a színészi alakításnak.) Az ő tolmácsolásában hallgatva a narratív részeket, az volt az érzésem, mint amikor Gábor Miklós szavait hallgattam: ülünk egy szobában, fotelben, s ő elmondja, elmeséli, milyen csodálatosan szép dolog esett meg vele.

6.1.2. A hétfő esti bemutatón más felfogást tükrözött a debreceni diákok színpadi adaptációja. A pilóta mesélő-narrátort megszólaltató szereplő nem annyira elmondta a történetet, mint inkább előadta: egy nagyobb teremben kissé indulatosan erősebb és keményebb hangsúlyaival meg akart győzni bennünket a hihetetlen történetről. Nyitva hagyott lebegő mondatzárlatai mintha közbeszólást, hitetlenkedő megjegyzéseket vártak volna.

6.2. Gábor Miklós komoly basszbaritonja mellett jó kontrasztot ad a kis herceget életre kelő Grünwald Kati üde, tiszta hangja. Csillogó, fényes hangjának modulációiból, dallamvezetéséből a kis herceg ártatlansága, idealizmusa, tisztasága csendül ki. Az érzelmei széles skáláján játszik hangjával ez a kislány. Nagy színészi teljesítmény az övé: teljes hitelességgel szólal meg a kis herceg naivitása csengő hangjával, nyugodt tempójával a kezdő jelenetekben, majd – a 7. fejezet nagy jelenetében, a „Tudok egy bolygót ....” kezdetű részben – zaklatott tempójával, változatos hanglejtésével, felcsukló sírásával a felháborodása, indulata, amikor a virágok tüskéiről, a bárányok és virágok háborújáról, a „nem komoly dolgok” komolyságáról szól. Ez a rész egyébként jellemző a húzások szempontjából is.

– *Úgy beszélsz mint a fölnőttek.*

– *Mindent összezavarsz... Mindent összekeversz...*

– *Én?...*

– *Tudok egy bolygót, egy vörös képű uraság lakik rajta, az soha egyetlen virágot meg nem szagolt életében. Soha egy csillagot meg nem nézett. Soha senkit nem szeretett. Soha nem csinált egyebet, mint folyton csak számolt. És egész álló nap azt hajtogatta, amit te most: „Én komoly ember vagyok! Én komoly ember vagyok!”, csak úgy dagadt a kevélységtől. Hát ember ez? Dehogyan ember! Gomba!*

– *Micsoda!?*

– *Gomba!*

– *Millió és millió éve, hogy a virágok tüskéket gyártanak. Millió és millió éve, hogy a bárányok mégis megeszik a virágokat. Hát akkor miért ne volna komoly dolog, ha meg akarjuk érteni, mi végre a sok fáradozás, amivel olyan tüskéket csinálnak maguknak, amelyek soha semmire se jók? A bárányok és a virágok háborúja talán nem fontos? Nem komolyabb és nem fontosabb, mint annak a vörös úrnak a számadásai?*

– *Úgy beszélsz mint a fölnőttek.*

Erre elszégyelltem magam. Ő azonban könyörtelenül hozzátette:

– *Mindent összezavarsz... Mindent összekeversz...*

Szemlátomást nagyon haragudott. Megrázta aranyhaját a szélben.

– *Tudok egy bolygót, egy vörös képű uraság lakik rajta. Az soha egyetlen virágot meg nem szagolt életében. Soha egy csillagot meg nem nézett. Soha senkit nem szeretett. Soha nem csinált egyebet, mint folyton csak számolt. És egész álló nap azt hajtogatta, amit te mondtál az imént: „Én komoly ember vagyok! Én komoly ember vagyok!”, és csak úgy dagadt a kevélységtől. Hát ember ez? Dehogyan ember! Gomba!*

– *Micsoda!*

– *Gomba!*

A kis herceg most egészen sápadt volt az indulattól.

– *Millió és millió éve, hogy a virágok tüskéket gyártanak. Millió és millió éve, hogy a bárányok mégis megeszik a virágokat. Hát akkor miért ne volna komoly dolog, ha meg akarjuk érteni, mi végre a sok fáradozás, amivel olyan tüskéket csinálnak maguknak, amelyek soha semmire sem jók? A bárányok és a virágok háborúja talán nem fontos? Nem komolyabb és nem fontosabb, mint annak a kövér, vörös úrnak a számadásai? És ha én tudok egy virágot, egy egyetlen virágot az egész világon, olyat, amilyen sehol másutt nem létezik, egyedül csak az én bolygómon, aztán egy báránka egy csapásra megsemmisíti, csak úgy, anélkül, hogy akár csak sejtene is, hogy mit művel: ez talán nem fontos?*

– *Ha valaki szeret egy virágot, amely csak egyetlen példányban létezik a csillagmilliókon: ez épp elég neki, hogy boldog legyen, ha a csillagokra pillant. „Ott van valahol az én virágom” – gondolja magában. De ha a bárány megeszi a virágot: ez az ő számára olyan, mintha hirtelen valamennyi csillag kialudnék. És ez talán nem fontos?*

– *Gyere ide! Gyere ide, ne sírj! Gyere ide a karomba szépen!* [A szövegmondás szüneteiben a kis herceg zokogása hallatszik.]

Semmi veszedelem nem fenyegeti a virágot, amit szeretsz... Szájkosarat rajzolok a bárányodnak... A virágodnak meg vértet rajzolok. És... – Már azt se tudtam, mit mondjak neki. Olyan titokzatos világ a könnyek országa.

Elpirult, folytatta:

– *Ha valaki szeret egy virágot, amely csak egyetlen példányban létezik a csillagmilliókon: ez épp elég neki, hogy boldog legyen, ha a csillagokra pillant. „Ott van valahol az én virágom” – gondolja magában. De ha a bárány megeszi a virágot: ez az ő számára olyan, mintha hirtelen valamennyi csillag kialudnék. És ez talán nem fontos?*

Többet nem bírt mondani. Váratlanul kitört belőle a zokogás.

Közben már leszállt az éjszaka. Letettem a szerszámomat.

Bántam is én a kalapácsomat, a csavart, a szomjúságot és a halált! Egy csillagon, egy bolygón, az enyémen, a Földön volt egy kis herceg, akit meg kellett vigasztalni. A karomba vettem, ringatni kezdtem.

– Ne félj – mondtam neki –, semmi veszedelem nem fenyegeti a virágot, amit szeretsz... Szájkosarat rajzolok a bárányodnak... A virágodnak meg rajzolok majd vértet... És... És... – Már nem is tudtam, mit is mondjak neki. Nagyon ügyetlennek éreztem magam. Nem tudtam, hogyan férközzem hozzá, hogyan találjak közösséget vele... Olyan titokzatos világ a könnyek országa.

(Antoine de Saint-Exupéry:

A kis herceg. Móra, 1970. 30-32)

6.2.1. Teljesen más a „kis herceg” hangja a „virágjával” való beszélgetésében. Itt az érzelmek változatosabb skáláját mutatja be. Csilingelő hangja, nyitva tartott hanglejtése előbb a csodálkozást, csodálatot, suttogó, hangjának lebegő hanglejtése a szeretet alázatát, nagyobb hangerejű, keményebb hangszínezetű megszólalása, határozottsága az áldozatos szolgáltkészséget fejezi ki; a fejezet végén lelassuló tempója előbb a szeretetet, majd lefedett hangszíne a csalódást, a némi kiábrándultságot érzékelteti.

6.3. Halász Jutkának – a virág megszólaltatójának – a hangja szintén széles skálán mozog: érzelmi árnyalatokat fejez ki: hol boldog örömmel teli szerénységet, hol gögőt, hol türelmetlen rendreutasítást. Érdekes, hogy e két érzelem kifejezésekor mind ő, mind Dunai Tamás, mind a keddi előadásban a debreceni diákok Rózsája beleritmizált, beleskandált a rövid mondatokba, hol szemrehányást, hol keserőséget. Állandóan lebegő,

a mondat végén fel-felfutó beszéddallamai (nyitva hagyott mondatzáratai) mindig valamiféle kényeskedő attitűdöt, indignáltságot is éreztetnek.

Nézzünk egy hosszabb részletet a regény nyolcadik fejezetéből „lekottázva”, hogy valami „képet” alkothassunk a hangfelvétel dallamvilágából. Gábor Miklós narrációs szövegét a kis herceg és a róza beszélgetése követi. Ezt meg-megszakítja Gábor Miklós narrációja.

A szövegrészletben a „kottasor” feletti megjegyzések a szövegmondás jellegére utalnak. A hármaskottasban a szótagok feletti vonalkák a beszéddallamot, a hang viszonylagos mozgását, a hanglejtés „csúszásait” próbálják érzékeltetni; a kottasor alatti szövegben a felső sor a hangfelvétel, az alsó sor a könyv szavait mutatja. A dinamikai hangsúlyok közül a *dőltbetűs* részek a legkisebb hangsúlyfokozatot, a *dőlt és aláhúzott* részek a valamivel erősebb hangsúlyokat, úgynevezett szakaszhangsúlyokat, a *dőlt és kétszer* aláhúzott részek az ennél erősebb, úgynevezett emelt erejű szakaszhangsúlyokat, a *félkövér és kettős* vonallal aláhúzott részek a legerősebb, az úgynevezett mondathangsúlyokat kívánják érzékeltetni. Árnyalt hangsúlyokra utal a beszéddallam emelkedése is. A függőleges vonalak a szünetek hosszát, a kottasorban a lefelé hajló félkörök a szünet nélküli kapcsolást jelzik. Ha nincs kotta vagy páros sor, akkor vagy húzás van az írott szöveghez képest, vagy többlet.

Tárgyilagos hangszínnel, közlésként. Lebegő zárlat.

Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig
Rövidescn jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig

Lebegő zárlat, szünet alig.

Lezár a lejtés, szünet nincs.

voltak virágok. Nagyon egyszerű virágok. Egy sor szírommal. Helyet is alig foglaltak
voltak virágok. nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak

Eddig tárgyilagosa a hangszín.

Színeződik.

és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez a
és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez

lágylul a hang

virág egy szép napon egyszerre csak kicsírázott. Magva a jó ég tudja, honnét került
egy szép napon egyszerre csak kicsírázott. Magva a jó ég tudja, honnét került

oda. És a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen
oda, és a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen

Közbevetésszerű, gyorsabb a mondat

más hajtáshoz sem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e?
más hajtáshoz sem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e?

A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény
A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény

Lágyabb hang.

Tárgyvilágos hang

hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérté, hogyan jelenik meg
hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérté, hogyan jelenik meg

rajta egy ó-ri-á-si bimbó. És sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni
rajta egy óriási bimbó. és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni

be-lő-le. A virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent
belső: a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabenn

a zöld szobájában. Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött,
a zöld szobájában. Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött,

Közbevetésszerűen

egyenként iga-zi-ot-ta ma-gá-ra a szírmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten
egyenként igazigatta magára szírmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten

napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni, csak szépség
napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni. csak szépsége

teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú
teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú

Hangváltás, kissé mesélős-

napokon át tartott a titokzatos öltöz-kö-dé-se. Aztán egy hajnalban, éppen
napokon át tartott titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen

-sejtelmes hangszin.

Picit suttogó jelleg is van a hangszinhen

napkeltekor, végre megjelent. Ásított egyet. És azt mondta, ő, aki olyan
napkeltekor, végre megjelent. Ásított egyet, és az mondta, ő, aki olyan

[Csilingelő zene.]

aggályos pontossággal dolgozott:
aggályos pontossággal dolgozott:

Suttogva.

Zavart nevetés.

- Óaa ha, még szinte fel se ébredtem... h h... Elnézést kérek... hh
- Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek...

Hangosabb, de mégis halk, majd természetes hangerővel.

Még meg se fészülködtem...
Még meg se fészülködtem...

A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását: [a hangfelvételtől ez a mondat hiányzik]

Csengő hangon, de suttogva.

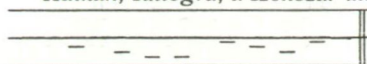
- Milyen szép vagy!
- Milyen szép vagy!

Kacarászva Ritmizálva

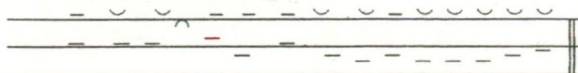
- Ugye?... h, hm he És éppen egyszerre születtem a nappal...
- Ugye? - felelte kedvesen a virág. - És épp egyszerre születtem a nappal...

A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág

Halkan, suttogva, a szökőzár utal a felkiáltásjellegre.

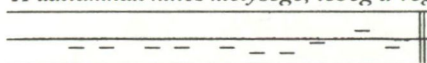

– *Nem* valami szerény *virág*! [A kis herceg szavai!]
nem valami szerény; viszont olyan megható volt!

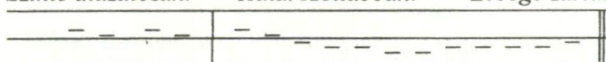
– Azt hiszem, *éppen* most van a *reggeli* i-de-je!
– Azt hiszem, *épp* most van a *reggeli* ideje – tette hozzá a virág kisvártatva.

A dallamnak nincs mélysége, lebeg a vége is.

– *Vol*nál szíves *gondoskodni ró*lam?
– *Vol*nál szíves *gondoskodni ró*lam?

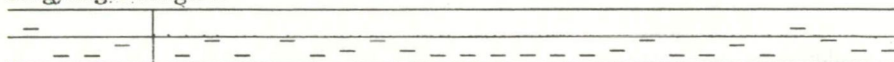
Szinte alázatosan. Határozottabban. Lebegő zárlat

– *Igen, igen, az*onnal keríték egy *öntözök*annát.

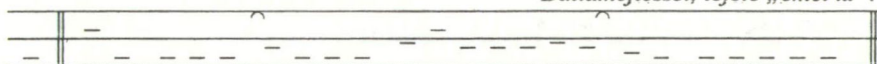
A kis herceg pedig, mélységes zavarában, sietve kerített egy öntözökannát, és kiszolgált a virágot.

Tárgyilagos hangszín

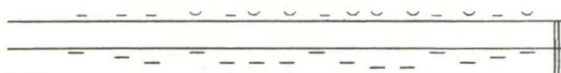
Mi tagadás, a *virág* *mind*járt az elején *zaklat*ni kezdte a *kis* herceget a *hi-ú-ságá*-
Az meg *mind*járt az elején *zaklat*ni kezdte az ijedős kis herceget hiúságá

Dallamejtéssel, lefelé „emel ki”.

val. *Egyszer* például, amikor a *négy* *tövis*éről beszélt, *furcsa* dolgokat mondott:
val. Egy napon például, amikor négy töviséről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

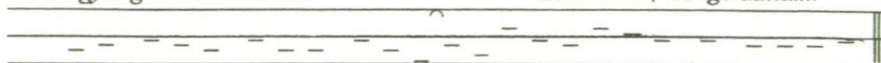
Keményebb, kevély hangszín, torkol. Nincs lezárt dallam, ritmizált.

– *Most* aztán *jö*hetnek a *tigrisek* a *karmaik*kal!
– *Most* aztán *jö*hetnek a *tigrisek* a *karmaik*kal!

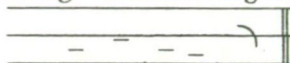
Tárgyilagos ellentmondás.

Lezáratlan, lebegő dallam.

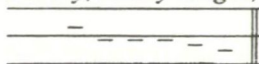
- Az én bolygómon nincsenek tigrisek, és a tigrisek különben sem esznek fűvet.
- Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet.

Suttogva és inkább indignálódva.

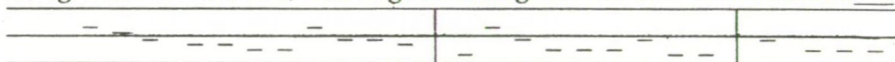
- Én nem vagyok fű.
- Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

Szerény, vékony hangon, suttogva.

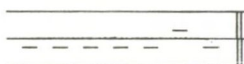

- Bocsánatot kérek...
- Bocsáss meg...

Rávágva az előző mondatra, kissé idegesen és hängosabbán szinte utasítászerűen.

- Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlen
- Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül

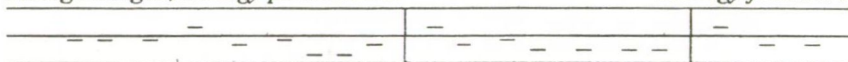

valamilyen szélfogód?
valamilyen szélfogód?

- Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek.
- Fura egy virág ez..." [Ez a bekezdés hiányzik a hangfelvételtől.]

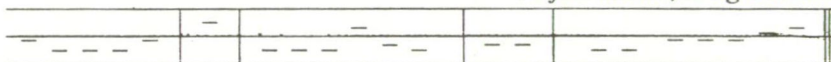
Pattogó hangon, mintegy parancsolva.

Mintegy felháborodva.

- Esténként tégy majd búra alá. Nagyon hideg van nálad. Rosszul vagy
- Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy

Felfutó dallam, lebeg a zárata.

berendezkedve. hh.. Ahonnét én jöttem... hh hm... Szóval hol a szélfogó?!
berendezkedve. Ahonnét én jöttem...

De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt háromat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

– A szélfogó?

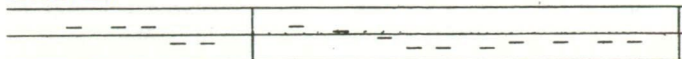
– Épp azért indultam, de elkezdte beszélni hozzám...

Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

[A fenti sorok nem szerepelnek a hangfelvételen.]

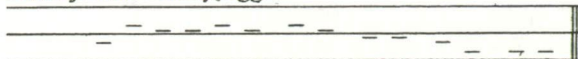
Szomorúan

– Túl sokat beszélt. – Nem lett volna szabad meghallgatnom,

– Túl sokat beszélt. – Nem szabad lett volna meghallgatnom – vallotta meg egy

Szinte felnőtt komolysággal.

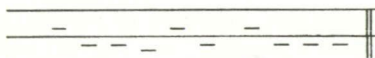

A virágok szavát sosem szabad meghallgatni.

napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni illatukat. Az enyém egész bolygómat elárasztotta illatával, mégse tudtam örülni neki. Anynyira bosszantott a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

[Aztán:]

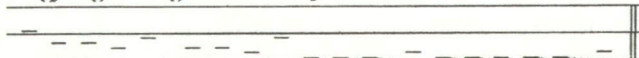
– Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszöknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét.

– Minden virág csupa ellentmondás.

– Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna. [A fenti sűrűn szedett sorokból csak egyetlen mondat szerepel a hangfelvételen, ez zárja a fejezetet:]

Tárgyilagos hangszínnel mondja a mesélő:

Szökéséhez, azt hiszem, a vadmadarak húzását használta föl.

Szökéséhez, azt hiszem, a vadmadarak húzását használta föl.

(Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg. Móra, 1970, 33-37.)

A debreceniek felfogásában a rózsza „számító, hideg” rózsza volt. Tövises szúrtak az őt kiválóan megszólaltató kislány hangjában. Királynői, parancsoló rózsza, aki nem megszelídíteni, inkább meghódítani, leigázni akarta a kis herceget. Végül is csalódott, megdöbben, hogy a kis herceg – nem véletlenül – elmenekült tőle. Hogy a kis herceg mégis vissza akart térni hozzá, annak oka talán az lehet, hogy ő, a kis herceg akarta megszelídíteni az elérhetetlen, megközelíthetetlen rózsát. Egyébként mind Dunai Tamás, mind a debreceniek, mind Halász Judit hangosításában közrejátszott a József Attila-i „a kívánságát észre se venném – ha szeretne”-motívum is.

Ha már az elhagyás és a visszatérés motívumánál vagyunk, felmerült a kérdés: miért hagyja el a rózsát és a rókát is a kis herceg. Talán: mert a rókát nem ő akarta megszeliidíteni, hanem a róka akarta, hogy megszeliidítsék. A rózsához pedig – noha csalódott benne – azért tért vissza a kis herceg, mert azt ő akarta megszeliidíteni.

6.4. Ha visszatérünk a hangokhoz: a hangfelvétel két főszereplőjének hangvételtől elüt a királyé, Balázs Péteré az elképzelt uralkodói beszéddel. Kissé színpadi a hangzása: dikció. Érthető, hisz az ilyen beszédnek nincs élő mintája. Legfeljebb elképzelt népmesei vagy szatírabeli mintája akad.

Színpadi hangzása van, de másképpen Márkus László beszédének, aki a hiút szólaltatja meg. Szövegmondása ritmusában, dallamában már közelít az előszóhoz.

Tipizálja az iszákost Bazilidesz Zoltán a részeg beszédre jellemző artikulációs jegyekkel. Élőszószerűen beszél elfoglalt üzletemberként Szilágyi Tibor. A színpadi beszéd felé közelít, de mesélő hanglejtéssel Bilicsi Tivadar a tudós szerepében. Egészen természetes a váltóór pár mondatában Vajda László, 2. virágként Pere-martoni Krisztina, kereskedőként Szathmári István.

6.5. Tahi Tóth László kis rókája időnként trükkhangra emlékeztető beszédével inkább a (nép)mesék furfangos ravaszdiája, s csak kissé a megszeliidítésre vágyakozó kis állat. Ez utóbbi a debreceniek színrevitelében és a hétfő délelőtti jelenetekben szólalt meg szeretetre vágyódóan. Nagyon kifejező viszont a kígyó Hauman Péter suttogásával. A debreceniek felfogásában a kígyót megszemélyesítő szereplő testhez simuló fekete ruhájával, majd mozgásával Mefisztót és *Az ember tragédiája* Luciferjét is felidézte.

6.6. Utoljára hagytam a lámpagyújtogató megszólaltató Páger Antal beszédét. A többi szereplőhöz viszonyítva ő könnyed és derűs természetességgel, mint magától értetődő közlést mondja el rövid, de mégis súlyos szövegét. Őt hallgatva jutott eszembe – mindenki magán szűri át az írói-költői mondanivalót, s mindenki a maga gondolatait keresi minden szövegben –, hogy *A kis hercegből* általában két eszmei mondanivalót szoktak kiemelni. Az egyik: „Légy szíves szeliidíts meg. (...) Az ember csak azt ismeri meg igazán, amit megszeliidített.” A másik: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”

Hadd tegyem ezekhez mesei harmadiknak a lámpagyújtogató szavait, melyek többnyire észrevétlen sikkadnak el, noha Saint-Exupéry életével tett mellettük tanúbizonyságot: „A parancs: parancs. (...) A parancs nem változott. (...) A bolygó [= életünk] évről évre gyorsabban forgott, a parancs viszont maradt a régi.”

Nem véletlenül gondolkodott így a kis herceg: „Ezt (...) a többiek mind megvetnék (...) Pedig szerintem ő az egyetlen, aki nem nevetséges. Talán mert mással törődik, nem saját magával. (...) Ő az egyetlen, akivel meg tudnék barátkozni.”

7. Befejezésül hadd tegyek még egy megjegyzést!

Hétfőn elhangzott egy kérdés: jó-e, ha a diák a színházi előadás előtt megismerkedik a színre vitt mű (alap)szövegével.

Ez a kérdés a befogadói interpretálás problémáját veti fel, kissé más formában, mint amiről PETŐFI S. JÁNOS beszélt kedd délelőtt.

1. Ha egy művet elolvassuk – méghozzá némán –, az elindít bennünk egy interpretációs (értelmező-befogadó) folyamatot. S akárhányszor újraolvassuk a művet, ez az interpretációs-megértési folyamat újra és újra elindul, és újabb és újabb eredményeket hoz azáltal, hogy egyre jobban megismerjük, megértjük a művet, hiszen egyre inkább alászállunk rejtelseibe.

2. Új interpretációt kapunk, ha mi magunk olvassuk fel a művet. A hangoztatás, az elhangzó szó hangsúlyai, dallama, ritmusa új módon világítja meg a mű értelmét, új ajtókat nyit ki.
3. Ismét újabb interpretáció kezdete és vége (?) és újrakezdése, ha más olvassa fel, mondja el a művet (az ő olvasatában halljuk). Ebben a hangzásban a megszólaltató(k) interpretálása is benne van. (Csodálatos élmény volt, mikor József Attila Tiszazug-ját egymás után 60 diák tolmácsolásában hallottam.)
4. Ismét újabb interpretáció és annak kezdete is a hangjátékszerű és a színpadi adaptáció, hiszen ezekben benne van a dramaturgnak, a rendezőnek, az előadóknak az értelmezése is.
5. Még újabb szíromlevél: ha úgy járjuk körül a művet, mint az elmúlt négy napban tettük, beszélgettünk róla, magyaráztuk értelmét stb.

Van-e közülünk valaki, aki ugyanúgy látja *A kis herceget*, mint amikor idejött?

Jegyzetek

1. „Amikor a zeneszerző ún. »komoly« zenét komponál, leírja a pontos hangokat, amelyeket kíván, pontosan megnevezi a hangszereket vagy énekhangokat, amelyeket játszani vagy énekelteni akar – sőt a hangszerek vagy énekhangok pontos számát is jelöli. Emellett annyi útmutatást ad, amennyit csak tud, hogy amennyire lehet, a hangszeren játszókkal közölje mindazt, ami szükséges [...], hogy segítsen az általa kigondolt hangok precíz megszólaltatásához. Természetesen nincs tolmácsolás, amely teljesen pontos lenne, mivel nincs elegendő szó a világon, hogy mindazt közölje a komponista, amit akar, amit tudni kell. De éppen ettől oly izgalmas az interpretátor feladata: a kottában leírtakból kell megpróbálnia – olyan jól, amennyire csak lehet – kitalálni azt, mit óhajtott eredetileg a zeneszerző. Természetesen az előadók is emberek és így ahányan csak vannak, annyiféleképpen fogják értelmezni. [...] De ők [a karmesterek] mind ugyanazokat a hangokat vezénylik, ugyanabban a ritmusban, ugyanazon a hangszereken és egyazon célból: hogy [... a zeneszerző] hangjegyeibe életet lehelyjenek úgy, ahogy ő elképzelhette.” (l.m. 101.)
2. A szöveg szupraszegmentális szerkezetének mérésére és eredményeinek bemutatására lásd BOLLA KÁLMÁN közleményeit az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben*.

TEXT AND FORM: SOUND AND FORM IN ARTISTIC PERFORMANCES

IMRE WACHA

The paper compares two varieties of Saint Exupéry's *Le Petit Prince*: one printed thus to be seen and read – and the other, a radio play, to hear only, forming merely an acoustic impression. It states that there are marked differences between the two varieties. We find quite a number of changes, abridged forms of the text. This characterizes, if not too expressedly, what kind of acoustic means, i.e. forms of speech the actors have to make the listeners feel the characters, personality and feelings of the various characters. In the part taken from Chapter 8 a „musical / soundig notation” illustrates the talk of the three main characters, that of the author-pilot, the little prince and of the rose.

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ

6. 1976–1977. Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése elemzésének időszaka

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* előző (ötödik) részében az 1974–1975-ös időszakban folytatott kutatómunkám eredményeit kommentáltam, amelyben még központi helyet foglalt el a 'kotextuális szövegelmélet' tulajdonságainak vizsgálata. Ennek a vizsgálatnak egyik centrális részét képezte egy szövegelmélet komponensét alkotó lexikon felépítésének elemzése. Az ezzel kapcsolatos munkák részben az itt tárgyalt időszakban folytak, részben zömmel ebben az időszakban került publikálásukra sor.

Kutatási témáim osztályozó besorolásához itt is az eddigiekben használt keretet használok – kiegészítve egy („H”-val jelzett) új tematikai egységgel; a bibliográfia utalások alapjául változatlanul PETŐFI 1991.Ha/Ea szolgál.

A besorolásnál követett alapelv – mint korábban, itt is – a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra kerül, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike 'monotematikus', azazhogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művek más művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában mind a kommentárokból kiderítik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

van Dijk – Petőfi (ed.): 1977.Ea

A1: A szövegnyelvészeti tudományelméletéhez

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

Petőfi: 1976/77.Hc, 1976.Ea, 1977.Ea, 1977.Ga, 1977.Ge, 1977.Gf (1977.Ia), (1977.Ib), (1977.Ic), Petőfi – Rieser: 1977.Ea

B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET

Petőfi: 1976.Ha, 1976.Hd, 1976.Ga

C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN

D: LEXIKOLÓGIA – LEXIKOGRAFIA

Petőfi: 1976.Eb, 1976.Ec [1977.Eb], 1977.Gb, 1977.Gc, 1977.Gd,

Bredemeier – Jansen – Petőfi: 1977.Ga, Heger – Petőfi (Hg.):

1977.Ga, Petőfi – Bredemeier (Hg.): 1977.Ga

E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA(I)

E1: Szemiotika

E2: Kommunikációelmélet

Petőfi: 1977.Gg

F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA

F0: A (dominánsan) verbális szövegek tipológiája

F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései

F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései

F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja

F31: műalkotásoké

Petőfi: [1976.Hb]

F32: nem műalkotásoké

F4: A multimediális, de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja

F41: műalkotásoké

F42: nem műalkotásoké

F5: Fordításelmélet – Fordításkritika

G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELME HASZNÁLATA

G1: A nyelvek figuratív használata

G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció

H: VISSZATEKINTÉS JELLEGŰ ÍRÁSOK

A0: van Dijk – Petőfi (ed.) 1977.Ea. A szövegtani kutatás eredményeinek elemzése és a kutatók közötti nemzetközi információcsere előmozdítása érdekében 1977-ben a W. De Gruyter Kiadónál (Berlin – New York) új sorozat indult szerkesztésében *Research in Text Theory / Untersuchungen zur Texttheorie* címmel. E sorozat első kötetét VAN DIJKkel együtt szerkesztettük; célunk az volt, hogy a különféle irányzatokat képviselő kutatók egy adott szövegre vonatkoztatva tárgyalják azokat a kérdéseket, amelyeket a szövegkutatásban központi kérdéseknek tartanak. E kötetnek – amelyben még három nyelvet lehetett használni a tanulmányok nyelveként – tartalomjegyzéke a következő:

Grammars and Descriptions. Studies in Text Theory and Text Analysis

Foreword: The Genesis of this Reader

J. THURBER: The Lover and His Lass

Jared BERNSTEIN / Kenneth Lee PIKE:

The Emic Structure of Individuals in Relation to Dialogue

Theun van DIJK:

Connectives in Text Grammar and Text Logic

Roger FLOWER:

Cohesive, Progressive, and Localizing Aspects of Text Structure

A. J. GREIMAS / F. NEF:

Essai sur la vie sentimentale des hippopotames

Jean-Blaise GRIZE:

Logique et discours

Elisabeth GÜLICH / Wolfgang RAIBLE:

Überlegungen zu einer makrostrukturellen Textanalyse: J. Thurber, The Lover and His Lass

M. A. K. HALLIDAY:

Text Semantic Choice in Social Context

Roland HARWEG:

James Thurbers „The Lover and His Lass” – textgrammatische Bemerkungen zur Konstitution eines literarischen Textes

Klaus HEGER:

Signemränge und Textanalyse

R. E. LONGACRE:

A Taxonomic Deep and Surface Structure Analysis of ‘The Lover and His Lass’

Yanouchka OPPEL:

„The Lover and His Lass”, lecture de ce texte. (Tentative d’analyse sémiotique, partielle et partial)

Bohumil PALEK:

Reference and Texte

Krystyna PISARKOWA:

Zur Rolle der Personalpronomina

Editor’s Postscript

A2: *Petőfi 1976/77.* *Hc* annak a kutatómunkának az elméleti hozadékát foglalja össze röviden, amelyet az első bielefeldi periódusban (1972 – 75 között) fejtettem ki. E tanulmány tematikus egységei a következők: (0) a jelentés és a ‘jelentés’ értelmezésének nyelvelméletet meghatározó szerepe, (1) A nyelvészet jelenkori fejlődésének néhány főbb állomása, (2) Természetes nyelvek formális szemiotikai elmélete mint szövegelmélet: Egy formális nyelvészeti, természetes logikai program, (3) Egy formális szemiotikai szövegelmélet alkalmazásának néhány kérdése: Természettudományos, társadalomtudományi és irodalmi szövegek vizsgálata. (Hét évi szünet után ez volt az első magyar nyelven megjelenő tanulmányaim egyike. Kommentárokkal ellátva újraközlésre került *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondat szemiotikától a szöveg szemiotikáig* című könyvem (Párizs – Bécs – Budapest, Magyar Műhely, 1994.) első fejezeteként.)

Petőfi 1976. *Ea* voltaképpen két korábban már publikált írás (lásd *Petőfi 1974.Ec* és *Petőfi 1974.Gh*) angol nyelven egy tanulmánnyá egyesített változata. Minthogy a szóban forgó két tanulmányt korábban már ismertettem, újbóli ismertetésükre itt nincs szükség.

Petőfi 1977. *Ea* egy korábban már publikált mű (lásd *Petőfi 1974.Ea*) újra megjelentetése, enyhén kibővített változatban. A bővítés abban áll, hogy az 1974-ben publikált

tanulmány egy olyan, ötoldali 6. fejezettel lett kiegészítve, amelyben akkori koncepcióm irodalmi szövegekre való alkalmazásának aspektusai kerülnek tárgyalásra.

Petőfi 1977.Ga annak a kérdésnek néhány aspektusával foglalkozik, hogy mi módon (milyen szükséges változtatások végrehajtásával) lehet(ne) felépíteni egy logikaorientált mondattani szabályrendszert. Az 'integrált szemiotikai szövegelmélet' kifejezés explicációja és egy – a modellteoretikus interpretáció egy-két egyszerű modelljét bemutató – logikai exkúrsus után, az exkúrsusban bemutatott logikákra való hivatkozással tárgyalja egy, a nyelvészet igényeinek kielégítése céljából koncipiált grammatikai szabályrendszer globális felépítését.

Petőfi 1977.Ge a természetes nyelvek kutatásának néhány tudományelméleti kérdésével foglalkozik, különös tekintettel a verbális kommunikáció alapvető operációjára (az értelem- és korrelátkomponenseknek az egyes megnyilatkozásokhoz való hozzárendelésére). Az első rész azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen módon határozható meg annak a diszciplínának az objektumtartománya, amely természetes nyelvek elemzését és leírását tűzi ki célul, valamint hogy ennek a célkitűzésnek a nyelvészet, a logika, vagy a nyelvfilozófia tud leginkább eleget tenni. A második részben egy szövegelméleti keret (a TeSWeST elméleti kerete) kerül rövid bemutatásra, annak szemléltetésével, hogy miképpen vehetők figyelembe ebben a keretben a nyelvészeti, a logikai, valamint nyelvfilozófiai kutatás bizonyos eredményei.

Petőfi 1977.Gf egyrészt azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy adott szöveghez rendelhető világfragmentumnak a szubvilágai milyen elemek (technikai konstruktumok) bevezetése révén különböztethetők meg egymástól, valamint hogy azok alapján az interpretált szövegre vonatkozóan milyen 'tematikus hálók' értelmezhetők, másrészt azzal, hogy egy szövegelmélet összetevőjeként értelmezett lexikonnak melyek a szövegfeldolgozásban magára vállalható / vállalandó alapfeladatai.

Minthogy *Petőfi (1977.Ia), (1977.Ib)* és *(1977.Ic)* rendre *Petőfi 1977.Ea, 1977.Ga*, illetve *1976/77.Hc* olasz nyelvű változatai, külön ismertetésükre itt nincs szükség.

Petőfi – Rieser 1977.Ea válasz arra a kritikára, amelyet Marcelo DASCAL és Avishai MARGALIT publikáltak a szöveggrammatika szükségességének / lehetőségének posztulálásával szemben. A kritika és válasz jól érzékelteti a 'szöveggrammatika' koncepciója akkori ellenzőinek és védelmezőinek a felfogását.

B: *Petőfi 1976.Ha* nem 'szakemberek' számára írt esszéstílusban foglalkozik a modern nyelvészeti kutatás néhány (akkori) központi kérdésével, valamint a kutatási eredmények felhasználhatóságának / felhasználásának néhány aspektusával.

Petőfi 1976.Hd a modern nyelvészeti kutatás három irányzata (a generatív grammatika, az univerzális grammatika és a beszédaktus-elmélet) főbb aspektusainak informatív szándékú bemutatása.

A Bielefeldi Egyetemnek volt / van egy „Mathematisierung der Einzelwissenschaften [Az egyes tudományok matematizálása]” elnevezésű 'fakultásközi' intézménye, amelynek keretében éveken keresztül azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy a matematizálás mit jelent, mi módon alkalmazható a különféle természet- és humán tudományokban. *Petőfi 1976.Ga* egy olyan kötetben jelent meg, amely ezekre a kérdésekre választ adni kívánó tanulmányokat gyűjt egybe. Tanulmányomban néhány előzetes megjegyzés megfogalmazása után a következő témakörök köré csoportosítva mutatom be (informatív

módon) a matematizálás nyelvészetbeni alkalmazásának néhány aspektusát: „Über mögliche Aspekte und Methoden der linguistischen Forschung [A nyelvészeti kutatás lehetséges aspektusairól és módszereiről]”, „Einige Bemerkungen über die Anwendung statistischer Methoden in der Linguistik [Néhány megjegyzés statisztikai módszerek nyelvészeti alkalmazásáról]” és „Mathematische Logik und Linguistik [Matematikai logika és nyelvészet]”.

D: Ahogy e *Visszatekintés* két megelőző részében már utaltam rá, egy elmélet részét képező lexikon felépítésének elemzése az 1974–78-as periódusban a kutatómunka központi témáját képezte. Ennek céljából egy külön kutatócsoportot hoztunk létre a DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft [Német Kutatási Alap]) anyagi támogatásával. Az itt röviden bemutatásra kerülő munkák ennek keretében készültek el, és kerültek megvitatásra.

Petőfi 1976.Eb – miként a címe is jelzi – azt a kapcsolatot elemzi, ami egy (nyelvre és világra vonatkozó ismereteket egyaránt tartalmazó) lexikon (egy elmélet részét alkotó szótár) és egy szövegelmélet között optimális esetben fenn kell hogy álljon. A lexikonbeli explikációkat magukat is sajátos szövegeknek tekintve, foglalkozik azok speciális felépítésével, a mindennapi nyelvre és a szaknyelvekre vonatkozó explikációk összefüggésével, valamint az explikációk formális reprezentációjának – amely természeténél fogva szövegrepresentáció! – kérdéseivel.

Petőfi 1976.Ec egyrészt a TeSWeST elméleti keretét vázolja, amely egy dominánsan nyelvészeti és egy dominánsan logikai komponenst tartalmaz. Ennek az elméleti keretnek azután két aspektusa kerül bővebb bemutatásra: a reprezentációs nyelv globális felépítése és az elmélet összetevőjét képező lexikon néhány eleme.

Minthogy *Petőfi [1977.Eb]* a korábban már ismertetett *Petőfi 1974.Eb* újraközlése, újbóli ismertetésére itt nincs szükség.

Petőfi 1977.Gb azokkal a követelményekkel foglalkozik, amelyeket egy szövegelmélet (itt a TeSWeST) komponensét képezni tudó lexikonnak ki kell tudni elégítenie.

Petőfi 1977.Gc, amely annak a kollokviumnak a számára készült megvitatandó ‘working paper’-ként, amelynek kötetében publikálásra került, a lexikonbeli explikációk felépítésének és szövegszemantikai reprezentációkban való alkalmazásuknak néhány aspektusával foglalkozik.

Petőfi 1977.Gd úgyszintén a lexikon és szövegelmélet kapcsolatával foglalkozik, hangsúlyozván, hogy egyrészt a lexikonszócikkek szerkezeti felépítése annak a szövegelméletnek a függvénye, amelynek összetevőjét kell hogy alkossa, másrészt egy szövegelmélet ‘teljesítőképesége’ csak akkor elemezhető eredményesen, ha rendelkezik egy lexikonkomponenssel. Más szóval a ‘Lexical Functional Grammar’-hez viszonyítva, kutatásunk tárgyát egy ‘Lexical Functional Text Grammar’ képezte, ha ezt a terminust nem is használtuk. (Szeretném megjegyezni, hogy a ‘szövegelmélet’, ‘szöveggrammatika’ terminusokat itt azért használom, mert ezekben az években ténylegesen használtuk őket. Az azt illető reflexió, hogy ezek a terminusok nem szerencsések, későbbi keletű!)

Bredemeier – Jansen – Petőfi 1977.Ga sorra veszi az egyes szófajokat, azt vizsgálva, hogy egy szövegelméleti komponens funkcióját betölteni hivatott lexikonban azokhoz milyen információk rendelendők.

Heger – Petőfi (Hg.) 1977.Ga annak a kollokviumnak az (enyhén kibővített) anya-

gát tartalmazza, amelyet e kötet szerkesztői 1975-ben rendeztek a ZiF-ben [Zentrum für interdisziplinäre Forschung der Universität Bielefeld]. Közelebbi információ céljából itt közlöm a kötet tartalomjegyzékét:

Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation.
Beiträge zur Lexikologie und Semantik

I. *Kasustheorie*

FILLMORE, Charles J.:

The case for case reopened

FINKE, Peter:

Aristoteles, Kant, Fillmore. Ein Diskussionsbeitrag zur Metaphysik der Kasusgrammatik

RAIBLE, Wolfgang:

Partitiv, Akkusativ und Nominativ als Objekt. Kasusproblem in einer kontrastiven deutsch-finnischen Grammatik oder wie man erfolgreich Linguisten frustriert

SAMLOWSKI, Wolfgang:

Case Systems in Artificial Intelligence

Klassifikation

DAHLBERG, Ingetraut:

Grundprobleme der Klassifikation

JANSEN, Louise M.:

Linguistische Beiträge zur semantischen Klassifikation von Substantiven. Ein Überblick

JANSEN, Louise M.:

Aspekte der Klassifikation von Verben

NEUBAUER, Fritz:

Qspekte der Klassifikation von Adjektiven

III. *Semantische Interpretation*

OBERSCHELP, Arnold:

Eine erweiterte Prädikatenlogik

OBERSCHELP, Arnold:

Ein Ansatz zur Berücksichtigung von Sprechhandlungen in der Prädikatenlogik

ZIFONUN, Gisella:

Die Konstruktsprache KS. Entwurf eines Darstellungsmittels für natürlichsprachlich formulierte Information

PETŐFI, János S.:

Some aspects of a multi-purpose thesaurus

PETŐFI, János S.:

Textrepräsentation und Lexikon als semantische Netzwerke

Petőfi – Bredemeier (Hg.) 1977. Ga egy, az említett kutatócsoport által 1976-ban rendezett kollokviumon megvitatott előadásokat gyűjti egybe. Annak szemléltetésére, hogy milyen kérdések tartoztak kutatási témánk panorámájához, idézem itt e két kötet tartalomjegyzékét:

Das Lexikon in der Grammatik – die Grammatik im Lexikon

I. Struktur und Funktion der Wörterbücher: Analysen und Perspektiven

BURGHARDT, Wolfgang:

Wie hilfreich sind fach- und umgangssprachliche Wörterbücher? (Eine mehrstufige Analyse ausgewählter Terme)

NEUBAUER, Fritz:

Einige Aspekte umgangssprachlicher Lexika

BREDEMEIER, Jürgen – JANSEN, Luise – PETŐFI, János S.:

Überlegungen zu den syntaktischen und semantischen Informationen im Wörterbuch einer natürlichen Sprache

II. Semantische Explikation und Allgemeinwissen

HÖLKER, Klaus:

Über einen Typ von Lexikoneinträgen für gemeinsprachliche Lexika

GUENTHNER, Franz:

Problems for a Theory of Lexicon

BURGHARDT, Wolfgang:

Zur Konstruktion der chemischen Fachsprache

III. Thesaurus, maschinelle Sprachverarbeitung, Dokumentation

NEUMANN, Reimund:

Thesauri und Klassifikation von Wissen

RAUSCHNER, Hans-Dieter:

Zum Aufbau eines Lexikons für die maschinelle Sprachverarbeitung

GERDEL, Wolfgang:

Verbstrukturen in einem definierten medizinisch-wissenschaftlichen Textmaterial

IV. Grammatik und Lexikon

PETŐFI, János S.:

Einige Bemerkungen über die grammatische Komponente einer integrierten semiotischen Texttheorie

PETŐFI, János S.:

Das Lexikon als Komponente einer semiotischen Theorie von natürlichen Sprachen

PETŐFI, János S.:

Lexikoneintragungen in der kanonischen Repräsentation von Sätzen und Texten

EIKMEYER, Hans-Jürgen:

Syntaktische Information im Lexikon und Transformation

V. Klassifikation

JANSEN, Louise M.:

Zur begrifflichen Ordnung substantivischer Lexikoneinheiten

KINDT, Walter:

Zum Problem der Sortenspezifikation. Korreferat zu Jansen, Louise M.: „Zur begrifflichen Ordnung substantivischer Lexikoneinheiten“

HARTMANN, Regina:

Klassifikation arabischer Substantive anhand ihrer Morphologie

VI. *Argument-labels*

BREDEMEIER, Jürgen:

Valenztheorie und Kasusgrammatik

HEYDRICH, Wolfgang:

Zur Einführung von argument-labels

RATH, Christel:

Exemplarische Einführung einiger lokaler argument-labels

BREDEMEIER, Jürgen – HEYDRICH, Wolfgang – JANSEN, Louise M.:

Argumentstrukturbezogene Analyse einer Anzahl von Verben

BALLWEG, Joachim:

Einige skeptische Bemerkungen zum Konzept der Argument-Labels

HEYDRICH, Wolfgang:

Zu einigen Mißverständnissen in Ballwegs „skeptische Bemerkungen”

Über das Projekt „Kernlexikon”

E2: *Petőfi: 1977.Gg* azokkal a szövegtani kérdésekkel foglalkozik, amelyeket – akkori felfogásomra alapul – meggyőződésem szerint a szociolingvisztikai / dialektológiai kutatásnak is figyelembe kellene vennie, hogy lépést tessen szövegek mint szövegek elemzése (figyelembevétele) felé.

F31: Minthogy *Petőfi: [1976-Hb]* a korábban már ismertetett *Petőfi 1968.Ha*-nak újraközlése, ismertetésére itt nincs szükség.

Irodalomjegyzék

1976 – 1977

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) azonos személy(ek) esetében előbb jönnek a szerzőként, azután a szerkesztőként létrehozott művek adatai; (3) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): magyar /= H/, angol /= E/, német /= G =/, olasz /= I/; (4) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (5) több bibliográfiai tételben előfordul a „pt”, illetőleg az „RTT” rövidítés, amely a „papiere zur textlinguistik / papers in text-linguistics”, illetőleg a “RESEARCH IN TEXT THEORY / UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORY” című sorozatra utal; (6) a bibliográfiai tételek egy részét zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal.

BREDEMEIER, Jürgen - Louise M. JANSEN - János S. PETŐFI:

1977.Ga Überlegungen zu den syntaktischen und semantischen Informationen im Wörterbuch einer natürlichen Sprache. In: *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon* (= pt 13), hg. von János S. PETŐFI und Jürgen BREDEMEIER. Hamburg, Buske, 65-88. [D]

HEGER, Klaus - János S. PETŐFI (hg.):

1977.Ga *Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation. Beiträge zur Lexikologie und Semantik* (= pt 11). Hamburg, Buske. [D]

- 1976.Ha Néhány szó a nyelvről, a nyelvészetről és a nyelvészet alkalmazásáról. In: *Az embernek próbája. Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára*. Amsterdam, Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 100-112. [B]
- 1976.Hb Műelemzés - strukturalizmus - nyelvi struktúra. In: *Stilisztikai tanulmányok*, válogatta és az utószót írta MURVAI Olga. Bukarest, Kriterion, 166-188. (Republication of 1968.Ha) [F31]
- 1976/77.Hc A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig (A természetes nyelvek jelenkori kutatásának egyik főirányáról). *Magyar Műhely* (Párizs) 50 (1976.), 51-58, 51 (1977.), 41-50, 52 (1977.), 34-47. [A2]
- 1976.Hd Új irányzatok a nyelvészetben és a nyelvfilozófiában (Generatív grammatika, univerzális grammatika, beszédaktus-elmélet). *Mérleg* (Bécs) 1. 83-95. [B]
- 1976.Ea Formal pragmatics and a partial theory of texts. In: *Pragmatik/Pragmatics II, Zur Grundlegung einer expliziten Pragmatik*, hg. von Siegfried J. SCHMIDT. München, Fink, 105-121. [A2]
- 1976.Eb Lexicology, encyclopaedic knowledge, theory of text. *Cahiers de lexicologie* XXIX, 25-41. [D]
- 1976.Ec A frame for FRAMES (A few remarks on the methodology of semantically guided text processing). In: *Proceedings of the second annual meeting of the Berkeley Linguistics Society, February 14-16, 1976*, ed. by Henry THOMPSON & Kenneth WHISTLER. Berkeley, University of California, 319-329. [D]
- 1976.Ga Linguistik und Mathematik. Mathematische Methoden in der Linguistik. In: *Mathematisierung der Einzelwissenschaften*, hg. von Bernhelm Booß und Klaus Krickeberg, Basel - Stuttgart, Birkhäuser Verlag, 56-82. [B]
- 1977.Ea Semantics - pragmatics - text theory. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 2. 119-149. (Revised version of 1974.Ea) [A2]
- 1977.Eb Some aspects of a multi-purpose thesaurus. In: *Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation. Beiträge zur Lexikologie und Semantik (=pt 11)*, hg. von Klaus HEGER und János S. PETŐFI. Hamburg, Buske, 323-340. (Republication of 1974.Eb) [D]
- 1977.Ga Einige Bemerkungen über die grammatische Komponente einer integrierten semiotischen Texttheorie. In: *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon (=pt 13)*, hg. von János S. PETŐFI und Jürgen BREDEMEIER. Hamburg, Buske, 263-285. (Cf. 1977.Ib) [A2]
- 1977.Gb Das Lexikon als Komponente einer semiotischen Theorie von natürlichen Sprachen. In: *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon (= pt 13)*, hg. von János S. PETŐFI und Jürgen BREDEMEIER. Hamburg, Buske, 287-296. [D]
- 1977.Gc Lexikoneintragungen in der kanonischen Repräsentation von Sätzen und Texten. In: *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon (= pt 13)*, hg. von János S. PETŐFI und Jürgen BREDEMEIER. Hamburg, Buske, 297-314. [D]
- 1977.Gd Alle Wege führen zum Lexikon (Einige Aspekte der theoretischen und angewandten Linguistik). In: *Akten der 2. Salzburger Frühlingstagung für Linguistik. Salzburg vom 29. bis 31. Mai 1975*, hg. von Gaberell DRACHMAN. Tübingen, Narr, 413-427. [D]

- 1977.Ge Theorie der natürlichen Sprachen oder angewandte Logik? Wissenschaftstheoretische Aspekte einer semantisch fundierten Texttheorie. In: *Theorie der Sprachwissenschaft* (= *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 3), hg. von Gisella BRÜNNER und Reinhard FIEHLER. Osnabrück, Universität, 67-89. [A2]
- 1977.Gf Textrepräsentation und Lexikon als semantische Netzwerke. In: *Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation. Beiträge zur Lexikologie und Semantik* (= pt 11), hg. von Klaus HEGER und János S. PETŐFI. Hamburg, Buske, 341-358. [A2]
- 1977.Gg Dialektologie – Soziolinguistik – Texttheorie. In: *Dialectology and Sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt 19 April 1977*, ed. by Claes-Christian ELERT, Stig ELIASSON, Sigurd FRIES and Sture URELAND. Umeå, University, 146-154. [E2]
- 1977.Ia Semantica, pragmatica, teoria del testo. In: *La linguistica testuale*, a cura di Maria-Elisabeth CONTE. Milano: Feltrinelli, 195-223. (Italian version of 1977.Ea; cf. also 1974.Ea) [A2]
- 1977.Ib Osservazioni sul componente grammaticale d'una teoria semiotica integrata dei testi. In: *La linguistica testuale*, a cura di Maria-Elisabeth CONTE. Milano, Feltrinelli, 224-247. (Italian version of 1977.Ga) [A2]
- 1977.Ic Dalla grammatica ad una teoria logico-semantica del testo. Tendenze attuali nella ricerca linguistica. *Strumenti Critici* 32-33, 1-43. (Italian version of 1976/77.Hc) [A2]
- PETŐFI, János S. – Jürgen BREDEMEIER (Hg.):
- 1977.Ga *Das Lexikon in der Grammatik, die Grammatik im Lexikon* (= pt 13). Hamburg, Buske. [D]
- PETŐFI, János S. – Hannes RIESER:
- 1977.Ea Some arguments against counter-revolution. On Marcelo Dascal's and Avishai Margalit's "A new 'revolution' in linguistics? 'Text-grammars' vs 'sentence-grammars'", *Linguistics* 188. 11-22. [A2]
- Van DIJK, Teun A. – János S. PETŐFI (eds.):
- 1977.Ea *Grammars and Descriptions. Studies in Text Theory and Text Analysis* (= *RTT* 1). Berlin - New York, W. de Gruyter. [A0]
- ***
- Az "Utam" eddig megjelent többi részeihez lásd:
- PETŐFI S. János:
- 1991.H/u1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
1. 1961–1966. A matematikai nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek*, szerk. HUNYADI László et alii. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385-392.
- 1993.H/u2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
2. 1967–1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*. Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 205-218.

- 1995.H/u3 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
3. 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kotextuális szövegelmélet koncepciójának felvázolása. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*. Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 237-248.
- 1996.H/u4 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
4. 1972–1973. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I). In: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*. Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 265-272.
- 1997.H/u5 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
5. 1973–1974. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (II). In: *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*. Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 211-220.
- 1994.H/u12-13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka.
13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*. Szerk.: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

A vizuális irodalomról

Nagy Pál: Az irodalom új műfajai

ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete

Magyar Műhely, Budapest, 1995. 448 p.

Az irodalom új műfajai alapját – írja NAGY PÁL könyve bevezetőjében – az a tizenhárom előadás képezi, amelyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete meghívására Budapesten tartottam, 1994 tavaszi szemeszterében, *A „posztmodern” eklektikától az elektro-vizuális képszövegekig* címmel. (...) A témát időközben kiszélesítettem, s – főleg a vizuális műfajok bemutatása miatt – terjedelmes képanyagot és részletes bibliográfiát csatoltam a szöveghez.

Az irodalom fogalmát (akkor is, ha e fogalmat tágabb értelemben használjuk) nehéz körülhatárolni. A következőkben bemutatott új műfajok némelyike “irodalminak is tekinthető” műfaj csupán. (15.)

A következőkben e könyv tizenkét fejezetéről kívánok rövid, informatív képet nyújtani anélkül, hogy a könyvben tárgyalt irányzatokkal kapcsolatban bármiféle értékelésbe bocsátkoznék.

Az első fejezet (*In media(s) res* (17-34)) a nyelv, a vizuális gondolkodás és az irodalom fogalmával foglalkozik, az irodalom fogalmát a beszélt, az írott / nyomtatott, valamint a video-képszöveg, a számítógépes szöveg és a virtuális szöveg kontextusában

röviden megvilágítva. E szövegtípusok felsorolása egyben a könyv tematikus vezérfonalának jelzése is.

A második (*A hangköltészet. Az orális költészet – A hangköltészet – A hang-köz-pontú költői akció* (35-84)) annak az „irodalmi-költészeti műfaj”-nak az aspektusait tárgyalja, amelynek „legjellemzőbb tulajdonsága a szóbeliség, illetve hangbeliség”. Az ősi ritmusok szerepéből kiindulva kitűnő áttekintést nyújt a hangköltészet újabb kori történetéről, sorra véve annak legismertebb képviselőit. Panorámikus áttekintését a következő tipológiai megjegyzésekkel zárja:

A hangverseket (...) különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk; megkülönböztethetünk *orális költészetet, hangköltészetet*; orális periódust (a kezdetektől az elektro-akusztikus rögzítőkészülékek megjelenéséig, illetve elterjedéséig, tehát körülbelül 1955-ig) és *elektro-akusztikus periódust* (1955 után); megközelíthetjük a hangverset, a hangköltészetet a *hang*, a *beszéd*, az *ének*, a *ritmus*, a *zene* felől; megkülönböztethetjük az *emberi hangot* és *nem-emberi eredetű hang-elemeket*, a mikrofonnal felvett „természetes” hangot és a szintetizátor-hangot stb. (76.)

A harmadik fejezet (*A vizuális költészet. Konkrét vers – Képvers – Képszöveg – Vetített szöveg – A vizuális költészet egyéb műfajai* (85-202)) a könyv legerjedelmesebb fejezete. Tartalmáról az olvasó magától a szerzőtől kaphat tájékoztatást NAGY PÁL-nak a *Szemiotikai szöveg*tan 9. kötetében megjelent „A vizuális költészet” című tanulmányából. Itt csak azt kívánom megjegyezni, hogy e fejezet terjedelméből mintegy 50 oldal egy történeti keresztszemetet nyújtó vizuális költészeti antológia.

A negyedik fejezet (*Egyéb – Irodalmi jellegű – vizuális műfajok* (203-222)) a következő ‘műfajok’-at tárgyalja: mail art, a bélyegművészet – amely nem a postabélyegeket előállításának, hanem bélyeg jellegű vizuális művek előállításának a művészete –, a pecsétművészet, a művészképeslapok, a copy art, a fax art, az elektronikus posta révén továbbított vizuális művek, a Minitel adatbankjába táplált vizuális művek, a szöveges installáció, a (kőből, földből stb. létrehozott) land art, a graffiti, az ‘in memoriam’ falfestés, az underground comics, s ide sorolhatók a tetoválás és a reklám bizonyos fajtái is.

Az ötödik fejezet (*A szavak a festészetben* (223-228)) pár szóval és illusztrációval jelzi a szavak festészetbeli felhasználásának néhány megnyilvánulását.

Valamivel terjedelmesebb a hatodik fejezet (*A művészkönyv* (229-242)), amely vázlatos történeti áttekintésbe ágyazott illusztrációkkal szemlélteti a könyv mint speciális (nem hagyományos) művészi produktum különféle megjelenési formáit.

A hetedik fejezet (*Happening, performansz, költői akció* (243-312)) az ‘akcióművészet’-nek a fejezet címében megjelölt műfajait tárgyalja. „Az akcióművészet újabb története összefonódik a képzőművészet, a zene, a tánc, az irodalom történetével” – írja NAGY PÁL e fejezet bevezetésében, majd ennek a művészeti ágak történetében a következő korszakokat különbözteti meg (az alábbi rövid összefoglaló bemutatásban a szerzőnek csupán az egyes korszakok elindítóira vonatkozó megállapításait idézem):

Az első korszak egyik legfontosabb akcióművésze: Francis Picabia. 1924-ben a Hébertot irányításával működő párizsi Théâtre des Champs-Élysées-ben adják elő azt a szkeccs-sorozatot, melynek szövegét Picabia írta, zenéjét Erik Satie szerezte. (248.)

Az akcióművészet történetének második szakasza, amikor a happening szó is megszületik, 1952-ben az őshappeninggel kezdődik. Az 1952-es év John Cage éve. Ekkor mutatja be David Tudor, a zeneszerző barátja, Cage 4'33 c. művét, vagyis 4'33" csendet. A „bemutatót” itt szó szerint kell érteni: Tudor a zongora fedelének felnyitásával és bezárásával, illetve karmozdulatokkal interpretálta a művet. (249.)

Arnaud Labelle-Rojoux beosztása szerint az akcióművészet harmadik korszaka (szakasza, stílusa: időben alig valamivel később kezdődik, mint a második) a bécsi akcionisták korszaka. Hermann Nitsch már 1961 körül kidolgozza az *O. M. Színház* (Orgia és Misztérium Színház) elméletét, s 1963-tól kezdve mutatja be vágóhídról hozott állattetekkel véghezvitt akcióit (...), miközben felvételtől elviselhetetlen zaj és zörej koncertet hallunk. (263.)

A negyedik periódus az „U. S. art performance” korszaka, melynek legjelentősebb képviselője a francia Jean Dupuy... 1967-ben költözik New Yorkba, ahol abbahagyja a festést és a „technikai művészetek” felé orientálódik. (268.)

E korszakoláshoz kapcsolódva NAGY PÁL végül áttekintést nyújt a közép-európai és a magyar akcióművészetről is, azt is számos felvétellel illusztrálva.

Ezt követi a nyolcadik fejezet (*A kommunikáció esztétikája. Kommunikációs művészet – Lézersugár – Holográfia* (313-328)).

A közlőművészet egyik legevidensebb formája: egy már kész, numerikusan tárolt művet valamely médium segítségével a tér egyik pontjáról másik pontjára továbbítunk: a feladótól az ismert vagy ismeretlen címzett-hez. (315) (...) A kommunikációs művészetek elsőrendűen technológiai művészetek. Tulajdonképpen itt lépünk át az elektronikus művészetek világába. (318.)

olvassuk e fejezetben, amely a kommunikációs művészet egyes válfajairól ugyanúgy tájékoztat, mint azoknak a főbb teoretikusoknak a műveiről, akik e művészet esztétikájával foglalkoztak / foglalkoznak.

A kilencedik fejezetben (*Képszövegek. Az irodalmi videózásról* (329-360)) NAGY PÁL „új, önálló jelrendszerről”, a ‘képnyelvről’ beszél, s azzal kapcsolatban a következő témákat tárgyalja: (1) az elektronikus írás megszületése, (2) a könyv és az olvasó közötti intim viszony megszűnése, valamint (3) a szöveg dematerializálódása, anyagtalaná,

anyagfüggetlenné válása – ezeket a tematikákat is történeti megjelenésük szempontjából bemutatva és sok felvétellel illusztrálva.

A kilencedik fejezet tematikájának szerves folytatása a tizedik (*Kép / szöveg számítógépen* (361-396)), amely a számítógépes 'alkotóművészet' néhány produktumát mutatja be. Ebből a fejezetből azután szervesen vezet az út a rövid, kitekintés jellegű tizedik fejezethez, amely *A virtuális világ művészete felé* címet viseli (397-406).

Végül a tizenkettedik fejezet *Folyóiratok, fesztiválok, archívumok, könyvesboltok* címmel (407-424) széles körű tájékoztatást nyújt azok számára, akik a könyv tematikájába mélyebben szeretnének belemerülni.

E könyv szemléletével lehet egyetérteni vagy egyet nem érteni, az azonban elvitathatatlan, hogy a szóban forgó tematikáról igen jó és autentikus áttekintést ad, minthogy a szerző a tárgyalt modern irányzatoknak maga is tevékeny létrehozója / ápolója. A valamennyi fejezetet záró bibliográfia – túl a 12. fejezeten – igen jó forrásanyagot nyújt az egyes témák elmélyítő feldolgozása számára.

A könyvet a kötetben található *Képek jegyzéke* és *Névmutató* zárja.

Petőfi S. János

Benkes Zsuzsa (szerk.): „Nyelvünkben élünk”. Útmutató és feladatgyűjtemény a 10–14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez

Országos Köznevelési Szolgálat Iroda, Budapest, 1995. 98 p.

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium, valamint az Országos Köznevelési Szolgálat Iroda 1989 óta minden évben meghirdeti az általános iskolai tanulók "Nyelvünkben élünk" elnevezésű magyar nyelvi kommunikációs versenyét. A színvonalas rendezvényhez kapcsolódó *Útmutató és feladatgyűjtemény* az első hét évre tekint vissza: közli a verseny általános tudnivalóit, majd bemutatja az országos döntők addigi összes feladatát. A kiadvány segít a felkészítő tanároknak, illetőleg az iskolai, területi, megyei, fővárosi fordulókát megrendező pedagógusoknak abban, hogy pontosan megismerjék az országos megméretés követelményrendszerét.

A versenykiírás szerint a rendezvénysorozat célja a tehetséggondozás, amelyet azonban nem szűkítenek le a hagyományos anyanyelvi nevelésre, hanem az összes tantárgyat érintő kommunikációs képességként értelmeznek. A feladatok öt részterületet érintenek: 1. írásos nyelvi kommunikáció, amelyben többek között töredékszöveg kiegészítése, megadott szöveg átalakítása, illetőleg egyes szövegtípusokhoz kapcsolódó szerkesztési műveletek (sorrendiség, logikai szerkezet, térbeli szerkesztés kialakítása stb.) szerepelnek; 2. szóbeli nyelvi kommunikáció szövegértési és szövegalkotási (produktív és reprodukzív) feladatokkal, helyzetgyakorlatokkal; 3. műveletek a nyelvvel, bizonyos nyelvi jelenségek felfedezése és megmagyarázása; 4. grammatikai ismeretek kreatív alkalmazása; 5. népmesék, benne például a magyar népművészet, népköltészet, népszokások ismerete, illetőleg szavak, szólások magyarázata.

Maga a verseny három részből áll: írásos feladatlap kitöltéséből, egyéni szóbeli kommunikációs gyakorlatból és csoportos kommunikációs helyzetgyakorlatból. Ezekon

kívül a versenyzők előzetes kutatómunkát is végeznek, megadott témában. A tájékoztató első része sorra veszi az említett feladatokat, és megadja értékelésük szempontjait is. A terjedelmesebb második rész bemutatja az első hét országos döntő versenyfeladatait, majd rövid válogatást közöl az érdekesebb vagy tanulságosabb feladatok megoldásaiból. Az alábbiakban áttekintjük az 1995-ös év gyakorlatait, amikor is Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című műve szerepelt központi témaként.

A mű egyik részlete nem a szerző által megalkotott formában került a versenyzők elé: az átalakított szövegből hiányoznak az írásjelek, a nagybetűs mondatkezdések, és hiányzik a bekezdésekre való tagolás is. A feladatban szövegmondatokra kell bontani a szöveget, pótolni kell a hiányzó írásjeleket, és a bekezdések is jelölendők. A kis herceg másik részletéből elhagytak egy bekezdést, melynek helyét a hiányos szövegben megjelölték. Az utána megadott négy bekezdésből kell kiválasztani, sőt formai, nyelvi és tartalmi szempontok alapján megindokolni, hogy melyik illik a kipontozott helyre. A szintagmatikus elemzés is a regényből való: az öt mondatot és három – egyébként hiányos – ágrajzot közlő feladatban egymáshoz kell rendelni az összetartozó elemeket, majd az ábrába beírandók a hiányzó mondatrésznevek is. A cselekmény ismeretét teszi próbára az a feladat, amelyben megfelelő sorrendbe kell állítani a mű kilenc illusztrációját, majd három kiválasztott képhez megadott nyelvtani szerkezetű (még hozzá óhajtó modalitású) címet kell alkotni. A gyakorlatok azonban nem szorítkoznak teljes mértékben a regényre: ajánlatos tisztában lenni egyéb irodalmi alkotások szövegével is. Így például a közölt tíz versrészlet első szavát törölték – két-két idézet azonos szóval kezdődik –, s a hiányok pótlásán kívül el kell végezni a kiegészítendő szóalak szófaji besorolását is. Kreatív gyakorlat a következő, amelyben egy matematikai levezetéshez (a tesztlap szóhasználata szerint) érdekes feladatszöveg megalkotását írják elő. A komoly próbatételeket nyelvi játék oldja, amely valójában nem más, mint egy ugyancsak elgondolkodtató mondatlánc megalkotása. Az eddig bemutatott írásbeli feladatokon kívül mind a szóbeli, mind pedig az úgynevezett előfeladatok az Exupéry-művel kapcsolatosak. Az utóbbi például a történet továbbgondolására, egy újabb kisbolygóval összefüggő események megalkotására, leírására ösztönöz.

A „Nyelvünkben élünk” című magyar nyelvi kommunikációs verseny feladatai az imént bemutatott *Útmutató és feladatgyűjtemény* szerint azokat az elveket követik, amelyeket többek között megismerhettünk a BENKES ZSUZSA – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS készítette *Szövegtani kaleidoszkóp I.*, illetve a BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS fémjelezte II. kötetében (az I. kötetről lásd: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 9. 304–307).

Zimányi Árpád

Lendvai Endre: Közelkép a verbális humorról

– orosz – angol – magyar

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest, 1996. 223 p.

LENDVAI könyvét azoknak szánja, akik „értik és értékelik a humort, s annak hatás-mechanizmusáról szeretnének többet megtudni” (10). A könyv alapvető célja tehát nem a puszta nevettetés, hanem „a humoros mechanizmusok elemzése, értelmezése” (uo.).

A vicc egyébként sem csupán az emberek nevettetésére szolgál, nem pusztán a szó-rakoztatás eszköze, hanem „az embert körülvevő világ sajátos leképezése. [...] A vicc nemcsak ábrázolja, hanem minősíti is a valóságot” (92). A viccnek (különösen a politikainak) valamilyen bíráló, szatirikus, kipellengérező üzenete, üzenetközvetítő szerepe van (vö. 92 k.). A viccek képet adnak a nyelvi-társadalmi közösség tudatáról, eszméiről. Az a kép, amelyet LENDVAI könyvében az orosz vicckultúráról rajzol, az egész orosz valóságot eleveníti meg előttünk.

A könyv tehát egy sajátos komikus tartalmú szövegfajtaival foglalkozik: a viccel, melyet a szerző így definiál: „váratlan, komikus csattanóval végződő rövid lélegzetű folklórszöveg” (11). LENDVAI nem a viccet általában, hanem az orosz viccet veszi nagytitok alá 1917-től napjainkig, azaz „olyan humoros folklórmintákat, amelyek témájukat rendszerint az orosz kultúra eseményeiből választják, mondanivalójukra az orosz nézőpont jellemző, szójátékaikat pedig az orosz nyelv sajátos elemeiből szerkesztik meg” (11). A monográfia alapvető céljából kiindulva talán szerencsés lett volna az egyébként csekély számú, de a könyv egységességét zavaró néhány angol viccet elhagyni. Azonkívül a könyv címe kissé félrevezető, illetve nem egészen egyértelmű.

A könyv felépítése logikus, áttekinthető. Az I. fejezet a humorelmélet vázlatát adja, azaz különböző komikum-, illetve humorelméleteket ismertet, kezdve Platónról Arisztotelészen, Cicerón keresztül Freudig, a verbális humorig, szólva a humorszöveg struktúrájáról, illetve annak szemantikai hatásmechanizmusáról is. Itt máris kiemelném a könyv egyik fő erényét: a tömören, érthetően összefoglalt elméleti ismereteket a szerző mindig sok példával, viccel szemlélteti.

A II. fejezet a verbális humor nyelvi szintjeit taglalja: 1) a fonetika és grafika; 2) a szóképzés; 3) a szószemantika; 4) a szemasziológia és onomasziológiai kategóriák; 5) a morfológia és végül 6) a mondat és szövegtenzión. A viccpéldák rendkívül szemléletesek. A szóképzés, pontosabban a *lexématorzítás* címszó alatt szereplő [24b] és [24c] példák szójátékainál – *tóra*, *diktátóra* és *diktatúra*; *motív* és *lokomotív* – meg lehetett volna még említeni a népetimológiát, hiszen ezek a példák tulajdonképpen egyfajta játékos helytelen etimológián alapulnak. Lexiko-szemantikai kategóriák címszó alatt olyan vicceket vesz sorra a szerző, amelyek poliszémán, enantioszémán, szinonímán, antonímán, hiperonímán, szóalakváltozatokon, homonímán, paronímán és paronomázián alapulnak. Itt ismét dicsérendő, hogy a szerző nem bocsátkozik bonyolult elméleti fejtegetésekbe, hanem megannyi példán keresztül ismerteti meg az olvasót fontos lexikológiai fogalmakkal. A példák nagyon frappánsak, de a [35] kissé sántít:

– *Что общего между сапёром и редактором газеты?*

– *И тот и другой ошибаются только один раз в жизни.*

LENDVAI fordítása így hangzik:

- *Mi a közös a mesterlövészben és az újságszerkesztőben?*
- *Mindketten csupán egyszer tévedhetnek az életben.*

A magyar fordítás annyiban hibás, hogy az orosz *canëp* jelentése ‘utász’, nem pedig ‘mesterlövész’, ez utóbbi ugyanis oroszul így hangzik: *чауñеп*. LENDVAI tehát akaratlanul felcserélte a két – kétségtelenül hasonló hangzású – szót. A vicc *kreált szinonimián* (55) alapuló komikuma azonban a helyes fordításban érvényesül igazán.

A mondat- és szövegtani részben olyan viccek is szerepelnek, amelyek zeugmára épülnek. A [48b] így hangzik:

- „*That's Mrs. Fitz-Jones. You never see her without her husband and her Dachshund.*”
- „*Well, they make a very good pair.*”

A komikum ebben a példában szerintem inkább abból fakad, hogy – a mondat eliptikus szerkezetéből adódóan – a *pair* [pár] referenciája nem egyértelmű. Itt – a koreferencia ellentétéként – nem arról van szó, hogy több nyelvi elemnek egy közös jeltárgya, referense van, hanem épp ellenkezőleg: egy nyelvi elemnek van több lehetséges referense. Itt tehát inkább referenciális többértelműségről van szó. (LEWANDOWSKI az ilyen esetekre alkalmazza a *pragmatikai ambiguitás* terminust. Vö. THEODOR LEWANDOWSKI: *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg/Wiesbaden, 1990. 56.)

A következő (III.) fejezet tárgya a humorszöveg nyelvészeti aspektusai, pontosabban szintaktikai, szemantikai, pragmatikai, stilisztikai, pszicholingvisztikai és végül szociolingvisztikai aspektusai. Az egész fejezet, de különösen a stiláris eszközökkel foglalkozó rész (78 kk.) a szerző kiváló oroszstudásáról tanúskodik: beszél a különböző beszédhibák tipizáló funkciójáról, az obszcén szavak és az eufemisztikus kifejezések szerepéről, illetve az úgynevezett beszélő, azaz sztereotip nevekről, a tulajdonnevek etnikumokat jellemző használatáról.

Ezután az orosz vicckultúra *diakrón*, majd *szinkrón rendszerével* ismerkedhet meg az olvasó (IV., illetve V. fejezet). A *diakrón* vizsgálódásban a politikai személyiségekről szóló viccek állnak a középpontban. Ez a fejezet – egyébként a könyv egyik legérdekesebb része – látogatás egy „karikaturisztikus történelmi panoptikumban” (123). A történelmi áttekintés kitér például Leninre és a szovjethatalom első éveire, Sztálin diktatúrájára, Hruscsovra, Brezsnyevre, Andropovra és Csernyenkóra, Gorbacsovra és a peresztrojkára, végezetül Jelcinre. Az orosz vicc fölényes, megsemmisítő kritikát mond a nagy történelmi személyiségekről, ehhez hatásos fegyverül a hiperbola és a profanizálás szolgálnak (vö. 123). A humoros kisfolklóron keresztül kirajzolódik az orosz és szovjet társadalom fejlődése. A humorszövegek hitelét az növeli, hogy a társadalom „alulnézeti” visszatükrözését adják, azaz a vicc görbe tükreben rámutatnak a fonákságokra (vö. 123).

Az orosz vicckultúra *szinkrón* rendszere különböző tematikus csoportokba rendezve tárul az olvasó elé. Az egyes alfejezetek felépítése megegyezik: a szerző először általánosságban ismerteti a viccek éppen tárgyalt csoportját, szól keletkezési okaikról. Az

egyes témákat és „forgatókönyveket” többnyire egy-egy vicc szemlélteti. A leleplezés és a degradálás eszközeinek segítségével terítékre kerülnek a kommunizmus tantételei. Megjelennek korábbi tabutémák is, mint például a szexualitás és az alkoholizmus. Az öniróniával megfogalmazott viccek lerántják a leplet az úgynevezett szocialista embertípust megtestesítő *homo sovieticus*ról (153), illetve az egész szocialista társadalmi rendszerről, rámutatnak az elmaradottságra a technikában, a tudományos kutatásban, a stagnáló gazdaságban stb. Kedveltek az orosz Iván és az amerikai Johnny vetélkedését bemutató viccek és a magyar Móricka-vicceknek megfelelő Vovocska-viccek.

A békétáborról szóló viccek (158 kk.) a „nagy testvér” és a „kis testvérek” közötti valós kapcsolatot fogalmazza meg. Az idetartozó viccek egyik forgatókönyve így hangzik: *A Szovjetunió segítséget nyújt, amikor átlépi az országhatárt. – Barátsága tehát „határtalan”* (158).

A szinkrón keresztmetszetből ki kell emelni az *Egyenlőek és „egyenlőbbek”* című alfejezetet (160 kk.), amely etnikai vicceket tartalmaz, ezeken belül például zsidóvicceket, grúzokat, örményeket, csukcsákat és ukránokat karikírozó vicceket. A szerző igen gazdag háttértudással rendelkezik az egykori Szovjetunió népeinek sorsáról, mentalitásáról, a politikai, gazdasági nehézségekről, az egykori tagköztársaságok egymásra vonatkozó sztereotípiáiról.

A sok példából nemcsak az egykori Szovjetunió népcsoportjainak sztereotip jellemrajza bontakozik ki – a könyv megannyi legendás hősről szőtt viccet is közöl, így például Rzszevszkij zászlósról, az októberi forradalom hősről, Csapajevről, a vörösgárdista hadosztályparancsnokról, Stirlícről, „A tavasz tizenkét pillanata” című filmsorozat szovjet szuperkémjéről. Némelyikükről egész viccszériák keletkeztek (vö. 174 kk.). Az ismert történelmi / filmbeli alakok mellett mondai és szépirodalmi hősök is viccek tárgyává válnak, mint például a három ismert orosz „bogatir”: Ilja Muromec, Dobrinja Nyikityics és Aljosa Popovics. Viccek keletkezhetnek szépirodalmi alkotások átköltésével is (vö. 182).

Részletesebben kell szólni a könyv VI. fejezetéről, melyet a szerző a viccek fordítási nehézségeinek szentel. Egyetértek LENDVAIval abban, hogy a vicc mint szövegfajta vizsgálatának helyet kell kapnia a fordításelméleti és fordítástechnikai gyakorlatban is. A könyvnek ez a része bizonyítja, hogy fordításelméleti ismeretek nélkül jó fordítási kompetencia nem alakítható ki, illetve hogy a pusztán nyelvi kompetencia, azaz a kiinduló és a célnyelv ismerete önmagában nem biztosítja, hogy valaki jó fordító is legyen. A nyelvi kompetenciákat jól kell tudni összekötni egymással, valamint szükség van széles értelemben vett tárgyi ismeretekre is, amelyekbe az országismereti háttértudás is beleértendő. A nyelvi viccek gazdagon példázzák azt a tényt, hogy a kiinduló és a célnyelv elemei gyakran nem feleltethetők meg egy az egyben egymásnak. A szókészlet különböző ekvivalenciátípusaira – melyek igen tanulságosak lettek volna – a szerző feltehetően azért nem tért ki, mert munkájában a fordításra vonatkozó rész csupán egy fejezet, tehát nem a fordításelméleti és -technikai ismeretek átadása a munka fő célja.

LENDVAI először – helyesen – a vicc műfaji sajátosságait veszi számba, mert – mint mondja – ezek határozzák meg, hogy a viccek idegen nyelvre történő fordításának milyen lehetőségei és korlátai vannak. Így – felelevenítve a humorszöveg struktúrájáról már korábban (35) írottakat – *variáns* (változó) és *invariáns* (állandó) komponenseket külön-

böztet meg. A fordítás megkezdése előtt ezeket az elemeket meg kell határozni, a fordítástechnikai elvek és eszközök csak ezután választhatók ki. Míg ugyanis a variáns elemek szükség esetén másokkal helyettesíthetők, az invariáns elemeket feltétlenül meg kell a fordítónak őriznie. A fordítás alapját LENDVAI szerint a két vicckultúra komparatív vizsgálatának kell képeznie.

Különösen nehéz a fordító dolga a szójátékokon alapuló vicceknél, amelyeket gyakran „lefordíthatatlan”-nak minősítenek. Ezek fordítási nehézségeit az okozza, hogy bennük a nyelv nem csupán az információátadás eszköze, hanem szemantikai tartalom is. Ilyenkor valamilyen „kikerülő taktikát” alkalmaz a fordító, azaz „valami hasonlót” (193) keres a célnyelvben. Ugyancsak nehézséget okozhatnak még a gyakorlott fordítónak is azok a viccek, amelyek megértéséhez vagy megérttetéséhez sok vagy speciális háttérismeret szükséges.

Valóban sok vicc „lefordíthatatlan” volna, ha a fordítás során a *formális ekvivalenciát* igyekeznénk megvalósítani. A nyelvi leleményen alapuló viccek fordításánál azonban egy másik elvet célszerű követni: a *funkcionális ekvivalencia* elvét. Ez az elv teszi lehetővé, hogy akár olyan vicceket is lefordítsunk, amelyek szójátékon alapulnak, legtöbbször oly módon, hogy a fordító a célnyelvben megalkotja saját analóg szójátékát. Ezekre az esetekre különösen érvényes az a kitétel, hogy „veszteség nélküli fordítás nem létezik” (195, JAKOBSONra hivatkozva). Itt LENDVAI talán kitérhetett volna arra, hogy mi az, ami elvész, azaz az átültetendő jelentéseknek milyen fajtái vannak, és melyiket milyen mértékben lehet visszaadni (vö. például L. BARCHUDAROW: *Sprache und Übersetzung*. Moskau / Leipzig, 1979. 55 kk. és 81 kk.).

A legfőbb cél az azonos reakció követelménye, ami annyit jelent, hogy a célnyelvi befogadóból a viccnek olyan hatást kell kiváltania, mint a kiinduló nyelvi recipiensből. Ha tehát a célnyelvi recipiens nem rendelkezik a vicc megértéséhez szükséges preszuppozíciókkal, például kultúraspecifikus háttérismeretekkel, akkor ezeket kiegészítő magyarázat formájában (például zárójeles kommentárban vagy lábjegyzetben) meg kell adni. Ez az eljárás ajánlott a „lefordíthatatlan” viccek azon csoportjában, amelyben reáliák nehezítik az átültetést. A hiányzó háttérismeretek pótlását külön magyarázat formájában megoldó fordítási technikát nevezi LENDVAI *adaptációnak*, funkcióját pedig így adja meg: „az olvasó / hallgató tudati tartalékainak előzetes »feltöltése«, mely előkészíti a címzettet a humoros üzenet adekvát befogadására” (199). Meg kell jegyezni, hogy a német fordításelméleti szakirodalmat valamicskét ismerő olvasó számára kissé zavaró ez a terminus, ott ugyanis más jelentésben használják, mégpedig úgy, mint „die Ersetzung des mit einem AS-Ausdruck erfaßten Sachverhalts durch einen Sachverhalt, der im kommunikativen Zusammenhang der ZS eine vergleichbare Funktion bzw. einen vergleichbaren Stellenwert hat: aus dem engl. *Burberry* wird ein dt. *Lodenmantel*” [egy kiinduló nyelvi jellel jelölt dolog helyettesítése egy olyan dologgal, amely a célnyelv kommunikativ összefüggésében hasonló funkcióval, hasonló helyiértékkel bír: így lesz az ang. *Burberry*-ből a ném. *Lodenmantel*] (WERNER KOLLER: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg / Wiesbaden, 1992. 234). Míg tehát LENDVAI-nál az adaptáció a hallgató / olvasó tudati tartalékainak, háttérismeret-készletének feltöltését jelenti, addig a német szakirodalomban a behelyettesítés egyik módját értik rajta.

A koloritképző elemek analógokkal való behelyettesítését LENDVAI kerülendőnek tartja, s ebben a viccek esetében igaza is van. Megemlíteném ugyanakkor, hogy az adaptáló – vagy illuzionisztikus – fordítási eljárásnak éppen az a fő célja, hogy az olvasóban azt az illúziót keltse, hogy eredetileg olvas. Ezt szubsztitúcióval lehet elérni, ami azt jelenti, hogy a fordító kicseréli az idegen miliőben gyökerező fogalmakat olyanokra, amelyek a célnyelvi kultúra sajátjai.

A viccek fordításakor – mint LENDVAI (202) hangsúlyozza – nem szó szerinti reprodukálásról van szó, hanem az *interlingvális fordítást* megelőz(het)i egy úgynevezett *intralingvális fordítás*, ami egy olyan variáns / analóg létrehozását jelenti a kiinduló nyelvben, amelyet könnyebben lefordíthatunk a célnyelvre. A fordítási mechanizmus véleményem szerint azonban az esetek túlnyomó többségében nem egy intralingvális fordítás közbeiktatásával zajlik, hiszen ez csak bonyolítaná és meghosszabbítaná a fordítás folyamatát. Sokkal inkább arról lehet itt szó, hogy a fordító – miután az orosz vicc működési mechanizmusát megértette – már az első lépésben a célnyelvben keresi az adekvát lexémákat, majd a kapott fordítást összehasonlítja a kiinduló variánssal.

Mindenképpen pozitívumként emelendő ki, hogy a szerző olyan fordítási metódusokat is ismertet és szemléltet, amelyekkel például a reáliák lefordíthatók: ilyenek az explikáció különböző fajtái és a behelyettesítés. A terminológia mindvégig egyértelmű (a fentebb említett adaptációtól eltekintve), a reáliák úgynevezett *zéróértelmezése* terminus (207) azonban véleményem szerint felesleges. *Zéróértelmezés* LENDVAI szerint ugyanis annyit jelent, hogy egyszerűen nem értelmezzük a reáliákat, mert azok a recipiens számára nagy valószínűséggel úgyis ismertek.

Ugyancsak pozitívumként emelendő ki a könyv stílusának gördülékenysége, könnyen érthetősége. A fordításról szóló részben azonban talán egyértelműbben meg lehetett volna fogalmazni, hogy a szerző a fordításnak tulajdonképpen két fő fajtáját különbözteti meg: egyrészt az analóg fordítást, másrészt pedig a definitív fordítást. Nem biztos, hogy az olvasó számára teljesen világos, mely fordítási módok melyik említett fordítási elv szolgáltatában állnak.

Igen praktikus megoldás a könyvben, hogy a viccek sorszámmal vannak ellátva, ami lehetővé teszi, hogy hivatkozni lehessen rájuk, így egy vicc több jelenséget is reprezentálhat.

Szintén pozitívumként említhető meg, hogy a könyvben egy jelenség több aspektusból is megvilágításba kerül: például az idegen akcentusról és a beszédhibáról szó esik a II. fejezetben “A verbális humor nyelvi szintjei” címszó alatt (41 k. és 43), a III. fejezetben “A humorszöveg nyelvészeti aspektusai” című rész “Stilisztika” (78 k.) fejezetében, az egyes nemzetekről szóló fejezetben (153 kk.) és a fordítással foglalkozó fejezetben is (205). A megadott helyeken sok hivatkozást találunk a könyv más fejezeteiben tárgyalt, de az akcentust és beszédhibát is szemléltető viccekre, ezzel talán védhető, hogy a név- és tárgymutató nem annyira részletes. A beszédhibára például csak egy utalás történik (43), holott többször szó esik róla (például 173: ukránokról szóló viccek; 103 kk.: Lenin-viccek).

Bizonyos ismétlődések azonban talán elkerülhetők lettek volna. A 4.3. pontban (“Nonekvivalens lexémák”) szó esik a nyelvi reáliákról és arról, hogyan lehet ezeket – például külön rövid magyarázat formájában – visszaadni. Az 5.2. pont (“Analóg fordí-

tás”) alatt megint felbukkannak a “kulturális és nyelvi reáliák”. A definíciót is kétszer találjuk meg (197 és 203). A reáliákat és az ezek okozta fordítási nehézségeket, illetve fordítási eljárásokat (bevezető kommentár, behelyettesítés, a túlexplikálás veszélye, a koloritképző elemek analógokkal való helyettesítése vagy különböző módon való átvétele stb.) célszerű lett volna egy helyen tárgyalni.

A szerző kiváló oroszstudása ellenére található néhány fordítási hiba a könyvben. Így például a már fentebb említett [35] mellett helytelen a [101] fordítása is. Az orosz eredeti így hangzik:

Армянское радио спрашивают: – В чём состоят основные законы марксистской диалектики?
– Первый закон: „Количество переходит в стукачество”.
Второй закон: „Бытьё определяет сознание.”

Lendvai fordítása:

Megkérdezik az Örmény Rádiótól: – Melyek a marxista dialektika alaptörvényei?
– Első törvény: „A mennyiség csibésztségbe való átmenete.” Második törvény: „A jobblét határozza meg a tudatot.”

A fordításban több hiba is felfedezhető: először is a *стукачество* jelentése nem ‘csibésztség’, hanem ‘besúgás’, ami igen nagy különbség. Ki lehetett volna még emelni a *стукачество* és a *качество* ‘minőség’ közötti népetimológiás összecsengést is. Másodszor a *бытьё* nem a ‘lenni, létezni’ jelentésű *быть* igének a származéka, hanem az ‘ütni, verni’ jelentésű *буть* szóból képzett főnév. Tehát a *бытьё* ‘verés’ és a *бытьё* ‘lét(ezés)’ szavak felcseréléséről van itt szó. Korrekt fordításban tehát nem a *(jobb)lét*, hanem a *verés* határozza meg a tudatot.

Ugyancsak helytelen a [67] fordítása is:

– *Гляди, Василий Иванович, белые пиво с раками жрут!*
– *Да не, Петька, это у них морды такие!*

A magyarázatban LENDVAI sorra veszi a vicc köznyelvi és tájszavait, de a magyar fordítást olvasva sem érti az olvasó, mi a „vicc” a viccben:

– *Nicsak, Vaszilij Ivanovics, a fehérek sört vedelnek tengeri rákkal!*
– *Fenét, Petyka, csak olyan az ábrázatuk!*

A szerző minden bizonnyal félreértette a viccet, aminek vagy félrehallás, vagy félreírás az oka: az eredeti viccben nyilvánvalóan nem *с раками*, hanem *(со) краками* szerepelt, tehát a fehérek nem *rákokkal*, hanem szó szerint a *seggükkel* vedelik a sört. Így érthető a vicc második mondatában megfogalmazott válasz is. Feltételezhető, hogy LENDVAI nem a durva szótól akarta megkímélni az olvasót, amikor a fenti fordítást adta meg.

Egyetérthetünk LENDVAIVAL, aki szerint a humornak a társadalmi érintkezésben betöltött szerepe „indokolttá teszi, hogy nyelvészeti feldolgozás tárgyává, valamint a nyelvészképzés tárgyává tegyük” (9). Ennek egy módját látja az olvasó a bemutatott könyvben, melyben a szerző arról is meggyőz bennünket, hogy a feldolgozott téma a nyelvoktatás számára is hasznos tanácsokat tartalmaz. A munka alkalmas arra (is), hogy egyes fejezeteit az oktatásban is felhasználjuk. Különösen tanulságosak és élvezetesek a nyelvi játékokon alapuló viccek, mert ezek megértése a recipiens számára egy kihívás, figyelmesebbé teheti a nyelvtanulót is a nyelv addig figyelmen kívül hagyott összefüggéseire, egyszóval a nyelvi viccek hozzásegíthetnek egy tudatosabb nyelvszemlélethez és megalapozottabb nyelvi kompetenciához. A fordítási nehézségek szisztematikus feldolgozásával pedig az olvasó fordítói kompetenciája is gyarapodik.

A könyv tehát sok tanulsággal szolgálhat a nyelvészettel foglalkozó oktatóknak, de – élvezetes, könnyen érthető stílusa miatt – egyetemistáknak és általában a nyelvtanulóknak is. A viccek a jelenkor aktuális problémáira világítanak rá, az orosz társadalmi és politikai rendszer kritikája fogalmazódik meg bennük. Gondos válogatásról van szó – a viccek tanulságosak, egyben élvezetesek is. A szerző nyelvi ismeretei és enciklopédikus háttérismerete átsegítik az olvasót az esetleges befogadási nehézségeken. A viccek eredeti orosz szövege mellett párhuzamosan olvasható azok magyar fordítása is.

Ajánlom tehát a könyvet minden olvasónak, aki szereti a vicceket, aki többet akar tudni e miniatűr folklórműfajnak a működési mechanizmusáról, valamint aki orosz nyelvi tudását próbára téve – olykor mankóként a magyarra is támaszkodva – “középképet” akar kapni az orosz vicckultúráról.

Forgács Erzsébet

Petőfi S. János: Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése. (Szerk.: Benkes Zsuzsa.)

Országos Köznevelési Szolgálat Iroda, Budapest, 1996. 70 p.

A kötet ismertetését – talán kissé szokatlan módon – a függelékkel kezdem, ugyanis PETŐFI S. JÁNOSnak ez a tanulmánya („A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtanának diszciplináris környezete. Bevezetés.”) szemlélteti azt az elméleti keretet, amely kapcsolatot teremt a *Multimédia* e kötete és a között a kutatási program között, amelynek 1990 óta már kiforrott fórumává vált a *Szemiotikai szövegtan* kiadványsorozat. A szerző e tanulmánya segítséget nyújt mind a – kötet első részében bemutatott vizsgálatokhoz hasonló – multimediális szöveg-elemzésekhez, mind pedig tisztán verbális szövegek vizsgálatához azzal, hogy egyrészt definiálja a ‘verbális szöveg’ (vs ‘multimediális szöveg, illetve kommunikátum’) fogalmát, másrészt a nyelvészeti és nem nyelvészeti diszciplinák rendszerezését (kapcsolataik, érintkezéseik leírását) adja oly módon, hogy bármilyen tudományos alapú szöveg megközelítés beilleszthető e diszciplináris keretbe.

A kötet célja egyrészt e diszciplináris háló – szövegelemzéseken keresztül történő – bemutatása, másrészt a multimediális szövegek nemcsak elméleti, hanem gyakorlati megközelítésmódjainak szemléltetése is. A szerkesztő és a szerző ugyanakkor arra törekednek, hogy megkönnyítsék a tájékozódást a témával kapcsolatos szakirodalomban,

valamint – mivel e kötet főként egy tanári továbbképzés-sorozat fórumaként jött létre – a tanítás-tanulás folyamatában is hasznosítható gyakorlati tapasztalatokkal szolgáljanak.

A kötet születésének előzménye az a továbbképzés-sorozat, melyet az Országos Köznevelési Szolgálat Irodája és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat az 1995/96-os tanévben magyar nyelvből indított. A rendezvénysorozat célja a résztvevők megismeretése az adott témára vonatkozó legújabb szakmai eredményekkel, illetve olyan – a tanítás-tanulás folyamatában alkalmazható – gyakorlatokkal, amelyek a tanulói kreativitás képességének kialakítását segítik.

Az 1995/96. évi továbbképzés-sorozat a kommunikációs kultúra összetevőinek elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott a következő témakörökben: I. kommunikáció és (a) pszichológia; (b) szociológia; (c) szemiotika; (d) nyelvtudomány; II. beszélt nyelvi kommunikáció; III. vizuális kommunikáció; IV. nonverbális kommunikáció.

A rendezők az 1996/97-es tanévi továbbképzés-sorozat témájául a NAT azon követelményét választották, amely alapvetőnek tartja a tanulók tájékozottságát a művészetekről, az irodalom, a zene, a képzőművészetek kapcsolatáról. A rendezvénysorozatot „Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek megközelítése” címmel hirdették meg, melynek fő témaköréi a következők voltak: I. a szöveg és (a) megszólaltatásai; (b) illusztráció; (c) egyszerű mozgó megjelenítése; (d) színpadi feldolgozás; (e) mozgóképi feldolgozás; II. házi olvasmányok multimediális megközelítése.

E kötet célkitűzéséhez igazodva PETŐFI S. JÁNOS az *első* – „A multimediális szövegek elemzése. Néhány elméleti megfontolás” – című fejezetben indulásképpen a multimediális szövegek vizsgálatában felmerülő problémákkal foglalkozik. Hangsúlyozza mindezekelőtt azt az alapvető követelményt, melyet bármilyen szempontú elemzés elsőként állít a kutatóval szemben: annak a tudományos elméleti keretnek a kidolgozását, amely lehetővé teszi a több mediális összetevővel rendelkező szövegek ‘egységes alapon történő’ elemzését. A szerző a megzenésített, illetve az illusztrált irodalmi művek elemző megközelítésének követelményeiként a következőket említi:

- „1. mindenekelőtt mélyrehatóan ismernünk kell a *verbális művek*, a *zene-művek* és a *grafikák*, illetőleg *festmények* mind azonosnak, mind eltérőnek tartható *jellemvonásait* általában;
2. mindegyikkel kapcsolatban tudnunk kell, hogy milyen *alapelemekből* és milyen módon jön létre *kompozíciójuk*;
3. a *megzenésített*, illetőleg *illusztrált (verbális) irodalmi művekben* meg kell tudnunk ítélni a zenei, illetőleg az illusztratív összetevőnek a verbális összetevővel fennálló *mediális funkcionális kapcsolatát*;
4. legalább ezekre a multimediális irodalmi művekre vonatkozóan lépéseket kell tennünk az elemzés *egységes (integratív) elméleti keretének* létrehozása felé.” (7.)

A továbbiakban a szerző ezeket a feladatokat vázolja az olvasó számára megfelelő kiindulási alapot biztosító szakirodalomra támaszkodva.

A szakirodalom két fő bázisául LOTHINGER ÉVA „*Hasonlóságok és különbségek a művészetekben. Irodalom, zene, képzőművészet*” című könyve és a *Szemiotikai szöveg* 7.

„A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez” tematikájú kötete szolgált. LOTHINGER ÉVA munkája számos vonatkozásban érinti a PETŐFI S. JÁNOS által – a multimediális kommunikátumok vizsgálatával kapcsolatban – felvetett problémákat. A szerző – értékelve, néhol vitatva LOTHINGER megjegyzéseit – közli állásfoglalásait a témát érintő kérdésekben.

A művészetek azonos és eltérő jellemvonásainak szemléltethetősége céljából a szerző – LOTHINGER nyomán – összehasonlító-elemző feladatokon mutatja be azt a módszert, szempontrendszert, amely felhasználásával az egyedi műalkotások összevet-hetők.

Az egyes művészetek alapelemeiről, kompozíciójuk felépítéséről szólva a tárgyi művészetek, az irodalom, a zene kompozicionális egységeit rendszerezi, valamint vizsgálja a különböző ábrázolásmódok által használt jelek és ezek jelentéseinek viszonyát. Rendkívül szemléletes a beszéd és a zene alapelemeinek, illetve ezek kapcsolatrendszerének párhuzamba állítása. A szerző – LOTHINGERTől átvéve – a következő táblázatokban mutatja be e két mediális összetevő alapelemeit (2. táblázat) és kompozicionális szintjeit (3. táblázat).

BESZÉD	ZENE
ARTIKULÁLT HANG	ZENEI HANG
BETŰ	HANGJEGY
ÍRÁS	KOTTA
ABC	HANGSOR

2. táblázat

A KAPCSOLAT JELLEGE	BESZÉD	ZENE
KÉT VAGY TÖBB HANG	SZÓ	MOTÍVUM
KÉT VAGY TÖBB SZÓ – <i>MOTÍVUM</i>	SZÓKAPCSOLAT TAGMONDAT	FRÁZIS
KÉT VAGY TÖBB SZÓKAPCSOLAT – <i>FRÁZIS</i>	MONDAT	PERIÓDUS
TÖBB MONDAT; <i>FRÁZISOK, ILLETVE PERIÓDUSOK</i>	SZÖVEG	TELJES DALLAM

3. táblázat

Egy multimediális alkotás mediális összetevői egymáshoz való viszonyának, funkcionális kapcsolatának leírását célozva, újra LOTHINGER megjegyzéseit idézi a szerző, melyek – megítélése szerint – „jó kiindulást biztosítanak a ’mediális összetevők funkciója’ kérdésének mélyreható tanulmányozásához” (14).

A fent felsorolt feladatok közül a negyedik feladat olyan átfogó szövegtani koncepció kidolgozását kívánja meg, melynek keretében lehetővé válik multimediális irodalmi

művek egységes (integratív) elemzése. E koncepciónak támaszkodnia kell a szemiotikai textológia elméleti bázisára, mely – ugyan nem kizárólag irodalmi művek elemzésének kereteként – hasonló igénnyel jött létre. E koncepciót a szerző nem részletezi, de ebből kiindulva keres választ az első három kérdésre, és – ahol szükséges – ismerteti azokat a szempontokat, amelyek szerint a már meglévő átfogó elméleti keret (praktikus céllal) bővítendő, módosítandó, illetve felveti egy multimediális szövegtípológia létrehozásának szükségességét.

A kötet *második* – Berzsenyi Dániel – Kodály Zoltán „A magyarokhoz II. (1807)” című – fejezetében a szerző a megzenésített verset elemzi, különös tekintettel a szöveg multimediális megformáltságára. Kiindulásképpen Berzsenyi ódájához fűz kommentárt, és – a megzenésített szöveggel való összevetését előkészítendő – jellemzi metrikai-ritmikai megformáltságát. Az elemzés következő szakaszában az eredeti és a megzenésítésre választott szöveg (Kodály Zoltán: *A magyarokhoz*. Berzsenyi, 1807 (1936)) viszonyát vizsgálja, rámutatva arra, hogy „a verstani és a zenei megformáltság egymásra vetítésén túl vizsgálni kell természetesen a verbális és a zenei mondanivalóban kimutatható megfeleléseket, illetőleg eltéréseket is” (26). Az elemzést lehetséges kreatív megközelítések ismertetésével zárja, melyek segítséget nyújtanak abban, hogy milyen kreatív-produktív, illetve kaleidoszkóp-gyakorlatok végezhetőek a tanulókkal hasonló multimediális szövegek elemzésének előkészítéseként.

A *harmadik* – Arany János – Zichy Mihály: Ágnes asszony című – fejezet felépítése az előzőéhez hasonló azzal a különbséggel, hogy az elemzett multimediális szöveg (Arany János „Ágnes asszony” című műballadájának Zichy Mihály által illusztrált változata) mediális összetevői itt a verbális és a képi-illusztratív összetevő. A szerző elsődleges feladatnak ismételtlen a két médium viszonyának, érintkezési pontjainak leírását tekinti. E vizsgálat előkészítéseként Arany balladájának koreferenciális elemzése után a Zichy-féle illusztrált változat szövegét veti össze eredetijével, majd a Zichy által alkotott kilenc képi illusztrációt egyenként (különálló egységekként) elemzi, illetve ad ötletet arra, hogyan oldható meg e feladat legcélszerűbben tanóra keretében. Az elemzés következő lépésekként az illusztrációk koreferenciális kapcsolatai állapítandók meg. A szerző feladatokat ajánl a képi-illusztratív elemekkel kiegészített irodalmi művek elemzésének előkészítéséhez.

Az említett tanulmányokat *kitekintéssel* zárja, melyben azokat a feladatokat foglalja össze, „amelyek elvégzése elengedhetetlenül feltétele a multimediális szövegek elméletileg megfelelően megalapozott elemzésének interszubjektív módon ellenőrizhető gyakorlati kivitelezéséhez” (55).

A kötet *bibliográfia* része olyan tankönyv jellegű kötetek adatait tartalmazza, melyek segédanyagként használhatók egy újfajta szövegmegközelítés oktatásához (illetve oktatásának előkészítéséhez), másrészt olyanokét, melyek a kötetben bemutatott multimediális szöveg-elemzések korpuszának, módszerének alaposabb megismeréséhez szolgálnak hasznos adalékkul.

A szemiotikai textológiai szövegmegközelítés lehetővé teszi, hogy szövegelemzés címen ’multimediális kommunikátumok’ vizsgálatába is foghassunk. E kötet – a teljesség igénye nélkül (a szerző megjegyzése), de a tanítás folyamatába beilleszthető formában – válaszol azokat a kreatív-elemző megközelítéseket, melyek módot adnak bármilyen multi-

mediális irodalmi szöveg mediális összetevőinek, illetve ezek kapcsolatának leírására, és felvillantja azokat a fő kérdéseket, amelyek megválaszolása közelebb vihet egy multimedialis szövegtipológia létrehozásához.

E kötet tematikájához kiegészítésképpen arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy az Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda *Módszertani lapok – Magyar* című folyóirata a 3. évfolyam 4. számával (1997. május) kezdődően PETŐFI S. JÁNOS „A multimedialis szövegek szemiotikai elemzéséhez” főcímű, négy részből álló tanulmányát közli. E tanulmány egyes részeihez Benkes Zsuzsa készítette kreatív gyakorlatokat javasol.

Dobi Edit

Petőfi, János S. – Luciano Vitacolonna (a cura di): *Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana 3. La testologia semiotica e la comunicazione umana multimediale* (= Quaderni di ricerca e didattica XVII)

Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, 1996. 208 p.

Ez a kötet a *Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana* nevet viselő sorozat 3. köteteként jelent meg (az első általános problémákat tárgyal, a második a „La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale” alcímet viseli).

Mindegyik füzet azonos módon épül fel: a tanulmányokon és recenziókon kívül a tárgyalt tudományágakra vonatkozó bibliográfiát tartalmaz, ezzel is segítve a témakörök iránt érdeklődő kutatók és diákok tájékozódását. Nincs ez másképp a mostani kötet esetében sem, amely a szemiotikai textológia problémáinak van szentelve.

A kötetet a szerkesztők rövid írása nyitja, melyben a szerző a könyv felépítéséről és használatáról tájékoztatja az olvasót.

A kiadvány gerincét a tanulmányok jelentik. Ez a fejezet 3 részből áll: az első, a *filozófiával* foglalkozó, KERTÉSZ ANDRÁS magyar filozófus könyvének (*Artificial Intelligence and the Sociology of Knowledge. Prolegomena to an Integrated Philosophy of Science*, Frankfurt/Main, P. Lang, 1993.) bevezetése. A választást az indokolja, hogy a tudományos megismerés kérdései – melyet a tanulmány feszeget – minden tudomány alapvető kérdései közé tartoznak, nem kivétel ez alól a nyelvészet sem.

A második rész – *Linguistica testuale e Teoria testuale* – két tanulmányt tartalmaz. Az elsőt Petőfi S. János írta, címe: *Alcune osservazioni sull'articolo „Dallo strutturalismo alla linguistica dal testo” di Luigi Heilmann*. A szerző, miközben L. HEILMANN megfigyeléseit kommentálja, nemcsak azt az utat világítja meg, ami a strukturalizmustól a szövegnyelvészetiig vezetett, hanem néhány olyan alapvető kérdést is tisztáz, melyeket hajlamosak lennének első, felszínes olvasáskor tisztán terminológiai jellegűnek tekinteni. A fejezet másik tanulmánya – L. VITACOLONNA: *Dalla linguistica del testo alla testologia semiotica* – mintegy összefoglalja a szövegelmélet, szövegnyelvészet keletkezéséről, problémáiról és jelenlegi tendenciáiról mindazt, amit tudni szükséges. Ez a fajta szintézis egyaránt hasznos annak, aki először közelít a témához, valamint annak is, aki annak részleteiben kíván elmélyedni. A tanulmányban nagy hangsúlyt kap a textológiai kutatás interdiszciplináris volta, valamint az az út, amely a szövegnyelvészettől a szemiotikai textológiához vezetett. Az írás utolsó részében a szerző, a ‘linguistica procedurale’

fogalmát vezeti be, mint egy olyan teljesebb modellét, amely magyarázatot adhat arra is, amit az eddigi elméletek elhanyagoltak.

A füzet harmadik – terjedelemben legbővebb – része a *Testologia Semiotica* körébe tartozó írásokat tartalmaz. Ezek PETŐFI S. JÁNOS részben különböző helyeken és nyelveken már megjelent, részben eddig nyomtatásban meg nem jelent munkái. Mindegyikben kivétel nélkül a tudományág alapvető kérdéseit tárgyalja – meglepően világosan, egyszerű, közérthető megfogalmazásban. Gyakran hallani PETŐFI S. JÁNossal kapcsolatban, hogy az általa beszélt nyelvezet nem könnyen érthető, ez azonban koránt sincs így – legfeljebb ahogy ő maga állítja – az általa vizsgált terület, a szövegtan területe az, ami nagyon bonyolult. Valójában kevés terminust használ, és az a tény, hogy latin eredetű terminológiát használ, még inkább világossá, követhetővé teszi okfejtését. Mindjárt az első írás – *Dal testo alla comunicazione multimediale – Dalla linguistica allatestologia semiotica della multimedialità* – rendkívüli érdeklődésre tarthat számot. Ebben a szerző kutatói pályafutását tekinti át azokon a változásokon keresztül, amelyek a kutatás tárgyát, célját és metodológiáját érintették. Bármilyen témát kutat is valaki, sokat tanulhat a fent említett cikkből. A második tanulmány – *La lingua come mezzo di comunicazione scritta: il testo* –, amely magyar nyelven is megjelent, a szakterület egyik klasszikus írása, amely a szerző által kutatott problémákat tekinti át. A tanulmány befejező részében a lehetséges kutatásokról ír a szerző, irányt mutatva az esetleges további vizsgálódások számára. Ami a gyakorlati megközelítést illeti, csak megerősíteni lehet PETŐFI S. JÁNOS észrevételeit. Példa arra vonatkozóan, hogy a szövegnyelvészetet a nyelvoktatás területére is szükséges lenne kiterjeszteni. Bizonyos esetekben ez egyrészt nélkülözhetetlen lenne, mint például az egyetemi oktatás vagy a kétnyelvű gimnáziumok esetében, ahol a tanulók számtalan szövegtípussal találják szembe magukat, melyeket felismerniük, reprodukálniuk, összefoglalniuk, egyszerűsíteniük, parafrázálniuk és interpretálniuk kell. Húsz éve beszélünk már kommunikációs kompetenciáról, funkcionális megközelítésről, de továbbra is kevés időt szentelünk a textuális kompetenciának, továbbra is meglehetősen keveset tudunk azokról a mechanizmusokról (legyenek azok akár univerzálisak, akár specifikusak), amelyek egy szóhalmazt szöveggé tesznek. A harmadik tanulmány – *Dalla filosofia del linguaggio alla filosofia della significazione eteromediale* – itt jelenik meg először nyomtatásban. Azon túl, hogy olyan fogalmakat tisztáz, mint az unimediális, heteromediális, multimedialis és szemimediális szöveg fogalma, a multimedialis kommunikáció folyamatát is elemzi, rámutatva arra, hogy ezen a téren is mennyi az újragondolni, újrafogalmazni való. A negyedik írás – *Dalla grammatica della poesia alla testologia semiotica della poesia* – ROMAN JAKOBSON híres költészetelméletével foglalkozik, amelynek nagy hatása volt a későbbi kutatásokra. PETŐFI S. JÁNOS, miközben bemutatja JAKOBSON elméletét, valamint ennek kritikáját, különös hangsúlyt fektet arra az alapelemre, hogy a szövegelemzés a szöveg minden aspektusára terjedjen ki. Az ötödik cikkben – *Tecnologia e futuro dalle arti. La 'letteratura ipertestuale' nell'epoca della dominanza del personal computer* – a szerző a nem is olyan távoli jövőnkhez tartozó kérdéseket fejteget, tudniillik hogy a technológia által kínált új lehetőségek hogyan fognak hatni az emberi kommunikációra. E rész záró írása egy interjú PETŐFI S. JÁNossal, amelyben ő többek között jelenlegi és tervezett kutatásairól szól. Mi mindenesetre reméljük, hogy további maceratai füzetekkel örvendeztet meg bennünket.

A kötetet a textológiai kutatás különféle aspektusaira vonatkozó bibliográfiák, valamint egy néhány szövegtani művet bemutató repertórium zárja.

Józsa Judit

Petőfi S. János: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram
Officina Textologica 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 98 p.

PETŐFI S. JÁNOS eddigi munkássága több korszak egymásra következéséből áll (ezekről maga is többször beszél), a legutóbbi, a szemiotikai textológiai a magyar(országi) nyelvtudományi diskurzusba való határozottabb visszatagozódásának idejére esik. Ez a korszak egyfajta összegzés (de messze nem lezárás), mint azt a szerző több helyen is megállapítja. A formális logikai, modellelméleti keretű indulást (amelyben a generatív grammatika és a generatív szemantika komplex egyesítésére tett kísérletet szövegszinten) a formális keretben a pragmatika egy értelmezésével a TeSWeST-modellben a 70-es évek egyik legjellegzetesebb szövegbemutatóját adó magyarázata követte, amelyben a a szöveggrammatikai és a világszemantikai komponens bizonyos fokú párhuzamossága a részrendszerek és műveletek mellett a lexikonon át is érvényesült, s mindehhez a logikai keretben egy kanonikus (idealizált) változat járult a leírásban. A nyolcvanas évek vége felé ezeken az alapokon egy olyan szövegmodellt alakított ki PETŐFI, amely általánosan szemiotikai, interdiszciplináris és (ha szükséges) multimediális, és amely fokozatosan enyhít a formális szigoron, kevesebb kategóriát és (logikai) műveletet tartalmaz. A hangsúly itt továbbra is a szöveg hozzáférhetőségének módszerén van, azon a tényen, hogy a szöveg összetevői nem feltétlenül a maguk közvetlen természetességükkel érhetőek el és értelmezhetőek, hanem részben áttételesen ragadhatók meg, különböző explikáló eljárások segítségével (például a koreferenciaelemzésekkel vagy a kreatív-produktív megközelítésekkel). (Egy ismertetés kerete nem engedi meg ennek az életműben (ki)alakult elméleti rendszernek a tudományos diskurzusba, a paradigmákba behelyezett, részletező elemzését, azt másutt kell elvégezni.)

A PETŐFI és mások, többek között a *Szemiotikai szövegtan* körül kialakult műhely számos, elmúlt évekbeli publikációja nyomán most egy olyan kutatóprogram vázlatát kapja az olvasó, amely az eddigi kutatások alapján tud már jól formált, a lényegre irányuló kérdéseket megfogalmazni. Ebben a vázlatban valóban kérdéseket lehet olvasni a szó nyelvtani és pragmatikai értelmében, amelyek itt dichotomikusan megragadott szövegtani problémák sorát adják ki. Ám a „vagy-vagy” sorozat nem válik sem formálissá, sem parttalanná, mert a tematika eléggé nyitott ahhoz, hogy a szövegtan alapkérdései mind benne foglaltassanak, de eléggé zárt ahhoz, hogy ezen a határon az lehetőleg ne lépjen túl, ne váljon kérdezőgéppé.

Mindezek ismeretében kell kiemelni, hogy ez a viszonylag rövid szöveg voltaképpen a mai (hazai) szövegtannal kapcsolatos minden lényeges kérdést fölvet, azonban mégsem túl sűrű, sokkal inkább eligazító, tájékoztató. Tehát számos, eltérő horizontú és szellemi mélységű olvasót meg tud szólítani egyszerre. Ez a PETŐFI-írásokból jól ismert metodológiával lehetséges: egyrészt a szükséges pontokon, tehát minden megnevezett kategóriával kapcsolatban egyértelmű meghatározásokat kap az olvasó (illetve a legáltalánosabb, legelfogadottabb definíció érvényesül). Kissé földhözragadtnak tűnhet ez a

megállapítás a kötet által befogott kutatási terület és az *Officina Textologica* sorozat által kitűzött célok mellett, de a magyar tudományos élet nem egy résztvevőjének számos megnyilatkozása ismeretében szükségszerű ennek a tudományetikai és módszertani alapelvnek a folytonos hangsúlyozása. Másrészt PETŐFI dialogikus természetű kutató, oktató és tudományos író, aki fontosnak tartja a kérdezést és az ebből eredő beszélgetést a megértésben és a megértetésben. Ismét egy olyan tényező, amely még mindig erősen hiányzik a hazai szellemtudományi diskurzusokból. Ebben a tekintetben tehát a sorozatindító kötet például, remélhetőleg közvetlen keretein túl is (s megerősíti a hasonló korábbi írások hatását).

Mindezt azért szükséges ennyire hangsúlyozni, mert a kötet 1. fejezete (A szöveg-tani kutatás diszciplínakörnyezete. Szövegnyelvészet és szövegtan a szövegkutatásban, 9-15) részleteiben bemutatja ezt a módszertant az egész tervezett sorozat központi témájával kapcsolatban. Az alapidichotómia itt a világra vonatkozó ismereteket is magában foglaló szövegtan és a szövegre is kiterjesztett nyelvészet, a szövegnyelvészet kettőssége, és az e mögött álló rendszernyelvészet ezekhez való viszonya. (Például: milyen szövegdefiníció érvényes: a szövegszerűség függ-e a terjedelemtől, csak verbális elemek a szöveg részei vagy mások is, a szövegszerűség immanens tulajdonság-e; a szövegvizsgálat eszköze csak a szövegnyelvészet, vagy egy tágabb szövegtan, mik ezeknek a meghatározásaik.) Vagyis e rendszerben (miképp azt a 10. oldal táblázata bemutatja) a rendszernyelvészet és a szövegtan két külön tartomány, s a kérdés az, hogy az előbbi miképp járulhat hozzá az utóbbi műveléséhez, a szövegnyelvészeten keresztül. Itt persze szintén érvényesül a hermeneutikai dilemma: a 10. oldal táblázatának három függőleges oszlopa (sorrendben az L nyelvű verbális szövegek szövegtanának társtudományai, az L nyelvű verbális szövegek szövegtana, az L verbális nyelv nyelvészete) olyan tartományokat különít el, amelyeknek egymáshoz való viszonyára a következő oldalak „vagy-vagy” sorozata, illetve nyitott kérdései rákérdeznek, maga a táblázat azonban már valamilyen ismeret alapján elkülöníti őket. A megnevezett tartományok nem végzetesen választód-nak el egymástól, az általános dichotómiák nem a szembenállást jelölik, hanem a kérdés-irányok lehetséges módozatait. Mindez így csak látszólag kész, rögzített rendszer, a könyv szövege folyamatosan visszakérdez e tartományokra és a közöttük levő viszonyokra. Egy metaszövegtani mátrix alakul így ki, amelyben attól függően, hogy egy kutató milyen definíciókat ad azoknak, különböző irányokba lehet elindulni, és különböző szövegtanokat lehet létrehozni. PETŐFI saját egyéb munkáiban (és az itteni ötödik fejezetben) megadja a saját válaszait.

Azok a kérdések kapnak itt nagy jelentőséget, amelyek a magyar szövegtani kutatások horizontján még mindig nem érvényesülnek eléggé fontos problémaként. Elsősorban azokra a részekre gondolok, amelyek a például F. DE SAUSSURE vagy N. CHOMSKY meghatározta nyelvi (grammatikai) rendszer és a szöveg(tan/nyelvészet) közötti viszonyra kérdeznek rá. A hazai kézikönyveknek, sőt elismert kutatók tanulmányainak egy jó része ma is úgy fogalmaz, hogy „a szöveg a nyelv legmagasabb szintje”, vagyis nyelv, „nyelvhasználat” és szöveg között problémátlan a viszony. Az itt olvasható szigorú és következetes kérdéssor (ismét) kizárja az ilyen leegyszerűsítést, illetve határozott állásfoglalásra kényszeríti a kutatót, ugyanakkor kérdező jellegével keretet kínál többféle elméleti kiindulású válasz kidolgozására is.

Mindez persze kiegészíthető: saját szövegtani irányultságom alapján például jobban hangsúlyoznám a jelentéstani/értelmi összetevőt (R-A. de BEAUGRANDE – W. U. DRESS-

LER nyomán), valamint ezekbe az általános kérdésekbe besorolnám a szövegtipológia és az e mögött meglévő kommunikációtípológia tartományát is (W. KALLMEYER, E. GÜLICH és mások alapján), de ez már talán inkább a részkérdések sorába, illetve a felvetett alapkérdésekre adandó mindenkori válaszokra tartozik. Természetesen, ha csak a hazai kutatókat tekintjük, készültek már hasonló összefoglalások (a szerzőtől is), a mostani levezetés tűnik azonban az eddigi legsikeresebbnek és a legterményesebbnek. Miként a szöveg egyéb részeivel kapcsolatban, itt is lehetne bőséggel visszakérdezni (például: mit jelent a 13. oldalon a „ténylegesen adott nyelvi elem”, vagy csak DE SAUSSURE-t és N. CHOMSKY-t lehet-e megemlíteni a 14. oldalon mint a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat elméleti keretű megragadásának mai lehetőségét, hiszen e ponton az M. A. K. HALLIDAY-vagy a T. GIVÓN-féle funkcionális megközelítések éppúgy fontosak, mint a kognitív irány), ez azonban az első fejezetre vonatkozó megállapításokat lényegesen nem módosítja, viszont lehetőséget ad arra, hogy a szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet elméleti keretben közeledjen egymáshoz (amint például az a funkcionális mondatperspektívában meg is történt).

A kötet második fejezete az elsőhöz szorosan kapcsolódva szintén igen fontos témakört mutat be a tematizált nemzetközi szakirodalmi kitekintéssel. Tudható, hogy minden efféle szakirodalmi lista rejt némi veszélyeket, hiszen könnyen kiegészíthetők (akár a végtelenségig). Magamnak inkább csak a vége felé volt kis hiányérzetem: a szövegtan társtudományai csoportban erősebben szerepeltetném az irodalmi hermeneutikát (például a konstanzi iskola műveit, például a *Hermeneutik und Poetik* köteteit vagy néhány szerző, különösen W. ISEK ide vonatkozó művét), s ha szerepel a témák között a stilisztika, akkor B. SPILLNER 1974-es, még mindig jó munkája mellett fölvenném B. SANDIG 1986-os stilisztikáját, a GUMBRECHT – PFEIFFER szerkesztette *Stil* (1986.) és a STICKEL szerkesztette *Stilfragen* (1995.) című köteteket, illetve további, határterületen mozgó munkákat (mondjuk a W. KALLMEYER szerkesztette *Kommunikationstypologie* igazán érdekes kötetét 1986-ból). S ha JOHNSON-LAIRD vagy RICKHEIT szerepel egy-egy tétellel (az interdiszciplináris megalapozásnál), akkor esetleg nagyobb teret kaphatnának a további kognitív eredmények (az utóbbi évek általános kognitív nyelvészeti összefoglalásai vagy például H. Strohner *Textverstehen* című munkája 1990-ből).

A kötet harmadik fejezete szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzési lehetőségét mutatja be a koreferencia és a lineáris elrendezhetőség témakörében, korábbi elemzések példáival. Megemlítendő, hogy a lehető legteljesebb mértékben elvont elméleti keretbe mennyire könnyedén, magától értetődően illeszkednek be a példaelemzések. A negyedik fejezet a nyelvi rendszer és elemei nyelvészetének szövegnyelvészeti/szövegtani alkalmazását vázolja az egyszerű és az összetett mondat példáin. Remélhető, hogy e témakörrel kapcsolatban lesz olyan magyar szövegtani, szövegnyelvészeti (és akár grammatikai) megközelítés, amely a fentebb említett funkcionális mondat-, illetve grammatikaelméleteket is beépíti a nyelv leírásába, és az itt módszertanilag megmutatkozó dichotómiában a szembenállást megalapozottan enyhíti, kihasználva az itt tárgyalt munka első fejezetében megnyitott kérdésirányok megválaszolásának egy lehetséges változatát.

Az ötödik fejezet a PETŐFI S. JÁNOS által kidolgozott szemiotikai szövegtan (textológia) szövegtani elméleti keretét vázolja, amelynek a középpontjában a szöveg mint

komplex jel áll, és amely a korábbi elméleti keretek leszármazottja. Itt különösen azokat a kérdéseket és dichotómiákat szükséges megemlíteni, amelyek a 68-72. oldal elméleti és módszertani részében soroltatnak föl, már a PETŐFI-féle elméleti kereten belül, de valójában szintén általános érvénnyel, amennyiben egy szövegtan kidolgozójának ezekben a kérdésekben az első fejezetéihez hasonlóan döntenie kell, például hogy természetes vagy elméleti befogadói szituációban, értelmező vagy értékelő módon, leíró vagy érvelő, strukturális vagy procedurális keretben értelmez szövegeket. A legutolsó dichotómia jól jelzi a módszertan, az elmélet és a leírás kérdéseinek összefüggését: a strukturális és procedurális szempontot a 20. századi vezető nyelvelméletek választották szét az első javára, a könnyebb módszertani eljárás érdekében, a két szempontot figyelembe vevő funkcionális és pragmatikai irányok módszertani szükségéből választották szét a két szempontot, egymással párhuzamba állítva azokat és átjárást kijelölve közöttük, míg a kognitív irány(ok) a beszélő/hallgató nyelvi tudásában mindkét szempont érvényesülését és így egyetlen keretbeli leírásának szükségességét hangsúlyozzák.

Mindegyik fejezetben vázolt témakör nyitott, de határozott keretben kérdező, ezért föltehetőleg és remélhetőleg számos kommentárt, választ fog kiváltani a hazai szövegtan legkülönbözőbb irányú, szövegtípusú tárgyalásaiban.

A kötet végül az *Officina Textologica* tervezett felépítését közli, amely a magyar szövegtan művelőiben kellő várakozást kelthet, egyúttal cselekvésre ösztönözheti őket. A 74-75. oldalon felsorolt kötettervek (egyrészt általános szövegtani vita, illetve szakirodalom-elemzés, másrészt szövegösszefüggés- és mondatreprezentáció-vizsgálatok, valamennyi lehetőleg közös szempontok alapján, az utóbbiak nagy korpuszon) mindegyike igen hasznos (lenne) a magyar nyelvtudomány és általában a szövegkutatás egésze számára (az irodalomtudománytól a politikai diskurzus kutatásokig).

A sorozatindító kötet tehát minden szempontból betölti a rá háruló szerepet: elindít valamit (persze valaminek a folytatásaként), miközben önállóan is megáll. Ezáltal megalapozza a talán nem annyira "fiktív" (75), mint inkább "virtuális" vagy "táv" kerekasztalt, amely számára "az elmélet hangsúlyozása" esetleg valóban "teljesíthetetlenül ambiciózusnak hat" (7), de mégis ez az ambíció fűti, újabb teljesítményekre sarkallva résztvevőit.

A magyar nyelvtudomány nem túl gazdag folyóiratokban és sorozatokban, különösen nem a tudomány 1989 utáni hazai elszegényedését követően. A Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékközi vállalkozása azt mutatja, hogy ebben a helyzetben is van tere a cselekvőkészségnek. Az *Officina Textologica* reményteljes sorozata akkor találja meg a helyét, ha a szintén PETŐFI által a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeivel, elsősorban BÉKÉSI IMRÉVEL és VASS LÁSZLÓVAL közösen szerkesztett első magyar szövegtani tematikájú sorozata, a *Szemiotikai szövegtan* általánosabb folyóirat jellege mellett saját karaktert alakít ki, valószínűleg a tematikus kötetek viszonylagos témabeli zártságával, a résztvevők körének pedig nyitottságával. Ezzel a magyar szövegtan két korszerű típusú fórumhoz jut, amely a szövegtan nemzetközi színvonalú hazai művelésének ad kívánatos teret.

Tolcsvai Nagy Gábor

Reális világ – nyelvi világ – nyelvi világmodell (Gondolatok Szilágyi N. Sándor: „Hogyan teremtsünk világot?” című könyvének olvasása közben)
Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1997. 114 p.

0. A magyar tudományosságnak egyik legrégebb, legjelentősebb és európaiságáról is híres kulturális és tudományos központja Kolozsvár, amely a maga 125 éves tudományegyetemével, művelődési és tudományos társaságaival ma is igényes és szakavatott művelője a különböző tudományoknak. Ez a város egész Erdély képviselőjében is hű letéteményese volt annak a gazdag és színes örökségnek; amely eddig is gyarapította és ma is gyarapítja a magyar tudományosságot csakúgy, mint az egyetemes magyar nyelvtudomány elméleti és módszertani ismeretanyagát. Kolozsvár – ha csupán az utóbbi évtizedek tudományos eredményeit tekintjük is – legfeljebb csak közigazgatásilag, topográfiai-lag tekinthető vidéknek, a tudományos gondolkodás eredményei, az új iránti fogékonyság és az új módszerek meghonosítása és alkalmazása tekintetében méltó és egyenrangú partnere a kontinens akármelyik fővárosának vagy elméleti és módszertani újításairól és eredményeiről híres tudományos központjának. A kolozsvári (és tegyük hozzá az erdélyi) gazdag tudományos örökséget, amelyet az elődök évszázadok hosszú során át halmoztak fel, folytatja az a nemzedék, amely napjainkban a hagyományba oltott korszerű elgondolásoknak a hű letéteményese.

1. A magyar nyelvtudomány az évszázadok és az elmúlt évtizedek során is sokszor kapott értékes és gondolatébresztő „üzenetet” Kolozsvárról, most az üzenet feladója: SZILÁGYI N. SÁNDOR, a kolozsvári „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének a tanára. Úgy vélem, hazai nyelvész kollégáink is, akik jól ismerik SZILÁGYI N. SÁNDOR tudományos tevékenységét, az új iránti fokozott érzékét és érzékenységét, azt is tudják, hogy SZILÁGYI a romániai magyar nyelvtudományban legalább olyan mértékben a jó értelemben vett „meglepetések” embere, mint hazai nyelvtudományunkban. Tevékenységét, eredeti – amolyan „szilágyias” módon történő – tudományos fejtegetéseit nem lehet például csak egyszerűen tudomásul venni azzal a megállapítással, hogy érvelése logikus, szuggesztív és meggyőző. Ez is kétségtelen egyik nagy erénye SZILÁGYI eddigi munkáinak, de ezeknek különlegességét, a „meglepetést” SZILÁGYI-nak az eljárás módjában, a „rávezető”, „rendhagyónak” is nevezhető módszerében kell keresnünk, ez segíti hozzá őt ahhoz, hogy behatolhasson a vizsgált jelenség lényegébe, azaz eljárás módja révén az olvasó tanúja lehet egy adott jelenség kialakulása folyamatának. E folyamat bemutatását úgy is felfoghatjuk, mint intuitív, megérzésen alapuló ismereteink formális, érzékelhető módon történő kifejtését, egy kissé talán ahhoz hasonlóan, ahogyan NOAM CHOMSKY próbálja érzékeltetni – lépésről lépésre haladva – a mondat szerkezetek leírását. Hát ezzel bizony SZILÁGYI tanár úr nem ért egyet, de nagyon határozottan állítom, hogy felfogását korántsem akarom rokonítani a CHOMSKY felfogásával, de a két eljárás mód között én érzek bizonyos – a jelenség szintjén mozgó – hasonlóságokat.

2. Nos, azzal, hogy én SZILÁGYI N. SÁNDORNak – mondjuk így: eddigi tudományos tevékenysége és felfogása alapján is – eljárás módját „rendhagyónak”, esetleg szokatlan-nak, meglepetést okozónak neveztem, ezzel módszertanának pozitívumait próbáltam érzékeltetni. A „Hogyan teremtsünk világot?” című könyve alcíme is – „Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára” – már sejteti az olvasóval, hogy SZILÁGYI a rá jellemző logikával és

erudícióval, a „másként látás” képességével „meglepetésre” készül, hogy tudniillik olyan tényeket készül az olvasó elé tárni, melyek tudatában (az olvasó tudatában) potenciálisan már jelen vannak, és SZILÁGYI fejtegetései, amolyan szokrátészi rejtett kérdések és feleletek formájában rejlő *rávezető* módszere révén, az olvasóban tudatosulnak. SZILÁGYI-nak ez a *rávezető* módszere nyomon követhető más munkáiban is.

Eredetiségének, az úgynevezett másként látásnak ékes példája egy majdnem húsz évvel ezelőtt megjelent könyve, melyet akkor amolyan „bevezetésnek” lehetett vagy lehetett volna nevezni (*Világunk a nyelv*, Kriterion, Bukarest, 1978.), de ha ma kézbe veszi valaki, és figyelmesen elolvassa, meglepődve fogja tapasztalni, hogy az akkor alig harminc éves SZILÁGYI N. SÁNDOR könyve olyan benyomást tesz ma az olvasóra, mintha a kilencvenes évek első felében írta volna. Nem akart ő „tudományos forradalmat”, csak a nyelvi jelenségeket in statu nascendi akarta bemutatni, pontosabban szólva: *rávezető* módszerével azt akarta érzékeltetni, hogy egy nyelvi jelenség a kutató elvonatkoztató tevékenysége révén miként emelkedik az elmélet szintjére.

Ugyanez az éleslátás jellemzi egy 1980-ban megjelent tankönyvét is (*Magyar nyelvtan*, Tankönyv a pedagógiai líceumok IX-X. osztálya és a filológia – történelem szakprofilú líceumok XI. osztálya számára, Bukarest, 1980.), melyet ma, 17 évvel megjelenése után is, nyugodtan használhat akármelyik hazai tudományegyetemünk és főiskolánk bölcsészhallgatója és tanára is. Ennek a tankönyvnek a felépítése „némileg eltér a forgalomban lévő nyelvtankönyvektől. (...) A hagyományos nyelvtani rendszerezéstől való eltávolodást az indokolja – írja tankönyve előszavában SZILÁGYI –, hogy *itt a nyelvtani rendszert nem bemutatjuk, hanem lépésről lépésre haladva felépítjük*” (5 – kiemelés tőlem: M. J.). Azaz a beszéd, a szöveg lényegéből kiindulva a nyelvtani szerkezet genezisének a folyamatát tárja a tanuló elé. Igen nagy érdeme a szerzőnek, hogy a hetvenes évek legvégén, midőn nemzetközi viszonylatban is a szövegnyelvészet (szöveg-*tan*) – úgymond – sok vonatkozásban még a „helyét keresi a nyelvtudományi diszciplínák rendszerében”, és a középiskolai oktatásban csak elvétve, egy-egy színvonalasabb iskolában kezd teret hódítani az úgynevezett szövegnyelvészeti paradigma, SZILÁGYI a dinamikus nyelvszemlélet kialakítása érdekében a szöveg- és a kommunikációelmélet tételeinek kifejtése és alkalmazása révén próbálja a tanulókat *rávezetni* „a nyelvi rendszer működésének, dinamikájának” a megértetésére. (SZILÁGYI-nak erről a tankönyvről annak idején szóban és írásban is igen elismerően nyilatkozott KÁROLY SÁNDOR is.)

3. Ez a „rendhagyó”, „*rávezető*” módszer még inkább érvényesül az írásunk címében szereplő könyvben. SZILÁGYI N. SÁNDOR: „Hogyan teremtsünk világot?” című könyve a tudományos gondolkodásnak egy újabb fordulatát próbálja közelebb hozni az olvasóhoz, lépésről lépésre haladva próbálja fellebbenteni a fátylat arról a tudományos áramlatról, mozgalmról, amely nagyjából a hatvanas évek eleje óta van kibontakozóban, és újabban a nyolcvanas-kilencvenes években egyre nagyobb teret hódít a tudományos gondolkodás történetében. A kognitív szféra területéről van szó, azaz a megismerés tudományáról, mely legalább hat-hét tudományterület – nyelvtudomány, logika, filozófia, lélektan, biológia, matematika, számítástechnika – metszési pontján helyezhető el, tehát a kognitívizmus, a kognitív tudomány jócskán sorolható a határtudományok közé, vagy legalábbis azt állíthatjuk, hogy több tudományterülettel érintkezik, azaz integráló szerepe kétségtelen. (A kognitívizmusról, a kognitív tudomány lényegéről lásd a PLÉH CSABA

szerkesztésében megjelent *Kognitív tudomány* című tanulmánykötetet, Budapest, Osiris Kiadó, 1996. és ebben a kötetben különösen PLÉH CSABA: „A modern kognitívizmus mozgalma és változásai” című tanulmányát.) Most minket elsősorban a kognitív tudománynak a nyelvészeti vonatkozásai érdekelnek, tehát ennek a mozgalomnak az a területe, amelyet kognitív nyelvészetnek (grammatikának vagy szemantikának) nevezünk. (Erre vonatkozólag lásd TOLCSVAI NAGY GÁBOR: „Kognitív grammatika: lehetséges új nyelvelméleti paradigma az irodalomértés horizontján, in: *Litertura*, 1995. 2. 107-121. Mind PLÉH CSABA, mind TOLCSVAI NAGY GÁBOR tanulmányában bőséges szakirodalom található.)

4. A nyelvtudományban az az áramlat, irányzat, melyet ma kognitív nyelvészet néven tartunk számon, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján elsősorban Amerikában tört utat magának, megszületése főleg GEORGE LAKOFF, RONALD LANGACKER, MARK JOHNSON és több más neves amerikai tudós nevével és tevékenységével hozható kapcsolatba. SZILÁGYI N. SÁNDOR mielőtt hozzákezdené ígérete valóra váltásához, nevezetesen: „a nyelvi világ vizsgálatára történő rávezetéshez”, röviden számba veszi a kognitív nyelvészet fontosabb tételeit. Azt, hogy a nyelv szoros egységet alkot a kognitív folyamatokkal (észlelés, tapasztalatszerzés, fogalom- és ítéletalkotás és az ezeknek megfelelő cselekvés), eddig is tudtuk. A kognitív nyelvészetnek vagy még pontosabban: a kognitív szemantikának és grammatikának az az egyik elsődleges feladata, hogy feltárja azt a bonyolult működési keretet, mechanizmust, amelynek révén ezek a fent említett kognitív folyamatok a nyelvi jelentésekben és struktúrákban tükröződnek, illetve kifejezésre jutnak. Fontos tétele a kognitív nyelvészetnek az is, hogy a nyelvi szimbólum nem egyszerűen a környező világ egyszerű tükrözése, e mögött mindig a kognitív struktúrák megfelelő kategorizációja húzódik meg, és a beszélőközösség e szerint a kategorizáció szerint sorolja a dolgokat és jelenségeket egy-egy fogalom körébe.

A kognitív nyelvészet másik lényeges szempontja az, hogy mind a gondolkodás, mind a nyelv és tapasztalás metaforikus jellegű, azaz a közvetlen érzékelés és tapasztalat számára hozzá nem férhető fogalmakat és dolgokat a beszélőközösség az elemi tapasztalatok szerkezete szerint strukturálja és értelmezi (6).

Mindezekből a tételekből tehát az következik – ezt támasztja alá SZILÁGYI értelmezése is, –, hogy a beszéd és a nyelv szervesen kapcsolódik össze az ember mentális tevékenységével, azaz azokkal a kognitív struktúrákkal, amelyek meghatározzák az emberi tapasztalásnak, megismerésnek és az emberi viselkedésnek a módját. Még továbbmenve, SZILÁGYI helyesen állapítja meg, hogy a világ nyelvi megismerése és értelmezése következtében a beszélőközösség a felhalmozott nyelvi hagyományból egy implicit jellegű *nyelvi világmodellt* alakít ki, és ez „egy sajátos értelmezési hálóként vetül ki a kimondandó világra” (8). Ez a „sajátos értelmezési háló”, mely az ember által kidolgozott szemantikai struktúrák összeszerkesztett együttese – SZILÁGYI szerint – egy implicit elmélet a világról, mely bele van szerkesztve a nyelvbe, és a beszélő anélkül, hogy tudna róla, ennek az elméletnek a belső rendjéhez alkalmazkodik (uo.).

Úgy vélem, újabban a nyelvtudomány egyre több olyan tényre, olyan nyelvi struktúrára világít rá – ennek egyik beszédes példája az a világról szóló implicit elmélet is, amelyről SZILÁGYI is beszél –, amelynek explicitálása, magyarosabban szólva: kifejtése után az anyanyelvi beszélő egyszerűen „rácsodálkozik” arra, hogy ez mennyire „egy-

szerű”, mert ez valóban az ő „ráérése” szerint is így van. (Nem tudom, a legutóbbi évtizedek nyelvtudományának nem az ilyen „rácsodálkozásra, ráérésre” készítő volta jelenti-e egyik legnagyobb erényét. Mindenesetre SZILÁGYI N. SÁNDORNak ez a könyve – dicséretére legyen mondva – jócskán segíti az effajta „rácsodálkozásokat”).

5. A nyelvi világmodellről szólva, SZILÁGYI utal a SAPIR-WHORF-féle hipotézisre. Anélkül, hogy a szerzőtől számon kérném ennek a sokat vitatott, agyonbírált elméletnek a bemutatását (tanulmányának ez egyáltalán nem is feladata!), az esetleg köztük lévő eltéréseket és azonosságokat, azért nem ártana egy másik tanulmányban ezt a kérdéskört bővebben is szemügyre venni. Első pillantásra kecsegtetőnek tűnik az az elgondolás, hogy a kognitív szemantika és grammatika a kognitív struktúrák és a nyelv elsődlegessége kérdésében a nyelvi világmodell és a SAPIR-WHORF-féle hipotézis milyen új megoldásokat eredményezhetne.

Ha már több szó esett a nyelvi világmodellről, itt kell szólnom – a félreértések elkerülése végett – az úgynevezett nyelvi világról is. Mi az első, és mi a második fogalom lényege? SZILÁGYI szerint „*nyelvi világon* azt a világot értjük, amely beszédünkben megjelenik, a nyelvi világmodell pedig ennek »strukturális háttere«, amelynek alapján a nyelvi világ szerveződik” (13). Nem akarom SZILÁGYI N. SÁNDOR logikusan felépített koncepcióját, melynek eredetiségét csak csodálni lehet, FERDINAND DE SAUSSURE vagy NOAM CHOMSKY felfogásával összeboronálni (isten ments!), de a nyelvi világmodell és a nyelvi világ fogalma közötti oppozíció mintha közel állna, egy kicsit hasonlítana a saussure-i *langue-parole* kettősséghez vagy a CHOMSKY-féle *kompetencia-performacia*, esetleg a *mély szerkezet-felszíni szerkezet* szembenálláshoz. Ezek talán eretnek gondolatok, de az ilyen „spekulációk, elképzelések” a kutatónak időközben adhatnak olyan ötleteket, melyek esetleg termékenyítően hathatnak a további tudományos vizsgálódásokra.

6. A kolozsvári szerző a „Hogyan teremtsünk világot?” (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára) című könyvében az Előszón és a Bevezetésen kívül logikus okfejtéssel, kitűnő és szuggesztív íráskészséggel, a tényekhez ragaszkodva két nagy fejezetben vázolja fel „a nyelvi világ vizsgálatára” vonatkozó elképzelését: az egyik „Az értékjelentés alapján szerveződő térstruktúra”, a másik „A denotatív jelentések és a nyelvi világ”, mindkét fejezet több alfejezetre oszta.

SZILÁGYI N. SÁNDOR könyvében nem tűzi ki célul a kognitív nyelvészet (szemantika és grammatika) fontosabb mozzanatainak részletezőbb elemzését – tehát „nem a téma rendszeres teljességre törekvő tudományos feldolgozása (...) nemcsak a kérdések szerteágazó volta miatt, hanem azért is, mert számos (részlet)kérdés még tisztázatlan” –, csupán rá akarja vezetni az olvasót a tudományosság egy új jelenségének a vizsgálati módjára, de ezt a rávezetést a lehető legjobban oldotta meg, ami egyben azt is jelenti, hogy a szakterület igen jó ismerője, szintetizáló – a nagy összefüggéseket jól láttató – képessége, élvezetes, színes stílussal párosulva, csak elismerést válthat ki az olvasóból. A jelentésstruktúrákat vizsgálva, könyvének első fejezetében módszertanilag is helyeseltetően bevezeti az „*értékjelentés*” fogalmát. Ezen „a szójelentésnek azt az összetevőjét értjük, amelyben kifejeződik a beszélőközösségnek a jel tárgyához való (kissé leegyszerűsítve: pozitív vagy negatív) értékelő viszonyulása” (11). Ehhez az érzelmileg színezett és egyben a pragmatika felé mutató meghatározáshoz kapcsolódóan a kolozsvári szerző azt is erőteljesen hangsúlyozza, hogy az értékjelentés a szójelentésre irányul, nem pedig a

megnevezett dologhoz való viszonyulásra (12). Példaként idézi a *nátriumklorid* és a köznap *só* közötti viszonyt: mindkettő ugyanarra a dologra vonatkozik, de a *nátriumklorid* szó közömbös az értékjelentés szempontjából, a *só* viszont némely kifejezésben (például: az *élet sója* vagy *sótlan ember*) már pozitív az értékjelentés szempontjából (uo.).

Az értékjelentések alapján a nyelvben – mondja SZILÁGYI – sajátos kapcsolathálózat alakul ki, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a pozitív értékjelentésű szavak képzet-társítási alapon a pozitív értékjelentésű szavakkal, a negatív értékjelentésűek pedig más negatív értékjelentésű szavakkal kapcsolódnak össze az úgynevezett *szolidáris értékek vonzásának elve* szerint (12). E szerint az elv szerint az értékjelentésen belül két nagy csoport jön létre: az egyikbe a pozitív, a másikba a negatív jelentésű szavak kerülnek. Érdekes jelenségre hívja fel SZILÁGYI a figyelmünket. Ha valaki azt mondja egy lányról: *szép, de lusta*, az ellentét itt nem a denotatív, hanem az értékjelentések között van. A *de* ellentétes kötőszó, úgynevezett elvárástörő, mert a szép lányról feltételezhetnénk, hogy más pozitív tulajdonságai is vannak. Viszont a denotatív jelentések, azaz az antonimák esetében a *szép lányról* nem mondhatjuk, hogy *szép, de csúnya* (uo.).

SZILÁGYI az értékjelentésen belül úgynevezett *értékdimenziókat*, illetve ezeknek megfelelően *értékskálákat* különít el. Az imént említett *szolidáris értékek vonzásának elve* alapján a rendszer, mely „expanzív” jellegű, olyan ellentéteket kebelez be, mint például: *fent-lent*, *közel-távol*, *elől-hátul*, *kint-bent*, amelyek az aktív-passzív értékjelentések dimenziója alapján a *fent-lent* térdimenzióval kapcsolódnak össze (például: *felgyorsul-lelassul* stb.). Voltaképpen az értékjelentések megvalósulása valamennyi térdimenziót kifejező szóban kimutatható: a vertikális térdimenzióban szerveződő jelentésstruktúrákban (például: *felmegy-lemegy* stb.), az *aktív-passzív* értékdimenzió vertikális szerveződésében (például: az ember este *lefekszik*, reggel *felkel*, azaz az ébrenlét *aktív*, az álomban töltött szakasz *passzív* stb.), az érzelmi aktivitásban (például: *felbízgat, felborzol*, azaz *felizgat, felidegesít/idegesít, felmérgecsít/mérgecsít*, illetve *lecsillapít/csillapít, lehiggad, alábbhagy* a dühe), a hangulati aktivitásban (például: *fellelkesít/lelkesít, felvirul/lehangolódik* stb.), a hőmérséklettel, a hangerővel, a nagysággal-kicsiséggel, a hierarchikus rendszerek vertikális elrendeződésében (például: *alsó/felső, alsóbb/felsőbb* rétegek, osztályok stb.) és az állítással-tagadással kapcsolatos értékjelentésekben (részletebben lásd 13-22).

A kolozsvári szerző szerint külön kapcsolatrendszert jelentenek „az erkölcsi értékek dimenziójának vertikális szerveződése” révén kialakuló jelentésstruktúrák, amelyek a *felemelkedéshez*, illetve *lesüllyedéshez* kapcsolódnak a hierarchiabeli *fent-lent* hatására (például: *fennkölt, felmagasztal, felsőbbrendű*, illetve *alantas* szándék, *alsóbbrendű, lesüllyed – mélyre süllyed, lezüllik* stb.). A *közel-távol*, mely legtöbbször deiktikus viszony, szintén kiterjedt kapcsolatrendszert eredményez csakúgy, mint a *kint-bent* vagy az *elől-hátul* (például: *közeli-távoli* rokonok, az ember *vonzó* vagy *visszataszító* külseje, tehát *közelítő* vagy *távolító* mozzanatról van szó). Vagy utalhatok a kifejezések olyan csoportjára is, amely a *jó-rossz* értékdimenzióval függ össze. Ha valami *elromlik*, azt esetleg megjavítjuk, de azt is mondhatjuk: ez *odavan/odalett*, vagy: ezt is *elvitte* az ördög/ezt is *megette* a fene. Ennek során SZILÁGYI a románból is beszédes példákat idéz: ha valami *elromlott, tönkrement*, erre azt mondják: *s-a dus dracului* = *elment* az ördögbe

(tulajdonképpen: elment az ördög(é)nek, az ördöghöz), vagy ha valaki – mondjuk – a város szélén lakik, messze a központtól, arról azt mondják: *stă la mama dracului*, azaz: az ördög anyjánál lakik, mi erre azt mondjuk: *az isten háta mögött lakik*. Vagy ugyan-csak a *jó-rossz* értékdimenzió-csoportba sorolhatók az olyan kifejezések, mint: az ételt *megsózzuk*, esetleg *megcukrozzuk*, *megédesítjük* (ezek a jó értékdimenziójába tartozó kifejezések), de a túl sok sóval vagy cukorral: *elsózzuk*, *elcukrozzuk*, azaz *elrontjuk* az ételt. Csupán ízelítőt próbáltam adni SZILÁGYinak ebből az igen gazdag és színes példatárából, amelynek alapján az olvasó meggyőző, (szinte) magától értetődő, de mégis az újdonság erejével ható árnyalt képet kap ezekről a kifejezésekről. Mindezek a kolozsvári szerző elismerésre méltó erudícióját dicsérik, és a nyelv árnyalatai iránti jó érzékről tanúskodnak (részletesebben lásd 12-36).

7. Könyvének második részében – terjedelmesebb fejezetében – a denotatív jelentések és a nyelvi világ közötti viszonyt vizsgálja. Felfogása szerint a jelentést – főleg az aktuális jelentést – nem lehet azonosítani azzal a konkrét dologgal vagy jelenséggel, amelyre a szót alkalmazzuk, de nem tartja elfogadhatónak azt a jelentésértelmezést sem, amely a jelentést azonosítja a fogalommal, vagy burkoltabban: a jelentést ennek a nézetnek a képviselői úgy értelmezik, mintha mégis azonos volna a fogalommal. De SZILÁGYI nem tekinti megfelelőnek vagy pontosabban szólva: teljesen kielégítőnek a jelentés funkcionális meghatározásaként elfogadott nézetet sem, mely szerint a jelentés a szó használati szabálya (erre vonatkozólag lásd 38). Végül is a kolozsvári szerző nem abból indul ki, hogy a szavaknak jelentésük van, hanem abból, hogy a dolgoknak – legalábbis a beszélő számára – nevük van. A jelentés lényegének a megvilágításában SZILÁGYI elsőrendű jelentőséget tulajdonít a *környezetnek* és a *KATEGORIZÁCIÓNAK*. Szinte axióma rangjára emeli e két fogalmat: „kategorizáció nélkül nincs nyelv, környezet nélkül nincs kategorizáció” (39). Végül is – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerint – „a jelentést tehát úgy határozhatjuk meg, mint azoknak az ismérveknek az együttesét, amelyek alapján el tudjuk dönteni, hogy mi melyik kategóriába tartozik, vagyis mi a neve” (uo.). Ugyanis a környezetet minden nyelv saját rendszere szerint tagolja (megjegyzésként: nagyon itt lebeg a WHORF-féle hipotézis árnyéka!), és a környezet elemei nyelvi kategóriákba sorolhatók, azaz ha a környezet két vagy több elemének ugyanaz a neve, akkor ezek az elemek nyelvi szempontból azonos kategóriába tartoznak, és az ember azonos névvel nevezi meg őket.

Ha tehát – amint már utaltam rá – a nyelvi világmodellt a környezetről szóló implícit elméletként határoztuk meg (mint a nyelvi világ „strukturális háttérét”), melynek elemi egységeit a nyelvi kategorizáció „szolgáltatja”, a szójelentések kategoriális „csofópontjai a nyelvi világmodellnek”, a jelentések nyelvi szempontú és rendszerszerű kapcsolatai eredményezik a nyelvi világ magas fokú strukturálódását (38-39). SZILÁGYI N. SÁNDOR végső következtetésében a jelentést a következőképpen határozza meg: „Mikor egy szót (legtágabb értelemben vett) dologra alkalmazunk, tulajdonképpen nem tesszünk mást, mint hogy – figyelembe véve az illető dolog nyelvi minősítettségét – nyelvi szempontból minősítjük. Tehát a *jelentés a nyelvi minősítés ismérveinek együttese*” (kiemelés Sz. N. S-től, 39).

Visszatérve a környezet nyelvi szempontú kategorizációjára és a *nyelvi minősítettség*re, azaz ahogyan a név az ember jóvoltából a legtágabb értelemben vett dolgokat

sajátos minősítéssel ruházza fel (a dolgok *nyelvi minősítettsége*), ez engem újból a SAPIR-WHORF-féle hipotézisre emlékeztet azzal kapcsolatban, „hogy a környezet tagolása ezért meglehetősen nyelvspecifikus olyan értelemben, hogy ami az egyik nyelv szerint egy bizonyos kategóriába sorolódik, az egy másik nyelv szerint nyugodtan kerülhet egy másik kategóriába” (38). Ezek szerint például a magyar *cukorrépa* és a román *sfeclă de zahăr* (szó szerint: *cukorcékla*) két különböző kategóriába kerül, de még számtalan ilyen példát lehetne felsorolni. Nem foglalkozhatom vele részletesen, de meg kell említenem: ennek a résznek egyik legsikerültebb és legszínesebb része a *pipa* szó jelentéséről szóló elemzés. Ezt a könyvet már csak ezért a részért is érdemes elolvasni. SZILÁGYI itt is valóban remekel, a lexikológus és lexikográfus is sokat tanulhat ebből a szép és világos, meggyőző fejtegetésből.

8. Szervesen illeszkedik az eddig elmondottakhoz SZILÁGYI-nak a metaforáról és a metonímiáról szóló elemzése is. A metafora, a metaforikus jelentés lényegét a *pipa* szó jelentésszerkezetén keresztül mutatja be. A jelenség lényege a szóhasználat kiterjedése, ennek pedig a strukturális hasonlóság a feltétele. Voltaképpen itt többletjelentésről van szó, ám SZILÁGYI úgy véli – és ebben őt a nyelvi tények maradéktalanul igazolják –, hogy tudniillik az új jelentések „nem külön jelentései a szónak (a jelentést SZILÁGYI felfogása szerint értve: ez az én betoldásom: M. J.), hanem inkább a szerint vannak elkülönítve, hogy az illető dolgok észlelésében megvan-e mindegyik az alapjelentésben meghatározott észlelések közül, s ha nincs meg, akkor melyek azok, amelyek megvannak (mert valahány biztosan megvan)” (44-45). Természetesen a szó használatának strukturális hasonlóságon alapuló kiterjedése nyomban megváltoztatja a szó nyelvi kategorizációját, és ennek következtében a szó más nyelvi kategóriába kerül (például: a *pipa* alapjelentése: *dohányzó eszköz*, de jelenthet *hamis*, *ravasz* személyt is → *A barátom is jó pipa*. Tehát a *pipa* kategóriájába nemcsak a *dohányzó eszközök* tartoznak, mert a labdarúgásban például, mikor a játékos a kapu felső sarkát találja el, akkor azt mondják: *pipáta rúgta a labdát*).

A szó használatának ugyancsak a strukturális hasonlóságon alapuló kiterjedésével függ össze az ELEANOR ROSCH által kidolgozott úgynevezett prototípuselmélet kérdése is, melyet SZILÁGYI csupán érint, ezt részletesebben fejti ki TOLCSVAI NAGY GÁBOR a *Literatúrában* megjelent dolgozatában, az 1995/2. számban. A prototípuselmélet lényege egészen röviden az, „hogy egyes fogalmak körébe sorolható dolgok, nem egyforma jó példái az illető fogalomnak: egyesek igazibbnak tűnnek másoknál”. Az ilyeneket nevezi E. ROSCH az illető fogalom prototípusainak. Például a *madár* fogalomra jobb példa a *veréb* vagy a *fecske*, mint mondjuk a *csirke* (44).

A metaforaképződésről még annyit, hogy ez egyes amerikai tudósok felfogása szerint (például G. LAKOFF) tulajdonképpen kognitív folyamatok eredménye, ami pedig a nyelvben látszik, voltaképpen a kognitív folyamatok nyelvi anyagban való tükröződése, ám SZILÁGYI szerint a metafora („vagyis a valamely dologra metaforikus jelentése szerint alkalmazott szó”) sajátosan nyelvi természetű (sőt: ami legsajátosabban nyelvi, az éppen a metafora), ezért vizsgálata a nyelvleírásra tartozik. Nyelvleíráson pedig – mondja SZILÁGYI – nem a stilisztikát kell értenünk, hanem inkább a szemantikát és a grammatikát. (Erre hazai nyelvtudományunkban jó példa ZSILKA JÁNOS és kutatócsoportja elmélete és gyakorlata.) Természetesen SZILÁGYI nem vonja kétségbe a metaforaképzésben

kognitív folyamatok szerepét, de őt elsősorban az érdekli, hogy ezek a kategóriák mit tárnak fel a nyelvről (44, 48).

9. SZILÁGYI N. SÁNDOR a metonímiát is a hagyományos felfogástól eltérően nem névátvitelnek tartja, hanem a *ellipszis* sajátos típusának tekinti. Voltaképpen egy szemantikai-grammatikai szabály, *törlés, rövidítés*, például: *ég a pipa* megnyilatkozásban a *dohányt* a beszélő elhagyja, mert tudja azt, hogy nem maga a *pipa*, a *dohányzó eszköz* ég, hanem a *pipában* a *dohány*. Vagyis: *ég a pipában a dohány* → *ég a pipa*. „A metonímia tehát – mondja SZILÁGYI – nem névátvitel vagy névcseré: a metonímia egy szemantikai-grammatikai szabály, amelynek lényege az, hogy ezt a fajta rövidítést akkor lehet alkalmazni, ha ennek eredményeképpen a mondatban szemantikailag összeférhetetlen szavak kapcsolata jön létre” (51).

A metonímiáról szóló elemzéséből SZILÁGYI még azt a következtetést is levonja, hogy metonímia esetében nem két jelentésről van szó, mert – amint állítja – akkor például a *pipa* jelentései között szerepeltetni kellene a *dohányt* is.

10. A könyv második fejezetének egyik nagyobb egysége a nyelvi kategorizációt mint a nyelvi világ szerveződésének alapját vizsgálja. A reális világot, a tagolatlan környezetet a nyelvi kategorizáció alapján a nyelv tagolja. A beszélő a nyelvi kategorizáció alapján a reális világ dolgait minősíti, a grammatikai kategorizáció pedig a szavakat, a szócsoportokat. A nyelvi kategorizáció a szavakat szétválasztja, kategóriákba sorolja, a beszélő pedig „nyelvi észlelésének” megfelelően az érvényes grammatikai szabályok alapján egybefűzi. SZILÁGYI N. SÁNDOR koncepciója kifejtése során nagyon okosan, logikusan érvel, de néha az lehet az olvasó érzése, mintha egy kissé háttérbe szorulnának a kognitív szempontok. Ez némileg tapasztalható a metaforaképződés bemutatásánál is, midőn LAKOFF-fal ellentétben, ő nem annyira a kognitív aspektusra, mint inkább a nyelvire hivatkozik, ám én legalább olyan mértékben figyelembe venném az előbbi, mint az utóbbit.

11. Igen jól sikerült elemzést olvashatunk a reális világ és a nyelvi világ viszonyáról is. A reális világot érzékszerveinkkel fogjuk fel, a nyelvi világot a nyelvi kategorizáció révén teremtjük meg. De vajon a kategorizáció és az észlelés között van-e ennyire megvonható határ? SZILÁGYI nagyon elgondolkodtató példákat idéz a két régió – az észlelés és a kategorizáció – szétválasztásának igazolására, de ez elég bonyolult kérdés ahhoz, hogy egy ilyen, viszonylag kisebb terjedelmű tanulmányban, mint a SZILÁGYIÉ, erre megnyugtató választ lehessen adni: ez természetesen nem is volt és nem is lehetett célja SZILÁGYI dolgozatának. Ez a kérdés minden valószínűség szerint érintkezik vagy legalábbis érintkezhet a nominalizmus és a realizmus közötti viszonytal, de talán hermeneutikai mozzanatait sem lehetne tagadni.

Lényeges mondanivalója van SZILÁGYI N. SÁNDORNak a reális világ két régiójáról is: a *nem viselkedőkről* és a *viselkedőkről*. A nyelvi világ régiói közül a viselkedőké a központi régió (állat, ember), a dolgokra a *viselkedők* nyelvi rendszerét alkalmazzuk, de létezik egy harmadik régió is, amely az elvont dolgokat foglalja magában. Minthogy grammatikai szabály csak a második régió (a *viselkedők*) viszonyaira létezik, bizonyos feltételek között „az első régióbeli *nem viselkedő* – helyi érvénnyel – egy „viselkedő attribútumot kap” (87). A *felhő* a *nem viselkedők* régiójába tartozik, éppen ezért például: *A felhő eltakarja a napot* úgy értelmezendő, hogy „valami (viselkedő) eltakar valamit” (87), tehát *nem viselkedőre* vonatkozó állítás csak *viselkedőkre* vonatkozó nyelvi kifeje-

zési formákkal lehetséges. Az anyanyelvi beszélő a nyelvi világban egészen természetesnek és magától értetődőnek veszi, hogy a *nem viselkedők* – bizonyos körülmények között – a *viselkedők* attribútumait és az elvont dolgok dologi létezését automatikusan alkalmazzák a gyakorlatban.

12. A nyelvi világ és a nyelvi világmodell lényegét az előbbieken már érintettük („a nyelvi világon azt a világot értjük, amely beszédünkben megjelenik, a nyelvi világmodell pedig ennek »strukturális háttere«, amelynek alapján maga a nyelvi világ szerveződik” (13), itt ehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy a „beszédből rekonstruálható világ. Nincs mint olyan, hanem darabonként lesz minden pillanatban” (99). Vajon SZILÁGYI-nak ez a megállapítása nem rokonítható-e a HUMBOLDT-féle *energia-elvvel*? A nyelvi világmodell fogalmának meghatározása tehát – a néhány sorral fentebb idézett meghatározás kissé módosított változata szerint – így hangozhatna: „a beszéd hogyanjára vonatkozó szabályok gyűjteménye” (105), azaz miként fejezhetjük ki, miként tagolhatjuk az érzékeléssel tapasztalható reális világot. Tehát a nyelvi világmodell „szabályok gyűjteménye”, azaz ezek a szabályok határozzák meg, hogy „milyenné mondhatjuk egyáltalán a világot” (uo.), vagy úgy is megfogalmazhatjuk ezt a gondolatot: hogyan tagoljuk a minket körülölelő világot. Ezek a gondolatok, amelyek föltétlenül SZILÁGYI N. SÁNDOR erudícióját, elméletalkotó képességét és a nyelvtudomány útvesztőjében való jártasságát tanúsítják – szerény véleményem szerint legalábbis jelenség szintjén – rokoníthatók a generatív nyelvszemlélettel (különböző szabályrendszerek) és a „milyenné mondhatjuk egyáltalán a világot” elv alapján: a SAPIR-WHORF-féle hipotézissel. Ezzel a rokonítással csupán azt kívántam hangsúlyozni, hogy olykor az egymástól viszonylag eltérő gondolatok és elképzelések is megtermékenyíthetik egymást.

13. Ez a néhány kiragadott mozzanat SZILÁGYI N. SÁNDOR: „Hogyan teremtsünk világot?” című könyvéből, remélem meggyőzi az olvasót arról, hogy kézbe vegye ezt a sziporkázóan szellemes és a legmagasabb tudományos igényességgel megírt könyvet. Eredetisége az utóbbi évek legigényesebb nyelvészeti szakmunkái közé emeli. Persze nagyon kíváncsús lenne, hogy ehhez a szép és igényes alkotáshoz a hazai olvasó is minél előbb hozzájuthasson. Bevezetőmben SZILÁGYI N. SÁNDORT a szó legjobb értelmében a „meglepetések emberének” neveztem. Meglepetés lesz az olvasó részére az új téma, melynek kifejtésében SZILÁGYI remekel, az imponálóan gazdag szakismeret, melyet a szerző élvezetes és szemléletes stílusa csak árnyal. Nem a legkönnyebb témák közé tartozik a hazai tájainkon éppen csak szárnyait bontogató kognitív nyelvészet a maga „grammatikájával és szemantikájával”, általában a kognitív tudomány, amely integráló erejénél fogva versenyre kelhet bármelyik másik határtudománnyal, SZILÁGYI ennek a szerteágazó tudományterületnek csak egy szeletét világította meg, amolyan „rávezetés” formájában, de ebben iskolapéldáját adta annak, hogyan kell és hogyan lehet a legbonyolultabb tudományos kérdésekről – tudományos igényességgel – közérthetően, a témát kedveltetően írni. Ez az igényes alkotás nemcsak a kolozsvári szerzőnek és a Kolozsváron művelt magyar és általános nyelvészettnek, hanem az egyetemes magyar nyelvtudománynak is egyik becses értéke. A kolozsvári kolléga szép „ajándékkal” lepte meg a magyar nyelvtudományt, illesse ezért szerzőjét hála és köszönet a magyarországi olvasó részéről is.

Máté Jakab

Nagy L. János: Szavak és világok Weöres Sándor verseiben
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 96 p.

NAGY L. JÁNOS szegedi nyelvész, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanára a 80-as évek közepétől számos cikkben, tanulmányban, előadásban foglalkozott Weöres Sándor költői nyelvével, s 1993-ban erről a témáról szóló disszertációval („Ismétlésszerkezetek nyelvi-stilisztikai értelmezései, főként Weöres Sándor versszövegei alapján”) szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. Addigi kutatási eredményeinek egy részét 1996-ban könyv alakban is közzétette „Ismétlések és értelmezések Weöres Sándor verseiben” címmel (Akadémiai Kiadó, Budapest, *Nyelvtudományi Értekezések* 143.).

A téma érdekességét, népszerűségét és a megvalósítás sikeres voltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a kötet – magyar nyelvészeti szakmunkák esetében fölöttebb szokatlan módon – alig két év múltán tetemesen kibővített új kiadásban ismét napvilágot látott.

A kötet előszava („Lectori salutem!”) rokonszenves, bár (ma még) kissé szokatlan módon tegező formában szólítja meg az olvasót, s így foglalja össze a könyv tárgyát és a szerző kutatói szemléletét: „A könyv, amelyet kézbe veszel, a magyar irodalom egyik hasonlíthatatlan egyéniségének, Weöres Sándornak állít emléket. (...) A továbbiakban olvasható gondolatok egy olvasó töprengéseiből születtek. (...) Nem azért íródott, hogy elő kívánja írni: »ezt mondja a szöveg«. Azért született, hogy arra indítson: törekedj, kedves Olvasó, saját értelmezésre” (7).

Az első fejezet a minden bizonnyal legalapvetőbb nyelvi-poétikai szövegszervező elvet, az ismétl(öd)ést tárgyalja. Az ismétlésnek LAUSBERG könyve alapján (*Handbuch der literarischen Rhetorik*. Max Hueber, München, 1960.) három fő alakzatát különbözteti meg: a gradációt, a reddíciót és a chiazmust. Ezeket sem itt, sem a későbbiekben nem határozza meg pontosan, de a LAUSBERG és FÓNAGY IVÁN nyomán megadott képletek jól érzékelteik, milyenfajta ismétl(öd)ést ért rajtuk. Később, az első rész összefoglalásában még egyszer visszatér erre a három gondolat- (más felfogás szerint: szó-) alakzatra, s így jellemzi őket: a gradáció tagolva halad, a reddíció keretez, a chiazmus megfordítás után lezár (56).

A reddíció (egyszerű visszatérés) fogalma kapcsán legyen szabad e helyütt is jeleznem azt a kételyemet, amelynek már NAGY L. JÁNOS kandidátusi vitáján is hangot adtam: az *a ... a* séma pontatlanul ábrázolja a jelenséget, mert teljes visszatérés a szövegben (különösen a szépirodalmi szövegben) valójában soha sincs, legfeljebb *a ... a'*. Ami megismétlődik, már nem egészen azonos önmagával, mert az eltérő kontextus és a két megjelenés közötti szövegdarab szükségképpen új megvilágításba helyezi, új jelentéssel (többjelentéssel) itatja át. Egy zeneműben is csak hangjegyek szerint azonos (sokszor még úgy sem) a téma és a visszatérés. Így van ez költői szövegek esetében is: a térbeliség (a szimmetria) mellett figyelniünk kell a szekvenciára, az időbeli lefolyásra is. Mindezt egyébként a kötet szerzője is tisztán látja, mert elemzéseiben tekintettel van a megismételt elem különböző környezeteinek hatására bekövetkező értékkülönbségekre.

A következő fejezetek a hangzás és az értelem viszonyát elemzik Weöres Sándor (túlnyomórészt 1975 utáni) verseiben, majd „a multimedialitás poétikájához” szolgáltatnak érdekes adalékokat. A verbális és a grafikai médium kapcsolatát a *Kézírási könyv* (1981.) versei és rajzai reprezentálják. Közülük tízet NAGY L. JÁNOS faksimilében is közöl és értő kommentárral egészít ki. A verbális és a zenei kifejezőmód társulását az *Ellentétek* című

költemény és ennek Sebő Ferenc általi megzenésítése alapján mutatja be. Mindebben első-sorban egyik mesterének, PETŐFI S. JÁNOSnak a szellemi ösztönzését követi, aki egy idő óta egyre nagyobb figyelmet szentel az egyidejűleg többfajta közvetítő közegű (multimediális) kommunikációnak.

Az első részt összefoglaló és lezáró fejezet ezt a talányos, de már az első bekezdésből megvilágosodó értelmű címet viseli: „Az »esse« és »posse« határán” (maga a költő írta le egyik levelében, hogy „a tudomány és művészet hazája nem a lét, az »esse« [= lenni], hanem a lehetőség, a »posse« [= képesnek lenni, –hatni / –hetni]”).

A modern műértelmezés NAGY L. JÁNOS felfogása szerint dinamikus és komplex jellegű. A befogadó állandóan egymásra vonatkoztatja a hangzást, az írásképet és az értelmet, s az ezek közötti ingadozás, oszcillálás tartja fenn az „irodalmisság” érzetét (ezt VALÉRY és HANKISS ELEMÉR nyomán állapítja meg, s forrásait – mint másutt is – korrektül az olvasó tudomására hozza).

A fejezet összegzése így körvonalazza a dolgozat célját és módszerét: „az értekezésben művészi szövegek értelmezési lehetőségeit kutattuk. Ezek az értelmezések a szövegek multimedialitásának figyelembevételét vették kiindulásnak, s a multimedialitás elemzését verbális / grafikus és verbális / zenei együttesekben is megkísérelték. A középpontba állított három gondolatalakzat, a gradáció, a reddíció és a chiazmus részfunkciókat és globális funkciókat egyaránt hordozott, számos esetben ezek együtt voltak jellemzők a szövegekre” (59).

NAGY L. JÁNOS könyvének első fele tanulmánytípus, módszer szempontjából leginkább a „stilisztikai jelenségtanulmány” (TÖRÖK GÁBOR) vagy a „stilisztikai minősítés” (SZABÓ ZOLTÁN) körébe sorolható. Egy bizonyos jelenséget vizsgál kiszemelt példákön: előbb az ismétlést és az ismétlésszerkezeteket, később a médiumok kölcsönhatását. Kísért tehát (itt!) a „szemelgető stilisztika” veszélye, de mivel többnyire teljes szövegeket tud górcső alá venni – Weöresnek ezek a versei ritkán haladják meg a néhány sornyi terjedelmet –, módszere inkább a stilisztikai elemzés tanulmánytípusa felé tendál.

A kötet második fele, „Egy világ sok világról” címmel Weöres Sándor egysoros verseiről nyújt alapos áttekintést. Ez a rész újdonság, többlet az 1996-os könyvhöz képest. Először azt tisztázza, mely művek tartoznak ide, mi tekinthető egysorosnak. Ezután az egysoros versek nyelvét vizsgálja (egyéni helyesírás, szómontázsok, jelentéstömörítő összetételek stb.). Befejezésül az egysoros versek hangzását elemzi a jelentéstartalommal való összefüggésében.

A könyvnek ez a része, az elsőtől eltérően, zárt korpuszt dolgoz fel, így műfajilag a stílustipológia vagy szövegtípus-stilisztika körébe tartozik. Emellett azonban jut lehetőség bizonyos egysorosok (például a nevezetes „Vajudik a sírásó felesége” vagy a „Tojáséj”) részletezőbb, már-már elemzés igényű tárgyalására is.

Utaltam már rá, hogy a könyv előszavában NAGY L. JÁNOS így határozza meg kutatói „ars poeticáját”: nem az a célja, hogy előírja, mit mond a szöveg, hanem hogy az elemzés olvasóját újabb, saját értelmezés(ek)re ösztönözze. Nos, ennek a biztatásnak engedve befejezésül röviden vázolom néhány gondolatot, ötletet, amelyek a könyv olvasása közben jutottak eszembe.

1. A *Kézírásos könyv* Vas Witteg című darabjának ötletét bizonyára Vas-Witteg Miklós szociáldemokrata politikus, szakszervezeti vezető (1895–1975) neve adta. Weöresnek

ez a versikéje népetimológiával vagy inkább gyermeki etimologizálással „értelmesíti” a különös hangzású nevet.

2. A *Tizenegyedik szimfónia* Iram című tételét (eredeti címe, első megjelenésekor, Tánc-elégia volt) NAGY L. JÁNOS a „látható nyelv” szempontjából elemzi, felhíva a figyelmet az 1–6. és a 21–26. sor beljebb kezdésére. Szerintem ezenkívül az is nagymértékben hozzájárul a vers hatásosságához, hogy az anapesztusok dobolása egy ponton, az 5. sor elején váratlanul megtörik:

Suhan éjfél tájt, viszi lámpáját
laza felhőben, mit a fény jár át,
habon eltáncol, fedi rőt bársony
s lila légfátyol, hol a tengerpart
fordul a hegy alatt, mit a víz megmárt,
fut a fenyvesben meg a tisztáson –

mégpedig oly módon, hogy a versritmus hirtelen megváltozása szinte ikonikusan ábrázolja a tartalmat: az anapesztusok épp ott *fordulnak* át egy pillanatra daktilusba, ahol a tengerpart *fordulásáról* van szó.

3. A *Gravitáció* utolsó soráról, amelyben a háromszor ismétlődő „mintha kristályként csengene” negyedszerre így tér vissza: „mintha kristályként *repednének*”, szerintem nem elég ennyit megállapítani: „a befejezés pedig változtatással hozza a negyedik sort” (30). A *kristály* szó, amely ebben a 16 soros versben nem kevesebb, mint nyolcszor fordul elő, nyilvánvalóan kulcsszava a költőnek. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a 60-as évek közepe táján született, mallarméi ihletésű szonettek egyik legszebbike és legfontosabbika, a költő ekkori ars poeticáját magába foglaló *A jövőendő költészete* ezzel a metaforikus felkiáltással kezdődik: „*Kristály-angyal-zene!*”. A kristály itt (s másutt is az életműben) az „égi rend”-nek, a „tisztá harmóniá”-nak, az „angyalok szent geometriájá”-nak a szimbóluma (az idézett kifejezések az említett szonettből valók). NAGY L. JÁNOS maga is idéz Weöresnek egy 1974-es nyilatkozatából, melyben párhuzamot vont Barcsay Jenő művészete és a saját költészete között: „A struktúra tisztelete, a szenvedélyes anyag megjelenítése a *kristályos* szerkezetben az én költészetemre is jellemző” (12; a kiemelés éntőlem való – K. G.). Amikor ez a kristály (meg)reped, az nem pusztán variált visszatérés (formailag, persze, valóban az!), hanem drámai kontraszt, tragikus „poén”, már-már kataklizma. Mallarménak „Une dentelle s’abolit...” című és kezdetű szonettjét Weöres így fordította: „Egy csipkefüggöny *elreped...*”, tehát a ’megszűnik, eltűnik’ értelmű francia visszaható ígét konkrétan, anyagszerűbb hiponimával helyettesítette, s ezáltal a csipkefüggőnyt, a törekeny evilági szépség jelképét mintegy *kristályosította*.

Mind a három kiegészítő megjegyzésem olyan szféráit érinti a szóban forgó Weöres-verseknek, amelyeknek elemzését NAGY L. JÁNOS ebben a könyvében nem tekintette feladatának. Következésképp a fentieket nem úgy kell érteni, hogy „mindez miért nincs benne a könyvben?”, hanem úgy, hogy „íme, mi mindent eszébe juttathat az olvasónak egy ilyen jól megírt, a szó szoros értelmében *gondolatébresztő* könyv!”.

NAGY L. JÁNOS a terjedelmes irodalomjegyzék tanúsága szerint (is) kiváló ismerője a téma magyar és nemzetközi szakirodalmának. Ha – a recenzensek rossz szokása szerint – mindenáron valami hiányra akarnánk rámutatni, FÓNAGY IVÁN „A kifejezés mint tartalom”

című tanulmányát (in: TELEGDI ZSIGMOND [szerk.]: *Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 105–133) és TÖRÖK GÁBOR *Költői rébuszok* című könyvét (Magvető Kiadó, Budapest, 1974.) említhetnénk. (Ez utóbbiban a szerző mélyen szántó elemzését nyújtja a „Vajudik a sírásó felesége” egysorosnak: 29–31, 48–49.)

NAGY L. JÁNOS művének nem utolsó erénye a pontos és elegáns értekező stílus, amely olykor (nem bántóan) esszébe csap át, például az efféle fejezetcímekben: „Fonalak áramában”, „Egy világ sok világáról”. (Itt jegyzem meg, hogy a könyvnek kandidátusi disszertáció korában jóval több ilyen „színes” fejezetcíme volt; nem baj, hogy csak ennyi maradt belőlük!)

Végül, de nem utolsósorban azt kell kiemelnem, milyen nagy haszna van egy ilyen könyvnek és egy ilyen tanácnak az iskolai stilisztika-, sőt tágabban: a magyarnyelv-oktatás szempontjából. Manapság nem sok magyarórán derül ki, hogy az irodalommal, a nyelvvel való foglalkozás játék is, örömforrás is. NAGY L. JÁNOS könyvéből kiderül, mert árad belőle a jókedv, az optimizmus; érezni, hogy a kitűnő szerző nemcsak a filológiát, hanem az életet is szereti. (Ezt a szemléletet egyébként már több tankönyvében is érvényesíteni tudta, például a *Nyelv – szöveg – játék* címűben, amelyet a hatosztályos gimnáziumok II. osztálya, tehát tizennégy éves tanulók számára írt.)

Meg kell dicsérnünk a gondos kiadói és műszaki szerkesztői munkát is, melynek köszönhetően a kötet nem csupán intellektuális, hanem esztétikai élményt is nyújt. A betű, a rajz, a kotta együtt maguk is szépen példázzák a könyvben több helyütt tárgyalt multimedialitást.

Kemény Gábor

Analóg feljegyzések digitalizált kiadványokról

Ebben a rövid írásunkban két – az Automex Kft. gondozásában megjelent – elektronikus kiadványt mutatunk be, a magunk lehetőségeivel, eszközeivel és módszereivel próbálva meg előmozdítani a szóban forgó és a hozzájuk hasonló – lassan mindennapi életünket is átható – nagy teljesítményű információhordozók alkalmazását az oktatásban.

Elöljáróban következzen néhány szó a forgalmazóról és fejlesztőről.

A fiatal cég 1994-ben kezdte meg először az import, majd a saját fejlesztésű multimédiaszoftverek kiadását, s rövid idő alatt jelentős eredményeket ért el CD-ROM-ok forgalmazásában. 1995-ben a magyar nyelvű szoftverek iránti igények kielégítésére hozta létre a Cyberstone Entertainment Fejlesztő és Kiadó Kft-t, mely ma már előkelő helyet foglal el a magyar nyelvű oktató, ismeretterjesztő és szórakoztató programok kiadásában. Az Automex a magyar szoftverek fejlesztésén, kiadásán és terjesztésén túl nagy gondot fordít a legsikeresebb külföldi termékek meghonosítására is. Kínálata felhasználói program-gyűjteményeket, multimédiaeszközöket, grafikai programokat stb. éppúgy tartalmaz, mint lexikonokat, enciklopédiákat, nyelvoktató programokat, szótárakat, zenei szoftvereket, játékprogramokat stb. *Multimédia kezdőcsomag* című katalógusa például több mint 40 szoftvert kínál: „Ismeretterjesztő szoftverek”, „Oktató programok”, „Kreatív szoftverek”, „Adatbázisok, gyűjtemények, segédprogramok” és ajándék szoftverek tematikus bontásban.

1. ábra

Oktató, illetőleg ismeretterjesztő programjai közül e helyütt kettőt emelünk ki. Az első a MICSODA (a Magyar Irodalom Csodái Digitális Albumokon) sorozat egyik, középiskolások számára készült szépirodalmi válogatása (mely 1997-ben jelent meg), a másik a *Tolnai Világtörténelem* című kiadvány (mely 1996-ban látott napvilágot). A kiadványokhoz fűzött kommentárjaink jobbára leíró, illetőleg illusztratív jellegűek.

2. ábra

A MICSODA sorozat szóban forgó darabja (lásd 1. ábra) multimediális – verbális-fonikus, képi és zenei – elemekkel dolgozza fel kilenc magyar alkotó következő tíz remekművét: Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*, Garay János *Az obsitos és Napóleon*, Arany János *Rege a csodaszarvasról* és János pap országa, Petőfi Sándor *Az apostol*, Mikszáth Kálmán *A néhai bárány*, Benedek Elek *Lehel kürtje*, Krúdy Gyula *A Jankó*, Móra Ferenc *Árpád, a honalapító* és József Attila *Betlehemi királyok*. A CD hanganyagát olyan népszerű színművészek szolgáltatják, mint Bubik István, Mikó István, Szabó Gyula és mások, diavetítésre emlékeztető képi komponensét kiváló képzőművészek, grafikusok, többek között László Gyula, Richly Zsolt és Rogán Miklós alkotásai teszik ki, a zenei betétek a Kalácsa és a Zurgó együttes közreműködésével készültek.

Az indításkor megjelenő nyitó oldalra kattintva, a szoftver tartalomjegyzékét kapjuk meg, ahonnan valamely mű címére klikkelve jutunk a *Főmenübe* (lásd 2. ábra).

A főmenü közepén az aktuális kép látható a következő menüpontokkal: (1) „Fejezetek”, mely a több részből (fejezetből, énekből stb.) álló művek interpretálásakor működik; (2) „Játék” (képekeverő, verskeverő, betűkeverő stb.); (3) „Kezelőgombok”: ’Előző oldal’, ’Állj’, ’Lejátszás/szünet’ és ’Következő oldal’; (4) „Olvasónapló”; (5) „Könyvjelző” és (6) „Életrajz”, a mű szerzőjére vonatkozó legfontosabb információkkal. A felhasználó a „Kezelőgombok” segítségével lapozhat előre vagy hátra egy-egy műben, s a kiválasztott oldalakon könyvjelzőket is elhelyezhet.

Az „Olvasónapló” (lásd 3. ábra) centrumában szintén az aktuális kép látható, körülötte pedig a következő elemek: „Az aktuális kép sorszáma”; „Előző olvasónapló-bejegyzés”; „Szövegablak” a feljegyzések számára; „Következő olvasónapló-bejegyzés”; „Olvasónapló betöltése” és „Olvasónapló mentése”. Az „Olvasónapló” segítségével saját észrevételeit, feljegyzéseit rögzítheti a felhasználó, melyeket elmenthet, illetőleg később újra behívhat.

3. ábra

4. ábra

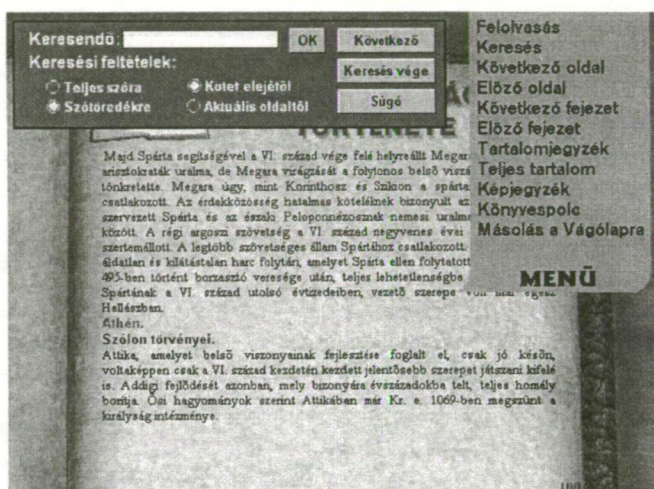
A *Tolnai Világtörténelem* digitalizált változata alig több mint hetven évvel az első kiadás után jelent meg (lásd a 4. ábrán). A CD-ROM „korszakos változást, valóban új minőséget hozott”, olyan eszköz, amelynek „használhatósága már a jövő századot idézi”. A beszélő nagylexikon a „századelő magyar nyelvű történelemlátásának és a mai csúcstechnikának olyan találkozása, amely kivételes, eddig szokatlan felfedezési lehetőségeket kínál” – olvashatjuk a szerkesztő előszavában.

5. ábra

Az indítás után megjelenő *Főmenü*ben egy könyvespolc látható a világtörténelem hús kötetével, egy órával és képpel (lásd 5. ábra). Rájuk kattintva vagy egy kötet, vagy a teljes anyag tartalomjegyzékében, vagy pedig a képek jegyzékében tallózhat a felhasználó, illetőleg föllapozhatja a kiválasztott könyvet. A tartalomjegyzékek oldalain a címsorra klikkelve azok anyagát a vágólapra másolhatja, az asztallapra kattintva pedig a főmenübe térhet vissza. Navigálását egyrészt a könyvespolc kicsúszó fiókjainak egyikében található sűgő, másrészt a képernyő alsó sarkában megjelenő rövid segítősorok könnyítik meg.

A szöveges oldalakon mozogva, az egér alakja hol kézfejjé, hol balra vagy jobbra mutató nyíllá, hol pedig képkeretté változik. Az aktuális kötet kövér, piros betűkkel szedett címén például képkeretté, ezzel téve lehetővé az éppen olvasható fejezet első képének megtekintését, ahonnan a szomszédos kép(ek)re a kurzornyalak vagy az egér, a szöveges könyvoldalra pedig az ESC billentyű vagy a jobb egérgomb segítségével léphet a felhasználó.

6. ábra

Lapozgatni a lexikonban kétféleképpen lehet, egyrészt a jobbra vagy balra mutató nyíllal változó egérjelzővel, másrészt a legördülő menü (lásd 6. ábra) megfelelő pontjával.

A legördülő menü funkciói a következők: „Felolvasás”, „Keresés”, „Következő oldal”, „Előző oldal”, „Következő fejezet”, „Előző fejezet”, „Tartalomjegyzék”, „Teljes tartalom”, „Képjegyzék”, „Könyvespolc” és „Másolás a vágólapra”.

A legördülő menüből kezdeményezhető „Keresés”, mely a kis- és nagybetűkre nem érzékeny, történhet címszavakra és szótöredékekre, mind az aktuális oldalon, mind a kötetek egészében, s természetesen időrendi kigyűjtés is kérhető. A „Felolvasás” menüpontra kattintva pedig a program aláhúzással jelöli és (géphangon) felolvassa a kiszemelt szövegrészeket.

A szoftverek installálása egyszerű, indításuk automatikus, struktúrájuk könnyen áttekinthető. Kezelésük a laikus felhasználó számára sem okozhat gondot. A kép- és hangminőség jó, a felolvasott szövegrészek esetében megfelelő. Az önálló tanulás, ismeretszerzés didaktikai és médiapedagógiai feltételei biztosítva vannak.

Benkes Réka – Vass László

Szerkeszti

VASS LÁSZLÓ

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L' ANNÉE (= BL) 1994

A korábbi kötetek szövegkutatással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 199-104 – itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 215-221; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 177-183; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 297-304; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 331-352; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 311-322 és *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 235-249.

2.3. Text linguistics – Linguistique de texte

- 4225 Discourse analysis. — *LAb* 10, 1994, 37-44; 120-124; 193-194; 257-259.
 4226 ADAM, Jean-Michel: *Éléments de linguistique textuelle ...* — Liège, 1990 | BL 1993, 3613 | *ZFSL* 104/2, 1994, 183 Reinhard MEYER-HERMANN.
 4227 ADAMZIK, Kirsten: Zum Begriff der Mustermischung. — [459], 2, 3-8.
 4228 ADAMZIK, Kirsten: Zum Textsortenbegriff am Beispiel von Werbeanzeigen. — [440], 2, 173-180.
Advances in spoken discourse analysis. — 790.
 4229 AHOKAS, Jaakko A.: La métaphore linguistique comme élément constitutif du texte métephorique : étude linguistique textuelle et sémantique de l'énoncé. — [139], II, 149-157.

- 4230 ALI BOUACHA, Abdelmadjid: La généralisation dans le discours : langues officielles et discours de bois. — *Langages* 105, 1992, 100-113.
- 4231 *L'anaphore associative*. — Nancy : Presses Univ. de Nancy, 1991. — p. 103-190. — (*Verbum* ; 13/3, 1990) | Special issue.
- 4232 ARIEL, Mira: Interpreting anaphoric expressions : a cognitive versus a pragmatic approach. — *JL* 30/1, 1994, 3-42.
BEACCO, Jean-Claude: Les genres textuels dans l'analyse du discours ... — 6863.
- 4233 BEARTH, Thomas: J. G. Chrustaller als Tonologe. — [378], 27-37.
- 4234 BEAUGRANDE, Robert-Alain DE: Text linguistics. — [800], 9, 4573-4578.
- 4235 BÉKÉSI, Imre: Egy szempont a TeSWeST-ből — [428], 3, 1227-1230 | A point of view on János Petőfi S. 's notion *Textstruktur - Weltstruktur*.
- 4236 BESTGEN, Yves; COSTERMANS, Jean: Time, space, and action : exploring the narrative structure and its linguistic marking. — *DP* 17/3, 1994, 421-446.
- 4237 BILUT-HOMPLEWICZ, Zofia: Zu ausgewählten Fragen der linguistischen Textanalyse : Textualitätsmerkmale vs. Einzeltextmerkmale. — [459], 2, 9-13.
- 4238 BILUT-HOMPLEWICZ, Zofia: Zu ausgewählten Fragen der linguistischen Textbeschreibung (dargestellt am Beispiel literarischer Texte). — [458], 2, 735-739.
- 4239 BRAČIČ, Stojan: Statische und dynamische Komponenten der Textkonstitution. — [459], 2, 15-20.
- 4240 BUKSIŃSKI, Tadeuszt: Die Erkenntnisstruktur der Texte. — [458], 2, 741-747.
- 4241 BUSSE, Dietrich: *Textinterpretation* ... — Opladen, 1992 BL | 1992, 4423 | *ZFSL* 103/2, 1993, 173-182 Stefan HARTUNG.
- 4242 CANISIUS, Peter: Esophora : zugleich ein Beitrag zur Theorie der Deixis. — [459], 2, 21-26.
- 4243 CARSTENS, Wannie A. M.: Die stand van teks-/diskoersstudie in Suid-Afrika : organisasie of disorganisasie? — [4351], 5-42 | E. & Afrikaans ab.: The state of text / discourse study in South Africa : organisation or disorganisation?
- 4244 CARSTENS, Wannie A. M.: Die studieterein van die tekslinguistiek. — [4350], 1-14 | The domain of text linguistics | E. & Afrikaans ab.
- 4245 ČERNEJKO, L. O.: Spôsoby predstavlenija prostranstva i vremeni v chudožestvennom tekste. — *FilN* 1994/2, 58-70 | Ways of expressing space and time in a lit. text.
- 4246 CHAROLLES, Michel: L'anaphore associative : problèmes de délimitation. — *Verbum* 13/3, 1990 (1991), 119-148.
- 4247 CHAROLLES, Michel; SCHNEDECKER, Catherine: Coréférence et identité : le problème des référents évolutifs. — *Langages* 112, 1993, 106-126 | E. ab.
- 4248 CHURCH, K. W.: Text analysis. — [800], 9, 4568-4573.
COMBETTES, Bernard: Grammaire de phrase et contraintes textuelles ... — 9999.
- 4249 *Communication and discourse across cultures and languages* / Ed. by Kari SAJAVAARA ; Dabvid MARSH ; Tellervo KETO. — Jyväskylä, 1991 | BL 1991, 3360 | *Vir* 98, 1994, 162-168 Jyrki KALLIOKOSKI.
- 4250 CONNOR, Ulla: Text linguistics and the study of contrastive rhetorics. — [524], 293-301.
- 4251 CONTE, Maria-Elisabeth: Discontinuity in texts. — [704], 195-204.

- 4252 COULMAS, Florian: Reported speech. — [800], 7, 3552-3554.
- 4253 DAVIES, F. I.: Textbooks. — [800], 9, 4584-4589.
- 4254 DEMLOVÁ, Emílie: Dva přístupy k textu. — [807], 59-63 | E. ab.: Two approaches to text : propositional and communicative-functional.
- 4255 DIACONESCU, Paula: Limba ca text și context. — *AȘUO* 5, 1994, 127-135 | Lg. as text & context.
- 4256 DOWNES, W.: Register in literature. — [800], 7, 3509-3511.
- 4257 DRESSLER, Wolfgang U.: Functional sentence perspective within a model of natural textlinguistics. — [704], 91-104.
- 4258 DREW, Paul: Conversation analysis. — [800], 2, 749-754.
- 4259 DRURY, Helen: The use of systemic linguistics to describe student summaries at university level. — [243], 431-456.
- 4260 DUSZAK, Anna: On thematic configurations in texts : orientation and goals. — [704], 105-117.
- 4261 ENKVIST, Nils Erik: Discourse strategies and discourse types. — [243], 3-22.
- 4262 FERNANDEZ, M. M. Jocelyne: *Les particules énonciatives dans la construction du discours*. — Paris : Presses Univ. de France, 1994. — x, 283 p. — (Linguistique nouvelle).
- 4263 FIRBAS, Jan: Substantiating Daneš's view of givenness as a graded phenomenon. — [704], 119-129.
- 4264 FOLEY, William A.: Information structure. — [800], 3, 1678-1685.
- FONTANSKI, Henryk: O zavisimosti između tipom teksta i ego sintaksičeskoj strukturoj ... — 3735.
- FRANCIS, Gill; KRAMER-DAHL, Anneliese: From clinical report to clinical story ... — 6867.
- GARROD, Simon C.; SANFORD, Anthony J.: Coherence ... — 5794.
- 4265 GIORA, Rachel: On the function of analogies in informative texts. — *DP* 16/4, 1993, 591-611.
- 4266 GLOVACKI-BERNARDI, Zrinjka: *O tekstu*. — Zagreb : Školska knjiga, 1990. — 72 p. | On text | *StrJ* 20/1-2, 1991, 104-106 Josip JERNEJ.
- 4267 GLOVACKI-BERNARDI, Zrinjka: Über die kommunikative Rolle der phorischen Verhältnisse auf der transphrastischen Ebene. — [286], 66-69.
- 4268 GRUCZA, Sambor: Zur konfrontativen Textlinguistik. — [458], 2, 425-429.
- 4269 HAJIČOVÁ, Eva: Topic/focus and related research. — [2799], 245-275.
- 4270 HAJIČOVÁ, Eva: Zápor a presupozice ve vztahu k aktuálnímu členění. *PLŠSS* 36, 1994, 61-65 | Negation and presupposition with special reference to functional sentence perspective.
- 4271 HAMMER, Françoise: Bild-Text-Beziehungen in Gebrauchstexten. — [459], 2, 39-44.
- 4272 HARDT, Daniel: Towards a discourse level account of VP ellipsis. — *ESCOL* 8, 1991 (1992), 121-129.
- 4273 HARWEG, Roland: Is there implicit inclusion of preceding predicates in anaphorics of nominals or pronominals? — [704], 131-145.

- 4274 HAUSENBLAS, Karel: Interpretace textu a její druhy v současné komunikaci. — *AUŠP-Jaz* 8, 1988 (1991), 21-27 | Text interpretation and its types in contemporary communication | G. & Ru. ab.
- 4275 HEINEMANN, Wolfgang; VIEHWEGER, Dieter: *Textlinguistik ...* — Tübingen, 1991 | BL 1991, 3400 | *Anglia* 112/1-2, 1994, 164-168 Wolfram BUBLITZ.
- 4276 HOEY, Michael: Another perspective on coherence and cohesive harmony. — [243]. 385-429.
- 4277 HOFER, Roberta Senner: Stories in conversation. — *KWPL* 16, 1991, 15-35.
- 4278 HOFFMANNOVÁ, Jana: Zitate und Allusionen – zwischen mündlichen und schriftlichen Texten. — [524], 213-218.
- 4279 HOUSE, J.: Text/rhetoric. — [800], 9, 4581-4584.
- 4280 HUBBARD, E. Hilton: Some coherence correlates in expository writing. — [4350], 55-74 | E. & Afrikaans ab.
Intégration syntaxique et cohérence discursive. — 4033.
- 4281 JAKOB, Eva-Maria: Conceptsymbols : Funktionen von Zitation und Verweisung im wissenschaftlichen Diskurs. — [459], 2, 45-52.
- 4282 KARIMOVA, Roza A.: Tekst : ego osnovnye vidy i sredstva realizacii. — [286], 261-263 | Text : its basic types and means of realization.
- 4283 KARMILOFF-SMITH, Annette; JOHNSON, Hilary; GRANT, Julia; JONES, Marie-Claude; KARMILOFF, Yara-Natasha; BARTRIP, Jon; CUCKLE, Pat: From sentential to discourse function : detection and explanation of speech repairs by children and adults. — *DP* 16/4, 1993, 565-589.
- 4284 KEYSAR, Boaz: Discourse context effects : metaphorical and literal interpretations. — *DP* 18/2, 1994, 247-270.
- 4285 KNORR, Dagmar: Nutzung externer Wissensspeicher in wissenschaftlicher Textproduktion : ein Fallbeispiel. — [459], 2, 53-60.
- 4286 KNOTT, Alistair; DALE, Robert: Using linguistic phenomena to motivate a set of coherence relations. — *DP* 18/1, 1994, 35-62.
- 4287 [KOČEVA, Krasimira] KOTCHEVA, Krassimira: *Probleme des literarischen Übersetzens aus textlinguistischer Sicht, dargestellt am Beispiel bulgarischer Übersetzungen zu Prosatexten aus der deutschen Gegenwartsliteratur.* — Frankfurt am Main : Lang, 1992. — 170 p. — (Werkstattreihe Dt. als Fremdspr. ; 37) | 1986 Leipzig Univ. diss | *InfoDaF* 21/2-3, 1994, 258-264 Bernd STEFNINK.
- 4288 KOCSÁNY, Piroska: Szöveg és szövegten : olvasmányélmények a szövegnyelvészeti szakirodalmából. — *Nyr* 118/3, 1994, 340-349 | Reading experience and text ling. in lit.
- 4289 KOLTAY, Tibor: Hypertext as an object of linguistic investigation. — *AnaL* 22/2, 1992 (1994), 5-10.
KÖNIG, Peter-Paul: Handlungsmuster – Textmuster – Dialogmuster ... — 5094.
- 4290 KOZIMA, Hideki; FURUGORI, Teiji: Segmenting narrative text into coherent scenes. — *LLC* 9/1, 1994, 13-19.
- 4291 KRASKOW, Tina E.: Discourse-linking and the wh-island extraction asymmetry. — *ESCOL* 7, 1990 (1991), 154-165.

- 4292 KRAUS, Jiří: Repetition and variation as stylistic principles of a text structure. — [704], 237-245.
- 4293 KRESTA, Ronald: The reply as a text type in the scientific discourse of linguistics. — *Fspr* 16/1-2, 1994, 2-17 | E. & G. ab.
- 4294 KUPPEVELT, J. Van: Topic and comment. — [800], 9, 4629-4633.
- 4295 KURZOVÁ, Helena: Grammatik und Textinterpretation. — *LF* 117/3-4, 1994, 179-185 | Cz. ab.
- 4296 LAMPERT, Martina: *Die parenthetische Konstruktion als textuelle Strategie : zur kognitiven und kommunikativen Basis einer grammatischen Kategorie.* — München : Sagner, 1992. — x, 442, [46] p. — (SB ; 284) | Johannes Gutenberg-Univ. Mainz 1991 diss.
- LANZENDÖRFER-SCHMIDT, Petra: *Die Sprache als Thema im Werk Ludwig Harigs ...* — 11947.
- 4297 LAZARATON, Anne Louise: *A conversation analysis of structure and interaction in the language interview.* — Los Angeles, CA : Univ. of California, Los Angeles, 1991. — 367 p. | Univ. of California, Los Angeles diss. (PhD) | *DAI* 52/12, 1992, 4317-A.
- LEINFELLNER, Elisabeth: The broader perspective of negation. — 4881.
- 4298 LEMKE, Jay L.: Text production and dynamic text semantics. — [243], 23-38.
- 4299 LEVINSKAJA, G. S.: K teorii intonacii M. M. Bachtina. — *FilN* 1994/1, 39-48 | Michail M. Bachtin 's intonation theory.
- 4300 LEVINSOHN, Stephen H.: Discontinuities in coherent texts. — [210], 3-14 | Evidence from Gude | E. & Fr. ab.
- 4301 LEVINSOHN, Stephen H.: Field procedures for the analysis of participant reference in a monologue discourse. — [210], 109-121 | E. & Fr. ab.
- 4302 LIEDTKE, Joachim: *Narrationsdynamik : Analyse und Schematisierung der dynamischen Momente im Erzählprodukt.* — Tübingen : Niemeyer, 1990. — ix, 400 p. — (LA ; 242) | Indexes, 392-400 | BL 1990, 3092 | ZG 3/3, 1993, 703-705 Anita STEUBE.
- 4303 LIGHT, Leah L.; CAPPS, Janet L.; SINGH, Asha; OWENS, Shirley A. Albertson: Comprehension and use of anaphoric devices in young and older adults. — *DP* 18/1, 1994, 77-103.
- 4304 LONGACRE, Robert E.: The dynamics of reported dialogue in narrative. — *Word* 45/2, 1994, 125-143 | Evidence from E., Totonac, Kagan-Kalagan & Biblical Hebr.
- 4305 LUELSDORFF, Philip A.: Discourse as determinacy. — [704], 147-164.
- 4306 LUNDQUIST, Lita: Linguistique de textes, pragmatique et argumentation. — [139], III, 427-433.
- LUNDQUIST, Lita: *Oversættelse ...* — 5380.
- 4307 MARTIN J. R.: Nominalization in science and humanities : distilling knowledge and scaffolding text. — [243], 307-337
- 4308 MART'JANOVA, I. A.: Lingisticeskij aspekt kinoscenarnoj interpretacii chudožestvennogo literaturnogo teksta. — *FilN* 1994/2, 49-57 | Ling. aspects in the interpretation of a lit. text for a filmscenario.

- 4309 McDOWELL, J.: Riddle. — [800], 7, 3578-3580.
- 4310 MCHOUL, A.: Discourse. — [800], 2, 940-949.
- 4311 MCNEILL, David; LEVY, Elena T.: Cohesion and gesture. — *DP* 16/4, 1993, 363-368.
- 4312 MEY, K.-A. L.: Comics. — [800], 2, 609-612.
- 4313 MICZKA, Ewa: L'analyse thématique-rhématique du texte : sur l'exemple du commentaire politique. — *LSil* 13, 1991, 49-60.
- 4314 MITTWOCH, Anita: Discourse anaphora. — [800], 2, 956-958.
- 4315 MOIRAND, Sophie: Des choix méthodologiques pour une linguistique de discours comparative. — *Langages* 105, 1992, 28-41.
- 4316 MÜHLNER, Werner: Zum Zusammenhang von Textfunktion, Kommunikationsverfahren und Sprachmitteln im Text. — [286], 130-133.
- 4317 MÜLLEROVÁ, Olga: On mutual transformations between spoken and written text. — [704], 247-258.
- 4318 MUSHIN, Ilana: The function of direct speech in story retelling. — *CLS* 30/1, 1994, 296-308.
- 4319 NAGEL, Rainer: Die Textsorte „Veranstaltungsankündigung“. — *Fspr* 16/3-4, 1994, 129-141 | G. & E. ab.
- 4320 NAGY L., János: Értékek és változások Petőfi Sándor János szövegvizsgálataiban. — [428], 3, 1390-1394 | Values and changes in János Petőfi S.'s text studies.
NICHOLS, Johanna: Heads in discourse ... — 4115.
- 4321 NIKULA, Henrik: Die Textstruktur als Motivationsstruktur : Analyse am Beispiel von Kurztexten. — *KNf* 40/3, 1993 (1994), 181-188.
- 4322 NORD, Christiane: Äpfel und Birnen? : Überlegungen zur Methode eines funktionalen Textsortenvergleichs am Beispiel spanischer, französischer und deutscher Buchtitel. — [466], 141-148.
- 4323 NOVAK, Volker: Zur Variation lexikalischer Einheiten in Texten. — [458], 2, 749-756.
- 4324 NWOGU, Kevin; BLOOR, Thomas: Thematic progression in professional and popular medical texts. — [243], 369-384.
- 4325 PALTRIDGE, Brian: Genre analysis and the identification of textual boundaries. — *AppL* 15/3, 1994, 288-299.
- 4326 PEER, Willy VAN: Text. — [800], 9, 4564-4568.
- 4327 PETERSON, Carole: Identifying referents and linking sentences cohesively in narration. — *DP* 16/4, 1993, 507-524.
- 4328 Petőfi S., János: Some aspects of the syntactic and semantic text-composition : the topic-comment structure of initial sentences from a semiotic textological point of view. — [704], 165-178.
PIOLAT, Annie; ROUSSEY, Jean-Yves: Rédaction de textes ... — 5650.
- 4329 PÖTSCHKE, Hansjürgen: Funktional-kommunikative Textlinguistik : Entwicklung, Themen, Probleme. — [5018], 31-57 | E. ab.
- 4330 PRETORIUS, E. J.: A text linguistic perspective on causality in discourse : toward a taxonomy of causal relations. — [4351], 81-122 | E. & Afrikaans ab.
- 4331 PRUIDEAUX, Gary D.: Two complementary approaches to discourse analysis. — *LAtl* 16/, 1994, 113-133.

- 4332 PRÜST, Hub; BERG, Remko; DEN, Martin VAN: Discourse grammar and verb phrase anaphora. — *L&P* 17/3, 1994, 261-327.
- 4333 RASTIER, François: La problème du style pour la sémantique du texte. — [420], 263-282.
- 4334 RAUCH, Elisabeth: *Sprachrituale in institutionellen und institutionalisierten Text- und Gesprächssorten*. — Frankfurt am Main : Lang, 1992. — 441 p. — (Arbeiten zu Diskurs u. Stil ; 1) | *BL* 1993, 4718 | *InfoDaF* 21/2-3, 1994, 317-318 Inge MOHR | *DaF* 31/2, 1994, 117-118 Heinz L. KRETZENBACHER.
- 4335 ROBERTS, Richard M.; KREUZ, Roger J.: Nonstandard discourse and its coherence. — *DP* 16/4, 1993, 451-464.
- 4336 ROSSICHINA, G. N.: Funkcional'noe vzaimodejstvie jazykovych sredstv v kompozicionno-rečevom zvene : (na materiale nemeckogo jazyka). — *FilN* 1994/5-6, 89-96 | Functional interaction of ling. means in composed speech-chains (evidence from G.).
- 4337 RUPRECHT, Robert: Ein syntaktischer Zugang zur Textinterpretation. — [459], 2, 69-73.
SANDERS, Ted J. M.: *Discourse structure and coherence* ... — 5761.
- 4338 SCHEGLOFF, Emmanuel A.: Telephone conversation. — [800], 9, 4547-4549.
- 4339 SCHIFFRIN, Deborah: Making a list. — *DP* 17/3, 1994, 377-406 | On the discourse structure of lists.
SCHIFKO, Peter: La coherencia de textos ... — 4593.
SCHNEDECKER, Catherine: Le discours rapporté a-t-il des incidences sur les chaînes de référence? ... — 10019.
- 4340 SEILER, Hansjakob: Simultaneous encoding of morpho-syntactic and textual features in oral narrative prose. — [704], 333-340.
- 4341 SIMPSON, Paul: *Language, ideology and point of view*. — London : Routledge, 1993. — xiv, 198 p. — (The interface series) | *JLS* 23/3, 1994, 233-235, Miguel MARTINEZ-CABEZA.
- 4342 ŠKVARENINOVÁ, Olga: Dyadický test. — [486], 82-86 | Dyadic communication.
- 4343 SORNICOLA, Rosanna: Topic, focus, and word order. — [800], 9, 4633-4640.
- 4344 SPERBER, Wolfgang: Zur vergleichenden Analyse von Texten. — [286], 174-178.
- 4345 STATI, Sorin: *Le transphrastique*. — Paris, 1990 | *BL* 1991, 3491 | *StUBB* 38/2-3, 1993, 189-191 Elena DRAGOȘ.
- 4346 STIRLING, Lesley: Logophoricity and long-distance reflexives. — [800], 4, 2302-2306.
- 4347 STUBBS, Michael: Αναλυση του λογου : προγραμματικη εισαγωγη. *Γλωσσα* 11, 1986, 7-17 | Discourse analysis : a programmatic introd. | Transl. of ch. 1 from *BL* 1983, 3923.
- 4348 STUBBS, Michael: Grammar, text, and ideology : computer-assisted methods in the linguistics of representation. — *AppL* 15/2, 1994, 201-223.
- 4349 *Subject-oriented texts* ... / Ed. by Hartmut SCHRÖDER. — Berlin, 1991 | *BL* 1993, 3773 | *InfoDaF* 20/2-3, 1993, 332-333 Monika DANNERER.
SWART, Henriëtte DE; MOLENDIJK, Arie: Negatieve gebeurtenissen. — 4914.
The syntax of sentence and text : a festschrift for František Daneš. — 704.

- 4350 *Tekslinguistiek = Text linguistics* / Gasred. = Guest ed. W. A. M. CARSTENS ; E. H. HUBBARD. — Pretoria : Linguistevereniging van Suider-Afrika, 1993. — iv, 121 p. — (SATT Suppl. ; 15) | Cf 4351.
 Text and technology : in honour of John Sinclair. — 766.
- 4351 *Text linguistics = Tekslinguistiek. II* / Ed. = Red. E. H. HUBBARD ; W. A. M. CARSTENS. — Pretoria : Linguistevereniging van Suider-Afrika, 1994. — 165 p. — (SATT Supplement ; 22) | Cf 4350.
- 4352 THIBAUT, Paul J.: Macrostructure. — [800], 5, 2338-2341.
- 4353 THOMAS, Andrew Lambert: *The grammar and pragmatics of context-dependence in discourse*. — Lancaster : Univ. of Lancaster, 1989. — 320 p. | Univ. of Lancaster diss. (PhD) | DAI 52/10, 1992, 3594-A.
 THOMPSON, Susan: Aspects of cohesion in monologue. — 5618.
- 4354 TIMM, Christian: Kommunikationsverfahren – (k)ein Kriterium zur Differenzierung von Fachtextsorten. — [286], 200-203.
- 4355 TOGEBY, D.: Text pragmatics. — [800], 9, 4578-4581.
- 4356 TOOLAN, Michael: Narrative : linguistic and structural theories. — [800], 5, 2679-2696.
- 4357 TOOLAN, Michael: Narrative, natural. — [800], 5, 2696-2701.
- 4358 TURAEVA, Z. Ja.: Lingvistika teksta i kategorija modal'nosti. — VJa 1994/3, 105-114 | Text ling. and the category of modality.
- 4359 UHLÍŘOVÁ, Ludmila: E-mail as a new subvariety of medium and its effects upon the message. — [704], 273-282.
- 4360 UHLÍŘOVÁ, Ludmila: Subject and theme : realisation in texts : a text-based study. — [459], 1, 205-208.
 VANDE KOPPEL, William: Some characteristics and functions of grammatical subjects in scientific discourse. — 4198.
- 4361 VASILIU, Emanuel: *Introducere în teoria textului*. — Bucuresti, 1990 | BL 1991, 3502 | AUI-L 39 1993, 108-110 Ioan OPREA.
- 4362 VATER, Heinz: *Einführung in die Textlinguistik ...* — München, 1992 | BL 1992, 4207 | KLit 21/3-4, 1994, 189-190 Heinz KRÖLL | SS 55/2, 1994, 159-153 Jana HOFFMANNOVÁ.
- 4363 VENTOLA, Eija: Abstracts as an object of linguistic study. — [524], 333-352.
 Verbal aspect in discourse ... — 853.
- 4364 VIRTALA, Irene: Metafor, metonymi och textens subjekt. — FUS 12, 1994, 67-86 | E.ab.: Metaphor, metonymy and the subject of the text.
- 4365 WALES, Katie: Cohesion and coherence in literature. — [800], 2, 603-604.
- 4366 WALES, Katie: Speech and thought : representation. — [800], 8, 4296-4301.
- 4367 WANDE, Erling: Metaphor and cognitive conflict. — FUS 12, 1994, 101-114.
- 4368 WESSELS, E. M.: Lexical cohesion in student academic writing. — [4350], 75-90 | E. & Afrikaans ab.
- 4369 WILSKE, Ludwig: Textsorten als Strukturmodelle und als Prototypen. — [286], 230-237.
 ŻYDEK-BEDNARCZUK, Urszula: Ein Textinterpretationsmodell und eine Alltagsgesprächsanalyse. — 16259.

- 139 *Actas do XIX congreso internacional de lingüística e filoloxia románicas, Universidade de Santiago de Compostela, 1989* / Publicadas por Ramón LORENZO. II. Sección II. Lexicoloxía e metalexicografía. III. Sección III. Lingüística pragmática e sociolingüística. IV. Sección IV. Dialectoloxía e xeografía lingüística; Sección VIII. Onomástica. V. Sección V. Gramática histórica e historia da lingua. VI. Sección VI. Galego; Sección VII. Romania nova. VII. Sección IX. Filoloxía medieval e renacentista. A. Crítica textual e edición de textos. B. Historia e crítica literarias. — A Coruña : Fundación „Pedro Barié de la Maza, Conde de Fenosa”, 1992. — 764 p.; 1992, 616 p.; 1993, 708 p.; 1992, 891 p.; 1994, 884 p.; 1994, 997 p. | Cf. BL 1992, 137 & BL 1993, 157.
- 210 *Discourse features of ten languages of West-Central Africa* / — Stephen H. LEVINSOHN, ed. — Dallas, TX : Summer Inst. of Ling. ; Univ. of Texas at Arlington, 1994. — ix, 241 p. — (SILPL ; 119) | Papers from a workshop, Yaoundé, 1993.
- 243 *Functional and systemic linguistics : approaches and uses* / Ed. by Eija VENTOLA. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1991. — xiii, 499 p. — (TLSM ; 5) | *AppL* 15/2, 1994, 229-230 Richard ALEXANDER | Papers from the 16th intern. systemics congress, Helsinki, 1989.
- 286 *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung 1988* / Hrsg. von Gertrud BENSE. — Halle (Saale) : Martin Luther Univ. Halle-Wittenberg, 1989. — 291 p. — (Wiss. Beiträge ; 1989/19 (F88) | Papers from the 5. Intern. Konferenz zur kommunikativfunktionalen Sprachbetrachtung, 30.6-1.7.1988, Halle (Saale).
- 378 *Perspektiven afrikanistischer Forschung : Beiträge zur Linguistik, Ethnologie, Geschichte, Philosophie und Literatur. X. Afrikanistentag, Zürich, 23.-25. September 1993 = Perspectives de recherches africanistes : linguistique, ethnologie, histoire, philosophie et littérature. Xèmes journées des Africanistes* / Hrsg. von Thomas BEART ; Wilhelm J. G. MÖHLIG ; Beat SOTTAS ; Edgar SUTTER. — Köln : Köppe ; Zürich ... Seminar für allgemeine Sprachwiss. der Univ. Zürich ; Bern : Soc. Suisse d'Études Afr., 1994. — 472 p.
- 420 *Qu'est-ce que le style? : actes du colloque international* / Sous la dir. de Georges MOLINIÉ ; Pierre CAHNÉ. — Paris : Presses Univ. de France, 1994. — 354 p. — (Ling. nouvelle) | Sorbonne, 9-11 Oct. 1991 | LARTHOMAS, Pierre: Préface, 1-8; MARTIN, Robert: Préliminaire. 9-13.
- 428 *Régi és új peregrináció : Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I; II; III* / [Szerkesztette: BÉKÉSI, Imre ; JANKOVICS, József ; KÓSA, László ; NYERGES, Judit. — Budapest : Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság ; Szeged : Scriptum Kft., 1993. — p. i-xvi, 1-488; i-xvi, 489-1200; i-xvi, 1201-1824 | Migration past and present : Hungarians abroad, foreigners in Hungary | Papers from the 3rd Intern. Hungarological Congress, Szeged, Aug. 12-16, 1991 | Ling.: III, 1203-1494 | *AnaL* 22/2, 1992 (1994), 34-36 Béla BÜKY.

- 440 *Satz – Text – Diskurs : Akten des 27. Linguistischen Kolloquiums, Münster 1992*. Bd. 1 / Hrsg. von Susanne BECKMANN ; Sabine FRILLING. 2 / Hrsg. von Peter-Paul KÖNIG ; Helmut WIEGERS. — Tübingen : Niemeyer. 1994. — xiii, 327; xiii, 345 p. — (LA ; 312-313) | Cf. 458 & 459.
- 458 *Sprache – Kommunikation – Informatik : Akten des 26. Linguistischen Kolloquiums, Poznań 1991*. Bd. 1,2 /Hrsg. von Józef DARSKI ; Zygmunt VETULANI. — Tübingen : Niemeyer, 1993. — p. i-xx, 1-416; i-xii, 417-779. — (LA ; 293-294) | Cf. BL 1992, 389 | Cf. 440 & 459.
- 459 *Sprache – Sprechen – Handeln : Akten des 28. Linguistischen Kolloquiums, Graz 1993*. Bd. 1, 2 / Hrsg. von Dieter W. HALWACHS ; Irmgard STÜTZ. — Tübingen : Niemeyer, 1994. — xi, 286; xi, 389 p. — (LA ; 320-321) | Cf. 440 & 458.
- 466 *Studien zum romanisch-deutschen Sprachvergleich* / Hrsg. von Giovanni ROVERE; Gerd WOTJAK. — Tübingen : Niemeyer, 1993. — viii, 348 p. — (LA ; 297) | Selected contr. to the XXII. Romanistentag, Bamberg, 24-25 Sept. 1991, and the II. Intern. Tagung zum Romanisch-dt. Sprachvergleich, Leipzig, 14-16 Oct. 1991.
- 486 *Text a kontext : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie”, Prešov, 18.-19. novembra 1993* / Red. František RUŠČÁK. — Prešov : Pedagogická fak. Univ. P. J. Šafárika v Košiciach, 1993. — 291 p.
- 524 *Writing vs speaking : language, text, discourse, communication : proceedings of the conference held at the Czech Language Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, October 14-16, 1992* / Světlá ČMEJKOVÁ ; František DANEŠ ; Eva HAVLOVÁ (eds.). — Tübingen : Narr, 1994. — 413 p. — (TBL ; 392).
- 704 *The syntax of sentence and text : a festschrift for František Daneš* / Ed. by Světlá ČMEJKOVÁ, František ŠTÍCHA. — Amsterdam : Benjamins. 1994. — 398 p. — (LLSEE ; 42).
- 766 *Text and technology : in honour of John Sinclair* / Ed. by Mona BAKER ; Gill FRANCIS ; Elena TOGNINI-BONELLI. — Amsterdam : Benjamins. 1993. — xii, 361 p., front. | BL 1993, 911 | Lg 70/4, 1994, 850 W. Nelson FRANCIS | ICAME 18, 1994, 97-106 Pieter DE HAAN.
- 790 *Advances in spoken discourse analysis* / Ed. by Malcolm COULTHARD. — London : Routledge, 1992. — vi, 266 p. | Coll. of art. | *Linguistics* 31/6 (328), 1993, 1195-1197 Michael STUBBS.
- 800 *The encyclopedia of language and linguistics* / Ed.-in-chief: Ronald E. ASHER ; J. M. Y. SIMPSON. Vol. 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10. — Oxford : Pergamon Press, 1994. — p. i-xxvii, 1-438; i-x, 439-1082; i-x, 1083-1692; i-x, 1693-2312; i-x, 2313-2896; i-x, 2897-3436; i-x, 3437-4022; i-x, 4023-4510; i-x, 4511-5086; i-x, 5087-5644.
- 807 *Jazykověda = Linguistica. I* / Red. Jiří DAMBORSKÝ — Ostrava : Filoz. fak. Ostravské univ. ; nakl. Sfinx, 1994. — 100 p. — (Sborník Filoz. fak. Ostravské univ. ; 146).
- 853 *Verbal aspect in discourse ...* / Ed. & introd. by Nils B. THELIN. — Amsterdam, 1990 | BL 1990, 805 | VJa 1994/2, 135-140 Jurij P. KNJAZEV.

- 2799 *The Prague school of structural and functional linguistics : a short introduction* / Ed. by Philip A. LUELSendorff. — Amsterdam : Benjamins, 1994. — vii, 385 p. — (LLSEE ; 41).
- 3735 FONTANSKI, Henryk: O zavisimosti među tipom teksta i ego sintaksičeskoj strukturoj : (na primere ruskogo instruktivnogo teksta). — [286], 285-287 | On the interdependence of text type and its syntactic structure : exemplified on Ru. instructive texts.
- 4033 *Intégration syntaxique et cohérence discursive* / [Éd.] par Mary-Annick MOREL. — Paris : Larousse, 1991. — 128 p. — (*Langages* ; 104, 1991) | Special issue.
- 4115 NICHOLS, Johanna: Heads in discourse : structural versus functional centrality. — [255], 164-185 | Evidence from Ru., Chechen-Ingush, E. & Nunggubuyu.
- 4198 VANDE Kopple, William: Some characteristics and functions of grammatical subjects in scientific discourse. — *WComm* 11/4, 1994, 534-564.
- 4593 SCHIFKO, Peter: La coherencia de textos : un problema semántico y pragmático. — [139], III, 419-426 | Text coherence : a semantic & pragmatic problem | Evidence from Sp.
- 4881 LEINFELLNER, Elisabeth: Thje broader perspective of negation. — *JLS* 23/2, 1994, 77-98 | Semantic & text ling. approach.
- 4914 SWART, Henriëtte DE; MOLENDIJK, Arie: Negatieve gebeurtenissen. — *Tabu* 24/3, 1994, 115-126 | Negative events.
- 5018 *Fachtextpragmatik* / Hartmut SCHRÖDER (Hrsg.). — Tübingen : Narr, 1993. — xiv, 430 p. — (FFF ; 19) | Indexes, 421-430 | E. ab., 409-417 | *Fspr* 16/1-2, 1994, 54-56 Hermann OLDENBURG.
- 5094 KÖNIG, Peter-Paul: Handlungsmuster – Textmuster – Dialogmuster : Überlegungen zum Status kommunikativer Muster. — [459], 2, 109-115.
- 5618 THOMPSON, Susan: Aspects of cohesion in monologue. — *AppL* 15/1, 1994, 58-75.
- 5650 PIOLAT, Annie; ROUSSEY, Jean-Yves: Rédaction de textes : éléments de psychologie cognitive. — *Langages* 106, 1992, 106-125.
- 5761 SANDERS, Ted J. M.: *Discourse structure and coherence : aspects of a cognitive theory of discourse representation*. — Tilburg : s.n., 1992. — 197 p. | Catholic Univ. of Brabant diss. | Du. ab.
- 5794 GARROD, Simon C.; SANFORD, Anthony J.: Coherence : psychological approaches. — [800], 2, 600-603.
- 6863 BEACCO, Jean-Claude: Les genres textuels dans l'analyse du discours : écriture légitime et communautés translangagières. — *Langages* 105, 1992, 8-27.
- 6867 FRANCIS, Gill; KRAMER-DAHL, Anneliese: From clinical report to clinical story : two ways of writing about a medical case. — [243], 339-368.
- 9999 COMBETTES, Bernard: Grammaire de phrase et contraintes textuelles : le cas des constructions détachées. — *Verbum* 13/3, 1990 (1991), 149-163.
- 10019 SCHNEDECKER, Catherine: Le discours rapporté a-t-il des incidences sur les chaînes de référence? : quelques observations. — *Verbum* 13/3, 1990 (1991), 165-190.
- TASMOWSKI-DE RYCK, Liliane: Les démonstratifs français et roumains dans la phrase et dans le texte. — 9981.

- 11947 LANZENDÖRFER-SCHMIDT, Petra: *Die Sprache als Thema im Werk Ludwig Harigs : eine sprachwissenschaftliche Analyse literarischer Schreibtechniken*. — Tübingen : Niemeyer, 1990. — x, 201 p. — (RGL ; 104) | Slightly rev. version of the author's 1986 Trier Univ. diss. | LB 80/1, 1991, 113-114 Wolfgang FLEISCHER.
- 16259 ZYDEK-BEDNARCZUK, Urszula: Ein Textinterpretationsmodell und eine Alltagsgesprächsanalyse. — [458], 2, 757-762 | Evidence from Pol.

1.2. SPECIÁLIS BIBLIOGRÁFIÁK

1.2.1. CD-ROM-katalógus. RECLAM KLASSIKER CD-ROM-ON

1996-tól a Reclam Kiadó a jól ismert kis alakú sárga klasszikusok mellett elkezdte a klasszikusok CD-ROM-on való megjelentetését is (olcsó 'zsebkönyv' áron!) – 1977 tavaszától javított és bővített szoftver alkalmazásával.

A bővített szoftver a következő alaptulajdonságokkal rendelkezik.

Három különböző színnel lehet szövegrészeket megjelölni, s a megjelölt szövegrészek színük alapján (szelektíve) is átvihetők a komputer 'munkaterébe'. Ezenkívül elektronikus 'könyvjelzők' és megjegyzésrovatok hozhatók létre.

Hat fogalom kapcsolható össze az „és / vagy” operátorral keresés céljára, és definiálható a keresett fogalmak közötti megengedett sortávolság; továbbá (írásmódtoleráns) fonetikai keresés is végrehajtható; a 'talált helyek'-ről index állítható össze.

Szövegrészek (de grafikák és hiperkapcsolók is) könnyen átvihetők a munkaterébe.

Valamennyi szöveget ismert előadók / színészek szólaaltatnak meg kitűnő hangminőséggel, s a megszólaltatás tetszés szerint aktiválható / deaktiválható.

A grafikákra háromfokozatú zoom alkalmazható.

A program közvetlenül a CD-ROM-ról indul, a memóriában nem foglal el helyet.

CD-ROM formában eddig a következő művek jelentek meg (a *-gal megjelölt tételek a kibővített szoftverrel):

*Georg Büchner: *Dantons Tod*

Annette von Droste-Hülshoff: *Die Judenbuche*

Joseph von Eichendorff: *Aus dem Leben eines Taugenichts*

Theodor Fontane: *Irrungen, Wirrungen*

Geschichte des deutschen Lyrik in Beispielen

Vom Mittelalter bis zum Barock

Von der Aufklärung bis zur Romantik

Vom Biedermeier bis zum Zweiten Weltkrieg

Johann Wolfgang Goethe:

*Faust I

*Faust II

**Iphigenie auf Tauris*

**Die Leiden des jungen Werther*

*Jeremias Gotthelf: *Die schwarze Spinne*

*Gerhart Hauptmann: *Bahnwärter Thiel*

*Heinrich Heine: *Deutschland. Ein Witermärchen*

E.T.A. Hoffmann: *Das Fräulein von Scuderi*

*Franz Kafka: *Die Verwandlung*

Gottfried Keller: *Kleider machen Laute*

*Heinrich von Kleist: *Der zerbrochene Krug*

Gotthold Ephraim Lessing:

*Emilia Galotti

**Minna von Barnhelm*

Nathan der Weise

Friedrich Schiller:

Kabale und Liebe

*Maria Stuart

*Wilhelm Tell

Theodor Storm: *Der Schimmelreiter*

Frank Wedekind: *Frühlings Erwachen*

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SZOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.

Editor: Roy O. FREEDLE

(1978 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186 – 197; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 311-315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 358-360; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 322-324 és *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 249-251.

Volume 21

Number 1 – January – February 1996.

Murray SINGER: Comprehending Consistent and Inconsistent Causal Text Sequences: A Construction-Integration Analysis (1). Mike RINCK, Pepper WILLIAMS, Gordon H. BOWER, and Eni S. BECKER: Spatial Situation Models and Narrative Understanding: Some Generalizations and Extensions (23). Keith K. MILLIS and Gregory P. BARKER: Question Answering and Expository Text (57). Stephen DOPKINS: Representation of Superordinate Goal Inferences in Memory (85). Suzanne MANNES and Shelli M. HOYES: Reinstating Knowledge During Reading: A Strategic Process (105).

Number 2 – March – April 1996.

Catherine A. HADEN, Elaine REESE, and Robyn FIVUSH: Mothers' Extratextual Comments During Storybook Reading: Stylistic Differences Over Time and Across Texts (135). Mary I. BRESNAHAN and Deborah H. CAI: Gender and Aggression in the Recognition of Interruption (171). Karin ARONSSON and Ann-Christin CEDERBORG: Coming of Age in Family Therapy Talk: Perspective Setting in Multiparty Problem Formulations (191). Niels Ole BERNSEN, Hans DYBKJAER, and Laila DYBKJAER: Cooperativity in Human-Machine and Human-Human Spoken Dialogue (213). Donald E. HARDY and Amy LEUCHTMANN: Topic Versus Cohesion in the Prediction of Causal Ordering in English Conversation (237).

Number 3 – May – June 1996.

SPECIAL ISSUE: The Use of Think-Aloud Protocols in Investigations of Comprehension. Tom TRABASSO and Joseph P. MAGLIANO: Conscious Understanding During Comprehension (255). Rolf A. ZWAAN and Carol M. BROWN: The Influence of Language Proficiency and Comprehension Skill on Situation-Model Construction (289). COMMENTARIES: Debra L. LONG and Tammy BOURG: Thinking Aloud: Telling a Story About a Story (329). Paul WHITNEY and Desiree BUDD: Think-Aloud Protocols and the Study of Comprehension (341).

Volume 22

Number – 1 July – August 1996.

Christine A. COON and Paula J. SCHWANENFLUGEL: Evaluation of Interruption Behavior By Naive Encoders (1). Joanna TAPPER: Exchange Patterns in the Oral Discourse of International Students in University Classrooms (25). Manuel G. CALVO and M. Dolores CASTILLO: Predictive Inferences Occur On-Line, But With Delay: Convergence of Naming and Reading Times (57). Christina L. GAGNÉ and Gregory L. MURPHY: Influence of Discourse Context on Feature Availability in Conceptual Combination (19).

Number 2 – September – October 1996.

James F. VOSS, Jennifer WILEY, Joseph CIARROCHI, Peter FOLTZ, and Laurie SILFIES: Race and the Representation of Discourse: Fictitious Scenarios and the O. J.

Simpson Case (103). Debra L. LONG, Mark R. SEELY, and Brian J. OPPY: The Availability of Causal Information During Reading (145). Haruko Minegishi COOK: Japanese Language Socialization: Indexing the Modes of Self (171).

Number 3 – October – December 1996.

Joseph P. MAGLIANO, Katinka DIJKSTRA, and Rolf A. ZWAAN: Generating Predictive Interferences While Viewing a Movie (199). Rebecca FINCHER-KIEFER: Encoding Differences Between Bridging and Predictive Inferences (225). Danielle S. MCNAMARA and Walter KINTSCH: Learning From Texts: Effects of Prior Knowledge and Text Coherence (247). R. Keith SAWYER: Role Voicing, Gender, and Age in Preschool Play Discourse (289). Author Index to Volumes 21 and 22 (309). Contents Index to Volumes 21 and 22 (313). Acknowledgement: Reviewers (315).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin – New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands
(1981 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205 – 214; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197 – 199; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 313 – 315; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 360 – 363; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 324-326 és *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 251-252.

Volume 16 (1996)

Arminen, Ilkka. On the moral and interactional relevancy of self-repairs for life stories of members of Alcoholics Anonymous 16(4): 449-480.

Bargiela-Chiappini, Francesca and Sandra J. Harris. Interruptive strategies in British and Italian management meetings 16(3): 269-297.

- Barton, Ellen L. Negotiating expertise in discourses of disability 16(3): 299-322.
- Bittencourt Dos Santos, Mauro. The textual organization of research paper abstracts in applied linguistics 16(4): 481-499.
- Bloch, Charlotte. Emotions and discourse 16(3): 321-341.
- Chui, Kawai. Repair in Chinese conversation 16(3): 343-372.
- Fleming, David. Professional-Client discourse in design: Variation in accounts of social roles and material artifacts by designers and their clients 16(2): 133-160.
- Galasinski, Dariusz. Deceptiveness of invasion 16(1): 1-22.
- Goldman, Laurence and Michael Emmison. Fantasy and double-play among Huli children of Papua New Guinea 16(1): 23-60.
- Goutsos, Dionysis. A model of sequential relations in expository text 16(4): 501-533.
- Grossen, Michèle. Counselling and gatekeeping: Definitions of the problem and situation in a first therapeutic interview 16(2): 161-198.
- Hamilton, Heidi E. Intratextuality, intertextuality, and the construction of identity as patient in Alzheimer's disease 16(1): 61-90.
- Jucker, Andreas H. News actor labelling in British newspapers 16(3): 373-390.
- Kurzon, Dennis. The White House speeches: Semantic and paralinguistic strategies for eliciting applause 16(2): 199-224.
- Loftipour-Saedi, Kazem and Forouzan Rezai-Tajani. Exploration in thematization strategies and their discursual values in English 16(2): 225-249.
- Maynard, Senko K. Presentation of one's view in Japanese newspaper columns: Commentary strategies and sequencing 16(3): 391-421.
- Mulholland, Joan. A series of story turns: Intertextuality and collegiality 16(4): 535-555.
- Sanders, Ted and Carol van Wijk. PISA—A procedure for analyzing the structure of explanatory texts 16(1): 91-132.
- Smithson, Janet and Félix Díaz. Arguing for a collective voice: Collaborative strategies in problem-oriented conversation 16(2): 251-268.
- Wortham, Stanton and Locher, Michael. Voicing on the news: An analytic technique for studying media bias 16(4): 557-585.
- Wynn, Rolf. Medical students, doctors—Is there a difference? 16(3): 423-448.

2.1.3. PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK PAPERS IN TEXTLINGUISTICS (= pt)

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETŐFI, Hannes RIESER
(1972-)

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 222 – 246; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*,

JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 199 – 203; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 315-318; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 363-367; *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 326-328 és *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 253-254.

71. Magdalene KONSTANTINIDOU:

SPRACHE UND GEFÜHL

Semiotische und andere Aspekte einer Relation. 1997.

0. VORWORT (vii).

I. EMOTIVE ORDER EXPRESSIVE SPRACHE (1). *A. Von Kognition zu Emotion und von 'kognitiv' zu 'emotiv'/'expressiv' in der Sprache* (3). 1. Die französischen Pioniere (3). 2. Die Vernachlässigung (11). 3. Der neue Aufschwung (15). 4. Schlußfolgerung (18). *B. Von 'propositional' zu 'nicht-propositional' bzw. von 'deskriptiv' / 'objektiv' zu 'expressiv' / 'subjektiv' (22). C. Von 'propositional' zu 'pseudo-propositional' oder 'emotiv' (26). 1. Die Positivisten (26). 2. Die Literaturkritiker (28). 3. Schlußfolgerung (32).*

II. EMOTIVE ODER EXPRESSIVE FUNKTION DER SPRACHE (33). *A. Die Ansätze von Bühler, Jakobson und Halliday (35). B. Zusammenhänge und Unterschiede (41).*

III. EMOTIVE BEDEUTUNG BZW. BEDEUTUNGSKOMPONENTE (33). *A. Bedeutungstheorien (43). 1. Bedeutung und Konzept (43). 2. Bedeutung und Stimulus-Response-Situation (44). 3. Bedeutung und psychische Reaktionen (45). 4. Bedeutung und Referenzobjekt (45). 5. Bedeutung und Gebrauch (46). 6. Bedeutung und Kontext (47). 7. Bedeutung und Wahrheitswert bzw. Wahrheitsbedingungen (47). B. Bedeutungskomponenten (48). 1. Die kognitive Bedeutung bzw. Bedeutungskomponente (48). a) Charakter oder Natur (50). b) Analyse (51). c) Repräsentation / Formalisierung (52). 2. Die emotive / gefühlsmäßige Bedeutung bzw. Bedeutungskomponente (53). a) Definitionen (54). b) Merkmale (57). c) Ursache/Herkunft (60). d) Analyse und Repräsentation (61). e) Gefühlsmäßige Komponente und Konnotation (63). f) Träger der gefühlsmäßigen Komponente (67). (1) Lexikalische Ebene (68). (2) Grammatische / syntaktische Ebene (72). (3) Satz-/Äußerungsebene (72). (4) Lautliche / phonologische, prosodische Ebene (73).*

IV. SPRACHLICHER AUSDRUCK VON GEFÜHLEN VS. SPRACHLICHE WIRKUNG AUF GEFÜHLE (75). *A. Das doppelte Gesicht der gefühlsmäßigen Komponente von Sprache und Bedeutung (75). B. Schlußfolgerung (79).*

V. SPRACHLICHER AUSDRUCK VON GEFÜHLEN (81). *A. Ausdruck vs. Darstellung: Eine semiotische Deutung (83). 1. Anzeichen und Symbol: Definition und Subkategorisierung (86). 2. Sprachliche Anzeichen und sprachliche Symbole (93). a) Sprachliche*

Anzeichen: Die semiotische Verbindung Sprachzeichen-Gefühl (94). *b) Sprachliche Symbole: Die semiotische Verbindung Sprachzeichen-Konzept* (96). *c) Sprachzeichen mit doppeltem semiotischen Gesicht* (98). 3. Schlußfolgerung (100). 4. Konsequenzen für die Semantik (101). *B. Ausdruck vs. Kommunikation von Gefühlen* (105). *C. Zusammenfassung – Schlußfolgerung* (108).

VI. NONVERBALE AUSDRUCKSPHÄNOMENE (109). *A. Nonverbale Kanäle und Ausdruck von Gefühlen* (109). 1. Intonation (109). 2. Mimik (113). 3. Gestik (117). *B. Relation verbaler und nonverbaler Ausdrucksphänomene* (119).

VII. ÜBERLICK – FORSCHUNGSPERSPEKTIVEN (121). ANHANG (125). *Aspekte der semiotischen Typologie* (125). LITERATURVERZEICHNIS (133).

2.1.4 RESEARCH IN TEXT THEORY UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter. Berlin – New York
Editor: János S. PETŐFI, Macerata, Italy
(1977 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából* (Első rész), *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 214 – 223; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 204 – 205; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 318–322; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 367–370 és *Szemiotikai szövegtan 10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 254–260.

Volume 24

Raija MARKKANEN and Hartmut SCHRÖDER (eds.):

HEDGING AND DISCOURSE

Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Text
1997.

Preface (v). I. Introduction. Raija Markkanen and Hartmut Schröder: Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis (3). II. Hedging Strategies in Academic Discourse. Paul G. Meyer: Hedging Strategies in Written Academic Discourse:

Strengthening the Argument by Weakening the Claim (21). John Skelton: How to Tell the Truth in *The British Medical Journal*: Patterns of Judgement in the 19th and 20th Centuries (42). Vasili Namsaraev: Hedging in Russian Academic Writing in Sociological Texts (64). III. Interactive Aspects of Hedging. Avon Crismore and William J. Vande Kopple: Hedges and Readers: Effects on Attitudes and Learning (83). Anna Mauranen: Hedging in Language Revisers' Hands (115). Wolfram Wilss: Hedging in Expert-Language Reviews (134). IV. Cross-cultural Aspects of Hedging. William Grabe and Robert B. Kaplan: On the Writing of Science and the Science of Writing: Hedging in Science Text and Elsewhere (151). Minna-Riitta Luukka and Raija Markkanen: Impersonalization as a Form of Hedging (168). Tarja Nikula: Interlanguage View on Hedging (188). Heinz Kreutz: Some Observations on Hedging Phenomena and Modifying Devices as Regional Markers in the Speech of Young East Germans (208). V. Hedging: The Concept, its Origins and a Bibliographical Guide. Gudrun Clemen: The Concept of Hedging: Origins, Approaches and Definitions (235). Hartmut Schröder and Dagmar Zimmer: Hedging Research in Pragmatics: A Bibliographical Research Guide to Hedging (249). Name Index (273). Subject Index (277).

2.2. SPECIÁLIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1. JEL-KÉP – KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata
Főszerkesztő: TERESTYÉNI TAMÁS

1997. 1. szám

ELŐSZÓ (3). SPORT ÉS TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ. DÉNES FERENC: A sport kapitalizálódásának esete a magyar sporttörvénnyel (5). URBÁN ÁGNES: Sporttűzlet, média és társadalom (15). MISOVICZ TIBOR: Mi megy a tévében? (23). TAMÁSIK TIBOR: Kik azok a sportújságírók, és hogyan küzdenek a szakmai sikerért? (35). BECK LÁSZLÓ – HADAS MIKLÓS: Olimpia és nemzeti identitás. Az atlantai olimpia televíziós közvetítésének néhány jellegzetessége (49). MÉDIA. GÁLIK MIHÁLY: Van törvényünk... (59). ÚJ TECHNIKÁK. MOLDOVÁN ISTVÁN: Elektronikus sajtó, elektronikus publikálás (67). KITEKINTÉS. PLÉH CSABA: Történetek megértésének kutatása. A kísérleti pszichológia és a (poszt)modern irodalom (83).

1997. 2. szám

DOKUMENTUM (3). Jelentés közszolgálati műsorok tartalomelemzéséről (5). KÖZGONDOLKODÁS (23). VARGA KÁROLY: Közvéleménykutatási eredmények stratégiai elemzése (23). MÉDIA (53). LÉVAI IMRE: Médiakritika – akkor és most (53). HORVÁT JÁNOS: A negyedik hatalmi ág? (61). GELLÉRT KIS GÁBOR: Ékszer és játékszer. Másfél év után a médiatörvényről és egyebekről (65). MOLNÁR PÉTER: A kisebbségek védelme a rádió–

televízió-törvényben (73). TERESTYÉNI TAMÁS: A közszolgálati követelményeinek értelmezése különös tekintettel a médiatörvény előírásaira (77). MŰHELY (97). SIKLAKI ISTVÁN: A főcímek demagógiája (97). KITEKINTÉS (113). BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: A gerilla-rádióktól a kereskedelmi hálózatokig. A helyi rádiók Franciaországban (113). ORIENTÁCIÓ (123). SCHLEICHER NÓRA: A diglossia elmélete és kritikája (123).

1997. 3. szám

DOKUMENTUM (3). KÖZGONDOLKODÁS. ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: Lakva és látva. Vélemények a főváros fejlődéséről (9). MÉDIA. FALUSSY BÉLA: Média az idő mérlegén (27). KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA. SZABÓ MÁTÉ: „Védekező” helyi társadalom: tiltakozások Borsod megyében (1989 – 1995) (57). MŰHELY. ESZÉNYI JÓZSEF: Magyarország NATO-csatlakozása a tömegkommunikációban (79). VÁSÁRHELYI MÁRIA: A környezettel kapcsolatos kérdések megjelenése a médiában 1993-ban és 1996-ban (97). KITEKINTÉS. BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Szmokingban a mikrofon előtt. Változó közszolgálati a brit médiában (115). ORIENTÁCIÓ. SCHLEICHER NÓRA: Egyéni kétnyelvűség (129).

1997. 4. szám

KÖZGONDOLKODÁS. BARTÓK JÁNOS: Pártpreferenciák kapcsolata társadalmi-politikai attitűdökkel (3). VARGA KÁROLY: Kispártok és nagypártok (11). MÉDIA. KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR: A rajzfilm néhány alakváltozása (39). KOPERVEISZ ÁGNES: A fizető televíziózás piaca (47). KITEKINTÉS. NAGY KRISZTINA: Az Internet a szerzői jog hálójában (?) (59). TALLÓZÓ. GÁLIK MIHÁLY: Egyszerűen digitális (75). TÖLGYESI JÁNOS: Tanuljunk mindennapi Internetünket! (83).

2.2.2. A Maceratai Egyetemen az interpretáció tematikáról 1979 óta évente megrendezett interdiszciplináris kollokviumok kötetei (16-17)

Giuseppe GALLI (a cura di):

1996. *Interpretazione e sincerità. XVI colloquio sulla interpretazione* (Macerata, 3-4 aprile 1995). Editrice Giardini, Macerata

INDICE: Giuseppe GALLI, La sincerità come attributo della persona (9). LA SINCERITÀ IN AMBITO BIBLICO. Rinaldo FABRIS, *Ipocrisia e sincerità nei testi lucani* (27). Pier Angelo GRAMAGLIA, *La παρρησία neotestamentaria* (45). LA SINCERITÀ IN AMBITO PSICOLOGICO E PEDAGOGICO. Anna Arfelli GALLI, *La sincerità dell'adulto nella relazione educativa. C. G. Jung e M. Klein nel ruolo di genitori* (93). Michele CORSI, *Interpretazione e sincerità: il «punto di vista» pedagogico ed analitico-transazionale* (119). Paola NICOLINI, *Il dialogo nelle relazioni educative: tra sincerità e protezione* (133). Elisabeth RÜF, *La sincerità come modo di essere* (149). Giancarlo TROMBINI, *La*

sincerità dello psicoanalista nella relazione terapeutica (159). RIFLESSIONI FILOSOFICHE SULLA SINCERITÀ. Carla DANANI, *Provocazione e paradosso: la questione della sincerità a partire da Emilio Betti* (173). Giovanni FERRETTI, *La sincerità come valore morale* (181). Roberto MANCINI, *Statuto e senso della sincerità* (189). János Sándor PETŐFI, *Sincerità e dissimulazione* (195). Stefano POLENTA, *Aspetti della sincerità in Pirandello* (205). Francesco TOTARO, *Sincerità e verità* (223).

1997. *Interpretazione e vocazione. XVII colloquio sulla interpretazione* (Macerata, 25-26 marzo 1996). Editrice Giardini, Macerata

INDICE: Giuseppe GALLI, *La vocazione come ascolto: conoscersi e accettarsi* (9). LA VOCAZIONE IN AMBITO RELIGIOSI. Franco FESTORAZZI, *La chiamata dei primi discepoli nel IV Vangelo (Gv 1,35-51)* (23). LA VOCAZIONE IN AMBITO LETTERARIO. Silvia FERRETTI, *Vocazione e Bildungsroman: la Theatralische Sendung di Goethe* (37). Stefano POLENTA, *Vocazione artistica e vocazione esistenziale in Pirandello* (53). VOCAZIONE E PSICOANALISI. Alfredo CIVITA, *La vocazione tra sublimazione e libertà* (75). Pierrette LAVANCHY, *Vocazione e identità di genere* (89). Elisabeth RÜF, *Simboli della vocazione* (101). INTERVENTI DI SINTESI. Roberto MANCINI, *Vocazione e ricerca del senso* (113). Andrzej ZUCKOWSKI, *Vocazione e conflitto* (123). Anna Arfelli GALLI, *La vocazione nell'arco della vita* (129). Giovanni FERRETTI, *Vocazione e realizzazione della persona* (133).

2.2.3. IKONOLÓGIA ÉS MŰÉRTELMEZÉS

Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominata
Cathedra Comparationis Litterarum Universarum
JATE, Szeged
(1986 –)

PÁL JÓZSEF (szerk.): *Az ikonológia elmélete* (Első és második rész)

Szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról
Szeged, 1986.

Bevezető. Az ikonológia mint összehasonlító irodalomtudományi diszciplína (Pál József) (2). Források. Bevezető Cesare Ripa: *La novissima iconologia* című művéhez (12). Bevezető Cristoforo Giarda: *Az Alexandriai könyvtár szimbolikus képei* című könyvéhez (22). Megközelítések. Ernst Gombrich: *Icones Symbolicae: A szimbolikus kifejezés filozófiai és ezek hatása a művészetre* (33). Daniel Arasse: *Ars memoriae és vizuális szimbólumok: a képzelet kritikája és a reneszánsz vége* (160). Frederick Ohly: *A szavak szellemi jelentése a középkorban* (229). Meghatározások. Louis Réau: *Az*

ikonográfia meghatározása és alkalmazásai (266). Mario Praz: Embléma, jelkép, epigramma, concetto (291). Jan Białostocki: Ikonográfia (337). A kutatás perspektívái. Clifford Davidson: A képzőművészet és a reneszánsz dráma: Shakespeare példája (385). Gottfried Kirchner: A Fortuna-téma profán értelmezése (406). Erwin Panofsky: Az Idő atya (450). Illusztrációk (484).

FABINY TIBOR (szerk.): *A reneszánsz szimbolizmus*
Ikonográfia • Emblematika • Shakespeare
Szeged, 1987.

Irodalom és hermetikus hagyományok. Pál József: Csókhálál (Egy szinkretikus motívum a XV. századi Firenzében) (5). Fabiny Tibor: Rossz ízlés vagy művészi érték? (Megjegyzések az embléma elméletéhez) (21).

Shakespeare drámái ikonografikus megközelítésben. John Dixon Hunt: Shakespeare és a „paragone”: *Athéni Timon* (41). Clifford Davidson: A bölcsesség és a bolondság ikonográfiája a *Lear királyban* (69). Szőnyi György Endre: Vizuális elemek Shakespeare művészetében (A „képavadászattól” az ikonológiáig). (87). Szilassy Zoltán: Adalékok *A vihar* ikonográfikus értelmezésének lehetőségéhez (125). Nyúl Edit: Minotaurusz és az Égi Vénusz. *A Szentivánéji álom* neoplatonikus és emblematikus képeinek vizsgálata (143). Dieter Mehl: Emblémák az angol reneszánsz drámában (165).

Az emblémairódalom magyar vonatkozásai. Téglásy Imre: Hercules Hungaricus. Egy Sambucus-embléma előtörténete és utóélete (193). Zemplényi Ferenc: Egy jezsuita emblematikus: Hajnal Mátyás (203).

Módszertani kérdések. Gerhild Scholz Williams: Történeti kérdések és irodalmi válaszok; dialógus (217). John Moffit: Las Cruces oroszlánjai (Hogy kerül egy közigazgatási épület elé egy bronz oroszlán pár? (245). Tájékoztató bibliográfia (Összeállította: Fabiny Tibor) (253). Illusztrációk.

FABINY TIBOR (vál. és szerk.): *A hermeneutika elmélete* (Első és második rész)
Szöveggyűjtemény
Szeged, 1987.

Bevezető. Fabiny Tibor: A hermeneutika tudománya és művészete (5). Fogalom-meghatározás. Erich Auerbach: *Figura* (Bernáth Gyöngyvér ford.) (17). Richard E. Palmer: „Hermeneuein-hermeneia” – ókori szavak használatának mai jelentősége (Kállay Géza ford.) (71). Richard E. Palmer: A hermeneutika hat modern meghatározása (Kállay Géza ford.) (101). Irányzatok a mai hermeneutikában. Szimbólum és értelmezés: Válogatás Paul Ricoeur írásából. Az Ádám-mítosz és a történelem eszkatológiai víziója (1960) (Martonyi Éva ford.) (123). Nyelv, szimbólum és értelmezés (1965) (Martonyi Éva ford.) (179). Az interpretációk konfliktusa (1965) (Martonyi Éva ford.) (199). Létezés és hermeneutika (1969) (Burján Mónika ford.) (219). Előszó Rudolf Bultmannhoz (1969) (Szabó István ford.) (247). A tanúság hermeneutikája (1970) (Szabó István ford.) (273). A hármas mimézis (1983) (Angyalosi Gergely ford.) (313).

Jelentés és jelentőség: Válogatás E. D. Hirsch írásaiból. Gadamer értelmezésmélete (1965) (Novák György ford.) (385). A szerző védelmében (1967) (Kiss Anikó ford.) (407). Régi és új a hermeneutikában (1979) (Novák György ford.) (431). A kritika céljairól (1979) (Novák György ford.) (451). A jelentés és jelentőség újraértelmezése (1984) (Novák György ford.) (481). Hermeneutika – Mítosz – Irodalom. Peter Szondi: A filológusi megismerés (Mezei György ford.) (517). Horthrop Frye: Az irodalom archetipusai (Fejér Katalin ford.) (545). Frank Kermode: A vég (Novák György ford.) (565). Bibliográfia – 1987 (Összeállította: Richard E. Palmer) (591). A szemelvények forrásai (597). Életrajzi adatok (599).

FABINY TIBOR (vál. és szerk.): *A tipológiai szimbolizmus*

Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből

Szeged, 1988.

Bevezető. Fabiny Tibor: Előkép és beteljesülés: a tipológiai szimbolizmus a hermeneutika történetében (5).

Források. Részletek az Újszövetségből (Károli G. ford.) (25). Részletek a Barnabás-leveleiből (Vanyó L. ford.) (29). Részletek Tertullianus írásaiból (Vanyó L. és Nagy I. ford.) (33). Augustinus a Szentírás trópusairól (Városi I. ford.) (37). Részlet Lancelot Andrews prédikációjából (Fabiny R. ford.) (41). Részlet John Donne meditációjából (Fabiny T. ford.) (42). Részlet Milton *Elveszett paradicsom*ából (Jánosy I. ford.) (43). Részletek Jonathan Edwards műveiből (Novák Gy. ford.) (45).

Tipológia és a bibliai egzegézis. G. W. H. Lampe: A tipológia ésszerűsége (Novák Gy. ford.) (71). Jean Danielou: A szimbolizmus problémája (Novák Gy. ford.) (99). Henri De Lubac: "Tipológia" és "allegorizmus" (Burján M. ford.) (115). Rudolf Bultmann: A tipológiának mint hermeneutikai módszernek eredete és értelme (Bernáth Gy. ford.) (135). Gerhard Von Rad: Az Ótestamentum tipológiai értelmezése (Novák Gy. ford.) (149). R. A. Markus: Előfeltevések a Szentírás tipológiai értelmezésében (Novák Gy. ford.) (169). Robert C. Dentan: A tipológia helyes és helytelen használata (Szűr K. ford.) (179).

Tipológia és a középkor: művészet és irodalom. Peter Bloch: A tipologikus művészet (Bernáth Gy. ford.) (189). Erich Auerbach: A tipológiai szimbolizmus a középkori irodalomban (Novák Gy. ford.) (209). Elizabeth Salter: A középkori költészet és a valóság figurális képe (Novák Gy. ford.) (217). Arnold Williams: Tipológia és a ciklikus drámák: néhány kritérium (Nagy É. ford.) (241). D. W. Robertson: A tipológia kérdése és a wakefieldi *Mactatio Abel* (Varga Á. ford.) (253). Patrick J. Collins: Tipológia, kritika és a középkori dráma (László I. ford.) (273).

Tipológia és a 17. századi irodalom. Barbara K. Lewalski: A tipológiai szimbolizmus és a „lélek haladása” a 17. századi irodalomban (Novák Gy. ford.) (293). W. G. Madsen: „A föld mint a menny árnyképe”: az *Elveszett paradicsom* tipológiai szimbolizmusa (Novák Gy. ford.) (327). Barbara K. Lewalski: A szerkezet és a látás szimbolizmusa Mihály próféciájában az *Elveszett paradicsom* XI-XII. könyvében (Öveges E. ford.) (347). Northrop Frye: A *Visszanyert paradicsom* tipológiája (Fejér K. ford.) (361).

Sacvan Bercovitch: Tipológia a puritán Új Angliában (John Cotton és Roger Williams vitájának újraértelmezése (Novák Gy. ford.) (379).

A szemelvények forrásai (413). Életrajzi adatok (415). Ilusztrációk (417).

PÁL JÓZSEF (főszerk.): *Hermetika, mágia*
Ezoterikus látásmód és művészi megismerés
Szeged, 1995.

Fejezetek a hermetikus hagyomány történetéből (5). Zsidó látomásirodalom és misztika (Fröhlich Ida) (7). Az újplatonikusok esztétikai nézeteiről (Maróth Miklós) (15). Filozófia és szerelem az arab gondolkodásban (Maróth Miklós) (23). A hermetikus hagyomány a reneszánsz korában (Pál József) (25). A hermetika újkor (Szőnyi György Endre) (31).

Interpretatio hermetica (39). Isten és ember (41). Hénok könyvének arámi töredékeiből (43). Oracula Chaldaica (61). Michael Psellus: Commentarii ad Oracula Chaldaica (65). Hypotyposis (69). Hermész Triszmegisztosz: Aszklépiosz (71). Plótinosz: A szellemi szépség (97). A szellem, az ideák és a létező (109). Iamblikhosz: Püthagorasz. Az ezoterikus tanítás (117). Proklosz: A metafizika elemei (131). Macrobius: Commentarii ad Somnium Scipionis (137). Középkori arab hatás (167). Ibn Siná: A szerelemlről (169). Picatrix (185). A hermetika reneszánsza (189). Lazzarelli: Krisztus kelyhe, Hermész serlege (191). Francesco Giorgio: De harmonia mundi, In Sacram Scripturam problemata (207). Pico della Mirandóla: A képzeletről (217). Cornelius Agrippa von Nettesheim: Isten hatalmáról és bölcsességéről (239). Az Isten megismerésének háromféle módjáról (251). Az ember, ahogyan Isten a maga képére teremtette (részletek a De occulta philosophiából) (265).

III. Scientia hermetica (273). Theophrastus Paracelsus: Credo (275). Giordano Bruno: A győzelmes vadállat kiűzése (283). Jakob Böhme: Minden dolgok bélyege (Signatura rerum) (297). Johann Valentin Andreae: Christian Rosenkreutz vegytani menyegzője 1459-ből (341). Robert Fludd: Mindkét kozmosz (361).

IV. Visio magico—theosophica (391). Emanuel Swedenborg: Az igaz keresztény vallásról (393). Eliphas Lévi: A felsőbb mágia dogmája és rituáléja (417). Helena P. Blavatsky: Kulcs a teozófiához (443). Annie Besant: Tanulmány a karmáról (465). William Butler Yeats: Látomás (475). Rudolf Steiner: Az okkult tudomány (499). A beavattatás hét fokozata (509). János evangéliuma (521). Piotr Uszpenskij: Tertium organum (529). P. Manly Hall: A művelődéstudomány újrafogalmazásai (547).

Életrajzi jegyzetek (557). Bibliográfia (583).

PÁL JÓZSEF: „*Silány időből az örökkévalóba*”
Az Isteni Színjáték nyelvi és tipológiai szimbolizmusa
Szeged, 1997.

Bevezető (9). A szimbólumról és a nyelvről (13). I. A részek közötti viszony (13). II. Az elveszett, a grammatikai és a költői nyelv (19). III. A szimbólum: a tudat valósága (28).

A forma mint eszményi jelentés (37). I. Az Örökkévaló és mozgó képe (37). II. Teológia és poétika (rácó, hit, látomás) (53). III. Az emlékezés poétikai dimenziója (62). IV. Itinerarium mentis in Deum (70).

A nyelvi-poétikai szerkezet hermeneutikája (79). I. Az ahetípus és a művészi utánzás (79). II. A betű, a hang és a közép (89). III. A szavak: az alak jelentése (103). IV. Szent és profán rímek (119).

Magyarázat és prófécia. A világ eseményeinek üdvtörténeti jelentősége (129). I. A *figura* szó jelentéséről (129). II. A jövő árnyéka (132). III. Kitekintés az időre (137). IV. „Ecco nova facio omnia” (151). V. Beatrice (159).

Kitekintés (169). Bibliográfia (173).

2.2.4. KOGNITÍV PSZICHOLÓGIA. HALLGATÓI KÉZIKÖNYV

Michael W. EYSENCK – Mark T. KEANE

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

Előszó (9). Bevezető (11). A kognitív pszichológia mint tudomány (11). Megismeréstudomány (22). Kognitív neuropszichológia (34). A kognitív pszichológia rétegei és szerveződése (41). Empirikus módszerek a kognitív pszichológiában (45). A könyv vázlata (51). Összefoglalás (52). Ajánlott irodalom (53).

Alakfelismerés (55). Bevezetés (55). Hagyományos elméleti megközelítések (56). Tárgyfelismerés (66). Arcfelismerés (79). Összefoglalás (84). Ajánlott irodalom (86).

Az észlelés elméleti problémái (87). Bevezetés (87). Észlelés tudatosság nélkül (87). Észlelés: alkotó vagy közvetlen? (94). Összefoglalás (104). Ajánlott irodalom (105).

A figyelem és a figyelemi teljesítmény korlátai (107). Bevezetés (107). Fókuszált hallási figyelem (109). Fókuszált vizuális figyelem (116). Megosztott figyelem (120). Automatikus feldolgozás (128). Téves cselekvések és szórakozottság (135). Összefoglalás (140). További irodalom (141).

Az emlékezet: szerkezet és folyamatok (143). Bevezető (143). Az emlékezet szerkezete (144). Emlékezeti folyamatok (159). Emlékezés és felejtés (166). Párhuzamosan elosztott feldolgozás (181). Összefoglalás (184). Ajánlott irodalom (185).

Emlékezet elméletek és az amnézia (187). Bevezető (187). Amnesztikus szindróma vagy szindrómák? (188). Megmaradt tanulási kapacitás (192). Az emlékezet és az amnézia elméletei (198). Összefoglalás (212). Ajánlott irodalom (213).

A mentális reprezentáció (215). Bevezetés (215). A képzelet mint analóg reprezentáció (220). Propozicionális reprezentációk (234). A képzelet-propozíció-vita I. (236). Kosslyn elmélete és a képzelet komputációs modellje (238). A képzelet-propozíció-vita II. (247). A mentális modellek mint analóg reprezentációk (250). Elosztott reprezentációk és a konnekcionizmus (253). Következtetések (260). Ajánlott irodalom (261).

A tudás szerveződése (263). Bevezetés (263). A fogalmak hagyományos elméletei (268). Meghatározó és jellemző jegyek elméletei (276). Prototípus- (vagy jellemzőtulajdonság-) elméletek (280). A hálózatoktól a sémákig: a fogalmak mint relációs sémák (287). Sémák, keretek és forgatókönyvek (292). Újabb irányzatok a fogalomkutatásban: az eltérő nézetek feloldása (304). Következtetések (311). Ajánlott irodalom (312).

Nyelvfeldolgozás: hallás utáni megértés és olvasás (313). Bevezetés (313). A hallás utáni megértés (314). Alapvető olvasási folyamatok (323). Szövegértés és emlékezet (335). Az olvasási készségek tanítása (348). Összefoglalás (350). Ajánlott irodalom (351).

Nyelvhasználat: Beszéd és írás (353). Bevezetés (353). Beszédprodukción (353). Írás (365). A beszéd és az írás összevetése (376). Nyelv és gondolkodás (378). Összefoglalás (380). Ajánlott irodalom (382).

A tudás hasznosítása a problémamegoldásban (383). Bevezetés (383). Korai kutatások: A Gestalt-iskola (385). Newell és Simon információfeldolgozási elmélete (391). Szakrétók és kezdők: tudásintenzív problémamegoldás (404). Ismét az analógiákról, a modellekről és a belátásról (416). A problémamegoldás kutatásának értékelése (428). Ajánlott irodalom (432).

Következtetés és döntéshozatal (435). Bevezetés (435). A propozicionális következtetés absztraktszabály-elméletei (442). Konkrétszabály-elméletek Wason szelekciós feladatában (450). A szillogisztikus következtetés modellelméleti megközelítése (458). A következtetés kutatásának értékelése (472). Döntéshozatal (474). Mi a gondolkodás? (481). Ajánlott irodalom (482).

Megismerés, érzelmek és klinikai pszichológia (485). Bevezetés (485). Szükségük van-e az érzelmeknek a megismerésre? (486). Érzelmek; tanulás és memória (489). Hangulatbetegségek, észlelés és figyelem (503). Szorongás (503). A megismerés hangulatbetegségek esetében: a kauzalitás kérdése (511). Összefoglalás (517). Ajánlott irodalom (518).

Kognitív pszichológia: jelen és jövő (519). Kísérleti kognitív pszichológia (519). Kognitív neuropszichológia (523). Megismeréstudomány (526). Összefoglalás (529). Ajánlott irodalom (530).

Angol nyelvű szakirodalom (531). Referencia jegyzetek (581). Magyar nyelvű szakirodalom (583). Névmutató (587). Tárgymutató (599).

MELLÉKLET

1. *A kis herceg* batikolva

(Készítette az egri Balassi Bálint Általános Iskola szakköre
Nagy Sándorné tanárnő irányításával.)

2. A tévénéző bolygója

3. Az Én bolygója

4. *A Jövőnk bolygója*

5. *A parancsnok bolygója*

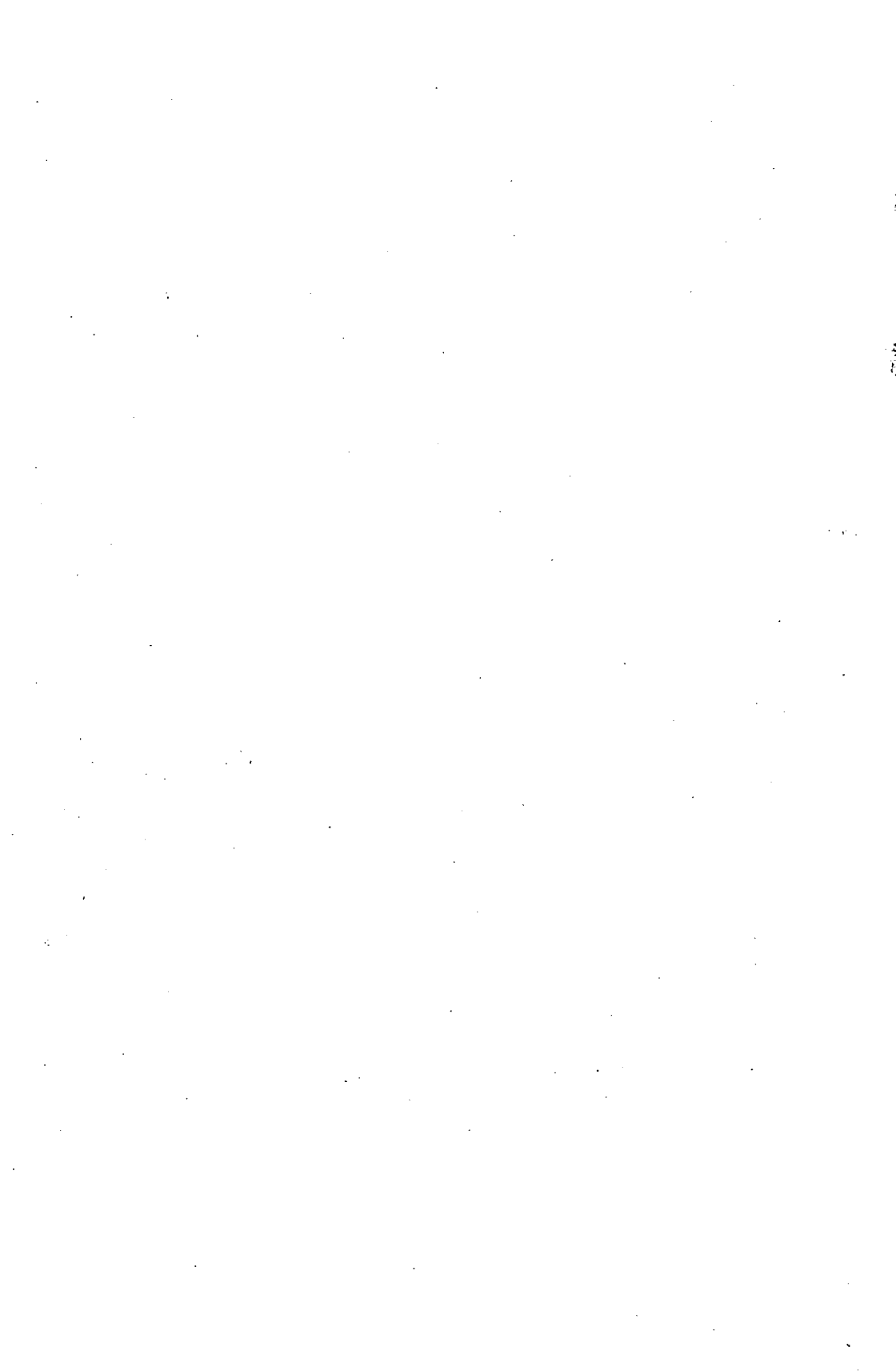

6. A visszhang bolygója

7. „Jól csak a szívével lát az ember”

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította

BENKES RÉKA

- alkotó, 97, 98
antonímia, 288
avantgárd, 99, 209
    rokk, 98
befogadó, 97, 98, 207
bekezdés, 66, 69- 74, 76-79, 83, 89, 91, 208
bélyegművészet, 284
beszédfonetika, 260
beszédaktus-elmélet, 276, 281

chiasmus, 313, 314
copy art, 284

csatorna, 208

dekonstrukció, 45, 125
domináns intenció, 98

ellentét, 103
ellipszis, 111, 118, 169, 185, 311
előfeltevés, 114, 119
emléma, 207
enantioszémia, 288
entiméma, 196, 197, 204
entrópia, 143
eszközfonetika, 260
etnometodológia, 112, 119, 131

fax art, 284
filológia, 109
filozófia, 98, 109, 298, 305
fokalizáció, 169, 175, 184
fókusz, 169, 175-178, 180, 188, 190
fókuszkohézió, 124
folklor, 288
fonetika, 288
fonikus költészet, 98
funkcionális mondatperspektíva, 111, 118
funktör, 161, 166, 167, 169, 174-177, 180-
    190, 192, 193
generatív grammatika, 110, 111, 113, 276,
    300
generatív poétika, 120
generatív szemantika, 300
gradáció, 313, 314
graffiti, 284
grafika, 16, 99, 288

hangköltészet, 284
hanglejtés, 254, 259, 260
hangtan, 208
hangzás, 251, 259, 260
hangzásforma, 251
happening, 285
hermeneutika, 45, 109, 111, 112, 120, 121,
    125, 311
hiperbola, 289
hiperonímia, 85, 288
hiponímia, 85, 288
homonímia, 26, 32, 42, 45-47
humor, 288

illusztráció, 63-66, 73, 74, 76-78, 83, 87,
    89, 91, 93, 98, 207-213, 229, 295
információ, 291
interpretáció, 78, 209-212
intertextualitás, 121

jel, 110, 210
jelentés, 98, 100, 210, 211, 306, 309, 310

kanonikus nyelv, 116
képregény, 211
klasszicizmus, 209
kognitív nyelvészet, 306, 307
kognitív pszichológia, 115, 121, 128
kognitivizmus, 305
koherencia, 113, 120, 123, 209
kohézió, 91, 117, 118, 120, 123
komikum, 288

kommunikáció, 15-17, 97, 98, 104, 111,
112, 117, 120, 122, 123, 126, 128, 131,
135, 208, 214, 276, 286, 295, 299

kommunikációelmélet, 98, 274

kommunikációs helyzet, 97

kommunikátum, 79, 83, 93

kompetencia, 290

kompozícióegység, 69, 72, 76

konjunkció, 118

konkrét költészet, 98, 99, 104, 106

konnexitás, 123

kontextus, 65, 162, 164, 167, 168, 174, 179,
180, 186, 193

koreferencia, 143, 146, 147, 160, 289

kotextus, 164, 168, 174

kreatív-produktív gyakorlat, 53, 55, 58, 60,
61, 63, 69, 79, 83, 85, 89, 93, 215, 297

land art, 284

lehetséges világ, 115

lettrizmus, 99

lexéma, 25, 26, 28, 31-34, 41, 47, 49

lexika, 208

lexikológia, 288

logika, 276, 277, 305

mail art, 284

makrostruktúra, 114

makroszövegtudomány, 12, 13

médium, 14-16, 98, 207

megnyilatkozás, 162, 194

mentális kép, 195, 199, 200

metafora, 105, 310

metonímia, 105, 310, 311

metrika, 100

mikrostruktúra, 115, 124

mitológia, 209

mondat, 87, 91, 209, 211

mondatgrammatika, 112, 115, 119, 122,
123, 128

morféma, 110

morfológia, 210, 211

multimédia, 316

multimedialitás, 13, 14, 16, 229, 294-298

műfaj, 207, 209, 212, 251, 253

népetimológia, 288

nominalizmus, 311

notáció, 141

nyelvfilozófia, 25, 27, 276

nyelvhasználat, 161, 162

organizáció, 139-141, 143, 146, 147, 149,
150, 155, 158, 159

organizációtípus, 139, 140, 158

onomaszológia, 288

parole, 110, 114

paronímia, 288

paronomázia, 288

pecsétművészet, 284

performancia, 110, 113

poétika, 13, 14, 114, 125, 132, 155-157,
209

poliszémia, 25-28, 31, 37, 38, 41, 45-47,
288

pragmatika, 85, 111, 112, 122, 125-128,
289

proforma, 113

pronominalizáció, 111

prototípuselmélet, 35, 38, 39, 40, 310

pszicholingvisztika, 126, 289

pszichológia, 98, 295, 305

publicisztika, 79

realizmus, 311

receptió, 207, 208

reddíció, 313, 314

redundancia, 143

referencia, 27, 113, 118, 122, 163, 185,
208, 289

regiszter, 113, 117, 118

reklám, 284

relátum, 63, 66, 74, 83, 89, 142, 146, 149,
195

relátum-imágó, 142, 146

rendszermondat, 161-164, 166-169, 171,
174-180, 184-187, 190, 192, 193

rendszernyelvészet, 13, 301, 302

retorika, 13, 14, 105, 109, 118, 122, 124,
125, 131, 136, 212

sensus, 83

stilisztika, 13, 14, 109, 112, 118, 119, 123,
131, 133, 136, 289, 292, 302, 310

stílus, 91, 143, 210, 216, 251, 253

strukturizmus, 110, 111, 120, 136, 298

- számítógépes szöveg, 283
 szemantika, 25, 27, 29, 30-34, 36-49, 51, 85, 113-118, 123, 124, 126, 127, 207, 208, 210-212, 288, 289, 291, 306
 szemasziológia, 288
 szemiotika, 98, 110, 112, 116, 117, 135, 210, 212, 213, 274, 295
 szignifikáció, 98
 szillogizmus, 195-198, 204
 szimbólum, 306
 szinonímia, 85, 288, 289
 szintagma, 110
 szintaxis, 111, 210, 211, 289
 szociolingvisztika, 111, 122, 127, 289
 szociológia, 98, 295
 szövegelemzés, 63, 83, 294, 297, 299
 szövegelmélet, 273, 275-277, 283, 298
 szövegkörnyezet, 85, 87
 szövegmondat, 161-163, 167, 168, 178-182, 187, 189, 190-192
 szövegnyelvészet, 13, 161, 162, 179, 182, 183, 187, 188, 191, 273, 298, 301, 302
 szövegtan, 11, 12, 14, 109, 111-115, 117-119, 122, 124, 126-129, 133-136, 273, 283, 288, 294, 296, 299
 szövegtypológia, 297, 298
 szövegtípus, 216, 299
 szuprestruktúra, 115
 tagmémika, 111
 tánc, 14, 16
 társalgáselemzés, 115, 119
 téma-réma, 113, 119
 tetoválás, 284
 tipográfia, 99, 210
 topik, 169, 175-178, 180, 188, 190
 topikalizáció, 169, 175, 177, 184
 univerzális grammatika, 276, 281
 vehikulum, 63, 141, 146-148
 video-képszöveg, 283
 világszemantika, 116
 virtuális szöveg, 283
 vizuális költészet, 98-101, 106
 zene, 14, 16
 zeugma, 289

NÉVMUTATÓ

Összeállította

BENKES RÉKA

- Adamikné, J. A., 45, 49
Albir, A. H., 213
Anderegg, J., 119, 129
Andor, J., 120
Antal, L., 119, 120, 129
Antos, G., 123, 129
Atkins, B. T., 43, 50
Austin, J. L., 111, 112, 129
- Bácsi, J., 139, 159, 160
Bahtyin, M., 111
Balázs, J., 109, 120, 124, 129
Bánréti, Z., 120, 125, 129
Barchzudarow, L., 291
Barthes, R., 111, 129
Beaugrande, R.-A. de, 109, 116, 129, 302
Békési, I., 117, 139, 150, 159, 195, 204
Bencédy, J., 45, 49
Bencze, L., 109, 127, 129, 147, 159
Benkes, R., 63, 66, 82, 83, 89, 96, 321, 359, 363
Benkes, Zs., 53, 61, 62, 139, 155, 156, 159, 160, 215, 230, 231, 233, 286, 287
Bierwisch, M., 29-31, 33, 38, 40-42, 46-50, 122, 129
Birch, D., 123, 129
Bloomfield, L., 110
Blutner, R., 48-50
Bókay, A., 109, 116, 120, 129
Bolla, K., 271
Bosch, P., 48, 50
Böttcher, K., 213
Brown, G., 122, 129
- Caramazza, A., 28, 50
Carnap, R., 111
Chapon, F., 213
Chatman, S., 213
Chomsky, N., 110, 129, 301, 304, 307
Coseriu, E., 128, 129
Cruse, D. A., 26, 36, 45, 48, 50
- Csúri, K., 119, 120, 129
Daneš, F., 118, 128, 130
Dániel, Á., 127, 130
Deme, L., 45, 50, 113, 114, 119, 120, 123, 130
Dienes, D., 120, 141, 142, 159
Dijk, T. A. van, 109, 113-116, 120-122, 124-127, 130
Dobi, E., 161, 194, 298
Domonkosi, Á., 139, 160
Dölling, J., 47, 48, 50
Dressler, W. U., 109, 113, 116, 118, 120, 121, 125, 129, 130, 134, 135, 302
Drost, W., 213
- Eco, U., 112, 116, 130
Elekfi, L., 128
Enkvist, N. E., 119, 130
Eöry, V., 127
Ervin-Tripp, S., 119, 131
Eysenck, M. V., 196, 204
- Fábián, P., 45, 49
Fanselow, G., 46, 50
Fehér, E., 127
Felix, S. W., 46, 50, 122, 126, 131
Fillmore, C. J., 43, 50
Fish, S. E., 112, 119, 131
Fishman, J. A., 111, 131
Fodor, J., 46, 50
Fónagy, I., 114, 131, 313, 315
Forgács, E., 294
Foucault, M., 110, 131
Frege, G., 111
- Garfinkel, H., 112, 119, 131
Gáspári, L., 125, 127, 131
Genette, G., 111, 131
Gerstl, P., 50
Givón, T., 122, 131, 302

- Goffman, E., 112, 131
 Grice, H. P., 111, 122, 125, 131
 Griesbach, D., 213
 Grober, E., 28, 50
 Gumperz, J., 119, 122, 131
 Güllich, E., 109, 119, 123, 131, 302
- Habermas, J., 112, 131
 Halliday, M. A. K., 111, 113, 117, 118, 122, 126, 127, 131, 132, 302
 Hankiss, E., 112, 114, 132, 314
 Harris, Z. S., 110, 132
 Hartung, W., 119, 132
 Harweg, R., 113, 132
 Hasan, R., 117, 118, 132
 Heilmann, L., 298
 Heinemann, W., 109, 126, 132
 Herder, J. G., 110
 Hjeltmø, L., 110
 Hickey, L., 123, 132
 Horányi, Ö., 125
 Horváth, A., 120
 Humboldt, W. von, 110, 132
 Hunyadi, L., 177, 178
 Hymes, D., 111, 119, 132
- Isenberg, H., 113, 132
 Iser, W., 112, 125, 132, 302
- Jacobi, D., 213
 Jakobson, R., 105, 111, 120, 132, 299
 Jauß, H. R., 112, 125, 132
 Johnson, M., 48, 51, 306
 Józsa, J., 300
- Kabdebó, L., 128
 Kallmeyer, W., 113, 123, 131, 133, 134, 302
 Kanngießer, S., 122, 126, 131
 Kányó, Z., 112, 120, 133
 Károly, S., 45, 51, 114, 120, 162, 194, 305
 Keane, M. T., 196, 204
 Kelemen, J., 119
 Kemény, G., 316
 Kenesei, I., 200, 204
 Kertész, A., 45, 51, 126, 127, 298
 Kibédi, V. Á., 74, 207, 214
 Kiefer, F., 44, 48, 49, 51, 113, 119, 125-127, 133, 188, 194
 Kintsch, W., 115, 121, 125, 126, 130
- É. Kiss, K., 128, 178
 Kleiber, G., 39, 48, 51
 Koberski, É., 236
 Kocsány, P., 109, 127, 133, 145, 147-149, 159
 Koller, W., 291
 Kontra, M., 128
 Koselleck, R., 112, 133
 Krings, H. P., 123, 129
 Kulcsár-Szabó, E., 128
- Labov, W., 36, 51, 111, 133
 Lakoff, G., 48, 51, 122, 126, 133, 306
 Lang, E., 38, 46, 47, 50, 51, 113, 133
 Langacker, R. W., 38, 43, 48, 51, 122, 126, 133, 306
 László, J., 125
 Leech, G. N., 122, 133
 Lendvai, E., 288-291
 Levinson, S. C., 122, 133
 Lewandowski, T., 289
 Lothinger, É., 296
 Lotmann, M. Ju., 111
 Luckmann, T., 112, 134
 Luhmann, N., 112, 134
 Lyons, J., 45, 51
- MacLaury, R., 48, 52
 Marin, L., 211, 214
 Man, P. de, 112, 125, 134
 Máté, A., 46, 51, 312
 Máté, J., 109, 127, 134
 Melcsuk, I. A., 111
 Melot, M., 213
 Milroy, J., 122, 134
 Mittenzweig, J., 213
 Molnár, E., 254
 Morris, Ch., 111
 Motsch, H., 118, 134
 Motsch, W., 50
- Nagy, F., 123, 134
 Nagy, L. J., 233, 313
 Nagy, P., 283-285
 Németh, G. B., 120
 Nothdurft, W., 123, 134
 Nunberg, G., 28, 51
- O'Toole, M., 123

Olivi, T., 97, 108

Parsons, T., 112, 134

Péter, M., 120, 127, 134

Pethő, G., 25

Petőfi, S. J., 11, 17, 61, 97, 108, 113, 115-121, 125-127, 129, 133-136, 139, 140, 142, 143, 146, 149, 150, 155, 156, 158-160, 163, 182, 184, 185, 190-192, 194, 195, 204, 241, 250, 270, 273, 286, 287, 294, 295, 298-300, 303, 314

Pike, K., 111, 135

Pléh, Cs., 46, 50, 51, 119, 125, 129, 131, 135, 141, 160, 305, 306

Plett, H., 118, 135

Powell, K. H., 213

Propp, V. Ja., 111

Pustejovsky, J., 28, 51

Quesnel, M., 212, 213

Quine, W. V. O., 27, 28, 30, 41, 46, 48, 52

Radics, K., 119, 125, 135

Raible, W., 109, 119, 131, 135

Ráisz, R., 127

Rameh, C., 50

Rácz, E., 45, 49, 123, 130

Rickheit, G., 122, 126, 131

Rieser, H., 109-111, 113, 116, 134, 135

Rónay, Gy., 253, 255

Rosch, E., 35, 36, 48, 52, 310

Ruzsa, I., 46, 51

Sadock, J., 46, 52

Sandig, B., 119, 123, 135, 302

Sauerberg, A. J., 214

Saussure, F. de, 110, 301, 302, 307

Schegloff, E., 119, 135

Schepping, M.-T., 48, 52

Schütz, A., 112, 136

Schwarz, M., 48, 49, 51, 52, 121, 126, 136

Schwarze, Ch., 48, 52

Searle, J. R., 112, 136

Shapiro, M., 210

Siklaki, I., 112, 125, 131, 135

Spillner, B., 119, 136, 302

Strigin, A., 47, 52

Strohner, H. 302

Stutterheim, C., 126, 136

Stückelberger, A., 213

Szabó, G. Z., 125

Szabó, Z., 124, 126, 127, 136, 314

Szathmári, I., 119, 123, 129, 130, 133

Szegedy-Maszák, M., 120, 125, 136

Szende, A., 45, 52

Szende, T., 52

Szépe, Gy., 119

Szilágyi, N. S., 304

Szőrényi, L., 125

Tannen, D., 123, 136

Taylor, J. R., 40-43, 45, 47-49, 52

Telegdi, Zs., 119, 316

Terestyéni, T., 125, 126, 131, 135, 136

Thomka, B., 125, 130, 134

Todorov, T., 111, 136

Tolcsvai, N. G., 109, 127, 137, 149, 160, 303, 306, 310

Török Gábor, 120, 137, 314, 316

Várkonyi, I., 119, 129

Vass, L., 17, 61, 63, 79, 82, 89, 117, 118, 122, 127, 133, 134, 137, 139, 159, 160, 194, 282, 287, 303, 321, 323

Vater, H., 109, 137

Velcssov, M., 49

Veres, I., 120

Viehweger, D., 109, 118, 126, 130, 132, 134

Vígh, Á., 125, 137

Vitacolonna, L., 298

Wacha, I., 114, 137, 251, 271

Weber, M., 112, 137

Weinrich, H., 112, 128, 137

White, H., 112, 137

Wioland, F., 233

Wittgenstein, L., 111, 119, 125

Yule, G., 122, 129

Zimányi, Á., 287

Zwicky, A., 46, 52

Zsilka, J., 310

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Benkes Réka* Budapest, Krizantém u. 40. 1214
- Benkes Zsuzsa* Budapest, Ipar u. 2. 1095
- Dobi Edit* Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Domonkosi Ágnes* Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Forgács Erzsébet* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Józsa Judit* Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék, Pécs, Ifjúság útja 6. 7623
- Kemény Gábor* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Színház u. 5 – 7. 1014
- Kibédi Varga Áron* Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, Hollandia
- Máté Jakab* Törökvész út 59/C. I. 7. Budapest, 1025
- Nagy L. János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Olivi, Terry* Via Gioberti 63, Róma 00185, Olaszország
- Pethő Gergely* Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Letter e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Science Umane, Via Garibaldi 20, Macerata 62100, Olaszország
- Tolcsvai Nagy Gábor* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Wacha Imre* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fonetikai Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052
- Zimányi Árpád* Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Eger, Eszterházy tér 1. 3301

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Az 1–4. számokat PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette, az 5. kötettől kezdődően e periodika szerkesztői PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ.

Ez a periodika – a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén – azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egy-egybe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási / oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k / recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit / problémáit tárgyaló monográfiákról / tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

(Második kiadás: 1993)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia – Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilisztika	45
Diszkusszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák – periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991) (Második kiadás: 1996)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegszemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I)	73
Fónagy Iván–Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR)	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN)	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA)	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stílusztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text linguistics (Discourse analysis) – Linguistique de texte (Analyse du discours) – 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zu Texttheorie	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotikai és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíluselemzés és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: A versorganizáció anticipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR)	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés (SZEKÉR ENDRE)	162
Dienes Dóra: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA)	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSENYI PIROSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés – műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMŐKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du texte – 1987	215
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222

Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemleclkek válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992)

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszerkezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ció! Áció! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Szövegvizsgálat 3-5. osztályban) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon – Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMŐKE)	138
Pléh Csaba: A történetyszerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásában (V. RAISZ RÓZSA)	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRY ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete (BENKES ZSUZSA)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI)	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I. (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája	177
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique	

du Texte 1988	177
Speciális bibliográfiák	184
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	186
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	186
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Speciális repertóriumok	212
Elisabeth Gülich – Wolfgang Raible: Linguistische Textmodelle (Grundlagen und Möglichkeiten)	212
Wolfgang Dressler (Hrsg.): Textlinguistik	215
Bernárdez, Enrique: Introducción a la Lingüística del Texto	216
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai	229

5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (1992)

Előszó	7
Tanulmányok – válaszok	9
ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya	9
BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemény a szövegtani kutatásról)	19
BÁNRÉTI ZOLTÁN: A visszakereshetőségi elv a grammatikában	27
BÉKESI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé	35
BENCZE LÓRÁNT: Néhány megjegyzés a szövegtani kutatáshoz	45
DEME LÁSZLÓ: Válaszok helyett	47
FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet	51
B. FEJES KATALIN: Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról	59
FÖNAGY IVÁN: A költői kutatásról	77
HONFFY PÁL: Hozzászólás a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorhoz	119
HUNYADI LÁSZLÓ: Szövegtan és számítógépes fordítás 121	129
CS. JÓNAS ERZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálatai kapcsán	135
KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet	145
KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szövegelemzés	145
KONTRA MIKLÓS: Rövid és szelektív válaszok a szerkesztők szövegtannal kapcsolatos	

kérdéseire	153
LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében	157
R. MOLNÁR EMMA: Vélemények a szövegtani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre)	161
MURVAI OLGA: A szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójáról	167
PÉTER MIHÁLY: A szövegtani kutatásról (Válasz a kérdésekre)	171
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészeti helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban	177
V. RAISZ RÓZSA: Válasz a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorra	197
SZABÓ ZOLTÁN: A szövegsemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései	199
SZENDE ALADÁR: A tankönyvi szöveg természetéről	211
SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válójáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól	219
TÖRÖK GÁBOR: Kritikusan, sok oldalról szembesülni a szöveggel	225
WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szövegműfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás)	237
Áttekintések, recenziók	257
A szövegtani kutatás a 90-es években: a kutatási terület jövője [<i>Text, 10–1/2. (1990.)</i>] (PETŐFI S. JÁNOS)	257
A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ)	260
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	271
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (a szövegkutatásról általában, a magyar szövegkutatásról, a szövegösszefüggőség kutatásáról)	271
Speciális bibliográfiák (szöveg vs mondat, szövegösszefüggőség)	272
(B) Speciális repertóriumok	274
van Dijk T. A. (szerk.): Handbook of Discourse Analysis 1 – 4	274
R. R. K. Hartman: Contrastive Textology	276
M. A. K. Halliday – R. Hasan: Cohesion in English	277
M. – E. Conte – J. S. Petőfi – E. Sözer: Text and Discourse Connectedness	279
Miscellanea	281
Society for Text and Discourse (PETŐFI S. JÁNOS)	281
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	285
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	293
A kötet munkatársai	297

6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II) (1993)

Előszó	7
Tanulmányok	9
BÁNRETI ZOLTÁN: A mellérendelés néhány szintaktikai problémája a magyarban	9
KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai	25
WACHA IMRE: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz	35
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Az argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse	81
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív–produktív megközelítés és intertextualitás	107
KLAUDY KINGA: Vissza a szöveghez!	133
ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései	145
DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai	157
Áttekintések, recenziók	177
MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez	177
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz. 2. 1967–1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé	205
Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (KISS ANDREA)	218
Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában (JENEI TERÉZ)	224
Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai lírákat olvasva) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	226
Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	230
Kecskés András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET) ...	233
Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	235
Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70–71. (FARKAS EDIT)	238
Szöllősy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen (T. SOMOGYI MAGDA)	242
Dániel Ágnes: Szó – szöveg – szer – szervez (PÉTER MIHÁLY)	245
Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (MEZŐ GYÖRGYI)	248
Síklaki István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. (VASS LÁSZLÓ)	251
Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe) (BARANYAI ZSOLT)	265
Péter Mihály: A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	268
Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia) (FÁBRICZ KÁROLY)	272
Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. (NAGY ÉVA)	275

Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (KISS ANDREA)	278
Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika (BÉKÉSI IMRE)	280
A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkeihez (VASS LÁSZLÓ)	282
A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról (SZABÓ FERENC)	284
Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (PETŐFI S. JÁNOS)	286
Alla ricerca della parola nascosta (= Az elrejtett szó nyomában). Szerk.: Carla Marelli (PETŐFI S. JÁNOS)	293
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	297
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (szemantika, pragmatika, cloze-technika)	297
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1989	297
Speciális bibliográfiák (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, fordítás, cloze-technika)	304
(B) Repertóriumok	311
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	313
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	318
Advances in Discourse Processes	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	328
Speciális repertóriumok	329
Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról (FARKAS EDIT)	339
Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (VASS LÁSZLÓ)	340
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	343
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	351
A kötet munkatársai	355

7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez (1994)

Előszó	7
Tanulmányok	9
KASS JÁNOS: Gondolatok a könyvillusztrációról	9
*	
NAGY L. JÁNOS: Szembenező kódexlapok kommentárokkal	19
VASS LÁSZLÓ: Textológiai kalauz az <i>Esterházy-kalauz</i> hoz	29
NYÉKI LAJOS: Balázs – Bartók „ <i>Kékszakkallú</i> ”-ja – nyelvész szemmel	39
KÖNCZEI CSILLA: Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez	51
BALÁZS GÉZA: A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása	69
R. MOLNÁR EMMA: Nonverbális jelek verbális kódja	85
*	
PETŐFI S. JÁNOS – MARCELLO LA MATINA: Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai	97
Utószó: Petőfi S. János és Marcello La Matina közös tanulmánya megbeszélésének kivonatatos összefoglalása (VASS LÁSZLÓ)	128
*	
ALMÁSI ÉVA: Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez	131
BENKES ZSUZSA: Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére	143
Áttekintések, recenziók	157
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanoz 12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka, 13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé	157
*	
Egri Péter: Érték és képzelet (Shelley, Turner, Field és Chopin) (TÖRÖK GÁBOR)	174
János S. Petőfi – Terry Olivi (szerk.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality (SZABÓ ZOLTÁN)	178
Marcello La Matina: La gratitudine come problema semiotico-filologico. Gli <i>ex voto</i> per San Nicola da Tolentino. In: <i>Interpretazione e gratitudine. XIII. Colloquio sulla interpretazione. Macerata 30–31 Marzo 1992</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	180
Rachel Fordyce and Carla Marella (eds.): <i>Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	181
Az OuLiPoi Könyvtár (SZIGETI CSABA)	186
Petőfi János S. (szerk.): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 1. Aspetti generali; Quadro interdisciplinare della ricerca. (= Quaderni di Ricerca e Didattica IX.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (P. S. J.)	193
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	195
(A) Szemiotika és kommunikációelmélet	195
A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez	210
(B) Repertóriumok	213

Winfried Nöth: Handbook of Semiotics	213
Nelson Goodman: Languages of Art	214
Vilém Flusser: Hat Schreiben Zukunft?	216
Olivier R. Scholz: Bild, Darstellung, Zeichen	217
Rudolf von Laban: Choreutik. Grundlagen der Raumharmonielehre des Tanzes	218
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimedialis Textológiai Műhely harmadik konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	221
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	227
A kötet munkatársai	229
 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III) (1995)	
Előszó	7
Tanulmányok	9
BENCZE LÓRÁNT: Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus	9
DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján	35
TÖRÖK GÁBOR: A kérdésszerű nyelvi információ igazsága	81
ÁRPÁS KÁROLY: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére	89
KOLTAY TIBOR: A hipertext szövegségéről	115
TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	127
SZABÓ ZOLTÁN: A stilisztikai elemzés egy szövegméleti modellje	145
PETŐFI S. JÁNOS: A hipertextuális irodalom a perszóna komputer elterjedt alkalmazásának korszakában	153
Diszkusszió. A szövegtani kutatás néhány aktuális kérdése	173
1. A tömbösödés vizsgálatának néhány aspektusa	173
1.1. NAGY L. JÁNOS: Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján	174
1.2. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: És	176
1.3. BÉKÉSI IMRE: Válaszok	181
1.4. BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból	183
2. A szemiotikai textológia felépítésének és alkalmazásának néhány aspektusa	189
2.1. MÁTÉ JAKAB: A szemiotikai textológia néhány kérdése a viták tükrében	190
2.2. SZABÓ ZOLTÁN: Szemiotikai textológia és stilisztika	196
2.3. BENCZE LÓRÁNT: Segédtelemek Petőfi S. János szövegsemiotikai rendszeréhez	201

2.4. WACHA IMRE: Kérdések Petőfi S. Jánoshoz	206
2.5. BERSZÁN ISTVÁN: Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz ..	207
2.6. RAISZ RÓZSA: Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban	209
2.7. PALOTÁSNE NAGY ÉVA: A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól	209
2.8. BÓKAY ANTAL: Kérdések a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés irodalmi szövegekre való alkalmazásával kapcsolatban	212
2.9. PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra	212
2.10. BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra	227
2.11. PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Válaszok, megjegyzések az analitikus szemiotikai textológiai szövegmegközelítéssel kapcsolatos megállapításokra, kérdésekre	233
Áttekintések, recenziók	237
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 3. 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kontextuális szövegelmélet globális koncepciójának felvázolása	237
Nyelvészet (szövegtan) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára) (MÁTÉ JAKAB)	248
Deme László: Szónokok, előadók kézikönyve (TÓTHNÉ SZÜCS ÉVA)	265
Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	267
Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I–II. (Esettanulmány Karancseszi példáján) (SZ. BOZÓKI MARGIT)	272
Béládi Miklós – Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (JOÓ ETELKA)	276
Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. (VIDRA KLÁRA)	279
Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	287
Horváth Iván: A vers. Három megközelítés (FARKAS EDIT)	289
Literatura, 1991. 2. Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség (BENKES RÉKA)	291
Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (PAPPNÉ NAGY ÉVA)	299
Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához (VASS LÁSZLÓ)	302
Petőfi S. János – Bácsi János – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegtan és verselemzés (JENEI TERÉZ)	305
Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata – angol / német / francia / orosz fordítástechnikai példatárrel (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	310
Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegek világa (SZABÓ ZOLTÁN)	314
Tóth Szegej – Vass László: Pápuáktól a Pioneerig (D. TAKÁCS RÓZSA)	316
Duchesne, Alain – Thierry Leguay: Petite fabrique de Littérature (TERRY OLIVI [Olaszból fordította PETŐFI S. JÁNOS])	321
Petőfi S. János – Sergio Cicconi (a cura di): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale. (= Quaderni di ricerca e didattica XIV.) Università di	

Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (P. S. J.)	328
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	331
(A) Bibliográfiák	331
Bibliográfiák bibliográfiája	331
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1990–1991	331
Speciális bibliográfiák	352
Anafora és fókusz	352
Hipertextus, hiper médium	356
(B) Repertóriumok	358
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	358
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	358
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	360
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	363
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	367
Speciális repertóriumok	370
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	370
Antalné Szabó Ágnes és Madarászné Marossy Ágnes (szerk.): Szövegtani szemelvénygyűjtemény	375
OuLiPo. Atlas de littérature potentielle	378
Miscellanea	379
Sophia. European Databases in the Humanities (PETŐFI S. JÁNOS)	379
Virtual College – die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg (PETŐFI S. JÁNOS)	380
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	381
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	395
A kötet munkatársai	401
 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I) (1996)	
Előszó	9
Bevezetés	11
PETŐFI S. JÁNOS: A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa	11
Tanulmányok	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	19
<i>Bevezetés</i>	19

PETŐFI S. JÁNOS: A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai	19
<i>Filozófia</i>	27
KERTÉSZ ANDRÁS: Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése	27
<i>Szemiotika</i>	47
PÁL JÓZSEF: A szimbolikus jelek történeti és szellemi dimenziója	47
VOIGT VILMOS: Mióta és miként modern a mai magyar parómiológia?	67
<i>Kommunikációelmélet</i>	77
KOLTAY TIBOR: Adalékok a referátumkészítés szövegtani megközelítéséhez	77
<i>Pszichológia</i>	91
<i>Szociológia/Anthropológia</i>	91
ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: A kulturális–interakciós rétegződés szociológiai megközelítéséhez	91
VASS LÁSZLÓ: Rendszerváltás és napi publicisztika. 1. A Népszabadság és az Új Magyarország külpolitikai rovatának kontrasztív elemzése: 1995. október 5 – 1995. november 7	109
<i>Formális metodológiák/Számítógépek alkalmazása a szövegfeldolgozásban</i>	135
PETŐFI S. JÁNOS: A modellteoretikus logikai interpretációról	135
B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Helyzet és válasz Radnóti Miklós: <i>Ő fény, ragyogás, napszemű reggel!</i> című versében. Egy interaktív számítógépes elemzés eredményei	145
VASS LÁSZLÓ: A hipermédiium néhány retorikai szabályszerűsége	157
<i>Empirikus metodológiák</i>	169
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: A szövegelemzéskor felhasznált 'háttérismeretek' feltárásának kreatív módja. Tájékoztató	169
VASS LÁSZLÓ – ZÁNTHÓ RÓBERT: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 2.1. Gyakorlatok angol nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	187
***	
B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplinái	201
B.1. A textológiai társdiszciplinák	201
<i>Poétika (mint a műnemek és műfajok legáltalánosabb értelemben vett diszciplinája)</i>	201
NAGY PÁL: A vizuális költészet	202
<i>Verstan</i>	223
<i>Retorika</i>	223
<i>Stilisztika</i>	223
SZABÓ ZOLTÁN: Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése)	224
B.2. Szövegtanok	249
B.3. Nyelvészeti diszciplinák	249
KÁROLY KRISZTINA: Az angol szövegnyelvészeti kutatások a 90-es években	250
Áttekintések, recenziók	265
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 4. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I)	265

Róka Jolán: Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája (JENEI TERÉZ)	273
Fabiny Tibor (szerk.): A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből (NAGY ÉVA)	276
Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben (IMRE RUBENNÉ)	280
Papp Tibor: Műsával vagy műzsa nélkül? (Irodalom számítógépen) (VASS LÁSZLÓ)	283
Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	286
Bartha Magdolna (szerk.): Szövegértés – Szövegfeldolgozás – Szövegkompetencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében 1994. május 9–10-én rendezett konferencia előadásai [Textverstehen – Textarbeit – Textkompetenz. Beiträge zum Workshop am 9-10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität] (FÖLDES CSABA)	288
Cs. Jónás Erzsébet: A magyar Csehov (Csehov-drámák elemzése) (RÉPÁSI GYÖRGYNÉ)	292
A retorika és mögöttes területei. Megjegyzések Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai 1-2 című könyvéről (MÁTÉ JAKAB)	294
Szathmári István: Bárczi Géza (R. MOLNÁR EMMA)	302
Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia (PALOTÁS NAGY ÉVA)	304
Petőfi S. János: Az explicititás biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa (BENKES RÉKA)	307
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	311
(A) Bibliográfiák	311
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1992	311
Speciális bibliográfiák	322
Studienbibliographien Sprachwissenschaft (STS)	322
(B) Repertóriumok	322
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	322
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal, 1994	322
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse, 1994	324
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	326
Speciális repertóriumok	328
Janus	328
Vekerdi László: <i>Tudás és tudomány</i> [szerk. Terts István]	332
Marcelo Dascal – Dietfried Gerhardus – Kuno Lorenz – Georg Meggle (Hrsg): Sprachphilosophie / Philosophy of Language / La philosophie du langage	333
Teun A. van Dijk: Textwissenschaft	338
Hofmann/Simon: Problemlösung Hypertext	339
Miscellanea	343
Dante Alighieri: <i>La Divina Commedia</i> . Edizione Multimediale Interattiva (PETŐFI S. JÁNOS)	343

Tárgymutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	347
Névmutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	355
A kötet munkatársai	361

10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II) (1997)

Előszó	9
<i>Bevezetés .....</i>	<i>11</i>
PETŐFI S. JÁNOS: Egy szöveg multidiszciplináris megközelítése	11
OGIUSEPPE GALLI: Multidiszciplináris kollokviumok és tanulságaik (1979 – 1995).....	15
Tanulmányok	19
Egy szöveg multidiszciplináris megközelítéséhez	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	29
<i>Kommunikációelmélet .....</i>	<i>29</i>
HORÁNYI ÖZSÉB: A kommunikációról (Színopszis)	29
<i>Filozófia .....</i>	<i>39</i>
⊙SZABÓ FERENC: <i>A kis herceg</i> bölcsessége	39
<i>Pszichológia .....</i>	<i>45</i>
⊙PETŐFI S. JÁNOS: Adalékok <i>A kis herceg</i> pszichológiai megközelítéséhez	45
<i>Szemiotika .....</i>	<i>51</i>
⊙KAZANLÁR ÁMIN EMIL: A bolygók számmisztikája <i>A kis hercegben</i> , a tarot kódjai alapján ...	51
<i>Empirikus metodológiák .....</i>	<i>55</i>
⊙BENKES ZSUZSA: Kreatív-produktív gyakorlatok Antoine de Saint-Exupéry <i>A kis herceg</i> című műve elemzésének előkészítéséhez	55
⊙BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ: Egy adott verbális szöveg relátumával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. Antoine de Saint-Exupéry <i>A kis herceg</i>	65
⊙BENKES RÉKA: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítéséhez. Gyakorlatok francia nyelvű verbális szöveggel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i>	79
B. A szövegtan és horizontális környezetének diszciplinái	91
B.1. A TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁK	91
<i>Poétika .....</i>	<i>91</i>
KOLTAY TIBOR: Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről	91
<i>Retorika .....</i>	<i>99</i>
⊙BENCZE LORÁNT: A szöveg mint ökoszemiózis. Antoine de Saint-Exupéry <i>Le Petit Prince – A kis herceg</i> néhány szövegjelensége	99
<i>Stilisztika .....</i>	<i>109</i>
⊙SZABÓ ZOLTÁN: Antoine de Saint-Exupéry: <i>A kis herceg</i> (Stilisztikai elemzés szövegtani alapon)	109

B.2. SZÖVEGTANOK	119
PETŐFI S. JÁNOS: Megjegyzések a szövegtani kutatáshoz és a szövegtan oktatásához	119
⊙BÉKÉSI IMRE: Szillogisztikus érvelésre épülő inferenciák <i>A kis herceg</i> szövegében	125
⊙PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: <i>A kis herceg</i> koreferenciális és makrokompozicionális elemzéséhez	143
B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLÍNÁK	169
PETŐFI S. JÁNOS: Néhány szó a nyelvészetekről	169
C. Makroszövegtudományok	173
⊙SZÁVAI JÁNOS: Antoine de Saint-Exupéry és <i>A kis herceg</i>	174
⊙RÓNAY LÁSZLÓ: <i>A kis herceg</i> írója és fordítója	179
⊙B. FEJES KATALIN: Utazás térben és időben (Az intencionalitás kompozíciós szerepe a történetben)	185
⊙NAGY L. JÁNOS: <i>A kis herceg</i> magyar nyelvű 'továbbírásai' (Összefoglaló beszámoló három magyar könyvről)	193
⊙DISZKUSSZIÓ	197
BERSZÁN ISTVÁN: <i>A kis herceg</i> mint csönd-toposz	197
PETŐFI S. JÁNOS: Visszavezetési kísérlet oda, ahonnan (esetleg) ki lehet vezetni (Két megjegyzés Berszán István „ <i>A kis herceg</i> mint csönd-toposz” című írásához)	203
BERSZÁN ISTVÁN: Ki – és vissza –, de honnan hová?	207
Áttekintések, recenziók	211
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 5. 1974 – 1975. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (II)	211
Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan (PETŐFI S. JÁNOS)	220
Szathmári István (szerk.): Hol tart ma a stilisztika (Stíluselméleti tanulmányok) (PETŐFI S. JÁNOS)	225
⊙Baranyai Tiborné: <i>Ludamus una</i> (NAGY L. JÁNOS)	228
Pinto, María – Gálvez, Carmen: Análisis documental de contenido. Procesamiento de información (Dokumentális tartalomelemzés. Információfeldolgozás). T. A. van Dijk előszavával (KOLTAY TIBOR)	230
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	235
(A) Bibliográfiák	235
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1993	235
(B) Repertóriumok	249
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	249
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	249
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	251
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	253
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	254
Speciális repertóriumok	260
Jel-Kép	260
A Maceratai Egyetemen az interpretáció tematikáról 1979 óta évente megrendezett interdiszciplináris kollokviumok kötetei (1-15)	263
Pethő Bertalan (szerk.): A posztmodern	269
Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban	273

Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilisztikája	274
Emmanuel Chadeau: Saint-Exupery	275
Miscellanea	277
Magyar költők CD-ROMon (BENKES RÉKA – VASS LÁSZLÓ)	277
Tárgymutató. Összeállította: BENKES RÉKA	283
Névmutató. Összeállította: BENKES RÉKA	287
A kötet munkatársai	289

B 167 368

66 m

Kiadja: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: Békési Imre
Kiadóvezető: Pitrik József menedzserigazgató
Nyomdai előkészítés: JGYF Kiadó
Nyomdai és kötészeti munka: Letter-Print Kft.
Felelős vezető: Czákó Győző
Készült: 24,25 (A/5) ív terjedelemben, ofszetnyomással

1337.-

